

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK HALK EDEBİYATI BİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KARAGÖZ METİNLERİNİN
HALK BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ**

**Ayşe AKDOĞAN
2501050136**

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi Esra BİLGE SAVCI**

İSTANBUL-2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AYŞE AKDOĞAN Numarası : 2501050136
Anabilim Dalı / Anasanat Dalı / Programı : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI Danışmanı : DR.ÖĞR.ÜYESİ ESRA BİLGE SAVCI
Tez Savunma Tarihi : 26.08.2019 Saati : 14:00
Tez Başlığı : "KARAGÖZ METİNLERİNİN HALK BİLİMİ AÇISINDAN İNCELENMESİ"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ~~OYÇOKLUĞUYLA~~ karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-PROF.DR. ABDÜLKADİR EMEKSİZ		
2-DR.ÖĞR.ÜYESİ ESRA BİLGE SAVCI		Kabul
3-DR.ÖĞR.ÜYESİ NURSEL UYANIKER		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ.DR. UĞUR GÜRSU		Kabul
2-DR.ÖĞR.ÜYESİ MEHMET AÇA		

ÖZ
KARAGÖZ METİNLERİNİN HALK BİLİMİ AÇISINDAN
İNCELENMESİ
AYŞE AKDOĞAN

Çalışmamızda Cevdet Kudret'in üç ciltlik "Karagöz" adlı eserinde yer alan Karagöz gölge oyunları metinleri halk bilimi unsurları açısından incelenmiştir. Gölge oyunlarının tarihçesi ana hatlarıyla araştırılmış, Karagöz gölge oyununun yapısal özellikleri incelenmiş, Karagöz gölge oyunları metinlerindeki halk bilimi unsurları Sedat Veyis Örnek'in halk bilimi çalışma kadrosu esas alınarak tasnif edilmiş ve değerlendirilmiştir.

Çalışmamız neticesinde Karagöz gölge oyunlarının zengin bir şekilde halk bilimi unsurlarını içerdiği, dolayısı ile Karagöz oynatıcılarının halk kültürünü çok iyi gözlemleyip oyun perdesinde yansıtışlarının ustalığa dayalı bir sanat olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halk bilimi, halk kültürü, halk edebiyatı, geleneksel seyirlik oyun, gölge oyunu, Karagöz.

ABSTRACT
INVESTIGATION OF KARAGÖZ TEXTS IN FOLKLORE
AYŞE AKDOĞAN

In this study, the texts of Karagöz shadow plays in Cevdet Kudret's three-volume work examined from the viewpoint of folklore. The history of shadow plays are investigated with the main lines. The structural features of Karagöz shadow plays are scrutinized and the folkloric elements in them are evaluated and categorized with regards to Sedat Veyis Örnek's body of literature in the field of folklore.

As a result of this study, it is concluded that Karagöz shadow plays include a wide array of folkloric features; and thus the performance shadow players on a white curtain with a backlight reflecting figures indicate a fine mastery due to players' perfect observation of folkloric culture around them.

Key Words: Folklore, folk culture, folk literature, traditional theatrical play, shadow play, Karagöz.

ÖN SÖZ

Halk bilimi, halkın yani insanın olduğu her yerde ve hayatın her alanındaki tüm konuları inceler. Bu da halk bilimi hayatın kendisidir demektir.

Hayatı karikatürize ederek, insanlara ayna tutan Karagöz gölge oyunu, Osmanlı topraklarında çeşitli millet, dil ve dinden insanların birlikte yaşadığı, birçok kültürü bünyesine alarak harmanlanmış ve şekillenmiş Türk halk kültürünün oyun perdesindeki yansımasıdır. Günümüzde çocuk izleyicilere hitap ettiği düşünülen Karagöz oyunları; ince detaylar ile düşünülerek oluşturulmuş dili, zekice nükteleri, seyircinin dikkatini oyun perdesinde tutan olay kurgusu, karakter analizi niteliğindeki tipleri, oyunların sosyal hayatla olan birebir bağı, figürlerin görselliği, sanatlı mûsikîsi ve oyun sonlarında verilen öğütleriyle hakikî hayatın perdeye yansıtıldığı dolayısıyla çocuk-geç-büyük, kadın-erkek, avam-havas ayrımı yapmadan herkese hitap eden bir oyundur. Karagöz oyunları, hayata dair gerçeklikleri içinde barındıran kültürü aktardığı için halk biliminin inceleme alanına girmektedir.

Çalışmanın ana metinlerini, değerli ve titiz bir çalışma olan Cevdet Kudret'in üç ciltlik *Karagöz* kitabında yer alan Karagöz gölge oyunları metinleri oluşturmaktadır. Zengin halk kültürü öğelerinin olduğu Karagöz gölge oyunları metinleri Sedat Veyis Örnek'in halk biliminin çalışma kadroları üzerine yaptığı tasnif çalışması doğrultusunda halk bilimi unsurları açısından incelenmiştir.

Metin merkezli olarak çalıştığımız tezimiz, Giriş dışında sekiz bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmamızın konusu, amacı, kapsamı ve araştırma yöntemlerinden bahsedilmiştir. Birinci bölümde Karagöz gölge oyununun tarihî süreci ile Karagöz oyunlarının yapısal özellikleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde Karagöz gölge oyunları metinlerinde halk edebiyatı, kalıplaşmış ifadeler ve adlandırma unsurları araştırılmıştır. Üçüncü bölümde metinlerde geçen hayatın geçiş

dönemleri ile ilgili bilgiler incelenmiştir. Dördüncü bölümde giyim-kuşam, süslenme unsurları ele alınmıştır. Beşinci bölümde halk bilgisi ve halk mutfağı ile ilgili halk kültürü unsurları incelenmiştir. Altıncı bölümde halk sanatları ve zanaatları ele alınmış, iş hayatı ve meslekler araştırılmış, gündelik hayatta kullanılan eşyalar tespit edilmiştir. Yedinci bölümde halk mimarisi, iletişim, haberleşme, ulaşım ile ilgili bilgiler incelenmiştir. Sekizinci bölümde inanışlar, gelenek görenekler, dini günler, çocuk oyunları, eğlenceler ve sporlar ele alınmıştır.

Türkçe'nin önemini anlamamızı sağlayıp edebiyat sevgisini aşıl原因an çok kıymetli ortaokul Türkçe Öğretmenim İsa SAVAŞ'a; halk bilimine olan sevgimin ilk tohumunu eken, bu bilimin önem ve kıymetini idrak etmemizi sağlayan pek değerli hocam Prof. Dr. Şeyma GÜNGÖR'e; yönlendirmeleri, destekleri ve kıymetli bilgileriyle çalışmama destek olan hocam Prof. Dr. Abdulkadir EMEKSİZ'e; titiz değerlendirmeleri, teşvik edici ve yapıcı yönlendirmeleriyle danışman hocam Esra BİLGE SAVCI'ya; tezi bitirmeme her daim teşvik veren sevgili gönül kardeşim Burcu BAYER'e, her zaman desteklerini hissettiğim sevgili aileme; tüm destekleri için hayatdaş ve gönüldaşım ile canım kızıma teşekkürlerimi sunarım.

AYŞE AKDOĞAN

İSTANBUL, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ GÖLGE OYUNU’NUN TARİHİ SÜRECİ, YAPISAL ÖZELLİKLERİ

1.1. Karagöz Gölge Oyunu’nun Tarihî Süreci	9
1.1.1. Seyirlik Oyunların Tiyatro’daki Yeri.....	9
1.1.2. Tiyatro Oyunlarının Kaynakları.....	10
1.1.3. Türk Tiyatrosunun Başlangıcı.....	13
1.1.4. Karagöz Gölge Oyunu’nun Kökeni	14
1.1.5. Karagöz Gölge Oyunu’nun Türkiye’ye Girişi	16
1.1.6. Karagöz Gölge Oyunu’nun Türkler’deki Tarihçesi	20
1.1.7. Karagöz Gölge Oyunu’na Telmihler.....	34
1.1.8. Karagöz Oyunu’nun Teşekkül Rivayetleri	37
1.2. Karagöz Oyunu’nun Yapısal Özellikleri	41
1.2.1. Karagöz Oyunu’nun Bölümleri.....	41
1.2.1.1. Mukaddime	42
1.2.1.1.1. Semâi	46
1.2.1.1.2. Perde Gazeli	49
1.2.1.2. Muhâvere	53
1.2.1.3. Fasil.....	57
1.2.1.4. Bitiş.....	59
1.2.2. Karagöz Oyunları ve Oyun Dağarcığı.....	61
1.2.2.1. Karagöz Oyunları’nın Tasniflendirilmesi	67

1.2.2.1.1.	Kâr-ı Kadîm	69
1.2.2.1.2.	Nev-icâd	70
1.2.2.2.	Karagöz Oyunları'nın Özetleri	75
1.2.3.	Karagöz Oyunu'nun Oynatıcıları	87
1.2.3.1.	Şeyh Küşterî	87
1.2.3.2.	Hayâlîler	94
1.2.3.3.	Yardımcı Kadro	102
1.2.4.	Karagöz Oyunu'nda Tipler	104
1.2.4.1.	Eksen Tipler	116
1.2.4.1.1.	Karagöz	118
1.2.4.1.2.	Hacivat	124
1.2.4.2.	Kadın Tipler	127
1.2.4.3.	İstanbul Ağzı Konuşan Tipler	128
1.2.4.3.1.	Çelebi	129
1.2.4.3.2.	Tiryaki	130
1.2.4.3.3.	Beberuhi	131
1.2.4.4.	Anadolulu Tipler	132
1.2.4.4.1.	Türk	132
1.2.4.4.2.	Laz	132
1.2.4.4.3.	Kayserili	133
1.2.4.4.4.	Kürt	134
1.2.4.4.5.	Eğimli	134
1.2.4.5.	Anadolu Dışından Gelen Tipler	135
1.2.4.5.1.	Arnavut	135
1.2.4.5.2.	Arap	136
1.2.4.5.3.	Acem	137
1.2.4.5.4.	Rumelili	137
1.2.4.5.5.	Çingene	138
1.2.4.6.	Müslüman Olmayan Tipler	139
1.2.4.6.1.	Rum	139
1.2.4.6.2.	Ermeni	140
1.2.4.6.3.	Yahudi	140
1.2.4.7.	Kusurlu ve Ruhsal Hasta Olan Tipler	141

1.2.4.8.	Kabadayı ve Sarhoş Tipler.....	142
1.2.4.8.1.	Tuzsuz.....	143
1.2.4.8.2.	Matiz	143
1.2.4.8.3.	Külhanbeyi.....	144
1.2.4.8.4.	Efe.....	145
1.2.4.9.	Eğlendirici Tipler.....	145
1.2.4.10.	Olağanüstü Tipler ve Yaratıklar	146
1.2.4.11.	Geçiçi, İkincil Tipler ve Çocuklar	146
1.2.5.	Karagöz Oyunu’nda Göstermelikler	148
1.2.6.	Karagöz Oyunu’nun Yapım ve Oynatım Tekniği.....	149

İKİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE HALK EDEBİYATI, KALIPLAŞMIŞ İFADELER, ADLANDIRMALAR

2.1.	Halk Edebiyatı.....	153
2.1.1.	Mâni	153
2.1.2.	Ninni.....	159
2.1.3.	Türkü.....	162
2.1.4.	Halk Hikâyesi.....	167
2.1.5.	Bilmece	168
2.1.6.	Tekerleme.....	175
2.1.7.	Diğer Halk Edebiyatı Türleri	178
2.2.	Kalıplaşmış İfadeler	186
2.2.1.	Atasözleri	186
2.2.2.	Deyimler.....	191
2.2.3.	Dualar.....	219
2.2.4.	Beddualar	223
2.2.5.	Yemin İfadeleri	225
2.2.6.	Hitaplar.....	225
2.2.7.	Selamlaşma	236
2.2.8.	Karşılama	240
2.2.9.	Vedalaşma	242
2.2.10.	Küfürler, Argo Sözler.....	245

2.3.	Adlandırmalar.....	256
2.3.1.	İnsan Adları.....	256
2.3.1.1.	Asıl Adlar.....	256
2.3.1.2.	Soyadları	267
2.3.1.3.	Lakaplar, Takma Adlar, Göbek Adları	267
2.3.1.4.	Akrabalık Adları	272
2.3.2.	Hayvan Adları	276
2.3.3.	Bitki ve Yeryüzü Şekilleri Adları	288
2.3.4.	Yer Adları.....	294

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

3.1.	Doğum.....	312
3.1.1.	Gebelik.....	312
3.1.2.	Doğum.....	315
3.1.3.	Lohusalık.....	317
3.1.4.	Emzirme	319
3.1.5.	Ad verme	320
3.2.	Çocukluk	321
3.3.	Sünnet.....	325
3.4.	Okul Hayatı- Eğitim	329
3.5.	Askerlik	344
3.6.	Evlenme.....	345
3.6.1.	Kız Beğenme, Kız İsteme	348
3.6.2.	Çeyiz	353
3.6.3.	Nikâh.....	354
3.6.4.	Kına.....	357
3.6.5.	Düğün.....	358
3.7.	Ölüm.....	364
3.7.1.	Ölüm Öncesi Uygulamalar.....	369
3.7.2.	Ölüm ve Sonrası ile İlgili Uygulamalar	371
3.7.2.1.	Son Nefesi Verme Anı.....	372
3.7.2.2.	Kefenleme	372

3.7.2.3.	Gömme Hususiyetleri	373
3.7.2.4.	Miras	375

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE GİYİM-KUŞAM VE SÜSLENME

4.1.	Erkek Giyimi	389
4.2.	Kadın Giyimi	394
4.3.	Çocuk Giyimi	401
4.4.	Törenlerle İlgili Giyim Kuşam	401
4.5.	Mesleklerle İlgili Giyim Kuşam	402
4.6.	Süslenme	403

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE HALK BİLGİSİ , HALK MUTFAĞI

5.1.	Halk Bilgisi	407
5.1.1.	Halk Hekimliği	407
5.1.2.	Halk Matematiği, Halk Ölçüsü	431
5.1.3.	Halk Takvimi, Saat, Zaman	437
5.1.4.	Halk Meteorolojisi	447
5.1.5.	Halk Hukuku	451
5.1.6.	Halk Ekonomisi	451
5.2.	Halk Mutfacı	471
5.2.1.	Yiyecek Türleri	472
5.2.2.	İçecek Türleri	501
5.2.3.	Mutfak Araç Gereçleri	506
5.2.4.	Sofra Gelenek ve Görenekları	518

ALTINCI BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE HALK SANATLARI VE ZANAATLARI, İŞ HAYATI VE MESLEKLER

6.1.	Halk Sanatları ve Zanaatları	523
6.1.1.	El İşlemeciliği	523
6.1.2.	El Sanatları	525
6.1.3.	Halk Müziği ve Çalgıları	526
6.1.4.	Halk Oyunları ve Danslar	539

6.2.	İş Hayatı ve Meslekler	541
6.3.	Gündelik Eşyalar	576

YEDİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE HALK MİMARİSİ, İLETİŞİM, ULAŞIM

7.1.	Halk Mimarisi.....	585
7.1.1.	Konut ve Yapı Çeşitleri, Bölümleri	588
7.1.2.	Konutlar ve Yardımcı Yapılarda Aydınlanma, Isınma, Su	604
7.1.3.	Konutların Döşenmesi, Kullanımı, Eşyaları, Süslemesi	611
7.2.	İletişim, Haberleşme.....	622
7.2.1.	Ağızlar, Şiveler, Lehçeler	622
7.2.2.	Haberleşme.....	623
7.3.	Ulaşım ve Ulaşım Araçları	625
7.3.1.	Kara Ulaşımı	625
7.3.2.	Deniz Ulaşımı.....	628

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE İNANIŞLAR, GELENEK GÖRENEKLER, DİNÎ GÜNLER, EĞLENCE VE SPORLAR

8.1.	İnanışlar	634
8.1.1.	Eski Türk İnanışları.....	635
8.1.2.	Dinî İnanışlar.....	637
8.1.3.	Soyut Varlıklarla İlgili İnanışlar	643
8.1.4.	Nazar	646
8.1.5.	Büyü, Sihir	648
8.1.6.	Rüya	653
8.1.7.	Batıl İnançlar.....	655
8.2.	Gelenek Görenekler.....	656
8.2.1.	Saygı.....	657
8.2.2.	Vefa.....	658
8.2.3.	Komşuluk.....	658
8.2.4.	Misafirperverlik.....	660
8.2.5.	Aile.....	663
8.2.6.	Hasta Ziyareti	666

8.2.7. Âdetler.....	667
8.3. Dinî Günler.....	668
8.4. Eğlence ve Sporlar.....	673
8.4.1. Çocuk Oyunları	673
8.4.2. Büyüklerin Oyunları.....	679
8.4.3. Eğlenceler.....	682
8.4.4. Sporlar ve Geleneksel Sporlar.....	694
SONUÇ	702
KAYNAKÇA	707
EKLER	718
DİZİN	721

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: Aynı eser
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.yzm.	: Aynı yazma
bkz.	: Bakınız
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
doğ.	: Doğumu
Haz.	: Hazırlayan
öl.	: Ölümü
M.Ö.	: Milattan Önce
ÖS.	: Özel Sayı
küt.	: Kütüphane
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
t.y.	: Tarih yok
vb.	: Ve bu
vs.	: Ve saire
yzm.	: Yazma

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Ferdî yazılı eserler daha çok şahsî fikirler ya da hareketler üzerinde durmuşlardır. Bir milletin kendi tarihi kadar eski olan sözlü kültürü ise, milletin her aşamasından her kesiminden izler alarak bugüne kadar taşınmıştır. Sözlü kültür milletlerin kimliklerini oluşturmuştur. Sözlü kültürden yazıya geçirilmiş olan geleneksel seyirlik oyunlarımızdan Karagöz gölge oyunları da Osmanlı tarihinin şahit olmuş olduğu kültürel, siyasi ve ekonomik aşamaların halk içindeki yansımalarını, halkın bakış açısıyla yine halkın kendisine sunmuştur. İyi bir komedinin en önemli özelliği, insanın günlük hayatında olağan bir durum olarak karşılayıp farkına varamadığı durumları komedyenin iyi bir şekilde gözlemleyip tekrar insanlara jest, mimik ve canlandırma ile ifade etmesidir. Karagöz gölge oyunları, Karagöz oynatıcılarının mahirliklerinde gizli olan bir gözlem yeteneği ile, halka yine halkın kendisini göstererek güldürü unsurlarını sunmuştur. Buradaki diğer önemli husus ise amacın sadece güldürü olmaması, güldürü ile mizah yaparak, seyirciye hayata dair önemli değerlerin gösterilmesi ve bu değerlere dikkat çekilmesidir.

Halkların varoluşlarından itibaren birikerek bugüne kadar gelmiş olan kültürünün incelendiği bilim dalı halk bilimidir. Halk bilimi; halkın dil, kültür, din, edebiyat ve mûsikîsi ile hayatın her alanındaki tespitleridir. Halk bilimi çalışmaları ile bir toplumun özelliklerini tanımak, toplumu bir arada tutan vazgeçilmez değerlerin neler olduğunun tespit edilip incelenmesi ve bu topluluğu özel kılan özelliklerin diğer toplumları özel kılan özellikler ile mukayese edilme imkanı elde edilmiş olur.

Bu çalışma, şifâhî gelenekten yazıya geçirilmiş Karagöz gölge oyunlarındaki halk bilimi unsurlarını tespit ve tasnif edip, bu unsurları incelemek üzere hazırlanmıştır. Araştırmada, Karagöz gölge oyununun sadece çocukları eğlendirmek için kurgulanan bir oyun olarak değil, sözlü kültürümüz ile beslenmiş geleneksel seyirlik oyunlarımızından gelen zengin bir yapıya sahip yedinci sanat olarak kabul edilen sinema seviyesinde bir tür olduğunun ve kıymetinin anlaşılması sağlanmaya

alışılmıştır. Karagöz gölge oyunları, zengin dili, zekice nükteleri, estetik figürleri, sanatlı msıksi, oyunlarındaki olay kurgusu ile devrin henüz ortaya çıkmamış sineması niteliğindedir. Bununla birlikte, sinemanın ortaya çıkmasıyla önemini ve ilgisini yitirdiği düşünülmemelidir. Günümüzde Karagöz gölge oyunu hakkında yapılan önemli çalışmalar bulunmaktadır.

Çalışmamızda öncelikle gölge oyununun kaynağını besleyen unsurlar hakkında çalışan araştırmacıların tespitleri verilmiş ve bunlar üzerinden değerlendirmeler yapılmıştır. Daha sonrasında Karagöz gölge oyununun ana hatlarıyla tarihî koğenleri hakkında bilgi verilmiştir. Karagöz gölge oyununun içeriğinin daha iyi idrak edilebilmesi için yapısal özellikleri ile ilgili kısımda; oyunların bölümleri, oyunların tasniflendirilmeleri ve tezimizde esas alınan oyun metinlerinin yer aldığı Cevdet Kudret'in eserindeki oyunların kısa özetlerine yer verilmiştir. Tezin ilerleyen kısımlarında Karagöz oyununun kendisini oluşturan en önemli unsurlarından olan *tipler* zerinde durulmuş; oyunun diğer teknik özelliklerine yer verilmiştir. Halk bilimi çalışmalarında kullanılan Sedat Veyis rnek'in çalışma taslağı esas alınarak oyunlar içerisindeki kültür unsurları tespit edilerek bu unsurların tasniflendirilmesi yapılmıştır. Oyunlarda yer alan halk edebiyatı malzemeleri, kalıplaşmış ifadeler, adlandırmalar, hayatın geçiş dönemleri, giyim-kuşam, süslenme; halk bilgisi içinde halk hekimliği, halk matematiği, halk ölçüsü, halk takvimi, halk meteorolojisi ve halk ekonomisi; halk mutfağı, halk sanatları ve zanaatları, halk müziği, iş hayatı ve meslekler, gündelik hayatta kullanılan eşyalar, halk mimarisi, iletişim, ulaşım, inanışlar, gelenek görenekler, dini günler, ocuk oyunları, eğlence ve sporlar alanları tespit edilmiş ve incelenmeye çalışılmıştır. Karagöz oyunlarında, hayatın kendisinin işlenmesi, konuların işleniş şekilleri, tiplerin özellikle Karagöz ve Hacivat'ın karşılıklı atışmalarındaki bilgi alışverişi gibi pek çok sebepten dolayı tüm bu halk bilimi unsurlarının zengin bir şekilde yer aldığı tespit edilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın amacı, temel alınan Karagöz gölge oyunları metinlerinde yer alan halk bilimi unsurlarının tespit ve tasnif edilerek; Karagöz gölge oyunlarının toplumun her kesimine hitap eden, halkın kendisini yansıtan, dil, görsellik ve mûsikî bilgisine sahip olduğunu ortaya koymaktır. Karagöz gölge oyunu hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında, Karagöz oyunlarının sosyal hayat ile olan bağına bazı makalelerde değinildiği fakat halk biliminin unsurlarını inceleyen kapsamlı bir çalışma yapılmadığı görülmüştür. Karagöz'ün hayat ile ilgili olan bağının oyunlarda nasıl ve ne şekilde işlendiği bu çalışma ile ortaya konulmak istenmiştir.

Araştırmanın Kapsamı

Halk biliminin çalışma alanları araştırmamızda ele aldıklarımızla sınırlı değildir. Ancak araştırmamıza esas alınan Karagöz gölge oyunu metinlerinde tespit edebildiğimiz halk bilimi unsurları ile çalışma sınırlandırılmıştır. Çalışma içerisinde oyunlardan verilen örnekler esas alınan kaynaktan alıntılanmıştır. Karagöz gölge oyunu üzerine daha sonra yapılacak ayrıntılı çalışmalarda halk bilimi araştırmacılarına temel malzeme olması amacı ile halk bilimi unsurlarıyla ilgili kelime, ifade ve terimler de kaynak alınan metinlerden taranmış, böylelikle metinlerde geçme sıklığı da tespit edilmiştir aynı zamanda devrin dili hakkında bir fikir edinmemiz sağlanmıştır.

Karagöz oyun geleneği şifâhî bir kültürden gelmektedir ve doğaçlama yapılan bir sanattır. Elimizdeki yazılı metinler Karagöz oyununu seyrederken ya da daha sonra akılda kaldığı kadarıyla yazıya geçirildiği, bazıları da hayâlîlerin kendisinin yazıya geçirdiği metinlerdir. Bu yüzden tezimizin Karagöz oyunları ile halk bilimi arasında kurulan bağ yazıya geçirilmiş elimizdeki metinlerin bize sunduğu malzeme nisbetince sınırlı kalmıştır.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışma, metin merkezli olarak yürütülmüş olup Cevdet Kudret'in eserinde yer alan metinlerde halk bilimine ait unsurlar Sedat Veyis Örnek'in halk bilimi çalışma kadrosu esas alınarak incelenmiştir. Çalışma esnasında, Karagöz oyunlarında akrabalık adlarının birçok yerde kullanıldığı tespit edilmiş olup bundan ötürü S. V. Örnek'in çalışma taslağına ek olarak teze "Adlandırmalar" başlığının içerisinde "Akrabalık Adları" alt başlığı eklenerek metinlerdeki ilgili kısımlar değerlendirilmiştir.

Halk bilimi unsurları ile bu unsurlarla ilgili terim ve ifadeler metinlerden taranmıştır. Tasnif edilen unsurların halk bilimi ile ilişkisi, nasıl ve ne amaçla kullanıldığı tespit edilmiş, bu tespitler oyun metinlerinden örnekler ile pekiştirilmiştir. Oyun metinlerinde tespit edilen terim ve ifadelerle ilgili verilen örneklerin metinlerde geçen sayfa numaraları parantez içinde verilmiştir. Terim taraması yapılırken C. Kudret'in *Karagöz* kitabının dizininden faydalanılmıştır fakat çalışmamızda kullanılan terimler, ifadeler, atasözleri, deyimler ve sayfa numaraları eserden alınmamıştır. C. Kudret'in kitabının dizin kısmındaki kelimelerde çok sayıda eksik sayfa numarasıyla karşılaşmış, çalışmamızda tespit edebildiğimiz kalıplaşmış ifadeler, terimler, ifadelerin hepsi oyunlarda tek tek taranmış, halk bilimi ile ilgili olduğu düşünülen pek çok terim ve ifade ilave edildiği gibi, sayfa numaraları da tek tek tespit edilmiştir. İstisnâî olarak, metinlerde neredeyse her sayfada geçen, "ana", "baba", "ev" gibi kelimeler taranmamış ve bu husus ilgili dipnotta belirtilmiştir. Bununla birlikte, "dolap" gibi birçok mânâda kullanılan kelimelerin sayfa numaraları C. Kudret'in dizininde bir kelime olarak verilmişken; çalışmamızda, metinlerde kullanıldığı mânâlarına göre sayfa numaraları ayrılmış, ilgili başlıklarda ilgili sayfa numaraları verilmiştir. Tespit ve tasnif ettiğimiz terimler, ifadeler, atasözleri ve deyimler alfabetik olarak sıralanmıştır.

Kaynak eserden örnek olarak verilen alıntılar tırnak içinde yazılmış, yanlarına parantez içinde eserdeki sayfa numaraları verilmiştir. Kitabın üç cildinin sayfa numaraları devam eden şekildedir. Bu yüzden çalışma içerisinde yapılan alıntılarda cilt numaraları belirtilmemiştir. Farklı kaynaktan örnek verildiğinde dipnotta kaynak

ve sayfa numarası belirtilmiştir. Karagöz gölge oyunu üzerine çalışacak olan araştırmacılara kolaylık sağlaması için C. Kudret'in kitabındaki Karagöz oyunlarının ve muhâverelerinin isimleri ve sayfa aralıkları dizin şeklinde çalışmamızın Ekler kısmında verilmiştir.

C. Kudret'in eserindeki Karagöz oyunu metinlerinde, tasvirlerin hareketleri parantez içinde verilmiştir. Çalışmamızda hareketlerle ilgili örnek verildiğinde yine parantez içinde bırakılmış, hareket anlatımı olduğunun anlaşılması sağlanmıştır. Örneğin Çingene'nin türkü ile gelişi metne sadık kalarak “(*Türkü ile Çingene gelir*).” (s.1068) şeklinde yazılmıştır. Çalışmamızda oyunlardaki konuşmalardan örnekler verilirken, bütünlük ile ilgisi olmayan kısımlar tezin hacmini arttıracak için kesilmiş, kesilen yerler parantez içinde üç nokta ile (...) şeklinde belirtilerek gösterilmiştir. Metinlerden verilen örneklerde vurgulanmak ya da dikkat çekilmek istenilen terim ya da ifadeler koyu renk ile gösterilmiştir.

Çalışma içerisinde yapılan örnek alıntılarda ve terim taramalarında tüm imlâ, noktalama işaretleri, tiplerin şive farklılıklarından kaynaklı yazım imlâsı, kaynak eserin orijinaline sadık kalınarak alınmış, yanlarında parantez içinde kaynak metinde geçen tüm sayfa numaraları verilmiştir. Örneğin “*ahçı kevgiri*” ile “*aşçı kevgiri*” ifadelerinin ikisi de metinlerde geçtiği için taramalarda ikisine de yer verilmiş ve sayfa numaraları belirtilmiştir. Şive farklılıkları kaynağa sadık kalınarak verilmiş, yanlarında parantez içinde kelimenin aslı belirtilmiştir. Örneğin; kaymak kelimesi “Gaymak (şive ile Kaymak) (s.107)”, fırtına kelimesi “Furtuna (şive ile Fırtına) (s.1164)” şeklinde verilmiştir.

Karagöz her ne kadar göstermeye dayanan bir oyun olarak dursa da hareketlerin aslında belli nisbette kısıtlı olduğu bir oyundur; görsellik ve mûsikî de çok önemli olmakla birlikte esas önemli olan tipler arasındaki konuşmalardır. Seyircinin tüm ilgisini, dikkatini hiç dağılmadan perdede tutan asıl şey usta söz cambazlıkları, ince nükteler ve tiplerin karşılıklı laf atışmalarıdır. Dolayısıyla kelimelerin, sözlerin, mânâların ve mecazların türlü cambazlıkları yapılmış, özellikle eş sesli ya da harf farklılıkları ile çok benzer kelimelerin yanlış anlaşılmaları kullanılarak güldürü yapılmıştır. Karagöz oyunlarında tevriye sanatı oldukça fazla

kullanılmıştır. Bundan dolayı, bazı kelimeler iki anlamıyla da kullanıldığı için, aynı kelimelere başka alanların başlıklarında yer verilmiştir. Birden fazla anlamı olan kelimelere ilgili halk bilimi unsuru alanlarının hepsinde yer verilip, anlam kargaşasını önlemek amaçlı kelimenin sadece o alan ile ilgili mânâsı dipnotta verilmiş; parantez içinde ilgili mânâda kullanıldığı sayfa numaraları belirtilmiştir. Örneğin, *dolap* kelimesinin giysi dolabı olarak kullanıldığı yerlerin sayfa numaraları “Konutların Döşenmesi, Kullanımı, Eşyaları, Süslemesi” başlığının altında; kuyu dolabı mânâsında kullanılan *dolap* kelimesinin geçtiği sayfa numaraları “Konutlar ve Yardımcı Yapılarda Aydınlanma, Isınma, Su” başlığı altında; yemek dolabı mânâsındaki *dolap* kelimesinin geçtiği sayfa numaraları “Mutfak Araç Gereçleri” başlığı altında; dönme dolap anlamında kullanılan *dolap* kelimesinin geçtiği sayfa numaraları ise “Eğlenceler” başlığı altında verilmiştir. Bununla birlikte *mutfak* kelimesi gibi iki yere de giren kelimelerin sayfa numaraları hem “Konutlar ve Yardımcı Yapıların Çeşitleri ve Bölümleri” başlığında hem de “Halk Mutfağı” başlığı altında verilmiştir.

Araştırmanın Kaynakları

Çalışmamızda, halk bilimi unsurlarının incelendiği Karagöz oyunları metinleri, Cevdet Kudret’in üç ciltlik *Karagöz* adlı kitabındaki metinlerle sınırlandırılmıştır. C. Kudret, Hellmut Ritter’in yayımladığı oyunları temel alarak, ulaşabildiği tüm yazılı ve sesli kaynaklardaki oyunları edisyon kritikli bir şekilde vermiştir. Bu kapsamda C. Kudret’in kitabında yer alan 39 oyun metni ve 19 muhâvere metni çalışma kapsamında incelenmiştir.

Çalışmada Cevdet Kudret’in Karagöz isimli eseri dışında diğer araştırmacıların çalışmalarından da yararlanılmıştır. Araştırmacılardan Ünver Oral *Karagöz Oyunları-1 Kâr-ı Kadim*, *Karagöz Oyunları-2 Nev-icâd*, *Karagöz Oyunları-3 Yeni ve Düinden Bugüne Karagöz Oyunları* kitaplarında Karagöz gölge oyunları metinlerini neşretmiştir.

Ünver Oral'ın yukarıda saydığımız metin neşirleri dışında *Karagöz Perde Gazelleri ve Tasavvuf* adlı kıymetli bir eseri vardır. Perde gazellerinin oyunlardaki yeri ve önemini, verilmek istenilen mânâlarından bahsettikten sonra oyunlardaki perde gazellerini vermiş, günümüz Türkçelerine de yer vermiştir.

Bunlardan başka, Metin And'ın *Geleneksel Türk Tiyatrosu ile Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu*, Nureddin Sevin'in *Türk Gölge Oyunu*, Selim Nüzhet'in *Türk Temaşası Meddah Karagöz Ortaoyunu* adlı kitapları Karagöz gölge oyunları hakkında yapılmış kapsamlı ve kıymetli çalışmalardır.

Karagöz gölge oyunları sinema gibi tüm sanatların birleşiminden oluştuğu için Karagöz ile ilgili yapılan pek çok farklı alanda tez çalışmaları vardır. Türk Dili ve Edebiyatı'nda Çiğdem Usta'nın *Karagöz Metinlerinden Günümüz Gülmece Metinlerinde Gülmece Dili* ; Medine Kaynak'ın *İhsan Rasim'in Neşrettiği Şarkılı Kamtolu Karagöz Oyunları*; Türk Halk Bilimi'nde İlke Susuzlu'nun *Kıbrıs Türk Halk Kültüründe Gölge Tiyatrosu Bağlamında İcra ve Seyirci*; Yabancı Diller Eğitimi'nde Oğuz Dağ'ın *Hacivat ve Karagöz Piyeslerinde Komik ve Uyumsuz Dilsel Öğeler*; Türkçe Eğitimi'nde Serhat Menek'in *Ünver Oral'ın Karagöz Metinlerindeki Kültürel ve Eğitsel Unsurlar*; İslam Tarihi ve Sanatları'nda Murat Pay'ın *Gölge Oyunu Karagöz ve Sinema*; Tiyatro'da Gülden Gözlem Küçük Arat'ın *Soyutlama Açısından Postmodern Edebiyat ile Meddah, Karagöz ve Ortaoyunu'nun Değerlendirilmesi*; Müzik'te Ergün Elibaş'ın *Türk Gölge Oyunu'nda Mûsikî*, Yavuz Cingöz'ün *Kent, Popüler Kültür ve Karnavaleks: Karagöz Geleneği ve Müziği*; Mimarlık'ta Nazan Kırıcı'nın *Ortaoyunu ve Karagöz ile Dekonstrüktivizm Üzerine Bir İnceleme*; Güzel Sanatlar'da Orçun Aksakal'ın *Geleneksel Türk Gölge Oyunu Karagöz'ün Plastik Açısından Değerlendirilerek Seramik Sanat Formlarına Dönüştürülmesi*, Işınsoy Ersan'ın *Gölge Oyunu Estetiğinde Figür ve Türk Gölge Oyunu: Karagöz*; Grafik Tasarımı'nda Hülya Yücesoy'un *Başlangıçtan Günümüze Karagöz Hacivat Figürlerinin İllüstrasyon Sanatındaki Yeri* gibi yüksek lisans çalışmaları bunlardan belli başlı olanlarıdır. Bununla birlikte Karagöz oynatıcıları hayâlîler hakkında Özgür Atkın'ın *Türkiye'de Gölge Tiyatrosu ve Yaşayan Bir Örnek* Orhan Kurt ve Erdem Acan'ın *Yaşamı ve Sanatıyla Hayali Tacettin Diker* adlı yüksek lisans tezleri vardır. Hale Babadoğan'ın da Sosyoloji'de *Understanding The*

Transformations of Karagöz (Karagöz'ün Dönüşümlerini Anlamak) adlı İngilizce doktora tezi bulunmaktadır.

Karagöz gölge oyununun sosyal içeriğini ele alan Ali İhsan Kürekci'nin "Beyaz Perdede Yaşayan İki Gölge: Karagöz ve Sinema", Dilaver Düzgün'ün "Türk Gölge Oyunu Karagözde İstanbul Hayatı", Nihangül Daştan'ın "Bahçe Adlı Karagöz Oyununda Son Dönem Osmanlı Sosyal Hayatından Yansımalar", Aydın Öncü'nün "Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi" makalaları ile tasavvufî yönünü ele alan Pakize Aytaç'ın "Karagöz'ün Perde Gazellerinde Tasavvuf", Hüseyin Şen'in "Karagöz Oyunlarında Perde Gazellerinin Tasavvufî Arka Planı", Melike Gökcan'ın "Küşterî Meydanında Zaman Yolculuğu Geçmişten Günümüze Karagöz Oyunlarının Toplumsal Boyutu", Feyza Güler'in "Âlemin Hayal Oluşu ve Gölge Oyunu", Çiğdem Kılıç'ın "Karagöz Oyunlarında Tasavvuf İzleri", Hüseyin Şen'in "Geleneksel Türk Tiyatrosu Türlerinden Karagöz'ün Tasavvuf ile Olan Bağı" makaleleri vardır.

Çalışma sırasında internet üzerinde Karagöz oyunları videolarına, oyunların ses kayıtlarına, oyun müziklerine, TRT arşivindeki televizyonda gösterilmiş olan Karagöz oyunları videolarına ulaşılmıştır. Çalışma süresince bu videolar seyredilip, ses kayıtları ve oyun müzikleri dinlenilerek, oyunlardaki ruh hissedilmeye çalışılmıştır. Kültür Bakanlığı'nın çıkarmış olduğu otuz üç tane Karagöz oyununun videosu bulunan sekiz dvd'lik bir çalışması vardır. Kültür Bakanlığı'nın "Gölgenin Renkleri" adlı tasvir kataloğu ve yine Kültür Bakanlığı'nın kapsamlı ve titiz çalışması olan "Karagöz" isimli asetat üzerine basılmış tasvir kataloğu bulunmaktadır.

Karagöz oyunları hakkında bugüne kadar yapılmış olan çalışmalar bunlardan ibaret değildir. Burada belli başlı literatüre ve yoğun bir şekilde bilgi verilen ve Karagöz gölge oyunu ile bağ kuran belli başlı kaynaklara yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ GÖLGE OYUNU’NUN TARİHİ SÜRECİ, YAPISAL ÖZELLİKLERİ

1.1. Karagöz Gölge Oyunu’nun Tarihî Süreci

Karagöz Gölge Oyunu’nu incelemeye başlamadan önce edebiyatımız ve sahne sanatlarının seyrinde önemli bir yere sahip olan seyirlik oyunlarımızın tiyatro geleneklerimiz içindeki yerini belirlemek ve hakkında genel bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.1.1. Seyirlik Oyunların Tiyatro’daki Yeri

Geleneksel Türk tiyatrosunun ve seyirlik oyunlarının Türk edebiyatındaki yerini anlayabilmek için öncelikle tiyatro geleneklerinin genel özellikleri üzerinde durulması gerekmektedir. Türkiye’de oynanan tiyatro oyunları genel bir gruptandırmaya gidildiğinde **Metin And’a göre** 1.Köylü Tiyatrosu Geleneği 2.Halk Tiyatrosu Geleneği 3. Saray Tiyatrosu Geleneği 4. Batı (veya Avrupa) Tiyatrosu Geleneği olmak üzere dört ana başlık altında incelenebilir.¹

Köylü Tiyatrosu Geleneği, ilk olarak tarih öncesi bolluk törenlerinden ve canlılık² inançlarından çıkmıştır. Anadolu’da hemen her köyde bu geleneğe danslarda, hayvan benzetmeceli oyunlarda, kukla ve doğmaca güldürmecelerde rastlanır. Bu durumda Halk Tiyatrosu ile Saray Tiyatrosu geleneği iç içe geçmiştir.

---

¹ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.9.

² Canlılık: Tabiattaki her şeyde bilinçli bir yaşayış bulunduğunu ve her şeyin yontecisinin ruh olduğunu kabul eden felsefi doktrin, ervâhiye, animizm. (İlhan Ayverdi, “Canlılık”, **Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 2.bs., Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.184).

Halk Tiyatrosu Geleneği, daha çok kentlerde gelişmiş olan, metinsiz, sahnesiz, aydın ve yarı aydın orta sınıfın tiyatrosudur. Metinsiz doğmaca, oyuncunun yaratıcılığına dayanan bir gelenektir. Geleneksel Türk Tiyatrosunun önemli bir diğer parçası da burada yer almaktadır.

Saray Tiyatrosu Geleneği, saraya kapanık, kendine özgü bir türdür. Türk tiyatrosunda Saray Tiyatrosu Geleneği bulunmakla birlikte, ayrı bağımsız bir tür olmamıştır. Var olan Halk Tiyatrosu sanatçıları sarayda istihdam edilmiş ya da sarayda yetiştirilen sanatçılar ile Halk Tiyatrosu kurulmuştur.³ Yani bu durumda Geleneksel Türk Tiyatrosu ve Saray Tiyatrosu Geleneği içiçe geçmiştir denebilir.

Batı Tiyatrosu Geleneği ifadesi 1839 yılından sonraki dönem için kullanılmaktadır. Geleneksel Türk Tiyatrosu içerisine Tuluât Tiyatrosu adındaki Halk Tiyatromuz kısmen yer almaktadır.

1.1.2. Tiyatro Oyunlarının Kaynakları

Türk Seyirlik oyunları, kültür gibi, zaman içinde, aldığı birçok etkenin yoğurulmasıyla meydana gelmiştir. Bunları Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* adlı kitabında *yer, soy, imparatorluk, batılılaşma* ve *İslam* olarak beş genel başlık altında toplamıştır. Bu etkenlere ve özelliklerine genel itibarıyla bakılması halk kültüründen beslenmiş olan Karagöz Oyunları'nın halk bilimi disiplini içerisindeki yerinin ve öneminin kavranması açısından fayda sağlayacaktır.

Oyunların şekillenmesinde *yer* öncelikli unsurdur. Anadolu topraklarında yaşamış olan uygarlıkların kültürü, bu toprağa gelenlere zincirleme bir “kültür mirası” olarak geçedurmuştur. Türk köylüsü gelenek göreneğine bağlılığından ötürü bu kültür unsurlarını nisbeten bozulmadan saklamış ve yaşatmıştır. Bu sayede bolluk törenleri ve seyirlik oyunların gerekçeleri, anlamları ve amaçları zamanla değişmişse

---

³ And, a.g.e., s.9.

bile bugüne kadar yaşatılabilmişlerdir. Anadolu dansları, kukla ve çeşitli oyunlar bu etkenin kalıntılarıdır.⁴

Oyunların kaynaklarında soy unsuru da bir diğer önemli unsurdur. Türk kültürü, tarihî seyri içerisinde, coğrafi olarak uğradığı yerlerin kültürlerini kendine katarak ilerlemiştir. Diğer kültürlerden, kendi gelenek göreneklerine uygun olanını, beğendiğini, benimsediğini almış, kendi öz kültürü ana unsur olarak kalmak şartıyla, yüzyıllar içerisinde muazzam bir “kültür harmanı” oluşturmuştur. Türklerde dram sanatının kökeni üzerine yapılan çalışmalardan birinde, bu sanatın kökeninin dört bin yıl önceye kadar gittiği belirtilmiştir. Nikoliç ismindeki bir gazeteci Belgrad’da çıkan *Politika* adlı gazetede 1934 yılında bir yazı yayınlamıştır.⁵ Burada en aşağı dört bin yıl önce Türklerde dram sanatının bilindiği ileri sürülmektedir. Dram konusu bir Türk savaşçısının yokluğunda karısına saldıran bir Çinli’yi öldürüşüdür. Nikoliç bu bilgiyi Joseph Gregor’un bir genel tiyatro tarihi kitabından almıştır.⁶ Gregor ise bunun için hiç bir kaynak göstermemekte; yalnız, ağızdan bunu o sırada Viyana’da bulunan Münir Hayri Egeli’den duyduğunu bildirmektedir.⁷

Oyunların bir diğer kaynağı *imparatorluk* olarak adlandırılan unsur, kültür birikimini, Osmanlı İmparatorluğu içindeki çeşitli ulusları ve etnik özellikleri arasında bir kültür alışverişi olarak M. And tarafından değerlendirilmiştir. Bu alışveriş iki taraflı olsa da daha çok Türklerden diğer kültürler üzerine olmuştur. Bunun en güzel örneği “Türk Karagözü”nün diğer ülkelerde de görülmesidir.⁸ Bizans’tan günümüze kadar aynı topraklarda çok çeşitli kültürlerin birleşmesi ile bir kültür harmanı meydana getirmiş, bu harman da Karagöz oyunlarının en mühim güldürü unsurunu oluşturmuştur.

---

⁴ And, **a.g.e.**, s.11.

⁵ Bu yazının çevirisi için bkz. M.N. Nikoliç, “4000 yıl önce Türk Tiyatrosu nasıldı?” **Darülbedayi**, 1 Ocak 1935, s.56. ; aktaran And, **a.g.e.**, s.13.

⁶ Joseph Gregor, **Weltgeschichte des Theaters**, Vienna, 1953, s.83; aktaran Metin And, **a.g.e.**, s.13.

⁷ And, **a.g.e.**, s.13.

⁸ And, **a.g.e.**, s.16.

M. And, oyunların bir diğer kaynağı olarak *batılışmayı* da vermiştir. Bir çok Avrupalı incelemeci Türk seyirlik oyunlarından özellikle Karagöz ve Ortaoyununda, *Commedia dell'arte*'in⁹ etkisi olduğunu söylemiştir. Bu görüşün ortaya çıkmasında XVI. yüzyıl başında İspanya ve Portekiz'den çeşitli sıkıntılar neticesinde ayrılmak durumunda kalan ve Türkiye'de din özgürlüklerine kavuşan Yahudilerin etkisi olmuştur. Sultanın sarayına özellikle bu çeşit eğlencelere düşkün olan Sultan II. Selim'in döneminde saraya soytarı ve hokkabaz olarak girmişlerdi. *Commedia dell'arte*'in İspanya'ya girdiği sırada Yahudiler'in Osmanlı topraklarına gelmiş olmaları, Avrupa ile hemen hemen aynı zamanlarda bu ve benzeri gösterilerin Osmanlı sarayında sergilendiğini göstermektedir.¹⁰

Oyunların kaynağı olarak *İslam* dininin etkisi büyüktür. İslam ülkelerinin kendi dramalarını oluşturmadığını söylemek batılı ve oryantalist bakış açılarına dayanır. Osmanlı döneminde yazılmış surnâmelerde ve minyatürlerdeki yalancı savaşlar, İslâm'ın dramatizasyona karşı çıkmadığının bir kanıtı niteliğindedir. Din savaşları olarak nitelendirilebilecek bu dramatizasyonlarda din değiştirme önemli bir faktördür. İslam inancındaki pek çok görüşe göre resim, heykel gibi sanatlar yani canlı varlıkların tavsirlerini yapmak hoş görülmemiştir. Yalnız cansız varlıkların tasvirlerinin yapılması hoş görülmüştür. Tüm bunlara rağmen çoğu İslam ülkelerinde gölge tiyatrosu hoşgörüyü karşılanmış¹¹ ve kabul görmüştür. Bu konuyla ilgili ilginç olan diğer bir tespit de Georg Jacob'un tespitidir. Arap ve İslam dünyasının inanç ve kültürel olarak da dramatik anlayışla uyuşmadığını, düşünüş yönteminin epik olduğu için, daha çok epik anlatışa yöneldiğini belirtmiştir.¹² Metin And, İslam ülkelerinde hâkî, râvî, nakkâl, kıssahan, gazelhan, meddah gibi çeşitli adlar altında anlatana rastlamamızı da buna bağlamıştır¹³.

⁹ *Commedia dell'arte*: İtalyan tulûat tiyatrosu. Belirli bir doku içerisinde, bir senaryoya dayanılarak oynanan, içinde tulûata bol yer verilen, hareketli, müzikli bir halk komedyasıdır. Oyundaki espri ve hareketler oyun oynandığı sırada oyuncular tarafından uydurulur. Bu türün başarısı oyuncuların tulûat yeteneğine bağlıdır. (Haldun Taner, Metin And, Özdemir Nutku, “*Commedia dell'arte*”, **Tiyatro Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1966, s.16.)

¹⁰ And, **a.g.e.**, s.16.

¹¹ And, **a.g.e.**, s.19.

¹² Georg Jacob, **Geschichte des Schattentheaters**, Berlin, 1907, s. 25-27; 97 ve sonrası; İslam'da tragedya anlayışı için bkz. Dominique Peren, “L’Islamisme et le sens tragique”, **Nouvelle Revue**, 1 Şubat 1909, s.339-353.; aktaran And, **a.g.e** s.19-20.

¹³ And, **a.g.e.**, s.20.

1.1.3. Türk Tiyatrosunun Başlangıcı

Türk Tiyatrosunun tarihinin başlangıcı tam olarak bilinmemekle beraber çeşitli iddialar bulunmaktadır. Bu iddialardan ilki Türk Tiyatrosunun 4000 yıl önceye kadar dayandığıdır. İslam öncesi Türk tiyatroları üstüne araştırmalar yapmış olan Sırp bilgini¹⁴ ve gazeteci M. Nikoliç, Belgrad’da çıkan Politika adlı gazetede 1934 yılında bir yazı yayınlamıştır.¹⁵ Burada en aşağı dört bin yıl önce Türkler’de dram sanatının bilindiği ileri sürülmektedir. Dramın konusu bir Türk savaşçısının yokluğunda karısına sataşan bir Çinli’yi öldürüşüdür. Nikoliç bu bilgiyi Joseph Gregor’un bir genel tiyatro tarihi kitabından almıştır.¹⁶ Gregor ise bunun için hiçbir kaynak gösterememekte; yalnız, sözlü olarak bu bilgiyi o sırada Viyana’da bulunan Münir Hayri Egeli’den duyduğunu bildirmektedir. Bununla birlikte Türkler’in Çin tiyatrosu üzerinde etki ve katkılarına bilginler kanıtlar göstermektedirler. Profesör Eberhard, M.Ö. 206- M.S. 220’de Han hanedanı sırasında Çin’deki Çueh-ti (tos vurma oyunu) gibi oyunlarda Türkler ve Moğollar’dan çok Tung-hu ve Hsiung-nu gibi Altay ve Orta Asya budunlarının etkisini bulmuştur.¹⁷

Profesör Anna-maria von Gabain *Maitreya-samit (Yeni Ay)* adlı dramatik eserin Uygurca metninden parçalar yayınlamıştır. Profesör von Gabain burada geçen *körünç* sözcüğünün “resimli veya taklitli gösteri” anlamlarına geldiğini söylemektedir.¹⁸ Bu kelimenin metinde kullanılmış olması, Türk dünyasındaki gösteri sanatlarının tarihi seyri açısından önemlidir.

İlk kez Profesör Jacob, Selçuklular’da taklitli oyunların varlığı üzerine XII. yüzyılda Bizans prensesi Anna Komnena’nın *Aleksiyad* adlı eseri üzerine ilgiyi

¹⁴ Ahmet Kabaklı, **Türk Edebiyatı**, C.I, 13.bs., Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2004, s.451.

¹⁵ Bu yazının çevirisi için bkz. M.N. Nikoliç, “4000 yıl önce Türk Tiyatrosu nasıldı?” **Darülbeyaz**, 1 Ocak 1935, s.56; aktaran And, **a.g.e.**, s.13.

¹⁶ Joseph Gregor, **Weltgeschichte des Theaters**, Vienna, 1953, s.83; aktaran And, **a.g.e.**, s.13.

¹⁷ W. Eberhard, **Lokalkulturen in alten China**, Leiden, 1942, s.141; aktaran And, **a.g.e.**, s.13.

¹⁸ Annemarie von Gabain, **Maitrisimit. Facsimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhasika-Schule**, Weisbaden, 1957, s.19 ve 29-30; aktaran And, **a.g.e.**, s. 14.

çekmiştir.¹⁹ Burada Prens Komnena babası İmparator Komneni'nin geçirdiği damla hastalığı ve çektiği sancıların Türkler arasında taklit edildiğini, İmparatorun yatakta yatışının, hekimlerin ve başka kişilerin davranışlarının taklit edilip, sözde hastalığın alaya alındığı, bunları Türkler'in gülerik seyretilikleri belirtilmektedir.²⁰ Birçok yazarlar bu sahneyi Selçuk Türkleri'nde dramatik gösterilerinin bulunduğuna kanıt olarak ileri sürmüşlerdir.

1407 yılında Bizans İmparatoru II. Manuel Paleogos, Sultan Yıldırım Beyazıt'ın sarayında çalgıcı, şarkıcı ve oyuncu toplulukları bulunduğunu söyler. Türkler o tarihlerde henüz Anadolu'da başka kültürlerle kaynaşmadıklarına göre bu oyunları Asya'dan getirdikleri söylenilebilir.²¹

1.1.4. Karagöz Gölge Oyunu'nun Kökeni

Gölge oyunun ilk olarak nereden çıktığına dair iki ana görüş bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Asya'dan çıkıp Batı'ya doğru yayıldığıdır. İkincisi ise, Batı'dan çıkıp Doğu'ya doğru yayıldığı yönündedir.

Gölge oyununun kökeninin Asya'dan Batı'ya doğru yayılışı incelenecek olur ise, burada da Asya'daki çıkış noktaları olarak üç farklı görüş olduğu görülmektedir. Birinci görüş, gölge oyununun Cava'dan çıktığına dairdir. Cava gölge oyunu *Wayang kulit* ile ilintili olan bütün terimler eski Cava dilindedir ve Cava'da *Wayang kulit* temsilleri M.Ö. bin yıl eskiye gittiği gibi, bu oyun kendine özgü bir tür olarak gözükür.²² Endonezce'de *wayang* "kukla", *kulit* "deri" anlamına gelmektedir.²³ İkinci görüş, gölge oyununun Hindistan'dan çıktığına dairdir. Bu görüşe göre yalnız gölge oyunu değil, bütün kukla oyunlarının çıktığı yer

¹⁹ Georg Jacob, **Die türkische Volksliteratur**, Berlin, 1901, s.37; aktaran And, **a.g.e.**, s.15.

²⁰ İngilizce çevirisi için bkz, Anna Komnena, **The Alexiad**, Çev. E. Dawes, London, 1926, s. 390-391; Almanca çeviri için bkz. Anna Komnena, **Alexiad**, ed. Reifferscheid, II, 245; aktaran And, **a.g.e.**, s.15.

²¹ And, **a.g.e.**, s.15.

²² And, **a.g.e.**, s.107.

²³ www.translate.google.com.tr (çevrimiçi), 18 Aralık 2017.

Hindistan'dır.²⁴ Örneğin, Sankrit dramındaki soytarı *Vidusaka* ile *Wayang*'daki cüce soytarı *Semar* arasındaki benzerliğe değinilmiştir. Pischel, eski Hint gölge oyunları hakkındaki araştırmasında *Mahabharata*'da geçen *rupopayivana* kelimesinin “gerilmiş ince bir bez üzerinde deriden yapılmış tasvirlerle hükümdarların, ricalin hayatlarına dair bazı sahneler gösterilmesi” demek olduğunu izah etmiştir.²⁵ Üçüncü görüş ise gölge oyununun Çin'den çıktığına dairdir. Canlıcılık (animizm) denilen oyun, Çin gölge oyununun temelidir. Buna kanıt olarak, M.Ö. 121'de geçtiği söylenen bir efsaneye göre imparatorun ölmüş karısının görüntüsünün perdeye yansıtılmış olduğu ileri sürülmektedir. Canlandırıcılık, Cava'da da görülmüştür.²⁶

Enver Behnan Şapolyo ise, kaynak göstermemekle birlikte Moğollar'da gölge oyununun olmasının Orta Asya Türkleri'nde de var olduğunu gösterdiğini; Karagöz tasvirlerinin benzerini Sümerler'in kabartmalarında da olduğunu, bunun da gölge oyununun Çinliler'den değil, Türkler'den geldiğini gösterdiğini söylemektedir.²⁷

Nureddin Sevin de kitabında Karagöz figürlerini Osmanoğulları'nın mensubu olduğu Kayı boyuna kadar dayandırmıştır. Altay Dağları'ndaki Pazırık mağaralarında daimi buzullar içinde kalan ve bozulmadan günümüze kadar gelmiş olan eşyalar arasında Karagöz figürlerini andıran şeyler bulunduğunu söylemektedir.²⁸

Gölge oyununun Batı'dan Doğu'ya doğru ilerlediği görüşüne gelindiğinde ise kaynaklara dayandırılan tarihî görüşlere rastlayamamaktayız. Bu görüşler kişisel görüşler olarak kalmıştır. Bu isimlerden biri Laufer'dir. Laufer görüşünü öne sürerken gölge oyunundan hareketle değil, kukladan yola çıkarak tespitlerde bulunmuştur. Çince bilgini olan Laufer, kuklanın Yunanlılardan çıkıp, Akdeniz üzerinden Türkler ya da İranlılar yoluyla Çin'e gittiğini savunmuştur. Buna gerekçe

²⁴ And, **a.g.e.**, s.107.

²⁵ Sabri Esat, Siyavuşgil, **Karagöz (Psiko-sosyolojik bir deneme)**, Maarif Matbaası, 1941, s. 23.

²⁶ And, **a.g.e.**, s.109.

²⁷ Enver Behnan Şapolyo, **Karagözün Tarihi**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, t.y., s.6, 10.

²⁸ Nureddin Sevin, **Türk Gölge Oyunu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968, s.9.

olarak da Yunanca'da olan *kukla* sözcüğünü, Çin'deki kukla karşılığı olarak kullanılan *kwei-lei* sözcüğüne bağlamaktadır;²⁹ fakat Çin'de kukla dinsel törenler kaynaklıdır ve Laufer'in Çince'nin okunuşundaki verdiği yanlış bilgiden dolayı bu tezi çürütülmüştür.³⁰ Gölge oyununun Batı'dan Doğu'ya doğru ilerlediğini öne süren diğer bir isim olan Reich ise bu görüşü detaylandırmıştır. Ksenophon'un *Şölen* adlı eserinde M.Ö. 422'de kukla oynatılmış olduğunu söyler.³¹ Eflâtun, Aristoteles gibi filozoflar da kukla oyunundan söz açarlar. Reich'in görüşü doğru olsa bile, bütün örnekleri hep kukla üzerine olup, batıda gölge oyununun bilindiği üzerine hiçbir kanıt gösterememiştir.

Gölge oyununun batıdan doğuya doğru ilerlediğini savunanların gerekçeleri zayıf kalmış ve çürütülmüştür. Asya'nın çok zengin bir gölge oyunu geleneği bulunduğu göre, ister Hindistan'dan, ister Cava, isterse Çin'den çıkmış olsun, gölge oyununun Asya'dan batıya yayıldığı görüşü daha güçlüdür.³² Bunu Metin And'ın *Geleneksel Türk Tiyatrosu* adlı kitabındaki Cava gölge oyunu ile Arap ve Türk gölge oyununun benzerliklerini sıralamasından daha iyi anlamaktayız: Her ikisinde de beyaz bir perde, yağ kandili, deriden tasvirler, Karagöz'deki *göstermelik* gibi perdenin ortasına konulan yaprak gibi bir görüntü ve hayâl ağacı vardır. Karagöz'de olduğu gibi Cava oyununda da oynatıcı basmakalıp sözleri müzikle söyler. Bunu Karagöz'ün *muhâveresi* gibi bir söyleşme izler. Her iki gölge oyununda da görüntüler yandan tasvir edilmiştir.³³

1.1.5. Karagöz Gölge Oyunu'nun Türkiye'ye Girişi

²⁹ Berthold Laufer, **Oriental Theatricals**, Chicago 1923, s.38-39; Laufer'in giriş bölümü, bkz. Grube-Krebs-Laufer, *Chinesische Schattenspieler*, Abhandlungen der Konigl Bayer Akad. Der Wiss. Philo u. Histor. Klasse XXVIII München 1915, s. XIV-XVI. ; aktaran And, **a.g.e.**, s.94.

³⁰ Alessio Bombaci, "On ancient Turkish dramatic performances", **Aspects of Altaic Civilization**, Ed. Deniz Sinor, Ural Altaic Series, vol23-1963, s.95-96; Spies, s.67-68; aktaran And, **a.g.e.**, s. 94.

³¹ Hermann Reich, **Der Mimus. Ein litterar- entwicklungsgeschichtlicher Versuch**, 1/2, Berlin, 1903, ss.616 ve sonrası; aktaran And, **a.g.e.**, s. 110.

³² And, **a.g.e.**, s.110.

³³ And, **a.g.e.**, s.111.

Gölge oyununun Türkiye'ye nereden geldiği hakkında birkaç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlardan biri zayıf da olsa Çingeneler'den geldiği görüşüdür. Profesör Jacob buna bir olasılık olarak değinmiştir.³⁴ Tahir Alangu ise “Gölge Tiyatrosu'ndan Karagöz'e” konferansında Karagöz'de rastlanan kimi Çingene özelliklerini göz önünde tutarak, Karagöz'ün kendini Türkiye'de gösterdiği çağ ile Çingeneler'in Türkiye'ye yayılma tarihlerinin rastlaşmasına dayanarak, gölge oyununun Cava ve Hindistan'dan Türkiye'ye Çingene oyuncular aracılığıyla geçtiğini ileri sürmektedir. Ancak bu görüşü destekleyecek bir kanıt bulunmamaktadır.³⁵

Diğer bir zayıf görüş ise gölge oyununun Hintliler'den Türkiye'ye geldiğidir. Hindistan'da köylerde gösterilen ve adına *Bommallattams* denilen güderiden alacalı renkli boyalı görüntüler Geleneksel Türk tiyatrosunda olan Karagöz tasvirine daha yakındır. Bunlar dikey çubuklarla tabana saplanır, kol ve bacakları ipe oynatılır. Bunların Karagöz gölge oyunu bir benzerliği de oyunlarda tanrıları, efsaneleri işlemiş olmalarının yanı sıra günlük olaylara, fıkralara da değinmiş olmalarıdır.³⁶

Gölge oyununun kökeni ile ilgili bir diğer görüş de Yahudiler eliyle İspanya'dan ve Portekiz'den getirilmiş olabileceği görüşüdür. Geçmiş yüzyıllarda Türkiye'de gölge oyunu ve Karagöz oynatan Yahudiler'in bulunduğunu kaynaklar belirtilmiştir. Nitekim XVII. yüzyıl gezgini Thévenot Türkiye'de gördüğü bir gölge oyununu ayrıntılarıyla anlatırken, Türkiye'de Karagöz gölge oyunu gösterenlerin çoğunlukla Yahudi olduklarını belirtiyor.³⁷ Bu bilgi, Thévenot'un gezip gördüğü yerler ile sınırlı kaldığından, Karagöz oyuncularını Yahudilerdir şeklinde bir tespit yapmak doğru değildir. İspanya'da gölge oyununun oynatıldığını gösteren ipuçları da

³⁴ Georg Jacob, *Geschichte des Schattentheaters*, Berlin, 1907, s.109; aktaran And, *a.g.e.*, s.111.

³⁵ And, *a.g.e.*, s. 111.

³⁶ And, *a.g.e.*, s. 112.

³⁷ Jean Thévenot, *1655-1656'da Türkiye*, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978, s.95-96.

bulunmaktadır. Ancak bu konuda da kesin bir sonuca varabilmek için eldeki kaynaklar yetersizdir.³⁸

Gölge oyununun kökeni ile ilgili diğer bir görüş tarihî bir kaynağa dayandırılarak yapılmıştır. Bu görüş gölge oyununun Türkiye'ye XVI. yüzyılda Mısır'dan geldiği yönündedir. Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* adlı kitabında gölge oyununun kökeninin Mısır'dan geldiğine dair kesin bir kanıt olduğunu söylemektedir. İlk kez Profesör Jacob'un ilgimizi çektiği³⁹ bu kanıt, Arap tarihçisi Mehmed bin Ahmed bin İlyas-ül-Hanefî'nin *Bedâyi-üz-zuhûr fî vekaayî-üd-dühûr* adlı Mısır tarihini anlatan eserindedir. Bu eserin birkaç yerinde gölge oyunu ile ilgili yerler bulunmaktadır. Eserin çeşitli yerlerinde kimi sultanların gölge oyunu ile eğlenmeleri ya da gölge oyununu yasaklamaları aktarılmıştır. Oyunun Mısır kaynaklı olması hususu ile ilgili aktarılan bilgi Yavuz Sultan Selim zamanında yaşanan bir olaydır. 1517'de Mısır'ı ele geçiren Yavuz Sultan Selim, Memlûk Sultanı II. Tumanbay'ı 15 Nisan 1517'de astırmıştır. Cize'de Nil üzerinde Roda adasındaki sarayda bir gölge oyuncusu Tumanbay'ın Züveyle kapısındaki asılışını ve iki ipin iki kez kopuşunu canlandırmış, sultan bu gösteriyi çok beğenmiş, oyuncuya 80 altın, bir de işlemeli kaftan armağan ettikten sonra "*İstanbul'a dönerken sen de bizimle gel, bu oyunu oğlum da görsün, eğlensin.*" demiştir. O sırada oğlu Kanunî Sultan Süleyman 21 yaşındadır. Nitekim onlarla İstanbul'a gelen altı yüz Mısırlı, bu olaydan üç yıl sonra İstanbul'dan yurtlarına dönmüşlerdir.⁴⁰ Metin And'a göre Yavuz Sultan Selim çağının güvenilir kaynaklarından biri olan İbni İlyas'ın verdiği bilgi, kesin olarak gölge oyununun Türkiye'ye XVI. yüzyılda Mısır'dan geldiğini göstermektedir.⁴¹

Mısır'daki gölge oyunu ile, Türk gölge oyunu arasındaki benzerlikler de pek fazladır. Mısır'da XI, XII ve XIII. yüzyıllarda gölge oyunu bulunduğunu bilinmektedir. XIII. yüzyıldan Mehmed bin Danyal bin Yusuf'un (?1248-1311)

---

³⁸ And, **a.g.e.**, s.112.

³⁹ Georg Jacob, **Die türkische Volkslitteratur**, Berlin, 1901, s. 31-32; aktaran And, **a.g.e.**, s.112 .

⁴⁰ Hammer-Purgstall, **Geschichte des Osmanischen Reiches**, Pest 1828, III, s.7; aktaran And, **a.g.e.**, s.113.

⁴¹ And, **a.g.e.**, s.113.

yazdığı manzum ve uyaklı nesirli üç gölge oyunu metni günümüze ulaşmaktadır. Bu oyunlardan birincisi *Tayfû'l-Hayâl*'dir. Başlı, tıpkı Karagöz'de olduğu gibi, şarkı, seyircilere teşekkür, tanrıya yakarış ve hükümdar için dua bölümlerini içerir. Oyunun kahramanı çöpçatan vasıtasıyla evlenir. Düğünden sonra, gelinin duvağını kaldırınca altından korkunç çirkin bir kadın çıkar. Bu oyunun konusu, Karagöz oyunlarından *Büyük Evlenme*'yle benzeşmektedir. *Büyük Evlenme*'de Hacivat vasıtasıyla Karagöz bir kızla evlendirilir, kız hamile çıkar. İkinci oyun, *Acîb ve Garîb*'tir. Bu ana karakterler tıpkı Karagöz ile Hacivat gibi zıt karakterlerdir. Garîb, kurnaz ve yoksul; Acîb şarabı yarattığı için Allah'a dua eden, dilencileri isteklendiren biridir. Üçüncü oyunun adı *El-Müteyyem*'dir. Sevdigi kıza kavuşmak için rakipleriyle horoz, koç ve boğa güreşleri düzenleyerek yarıştırlır. Bu konu ile Karagöz ve Ortaoyunu oyunlarından *Ödüllü* ile benzerlikler vardır.⁴² *Ödüllü* oyununda, muska ile güçlenip güreş tutan Zenneler, kendilerini yenen pehlivan ile evleneceklerini söylerler.

Paul Kahle'nin⁴³ çalışmaları neticesinde İslam ansiklopedisinde gölge oyunun ile ilgili yazdığı maddede bahsettiği, tarihçesi XIII. yüzyıla uzandığı sanılan gölge oyunun görüntüleri incelendiğinde, bunların arasında aslan, kuşlar, leylek, gemi, başında tabla taşıyan iki tasvir, deve ve Karagöz ile Hacivat'a benzeyen tasvirler olduğu görülmektedir.⁴⁴

Gölge oyununun kökeni üzerine araştırmalar yapan Sabri Esat Siyavuşgil de Anadolu Türkleri arasında yayılan gölge oyununun Türk akınlarının istikametini takip ederek doğudan batıya doğru geldiğini düşünmektedir. Mevcut vesikalara göre İslam âleminde hayâlden zevk alıp bu sanatı himaye eden hükümdarların Türk olmasının da bu düşüncesini desteklediğini belirtmektedir. Siyavuşgil, kitabının dipnotunda destekleyici şu bilgileri vermektedir:

Hayâl oyunu gerek Türkistan'da çadır hayâl, gerek İran'ın göçebe aşiretlerinde hayme-şabbazî çadır içinde oynatılmaktadır. Bizde de ananeye sadık

⁴² And, a.g.e., s. 114.

⁴³ Paul Kahle, "Islamische Schattenspielfiguren aus Egypten", *Der Islam* I/1, 1910, s. 264-299; II/2, 1911, s. 143-195; aktaran And, a.g.e., s.115.

⁴⁴ And, a.g.e., s.115.

Karagözcülerin oyuna başlarken Hacivat’a söyledikleri “hayme kurdum, şem’a yaktım, gösterem zıll-i hayâl” mısrasında hayme kelimesinin bulunması, sadece bir tesadüf hamledilemez. Bu hayme kelimesine, XVII. yüzyılda yazılmış perde gazellerinde de rastgeliyoruz.⁴⁵

Türkiye’de gölge oyununun varlığını ve gelişimini gösteren yazılı kaynaklara XVII. yüzyılda ulaşılmaktadır.

1.1.6. Karagöz Gölge Oyunu’nun Türkler’deki Tarihçesi

Gölge oyununun izlerini gördüğümüz VII. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar, vesikalarda bahsedilen “*gölge oyunu, kukla, hayâl*” terimlerinin ipli kuklayı mı ifade ettiği, yoksa gölge oyununu mu ifade ettiği anlaşılamamaktadır. Gölge oyununun ise, iple, telle ya da çubuklarla oynatılan hangi çeşit gölge oyunu olduğu net olarak belirlenememektedir. Araştırmacılar çalışmalarında sadece varsayımlarda bulunmuşlardır. Buradan yola çıkarak bahsedilen gölge oyununun *Karagöz* olduğunu ancak yazılı olarak adının geçtiği tarih olan XVII. yüzyıldan itibaren netleştirilebilmektedir.

Gölge oyununun tarihçesini, hakkında bahsedilen vesikalar ile inceleyecek olursak önümüze tarih sırasıyla şöyle bir tablo çıkmaktadır:

VII. yüzyılda Eflâtun *Kanunlar* adlı kitabında kuklayı, görüşüne bir dayanak noktası olarak örneklemiş, evrenin büyük bir tiyatro, insanoğlu da ipleri Tanrı’nın elinde olan kuklalar gibi olduğunu, sanatın da yaratıcı Tanrı’nın bir rakibi olduğunu söylemiştir. Yalnız burada Eflâtun’un örnek aldığı kuklanın nasıl bir kukla oyunu olduğu bilinmemektedir. İpli kukla mı yoksa telli gölge oyunu mu olduğu belli değildir.⁴⁶

---

⁴⁵ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.30.

⁴⁶ And, **a.g.e.**, s.21.

XII. yüzyılda Mısır'daki gölge oyununun uzun bir anlatısını şair Ömer İbnü'l-Fâriz'in *Ta'ıyyetü'l-Kübrâ* adlı eserinde bulmaktayız. Şiirde bahsettiği gölge oyununda develer geçer, denizde gemiler yürütülür, ordular karada ve denizde çarpışır, atlı ve yaya askerler geçer, balıkçı ağını atıp balık tutar, canavarlar denizdeki gemileri batırırlar, aslanlar, kuşlar, yaban hayvanları avlarına saldırırlar. Burada anlatılanların çoğuna XVI. yüzyılda İstanbul'daki gölge oyunu temsiliinde de rastlamaktayız.⁴⁷ Şair, eserinde aynı zamanda insan ruhunu, görüntüleri perde arkasında oynatan hayâlcîye, perdedeki görüntüleri ise bedene benzetmektedir. Perde kalkınca gerçekte yalnız oynatan kalacaktır, böylece ruh ile Tanrı'nın bir olduğu meydana çıkacaktır.⁴⁸

XIII. yüzyılda İbn Danyal, *Tayfü'l-Hayâl* adlı eserinde gölge oyunu perdesinin bir ibret levhası olduğuna değinir.⁴⁹

Karagöz oyunlarının Sultan Orhan (1324-1362) döneminde başladığını Muhittin Sevilen, bir perde gazelindeki şu beyte dayandırmaktadır:⁵⁰

*“Hazret-i Sultân Orhan Rahmetullahdan berû
Yâdigâr-ı Şeyh Küşter'den becâdır perdemiz”*⁵¹

1350'de Şair Mesud bin Ahmed'in *Süheyl ü Nevbahâr* mesnevisinde şöyle bir beyit geçmektedir:

*“Kişi kim hayal-bâz oyunun bilür
Çadır tutuban gice oynar olur”*⁵²

⁴⁷ İngilizce çevirisi için bkz. R.A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism*, Cambridge, 1921, s.189 ve sonrası; Almanca çevirisi için bkz. J.Horovitz, “İbn al Farid über das Schattenspiel”, *Der Islam*, 8, 1918, s.298-299; aktaran And, *a.g.e.*, s.114.

⁴⁸ Richard Ettinghausen, “Early Shadow Figures”, *Bulletin of the American Institute for Persian Art and Archeology*, no.6, Haziran 1934, s.15; aktaran And, *a.g.e.*, s.21.

⁴⁹ Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.25-26.

⁵⁰ Muhittin Sevilen, *Karagöz*, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969, s.16.

⁵¹ Cevdet Kudret, *Karagöz*, 2.bs., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Mayıs 2013, C.II, s.706.

⁵² Kudret, *a.g.e.*, C.I, s.12.

Eski Balıkhâne Nâzırı Ali Rıza Bey, *İstanbul Eğlenceleri* başlıklı makalelerinin birinde gölge oyunlarının Sultan Yıldırım Beyazıt (1389-1402) döneminde gösterilmeye başladığından ve devrin hayâlfilerinden Kır Hasan'ın çok maharetli olduğu için sarayda padişahın huzurunda gölge oyunu oynattığından bahsetmiştir.⁵³

XV. yüzyıl yazması *Letâif-i Zatî*, Türk seyirlik oyunları tarihinin en eski belgesi sayılabilir.⁵⁴ Bu yazmada Sultan II. Beyazıt (1481-1512) döneminde “bineva” denilen, ellerinde tulumlar bulunan, yüzleri maskeli veya boyalı soytarların bulunduğu, başlarının eşek üstünde gittiği ve bunların aralarında güldürücü söyleşmeler olduğu, hem de bu söyleşmeleri yazılı bir metinden okudukları anlaşıyor. Bu belgeden, tulumcuların seyirlik oyunlarımızdan ortaoyunu gibi söyleşmeli, güldürücü oyunlar çıkardığını öğreniyoruz.⁵⁵

Jacob kitabında, Sultan Fatih Mehmet (1451-1481) döneminden bahseden *Türkçe-Macarca Kronik*'te⁵⁶, Sultan'ın “sarayda soytarlara, ip cambazlarına, hokkabazlara ve buna benzer kimselere müsaade etmediği” kaydı olduğunu söylemektedir.⁵⁷

Sultan II. Beyazıt (1481-1512) döneminin mesnevi üstatlarından hamse sahibi *Hamdullah Hamdi* (öl.1509) *Yusuf ü Züleyha*'sında hayâl oyununa şöyle bir telmihte bulunmuştur:

“Beni bir *lû'b* ile şikâr etti
Çün *hayâlûnû* aşikâr etti”⁵⁸

⁵³ Balıkhane Nâzırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y., s.244.

⁵⁴ **Letâif-i Zâtî**, Ankara Maarif Kitaplığı, no.528/3, bkz. Ahmet Kutsi Tecer, “Taklit ve Oyun”, İstanbul, Temmuz 1955, s.7; aktaran And, **a.g.e.**, s.33.

⁵⁵ And, **a.g.e.**, s.33.

⁵⁶ Davit Nürnberg, 1685; aktaran Profesör Yakob, **Türklerde Karagöz**, Çev. Orhan Şaik Gökyay, Bırhaneddin Basımevi, İstanbul, 1938, s.5.

⁵⁷ Yakob, **a.g.e.**, s.5.

⁵⁸ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.40.

Yavuz Sultan Selim'in (1512-1520) 1517 Mısır'ı fethettiğinde huzurunda bir Mısırlı'ya hayâl oynattığı İbn İyas'ın kitabında geçmektedir.⁵⁹

Kanunî Sultan Süleyman (1521-1566) dönemi hayâl oyunlarına dair kayıtlar bakımından oldukça zengindir. Bursalı şair, Lâmiî Çelebi, Kanunî Sultan Süleyman'ın Bursa'yı ziyareti (1521-1522) münasebetiyle kaleme aldığı *Şehrengiz-i Bursa*'sında "Hayâl bâzî-i Bezzazistan-ı Felek-resân" başlığında çarşayı tasvir ederken gölge oyununu bir teşbih unsuru olarak kullanmıştır:

*"Çıkar her perdeden yüz lû'bet-i pâk
Ki hayran ana suretbâz-ı eflâk
Meğer âşıkların âh-ı duhanı
Hayâlî bir fener etmiştir anı"*⁶⁰

Yine Kanunî Sultan Süleyman döneminde şehzadeler için 1530 ve 1539 yılında yapılan iki büyük sünnet düğününü eğlencelerinde gölge oyunu da gösterilmiştir. Sünnet düğünlerinde gölge oyunu oynatıldığı Hammer'ın *Osmanlı Tarihi* kitabında geçmektedir: "...ondan sonra üç gün de maskaralar, hokkabazlar, hayâlciler ibraz-ı hüner eylediler."⁶¹

Selim Nüzhet Gerçek kitabında bahsettiği, Kanunî Sultan Süleyman döneminin meşhur şeyhülislamı Ebussuut Efendi'nin (öl.1575) gölge oyunları hakkındaki fetvası, gölge oyunlarının XVI. yüzyılda gördüğü ilgiyi ve Bâb-ı Meşihât'in bu konudaki kanaatini göstermesi bakımından önemlidir. Fetva şu şekildedir:

Bir gece bir meclise hayâl-i zıll oyunu getirilip imam ve hatîp olan Zeyd ol mecliste bile olup oyunu âhirine değin bile seyr eylese şer'an imâmetinde ve

⁵⁹ İbn İyas, *Bedayi uz-Zuhur fi Vakayi ud-Dühur*, Bulak, 1311,III, s.125; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.40.

⁶⁰ Bu pasaj, matbu nüshaya alınmamıştır. Millet ve Üniversite kütüphanelerindeki yazmalarda bulunmaktadır; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.41.

⁶¹ Hammer, *Osmanlı Tarihi*, Çev. Atâ, V, s.102; aktaran Sabri Esat Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.42.

hitâbetinde azle müstahâk olur mu? El-cevâp: Eğer ibret için nazâr edip ehl-i hâl fikri ile tefekkür etti ise olmaz.⁶²

İstanbul'a gelip, gölge oyunu seyreden ve edindiğı intibaya kitabında yer veren ilk Avrupalı, *Niclas Haunolth* olmuştur. Sultan III. Murat'ın (1574-1595) şehzadesi Mehmet'in 1582'deki sünnet düğünü münasebetiyle yapılan şenliklerde seyrettiğı bir gölge oyununu şu şekilde anlatmıştır:

Sonra altı küçük tekerleğın üzerinde tahta perdelerle kaplanmış olan sahne, açık meydana doğru itildi. Ön tarafta yalnız bir beyaz keten bez vardı, iç tarafta ise ışıklar yanıyordu. İşte, bu ışıkların bulunduğu mahalde bir adam, bazı hakiki şekillerin gölgelerini perdeye aksettiriyordu. Mesela bir kedi, bir fareyi, bir leylek bir yılanı yiyordu. Bundan maada, çıkan şekiller tıpkı dilsizler gibi birbirleriyle işaretleşiyor, konuşuyor ve bu kabilden hareketler yapıyorlardı. Biri kovalıyor, öbürü koşuyordu. Bütün bunların seyri, eğer tasvirleri oynatan ipler görünmeseydi, çok daha hoşâ gidecekti.⁶³

Alman seyyah Niklas Hawnold, 1582'de Sultan III. Murat'ın (1574-1595) şehzade Mehmed için yaptırdığı sünnet düğününde yapılan şenliklerde, gölge oyunu oynatıldığını da gördüğünü kaydetmiştir.⁶⁴ Gölge oyununu o devir için geniş ve ayrıntılı biçimde anlatan bir diğerkaynak da bu şenlikleri anlatan *Sûrnâme-i Hümayûn*'dur. Sûrnâmenin bir çok yerinde *hayâlbâzan* deyimigeçmektedir.⁶⁵

XVI. yüzyılda Latifî'nin İstanbul'u anlatan *Evsâf-ı İstanbul*'unda incelikten anlayanların, bilgili kimselerin, şaşılacak şeyler seyretmeye gelen halkın Tahtakale'de toplandığını, hikâye anlatanların, meddahların nasıl inandırıcı bir biçimde anlattıklarını, türlü seyirlik oyunlar gösterenleri anlatmıştır.

... kimi kısas-ı tevârihin kıssa-güzarlarından istimâ'-ı hikâyet-i rengin ederek çeşmelerin hâbe ve serlerin hâk-i türâbe verib ve kimi hikâyât-i sâlifenin nâkılân-ı ahbârından gûş-efsâne-i şîrin ederek (...) ve kimi lû'betbâzların 'acib

⁶² Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Temaşası Meddah- Karagöz- Ortaoyunu*, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942, s.66.

⁶³ Niclas Haunolth, *Neuwe Chronica Türckischer nation*, Frankfurt, 1590, s.489; aktaran Sabri Esat Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.55-56.

⁶⁴ Yakob, *a.g.e.*, s.5.

⁶⁵ *Sûrnâme-i Hümayûn*, Topkapı Sarayı, no.H.1344, v.45a-45b; aktaran And, *a.g.e.*, s.117-118.

lû'betlerin ve garib san'atlerin seyredip ucube-i 'acaibine vâlih ü nigeran ve seyr-i garaibine reng ü hayrân kalır.⁶⁶

Aynı yüzyılda Gelibolulu Âli, *Mevâid-ün-Nefâis Fî Kavaîd-il-Mecâlis* adlı eserinde *hayâl* ve *hayâl-ı zıll* terimlerine yer vermiş, bunun tasavvufî anlamını da belirtmiştir:

Ve zıll-ı hayâl oynadan, tâklid-i takrîrde arz-ı iktidâr iden yani ki verâ-el-hicâbda yalnız söyleyen kendüsi iken eşhâs-ı mütenevviayı zuhûra söyleden ustâd-ı mâhirlerdir. Yani ki şeyh Şüsterî hazretleri vahdet-i vücûd sırrını hicâb-ı şuhûd verâsından gösterdiği gibi bu eşhâsın nezâyiri suver-i muhtelifeden izhâr eyleyüb mukallid-i bedâyi' mezâhirleridir.⁶⁷

Karagöz'ün XVII. yüzyılda artık vesikalarda gölge oyunlarının “Karagöz” adıyla geçmeye başladığını ve daha sonraki yüzyıllarda büyük bir gelişme gösterdiğini görüyoruz. Bunu da elimizdeki vesikalardan tespit etmekteyiz.

XVII. yüzyılda gölge oyunu üzerine pek çok bilgiyi Evliya Çelebi'nin (doğ.1020/1611, öl.1091/1680) *Seyahatnâme*'sinde buluyoruz. “Karagöz ve Hacıvat'ın adları” ilk defa bu eserde anılmıştır. Oyun konuları, oyunun özellikleri, perde gazelleri, çağın ünlü oyuncularını üzerine bilgileri yine bu eserde bulmaktayız. Evliya Çelebi, eserinde “kuklabâz” ve “başkuklabâz” olmak üzere iki çeşit kukla oynatıcısı ve “Pehlivan-ı şebbâz/Hayal-ı zılcıyân” ve “Pehlivan-ı hayal-ı zıll-ı tasvîrciyân” olarak isimlendirdiği iki çeşit de gölge oynatıcısı söylemiştir.⁶⁸ Evliya Çelebi zamanının hayâlbâzlarından bahsederken bunları iki kısma ayırır; bunlardan Ramazan geceleri kahvehane kahvehane dolaşıp perde kuran veya orta halli İstanbullular'ın toplantılarında, sünnet düğünlerinde gölge oyunu oynatan avam Karagözcülerinin sadece ismini zikredip geçer, fakat padişah sarayında, vezir konağında, velhasıl kibar meclislerinde hüner gösteren hayâlbâzlar hakkında bilgi vererek üzerinde durur. Evliya Çelebi'den yola çıkarak avam ile kibar

⁶⁶ Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, Haz. Nermin Suner Pekin, İstanbul, 1977, s.51.

⁶⁷ Gelibolulu Mustafa Âli, *Mevâid-ün-Nefâis Fî Kavaîd-il-Mecâlis*, tıpkı basım, İstanbul, 1956, s. 94-95; aktaran Metin And, *a.g.e.*, s.119-120.

⁶⁸ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul*, C.I, İkinci Kitap, 5.bs., Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s.629.

Karagözcülüğünün ayrıldığı görülmektedir. Avam Karagözcülerinin mevzularını daha ziyade İstanbul'un avam hayatından almakta olduklarını; kibâr ricalin seyrettiği gölge oyununun ise, geleneğe uyduğunu ve tasavvufî mahiyetini büsbütün kaybetmemiş oldukları görülmektedir.⁶⁹

Sultan İbrahim (1640-1648) döneminde gölge oyunu halk arasında olduğu kadar sarayda da rağbet görmektedir. Sultan, Hayâl oyuncusu Kör Muslu Oğlu'nu neredeyse baş amiralliğe getirecektir. Jacob'un *Zeyl-i Terâvih-i Al-i Osman*'dan (Mehmed bin Hüseyin bin Nasuh) aldığı "*Bir gün oyuncuların reisi bulunan Ahmet isimli bir çingeneyi Ahmet, kendi tarafından red ve şu sözlerle istinkâf ediyor: 'Padişahım, yeniçeriler beni döğе döğе öldürürler.'*" kısıma göre ve daha sonra Kör Muslu Oğlu'nun perdede oynattığı gemilerin Sultan'ı hayran bırakıp Sultan'ın hayalbâza kaptanlık teklif etmesinden hayâl oyununa ne kadar ehemmiyet verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁰

1640'da İstanbul'a gelen Fransız Du Loir da kısaca gölge oyunundan bahsetmiştir: "*Yemeği müteakip, kadınlar, haremle selamlığı birbirine birleştiren ve kafeslerle örtülü bir galeriye çıktılar ve oradan, kendilerini göstermeksizin, bizimkilerden çok daha ince bir zevki olan hayâlbazları seyrettiler.*"⁷¹ Du Loir kendi ülkesindeki kuklalardan daha usta kuklalar gördüğünü söylemekle birlikte, bunun kukla mı veya gölge oyunu mu olduğunu belirtmemiştir.⁷²

Sadrazam Hezarpare Ahmed Paşa'nın 1648'de oğlunu evlendirirken yaptığı düğünde gölge oyunu oynatıldığını *Naimâ Tarihi*'nde anlatılmaktadır: "*Sabaha kadar köçekler, hayâl oyunu vesair eğlencelerle gülüp oynuyordu.*"⁷³

Birri'nin *Divân*'ındaki gazelinde, Şeyh Küşterî'yi "hayâl-i zıll"ın mucidi olarak gösteren rivayetin mevcut ilk vesikasını görmekteyiz.⁷⁴

⁶⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.649-656.

⁷⁰ Yakob, **a.g.e.**, s.9-10.

⁷¹ Sieur du Loir, **Les Voyages**, Paris, 1654, s.173; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.56.

⁷² Sieur du Loir, **Les Voyages**, Paris, 1654, s.173; aktaran And, **a.g.e.**, s.121.

⁷³ **Naimâ Tarihi**, İstanbul, 1147, II, s.153; aktaran Yakob, **a.g.e.**, s.11.

Gölge oyunları hakkında sûrnâmelerden de bilgi edinilmektedir. Padişah huzurunda seyirlik oyunların sergilendiğini bu değerli kaynaklardan öğrenmekteyiz. Şehzâdelerin sünneti, saray evlenmeleri, doğum, bir yabancı konuğun gelişi, tahta geçme, bir savaşın kazanılması gibi vesilelerle uzun süren şenlikler yapılmıştır. Bu şenliklere sûr adı verilmektedir. Bu şenliklerde seyirlik oyunları, müzik, yarış mahiyetindeki spor gösterileri, yalancı savaşlar, geçit alayları, donanma gibi gösteriler yapılmıştır. Şenliklerde, “Sûr Emîni” adı verilen şenlikçi başısı, Avrupa şenliklerinde rastlanılan olağanüstü buluşlar getiren, şenlik yerlerini düzenleyen ve dekorlarını hazırlayan “mimarbaşı” gibi çeşitli görevleriyle, sarayın yakın ilgisiyle büyük bir yetkinliğe varmıştır. Çeşitli oyun dallarının sanatçıları fermanla çağırılıyor, buyur edilip para alıyorlardı. Kimisi minyatürlerle süslü⁷⁵ bu merasim ve şenlikleri tasvir eden manzum yada mensur eserlere “sûrnâme” adı verilmiştir.⁷⁶ Bu sûrnâmelerden *Abdî Sûrnâmesi* Sultan IV. Mehmet döneminde (1648-1687), şehzade Mustafa ile Ahmed’in Edirne’de yapılan sünnet düğünlerini anlatmaktadır. *Abdî Sûrnâmesi*’nde *hayâlbâzan*, *kuklaciyan*, *mukallidân* kelimeleri geçmekte⁷⁷ ve “hayâlbâzların da davet olunup sûra iştirak ettikleri” yazılıdır.⁷⁸ Aynı hadiseyi Fransız De la Croix da “*Gecenin geri kalan kısmında, sadrâzamın ve vezirlerin çadırları önünde hayâl kuklaları gösteriliyordu.*”⁷⁹ şeklinde kaydetmiştir.

Pietro della Valle, Ramazan’da kahvehanelerde aydınlatılmış bir perde veya boyanmış bir kağıt üzerinde gölgelerin oynatıldığını, bunların sözlü olduklarını, bunları oynatanın sesini değiştirerek çeşitli dilleri ve ağızları taklit ettiğini, kadın erkek ilişkilerinin büyük bir açık saçıklıkla gösterildiğini, bu konuların böyle dinsel bayramda ve genel yerler için aşırı utanmasız olduğunu belirtmiştir.⁸⁰

⁷⁴ Birrî, **Divan**, Millet Kütüphanesi yazma; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.46.

⁷⁵ And, **a.g.e.**, s.36.

⁷⁶ Ayverdi, “Sûrnâme”, **a.g.e.**, s.1136.

⁷⁷ **Sûrnâme-i Abdî**, Millet Kitaplığı, no.343, v.1b.; aktaran And, **a.g.e.**, s.37.

⁷⁸ Abdî, **Sûrnâme**, Millet Kütüphanesi, yzm., s.2; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.47.

⁷⁹ La Croix, 2.bs., Paris, 1648, s.107; aktaran Yakob, **a.g.e.**, s.11.

⁸⁰ Pietro della Valle, **Viaggi di Pietro della Valle il pellegrino**, Roma, 1650, s.110,111; aktaran Metin And, **a.g.e.**, s.120.

1652-1657 yılları arasında doğuda seyahat yapmış olan Thévenot adlı Fransız seyyah “Karagöz” kelimesini kaydeden ilk Avrupalıdır.⁸¹ Thévenot gölge oyunlarının özel yerlerde oynatıldığını bunları oynatanların genellikle Alelekser Yahudilerden olduğunu da kitabında belirtmiştir. Thévenot’un yazdığı bilgilerden avam Karagöz’üne rast geldiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, kitaptan bazı bilgiler şu şekildedir:

...odanın bir köşesine bir kilim gererler, bu kilimin yukarısında, tahminen iki kadem boyunda beyaz bir bez parçasının örttüğü murabba bir yarık veya bir pencere vardır, arkasında ise bir çok şamdanlar yakılır. Oyuncular el gölgeleriyle bu perdede müteaddit hayvan şekilleri gösterdikten sonra, yassı küçük tasvirler oynatmaya başlarlar.... Oyuncular aynı zamanda birçok Türkçe ve Acemce güzel şarkılar da söylerler. Fakat oyunun mevzuu gayet çirkindir, baştan aşağı gayrı ahlaki kabalıklarla doludur...⁸²

XVIII. yüzyılın başında bir yabancı tanık olan D.Nerreters, İstanbul kahvehanelerinde gösterileri anlatırken bunlar arasında soytarıların, hokkabazların yanısıra, arkadan aydınlatılmış bir bez veya renkli kağıdın arkasında görüntüleri güldürücü açık sahnelerle oynattıklarını yazmıştır.⁸³ Yine XVIII. yüzyılda, İtalyan gezgini Cornelio di Magni, yabancılar arasında kukla ile gölge oyunu arasındaki ayırımı belirten ilk yabancı olması bakımından dikkate değerdir.⁸⁴

Seyyit Vehbi (öl.1149/1736) *Sûrnâme*’sinde Sultan III. Ahmet’in (1703-1730) kızı Emetullah Sultan’ı Osman Paşa ile evlendirmesi ve Şehzâde Mehmet, Mustafa ve Beyazıd’ı sünnet ettirmesi (1132/1720) münasebetiyle yapılan şenliklerde çeşitli yerlerde gölge oyunu oynatıldığını kaydetmiştir. Emetullah Sultan’ın düğünü esnasında dört yerde perde kurulup gölge oyunu oynatıldığını söyler. Geceleri sarayın ve davetlilerin en büyük eğlencesi muhtelif ateş oyunları ile

⁸¹ Sabri Esat Siyavuşgil, *İstanbulda Karagöz ve Karagözde İstanbul*, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı V, Konferanslar Serisi II, İstanbul, 1938, s.10.

⁸² Thévenot, *a.g.e.*, s.95-96.

⁸³ David Nerreters, *Neueröffnete Mahometanische Moschea*, Nünberg, 1703, s.365; aktaran And, *a.g.e.*, s.127.

⁸⁴ Cornelio Magni, *Il piu curioso e vago della Turchia*, Parma, 1704, s.15-16; aktaran And, *a.g.e.*, s.120.

hayâldir. Şehzadelerle birlikte sünnet olan çocuklar için de gündüzleri çengiler, geceleri de hayâlbâzlar memur edilmiştir.⁸⁵

Haşmet'in *Vilâdetnâme*'sinde yine Sultan III. Ahmet döneminde Hibetullah Sultan'ın doğumu (1143/1730) münasebetiyle yapılan şenliklerde Karagöz oynatıldığı anlatılmaktadır.⁸⁶

1741'de yazılmış *Raşit Tarihi*'nde gölge oyununa telmih görülmektedir. İkinci Mustafa'yı tahttan düşüren isyanda, asilerin İstanbul kadısını, ulemaya fikirlerine göre mektuplar yazmak için gürültülü sahnelerde tazyik ettiklerini tasvir ediyor: "*Onların birbirleriyle gevezelikleri halis bir yazıcı oyunuydu.*" şeklinde tasvir edilmektedir.⁸⁷

Rusel ise kitabında gölge oyunundan şu şekilde bahsetmektedir:

Hükûmet bazen araya girer ve birkaç kişiyi himayesine alır. Ve onlar temaşa sahnesine çıkarılmazlar ve avamın kahkahasına teslim edilmezler. 1768 senesinde, Rus harbinin başlangıcında, teveccühten düşerek harpten dönen Halep Yeniçerileri sahnede teşhir edilmişlerdi. Orada, yaptıklarından mizahî bir haber veriyorlar ve Karagöz onların cesaretlerine bir kaç keskin darbe indiriyor. O kadar büyük bir alkışla kabul edilen bu hareket hükûmet vasıtasıyla tatil edildi.⁸⁸

Kânî'nin (öl.1206/1791) *Hezelliyyât*'ında XVIII. yüzyılın hayâlfileri ve Karagöz oyunları hakkında kapsamlı bilgi bulunmaktadır. Eserin çeşitli yerlerinde gölge oyunu perdesinden, Karagöz ile Hacivat'tan, perdeye çıkan diğer tiplerden bahsedildiği gibi devrinin karagözcülerinin isimleri de zikredilmiştir. Şeyh Küşterî rivayetine de telmihte bulunmuştur.⁸⁹

⁸⁵ Vehbi, *Sûrnâme*, Üniversite Kütüphanesi, yzm. s.248; aktaran Sabri Esat Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.47.

⁸⁶ Haşmet, *Vilâdetnâme*, Üniversite Kütüphanesi, yzm.; aktaran Sabri Esat Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.48.

⁸⁷ **Raşit Tarihi**, İstanbul, 1741, C.II, 6b; aktaran Yakob, **a.g.e.**, s.12.

⁸⁸ Alexandre Rusel, **Halep Tarih-i Tabîisi**, 2.bs., Çev. Emelin, Göttingen, 1797, C.I, s.198; aktaran Yakob, **a.g.e.**, s.12.

⁸⁹ Kânî, **Hezelliyyât**, Üniversite ve Millet Kütüphaneleri, yzm., s.3-25; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.48.

Sultan III. Selim (1789-1807) çağını anlatan bir yazmada, “*Mabeyn-i hümayûnda bir iki fasıl hayâl oynayub*⁹⁰... *hayâl temâşâsiyle eğlendi*⁹¹...*gicesi hazine kethüdâsının helvası olmağla şevkiyye dîvanhânesinde hayâl temâşâsiyle*⁹²...” denilerek sultanın sık sık Karagöz seyrettiği belirtilmiştir. Bir diğer Fransız seyyahı G.A.Oliver de Sultan III. Selim döneminde İstanbul’da bulunmuştur. Oliver de ancak bir avam Karagözünü gözlemlediği için Karagöz oyununun gayri ahlakîliğinden bahsetmiştir. Eserinde şu bilgilere de yer vermiştir: “*Bu temaşanın adı Karagueuze’dür, bir nevi Çin gölgesidir ve payitahtın en büyük eğlencesini teşkil eder. Hali vakti yerinde olanlar, vakit vakit evlerinde Karagöz oynatırlar...*”⁹³

XIX. yüzyılda da gerek yerli gerek yabancı kaynaklar gölge oyunu üzerine bilgi vermekle birlikte, gene de bu bilgi hep kısa kalmaktadır.

Sultan II. Mahmut (1808-1839) dönemini anlatan Hafız İlyas, kitabında Hayalî Sait Efendi⁹⁴ ile Galatasaray ağalarından Hayalî Hamit⁹⁵ üzerine bilgi veriyor.

Lebib (öl.1867), *Sûrnâme*’sinde Sultan II. Mahmut döneminde şehzade Abdülmecit ve Abdülaziz’in sünnet düğünlerini (1836) tasvir etmiştir.⁹⁶ O devirde, aynı zamanda değişik on bir yerde Karagöz oynatıldığını sûrnâmeden öğrenmekteyiz: “*...gündüzlerde hokkabaz ve şu’bedebaz ve curcunacı ve sâir gûnâ... ile sıbyan-ı mahtûne eğlendirilerek ve gicelerde dahi on bir mahalde hayâl oynadılar...*”⁹⁷

Aynı şenliği anlatan Güranlı Hızır ise *Sûrnâme*’sinde şu dizeleri yazmıştır:

⁹⁰ Topkapı Sarayı, D.10749, v.27b; aktaran And, **a.g.e.**, s.127.

⁹¹ A.yzm., v.71a; aktaran Metin And, **a.g.e.**, s.127.

⁹² A.yzm., v.81b; aktaran Metin And, **a.g.e.**, s.127.

⁹³ G.A.Oliver, **Voyage dans l’empire othoman**, Paris, 1800, s.139-140; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.59.

⁹⁴ Hafız Hızır İlyas, **Letâif-i Enderûn** (ya da **Vakaayi-i Enderûn**), İstanbul, 1281-1864, s.248, 273, 282,429; aktaran And, **a.g.e.**, s.128.

⁹⁵ Hafız Hızır İlyas, **a.g.e.**, s.353-354; aktaran And, **a.g.e.**, s.128.

⁹⁶ Lebib, **Sûrnâme**, Üniversite Kütüphanesi, **yzm**; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.51.

⁹⁷ **Sûrnâme-i Lebib**, İstanbul Üniversitesi Kitaplığı, No.6097, v.126a; aktaran And, **a.g.e.**, s.128.

*“Kimi oldu perde-i lu’b-i hayâle perdegi
Bezle ile eyledi halkı serâser dilküşâ
İtdi Karagöz’le Hacı Evhad’ı tasvîr ile
Sünnet olan gûdegân ü nâzırânı pür safâ”⁹⁸*

Hatice Sultan'ın doğumu için yapılan şenlikleri anlatan sûrnâmede ise “Enderûn-i Hümâyûnda resenbazlar ve perendebazlar ve şu’bedebazlar ile ârâm ve gicelerde hayâlbazlar ve saz söz ve meddah..., giceleri dahi hayâlbâzân ve hoş-elhân mutribân-ı mûsikîşinâsân ve rakkaasân-i dilkeşân ile zevkû safâ idüb”⁹⁹ denilerek Karagözün bu şenliklerde bellibaşlı gösterilerden olduğu belirtilmektedir.

XIX. yüzyılın ortalarında İstanbul’a gelen Charles Rolland da Karagöz’ü gayriahlâkîlikle itham etmiştir. Buna rağmen, Rolland da ahlâken iğrenç olmasına rağmen böyle bir oyunun ciddi bir şekilde tetkik edilmesi gerektiğini ileri sürer. Rolland’ın nazarında “Perde, Türk halk dehasının biricik tezahürüdür.”¹⁰⁰

Fransız şairi Gautier de, eserinde Karagöz’e ayrı bir bölüm ayırmıştır. Karagöz’ü “burnu papağan gagasına benzeyen siyah, kısa ve kıvrıkcık sakallı, öne fırlak galoş biçimli çeneli” şeklinde tasvir etmiştir. Gautier, seyrettiği oyunları ve gördüğü tasvirleri tespit hususunda daha realist davranır. *Bahçe ve Büyük Evlenme* oyunlarını aslına yakın olarak anlatmıştır.¹⁰¹

Bir diğer Fransız edibi Gérard de Nerval, XIX. asrın ortalarında İstanbul’u ziyaret etmiştir. Nerval kitabında *Mandıra* oyununu bir hayli tahrif ederek anlatmıştır. Yalnız, Nerval, Karagöz’ü bütün kusurlarına rağmen “Ya sağduyusuyla ikinci dereceden resmi makamaların yaptıklarını eleştiren bir halk adamı ya da

⁹⁸ Güranlı Hızır, **Sûrnâme-i Hızır**, İstanbul Üniversitesi Kitaplığı, no.6122, v.2a; aktaran And, **a.g.e.**, s.128.

⁹⁹ **Velâdetnâme-i Hatice Sultan** (Melek İbrahim yazmıştır), Topkapı Sarayı, H., 1631, v.35-36; aktaran And, **a.g.e.**, s.128.

¹⁰⁰ Charles Rolland, **La Tuquie Contemporaine**, Hommes et Choses, Paris, 1854, s.144-148; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.62.

¹⁰¹ Théophile Gautier, **Constantinople**, Paris, 1856 (XIV.Karagheuz); aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.65-66.

alaycı burjuvadır. ... Karagöz, dobra dobra konuşur; kazığa, kılıca, ipe meydan okur.”¹⁰² şeklinde övmekten de geri duramamıştır.

G. Jacob Karagöz oyununun bilhassa Sultan Abdülâziz (1861-1876) tarafından himaye edildiğini *Türklerde Karagöz* isimli çalışmasında belirtmiştir ve Sultan II. Abdülhamit (1876-1909) döneminde de hâlâ Yıldız Köşkü’nde tamamen sarayın emrinde bulunan bir Karagöz oyuncusu olduğunu aktarmıştır.¹⁰³

Macar Kúnos, 1886’da Karagöz’e dair neşrettiği bir eserinde *Hamam, Vuruşma ve Yazıcı* adlarındaki üç oyuna yer vermiştir.¹⁰⁴

Mehmet Tevfik, *İstanbul’da Bir Sene* adlı kitabında Sultan II. Abdülhamit’in ilk zamanlarında İstanbul hayatını tasvir etmiş, Ramazanın on beşinden itibaren kahvehanelerde Karagöz oyunu oynatılmasına mücadele edildiğini yazmıştır.

Ahmet Rasim’in *Muharrir Bu Ya* adlı kitabında, Sultan II. Abdülhamit döneminden şöyle bir rivayet bulunmaktadır:

Bir gece hayâl oynanması hakkında Pâdişah iradesi geldi. Perdeyi kurdum... Oynatmağa başladım. Sıra gelmişti. Şarkısına başladık:

Aya bak, yıldıza bak

Şu karşiki kıza bak

diye okuyacaktık. Tam ‘Aya bak!’ dediğim sırada, bir de perdenin sağ tarafına bakayım ki Sultan Hamit bizi kenarda gözetlemiyor mu?... Bir anda, hatırıma, ‘yıldız’ kelimesinin böyle bir yerde ağza alınmasından dolayı sonra uğrayacağım âkıbet geldi.

Aya bak havaya bak

Karşiki tavaya bak

dedim, işin içinden sıyrıldım.¹⁰⁵

¹⁰² Gérard de Nerval, *Doğu’da Seyahat*, Çev. Selahattin Hilav, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s.396.

¹⁰³ Yakob, *a.g.e.*, s.13.

¹⁰⁴ Ignacz Kúnos, *Harom Karagöz-Jatek*, Budapeşte, 1886,s.7-39; aktaran Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.67.

¹⁰⁵ Ahmed Râsim, *Muharrir Bu Ya*, Milli Eğitim BakanlığıYayınları, İstanbul, 1997, s.88.

Jacob'un *Das türkische Schattentheater* adlı eseri ile Karagöz tetkikleri tamamen ilmî bir mahiyet almıştır. Türklerde hayâl oyununun tarihçesinin tespitini yapma teşebbüsüne ilk defa bu eserde çalışılmıştır. Bu konuda yapılmış araştırmalar neticesi olarak, Avrupalı seyyahların Karagöz hakkında tekrarladıkları ağır ithamların da abartılı ifadeler olduğu anlaşılmıştır.¹⁰⁶

Karagöz oyunları, Meşrutiyet'ten sonra beş altı sene parlak bir devir geçirmiş, bir yandan birbirini takip eden savaşların, diğer yandan tiyatro ve sinemanın rekabetiyle oyunlara ilgi azalmış ve yeni sanatkarlar da yetişememiştir.¹⁰⁷ Gölge oyunu Cumhuriyet döneminde ise yerini daha çok batılı tarzda tiyatro ve sinemaya bırakmıştır.

“Karagöz Oyunu”nun XVII. yüzyıldan önceki varlığı tahmin edilmekle birlikte, kaynaklarda “Karagöz” adının geçmemiş olması, bahsi geçen “hayâl oyunu”nun nasıl bir hayâl oyunu olduğunun araştırmacılar tarafından netleştirilememesi, ancak XVII. yüzyıldan sonraki kısma kaynaklarla net bir şekilde “Karagöz Oyunu” diyebilmelerine sebep olmuştur. Yine bu kaynaklar ışığında, diğer seyirlik oyunlarda olduğu gibi Karagöz Oyunu’nun da halkın ortak katılabildiği kahvehanelerde, şenliklerde sergilenmesinin yanında sarayda ve elit kesimin konaklarında da icra edildiği görülmektedir. XVII. yüzyıldan sonra Karagöz oyununun artık kurumlaşmış bir eğlence biçimi olduğunu, sarayda, sünnet düğünlerinde, şenlik ve eğlencelerde diğer oyunlarla birlikte temsil edildiğini, bunun bir meslek haline geldiğini ve döneminde meşhur üstatlar yetiştirdiğini söylenebilir. Takip eden asırlarda ise gelişen bu sanatın saray himayesine alındığını ve seyirlik eğlencelerin vazgeçilmez bir parçası olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Yabancı seyyahların Karagöz'e dair aktardıklarından, daha çok kahvehane ya da sokak gibi yerlerde icra edilenleri gözlemleyebildiklerini, saray ve konaklardaki Karagöz’ü gözlemlene şansına erişemedikleri anlaşılmaktadır. Seyyahların oyunlar hakkında yaptıkları yorumlar sadece gördükleri bir ya da belki

¹⁰⁶ Georg Jacob, *Das türkische Schattentheater*, Berlin, 1900; aktaran Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.67.

¹⁰⁷ Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.54.

iki örnekle sınırlı kaldığından, devrin Karagöz'ü hakkında bize net bir bilgi verememektedir.

Karagöz oyunlarında dine ve tasavvufa yapılan telmihlerden de bu oyunların sadece bir eğlence ya da seyirlik bir oyun olarak görülmediğini, Karagöz'ün de en önemli özelliklerinden biri olan “bir oyunda bir ders verme”nin toplum tarafından fark edildiğini ve hatta çeşitli devirlerde de yazılmış olan eserlerde de bu hususa yer verildiği görülmektedir. Karagöz oyunu üzerine yapılan telmihlerin bir kısmına çalışma içerisinde yer verilmiştir.

1.1.7. Karagöz Gölge Oyunu'na Telmihler

Sözlük anlamı ile telmih “Kastedilen bir şeyi açık olarak değil söz arasında îmâ yoluyla söyleme” anlamına gelmektedir. Edebiyatta da “Şiir veya nesirde söz arasında herkes tarafından bilinen bir olaya, kıssa, fıkra vb.ne işaret etme şeklindeki edebî sanat”¹⁰⁸ olarak geçmektedir. Edebî tanımında da geçtiği üzere ‘herkes tarafından bilinen bir olaya işaret’ telmihin gölge oyunu üzerindeki önemini göstermektedir. Gölge oyununa yapılan telmihlerin geçtiği eserlerin önemi ve oyuna yüklenen mânâlar, gölge oyununun dönemi içindeki kıymetini ortaya koymaktadır.

Bazı Türk ve Arap mutasavvıflarının eserlerinde *hayâl-el-zıll/hayâl-i zıll* (gölge hayâli), *zıll-el-hayâl/zıll-i hayâl* (hayâl gölgesi) veya *hayâl-el-sitâre* (perde hayâli)¹⁰⁹ adı altında Karagöz gölge oyunundan bahsedildiği ve genellikle hayâl sahnesinin kainata benzetilerek mevcudat ve mutlak varlık arasındaki münasebetlerin belirtildiği görülmektedir. Oyuna yapılan bu tarz telmihlere ilk olarak XII.-XIII. yüzyıllarda rastlanılmaktadır. Telmihlerin içeriklerine kısa bir bakış, gölge oyununun geliştiği anlam dünyasının arka planını görmek, tezimizin ilerleyen bölümlerinde halk kültürüne olan etkilerini incelemek bakımından faydalı olacaktır.

¹⁰⁸ Ayverdi, “Telmih”, **a.g.e.**, s.1230.

¹⁰⁹ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.9.

Gölge oyunundaki dinî ve tasavvufî telmihler hakkında Pakize Aytaç'ın “Karagöz'ün Perde Gazellerinde Tasavvuf”¹¹⁰ ve Hüseyin Şen'in “Karagöz Oyunlarında Perde Gazellerinin Tasavvufî Arka Planı”¹¹¹ adlı makalelerinde örneklerle ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Selâhattin Eyyubî (öl.1193) zamanında huzurda hayâl oynatıldığı Guzûlî'nin *Matali ul-Büdur* adlı eserinde anlatılmaktadır.¹¹² Muhittin-i Arabî'nin *Fütuhat ül-Mekkiye*'sinde hayâl-i sitârenin mahiyeti hakkında az çok bilgi verdiği gibi, perdenin tasavvufî manasından da bahsedilmektedir.¹¹³

İbn Danyal, *Tayfû'l-Hayâl*'in mukaddimesinde gölge oyunu perdesinin bir ibret levhası olduğuna işaret eder.¹¹⁴

Siyavuşgil, “*Hayâl oyununu İslâm âlemine götüren ve yayan Türkler olsa gerektir.*” şeklinde fikrini söyledikten sonra gerekçelerini şu şekilde sunmaktadır: Houtsma tarafından neşredilen XIII. yüzyıla ait bir Türkçe-Arapça lûgatinde *kogurcak*, *kavurcak*, *kaburcak* kelimelerinin “hayâl oyunu, gölge oyunu” mânâsına geldiği yazılıdır.¹¹⁵ Pawet de Courteille, *Şark Türk Dili Lûgati*'nde *kavurcak* kelimesine, “çocuk oynacağı bebekler, Çin gölgeleri oynatanların perde arkasından gösterdikleri suretler- *kavurcagi*, Çin gölgeleri oynatana derler” mânâsını veriyor.¹¹⁶ Şeyh Süleyman da *Lûgat-ı Çagatay*'ında *kavurcak* kelimesine karşılık olarak “Karagöz resimleri, bebek, oyun suretleri, zace, çocuk oynacağı, yalancı resim,

¹¹⁰ Pakize Aytaç, Dilaver Düzgün, “Karagöz'ün Perde Gazellerinde Tasavvuf”, Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Merkezi, **Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz Uluslararası Sempozyumu**, 2006.

¹¹¹ Hüseyin Şen, “Karagöz Oyunlarında Perde Gazellerinin Tasavvufî Arka Planı”, **Karagöz, Şiir ve Temaşa Dergisi**, S.2, 2008.

¹¹² Georg Jacob, **Geschichte des Schattentheaters**, Hannover, 1925, s.52-53; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.23.

¹¹³ Bursalı Tahir, “Hayâl-Karagöz”, **Sıratı Müstakim**, 1908, No:17; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.23. Nüzhet, **a.g.e.**, s.66-67 .

¹¹⁴ “Musullu İbn Danyal, *Tayfû'l-Hayâl* eserini Mısır'da 1260-1277 tarihlerinde hüküm süren Türk Memlûklerinden Baybars devrinde kaleme almıştır.” Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.24.

¹¹⁵ Houtsma, **Ein Türkisch –Arabisches Glossar**, Leyden, 1894, s.84; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.26.

¹¹⁶ Pavet de Courteille, **Dictionnaire Turc-Oriental**, Paris, 1870, s.412; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.26.

bebek oyunu, çadır hayâl” kelimelerini vermiştir.¹¹⁷ Orta Asya Türk lehçesinde *kavurcak* kelimesinin zamanla, *kolkorçak*’a dönüşüp, kukla mânâsına geldiğini, hayâl oyunlarının ise, *çadır hayâl* namı altında hâlâ devam etmekte olduğunu A. Samoyloviç’in bir risalesinden öğrenmekteyiz.¹¹⁸

Nişaburlu mutasavvıf Şeyh Feridüddin Attâr (1120-1230) *Üştürnâme* adlı eserinde “kainatı yedi perdeden mürekkep muazzam bir hayâl perdesi”ne benzetmektedir. Bir Türk gölge oynatıcısının maharet ve şöhreti ile gölge oyunundan bahsetmiştir. Eserdeki bu kayıt, ahalisinin büyük bir kısmı Türk olan Horasan’da gölge oyunu perdesinin eskiden beri bilindiğine bir delildir.¹¹⁹ Eserdeki bu kaydın tercümesi şu şekildedir:

Büyük üstat olan bir perde oyuncusu vardı, mahir ve âlim bir zattı, fakat aslı Türktü. Ressamlıkta benzeri yoktu, her nereye gitse orada iş bulurdu. Acayip renklerle süslü suretler yapar ve daima kendi kendine oynatır dururdu. Zamanla, onun yapmış olduğu her suret bozulur, o da bir diğerini meydana çıkarırdı. Bütün suretler rengarenk nakışlarla müzeyyen idi. Üstat, her birini başka bir tarzda yapardı. Oyun için yedi perde kurmuştu. Cümlesi nakış ve boyalarla rengarenk idi.

Tarihçi Cüveynî (öl.1283), *Târîh-i Cihângüşâ* isimli eserinde Cengiz’in oğlu Oktay Han’ın huzurunda hayâl oynatıldığını kaydetmiştir.¹²⁰

Bir şeye telmih yapılabilmesi için o şeyin çok tanınmış olması gerektiği göz önünde bulundurularak, hayal oyununa yapılan telmihlere baktığımızda herkesçe bilinen yaygın bir oyun olduğu sonucu çıkarılabilir.¹²¹

¹¹⁷ Şeyh Süleyman, *Lûgat-ı Çagatay*, İstanbul, 1298, s.224; aktaran Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.26.

¹¹⁸ A. Samoyloviç, *Türkistan San’atkârları Loncasının Risalesi*, Çev. Abdülkadir, İstanbul, 1929; aktaran Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.26.

¹¹⁹ Şeyh Feridüddin Attâr, *Üştürnâme*, İst.Üni.Küt.Yzm; aktaran Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.28.

¹²⁰ Cüveynî, *Târîh-i Cihângüşâ*, nşr. Mirza Muhammad, Leyden, 1912, I, s.163-164; ; aktaran Sabri Esat Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.26.

¹²¹ Kudret, *a.g.e.*, C.I, s.13.

1.1.8. Karagöz Oyunu'nun Teşekkül Rivayetleri

Halk ve Karagöz oynatıcılarının arasında dolaşan rivayetler, Evliya Çelebi'ninki müstesna olmak üzere, esas itibariyle birbirlerinden pek az farklıdır. Bu farklar da aslında aynı rivayetin asırlar boyunca sözlü olarak ağızdan ağıza dolaşırken oluşan nüanslarından ibarettir. Bununla birlikte bazı unsurları da bütün rivayetlerde aynen görmekteyiz. Örneğin gölge oyunlarının menşei olarak daima Bursa, perdenin mucidi olarak genellikle Şeyh Küşterî gösterilmektedir. Karagöz ile Hacivat'ın yaşamış birer şahsiyet olduğu ve idam ettirildikleri de bütün rivayetlerin ortak bir noktasını oluşturmaktadır.¹²²

Bir rivayete göre, Sultan Orhan Gazi (1326-1359) döneminde Bursa'da yaptırılmakta olan bir camide Hacivat duvarcı, Karagöz de demirci olarak çalışıyormuş. Bu ikisinin bütün gün devam eden nükteli muhâverelerini dinlemek için işçiler, işlerini güçlerini bırakıp, ikisinin etrafında toplanırlarmış. Bu suretle inşaat bir türlü ilerlemezmiş. Bu halin farkına varan Sultan Orhan, nihayet gecikme sorumlularını bularak idam ettirmiş. Bir süre sonra, pişman olarak vicdan azabı çekmeğe başlayınca, mukarrebîninden bulunan Şeyh Küşterî, kendisini teselli maksadıyla saraya bir perde kurdurmuş ve perde arkasından Hacivat ile Karagöz'ün deriden yapılmış tasvirlerini oynatarak onların lâtifelerini tekrarlamıştır.¹²³

Bugünkü Karagözcülerin de tekrarladığı bu rivayeti ilk olarak Macar müsteşriki Kúnos, 1885'te İstanbul Karagözcülerinden duyarak kaydetmiştir. Bu hususta G.Jacob, H.Ritter ve diğerleri I.Kúnos'u kaynak olarak almışlardır.¹²⁴

Bu rivayetin bazı varyantları da vardır. Bu varyantlar şu dört ana şema etrafında şekillenir:

a. Şeyh Küşterî, Sultan Orhan Gazi'nin huzurunda perdeyi kurduktan sonra, tasvir yerine sarı çedik pabuçlarını oynatır.

¹²² Siyavuşgil, a.g.e., s.32.

¹²³ Siyavuşgil, a.g.e., s.32-33.

¹²⁴ Siyavuşgil, a.g.e., s.32-33.

b. Hacivat ile Karagöz, Sultan Orhan'ın sadece mukarrebînindendir ve sebebi malum olmayan bir gazaba uğrayıp idam edilirler.¹²⁵

c. Olay Sultan Yıldırım Beyazıt (1389-1402) döneminde geçmektedir.¹²⁶

d. Hacivat aktar, Karagöz demircidir. Bursa'nın bir sokağında karşı karşıya dükkanları vardır. Hem çalışırlar hem de çene yarıştırlar. Civarda bir cami yapılmaktadır. İnşaatta çalışanlar, işleri ile meşgul olacakları yerde gelip Karagöz ve Hacivat'ın muhâverelerini dinlerler. Bu yüzden işler yürümez olur. Bu hali gören vezir derhal her ikisini de idam ettirir. Hacivat ile Karagöz, kesilen kellelerini koltuklarının altına alıp doğruca Sultan Orhan'ın huzuruna çıkar ve veziri şikayet ederler.¹²⁷

Karagöz ile Hacivat'ın Bursa'da Sultan Orhan döneminde yaşadıkları ve gölge oyununun da Şeyh Küşterî tarafından icat olunduğunu söyleyen rivayetler, perde gazelleri ve muhâverelerde de geçmiştir. Hacivat Karagöz'ü genellikle *"Ah kûlhani, sen benim ta Sultan Orhan zamanından beri refikim olasin da..."* diye hitap eder.¹²⁸ Perde gazelinde ise örnekteki şu gibi beyitler ile sıklıkla karşılaşmaktadır:

*"Şeyh Küşter Hazret-i Sultan Orhan'dan beri
Mevki-i icrada hikmet gösterir bir ibretiz"*¹²⁹

Türk gölge oyunu yabancı memleketlerde de farklı rivayetlerle anılmıştır. Yunan karagözcüleri arasında mevcut rivayetlerin en eskisi şöyledir:

Anadolu'nun beyliklere ayrıldığı devirde, Sivrihisar beyi kendine bir saray yaptırmak istiyor. Mimarı ve nedimi bulunan Hacivat hemen işe koyuluyor ve lüzumu bulunan ameleyi topluyor. Bir müddet sonra bir dülger lazım oluyor. Hacivat da yüzü maymun kadar çirkin, fakat gayet zeki, cerbezeli ve nükteperdaz bir adam bulup getiriyor. Bu adamın o kadar etkileyici bir belagatı var ki diğer işçiler, bunun

¹²⁵ Martinovic, **The Turkish Theatre**; aktaran Sabri Esat Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.33.

¹²⁶ "Şeyh Küşterî ve Karagöz", **Yeni Mecmua**, Bursa için Fevkalade Nüsha, IV, No.75-79, 1922; aktaran Sabri Esat Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.33.

¹²⁷ Armenag Bey Sakisian, Karagöz, Bulletin de l'Association française des amis de l'Orient, No.14-15, 1933; aktaran Sabri Esat Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.34. (Armenag Bey, bu rivayeti Bursalı bir karagözcüden duyduğunu kaydetmiştir.).

¹²⁸ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.34.

¹²⁹ Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.504.

sözlerini, nüktelerini dinlemekle işlerini ihmal ediyorlar. Hatta geceleri, ateşin etrafında toplanıyorlar ve bu adama hayatın muammalarına dair sualler soruyorlar. Bu adamın ismi Karagöz'dür. Sivrihisar beyi her cuma, hafta zarfında işlerin ne kadar ilerlediğini görmek için inşaat mahalline geliyorlar ve bir gün, işlerin yerinde saymakta olduğunu fark ediyor. Nihayet meselenin aslını Hacivat'tan öğreniyor. Neticede pek hiddetlenen bey, Karagöz'ün başını kestiriyor. Aradan bir müddet geçtikten sonra, diğer bir bey, Sivrihisar'a taarruz ediyor. Meydana gelen çarpışmada Sivrihisar beyinin ordusu perişan oluyor ve bey de büyük bir tazminat vermek mecburiyetinde kalıyor. Bu yüzden derin bir ümitsizliğe kapılan bey Hacivat, 'Karagöz'ü idam ettirmekle fena ettiniz. Eğer sağ olsaydı, sizi bu kederden kurtarırdı.' diyor. Bey, Hacivat'a hak vererek 'Maamafih sen onu dinledin. Acaba bana latifelerini nakledemez misin?' diyor. Bunun üzerine Hacivat, mukaven Karagöz'e benzer bir tasvir yapıyor ve buna, kendisine benzettiği diğer bir tasvirden maada, evvelce inşaatta çalışan diğer işçileri temsil eden birçok tasvirler daha ilave ediyor.¹³⁰

Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* isimli eserinde diğer rivayetlerden farklı bir rivayet ile karşılaşmaktadır. Evliya Çelebi, rivayeti şu şekilde nakletmiştir:

Hacivad ki Bursalı Hacı Ivaz'dır, Selçuklular zamanında Yorkça Halil isimli Resûlullah'ın ulağı idi ki 77 sene Mekke'den Bursa'ya gidip gelirdi. Ataları Efelioğulları adıyla meşhur olmuştu. Zağar köpekleriyle meşhurlardır ki hâlâ halk dilinde 'Efelioğlu zağarı gibi neylersin.' diye deyim olmuştur. ... Bu Efelioğlu, Mekke'den Bursa'ya gelirken Mekke ile Medine arasında Arap eşkıyası Efelioğlu Yorukça Halil Hacivâd'ı şehit edip Bedr-i Huneyn'de gömerler.

Karagöz ise şu şekilde anlatılmaktadır:

Karagöz İstanbul tekfurı Keştantı peyki idi. Edirne yakınında Kırkkilise'den bir söz ustası cihan ayyârı Çingene adamı idi. Sofyüzlü Karagöz Balı Çelebi derlerdi. Tekfur Keştantı bu Karagöz'ü yılda bir kere Alâeddin Selçuk'a gönderince Hacivad ile Karagöz'ün birbirleriyle konuşma ve çekişmelerine o zamanın oyuncularını gölge oyununa koyup taklit ile oynatırlar idi,...

Enver Behnan Şapolyo, karagözcüler kahyâsı Bedestanlı Rıza Bey ile yaptığı görüşmede Karagöz'ün teşekkülü hakkında diğer rivayetlerden farklı bir teşekkülü şifâhî olarak öğrenmiştir. Bu teşekkül özetle şu şekildedir: Karagöz,

¹³⁰ Ciulio Caimi, *Karaghiozi ou la Comédie Grecque dans l'Ame du Théâtre d'Ombre*, Atina, 1935, s.102-104; aktaran Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.34.

¹³¹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.I, İkinci Kitap, s.653.

Selçuk Türkleri'nden Bali Çelebi Kanbur Ahmet Efendi adında bir zâttır. Dış görünüşü de esmer, orta boylu, başı kel, kanburca, kalın kaşlı, zeki bir adamdır. Karagöz kamburdur, Kambur Ahmet denilir. Oğlunun adı Şaraniko'dur. Kambur Ahmet Efendi, Selçukîlerin son hükümdarı Üçüncü Alâeddin Keykubat'tan, sonra İstanbul'da Bizans İmparatoru'ndan iş ister. Sonunda Kırklareli'nde demir çıkarmaya başlar. Selçukî devleti yıkılır Osmanlı Devleti kurulur, Kambur Ahmet de kayıkla Bursa'ya geçer. Sultan Orhan'nın yaptırdığı camideki taşları kenetleyen demirleri yapmaya başlar. Caminin mimarı da Hacı İvaz Ağa'dır. Karagöz Bektaşî idi, elifi taç giyerdi; Hacivat Nakşî idi, müjganlı taç giyerdi. Bektaşî Karagöz ile Nakşî Hacivat, Bursa'da Şeyh Küşterî'nin dergâhında buluşurlar. Birbirleriyle nüktedanlık ederek konuşurlar etraftakileri güldürürler. Bu hal işte de devam edip caminin yapımı ilerlemeyince Sultan Orhan Karagöz'ün başını vurdurtur.¹³²

Nureddin Sevin, kitabında tüm bu rivayetleri bir tablo haline getirmiştir.¹³³ Tabloda Karagöz ve Hacivat'ın rivayetlere göre adları, yurtları, meslekleri, çalıştıkları yerler, patronları, idam ettirenler, yaşadıkları tarihler ve tasvirlerini ilk oynatan kişiler verilmiştir.

Gölge oyunlarına vesikalar şahitliğinde en erken VII. yüzyılda rastlamaktayız. Türk seyirlik oyunlarının ise şifâhî gelenekle köy ve halk oyunlarından geldiğini söyleyebiliriz. Osmanlı dönemindeki gelişimi ise tipik olarak Şeyh Küşterî'ye atfen Sultan Orhan zamanına dayandırılmaktadır. Gölge oyunu sadece bir halk eğlencesi olarak kalmayıp saray çevrelerine de girmiş, sarayda özel hayâlîler yetiştirecek kadar kıymet ve rağbet görmüştür. Gölge oyunu, günlük hayatın ve kültürün bir parçası olarak kendine önemli bir yer edinmiştir. Karagöz oyunlarının konusunun hayatın içinden olması, mekânının halkın yaşadığı *mahalle* olması, kişilerinin hayatın içindeki hakiki karakterler olması, seyircilerin seyirci olarak kalmayıp kendini oyunun içinde hissetmesine sebebiyet vermiştir. Bu da Karagöz'e olan ilginin hiç bitmemesine, Karagözcülerin de *halka* olan ilgisinin ve oyunları için yaptıkları gözlemlerin artmasına yol açmıştır. Halkın en alt

¹³² Rivayetin daha ayrıntılı tüm metni için bkz. Şapolyo, **a.g.e.**, s.34-42.

¹³³ Sevin, **a.g.e.**, s.29.

kademesinden saraydaki padişaha, erkeğinden kadınına, yetişkininden çocuğuna kadar her türlü kişiye hitap eden Karagöz oyunlarının halk bilimi açısından incelenmesi bu geleneğin hayatla ilgili bağlarını görmemiz açısından önemlidir.

1.2. Karagöz Oyunu’nun Yapısal Özellikleri

1.2.1. Karagöz Oyunu’nun Bölümleri

Karagöz ile ilgili yapılan araştırma ve kitaplara bakıldığında tüm araştırmacıların ve hayâliflerin Karagöz oyununun bölümleri konusunda mutabık oldukları görülmektedir. Karagöz metinleri tüm araştırmalarda dört bölüme ayrılmıştır: 1. Mukaddime 2. Muhâvere 3. Fasil 4. Bitiş. Bölümlerin adlarının, mahiyetlerinin, başlangış-bitiş yerlerinin ve oyun içindeki yerleştiriliş kısımlarının bütün araştırmalarda aynı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* kitabında parantez içinde bölümlerin günümüzdeki karşılıklarına da yer vermiştir. Mukaddimeye “öndeyiş/giriş” , muhâvereye “söyleşme”, fasıla “oyunun kendisi” şeklinde karşılıklarını da yazmıştır.¹³⁴ “Bitiş”e “hitam” da dendiği olmuştur. Cevdet Kudret ise, Karagöz’ü tiyatro ile denkleştirip köşeli parantez içinde bölümlerin tiyatro terimi olarak karşılıklarını da vermiştir.¹³⁵ Giriş bölümüne “prolog”¹³⁶, muhâvere bölümüne “diyalog”¹³⁷, bitiş bölümüne de “epilog”¹³⁸ demiştir.

¹³⁴ And, **a.g.e.**, s.147-155.

¹³⁵ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.15-18.

¹³⁶ Prolog: Ön deyiş. (“Prolog”, **Türkçe Sözlük**, C.II, s.1201).

¹³⁷ Diyalog: 1. Karşılıklı konuşma 2. Oyun, roman, hikâye vb. eserlerde iki veya daha çok kimsenin konuşması 3. Konuşmaya dayanılarak yazılmış eser. 4. (mecâzî) Anlaşma, uyum sağlama veya bu yolda çalışma. (“Diyalog”, **Türkçe Sözlük**, C.I, s.386).

¹³⁸ Epilog: Son söz, bağlak. Oyunun bitiminden sonra oyuncuların birinin seyircilere yönelttiği ve oyunu bağlayan konuşma. (H.Taner, M.And, Ö.Nutku, “Epilog”, **a.g.e.**, s.35).

Araştırmacılar­dan sadece Siyavuşgil, Karagöz oyununun Mukaddime, Muhâvere, Fasil olarak üç bölümden oluştuğunu söyler. Bitiş bölümünü ayrı bir bölüm olarak ele almamış, oyunların bitişinden fasıl bölümünün sonunda bahsetmiştir.¹³⁹ Çalışmamızda Siyavuşgil’in fasıl bölümünün son kısımları ile ilgili bahsettiği yerleri başlık açtığımız “Bitiş” bölümünde yer verdik.

1.2.1.1. Mukaddime

Mukaddime bölümü, adından da anlaşıldığı gibi, oyunun en başındaki giriş kısmına denir. Mukaddimenin, TDK’nin sözlüğünde anlamı “1.Ön söz. 2.Bir olayın başlangıcı.”¹⁴⁰ dır.

Oyun başlamadan önce, şem’a yanmış boş perdenin üzerine¹⁴¹ müzik eşliğinde¹⁴² ilk olarak *göstermelik/gösterme* yansıtılır.¹⁴³ Göstermeliklerin görevi oyunu seyretmeye henüz hazır olmayan seyirciyi asıl oyuna hazırlamak, oyunun o etkileyici havasına sokmak, oyuna karşı merak uyandırmaktır,¹⁴⁴ aynı zamanda az sonra oyunun başlayacağını uyarısının verilmesidir. Oyunun bu göstermelik kısmını günümüz beyazperdesi olan sinemada, asıl film­den önce gösterilen, diğer film fragmanlarının gösterilmesine benzetmek mümkündür. Fragmanlar da göstermelikler gibi ‘az sonra film başlayacak’ sinyali­ni verir ve seyirciyi asıl filme hazırlar.

Göstermelik, nâreke adındaki düdüğün zırlıtı¹⁴⁵, cırlak sesiyle perdeden kaldırılır.¹⁴⁶ Nâreke, bir ucuna gerili sigara kağıdı bağlanmış kamıştan bir

¹³⁹ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.90-98.

¹⁴⁰ “Mukaddime”, **Türkçe Sözlük**, C.II, s.1042.

¹⁴¹ Kabaklı, **a.g.e.**, s.468-470.

¹⁴² And, **a.g.e.**, s.147-155.

¹⁴³ Göstermelikler ile ilgili ayrıntılı bilgi tezimizin “Karagöz Oyunu’nda Göstermelikler” başlığı altında verilmiştir.

¹⁴⁴ And, **a.g.e.**, s.147-155.

¹⁴⁵ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.16.

¹⁴⁶ “Tef velvele ile başlama çalınır. Kamış nareke ile göstermelik âheste âheste kaldırılır” (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.807) Ödüllü oyununun en başında yazan ifadedir.

düdüktür.¹⁴⁷ Tüm araştırmalarda göstermeliğe mukaddimenin içinde yer verilirken, Cevdet Kudret, mukaddime kısmını göstermeliğin nâreke ile kaldırılmasından sonra verir.¹⁴⁸ Göstermelik kaldırılınca yordakçı, özel bir usülle tef çalmaya başlar.¹⁴⁹ Tefin tartımıyla uyumlu hareketlerle, seyirciye göre perdenin sol tarafından Hacivat gelir, bir semâî okur. Semâî Hacivat'ın sahneye girişinin ve oyunun artık başladığının habercisidir. Devamında bazı durumlarda bir ara semâîsinin izlediği de olur.¹⁵⁰ Tüm araştırmacılar semâîyi Hacivat'ın okuduğunu söylerler. Yalnız Ahmet Kabaklı semâînin bitimine yakın Hacivat'ın perdede görüldüğünü ve semâîyi o okuyormuş gibi olduğunu söyler. Hacivat burada hareketlerini müziğin tartımına uydurarak başını hafifçe sallar.¹⁵¹

Semâî¹⁵² bitince Hacivat “*Off... Hay Hak!*” der.¹⁵³ Ardından Hacivat *perde gazeline* başlar. Mukaddime bölümünün önemli bir ögesi Hacivat'ın söylediği bu perde gazelidir.¹⁵⁴ (Perde gazeli ile ayrıntılı bilgi ve örnekler bir alt başlıkta verilmiştir.)

Perde gazelinden sonra Hacivat konuşmaya başlar. Bu bölüm, Hacivat'ın dil ve şivesini, efendi kişiliğini gösteren bir monolog niteliğindedir. Hacivat, perdenin filozofudur da denilebilir. Çoğu zaman da hayalînin sözcüsü konumundadır. Hacivat, secili bir ifade ile evvela “Cenab-ı Hâlik-i kevn-i mekân”a ve bazen de zamanın padişahına dua eder:

*“Huzûr-i hâzırân, cem’iyyet-i irfân, vakt-i sefâ-yi yârân!
Lâîndir, dinsizdir, münâfıktır, bî-edebdir Şeytân!
Şeytâna lânet, Rahmân’ın birliğine hamd-i bî-gaayet!*

¹⁴⁷ And, **a.g.e.**, s.147-155.

¹⁴⁸ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.16.

¹⁴⁹ Kabaklı, **a.g.e.**, s.468-470.

¹⁵⁰ And, **a.g.e.**, s.147-155.

¹⁵¹ And, **a.g.e.**, s.147-155.

¹⁵² Semâî ile ilgili ayrıntılı bilgi ve örnekler bir alt başlık “Semâî”de verilmiştir.

¹⁵³ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.91; Ahmet Kabaklı bu nidayı “*Ooof, Haaak Haaak!*” olarak belirtmiştir. (Kabaklı, **a.g.e.**, s.468-470).

¹⁵⁴ And, **a.g.e.**, s.147-155.

*Ol cenâb-i Rabb-ül-enâm, şevketlü, kudretlü, kemâl-i mehâbetlü
Pâdişâhımız efendimiz hazretlerini ilâ yevm-il-kıyâm erike-pîrâ-yi ihtişâm
buyursun!” (s. 400)¹⁵⁵*

Ardından kimi ifadelere göre yer öper,¹⁵⁶ kimi ifadelere göre de yere kapanıp secde eder.¹⁵⁷ Sonra bir beyit okur:

*“Nâdanlar eder sohbet-i nâdânla telezzüz
Dîvânelerin hem-demi, dîvâne gerektir” (s.73)*

Bu beyitin genellikle Ziya Paşa’nın Terkib-i Bend’inden, Hafız’dan, Fuzulî, Nedîm ya da Nefî divanlarından alındığı görülür. Hacivat söze kendisine bir dost arayarak devam eder. İçinde hasretlik de olan bu davetin şekli genelde pek değişmez.¹⁵⁸ Aradığı dostta istediği özellikleri sıralamaya başlar.¹⁵⁹

*“... şu meydân-ı meserrette her hâli lâtif, etvârı zarîf bir yâr-i vefâkâr, bir
refîk-i gam güsârım olsa, oldukça Arabî Fârisî bilse, bâzı fûnûna da vukufu olsa,
biraz da fenn-i mûsikî ve şiirden anlasa, musâhebet başlasak, o bendenize tatlı tatlı
söylese, bendeniz de haddim olmayarak ona güzel güzel cevap versem. Bu vesîle ile
huzzâr-ı kirâm safâ-yâb olsa.” (s.530)*

En sonunda isteğini dile getirir:

“Diyelim bu gece de Mevlâm işimizi rast getire” (s.1065)

Karagöz’ü önce makamla, daha sonra da makamsız olarak meydana çağırır:

“Yâr, bana bir eğlence! Yâr, bana bir eğlence!” (s.892)

¹⁵⁵ Bu alıntı örnek Cevdet Kudret’in üç ciltlik **Karagöz** kitabındandır. (Cevdet Kudret, **Karagöz**, 3 cilt, 2.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Mayıs 2013) Bundan sonraki tüm alıntı örnekler bu kitaptan yapılmıştır; parantez içindeki sayfa numaraları gösterilmiştir. Kitaptaki tüm yazım imlâsı ve noktalama işaretleri aynı şekilde alınmış, metne sadık kalınmıştır. Farklı bir kaynaktan örnek alındığında ise dipnot olarak belirtilmiştir.

¹⁵⁶ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.91-91.

¹⁵⁷ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.16.

¹⁵⁸ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.90-92.

¹⁵⁹ And, **a.g.e.**, s.147-155.

“Ah bana bir eğlence, meded; Yâr, bana bir eğlence, aman aman aman!”
(s.162)

Hacivat bu söz ve nağmeleri okurken, Karagöz, seyirciye göre¹⁶⁰ perdenin sağ köşesinden ara ara görünüp kendi tarzında cevaplar verip geri çekilir. En sonunda Hacivat’ın susmaksızın çok konuşmasından usanıp perdeye atlar. Buna “Karagöz’ü indirmek” şeklinde tabir edilir.¹⁶¹ Karagöz’ün perdeye gelişi birkaç şekilde sergilenir. Bazı mukaddimelerde Karagöz aşağıya inmemek için gülünç bahaneler bulur, bazı mukaddimlerde de aşağıya atlayayım derken ayağı çamaşır ipine takılır, ipten asılı kalır. Bir başka perdeye iniş de Karagöz’ün evinin balkonundan gözükmesi ve oradan Hacivat’ın üstüne atlaması şeklindedir. Karagöz aşağıya inince aralarında gürültülü bir dövüşme, kavga başlar. Dövüşün sonunda Hacivat kaçır, Karagöz kendini sırt üstü yerde bulur, kendi halinden ve Hacivat’ın anlayışsızlığından gülünç secilerle kendi kendine söylenir:

“Of! Öldüm, bayıldım, muşmula gibi yerlere yayıldım! Amanın kafam, omuzbaşılarım, samur kaşılarım, dizkapaklarım, küp kapaklarım!” (s.104)

Bu söylenmeler sırasında Hacivat perdede ara ara görünür, fakat her seferinde Karagöz’ün tokadını yer, tokadın sonrasında Hacivat kaçır.

“KARAGÖZ: Seni gidi utanıp arlanmaz, etrafı tekerlek, ortası sivri, kenarı değirmi, mangal kapağı kıyafetli kerata! Ne aldın ne veremiyorsun, a bunak herif? Her akşam gelir kapımın önüne: Dır dır dır (Hacivat gelir kaçır) dır; zır zır zır (Hacivat gelir yine kaçır) zır; mır mır mır (Hacivat gelir kaçır) mır! Mart kedisi kıyafetli kerata! Hiç utanıp arlanman yok mu?” (s.264)

---

¹⁶⁰ And, a.g.e., s.147-155.

¹⁶¹ And, a.g.e., s.147-155.

Karagöz'ün öfkesi geçince, Hacivat yine gelir. Bu sefer ikisi arasında “*muhâvere*” başlar.¹⁶² Bu şekilde oyunun ikinci aşamasına geçilmiş olur. Mukaddime bölümü bütün kâr-ı kadîm oyunlarda bulunması gereken tam mânâsıyla klişeleşmiş bir bölümdür. Hayâlî muhâvereye başlamadan önce bu mukaddimeyi sergilemesi gerekmektedir.¹⁶³

1.2.1.1.1. Semâî

Semâîler,¹⁶⁴ oldukça hafif ve güldürücü manzumelerdir.¹⁶⁵ Birbirinden farklı çeşitleri olmakla beraber çoğunun çöşkulu bir edası vardır. Bu semâîler ısfahân, düğâh, tâhir-bûselik, yegâh, nihâvend, beyâtî, uşşâk,¹⁶⁶ rast, ferâhnâk, segâh, eviç, beste-ısfahân,¹⁶⁷ gibi makamlarla okunurlar.

Türk Halk Şiiri'nde hece ölçüsüyle ve aruz ölçüsüyle yazılan iki çeşit semâî vardır.¹⁶⁸ Cevdet Kudret'in aktardığı Karagöz metinlerinde her iki çeşit semâî örneğine de rastlamaktayız.

Karagöz metinlerinde yer alan semâîlere örnekler:

“Sâkî ele al câm-i safâ dem yenilendi

Dillerde elem kalmadı âlem yenilendi

İzin tozunu dîdelerim eyledi revnak

Ko acımasın yâreme merhem yenilendi”¹⁶⁹ (s.103)

¹⁶² Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.16.

¹⁶³ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.90-92.

¹⁶⁴ Önceki başlıklarda semâînin oyun içindeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda okunan semâîler hakkında bilgi verilecektir.

¹⁶⁵ Kabaklı, **a.g.e.**, s.468-470.

¹⁶⁶ And, **a.g.e.**, s.147-155.

¹⁶⁷ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Temaşası. Meddah- Karagöz- Ortaoyunu**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942 s.78.

¹⁶⁸ Cem Dilçin, **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, 6.bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000, s.334, 356.

“Her güzel böyle nazlı mı olur

Sürmeli elâ gözlü mü olur

Dilberi sevmek gizli mi olur

(Nakarât)

Ömrümün varı gel sarıl bari

Dilberin dudağı âb-ı Kevser mi

Dişleri inçi lâ li gevher mi

Rahmı yok zalim kalbı mermer mi

Ömrümün varı gel sarıl bari

Kandesin güzel kande varayım

Hâl ü hâtırın kime sorayım

Ayda bir kere yüzün göreyim

Ömrümün varı gel sarıl bari”¹⁷⁰ (s.215)

“Hamd ola bugün rûh-i revânımla barıştım

Ol lâ’li şeker tûti-zebânımla barıştım

Cevr etmek imiş bendesine gerçi murâdı

Ol fitnegar-i şûh-i cihânımla barıştım”¹⁷¹ (s.473)

“Bir râhat için yâre temennâdan usandık

---

¹⁶⁹ Ölçek: Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün

Günümüz Türkçesi: Saki, safâ kadehini ele al, içki yenilendi/ Gönüllerde elem kalmadı, âlem yenilendi/ Gözlerim senin izinin tozu ile süslendi/ Yaram yenilendi, merhem koy da acımasın. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.103).

¹⁷⁰ Ölçek: 10 (5+5).

¹⁷¹ Ölçek: Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün

Çok şükür bugün yürüyen ruhumla barıştım/ O şeker dudaklı, dudu dillimle barıştım/Gerçi, dileği kuluna zulm etmekmiş/ O fitneci dünya güzelimle barıştım. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.473).

Bir lezzet için çerhe müdârâdan usandık

Efkâr çekerek yâr-i vefâkârı unuttuk

Pür-gam olalı devlet ü dünyâdan usandık”¹⁷² (s.651)

“İki dilber ata biner

Uydu gönül bile gider

Birbirine nisbet eder

Sen mi güzel ben mi güzel

Biri der ki gel varalım

Varalım yolda duralım

Gelen yolcuya soralım

Sen mi güzel ben mi güzel

Birisinin kaşı kara

Birisinin gözü elâ

İkisi de cana safâ

O da güzel bu da güzel”¹⁷³ (s.761)

Karagöz metinlerinde Hacıvat’ın oyuna girişte okuduğu *semâî*lerin geçtiği sayfaların numaraları şöyledir: s.47, 71, 103, 201, 215, 237-238, 263, 285, 323, 353-354, 399, 435, 473, 503, 529, 555, 607, 633, 661, 705, 735, 761, 807, 859, 891, 951, 999, 1041, 1063, 1089.

¹⁷² Ölçek: Mefûlü mefâilü mefâilü feûlün

Bir rahat için sevgiliye yalvarmaktan usandık/ Bir tat almak için dünyanın yüzüne gülmekten usandık/ Efkâr çekerek vefalı sevgiliyi unuttuk/ Çok gamlanalı mutluluktan ve dünyadan usandık (Kudret, **a.g.e.**, s.651).

¹⁷³ Ölçek: 8 (4 + 4, kimi dizeler duraksız).

1.2.1.1.2. Perde Gazeli

Yukarıda perde gazelinin¹⁷⁴ oyun içindeki yeri hakkında bilgi verdik. Burada okunan perde gazelleri hakkında bilgi vereceğiz.

Gölge oyununun Karagöz adıyla geçmeye başladığı ilk eser olan Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* isimli eserinde dahi, XVII. yüzyılda da oyuna *perde gazeli* ile başladığını öğreniyoruz.¹⁷⁵ Perde gazelleri oldukça mazmun ve düşünce yüklüdür,¹⁷⁶ Karagöz oyununun ders alma yeridir.¹⁷⁷ Dünyanın geçiciliği, bu dış görüntülere aldanmayıp onun arkasındaki gerçeği görmek gerektiği yolundaki felsefi ve tasavvufi anlam ve görüş burada verilir.¹⁷⁸ Başka bir ifadeyle perde gazelleri oyunun felsefi- pedagojik misyonunu üstlenmişlerdir de diyebiliriz.¹⁷⁹ Kurucusunun Şeyh Küşterî olduğu gazelin içinde belirtilir ve padişaha yakarış da yer alır.¹⁸⁰

Karagöz metinlerinden perde gazellerine örmekler:

*“Bu perde çeşm-i ehl-i zâhire bir nakş-i surettir
Rümûz erbâbına ammâ ki temsîl-i hakikattir*

*Cihâna benzedüp Şeyh Küşterî bu perdeyi kurmuş
Müşâbih eylemiş ecnâsa tasviri ne dikkattir*

*Hevâdar-i safâya neş'e bahş eyler bunun seyri
Hakikat-bîn olan erbâb-i tab'a aynı ibrettir*

¹⁷⁴ Önceki başlıklarda perde gazelinin oyun içerisindeki yeri hakkında bilgi verilmiştir. Bu kısımda oyun içerisinde okunan perde gazelleri hakkında bilgi verilecektir.

¹⁷⁵ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.75.

¹⁷⁶ Kabaklı, **a.g.e.**, s.468-470.

¹⁷⁷ And, **a.g.e.**, s.147-155.

¹⁷⁸ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.16.

¹⁷⁹ Melike Gökcan, “Küşterî Meyanında Zaman Yolculuğu Geçmişten Günümüze Karagöz Oyunlarının Toplumsal Boyutu”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, ÖS-III, 2016, s.83-92.

¹⁸⁰ And, **a.g.e.**, s.147-155.

*Ne var bilmez verâ-yi perdede ammâ budur tahkik
Lisân-i hâl ile hâl-i cihânı bir hikâyettir*

*Eğer dikkat olursa Karagöz'le Hacı Evhad'a
Meâlin fehm eden ehl-i kemâle başka hâlettir*

*Nice ma'nâ olur melhûz tahtında bunun seyr et
Nikâtın anlasın ehli deyü arz-i nezâkettir*

*Sönünce şem' eşhâs-ı suver nâbûd olur birden
Cihânın bî-bakâ olduğuna işte işârettir”¹⁸¹ (s.47-48)*

*“Nakş-i sun'un remz eder hüsnünde rû'yet perdesi
Hâce-i hükm-i ezeldendir hakikat perdesi*

*Sîreti sûrette mümkündür temâşâ eylemek
Hâil olmaz ayn-i irfâna basîret perdesi*

*Her neye im'ân ile baksan olur iş âşikâr
Kılmış istîlâ cihâna hâb-i gaflet perdesi*

*Bu hayâl-i âlemi gözden geçirmektir hüner
Nice kara gözleri mahv etti sûret perdesi*

Şem'-i aşka yandırıp tasvîr-i cismindir geçen

¹⁸¹ Ölçek: Mefâîlün mefâîlün mefâîün mefâîlün

Bu perde “ehl-i zâhir”in (tarikata girmemiş kimselerin) gözünde bir sûretin resmidir/ Fakat “rümûz erbabı”na (tarikat adamlarına) göre hakikatin temsilidir/ Şeyh Küşterî, bu perdeyi dünyaya benzeterek kurmuş/ “Tasvir”i türlü varlıklara benzetmiş, bu ne dikkattir/ Bunun seyri safâ isteyenlere neşe verir/ Hakikati görenlere ise ibret verir/ Perdenin arkasında ne var bilmez ama, gerçek budur/ Dünyanın halinin hâl diliyle hikâyesidir/ Eğer Karagöz'le Hacıvat'a dikkat edilirse/ Anlamını anlayan olgun kimseler için başka bir hâldir/ Seyret, bunun altında nice anlam düşünülebilir/ Nükteden anlayanlar için bir incelik gösterisidir/ Mum sönünce, sûretten kişiler yok olur/ işte bu, dünyanın sürekli olmadığına işarettir (Kudret, a.g.e., C.I, s.47-48).

Ademi âmed-şüd etmekte azîmet perdesi

*Hangi zılla ilticâ etsen fenâ bulmaz aceb
Oynatan üstâdı gör kurmuş muhabbet perdesi*

*Dergeh-i Âl-i Abâ'da müstakîm ol Kemterî
Gösterir vahdet elin kalktıkça kesret perdesi ”¹⁸² (s.125-126)*

*“Temâşâ-yi hayâl erbâbına özge temâşâdır
Meâli ehline ma'lûm olur sırr-ı muammâdır*

*Ne anlar câhil-i nâdân olan sırr-ı muammâdan
Bakar zâhir gözüyle sanki mir'ât-i mücellâdır*

*Verâsın fehm ü idrâk eyleyen yârâna aşk olsun
Değildir ehl-i irfâna hafî zâhir hüveydâdır*

*Misâl etmiş onu Şeyh Küşterî gülzâr-ı dünyâyâ
Anınçün sâbıkâa zıll-ı hayâl ile müsemmâdır*

*Ul-ül-ebşâr olan çeşm-i faziletle nigâh eyler
Cihâna ibret gözüyle bakmayan zâhirde a'mâdır. ”¹⁸³ (s.161-162)*

¹⁸² Ölçek: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Görünen perdedeki güzellikler, (Tanrı'nın) yarattığı şekillerin sembolüdür/ Hakikat perdesi, Tanrı'nın ezeli hükmünden başka bir şey değildir./ Dış görünüşte iç görünüşü seyretme olanağı vardır, kalp gözüyle görülen perde, anlayan göze engel olmaz/ Gaflet uykusu perdesi dünyayı kaplamış/ Her neye dikkatle baksan iş meydana çıkar/ Marifet, bir hayalden ibaret olan dünyayı gözden geçirmektir, bu dış görünüş perdesi nice kara gözleri mahvetti/ Aşk mumuyla yanıp geçen senin vücudunun tasviridir/ Bu gidiş perdesi insanı gelip gidici etmektedir/ Hangi gölgeye sığınsan yok olmaz acaba/ Muhabbet perdesi kurup oynatan üstâdı gör/ Ey Kemterî, Muhammet soyunun dergâhında doğru ol/ Çokluk perdesi ortadan kalkınca, birlik gücünü gösterir. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.125-126).

¹⁸³ Ölçek: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün

Hayal oyunu, erbabına başka seyirdir/ Çözülmesi zor bir sırdır, anlamını ehli anlayabilir/ Bilgisizler çözülmesi zor sırdan ne anlar/ Parlak aynaya bakar gibi, dış görünüşüne bakar/ Arkasındakini anlayan dostlara aşk olsun/ Bilgili kişilere gizli değildir, açık, meydandadır/ Şeyh

*“Gerçi bir tasvirdir ammâ pür-edâdır perdemiz
Hikmet-âmiz-i safâ râhat-fezâdır perdemiz*

*Hazret-i Sultân Orhan rahmet-ullahtan beri
Yâdigâr-ı Küşterî seyre sezâdır perdemiz*

*Zâhirâ bir şem’a vü bezden ibarettir velî
Dîde-i âriflere ibret-nümâdır perdemiz*

*Raks eden kim ettiren kim anı fark etmezlere
Şöyle bir tâ’biri güç câ-yi hebadır perdemiz*

*Fârisî vü Arabî Türkî tekellümden diğer
Güz’i cüz’i her lisâna âşinâdır perdemiz”¹⁸⁴ (s.285-286)*

*“Bir beyâz üzre yazılmış dil-küşâdır perdemiz
Atlas ü dibâdan olsa ger sezâdır perdemiz*

*Gerçi etfâl-i cihâna türlü sûret gösterir
Nezd-i ârifte velî ibret-nümâdır perdemiz*

*Hâsılı her faslı bir fasl-ı bahâr evrâkıdır
Açılır mânend-i gülşen pür-edâdır perdemiz*

Küşterî onu dünya gül bahçesine benzetmiş/ Onun için, eskiden “hayal gölgesi” diye adlandırılmıştır/ Gözü olanlar (dünyaya) bilgi gözüyle bakar/ Dünyaya ibret gözüyle bakmayan aslında kördür. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.161-162).

¹⁸⁴ Ölçek: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Perdemiz gerçi bir “tasvirdir” ama, çok şey anlatır/ Neşeye hikmet karıştırır, rahatı artırır/ Rahmetli Sultan Orhan Hazretlerinden beri/ Küşterî’nin yadigârı perdemiz seyre değer/ Perdemiz, dış görünüşte bir mumla bir bezden ibarettir/ Lâkin ariflerin gözüne ibret gösterir/ Oynayan kim, oynatan kim, onu ayırt edemeyenlere/ Perdemiz anlatılması güç boş bir yerdir/ Farsça, Arapça, Türkçe konuşmaktan başka/ Perdemiz her dilden biraz anlar. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.285).

Oynadıkça Karagöz'le Hacı Evhad Çelebi
Zevk ü şevk-i meclise peyk-i safâdır perdemiz

Hak o şâh-i a'zamın ömrün firâvân eylesün
*Râşidâ ol hazrete câ-yi duadır perdemiz*¹⁸⁵ (s.952)

Karagöz metinlerinde Hacivat'ın oyuna girişte okuduğu *perde gazellerinin*¹⁸⁶ geçtiği sayfalar şunlardır: s.47-48, 71-72, 125-126, 161-162, 201, 216, 238, 263-264, 285-286, 324, 354, 399-400, 435-436, 473-474, 503-504, 529-530, 589, 607-608, 633-634, 661-662, 706, 735-736, 761-762, 781-782, 807-808, 860, 891-892, 918, 952, 999-1000, 1041-1042, 1064, 1090, 1116, 1145-1146.

1.2.1.2. Muhâvere

Muhâvere kelimesi TDK'nin sözlüğünde “İki kişi arasında karşılıklı olarak yapılan konuşma.”¹⁸⁷; Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü'nde “söyleşme” olarak geçmektedir.¹⁸⁸ Metin And da kitabında muhâverenin karşılığını parantez içinde “söyleşme” olarak vermiştir.¹⁸⁹ Tiyatro Terimleri Sözlüğü'nde ise muhâvere

¹⁸⁵ Ölçek: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Beyaz perdemiz gönül açıcıdır/ Perdemiz eğer atlas ve dibadan olsa lâyıktır/ Perdemiz, gerçi dünya çocuklarına türlü suret gösterir/ Fakat âriflere ibret göstericidir/ Sözün kıyası, her faslı bir bahar mevsiminin yapraklarıdır/ Perdemiz gül bahçesi gibi açılır/ Türlü türlü anlatımı vardır/ Karagöz'le Hacivat Çelebi oynadıkça/ Perdemiz toplantının zevk ve neşesine safâ getirir/ Tanrı o yüce padişahın ömrünü uzun eylesin/ Ey Raşit! Perdemiz o ulu zata dua yeridir. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.952).

¹⁸⁶ Perde gazellerin hakkında daha geniş bilgi edinmek için bkz. Ünver Oral, **Karagöz Perde Gazelleri ve Tasavvuf**, Kitabevi, İstanbul, 2012; Pakize Aytaç, Dilaver Düzgün, “Karagöz'ün Perde Gazellerinde Tasavvuf”, Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Merkezi, **Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz Uluslararası Sempozyumu**, 2006.

¹⁸⁷ “Muhavere”, **Türkçe Sözlük**, C.II, s.1040.

¹⁸⁸ “Muhavere”, **Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü**, <http://www.tdk.gov.tr> (çevrimiçi), 08.03.2018.

¹⁸⁹ And, **a.g.e.**, s.147-155.

kelimesi müstakil olarak “*Karagöz ile Hacivat’ın oyuna başlama konuşmaları.*” şeklindeki tanımla karşımıza çıkmaktadır.¹⁹⁰

Muhâvere Karagöz ile Hacivat arasında geçen söyleşme bölümüdür.¹⁹¹ Bazı muhâverelerde bu tiplerin üç, dört¹⁹² bazen de *Yazıcı* oyununda olduğu gibi beşe kadar çıktığını görürüz. Muhâverenin özelliği sadece söz ile olmasıdır. Fasil bölümündeki gibi olaylar yoktur. Karagöz ile Hacivat karakterlerinin kendilerine özgü kişiliklerini, konuşma şekillerini, şivelerini, hal-hareket-tavırlarını muhâverede iyice tanımış, iki karakter arasındaki tüm karşıtlıkları da görmüş oluruz.¹⁹³ Hacivat kendi bilgisini göstermek için elinden geleni yapar. Karagöz’e sorduğu “..... nedir, bilir misin?” türündeki tüm sorular, sorusuna cevap almak için değil, aslında kendisinin ne kadar çok bilgili olduğunu gösterme çabalarıdır. Karagöz de sorulan tüm soruları, söylenen ifadeleri yanlış anlar. Bu yanlış anlamalardan oluşan dil mizahları muhâverenin esasını oluşturmaktadır. Hacivat’ın laf ebeliğinden, sonunda Karagöz sinirlenir ve Hacivat’a vurur.¹⁹⁴ Hacivat arkası sıra kaçarak çıkar. Perdede yalnız kalan Karagöz bir tekerleme söyler:

“Sen gidersin, beni buraya mıhlamazlar, pamuk ipliğiyle hiç bağlamazlar. Ben de çekilir giderim îdgâha, dolaba, dilber seyrine! Bakalım âyîne-i devrân ne sûret gösterir!” (s.865)

Bu tekerleme bazen ufak değişikliklerle söylenir:

“Gidersin de ben burada yelken gemisi gibi hava mı kollarım? Çekileyim îdgâha, dolaba, dilber seyrine! Bakalım âyîne-i devrân ne sûret gösterir!” (s.540)

¹⁹⁰ H.Taner, M.And, Ö.Nutku, “Muhavere”, **a.g.e.**, s.69.

¹⁹¹ And, **a.g.e.**, s.156-160.

¹⁹² Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.92-95.

¹⁹³ And, **a.g.e.**, s.156-160.

¹⁹⁴ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.16-17.

Karagöz'ün perdeden çekilmesiyle muhâvere biter. Sonra da oyunun üçüncü bölümü olan *fasıl* başlar.¹⁹⁵

Muhâvere, Karagöz oyunlarının vazgeçilmez parçalarındandır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme* isimli eserinde, XVII. yüzyılda *muhâverenin* Karagöz oyununun ana unsurlarından olduğunu görüyoruz.¹⁹⁶ Muhâvere, ekseriyetle fasıl bölümünün konusuyla ilgili değildir.¹⁹⁷ Bununla birlikte konuyla ilgili olan muhâvereler de vardır. Mukaddime gibi tek çeşit değildir.¹⁹⁸ Her fasılda muhâvereler de değişirler.¹⁹⁹ Zamanla klişeleşmiş muhâverelerden bazıları hayâlîler arasında tekrarlanabilmektedir. Konuları olarak çeşitlilik arz ederler.²⁰⁰ Hayalî, bu bölümü dilediğince uzatıp kısaltabilir. Yeni espriler, güncel olaylar, manzum parçalar ekleyebilir. Zaten hayalînin sanatını ve zekasını oyunda gösterebileceği bölüm burasıdır. Karagöz'ün doğmaca bir tiyatro çeşidi olarak sayılmasının sebebi, hayalînin muhâverelerde gösterdiği bu ustalıktandır.²⁰¹ Ustaların maharetini şu örneklerde de görmekteyiz: Evliyâ Çelebi, Kör Hasanoğlu için “*Hacivat'ı Karagöz'ü akşamdan uzun gece boyunca tâ sabaha dek on beş saat iki resmi oynatıp çeşit çeşit taklitler edip bir ettiği şakayı o gece bir daha etmek ihtimali yok idi. Tâ bu mertebe Ebülmeâlî derecesinde söz babası idi.*”²⁰² şeklinde bahseder. XVIII. yüzyıl sonlarında yetişmiş olan Kasımpaşalı Hâfız'ın da, gece sabaha kadar sadece Karagöz'le Hacivat'ı konuşturarak, dinleyenlerin fazla gülmekten çatlamak derecesine geldiği ve vaktin nasıl geçtiğini farketmediği bilinmektedir.²⁰³ XIX. yüzyıl sonlarında, Sultan II. Abdülhamit döneminde yetişmiş olan hayâlîlerden Hayâlîler Kâhyası Tahir Efendi ile Hayâl Küpü Emin Ağa'nın hayâlîler arasında bile “bir oynadığını bir daha oynamaz”, “bir söylediği muhâvereyi bir daha söylemez” şeklinde ün yaptıkları bilgisini Ahmet Rasim'in eserinden edinmekteyiz.²⁰⁴

¹⁹⁵ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.92-95.

¹⁹⁶ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.75.

¹⁹⁷ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.16-17.

¹⁹⁸ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.92-95.

¹⁹⁹ Kabaklı, **a.g.e.**, s.470.

²⁰⁰ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.92-95.

²⁰¹ Kabaklı, **a.g.e.**, s.470.

²⁰² Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.653-654.

²⁰³ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s. 49-50; Ali Rıza Bey'in anıları için ayrıca bkz.: **Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı**, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 152.

²⁰⁴ Ahmed Râsim, **a.g.e.**, s.89.

Selim Nüzhet Gerçek, kitabında muhâverelerin bellibaşlarının isimlerini şu şekilde vermiştir: *Akıl, Babam Öldü, Bekçi Bilmece, Çamaşır İpi, Çevre, Gel Geç, Hasta, Hayır Hiç, İftar, İsim Değiştirme, Kul, Külbastı, Masana, Mektep, Musıkî, Nasihat, Nazire, Rüya, Seyahat, Turşu, Yazma, Zurna*.²⁰⁵ Nurullah Tilgen'in kitabındaki muhâvere isimleri ise şu şekildedir: *Ağalık, Akıl, Arap Köle, Asma, Ayrılık, Baban, Bekçi, Bilmece, Ciğerci, Çamaşır, Çevre, Doktorluk, Düğün, Emanet Para, Esas Hayal, Gelgeç, Hacivat Kızı, Ham Hum, Hasan Efendi, Hasan Efendi İsim, Havuz, Hayır-Hiç, İftar, İktisat, İtibar, Kayık, Kul, Külbastı, Kütahya, Mangiz, Masana, Meddah, Mektep, Muayene, Musiki, Nasihat, Nazire, Ölüm, Rüya, Saat, Sahte Hasta, Sarıyer, Seyahat, Turşu, Üç Güller, Yağlı Börek, Yalan, Yazma, Zurna*.²⁰⁶ Hayalî Memduh'un yazmalarından birinde yukarıda ismi geçen muhâverelerden başka ilave olarak şu isimleri de görmekteyiz: *Asma Basma, Bilezik, Evet Efendim, Gül, Kayarto, Kitabet, Köle, Laz, Tımarhane* gibi. Yazmada kimi muhâverelerin metinleri de verilmiştir.²⁰⁷

Bütün muhâverelerdeki ortak ve en önemli nokta muhâverenin “yanlış anlamalar” üzerine komikliklerle kurulu olmasıdır. Muhâvereleri konularına göre gruplara ayırabiliriz. Muhâvere konularından biri olarak Hacivat'ın bilgisini ortaya dökme çabasında olmasını söyleyebiliriz. Hacivat, bir konu ile ilgili kelimeleri, terimleri saymaya başlar, Karagöz'ün bilip bilmediğini sorar. Karagöz de bu kelime ve terimlere yanlış anlamalarla karşılıklar verir. Oyunların icra edildiği döneme ait bir çok önemli kelime ve terime bu muhâverelerde rastlamaktayız: İstanbul yer adları, matematik işlemleri, eğitim, mûsikî, hastalıklar, miras, canbazlık, denizcilik vb. gibi. Günlük olaylara, törelere, âdetlere, inançlara da çokça değinilir. Bu isimler, terimler, âdetler vb. gibi halk bilimi unsurlarına tezin ilgili başlıklarında ayrıntılarıyla yer verilmiştir. Bir muhâvere konusu da Hacivat ve Karagöz arasında yarışma, yenişme biçiminde gelişir. Sonu ‘-hâne’ ile biten kelimeleri karşılıklı sıralamak, Hacivat'ın söylediği beyit veya dörtlüğü Karagöz'ün tanzir etmeye çalışması,

²⁰⁵ Gerçek, **a.g.e.**, s.83-84.

²⁰⁶ Nurullah Tilgen, **Karagöz, Tarihçe-Fasıllar-Fıkralar**, İstanbul, 1953, s.15-16.

²⁰⁷ And, **a.g.e.**, s.156-160.

karşılıklı bilmece bulmaca söyleme, karşılıklı yalan söylemekte yarışma gibi örnekleri vardır. Bir başka muhâvere konusu da, olmayacak bir olayın önce gerçekmiş gibi anlatılması, sonra da bunun bir düş olduğu anlaşılması şeklindedir.

Belli bir konu çevresinde toplanabilen muhâverelerin yanı sıra belli bir konu türüne girmeyecek muhâvereler de bulunmaktadır. Bunlardan biri *Gel-geç Muhâveresi*dir. Hacivat gelir bir mısra söyler gider. Karagöz bu mısrayla ölçülü, kafiyeyle fakat anlam olarak saçma olsa da izleyicileri güldüren bir mısra söyler gider.²⁰⁸ Muhâvere bu gelip gitmelerle, on beş-yirmi kere tekrarlanır, *Kanlı Nigâr* oyununda, muhâvereden önce bu gel-geç muhâveresi vardır.²⁰⁹ Hayâlî Memduh'un *Hayâl İçinde Hayâl* olarak adlandırdığı muhâvere de Sünnet oyunundaki gel-geç muhâveresidir. Perdenin içine bir küçük hayâl perdesi daha kurulur. Muhâvere küçük boyutlarda perdede, küçük boy Karagöz ve küçük boy Hacivat arasında geçer. Bu muhâvere esnasında asıl büyük Karagöz'ün de ara ara söyleşmeye karıştığını görürüz. Bir başka muhâvere türü de *Çifte Karagözlü Muhâveredir*. İki Karagöz karşılaşır. İkisi de asıl Karagöz'ün kendisi olduğunu iddia eder. Birbirlerinin sözlerini tekrar ederler. Araya Hacivat girer, sonunda ikinci Karagöz'ün kim olduğu anlaşılır ve kovulur. Bundan sonra Karagöz ile Hacivat muhâverelerine başlarlar. Bir muhâvere türünde de her sözün sonunda Karagöz ile Hacivat birbirlerine vururlar. Bu muhâvere türüne de *Vuruşmalı Muhâvere* adı verilir. Bir başka muhâvere türü *Ara Muhâveresi* adını taşımaktadır. Fasıla başlamadan önce muhâvereyi uzatmak için kullanılan ek bir muhâvere gibidir. Bu muhâverede üç, dört karakter olduğu da görülür.²¹⁰

1.2.1.3. Fasil

---

²⁰⁸ And, **a.g.e.**, s.156-160.

²⁰⁹ Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.557-559.

²¹⁰ And, **a.g.e.**, s.156-160.

Fasıl'ın kelime anlamı TDK'nin sözlüğünde “*Bölüm, kısım, devre, dönem*” olarak geçmektedir.²¹¹ Bunlara ek olarak “*Ayırma, ayrılma.*” anlamı da vardır.²¹² Terim olarak baktığımızda Tiyatro Terimleri Sözlüğü'nde “*Osmanlı ve Arap tiyatrosunda oyunun perde bölümü*”²¹³; Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü'nde “*Türk gölge oyununda konunun ya da öykünün bulunduğu kesim. Bu kesimde Hacivat ile Karagöz'den başka, oyunun çeşitli tipleri bir konunun kapsamı içinde ortaya çıkarlar*”²¹⁴ ; Kubbealtı Lugatı'nda “*Tiyatro eserlerinde oyunun ayrıldığı kısımlardan her biri, perde.*” ve “*Orta oyunu ve Karagöz'de başlangıç ve konuşma kısmından sonra gelen, birçok tipin yer aldığı ve asıl konunun geçtiği bölüm*”²¹⁵ olarak geçmektedir. Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü'nde “*Güldürücü, eğlendirici sözler söyleyenlere denir*”²¹⁶ şeklinde bir anlamı da vardır. Bu anlamdan, kelimeye mizahla ilgili mânâ yüklendiğini çıkarmak da mümkündür.

Fasıl, Karagöz'de esas oyunun sergilendiği bölümdür. Olaylar belli bir konunun etrafında şekillenir. Karagöz oyunları, fasıldaki bu olaylara göre isimlerini alırlar: *Abdal Bekçi, Hamam, Ters Evlenme, Kanlı Kavak, Kanlı Nigâr, Yalova Safâsı, Yazıcı* vb. gibi.²¹⁷ Bu bölümde artık Hacivat ve Karagöz'den başka, oyunun konusuna göre mahallî İstanbul tiplerinden yeni tasvirlerin de kendi kıyafet, şive ve karakterleriyle oyuna katıldıklarını görürüz: *Çelebi, Zenne, Tiryaki, Beberuhi, Tuzsuz Deli Bekir, Kastamonulu, Kayserili, Rumelili, Acem, Arap, Arnavut, Lâz, Kürt, Ermeni, Yahudi, Frenk* vb. gibi. Bazen de sadece Karagöz'ün tuhaflıkları, İstanbul'a has bir âdet veya bir sanatın özellikleri gösterilir.²¹⁸ XVI. yüzyılda hayvanlarla, gemilerle belli bir olay dizgisi olamayan sahneler gösterilirken, gölge oyunun şekillendiği ve netleştiği XVII. yüzyıldan itibaren fasıl konularının belli bir olay dizgisinde toplandığı görülmektedir.²¹⁹

²¹¹ “Fasıl”, *Türkçe Sözlük*, C.I, s.490.

²¹² Ayverdi, “Fasıl”, *a.g.e.*, s.370.

²¹³ H.Taner, M.And, Ö.Nutku, “Fasıl”, *a.g.e.*, s.36.

²¹⁴ “Fasıl”, *Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü*, <http://www.tdk.gov.tr> (çevrimiçi), 10.03.2018.

²¹⁵ Ayverdi, “Fasıl”, *a.g.e.*, s.370.

²¹⁶ “Fasıl”, *Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü*, <http://www.tdk.gov.tr> (çevrimiçi), 10.03.2018.

²¹⁷ Kudret, *a.g.e.*, C.I, s.17.

²¹⁸ Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.95-99.

²¹⁹ And, *a.g.e.*, s.161-163.

Fasıllar, konuları ve olay taslakları açısından belli olan bölümlerdir ve bazı istisnalar dışında değiştirilemezler. Hayâlî, oyunun ana taslağına sadık kalarak, ayrıntılarda ufak tefek değişiklikler yapıp oyuna kendi üslûbunu katabilir. Fasil içindeki konuşmaları, yeni espriler ya da günlük olaylarla süsleyebilir. Halk ve divan şiirinden alınmış parçalar, semâîler, türküler, komik mâniler ekleyebilir.²²⁰ Perdeye çıkardığı tasvirlerin sayısını ya da sırasını da değiştirebilir.²²¹ Bazen oyunun sonunu da değiştirebilir. Bazı üstat olan hayâlîler kâr-ı kadîm fasılların taslaklarına uygun oyunlar üretmişlerdir. Ancak yeni üretim oyunların tutulup tutulmaması, oyunda halkın ruhunu ne kadar yansıtabilirdiğiyle bağlantılıdır.²²² Bazı oyunlar halk hikâyelerinden perdeye uyarlanmıştı. *Leylâ ile Mecnun*, *Tahir ile Zühre*, *Ferhad ile Şirin*, *Kerem ile Aslı*'nın bir de hayâl perdesine has şekilleri vardır. Asıl metinlerinde bu hikâyeler acıklı biterler. Âşıklar kavuşamazlar. Karagöz'de ise âşıkların birbirlerine kavuşup mutlu olmaları ile sona ermektedir.²²³ Kavuşulmayan sevgili, mutsuzluk, hüznün, Karagöz'ün kendine özgü mizah yapısına terstir. Bu yüzden uyarlama yapılırken oyunların tatlılık, güzellik, mutlulukla bitmesi Karagöz ruhuna uygun olmalıdır. Hayâlîler, uyarlama yaparken olayları mübalağalarından arındırıp akıl ve mantık çerçevesinde yeniden ölçülendirirler. Başka başka mahallerde geçmiş olan bu masalları hemen bir İstanbul mahallesine yerleştirerek mekân güncellemesi, kahramanları birer mahalle tipine çevirerek kişi güncellemesi de yapmış olurlar ve seyircilerin karakterlerle kendilerini daha yakın hissetmelerini sağlamış olur.

1.2.1.4. Bitiş

Fasil sona erdikten sonra kısa bir *bitiş* bölümü gelir. Bitiş bölümü de mukaddime ve muhâvere bölümleri gibi kalıplaşmış bir bölümdür. Karagözle Hacivat oyun sırasında kılık veya şekil değiştirmişlerse, kendi asıl kılıklarında ve normal görünümüne dönmüş şekilde perdeye dönerler (*Ağalık*, *Aşçılık*, *Kayık*, *Ters*

²²⁰ Kabaklı, **a.g.e.**, s.471.

²²¹ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.17.

²²² Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.95-99.

²²³ Kabaklı, **a.g.e.**, s.474.

Evlenme, Tımarhâne vb.gibi).²²⁴ Karagöz ile Hacivat arasında çok kısa bir söyleşme geçer. Bu söyleşme esnasında oyundan çıkarılacak *ders* de belirtilir.²²⁵ Karagöz, Hacivat'ı gene döver. Bunun üzerine Hacivat sözünü söyleyip perdeden çekilir. Karagöz, kusurlar için özür diler. Gelecek oyunun duyurusunu yapar, perdeden çekilir. Perde arkasındaki şem'anın sönmesiyle de oyun sona erer.²²⁶ *Bitişi* ayrı bir bölüm olarak almayan Siyavuşgil, *fasıl* bölümünün sonunda oyunun bitişi hakkında bilgi vermiştir.²²⁷

Bitiş'teki Karagöz ile Hacivat arasındaki kalıplaşmış söyleşme örnekleri şu şekildedir:

HACİVAT: (...) Ey Karagöz, geçmiş ola!

KARAGÖZ: (Vurur.) Sinsileni sansar boğa!

HACİVAT: Şükür sağlığa!

KARAGÖZ: Hak bereket versin Kâğıthane'de biten sazlığa! (Vurur.)

HACİVAT: Elin ayağın kırılсын!

KARAGÖZ: Çıkıkçıya sardırır gene vururum. (Vurur.)

HACİVAT: Yıktın perdeyi, eyledin vîrân!

Varayım sahibine haber vereyim hemân! (Gider.)

KARAGÖZ: Her ne kadar sürç-i lisân ettikse affola!

Yarın akşam "....." oyununda yakan elime geçerse, Hacivat, bak ben sana ne oyunlar oynarım! (Gider.)" (s.155)

HACİVAT: Ey Karagöz'üm, geçmiş ola!

KARAGÖZ: Hacivat, pek yorulдум, edelim mola! (Vurur.)

HACİVAT: Yıktın perdeyi, eyledin vîrân!

Varayım, sahibine haber vereyim hemân! (Gider.)

²²⁴ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.18.

²²⁵ And, **a.g.e.**, s.163.

²²⁶ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.18.

²²⁷ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.98.

*KARAGÖZ: Şikeste beste ma'zûr! Her ne kadar sürç-i lisan ettikse aff ola!
Yarın akşam “.....” oyununda yakan elime geçerse, Hacivat, bak ben de sana ne
oyunlar oynarım! (Gider.)” (s.1086)*

1.2.2. Karagöz Oyunları ve Oyun Dağarcığı

Karagöz Oyunları Mukaddime, Muhâvere, Fasil ve Bitiş'ten oluşur.²²⁸ Mukaddime ve bitiş genelde kısa kalıplar şeklindedir. Muhâvereler çoğunlukla fasılın konusu ile ilgili olmazlar. Hangi fasılın başına hangi muhâverenin geleceği ile ilgili bir kural yoktur. Hayâlî kendi ustalığına göre o gün oynatacağı fasılın başına istediği bir muhâvereyi seçip koyabilir. Fasıllar ise, oyunun esas oynatıldığı, hikâyenin, olayların esas geçtiği yerdir. Bütün Karagöz oyunları fasılların konularına göre isim alırlar. Bu yüzden, bu başlıkta geçen “oyun” ifadelerinde esas alınan yer oyunun içindeki “fasıl” kısmıdır.

Gölge oyununun da içinde yer aldığı seyirlik köy oyunları halk bilimi, etnoloji ve sosyoloji açısından önemli unsurlar içermektedir. Seyirlik köy oyunlarına dair ilk yazılı kaynaklara Ignacz Kúnos²²⁹, Georg Jacob, Wilhelm Radloff, Hellmut Ritter gibi araştırmacıların çalışmalarına ulaşmaktayız. Gölge oyununun tiyatro tarihi içindeki oluşum, gelişim ve yeri hakkındaki bilgilere çalışmanın ilk bölümünde genel özellikleri ile yer verilmiştir. Bu başlıkta ise, gölge oyununun mahiyetini iyi irdeleyebilmek için ilk olarak hangi tiyatro biçimi içinde değerlendirildiğine bakılacak, oyunların özellikleri, kaynakları üzerinde durulacak ve ardından oyunların kısa bir özeti verilecektir.²³⁰

²²⁸ Mukaddime, Muhâvere, Fasil, Bitiş hakkında ayrıntılı bilgi tezimizin “Karagöz Oyunu’nun Bölümleri” adlı başlığında verilmiştir.

²²⁹ Ignacz Kúnos, **Türk Halk Edebiyatı**, Haz. Dr. Tuncer Gülensoy, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978.

²³⁰ Buradaki özetleri verilecek olan oyunlar tezimizin kapsamındaki Cevdet Kudret’in *Karagöz* kitabında yer alan oyunlar ile sınırlandırılmıştır.

Tiyatronun iki ana türü bulunmaktadır. Bunlar *Benzetmeci tiyatro* ve *Göstermeci tiyatro*'dur. Her tiyatro eseri ya da temsili bu iki temel türden birine katılır.²³¹ Geleneksel seyirlik oyunlarımızdan olan gölge oyunu *Göstermeci tiyatro* türüne girer. *Benzetmeci tiyatroya illüzyon tiyatrosu* ya da *yanılsamacı tiyatro* da denilmektedir.²³² Amacı gerçek yaşantıyı vermektir. Seyirciye, sahnedeki olayları yaşamış gibi hissettirmeyi hedefler.²³³ Seyirciyi oyunun dışında tutar ve oyunun gerçek bir yaşamdan kesitmiş gibi algılanılmasını ister. Kullanılan sahne, dekor, ışık ve kostüm gibi unsurlar bunu kuvvetlendirmek içindir.²³⁴ Sahne ayrı bir yerdir, seyirci sınırın dışındadır. Göstermeci tiyatro ise bunun tam tersidir. Sahne ile seyirci arasında iletişim vardır. Mekân olarak sahne var olsa bile oyuncuların seyircilere seslenmeleriyle seyirciyle aralarında bir sınır olmadığını onların da oyuna dahil olduklarını hatırlatırlar. Yani amaç aslında bu oyunun bir oyun olduğunu seyirciye hatırlatmak ve vurgulamaktır.²³⁵ Göstermeci tiyatro, kendisinin oyun olduğunu hatırlatabilmek için kısa sahneler yer verir, bölümleri parçalar. Türk halk tiyatrosundaki ortaoyunu ve Karagöz göstermeci tiyatro biçimine dahil olmaktadır.

İtalyan düşünür Umberto Eco'nun "*açık eser - kapalı eser*"²³⁶ kavramları Karagöz'ü biçim olarak bir yere yerleştirmemizde bize yardımcı olacaktır. Bu kavramlar, resim, müzik, edebiyat, tiyatro gibi tüm sanat dallarındaki eserler için geçerlidir. "*Açık eser, tek bir düzene sokulamayan, tek yönde gelişmeyen, seyircinin, dinleyicinin, oyuncunun istediği gibi değiştirilebilen eserdir.*"²³⁷ Açık eser ismi, yorum, beğeni, anlatım, değişim gibi şeylere imkan tanımasından, yani açık olmasından gelmektedir. Eser içinde parçalar yer değiştirebilir, "*Kapalı Eser ise tek*

²³¹ Metin And, *Yüz Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s.69.

²³² Metin And'ın *Yüz Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi* kitabında Benzetmeci Tiyatro için *representational (temsili)*, *illusionistic(yanılsamacı, hayalci, düşsel)*, *gerçekçi tiyatro*, *ruhbilimci tiyatro*; Göstermeci Tiyatro için de *presentational(takdimî)*, *non-illusionistic(hayalci olmayan, düşsel olmayan)*, *yanılsamaya karşı tiyatro*, *tiyatrocü tiyatro* gibi karşılıklarına yer vermiştir. Metin And, *a.g.e.*, s.69.

²³³ H.Taner, M.And, Ö.Nutku, *a.g.e.*, s.12, 51.

²³⁴ Metin And, *a.g.e.*, s.70.

²³⁵ "Gösterimci tiyatro", <http://www.edebiyatfakultesi.com/tiyatro/tiyatro-bicimleri> (çevrimiçi), 08.12.2018.

²³⁶ Açık biçim-kapalı biçim üzerine bkz. Eco'nun 1958 yılında 12. Uluslararası Felsefe Kongresi'ndeki bildirisi; ayrıca Umberto Eco, *Opera Aperta*, Milano, 1962; Volker Klotz, *Geschlossene und offene Form im Drama*, 3.bs., München 1968, aktaran Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.243.

²³⁷ And, *a.g.e.*, s.243.

bir biçim içinde kapalı kalan, seyircinin, dinleyicinin, oyuncunun isteğine göre değiştiremeyen, yaratıcısının elinden çıktığı gibi bırakılmış, kalıplaşmış eserdir."²³⁸ Açık biçimin yapısı gereği, oyunda, oyunu oluşturan kısımlar yer değiştirebilir, oyun kısımlarına kendi içinde değişiklikler yapılabilir, eklemeler çıkarmalar yapılabilir, seyirci seçim yapabilir, oyuna yön verilebilir. Bu biçimin başlıca özellikleri söz oyunları, şarkı, dansın da içerisinde yer almasıdır. Güldürü ögesi gerçekçi değildir. Kişiler tipleşmiş kişilerdir.²³⁹ Oyunun oyun olduğunu hatırlatabilmek için, kısa sahneler kullanılır, bölümlere parçalanır.²⁴⁰ Kavram olarak açık esere uyan gölge oyununu da bu sınıfa yerleştirebiliriz. Gölge oyunları için *eser* diyemeyeceğimiz için Metin And, açık eser kavramı yerine *açık biçim* kavramını uygun görmüştür.²⁴¹ Gölge oyununun bölümlerinin "Mukaddime - Muhâvere - Fasil - Bitiş" şeklinde değişmeyen kalıbı bulunmaktadır. Bu da gölge oyununun açık biçime uyup uymadığı sorusunu akıllara getirmektedir. Çalışmanın "Karagöz Oyunu'nun Bölümleri" başlığında belirtildiği gibi, bölümlerin sırası ve içeriği değişmese de, hayâliler kendi içlerinde istedikleri değişiklikleri yapma özgürlüğüne sahiptir. Hayâlînin Perde gazeli ya da tekerlemelerden istediğini seçip söyleyebilmesi, muhâvereyi istediği kadar uzatabilmesi, muhâvere ya da fasıl içinde dilediği gibi tasvir ekleyip çıkartabilmesi, güncel konulara göre nükte katabilmesi, konuyu uzatıp kısaltabilmesi gölge oyununun tam da bir açık biçim olduğunu göstermektedir. Örneğin kapalı biçim olan bir tiyatro oyununda oynanacak eser ne ise, bir kelime bir hareket bile değiştirilmeden oynanması gerekmektedir. Hayâlî ise gösteriye başlamadan önce seyircisinin kimler olduğuna bakar, ona göre oyun içindeki nokteler ya da tasvirlerde değişiklik yapar. Çocukların olduğu bir seyirci topluluğuna onların seviyesine göre nokteler koyar, erkeklerin çoğunlukta olduğu bir seyirci topluluğu varsa daha rahat noktelerde bulunup utançlamaya gidebilir, seyirci arasında bir devlet büyüğü ya da kambur, sakat birinin olup olmamasına göre noktelerini düzenler. Hayâliler aynı şekilde oyunun oynandığı yere, zamana hatta önemli günlerden biriye ona göre oyun metninde eklemeler ve çıkarmalar yapabilir. Oyun süresince de

²³⁸ And, *a.g.e.*, s.243.

²³⁹ Metin And, *Yüz Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s.16.

²⁴⁰ And, *a.g.e.*, s.71.

²⁴¹ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.244.

seyircinin alkışları gülüşlerine göre oyunu uzatabilir ya da kısaltabilir.²⁴² Bu da gölge oyununun açık biçim oluşuna uygunluk göstermektedir.

Oyunların konuları genelde belli ana temalar üzerindedir. Temalardan biri Karagöz'ün bir iş yapmaya çalışıp sonunda becerememesidir. Örneğin Balıkçılık yapmaya karar verir ama hangi balık yenir hangisi yenmez onu bile bilmez. Bekçilik yapmaya çalışır ama tabiri caizse eline yüzüne bulaştırır. Temalardan bir diğeri Karagöz'ün girmemesi söylenilen bir yere girmesi ya da yapmaması söylenen bir şeyi yapmasıdır. Bu duruma şu örnekleri aktarabiliriz: Hamama girmemesi gerekirken girmek için defalarca uğraşır. Bakkala çırak olduğu zaman ustası veresiye vermemesini söylemesine rağmen Karagöz herkese veresiye verir.²⁴³

Elimizdeki yazılı kaynaklarda, masal, efsane, halk hikâyesi gibi başka türlerin kaynak olarak kullanıldığı oyunlar vardır: *Leyla ile Mecnun* oyunu, *Tahir ile Zühre* oyunu, *Ferhad ile Şirin* oyunu gibi. Metin And, oyunların kaynaklarını gerçek ve yapıntı olmak üzere iki ayrı grupta incelemiş, bu son saydığımız uyarılama şeklinde olan oyunları 'yapıntı kaynaklı' oyun grubunda saymıştır. Geri kalan diğer tüm oyunları da 'gerçek kaynaklı' oyun gurubunda tutmuştur.²⁴⁴ And, aynı zamanda göstermeliklerin de çoğunun masal, efsane, hikâyeden esinlenilerek yapıldığını söylemiştir.²⁴⁵

Karagöz, kendini koruyan gelenekçi yapısının yanında aynı zamanda kendini yenilemeye, gününün konularını eklemeye de açıktır. Daha önceki yüzyıllarda olmayan, fotoğrafçılık, telgrafçılık meslekleri ortaya çıktıktan sonra *Fotoğrafçı*, *Telgrafçı* oyunları yine Karagöz'ün bir iş tutturmaya çalışması olarak işlenmiştir. Yine nev-icâd oyunlardan olan *Karagöz'ün Televizyon Safâsı* oyunu bir

---

²⁴² And, a.g.e., s.243-245.

²⁴³ Metin And, *Yüz Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s.73.

²⁴⁴ And, a.g.e., s.73.

²⁴⁵ And, a.g.e., s.74.

televizyon programında yapılan yarışmada geçmektedir.²⁴⁶ Zamanın konularının oyunlara eklenmesi bize bir kere daha Karagöz'ün konularını gerçek hayattan, günlük yaşayıştan aldığını göstermektedir. Bu da günümüzde maalesef unutulmaya yüz tutmuş ve çocuklara eğlenceden ibaret olduğu sanılan Karagöz'ün, Metin And'ın da kitabında belirttiği gibi “zengin bir folklor kaynağı değerinde”²⁴⁷ olduğunu bir kez daha gösterir.

Karagöz'ün daha çok Ramazan ayında oynanan bir oyun olduğunu göz önünde tutarsak, temel dağarcığının yirmi sekiz oyundan oluştuğunu söylemek yerinde olacaktır. İbadetle meşgul olunan Kadir Gecesi hariç tutularak hayâlîler reperturlarını yirmi sekiz oyunda karar kılarak düzenlemişlerdir. Karagöz oyunları yirmi sekiz oyundan ibaret değildir. Hayâlîler tüm oyunlar içinden kendilerine yirmi sekiz günlük bir dağarcık oluşturmurlardı. Ramazan'ın ilk gecesi genellikle *Mandıra*, son gecesi yani arefe gecesi de *Meyhane* oyunu oynatılırdı. Ramazan ayı boyunca kapalı olan meyhanelerin de artık açılacağına bir gönderme yapılmış olurdu.²⁴⁸

Çalışma içerisinde Karagöz oyunlarının adlarını araştırmacıların kitaplarında yazılı olduğu şekli ile yer verilmiştir. Cevdet Kudret ve Ünver Oral'ın kitaplarındaki oyun adlarına ise aşağıdaki “Kâr-ı Kadîm” ve “Nev-icâd” başlıkları altında ifade edilmiştir.

Selim Nüzhet, konu ile ilgili çalışmasında şu oyun adlarını vermiştir:

Ağalık, Bahçe Sefası/Esirci, Balıkçılar, Baskın/Çivi Baskını, Bursalı Leylâ, Büyük Evlenme, Cazular, Canbazlar, Eczahane, Sahte Esirci, Ferhad ile Şirin, Hain Kahya, Hamam, Kağıthane Sefası, Kanlı Kavak, Kanlı Nigâr, Kayık, Kırgınlar/Aptal Kardeşler, Kütahya, Leylâ ile Mecnun, Mal Çıkarma, Mandıra/Hımhımlı Mandıra, Meyhane, Orman, Ortaklar, Pehlivanlar/Ödüllü, Sahte Esirci, Salıncak,

²⁴⁶ “Karagöz'ün Televizyon Safası” oyunu için bkz. Ünver Oral, **Karagöz Oyunları-3 Yeni**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s.199-210.

²⁴⁷ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.249.

²⁴⁸ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.18.

*Sünnet/Hayal İçinde Hayal, Şairler/Âşıklar, Tahir ile Zühre, Tahmis, Ters Evlenme/Sarhoşa Hile, Tımarhane, Yalova Sefası, Yangın/Bakkal, Yazıcı.*²⁴⁹

Nurullah Tilgen yukarıda adı sayılan oyunların dışında şu oyunların isimlerini eklemiştir: *Aptal Bekçi, Bekri Mustafa, Binbirdirek, Hançerli Hanım, Hayal Perdesi, Hüseyin Fellâh, İyilik Eden İyilik Bulur, Karagöz'ün Dadıdan Dayak Yemesi, Karagöz'ün Fotoğrafçılığı, Karagöz'ün Aktör Olması yahut Komikliği, Karagöz'ün Esrar İçip Deli Olması, Karagöz'ün Âşıklığı, Karagöz Aşçı, Karı Koca Dövüşü, Kerem İle Aslı, Köylü Evlenmesi, Mal Çaldırma, Sahte Gelin yahut Karagöz'ün Çocuk Doğurması, Sahte Kedi yahut Mavi Bir Adam, Server Bey, Şapur Çelebi, Şeytan Dolabı yahut Karagöz'ün Cinciliği, Uruşma.*²⁵⁰

Hayalî Memduh yazmalarındaki listede bazı oyunların farklı isimlerini görüyoruz: *Büyük Biyav*²⁵¹, *Denyolar (Tımarhane), Enver Ağa, Korkak Yazıcı, Tahir Ağa, Ters Biyav (Ters Evlenme olsa gerek), Zavallı Delikanlı.*²⁵²

Yukarıda isimleri verilen oyunların dışında And'ın ilgili çalışmasında şu oyun isimleri verilmiştir:

*Yaplı Direk Canbazları, Muhabbetin Neticesi, Karagöz'ün Sahte Ölümü, Sahte Sakal, Karagöz'ün Hamamda Dayak Yemesi, Horozlu Düğün, Bursa Safası, Karagöz'ün Hainden İntikamı, Sandıklı Hammal, Karagöz'ün Makarna Yemesi, Karagöz'ün Avcılığı, Karagöz'ün Kedi Olması, Karagöz'ün Nedameti, Karagöz'ün Sadakatı, Şamdan Gidiyor Tutun, Gülizâr Bahçesi, Karagöz'ün Kabakçılığı, Şatıfılli.*²⁵³

²⁴⁹ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Temaşası. Meddah- Karagöz- Ortaoyunu**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942 s.88.

²⁵⁰ Nurullah Tilgen, **Karagöz, Tarihçe-Fasıllar-Fıkralar**, İstanbul, 1953, s.17-20.

²⁵¹ Biyav, Çingenece “düğün” demek olduğu için, oyunun “Büyük Evlenme” oyununa karşılık geldiği düşüncesini söylemektedir. Bkz. And, **a.g.e.**, s.161-163.

²⁵² And, **a.g.e.**, s.161-163.

²⁵³ And, **a.g.e.**, s.161-163.

1.2.2.1. Karagöz Oyunları'nın Tasniflendirilmesi

Araştırmacılar, oyunları konularına göre farklı farklı şekillerde gruplandırma denemeleri yapmışlardır. Bunlardan biri Georg Jacob'un gruplandırmasıdır. G. Jacob, oyunları dört gruba ayırmıştır.²⁵⁴

1. Karagöz'ün bir iş tutması: Hacıvat Karagöz'e bir iş bulur; Karagöz de her seferinde işi eline yüzüne bulaştırır ve işi batırır. Bu gruba örnek oyunlar şunlardır: *Gözlemeci, Eskici, Karagöz'ün Aşçılığı, Karagöz'ün Bakkallığı, Eczane, Karagöz'ün Komikliği, Kayık, Salıncak, Telgrafçı, Yazıcı, Karagöz'ün Şairliği, Canbazlar, Tahmis, Balıkçılar.*

2. Karagöz'ün yasak edilen yerlere girmesi veya yapılmaması gereken şeylere karışması: Karagöz, yasak edilen veya tehlikeli olan bir yere girmeye çalışır, ya da yapılmaması söylenilen bir işe karışır. Girdiği yerde ya da yaptığı işte başına türlü türlü şeyler gelir. Bu gruba örnek oyunlar şunlardır: *Hamam, Bahçe, Çivi Baskını, Kanlı Kavuk, Câzûlar.*

3. Karagöz'ün çapraşık bir durumla karşılaşması: Karagöz, karışık bir durumla karşı karşıya kalır ve bu durumdan kurtulmak için yaşadıkları işlenir. Bu gruba örnek oyunlar şunlardır: *Sahte Gelin, Yalova Sefası, Meyhane, Tımarhane, Karagöz'ün Esrar İçmesi.*

4. Efsanelerden, halk hikâyelerinden yapılan uyarlamalar: Bilinen, meşhur halk hikâyelerinden uyarlama yapılır. Karagöz oyunun aralarında perdeye girip karışır ya da fikir söyler. Bu gruba örnek oyunlar şunlardır: *Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre.*

Karagöz oyunlarının, icra edildiği her dönemde, zamanın günlük olaylarından konular işlenilmiş, hatta yeni oyunlar dağarcığa katılmıştır. Bu

²⁵⁴ Pertev Naili Boratav, *Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı*, Gerçek Yayınevi, 1969, s.220.

değişiklikler göz önüne alınarak yapılmış bir başka gruplama da tarih sırasına göre olmaktadır.²⁵⁵ 1. En eski oyunlar 2. Meşrutiyet çağının oyunları 3. Cumhuriyetten sonraki oyunlar. En eski oyunlar, yukarıda bahsi geçen Kâr-ı Kadîm oyunlardır. Meşrutiyet çağının oyunları, az değişiklik göstermiş Hacivat'ın varlığı azalmış ya da kaldırılmıştır. Karagöz çoğunlukla uşak olmuştur fakat efendi edasıyla hareket eder. İkinci ana karakter çiftlik ağası ya da zengin ihtiyar olmuştur. *Hançerli Hanım*, *Tayyarzâde* gibi halk hikâyelerinden, Ahmet Mithat Efendi'nin *Hüseyin Fellâh* romanından, Moliere'in *Zoraki Hekim* komedyasından (*Karagöz'ün Hekimliği*) uyarlamalar yapılmıştır. *Hain Kahya*, *Sahte Kedi* vb. gibi tuluat tiyatrolarının oyunlarından da yararlanılmıştır.²⁵⁶ Cumhuriyet'ten sonraki oyunlar ise, *Teyyare Sefası*, *Karagöz Dans Salonunda*²⁵⁷ gibi çağın yeni gelişmelerinin eklendiği oyunlardır.

Sabri Esat Siyavuşgil, Karagöz oyunlarının sınıflandırılmasında farklı bir yöntem uygulamış, Karagöz'deki olay düğümleri ve dolambaçlarını 'entrika'²⁵⁸ olarak isimlendirerek gruplandırmayı tercih etmiştir.²⁵⁹

1.Basit örf ve âdet veya zanaat parodileri: Bu gruptaki oyunlarda entrika yoktur. Bir âdet ya da zanaatın safhaları gösterilir. Taklitler çok azdır. Bu gruptaki oyunlar şunlardır: *Tahmis*, *Balık*, *Canbazlar*, *Büyük Evlenme*.

2. Vesile-entrikalı cemiyet satirleri: a. *Sünnet* tipi oyunlar: Gelenekler gösterilir, taklitlere oldukça yer verilir. Bu gruptaki oyunlar şunlardır: *Sünnet*, *Ödüllü*, *Şairlik*, *Tımarhane*. b. *Kayık* tipi oyunlar: Karagöz ile Hacivat'ın bir işe girmeleridir. Taklitlere oldukça yer verilir. Bu gruptaki oyunlar şunlardır: *Kayık*, *Salıncak*, *Yazıcı*, *Eczahane*, *Orman*, *Aşçılık*, *Ağalık*. c. *Mandıra* tipi oyunlar: Toplum hayatından alıntılar vardır. Bu gruptaki oyunlar şunlardır: *Mandıra*, *Çeşme*, *Kanlı*

²⁵⁵ And, **a.g.e.**, s.248-250.

²⁵⁶ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.19.

²⁵⁷ *Teyyare Sefası*, Küçük Ali'nin 1941'de, *Karagöz Dans Salonunda* 1928'de yayınlanmış olan oyunlarıdır.

²⁵⁸ Nitekim "entrika" kelimesi *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*'nde "dolantı" olarak geçmektedir. Bkz. H.Taner, M.And, Ö.Nutku, "Entrika", **a.g.e.**, s.27.

²⁵⁹ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.100-118.

Nigar, Meyhane. d. *Bahçe* tipi oyunlar: Karagöz girmemesi gereken yerlere girer. Bu gruptaki oyunlar şunlardır: *Bahçe, Abdal Bekçi, Hamam, Yalova Safası.* e. *Ters Evlenme* tipi oyunlar: Entrika öne çıkmıştır, düğüm, merak, çözülme işlenmiştir. Taklitlere oldukça yer verilmiştir. Bu gruptaki oyunlar şunlardır: *Ters Evlenme, Cazular, Kanlı Kavak.*

3. Müstakil entrikalı oyunlar veya halk hikâyeleri adaptasyonları: Bu gruptaki oyunlar şunlardır: *Ferhat ile Şirin, Tahir ile Zühre, Leylâ ile Mecnun, Arzu ile Kanber, Hançerli Hanım, Hain Kahya.*

Yukarıda aktarılan gruplamalardan, Karagöz oyunların net bir gruplamaya gidilemediği görülmektedir. Oyunlar içlerinde özellikleri bakımından bir çok unsuru barındırmaktadır. Karagöz bir iş tutmaya çalışırken aynı zamanda yapmaması gereken şeyleri yaptığı oyunlar vardır. Bu durumda Jacob'un gruplamasında bu tür oyunların hangi gruba konulacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Oyunların konuları keskin bir çizgi ile sınırlandırılmayacağı için belli bir gruba ya da gruplamaya dâhil edilememektedirler. Siyavuşgil'in de kendi tabiriyle bugüne kadar yapılan gruplamalar "indî, itibarî ve sunnî" kalmıştır.²⁶⁰

Konuların içeriklerine ve işleniş şekillerine baktığımızda en uygun olan ve yaygın olarak kullanılan, kabul gören gruplamanın "1.Kâr-ı Kadîm, 2.Nev-icâd" gruplaması olduğunu görülmektedir.

1.2.2.1.1. Kâr-ı Kadîm

"Kâr-ı kadîm oyunlar" teriminin anlamını C.Kudret "eski zaman işi oyunlar" ve "klasik oyunlar"²⁶¹; Ü.Oral ise "eski tarz oyunlar"²⁶² olarak vermişlerdir. Araştırmacıların bu terim için verdikleri anlamlar kısıtlı kalmaktadır. Bu anlamlardan

²⁶⁰ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.100.

²⁶¹ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.18.

²⁶² Ünver Oral, **Karagöz Oyunları-1 Kâr-ı Kadim**, İstanbul, Kitabevi, 2007, s.XIX.

“eski zaman işi” ya da “eski tarz” dediğimizde “artık eskimiş, eskide kalmış, kıymeti kalmamış” intibası verebilmektedir; oysa ki “kadîm” sözcüğünde halk bilincindeki yüklü anlam olarak “köklü bir geçmişi olma, hâlâ devam ediyor olma” intibası da vardır.

Hayâlîlere göre kâr-ı kadîm Karagöz oyunları repertuarı yirmi sekiz oyundan oluşmaktadır. Yirmi sekiz sayısı, ibadetle meşgul olunması gereken Kadir gecesi hariç tutularak, tam bir ramazan ayına denk gelmesinden ötürüdür.²⁶³

Cevdet Kudret kitabında kâr-ı kadîm oyunlar olarak şu oyun isimlerini vermiştir:²⁶⁴

Abdal Bekçi, Ağalık, Bahçe, Balık, Büyük Evlenme, Canbazlar, Câzûlar, Çeşme, Ferhad ile Şirin, Hamam, Kanlı Kavak, Kanlı Nigâr, Kayık, Kırgınlar, Mandıra, Meyhâne, Orman, Ödüllü/Pehlivanlar, Salıncak, Sünnet, Şairlik, Tahir ile Zühre, Tahmis, Ters Evlenme, Tımarhâne, Yalova Safâsı, Yazıcı.

Ünver Oral kitabında kâr-ı kadîm oyunlar olarak şunları vermiştir:²⁶⁵

İki Kıskaç Kadın, Karagöz Aşçıbaşı, Karagöz'ün Doktorluğu, Karagöz'ün Yazıcılığı, Kırgınlar, Ortaklar, Salıncak Safâsı.

Kâr-ı kadîm oyun metinlerine baktığımızda, kullanılan dil, seçilen kelimeler, ifadeler bakımından olsun, konuşmalarda geçen bilgiler bakımından olsun, halk bilimi unsurlarının, yani hayatın kendisinin zengin bir şekilde yer aldığını; nev-icâd oyunlarda ise bunun git gide azaldığını, kimi oyunlarda yok denecek kadar az olduğu görmekteyiz.

1.2.2.1.2. Nev-icâd

²⁶³ Siyavuşgil, a.g.e., s.95-99.

²⁶⁴ Kudret, a.g.e., C.I, s.18-19.

²⁶⁵ Ünver Oral, *Karagöz Oyunları-1 Kâr-ı Kadim*, İstanbul, Kitabevi, 2007, s.V.

“Nev-icâd oyunlar” teriminin karşılığını Kudret “yeni uydurulmuş oyunlar” ve “modern oyunlar”²⁶⁶; Oral ise “yeni icâd edilmiş oyunlar”²⁶⁷ olarak vermişlerdir. Ekseriyetle nev-icad oyunlarda artık oyunu yazan bir kişidir ve kim olduğu bellidir.

Cevdet Kudret kitabında nev-icad oyunlar olarak şu isimleri vermiştir:²⁶⁸

Aşçılık, Bakkal/Yangın, Bursalı Leylâ, Cincilik, Eczane, Hain Kâhya, Hançerli Hanım, Kerem ile Aslı, Leylâ ile Mecnun, Sahte Esirci, Sahte Kedi, Ortaklar, Karagöz'ün Fotoğrafçılığı, Karagöz Dans Salonunda vb.

Ünver Oral kitabında nev-icad oyunlar olarak şu oyun isimlerini vermiştir:²⁶⁹

Karagöz Totocu, İş İştir, Deli Dumrul, Köylü Evlenmesi, Mahcup, Karagöz Milyoner, Karagöz Dans Salonunda, Karagöz'ün Bankerliği, Karagöz Sedefçi.

Kâr-ı kadîm oyunlardan nev-icâd oyunlara geçtikçe, metinlerin dilinin git gide basitleştiğini, Osmanlı Türkçesi ifadelerin azaldığını, tipler arasında geçen konuşmalardaki usta laf cambazlıklarının neredeyse yok olduğunu, nüktelerin yerini daha basit esprilere bırakmaya başladığını, fasılların kısaldığını görmekteyiz. Dildeki basitleşme oyunun başında kalıp şeklinde okunan, gölge oyununun tasavvufî anlamını veren perde gazellerinin dahi hem konu hem dil olarak değişmesine sebebiyet vermiştir. Nev-icâd oyunlardaki perde gazellerine bir örnek *Karagöz Yazıcı* oyununun başındaki perde gazelidir.

*“Her yaşta çocuklara öğüt yoludur perdemiz,
Artık herkes öğrendi neşe doludur perdemiz.*

İçinde müzik de var; şiir, dans ve tiyatro var,

²⁶⁶ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.18.

²⁶⁷ Oral, **a.g.e.**, s.XIX.

²⁶⁸ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.19.

²⁶⁹ Ünver Oral, **Karagöz Oyunları-2 Nev-icâd**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s.V.

Anlayana en güzel sanat dalıdır perdemiz.

*Rüya-gerçek kaynaşır bu hayal dünyasında,
Gülmek ömrü uzatır neşe balıdır perdemiz.*

*Kavgamız şakadandır her cahillik kötülenir,
Kendini gören için barış dalıdır perdemiz.”²⁷⁰*

Kâr-ı kadîm oyunlarda soru cevapların yanlış anlamalarla hareketli ve komik geçmesini sağlayan konuşmalar nev-icâd oyunlarda yerini giderek, kişilerden birinin “Hııı?”, “Nee?” gibi ard arda aynı soruyu sormaya bıraktığını, bunun da kâr-ı kadîm oyunların seyirciler üzerindeki nabzı tutuşunun nev-icâd oyunlarda artık azaldığını ve söylemler bakımından tekrarlamalara gidildiğini görmekteyiz. Örneğin, nev-icâd oyunlardan *Köylü Evlenmesi* oyununda Hacivat’ın Karagöz’ün dediklerini anlamayıp ard arda yirmi bir kere “Ne demek o öyle?” şeklinde aynı soruyu tekrarlamıştır:

“HACİVAT - Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Cavlağı çekersin demek!

HACİVAT - Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Tahtalı köye gidersin demek!

HACİVAT - Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Topu atarsın, demek!

HACİVAT - Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Kuyruğunu titretirsin, demek.

HACİVAT - Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Bu dünyadan gidersin demek.

HACİVAT - Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Kıkırdarsın demek.

---

²⁷⁰ Ünver Oral, **Karagöz Oyunları-3 Yeni**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s.103.

HACİVAT - Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Mortoyu çekersin demek.

HACİVAT - Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Gözlerini kaparsın demek.

HACİVAT -Ne demek o öyle?

KARAGÖZ - Yuh borusunu çalarsın, demek.”²⁷¹

Kâr-ı kadîm Karagöz oyunlarında hayâlînin oyun seçiminde ya da oyunlarda yapacağı ufak değişikliklerle avam-havas, kadın-erkek, çocuk-genç-yaşlı, halk-devlet ricali ayırmaksızın, her kesime hitap edebilme kabiliyetinde iken; nev-icâd Karagöz oyunlarında hitaplar daha çok çocuklara yönelmiştir. Kâr-ı kadîm Karagöz oyunlarının sonunda verilen “ders”ler, ya belli etmeden ya da metinde yeri geldiğinde bir söz ya da atasözü ile belirtilirken, nev-icâd Karagöz oyunlarının sonunda verilen öğütler barizleşmiştir.

“KARAGÖZ – (...) ben dersimi aldım. Bir gün bu güzel doğamız bir canavara dönüşüp bu anlattıklarımızdan daha büyük cezalar verir bize. Yere attığımız her çöp, kestiğimiz ama yerine yenisini dikmediğimiz her ağaç, zevkine veya ihtiyaçtan bile olsa kirlettiğimiz her deniz, her ırmak, her nehir, havaya salıverdiğimiz her türlü kirli atık, doğaya sorumsuzca bıraktığımız her kimyasal madde bizi çevre canavarı ile ortak yapıyor.Ya doğayı koruyup, ona zarar vermeyenler bunu fark ederse. Benim rüyamdaki sonu hepimiz yaşarız o zaman. Öyleyse bu günden tezi yok, bizler birer doğa koruyucusu olup zarar verenleri tespit etmeye, onları uyarmaya başlayalım. Her ne kadar sürçülisan ettiyse af ola, doğamız her daim temiz ola! Hoşçakalın!..”²⁷²

²⁷¹ İki sayfa boyunca devam eden soru cevabın burada sadece bir kısmı verilmiştir. (Ünver Oral, **Karagöz Oyunları-2 Nev-icâd**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s.65-66).

²⁷² “Karagöz Çevre Canavarı” oyununun “Bitiş” kısmındandır. (Ünver Oral, **Karagöz Oyunları-3 Yeni**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s.76).

Aynı şekilde kâr-ı kadîmde oyun aralarında, konuşma aralarına yedirilen ve kısa kısa verilen bilgiler, nev-icâd oyunlarda uzun konuşmalar olarak ve direkt bilgi şeklinde verilmiştir.²⁷³

“H. KIVANÇ – (...) Sizce, dünya enerji bunalımına düşecek midir?

HACİVAT -Aman düşmesin! Her işin başı enerjidir. Enerji hayatın kaynağıdır. İnsanoğlu durmadan yeni enerji kaynakları arıyor. Nükleer enerji santrallerini artırıyor. Güneş santrallerini artırıyor. Buna rağmen enerji açığı büyüyor. Gelecek yıllarda, insanlar dünyanın kabuğunun altındaki enerjiyi, trilyonlar harcayıp, milyonlarca insanın ölümünü de göze alarak kullanmak zorunda kalacaktır diyorum.”²⁷⁴

Karagöz oyunlarında amaç sadece güldürmek değildir, tasavvufî değerlerin Şeyh Küşterî’den beri verilmesi, hayatın içindeki değerlerin işlenmesi esastır bunu güldürü ile neredeyse “karamizah” kıvamında vermek, seyirciye hissettirmeden güldürürken öğretmek amaçlanmıştır. Kâr-ı kadîmde verilmek istenen dersler, öğütler seyirciye sezdirilmeden oyunla beraber konuşmalar arasına yedirilerek verilir. Nev-icâd oyunlarda ise bu tat git gide yok olmaya, öğütler direkt verilmeye başlanmıştır.

“HASAN -Yaşa Karagöz! Bu da oldu desene ... Varayım gideyim yavuklulara haber vereyim, sevin sinler.

KARAGÖZ - Durma git haber ver! Ben de içeri çekileyim. (Hasan ve Karagöz çekilirler.)”²⁷⁵

Bazı nev-icâd oyunlarda tiyatro özelliklerini de görmeye başlarız. “Fasıl”ların yerini, tiyatro bölümleri gibi birkaç “perde”den oluşan kısımlar almıştır.²⁷⁶

²⁷³ Örnek için bkz. “Karagöz’ün Televizyon Safâsı” oyununun fasılı. (Ünver Oral, **Karagöz Oyunları-3 Yeni**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s.204-209).

²⁷⁴ Oral, **a.g.e.**, s.206.

²⁷⁵ Ünver Oral, **Karagöz Oyunları-2 Nev-icâd**, Kitabevi, İstanbul, 2007, s.91.

²⁷⁶ Örnek için bkz. “Karagöz’ün Bankerliği” oyunu; Oral, **a.g.e.**, s.152-169.

1.2.2.2. Karagöz Oyunları'nın Özetleri

Tezimizde incelemesi yapılan Cevdet Kudret'in *Karagöz* kitabında yer alan Karagöz oyunlarının metinlerinin özetlerine, oyunların konuları hakkında genel bir fikir vermesi amacı ile kısaca yer verilmiştir.²⁷⁷ Karagöz oyunlarının metinlerinin özetleri kısaca şöyledir:

ABDAL BEKÇİ

Zenneler yeni bir ev ararlar. Hacivat'ın gösterdiği bir evi tutarlar. Karagöz de bekçi olur. Sırasıyla Çelebi, Tiryaki ve Ak Arap eve girmek isterler. Zenne de her birine “Nalın Çivisi”, “Bursa Şeftalisi”, “Mürdüm Eriği” parolalarını verir. Karagöz parolaları yarım yamalak duyduğu için, tüm çivi, şeftali, erik çeşitlerini sayar, bir türlü parolaları bulamaz. Zenneler sonunda Karagöz'ü eve kendi istekleri ile alırlar. Sarhoş eve gelince herkesi evden kovması ile oyun biter.

AĞALIK

Acem kendini eğlendirecek birini ister. Hacivat, Karagöz'ü önerir. Karagöz, hayvan taklitleri yapar ve iyi para kazanır. Bir ağa gibi giyinir ve kendini öyle tanıtır. Hacivat'ı kahya, Çelebi'yi uşak, Türk'ü aşçı, Çerkez zenneyi cariyeye olarak yanına alır. Oyun sona erer.

AŞÇILIK

Bolulu Aşçı, bir aşçı dükkanı açar. Karagöz'ü dükkana çırak yapar. Lokantaya alacaklılar gelir. Karagöz, senetleri yırtar, onları savuşturur. Hanım gelir,

---

²⁷⁷ Özetlerini vermiş olduğumuz oyun metinlerinin kaynakları, çeşitlemeleri ve daha geniş özetleri için bkz. And, **a.g.e.**, s.255-275.

tatlı siparişı verir. Tatlıyı evde yapması gerektiğini söyler ancak dedikodu olmasın diye Karagöz'ü kadın kılığında eve sokmaya çalışır. Ağabeyi Bekri'ye yakalanırlar. Oyun bu şekilde biter.

BAHÇE

Çelebi, bakması ve işletmesi için bahçesini Hacivat'a verir. Hacivat, Karagöz'ü bahçeye almaz. Karagöz bahçeye girmek için çeşitli yollar dener. Karagöz'e köpek saldırır. Hacivat'ı hikâyelerle kandırmaya çalışır. İçeri giren Acem Ağa'nın merkeplerinin arasına karışıp girmeye çalışır. Acem Ağası'nın istediği çengilerin arasına kadın kılığında girmeye çalışır. Yahudi'nin ardına takılır. Her seferinde ya tanınır, ya yakayı ele verir bir türlü bahçeye giremez. Karagöz bahçe dışında zurna çalar. Acem, Karagöz'ün içeri alınmasını ister. İçeri giren Karagöz, rakı içip eğlenir, bağırmaya başlayınca bekçi gelir, Karagöz'ü bahçe dışına atar. Oyun sonlanır.

BAKKALLIK

Çelebi, evini ve dükkanını Hacivat vasıtasıyla kiraya verir. Evi Cemâlifer kiralar. Dükkanı ise Kayserili kiralar, Karagöz'ü de çırak yapar. Kimseye veresiye verme der, Karagöz Cemâlifer'e veresiye verir. Karagöz eve girmeye çalışan II.Çelebi'yi eve sokmamaya çalışır. Karagöz sonunda ne yapar eder kendisi eve girer. İçki içer, sarhoş olur, mangalın üzerine düşer. Yangın çıkar, tulumbacıların gelmesi ile oyun biter.

BALIK/ BALIKÇILIK

Çelebi kölesi Mercan'la balığa çıkar. Her balık tutuşlarında Mercan'ın bağırmasıyla balıklar kaçar. Karagöz de balık tutmaya karar verir. Evdeki çamaşır teknesini kayık, çamaşır ipini olta yapar. Karagöz ayı balığı, yengeç, kılıçbalığı, torik balığı gibi türlü türlü deniz canlıları çeker, hatta denizkızı bile çeker. En sonunda

deniz canavarı çeker, deniz canavarı teknenin yarısını yer. Karagöz canını zor kurtarır. Oyun sona erer.

BURSALI LEYLÂ

Bursa'dan bir süreliğine gelen zenneler İstanbul'da ev kiralarlar. Zeybek de arkalarından gelir Zenneler'i bulur. Zenneler, Zeybek'i eve alırlar. Karagöz bunu mahalle namusuna aykırı bulur. Arnavutları yardıma çağırır, Zeybek'i evden çıkarmaya çalışır. Her seferinde Arnavutlar kaçarlar. En sonunda Arnavutlar Zeybek'i kaçtırmaları ile oyun biter.

BÜYÜK EVLENME

Karagöz, karısıyla kavga eder ve karısı evden gider. Karagöz de yeniden evlenmeye karar verir. Hacivat ona bir kız bulur. Hacivat ile kızın ailesi arasında gelin-damat seçme beğenme konuşmaları yapılır. Karagöz, evlenip kızın yüzünü açınca çirkin olduğunu görür. Kız eve gelir gelmez doğurur, doğan çocuğu Karagöz'e bırakıp gider. Oyun biter.

CANBAZLAR

Çelebi, canbazlık için Hacivat'tan meydan kiralar. Karagöz'ü de palyaço olarak çalıştırırlar. Karagöz canbazın ipine takılır. Daha sonra Karagöz canbazla ipe kayak içinde çıkar. Kayık ikiye ayrılır. Karagöz düşüp ölür, Çingeneler Karagöz'ün ölüsünü kaldırır, tabutu taşırlarken Karagöz tabuttan dışarı atlar, herkes ürküp kaçar. Oyun sona erer.

CÂZÛLAR

Zenne ile Çelebi kavga ederler. Zenne annesine Çelebi'yi kötüler. Zenne'nin annesi Çelebi'nin başını kaz başı yapar. Sonra pişman olup büyüüyü bozmasını söyler. Bu sefer de Çelebi annesine gidip Zenne'yi kötüler. Çelebi'nin annesi Zenne'nin

başını eşek başı yapar. Sonra Çelebi de pişman olup büyüü bozdurur. Karagöz her ikisiyle de alay eder. Hacivat karışmamasını, dikkatli olmasını söyler. İki sevgili barışır ve bu sefer Karagöz'den öç almak isterler. Cazu Karagöz'ü eşek yapar. Karagöz'le dalga geçen Hacivat'ı da keçi yapar. İkisi bu haldeyken çekişirler. En sonunda cazu gelip ikisini de eski biçimlerine döndürmesi ile oyun sonlanır.

CİNCİLİK

Karagöz rüyasında hasta ve delileri iyi edecek bir büyü öğrenir. Hacivat Karagöz'ün iyileştirmesi için Tosun Bey'i getirir. Tosun Bey Hacivat'ın kızı Dilber'e aşık olduğu için deli gibidir. Hasta değildir aslında. Dilber, parası olmayan Tosun'a çeyiz parası yapsın diye Hacivat'ın gizli parasının yerini söyler. Karagöz Tosun'la anlaşır, sözde iyi eder onu. Hacivat'a gizli parasından da haber verir. Hacivat'a büyüünün gücüne inandırıp, Dilber'i Tosun'la evlendirmesine ikna ettirmesi ile oyun biter.

ÇEŞME

Hacivat'ın karısı, Hacivat'a Karagöz'ün Karısı'nın kötü kadın olduğunu, eve erkek aldığını söyler. Hacivat bunu Karagöz'e söyler. Karagöz de bunu mahalleliye sorar, bir şey öğrenemez. Bir yolculuğa çıkıyormuş gibi yapıp tavan arasına gizlenir. Karagöz'ün Karısı I. Çelebi'yi eve alır. Karagöz de sanki dışarıdan geliyormuş gibi kapıyı çalar. Karagöz'ün Karısı, I. Çelebi'yi küpün içine saklar. Karagöz su dolurmak için küpü alır, çeşmeye gider. Hacivat'ın kızı II. Çelebi ile sevgilidir. Para ile II. Çelebi'yi ikna eder. Hacivat haberi olmadan harar ile II. Çelebi'yi sırtında eve taşır. Karagöz harar ve küpü tepince Çelebiler çıkarlar. Oyun sona erer.

ECZAHÂNE

Hacivat bir eczahane açar. Karagöz'ü de çırak yapar. Eczacılığı, ilaçları vs. öğretmeye çalışır. Sırasıyla Çelebi ile Zenne, Deli, Frenk, Yahudi ve İhtiyar gelir.

Karagöz, İhtiyar'ı ameliyat eder, kollarını kafasını koparır. Zeybek İhtiyar'ı sorar. Nihayetinde işi tatlıya bağlamaları ile oyun sonlanır.

FERHAD İLE ŞİRİN

Hacivat, Karagöz'e Ferhat ile Şirin hikâyesini anlatmaya başlar. Ferhat ile Şirin sevgili olurlar. Hacivat, Şirin'in annesine gider, annesi Ferhat'a Elmadağı'nı delerek su getirirse kızını vereceğini söyler. Ferhat dağı delmek için gereken aletleri demirci Karagöz'den temin eder. Ferhat dağı deler. Şirin'in annesi, Bok Ana aracılığı ile Şirin'in öldüğünü söylettirir. Ferhat, Bok Ana'yı öldürür. Sonunda Şirin'in ölmediği anlaşılır. Birbirlerine kavuşurlar ve oyun sonlanır.

HAİN KÂHYA

Çiftliğin kahyası, çiftlik sahibinin kızını sevmektedir. Çiftlik sahibine, kızının yanaşma ile sevgili olduklarını, onlara uşak Karagöz'ün yardım ettiğini söyler. Kız reddeder, yanaşma ise kızını sevdiğini söyler. Çiftlik sahibi yanaşmayı bodruma kapatır, Karagöz'ü de bekçi koyar. Kahya, kıza sevgisini açıklar, karşılık bulamaz. Kızı da bir yere kapatır. Kahya çiftlik sahibini ve yanaşmayı zehirleyeceğini ve kızla evleneceğini söyler. Karagöz onun tarafındaymış gibi görünüp çiftlik sahibini kurtarır, zehiri kahyaya içirirler. Kız ile yanaşma evlenirler. Oyun biter.

HAMAM

Çelebi işletmesi için hamamını Hacivat'a verir. Hacivat hamamın kadınlar bölümünü işletmesi için iki kadın tutar. Karagöz türlü şekillere hamama girmeye çalışır. Kadınlar her seferinde kovalarlar. En sonunda hamamın kubbesinden içeriye bakarken kubbenin camı kırılır ve içeri düşer. Kadınlar bağırır, erkekler kıyafetsiz kaçarlar. Oyun sona erer.

HEKİMLİK

Ağa'nın kızının dili tutulur. İyi bir hekim ararlar. Karagöz'ün Karısı, sabahki kavganın öcünü almak için Karagöz çok iyi hekimdir der. Karagöz'ü alır götürürler. Karagöz kızın aşık olduğu için dili tutulmuş numarası yaptığını öğrenir. Kızın dilini açar. Ağa'yı da kızını sevdiğine vermeyi ikna ederler. Düğün hazırlıkları başlamaları ile oyun biter.

KANLI KAVAK

Perdeye Kanlı Kavak konulur. Hacivat, Karagöz'e bu ağacın tekin olmadığını, çevresinde dolaşmamasını söyler. Karagöz ağacı kesmeye karar verir. Âşık Hasan oğlu Muslu'ya Kanlı Kavak'ı anlatır. Cin, Muslu'yu kaçıtır. Âşık Hasan'ın yalvarması üstüne Cin, Muslu'yu getirir. Cin, Karagöz'ü çarpar. Hacivat, Karagöz'ü çarpılmış görünce düzeltmek için dua okur. Cin, bu sefer Hacivat'ı çarpar. Sonra her ikisini de düzeltir. Karagöz Kavağı baltasıyla kesmeye başlar, yılan gelir, baltayla öldürür. İki Arnavut korucu, Karagöz'ü ağacı kestiği için ceza olarak dövmeye başlarlar. Her seferinde sopa sayısını unutup tekrar başlarlar. Karagöz sonunda kaçar. Oyun biter.

KANLI NİĞÂR

Zenne Kanlı Nigâr ile Çelebi karşılaşırlar. Çelebi'yi Salkım İnci'yle konuşmakla suçlar. Salkım İnci de gelir, Çelebi'yi paylaşamazlar. Çelebi'nin kimin olacağına karar vermek için Dimyat Pirinci Hanım'ı çağırırlar. Çelebi'nin kendisinin olması gerektiğini söyler. Karagöz'ün Karısı'na sorarlar, o da Çelebi'yi kendisi için ister. Zenneler de Çelebi'yi soyup sokağa atarlar. Çelebi, Karagöz'den giysilerini almasını rica eder. Karagöz gidince onu da soyup sokağa atarlar. Sırayla Hacivat, Sarhoş, Arap, Beberuhi'yi soyup dışarı atarlar. Sonunda Zeybek gelir, Zennelerin ondan çekinip giysileri geri vermeleri ile oyun sona erer.

KARAGÖZ'ÜN ESRAR İÇİP DELİ OLMASI

Karagöz ile Hacivat esrar satışında ortak olurlar. Karagöz kapısını çalan esrarkeşe esrar satar, kendisi de merak edip içer ve delirir. Hacivat'ın getirdiği hekim yardımıyla iyileşir. Bir daha esrar içmemeye tövbe eder. Oyun biter.

KAYIK

Karagöz'le karısı kavgı ederler. Karagöz'ün karısı ile Hacivat'ın karısı kocalarını çekiştirirler, onları bırakıp giderler. Karagöz ve Hacivat da kayıkçılık yapmaya başlarlar. Sahibi Laz olan bir gemi gelir. Kayığa karşı kıyıya geçmek için müşteri olarak sırası ile Çelebi, Tiryaki, Türk, Ak Arap, Yahudi, Zenne gelir. Her geçişte de gemiye çarparlar, Laz da kızar. Zenne'yi kayıkla geçirirlerken Sarhoş gelir, Zenne'yi geri getirmediklerini söyler, tüfeğiyle gözdağı verir, sonunda Zenne'yi alır gider ve oyun sonlanır.

KIRGINLAR

Çelebi ile Zenne karşılaşır. Çelebi'nin uşağı ortadan kaybolmuştur, onu aramaktadır. Çelebi Zenne'yi oyun yerine götüreceğine söz verir. Hacivat bu oyunları Karagöz ile göstereceğini söyler. Önce atlı karınca oynarlar, sonra köçek oynarlar, sonra ortaoyunu oynarlar. Çelebi Hacivat'a para verir. Karagöz payını az bulur, Hacivat'a vurur, Hacivat ölür. Karagöz, Hacivat'ı karısından aldığı küpe koyar, üstüne oturur. Hacivat'ın karısı, Hacivat'ı aramaları için sırasıyla kardeşleri Demeli, Dediği Gibi ve Tavtavi Kütüpatı'yi gönderir. Karagöz her birine vurarak onları da öldürür, küpe koyar. En sonunda karısı, oğlu Sivrikoz'u gönderir. Sivrikoz bir oyun ile Karagöz'ü küpten indirtir. Babasının ve amcalarının küpün içinde olduklarını görür. Annesine haber verir, annesi de Tuzsuz'u gönderir. Tuzsuz, küpe bakar ki hiç biri ölmemiştir, Karagöz'ü bağışlaması ile oyun biter.

LEYLÂ İLE MECNUN

Zebani, Leylâ ile Mecnun'un arasındaki gül ağacını alıp kara çalı koyar. Karagöz kara çalıyı kesmek isterken Hacivat engel olur ve Leylâ ile Mecnun'un

efsanesini anlatır. Çocuğu olmayan birinin sonunda çocuğu olur adını Kays koyarlar. Kays Leylâ'ya âşık olur. Aşklarını çekemeyenler iki ailenin arasını bozar. Kays için mecnun oldu derler. Aile, Leylâ'yı eve kapatır. Mecnun Leylâ'yı bulur. Hacivat, Leylâ'nın ailesinin evine Mecnun'a Leylâ'yı istemeye gider. Vermezler. Cazu Nine'yi gönderirler. Şart koşarak Leylâ'yı verirler. Baba, bir ahunun kalbini, ölü bir aslan, yedi başlı ejderin yedi başını ister. Mecnun hepsini getirir. Leylâ ile Mecnun kavuşurlar. Oyun mutlu son ile biter.

MAL ÇIKARMA

Hüddamcı Cânân kuyudan değerli şeyler çıkartırken Karagöz kuyudan değersiz şeyler çıkartır. Karagöz evden Karabaş'ı alıp gelir, Hüddam'ın üzerine salar. Karagöz malları alır eve gelir. Karagöz kuyudan gene bir şeyler çıkarmaya çalışır, değerli bir şey çıkmadığı gibi canını da zor kurtarır. Oyun bu şekilde biter.

MANDIRA

Karagöz, Zenne'ye rastlar, evlenmeye karar verirler. Kızın sevgililerinden Çelebi gelir, onu Mandıra'ya götürecektir, Karagöz Çelebi'yi kovar; ama Zenne için gelenlerin ardı bir türlü kesilmez, sırasıyla Hımhım, Kekeme, Yahudi, Sarhoş gelir. Sarhoş, Karagöz'ü evinden kovar. Karagöz daha önce gelenleri yardıma çağırır. Tam saldıracaklarken Karagöz'ü yalnız bırakıp kaçarlar. Kaçarken düşürdüklerini almak için geldiklerinde Karagöz bunların hepsini kovar. Oyun biter.

MEYHANE²⁷⁸

Çelebi, kiraya vermesi için meyhanesini Hacivat'a verir. Meyhaneyi, Meyhaneci Frenk kiralar. Bekri Mustafa ile Çelebi karşılıklı içmeye başlarlar.

²⁷⁸ Genellikle, Ramazan ayının ilk gecesinde “Mandıra” oyunu, son gecesinde “Meyhâne” oyunu oynatılır; Ramazan ayında kapalı olan meyhânelerin Bayramda artık açılacağı hatırlatılmış olurdu. Ramazan ayında oynatılan Karagöz oyunlarının son cümlelerinde “Yarın akşam ..... oyununda yakan elime geçerse, Hacivat, bak ben de sana ne oyunlar oynarım.” şeklinde , ertesi gece oynanacak oyunun adı bildirilir. Meyhâne oyununda ise ertesi gece Karagöz oyunu oynatılmayacağı için, bu cümle oyunun sonunda yer almamaktadır.

Köçekler gelir oynar, kol gezildiğini haber veren çingirak çaldığında köçeklerin kaçması ile oyun sona erer.

ORMAN

Karagöz'ün Karısı Karagöz'ün işsizliğinden yakınır, evin önüne kahve açmasını söyler. Hacivat'ın kızı Çelebi ile görüşür. Tiryaki kahve ister. Ormandan Zeybekler gelir. Tiryaki ile Karagöz'ü tutarlar. Karagöz'ün parası olmadığı için onu öldüreceklerdir. Karagöz'ün yalvarması üzerine onu da yanlarına alırlar. Karagöz kahveye gelen müşterileri düdükle haber verecek, Zeybekler de gelip müşterileri öldürecektir. Sırasıyla Türk, Ermeni, Ak Arap, Yahudi gelir ve öldürürler. Karagöz yaptığıın yanlış olduğunu düşünüp Tuzsuz Deli Bekir'e haber verir. Tuzsuz arkadaşlarıyla gelir. Karagöz'ün düdüğü çalmasıyla gelen Zeybekleri tutup götürürler. Oyun biter.

ORTAKLAR

Hacivat, bir kocakarı ve kızıyla görüşürken, Karagöz bu kızı beğenip evlenmek ister. Kocakarı kızını verir, fakat kaynana Karagöz'ü rahat bırakmaz. İmam gelir, mahalleli gelir fakat bir türlü kaynanadan kurtulamazlar, kaynana gider ama hep geri döner. Bu arada Karagöz'ün ilk karısı gelir. Karagöz iki kadını birbirine değişik kimlikler ile tanıtır. İki kadın, Karagöz ile evli olduklarını anlayınca Karagöz'ü döverler. Zenne, üzerine kadın aldığını eniştesi Sarhoş'a söyler. Sarhoş, Karagöz'ü cezalandıracakken bağışlaması ile oyun biter.

ÖDÜLLÜ/ KARAGÖZ'ÜN PEHLİVANLIĞI

Çelebi, babasının vasiyetini yerine getirmek için pehlivan müsabakası düzenler. Babasının vasiyeti, birinci gelen pehlivana ödül olarak belirtilen binanın verilmesidir. Her yerden pehlivanlar gelir. Pehlivan kızı Zenneler de babalarının pâzûbendini bulurlar. Bunu takınca pehlivan kadar güçlü olurlar. Zenneler bizi kim yenerse onunla evleneceğiz derler. Karagöz sırasıyla Kayserili, Beberuhi, Acem,

Arnavut, Laz, Yahudi, Muhacir ile güręřir. Hepsi Karagöz'e yenilir. Sonunda Türk Hırbo gelir. Onu yenemez. Oyun bu şekilde biter.

SAHTE ESİRCİ

Kasım Bey ve karısı Hacivat'ın evinin altındaki evi kiralarlar ve bir uşak isterler. Hacivat, Karagöz'ü tavsiye eder, Karagöz de uşak olur. Karagöz eve bir de kadın hizmetçi gerektiğini söyler. Bu sırada vapurunu kaçırın Kasım Bey eve döner. Sünbül adında bir cariye gelir. Karagöz, cariyeyi gıdıklar. Sünbül Karagöz'e içki içirir, ninni söyleyip uyutur. Aslında Sünbül erkektir ve hırsızların başıdır, gider hırsızları çağırır. Mehmet Dayı Karagöz'ün başında bekçilik yaparken Harami de evi soyar. Kasım'ın karısını da alır. Karagöz'ün eline bir tüfek verir, birlikte hırsızların ardına düşerler. Hırsızlar ormanda eğlenmekte ve Kasım'ın karısını zorla oynatmaktadırlar. Kasım ile Karagöz gelip hırsızları öldürür, Kasım'ın karısını kurtarması ile oyun sona erer.

SALINCAK

Hacivat ile Karagöz ortak olup salıncak işletmeye karar verirler. Karagöz müşterileri sallayıp para alacaktır. Karagöz aldığı paraları Hacivat'tan saklar. Hacivat kadın kılığına girer, Karagöz tanır ve Hacivat'a bu sefer para aldığını söyler. Bir başka müşteri olan Yahudi, salıncaktan düşüp ölür. Cenazesi kaldırılır. Karagöz tabutu taşıyanları korkutup kaçıır, Yahudi'yi tabuttan çıkarır. Yahudi'nin ölmediğı anlaşılır ve oyun biter.

SÜNNET

Karagöz çocuğunu sünnet ettirmek ister fakat parası olmadığı için Hacivat'a danışır. Mahallenin zengin çocuklarının sünneti olduğunu, Karagöz'ün çocuğunun da onlarla sünnet olabileceğini öğrenirler. Karagöz'ün çocuğı kaçar ve onun yerine Karagöz'ü sünnet ederler. Düğünde hokkabaz, Karagöz, köçek, ortaoyunu oynatılır. Karagöz iyi olduğunu söyleyip ayağı kalkması ile oyun sonlanır.

ŞAİRLİK/ ÂŞIKLIK

Şiire meraklı olan Çelebi, Hacivat'tan bir şairler yarışması düzenlemesini ister. Bir muammâ astırır. Âşık Hasan, Kayserili, Tiryaki, Beberuhi, Kabakçı Arap gelir, yarışmaya katılırlar. Karagöz yarışmada saçma sapan şiirler okur ve diğer yarışmacıları döverek yarışmayı kazanır. Hacivat ile paraları paylaşırlar ve oyun biter.

TAHİR İLE ZÜHRE

Zühre'nin babası, Zühre'yi Tahir ile evlendireceğini ve bir kahya aradığını Hacivat'a söyler. Hacivat, Karagöz'ü tavsiye eder. Zühre'nin üvey annesi de Tahir'i sevmektedir. Kadın, Karagöz'ü kullanarak kocasına büyü yapar. Baba uyanınca Zühre'yi Tahir ile evlendirmekten vazgeçer. Tahir itiraz edince Mardin'e sürdürtür. Tahir tutuklu olduğu yerden kaçır, öç almak ister. Kocakarı büyüü bozar, babanın da aklı başına gelir. Gençlerin düğünlerine karar verilir. Tahir de kadını öldürerek öcünü alması ile oyun sonlanır.

TAHMİS

Çelebi tahmisini işletmesi için Hacivat'a verir. Hacivat, tahmisi Ak Arap'a kiralar. Ak Arap Tahtakale'den kahve dövücüleri çağırır. Makam ile kahve dövülür. Karagöz de buna katılır. Beberuhi gelir, o da kahve dövmek ister fakat dibeği alıp gider. Oyun bu şekilde biter.

TERS EVLENME

Çelebi, Hacivat'a sarhoş olan kardeşini evlendirmek istediğini söyler. Hacivat'ın karısı, Karagöz'le evlendirmesini söyler. Hacivat, Karagöz'e kadınmiş gibi davranır, Karagöz bile neredeyse inanır kadın olduğuna. Hacivat durumu anlatır ve para verir. Karagöz kadın gibi giyinir. Adını Kartopu koyarlar. Karagöz'ü

beğenirler ve düğün hazırlıkları başlar. Damat, Karagöz'ün yüzünü görmek ister, Karagöz de yüzünün heryeri için ayrı bir görümlük ister. En sonunda Sarhoş, Karagöz'ün yüzünü zorla açar. Evlendiğini erkek olarak görünce bir daha içmeyeceğine söz vererek oyun sonlanır.

TIMARHÂNE

Karagöz'ün karşısına birer birer deliler çıkar. Hepsini sırayla döver gönderir. Hacivat'la bu delileri yakalayıp zincire vurmaya karar verirler. Deliler geldiğinde Karagöz de onlar gibi deli deli konuşur. Hacivat bunları zincire vurur; ama deliler zincirden kurtulurlar, Karagöz kalır. Hacivat, Karagöz'ün deliliğinin gitmediğini görünce gider. Sıra ile Çelebi, sonra da Zenne gelirler. Hacivat'a Karagöz'ün iyileştiğini söylerler. Hacivat bir hekim çağırır. Frenk gelir, muayene eder, ilaç söyleyip gider. Oyun bu şekilde biter.

YALOVA SAFÂSI

Zenne ile Çelebi karşılaşır. Gezmek için Yalova'ya gitmeye karar verirler. Hacivat da Yalova'ya gitmek ister. Zenne Hacivat'ı harara saklar. Daha sonra sırasıyla II. Çelebi, Ak Arap, Arnavut, Ermeni, Yahudi gelir. Zenne hepsini ya harara ya küpe saklar. En son Karagöz de girer. Karagöz köpeğini getirir. Herkesin bir yerini ısırtır. Çelebi geri dönüp herkesi saklandıkları yerden çıkarır. En son Karagöz, köpeği Çelebi'nin üzerine salar, Çelebi'nin kaçması ile oyun sona erer.

YAZICI

Karagöz'ün Karısı para kazanması için bir iş yapmasını söyler. Karagöz de Hacivat'a gider. Birlikte yazıcılık yapmaya karar verirler. Sırasıyla II. Hanım, Frenk, Türk, Lâz, Tiryaki, Çingene, Çelebi gelirler. Karagöz bunların mektuplarını kendi istediği gibi yazar. Çelebi, Karagöz'e dükkanda oturmamasını, bu dükkanda üç harfliler olduğunu, çarptıklarını söyler. Karagöz üç harfliler için Hacivat'tan dua

öğrenir. Karagöz dua okuyunca üç harfli gelir, Karagöz ve Hacivat'tan paralarını ister, Hacivat'ın gitmesi ile oyun biter.

İnsanlık var olduğundan beri süregelenmiş olan nükte, latife, şaka, espri hayatın içinden olgulardır. Komedi, güldürü, mizah gibi türler ile her tür sanatın içinde sergilene gelmiştir. Yazıda manzum ve nesir yazı ile okuyucusunu güldürmüş, düşündürmüş; görselde resimlerde, karikatürlerde, çizgiromanlarda mizah unsuru kullanılmış; tiyatrolarda komedi oyunları oynanmış; halkla içiçe yerlerde kukla, gölge oyunu, köy oyunları gibi güldürüler icra edilmiş; radyo ile sesli güldürüler; televizyonun icadı ile sessiz film ve sonra komedi türündeki filmler; en son da komedyenler, stand-upçılar. Komiklik her zaman hayatın içinde var olmuş, insanların kendini ifade etme biçimi, gülerek mutlu olma sebebi, sosyal bir birliktelik şekli olmuştur. Karagöz oyunlarında komikliğin asıl sergilendiği yer olan konuşmalar hayatın içinden alınmıştır; iki arkadaş arasındaki atışmalar, genç kız ile delikanlı arasındaki cilveleşmeler, karı-koca arasındaki konuşmalar ve atışmalar, bey ile hizmetçi arasındaki konuşmalar, esnaf ile müşteri arasındaki konuşmalara kadar oyunlar hayatın her yerinden örneklerle doludur. Kurgu olmayıp, gerçek hayattan yaşanmışlıkları karikatürize eden gölge oyunlarının konusu kadar, şüphesiz tüm konulara yön veren, ana konuya karar verildikten sonra tüm latifelerin şekillenmesi sağlayan esas unsur ise Karagöz oyununun *tipleridir*.

1.2.3. Karagöz Oyunu'nun Oynatıcıları

1.2.3.1. Şeyh Küşterî

“Karagöz Oyunu'nun Teşekkül Rivayetleri” başlığında Şeyh Küşterî'nin Karagöz oyununun ve perdesinin teşekkülü ile ilgili olan rivayetlerine yer vermiştik. Bu bölümde sadece Şeyh Küşterî'nin zâtı hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

Şeyh Küşterî için kimi araştırmacılar “Gölge oyununun kurucusu ve yaratıcısıdır.”, kimi araştırmacılar “var olan gölge oyununa Karagöz ve Hacivat karakterlerini ekleyendir.”, kimi araştırmacılar da “var olan Karagöz gölge oyununa tasavvufî mânâyı yükleyendir.” demektedir. Önemli olan, Şeyh Küşterî’nin gerçekte gölge oyununun ya da Karagöz’ün mucidi olup olmadığı değil tüm Hayâlî’lerin Şeyh Küşterî’yi önder, koruyucu, kurucu olarak seçmiş kabul etmiş olmaları ve asıl üzerinde durulması gereken nokta Şeyh’in adıyla oyunlarına ciddi, yapıcı, eğitici, ibret verici bir gerekçe ve temel bulmalarıdır.²⁷⁹

Osmanlı kültür ve medeniyetinde önemli bir yere sahip olan Ahîlik kurumunda bütün meslek, zanaat ve sanatların bir pîri bulunur, hatta pîre bağlanmadan o sanatta olgunluğa erişilebileceğine inanılmadığı için, herkes mesleğinin pîrine sevgi ve saygı gösterirdi. Mesleklere pîr olarak addedilen zâtlar peygamber ya da evliyadan olabilmekteydi. Örneğin tüccarların pîri Hz. Muhammed (s.a.v.), seyyahların pîri Hz. İsa (a.s.), marangozların pîri Hz.Nuh (a.s.), terzilerin pîri Hz. İdris (a.s.), ekmekçilerin pîri Hz. Zülkifl (a.s.), hekimlerin pîri Lokman Hekim (a.s.), debbağların pîri Ahî Evran’dı.²⁸⁰ Tam adı *Şeyh Mehmed Küşterî* olan Şeyh Küşterî, halk rivayetlerinde, perde gazellerinde ve tekerlemelerde²⁸¹ Karagöz oyunun mucidi ve Karagözcülerin pîri olarak geçmektedir.²⁸² Bazı rivayetlere göre ise Karagöz oyununun sadece perdesini icat eden kişi olarak gösterilir.²⁸³ Nakşîbendî tarikatı sûfîlerindendir.²⁸⁴ Farsça “nakış yapan” anlamına gelen *Nakşibend* kelimesi, “kalbi işlediği, kalbin üzerine süsler yaptığı” için tarikatın kurucusu Muhammed Bahaüddün’in isminin sonuna eklenmiştir.²⁸⁵ Şeyh Küşterî de dünyayı temsil eden gölge oyunu *perdesini* gönüllere ince ince nakşeylemiştir.

²⁷⁹ Metin And, **a.g.e.**, s.126-127.

²⁸⁰ R. Arslan, D. Şanlı, “Osmanlı Devleti’nde Bir Esnaf Örgütlenmesi Olarak Lonca Teşkilatı”, **Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C.4, S.7, 2013, s.23.

²⁸¹ Sevilen, **a.g.e.**, s.23.

²⁸² Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.32.

²⁸³ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.32.

²⁸⁴ Sevilen, **a.g.e.**, s.23.

²⁸⁵ Ahmet Güner, **Tarikatlar Ansiklopedisi**, Milliyet Tesisleri Baskısı, 1991, s.268.

Biyografik mahiyetteki eserlerden olan Taşköprülüzâde Ahmet Efendi'nin *Şakâik-ı Nu'mâniyye*'sinde²⁸⁶ ve *Mir'ât-ı Kâinat*'ta²⁸⁷, Seyyid İsmail Belîğ'in *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*'ında, Bursalı Mehmet Raşit'in *Zübdetü'l-Vekâyî*'nde²⁸⁸ Şeyh Küşterî hakkında bilgi verilirken hayâl oyunu ile ilgili bir bilgi kaydına rastlanmamaktadır. *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* ile *Zübdetü'l-Vakâyî*'e göre “memâlik-i acemden Küşter nâm beldeden” Bursa'ya gelmiş, Kara Şeyh mahallesine yerleşmiştir. Bursa'da Şeyh Küşterî'ye ait olduğu söylenen mezar taşında “*Kutbü'l-ârifîn gavsü'l-vâsılîn cennet-mekân firdevs-âşiyân sahib-hayâl Şeyh Mehmet Küşterî*” ifadesi yazmaktadır. Bu yazıya göre 803/1400 tarihi çıkmaktadır. Fakat *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân* ile *Zübdetü'l-Vekâyî*'de ise Küşterî'nin “*Gazi Hüdâvendigâr'ın evâhir-i devr-i saltânâtlarında müteveccih-i dâr-ı bekâ*” olduğu yazılıdır. Bursa'daki mezar taşının yeni olduğuna²⁸⁹ bakılırsa Küşterî'nin vefat tarihi yine tam olarak bilinmemektedir.²⁹⁰ Mezarının Bursa Belediye binasının karşısında ve Atatürk Caddesi'nin güneyinde bulunan bir evin duvarında olduğu söylenilmiştir. Bu ev yıkılıp yerine apartman yapılırken mezar taşı kaybolmuştur.²⁹¹

Yine bu biyografik eserlerden Şeyh Küşterî'nin evliyadan olduğunu ve “...civârında olan germabeye kademzen-i dühûl olup bazı eser-i pay-i kerametnümâları safha-i kalb-i ruham-i halvette bedîdâr” olduğunu öğreniyoruz.²⁹² Bir eserinin olduğu söylenilmektedir,²⁹³ fakat kaynaklarda eserinin adı ya da nerede olduğu ile ilgili bilgiye ulaşılamamıştır.

Selim Nüzhet Gerçek, şeyhin asıl adının “Abdullah Tüsterî” olabileceğini söylemektedir. Bunu da Hoziston'da bir yer adı ve Bağdat'ta bir mahalle adı olan

²⁸⁶ *Şakâik-ı Nu'mâniyye*, İstanbul, 1852/3, s.45; aktaran Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.126-127.

²⁸⁷ *Mir'ât-ı Kâinat*, Mısır baskısı, II/6, s.21; aktaran And, *a.g.e.*, s.126-127.

²⁸⁸ Millet kitaplığı, yzm. s.57; bkz. Sabri Esat Siyavuşgil, *Karagöz. Psikososyolojik Bir Deneme*, s.36.

²⁸⁹ Gerçek, *a.g.e.*, s.57.

²⁹⁰ Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.38.

²⁹¹ Bursa Gazeteciler Cemiyeti, Ansiklopedi bölümü, (çevrimiçi) <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/seyh-kusteri.html>, 11 Temmuz 2017.

²⁹² Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.36-38.

²⁹³ Georg Jacob, *Geschichte des Schattentheaters*, Berlin 1907, s.108-109; aktaran Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.126-127.

“Tüster”e dayandırır. Bir başka eserde de adının “Mehmed Küşterî Dede” olarak geçtiğini belirtmektedir. XVI. yüzyılda Mehmed Tüsterî adlı bir yazarın bulunduğunu da değinmiştir.²⁹⁴ *Şehrî Divan-ı Âlî*’de de bu bilgi şöyle doğrulanmaktadır:

... Rûm’da “hayâl-ı zıll” ve galatında “hayâlzil” derler. Fil-asıl dünya vü mâ-fîha bir sâye-i bîmâye olduğu temsîl için Şeyh-i agâh-sehl Tüstürî ibni Abdullah cenâbının tertîbidir. (Fereç) 1283 tarihinde intikal eyledi. Zünnûn-i Mısırî dervişlerindendir. Kaldı ki Karagöz ve Hacı İvaz ki Hacıvad derler Rum’da ihtiyâr olunan esmâdandır. Arabistan’da sâir ismile ve her diyarda ol etrafın bir udhuke kimesnesi ismiyle perdebâzlık olunur.²⁹⁵

Gölge oyununu Şeyh Küşterî’nin kurduğu ve bu oyunun tasavvufî bir anlam taşıdığına dair verileri ilk kez İbn İsa Akhisarî’nin (doğ.1496-öl.1559) yazdığı bir perde gazelinde de görmekteyiz. Bu gazel, Şeyh Küşterî hakkında söylentilerin en eski belgesi olduğu gibi aynı zamanda eldeki en eski perde gazelidir.²⁹⁶

XVI. yüzyılda Gelibolulu Âlî, gölge oyununu anlatırken “*Yani ki Şeyh Küşterî Hazretleri vahdet-i vücûd sırrını hicâb-ı şuhûd verâsından gösterdiği gibi*” diyerek Şeyh Küşterî’nin adını hayâl-i zıll ile birlikte anmıştır.²⁹⁷

Evliya Çelebi *Seyâhatnâme*’sinde, Şeyh Küşterî’nin adından Karagöz ve oyunlarla ilgili bölümde bahsetmemiş, esnaf resmigeçidinde mûsikîşinaslar bölümünde bahsetmiştir: “*Kamış mizmârcı sâzendeleri: Nefer 100, Şeyh Küsterî gölge oyunu için icat etti, kamıştan dilim dilim yarılmış sazdır.*”²⁹⁸ Bu zamana kadar yapılan araştırmalarda Evliya Çelebi’nin *Seyâhatnâme*’sinde Şeyh Küşterî’den sadece mûsikîşinâs kısmında bahsedildiği söylenilmiştir; fakat Aydın Öncü yakın zamanda yapmış olduğu araştırmasında yeni bir bilgiye daha ulaşarak şöyle demektedir: “Evliya Çelebi, “şehir-i azîm kal’â-i Milâs”ta “medfûn olan kibâr-ı

²⁹⁴ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Temaşası. Meddah- Karagöz- Ortaoyunu**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942 s.55-61.

²⁹⁵ **Şehrî Divan-ı Âlî**, Çev. Müstakimzâde Sadeddin, Bulak 1255, s.395; aktaran And, **a.g.e.**, s.126-127.

²⁹⁶ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.12.

²⁹⁷ Metin And, **a.g.e.**, s.125.

²⁹⁸ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.645.

evliyâ”dan bahsederken Şeyh Küşterî’den şu şekilde söz etmektedir:“(…) *ibret-nümâ-yı tasavvuf, Hayâl-i Zıl mü’ellifi Şeyh Şüşterî hazretleri bizzât bunda medfûndur. Her kim ziyâret etse elbette gülmesi mukarrerdir. Kuddisesırruhu’l-azîz.*”²⁹⁹ Şeyh Küşterî’nin tasavvuf erbabı olduğuna, Evliya Çelebi’nin de *Seyahatnâme*’sinde bunun bahsini yer vermiş olduğunu belirtmektedir. Sonraki Kuddisesırruhu’l-azîz ifadesinden de zaten tüm kaynaklarda rastladığımız “*evliyadandır*” ifadesinin tasdiklenmiş olduğunu vurgular. Buradan Evliya Çelebi’nin yazdığına göre Şeyh Küşterî’nin mezarının Milas’ta olduğu düşünülmektedir. Aydın Öncü, “Hayâl-i Zıl müellifi” ifadesi ile Şeyh Küşterî’nin “*Hayâl-i Zıl*” adında bir eseri olduğu anlaşıldığını söylemektedir.

Şeyh Küşterî’den bahsedilen elimizdeki ilk vesikayı XVII. yüzyılda yaşamış Birrî’nin divanında bulmaktayız:³⁰⁰

*“Kıl nazar çeşm-i hakikat-bin ile ey ehl-i hâl
Gör semavâtı kurulmuş hayme-i zıll-i hayâl*

*Perde-perdâz-ı cihân seyret verâ-ı perdeden
Gösterir peydâ kılıp eşkâl-i nisvân ü ricâl*

*Cümbüşün her sûretin zâtına ensep eyleyip
Söyletir gör ol şühûsun her birine bir mekâl*

*Hep mazâhirdir bu sûretler kıl im’ân-ı nazar
Keh celâl eyler zuhûr anlar yüzünden keh cemâl*

*Kıl temâşâ hayme-i zilli düzen âhır bozar
Kendi kılar ancak irşâd ol edip fehmi meâl*

²⁹⁹ Aydın Öncü, “Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi”, A.Ü. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.46, Erzurum, 2011, s.123.

³⁰⁰ Birrî, **Divan**, Millet Küt. Yzm.; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.46.

*Ehl-i vahdet hâlidir bilmek şühûdiyle bunu
Kesret erbâbına hâl olmak bu kal emr-i muhâl*

*Vahdet ü kesret nedir gösterdi Şeyh-i Küşterî
Birri 'ya seyret hayâl-i zilli andan ibret al''*

XVIII. yüzyılın hayâlbâzları ve Karagöz oyunları hakkında en fazla bilgiyi bulduğumuz Kânî'nin (öl.1206/1791) *Hezelliyyât*'ında, Şeyh Küşterî rivayetine dair göndermeler de bulunmaktadır:

*"Sensin ol tanburenin orta teli zirü bemi
Râzdan-ı perde-i Şeyh-i aziz-i Şüşterî"³⁰¹*

Perde gazellerinin hemen hepsinde Şeyh Küşterî'nin adı geçmektedir. Örnek olarak bu gazellerden birkaç beyite burada da yer verdik:

*"Tehî sanma bunu Şeyh Küşterî'nin yadigârıdır,
Ne gûnâ gösterir bak âlemi sâhib-kemâl anla" (s.264)*

*"Hazret-i Sultân Orhan rahmet-ullahtan beri
Yâdigâr-i Şeyh Küşterî becâdır perdemiz" (s.706)*

*"Hazret-i Şeyh Küşterî'nin san'atın göstermeğe
Meş'ale olmuş fîrûzan pek münâsib perdede" (s.1146)*

---

³⁰¹ Kânî, *Hezelliyyât*, Üniversite ve Millet Kütüphaneleri, yzm., s.3-25; aktaran Siyavuşgil, *a.g.e.*, s.48.

Şeyh Küşterî'nin Karagöz oynatıp oynatmadığı bizce meçhuldür. Hiçbir perde gazelinde de “Karagöz oynattı” denmez, “perde”nin kurucusu olduğundan bahsedilir.

“Cihâna benzedüp Şeyh Küşterî bu perdeyi kurmuş
Müşâbih eylemiş ecnâsa tasviri ne dikkattir” (s.32-33)

Şeyh Küşterî'nin adı tüm perde gazellerinde anılmamış olsa da çoğunda telmih ile “mûcid-i perde”, “ehl-i dil”, “ehl-i kemâl” veya “üstâdımız” olarak bahsi geçmiştir.³⁰²

Şeyh Küşterî'nin, Karagöz oyununun kendisi ve hayâlîler için ne kadar önemli bir yere sahip olduğu Karagöz oyun perdesine “Şeyh Küşterî Meydanı” ya da “Küşterî Meydanı” denilmesinden de anlaşılmaktadır. Perdeye “Şeyh Küşterî Meydanı” denilmesi aynı zamanda perdenin tasavvufî yüklenen mânâ ile tüm dünyanın gösterildiği yer olmasındandır. Her şeyin ortaya konulduğu, döküldüğü, açık edildiği yerdir. Meydan kavramı tasavvufta da önemli ve ayrı bir yere sahiptir. Meydan, tekkelerde, zikir yapılan alan olan “tevhidhâne”nin bir diğer adıdır. Tasavvutfa meydana “âlem, kâinat” mânâsı da yüklenmiştir.³⁰³ Şeyh Küşterî'nin tüm gölge oyununa yüklediği tasavvufî anlam ile hayâlîlerin perdeye “Şeyh Küşterî Meydanı” demeleri bu bakımdan da örtüşmektedir.

Şeyh Küşterî için kaynaklarda gölge oyununun kurucusu, Karagöz'ün mucidi, Karagöz perdesinin mucidi, Karagöz'e tasavvufî anlamı yükleyen şahsiyet gibi tanımlamalar yapılmıştır. Hangisi doğru olursa olsun, Şeyh Küşterî için ne dersek diyelim; asıl önemli olan Şeyh Küşterîsiz bir Karagöz, Karagözsüz bir Şeyh Küşterî düşünülemeyeceği gerçeğidir. Hiçbir hayâlînin Şeyh Küşterî'nin adını oyunun başındaki perde gazelinde anmadan oyuna başlamadığını da göz önüne getirdiğimizde Şeyh Küşterî'nin önemi daha da ortaya çıkmaktadır.

³⁰² Ünver Oral, **Karagöz Perde Gazelleri ve Tasavvuf**, Kitabevi, İstanbul, 2012, s.32-33.

³⁰³ Safer el-Muhibbi el-Cerrahi, “Meydan”, **İstılahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri)**, 2.bs., İstanbul, Kırk Kandil Yayınevi, 2013, s.257.

1.2.3.2. Hayâlîler

Karagöz oyunu, hakikatte “tek kişilik” bir gösteridir. Tasvirleri oynatan, onları seslendiren, konuşturan, türkü ve semâîleri okuyan hayâlî, bir tiyatro sahnesindeki oyuncular, sesler, efektler, müzikler, doğaçlama yapma gibi pekçok şeyi kendinde toplayan maharetli kişidir; bir anlamda tasvirlere can verendir. Hayâlî, Karagöz gölge oyunu ustasına verilen bir ünvandır. Altı kişiden meydana gelen Karagöz oynatım ekibinin baş ve en önemli kişisidir. Karagöz oynattırmak isteyen kişiyle pazarlığı yapan ve oyun gününü kararlaştıran kişi de hayâlîdir.³⁰⁴

Hayâlî’ye günümüze kadar *Hayâlbâz* (hayal oynatan), *Hayâl-i zıllcı* (gölge hayalcisi), *Hayalci*, *Şebbâz*, *Şehbâz*, *Sûretbâz*, *Usta*, *Karagözcü*, *Karagöz oynatıcısı* gibi pek çok çeşitli isimlerle hitap edilmiştir. İsminden ziyade hakikatte nitelikleriyle önem addeden hayâlî, donanımı miktarınca gerçek bir hayâlî, bir usta olabilir. Bir *hayâlî*de olması gereken pek çok nitelik vardır. Bunlardan biri bile olmazsa aslında Karagöz de tam olmayacaktır. Bu oyunu yönetebilmek için kıvrak bir zeka, nükte yapma kabiliyeti, taklit kabiliyeti, tasvirleri oynatabilmek için parmak ustalığı, edebiyat bilgisi, Arapça ve Farsça’ya aşinalık, mûsikî bilgisine sahip olmak ve icra edebilmek gerekmektedir. Bu özellikler tüm hayâlîlerde mevcut iken kimi hayâlîlerde bazı kabiliyetler daha da öne çıkmaktadır. Mesela hayâlîler içinde yaklaşık yüz değişik karakterin yöre ağızlarını, şive farklılıklarını taklit etme yeteneğine sahip olanları vardır.³⁰⁵ Şapolyo ve And’ın bahsettiğine göre Seraskerkapılı Yoklamacı Tecelli Bey sol eli parmakları arasında dört tasvir tutup, sağ eliyle de konuşturduğu tasvirleri hareket ettirme kabiliyetine sahipti. Değnekleri böyle ustaca kullanmaya da hayâlîler arasında *el peşrevi* denilmektedir.³⁰⁶

³⁰⁴ Uğur Göktaş, “Hayâlî”, **Karagöz Terimleri Sözlüğü**, Anadolu Sanat Yayınları, İstanbul, 1986, s.30.

³⁰⁵ Göktaş, “Hayâlî”, **a.g.e.**, s.30.

³⁰⁶ Şapolyo, **a.g.e.**, s.131-132; Metin And, **a.g.e.**, s.166.

Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu* kitabında çeşitli kaynaklardan bulduğu yakın çağdan iki yüz doksan dört hayâlînin adlarını alfabe sırasıyla ve malumat edindiği küçük ek bilgilerle birlikte vermiştir.³⁰⁷ Bu bilgilerin içinde ya da hayâlîlerin lakaplarında aktar, berber, besteci, katip, sünnetçi, çiçekçi, çilingir, demirci, kolağası, kazasker, yorgancı, ressam, pehlivan, şerbetçi, şekerçi, şeyh, usturacı, yemenici, fesçi, muhtar, kaptan, kazasker, saatçi, müezzin, mücellit, muallim... gibi çok geniş ve çeşitli meslek gruplarına rastlamaktayız. Meslek olarak müstakil Karagöz oynatıcılığını icra eden hayâlîler de var olduğu gibi, yukarıda saydığımız meslek gruplarından da anlaşılacağı gibi Karagöz oynatıcılığı daha çok kendi asıl mesleklerinin yanında icra eyledikleri bir sanat olmuştur.

Uğur Göktaş hazırlamış olduğu *Karagöz Terimleri Sözlüğü*'nin “Hayâlî” maddesinde, Metin And'ın kitabında³⁰⁸ yer vermiş olduğu hayâlî isimlerinin hepsine yer vermiş, buna ilave olarak on dört hayâlînin daha ismini vermiştir.³⁰⁹

Karagöz ve gölge oyunu hakkında çok kıymetli bilgiler edindiğimiz araştırmacı Profesör Jacob, çeşitli kaynaklardan edindiğimiz eski hayâlîlerden şu adları saymaktadır: *Kör Hasanzade Mehmet Çelebi, Şengül Çelebi, Kandillioğlu, Sultan İbrahim çağında Ahmet, Kör Musluoğlu, Sarı Ahmet, Bekçi Mehmet.*³¹⁰ Evliya Çelebi, *Kör Hasanzâde Mehmet Çelebi*'nin sadece gerçekçi taklitler ve komiklerle eğlendirmedeğini, derin tasavvufî mânâlar da kattığını söylemektedir.³¹¹

Hayâl oyunu ve hayâlîlerle ilgili ilk net bilgiyi XVII. yüzyılda Evliya Çelebi'nin *Seyahâtnâme* isimli eserinde bulmaktayız. Evliya Çelebi, devrinin hayâlîlerini iki gruba ayırır. Birinci grup hayâlîleri, orta halli İstanbullu'ların toplantılarında, sünnet düğünlerinde ve Ramazan gecelerinde kahvehanelerde hayâl oynatan avam karagözcüler olarak nitelendirir. Bu hayâlîlerin sadece isimlerini sayar. İkinci grup hayâlîleri, padişah sarayında, vezir konağında ve kibar meclislerinde

³⁰⁷ And, **a.g.e.**, s.169.

³⁰⁸ And, **a.g.e.**, s.169.

³⁰⁹ Göktaş, “Hayâlî”, **a.g.e.**, s.31-33.

³¹⁰ And, **a.g.e.**, s.169.

³¹¹ Yakob, **a.g.e.**, s.8.

hayâl oynatan hünerli Karagözcüler olarak anlatır. Bu hayâlilerden etraflıca bahseder. İlk gruptaki hayâlîlerin, oyunların konularını daha çok İstanbul'un avam hayatından aldıklarını, oyunların kaba güldürü olarak sınıflayabileceğimiz tipten olduğunu görüyoruz. Aynı devirde, Osmanlı topraklarına gelmiş olan yabancı seyyahların notlarından bu bilgilere ulaşabilmekteyiz. Aşağıda bu notlara da değineceğiz.

Evliya Çelebi'nin eserinde bahsettiği hayâlî Mehmed Çelebi, Sultan IV. Murat (1623-1640) döneminde huzurda haftada iki gece mukallitlik etmiştir. Farsça bir beyit ile af dileyerek oyuna başlar:

*“Ger hod heme ‘aybha ki derîn bende dersset
Her ‘ayb ki Sultan bipesend hüner-est”³¹²*

Talik yazı hattatıdır, Farsça, Arapça ve mûsikî bilir, besteleri vardır. Hayâl perdesinde küçük bir perde daha kurup küçük Karagöz oynatmak Mehmet Çelebi'nin icadıdır. Evliya Çelebi, üç yüz parça taklidi olduğunu söylemiş ve bunlardan belli başlı birkaç oyunun ismini saymıştır. Taklitlerinin benzerini kimsenin yapamayacağını da not düşmüştür. Seyirciyi gülmekten bayıltan nüktelerinin aynı zamanda birer tasavvufî ders olduğunu da ekler.³¹³ Muhâvereyi yalnızca iki tasvirle (bu iki tasvir kuvvetle muhtemeldir ki Karagöz ve Hacivat tasvirleridir) akşamdan sabaha kadar on beş saat boyunca sürdürebildiğini, yorulduğu zaman perdenin arkasında çıkıp kahve içtiğini, gönlüne esince ayak taklidiyle halkı güldürdüğünü kaydetmiştir. Oyunlarında bilgeliğe ve düşünceye ehemmiyet verdiğini, onun Şeyh Şâzelî'den sonra en önemli hayâlî olduğunu söylemiştir.³¹⁴ Evliya Çelebi, Mehmet Çelebi'nin ilm-i ledün sahibi olacak kadar iyi şiir okuduğunu ifade etmiş ve iki perde gazeline yer vermiştir:

“Ol hokka dehen turra-i tarrâr ile oynar

³¹² Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.652.

³¹³ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.652-653.

³¹⁴ And, **a.g.e.**, s.121-122.

Tiryak-ı lebin satmak için mâr ile oynar

*Çün dag-ı gamın pullarını sineye düzdü
Bu nerd-i muhabbette gönül zâr ile oynar*

*Benzetmek için âlemi bir zillü hayâle
Sayende güneş gölgede divâr ile oynar*

*Eğlenmeğe divane gönül şimdi Muzaffer
Zencir-i ser-i zülf-i siyehkâr ile oynar”*

*“Gel ey ehl-i nazar zanneyleme bu haymeyi hâli
Derünü pür-acayıptır tecessüs eyle ahvâli*

*Görünürken görünmez derler âlem şubesi çoktur
Zuhûr eyler temaşa eyle bir gez nice ahvâli”³¹⁵*

1640-41 yıllarında İstanbul’a gelmiş olan Fransız “du Loir” da kitabında kısaca hayâl oyunundan bahseder: “Yemeği müteakip kadınlar, haremle selamlığı birbirine birleştiren ve kafeslerle örtülü bir galeriye çıktılar ve oradan kendilerini göstermeksizin, bizimkilerden çok daha ince bir zevki olan hayâlbâzları -Joueurs de marionettes- seyrettiler.”³¹⁶

Sultan IV. Mehmet döneminde 1652-1657 yılları arasında İstanbul’da bulunan Fransız Thévenot, *Relation d’un voyage fait au Levant* adlı kitabında “Her ne kadar Türkler, evlerinde tasvire tahammül edemezlerse de, marionette’lerden de vaz geçemezler. Bu maryonetleri oynatanlar, ekseriya Yahudilerdir... Fakat

³¹⁵ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.654.

³¹⁶ Sieur du Loir, **Les Voyages**, Paris, 1564, s.173; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.56.

oyunların mevzuu gayet çirkindir, baştan aşağı gayri ahlakî kabalıklarla doludur."³¹⁷ demiştir.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda da Karagöz'ü seyreden yabancılar Thévenot'tan geri kalmamış, aynı hükmü yazılarında yinelemişlerdir. Kimisi Avrupalılarla ilgili nükteler olduğu için Karagöz'ü seyretmekten çekinmiştir³¹⁸; kimisi de Karagöz'ün itibarını bozmak maksadıyla, ayıplı kısımlarını abartarak ya da değiştirerek anlatmıştır. Thévenot'un bir mühtedinin evinde seyretmiş olduğu hayâlî, ayak takımını eğlendiren türden bir oyuncu olsa gerektir. Klasik bir oyun tertip etmekteki noksanlıklarından dolayı oyunu bu gibi kabalıklarla doldurmuş olmaları kuvvetle muhtemeldir.³¹⁹ Günümüzde de, komedi oyunlarında ya da tek kişilik komedi gösterilerinde (*stand up*çılar gibi), espriler kaba denecek derecede argo olmaya başladığında oyun sanattan, oyuncu sanatçılıktan çıkar; bayağılaşma başlar. Aradaki sınır çok incedir. O sınırı koruyabilmek her 'komedi yapıyorum' diyenin harcı değildir. Komedide asıl olan mizah yapabilmektir. Günümüzde olduğu gibi o dönemde de, hayâl oyununu bu şekilde bayağılaştıranlar olmuştur. Buna karşılık, medrese eğitimi almış, tasavvuf erbabı, Arapça ve Farsça'ya hakim, mûsikî bilen, devrin siyaseti ve sosyal hayatı hakkında bilgisi olan hayâlîlerin varlığı ve geleneksel tarzda fasıllar tertip etmiş oldukları da hakikattir. Bunun yanısıra, Osmanlı'da Thévenot'tan önce hayâl oyunu seyretmiş olan Avrupalılardan N.Haunolth ve Du Loi'nun yazılarında da bu tarzda bir ithama rastlamamaktayız. Thévenot'tan sonra, De La Croix'un 1675'teki gezisinin yazısında da³²⁰ hayâl oyunundan bahsettiği yerlerde böyle bir kayıt yoktur.³²¹ Diğer yandan Profesör Jacob da kitabında XVII. yüzyılda Osmanlılarda Karagözcülere çok değer verildiğine değinmektedir. Sultan İbrahim'in *Karagözcü Kör Musluoğlu*'nu neredeyse baş amiral yapacağını, Ahmet adındaki Çingene Karagözcüyü de şakadan Yeniçeri Ağası yapmak istediğini Muhammed b. Hüseyin b. Nasuh'un *Zeyl-i Tevârih-i Âl-i Osman*'ına dayanarak

³¹⁷ Thévenot, **a.g.e.**, s.95.

³¹⁸ Carsten Niebuhr: "*Şarkta hayâl sahnesinde Avrupalıların âdet ve kıyafetleri gayet gülünç ve tahkiramiz bir tarzda teşhir edildiği için ben bu oyunlara gitmekten çekindim.*" *Reisebeschreibung nach Arabien und anderen umliegenden landern*, I, Kopenhag, 1774, s.188; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.58-59.

³¹⁹ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.58-59.

³²⁰ De La Croix, **Mémoire**, Paris, 1684, s.107; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.58-59.

³²¹ Sieur du Loir, **Les Voyages**, Paris, 1564, s.173; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.58-59.

yazmıştır.³²² Her ne kadar bu hadise Sultan İbrahim'in hayâlîlere bir nüktesi midir, yoksa anlatanların bir mübâlağası mıdır anlaşılamamaktaysa da, hayâl oyunlarının seviyesiz olamayacağını saraya davet edilmelerinden tahmin edilebilir.

Günümüze ulaşan Karagöz metinlerinde hadiseler Osmanlı mahallesinde geçmekte ve Karagöz'le Hacivat'ın etrafında şekillenmektedir. İki ana karakter Türk; yardımcı karakterlerin ekserisi diğer yörelerden ve milletlerdendir. Bu diğer yörelerin ve milletlerin şiveleri, hareketleri, karakteristik özellikleri ile nüktedanlık yapılır. Hakiki Karagöz oynatıcılarının Yahudi olamayacakları görüşü kuvvetle muhtemeldir. Thevenot'un rast geldiği Karagöz oynatıcısının Yahudi olması, Karagöz'ü dalgaya aldığını ve bundan dolayı gayri ahlakî kabalıklarla dolu olduğunu düşündürmektedir. Aynı dönemdeki kibar meclislerinde seyredilen hayâl oyununun, geleneklere uygun ve tasavvufî mahiyetinin olduğu görülmektedir. Evliya Çelebi'nin hayranlıkla bahsettiği Hayâl-i Zılcı Kör Hasanzâde Mehmet Çelebi'nin bu türden bir hayâlî olduğunu biliyoruz.³²³ Keza, “Şengül Çelebi” adındaki Mevlevî bir hayâlîden bahsetmiştir ve oynattığı oyunlardan birinin konusunu anlatmıştır.³²⁴

Karagöz oyunu sadece İstanbul'da değil Anadolu'da da oynatılan bir oyundur. Evliya Çelebi'nin *Seyâhatnâme*'sinde Erzurum'daki “Şebbâz, Hayâlbâz Kandilli Oğlu”ndan bahsetmesi buna bir vesikadır.³²⁵

Abdî'nin *Surnâme*'sinde de “hayâlbâzan” tabiri geçmektedir:

...mevcud olan Ahmet Kolu ve Cevahir Kolu ve hayâlbâzan ve kuklaciyân ve sair ârâyîş-i sûr olacak hânendegân ve sâzendegân ve mukallidan ve lu'bedebâzan ve ramazan işaretçilerinin sûr-i hümayunda mevcud bulunmaları üzere fermân olunmağın ber-mûceb-i emr-i âlî cümlesi müzeyyin-i eyyâm-ı sûre karîb hazır ve âmâde olundılar.³²⁶

³²² Jacob, *Geschichte*, s.118-119; aktaran And, *a.g.e.*, s.122.

³²³ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.I, İkinci Kitap, s.651.

³²⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.I, İkinci Kitap, s.655.

³²⁵ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, C.II, Birinci Kitap, s.245.

³²⁶ *Sûrnâme-i Abdî*, Millet Ktp, Emirî Kitaplığı, no.343, v.1b; aktaran And, *a.g.e.*, s.37.

XVIII. yüzyıldaki hayâlîler ve Karagöz oyunları hakkında en fazla bilgiyi Kânî (öl.1206/1791)'nin *Hezeliyyât* isimli eserinde bulunmaktadır. Eserin çeşitli yerlerinde hayâl perdesinden, perdeye çıkarılan tasvirlerden ve kendi devrinin hayâlîlerinden bahseder.³²⁷ Devrin en meşhur hayâlîleri olarak “Sarı Ahmet” ile “Bekçi Mehmet” zikredilir. Eserde isimleri şöyle geçmektedir:

*“Sarı Ahmet’le bekçi-i merhum
Etmeyüp dönmeden bu âleme nenk*

*Gelseler dehr-i fitne-perdâza
Etseler heft sureti âvenk”*³²⁸

Bekçi Mehmed, Ali Rıza Bey’in “*İstanbul Eğlenceleri*” makalesinde de *Mehmet İvin* olarak geçer. Ölüm tarihi bu makalede 1070/1659 olarak, “*Süleyman Fâik Efendi Mecmûası*”nda ise 1191/1777 olarak kaydedilmiştir.³²⁹

Hayâlî olarak daha sonra “Şerbetçi Emin”i görmekteyiz. Şerbetçi Emin’in ölüm tarihinin 1211/1796 olduğunu Adanalı Sürurî’nin düştüğü (öl.1229/1814) tarihinden öğrenmekteyiz.³³⁰

*“Bir hayâlbâz kim eğlendiriyorken bizi âh
Bî-karâr etti şeb-i gamda peyâm-ı fevti
Dedi sakı-yi ecel ana mücevher tarih
İçdi Şerbetçi Emin cür’a-i ke’s-i mevti”*

Sultan III. Selim (1789-1807) dönemindeki hayâlîlerden “Kasımpaşalı Hafız”ı yine *Süleyman Fâik Efendi Mecmûası*’ndan öğrenmekteyiz. Ali Rıza Bey de “*İstanbul Eğlenceleri*” makalesinde Kasımpaşalı Hafız’a ait iki fıkra yer vermiştir.

³²⁷ Kânî, **Hezeliyyât**, Üniversite ve Millet Kütüphaneleri, yzm., s.3-25; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.48.

³²⁸ Kânî, **Hezeliyyât**, Üniversite ve Millet Kütüphaneleri, yzm; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.48.

³²⁹ Süleyman Faik, **Mecmua**, Üni.Küt.Yzm, 1240, s.97; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.49.

³³⁰ Sürurî, **Divan**, İstanbul, 1255, s.305; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.48.

Bu fıkralardan ne kadar maharetli bir hayâlî olduğunu, İstanbul’da büyük bir şöhret sahibi olduğunu, Sultan III. Selim’in huzurunda dahi hayâl oynatmış olduğunu öğrenmekteyiz.³³¹ Siyavuşgil, bu fıkralara kitabının dipnotunda yer vermiştir.³³²

Sultan II. Mahmut döneminde (1808-1839) “Sait Efendi”nin sarayın serhayâlîsi olduğunu yine *Süleyman Fâik Efendi Mecmûası*’ndan öğrenmekteyiz.³³³

Hayâlî Küçük Ali’nin seyrettiği tanınmış hayâlîler şunlardır: *Hayâlî Ömer Fahri Efendi, Hayâlî Memduh Bey, Hayâlî Arap Cemal Efendi, Hayâlî Sobacı Ömer Efendi*. Mâbeyin hayâlîlerinden de şunları seyretmiştir: *Nazif Bey, Serçe Mehmet Efendi, Hayâlî Kâtip Efendi ve Hayâlî Arap Ömer Ağa*.³³⁴

Son padişahlardan Sultan II. Abdülhamid’in döneminde de sarayda dört hayâlî vardı: *Hayâlî Nazif Bey* (deve derisinden figürler yapardı), *Hayâlî Serçe Mehmed Efendi, Hayâlî Üsküdarlı Arap Ömer Ağa ve Kâtip Salih Efendi*.³³⁵

Nurullah Tilgen *Karagöz, Tarihçe-Fasıllar-Fıkralar* isimli eserinde devrine kadar tespit edebildiği hayâlîlerin isimlerini³³⁶; Enver Behnan Şapolyo ise *Karagöz Tarihi* isimli eserinde hayâlîlerin ve hayâlîlerin yardımcılarının isimlerini³³⁷ sıralamıştır.

Günümüz hayâlîlerinden *Hayâlî Torun Çelebi, Orhan Kurt, Postacı Ali, Rauf Altıntak, Tacettin Diker* için Göktaş, sözlüğünde³³⁸ “bugün hayatta olup, bu sanatın yegâne temsilcileridir” notunu düşmüştür.

Günümüzde halen hayatta olan Karagöz ustalarından Ünver Oral ve Suat Veral’ın isimlerini sayabiliriz.

³³¹ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.49-50.

³³² Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.49-50.

³³³ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.51.

³³⁴ Sevilen, **a.g.e.**, s.12.

³³⁵ Sevilen, **a.g.e.**, s.16.

³³⁶ Nurullah Tilgen, **Karagöz, Tarihçe-Fasıllar-Fıkralar**, İstanbul, 1953, s.9-12.

³³⁷ Şapolyo, **a.g.e.**, s.120-131.

³³⁸ Göktaş, “Hayâlî”, **a.g.e.**, s.31-33.

Öğrendiğimiz bilgilerden yola çıkarak hayâlîleri Saim Sakaoğlu gibi “halk tipi karagözcüler” ve “saray ve konak tipi karagözcüler” olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Saray ve konaklara dahil olan hayâlîlerin Karagöz oynatmakta ehil, aynı zamanda seviyeli nüktedanlar olduklarını görmekteyiz. Kahvehanelerde Karagöz oyunlarında argo ve müstehcenliğin daha ağırlıkta olduğu oyunlar icra edilmiştir.

1.2.3.3. Yardımcı Kadro

Karagöz oyunu perde önünde curcunalı bir dünyadır. Birbirinden farklı tasvirler, değişik ses tonları, şiveli konuşma şekilleri, okunan türküler, semâiler, aralarda tef ve zil ile yapılan efektler; tüm bunlar perde önünde seyircilere süreçlilik, hareketlilik, cümbüş etkisi yaratır. Perdenin arkasında nasıl bir dünya olduğuna bakacak olursak tamamen sükûnet, sessizlik ve uyumun baş gösterdiğini görürüz. Herkes nerede, ne zaman, ne yapması gerektiğini bilir; zira olabilecek minik bir aksaklık sükûnetin ya da perde önündeki gösterinin bozulmasına sebebiyet verecektir. Perdenin arkasındaki bu ekip toplam altı kişiden müteşekkildir; ekibin birinci ve en önemli elemanı zaten *hayâlînin* yani dolayısıyla gölge oyununun kendisidir. Ekibin diğer beş elemanı olan *çırak*, *sandikkâr*, *yardak*, *dairezen* ve *hamal* da “*yardımcı kadro*”yu oluştururlar.

Hayâlînin sağ kolu gibi olan *çırak*, hayâlînin öğrencisi konumundadır ve muvaffakiyet gösterir ise ileride usta olacak olan kişidir. Perdenin taşınması ve kurulmasından sorumludur.³³⁹ Hayâlî, hangi oyunları oynatacağını çırağa söyler, çırak da gerekli tasvirleri sırayla perde içindeki ipe dizer, sırası gelince tasvirleri hayâlîye verir.³⁴⁰ Hayâlî, bazen bir muhâvere ya da faslı çırağa oynattırıp sanatı icra etme yönündeki kademesi hakkında fikir edinir. Çırak yapılacak olan imtihanında başarılı olursa *Karagözcü Kahyası* ve *Karagözcü esnafı* tarafından ustalığa terfi

³³⁹ “Çırak”, *Geleneksel Türk Halk Tiyatrosu Sözlüğü (Karagöz - Hacivat, Orta Oyunu Terimleri Sözlüğü)*, www.turkceindirilisi.com, (çevrimiçi), 03.12.2018, s.4.

³⁴⁰ H.Taner, M.And, Ö.Nutku, “Çırak”, *a.g.e.*, s.19; Göktaş, “Çırak”, *a.g.e.*, s.20.

ettirilir; yalnız ustalığa yükselen çıraklar bir yıl süreyle büyük yerlerde Karagöz oynatmazlar.³⁴¹

Çırağın yardımcısı da *sandikkâr*'dır. *Sandıkçı* da denir.³⁴² Oyun takımlarının ve Karagöz tasvirlerinin bulunduğu *sandık/hayâl sandığı*³⁴³ndan sorumludur.³⁴⁴ Görevi, tasvirleri sandıktan çıkarıp sopalarına takmak, özel bir ipe sıralamak ve oyunda yeri geldikçe çırağa vermektir. Perdenin kurulmasına da yardımcı olur. Çırak usta olduğu zaman, sandikkâr da çırak olur.³⁴⁵ “*Sandığı tamam*” ifadesi ise yaklaşık dört yüz Karagöz tasvirinden hepsini tamamlayan hayâlî için kullanılır. Sandığı tamam olan eski hayâlîlerden şu isimleri sayabiliriz.³⁴⁶ Attar Mehmer, Hacı Yorgi, Hamamcı Süleyman, Küçük Ali, Kör İzzet, Mehmet, Memduh Bey, Mücellit Rasim, Peder Mustafa, Ragıp Tuğtekin, Rıza Efendi, Saraç Hüseyin Efendi, Şeyh Fehmi, Tahir Ağa, Usturacı Süleyman.

Yardak, işi biten tasviri hayâlîden alır.³⁴⁷ Şarkı, türkü ve semâîleri okur. İyi bir mûsikî bilgisine sahip olmalı, tef çalmayı bilmeli ve seslerinin de güzel olması gereklidir.³⁴⁸

Dairezen, daire adındaki tef aletini çalar. Mûsikî bilgisi ve sesi iyi olmalıdır. Oyunun müziklerini icra eyler, gereken yerde velvele yapar ve şarkı, türkü, semâîlere sesleri ile de eşlik ederler. Çalınması zor bir âlet olduğundan layığıyla çalabilen kişi azdır. Zamanın meşhur dairezenleri Haseki Camii Müezzini Aşkî Efendi ve Hazım

³⁴¹ Göktaş, “Çırak”, **a.g.e.**, s.20.

³⁴² H.Taner, M.And, Ö.Nutku, “Sandikkâr”, **a.g.e.**, 1966, s.94.

³⁴³ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.167.

³⁴⁴ “Sandikkâr”, **Geleneksel Türk Halk Tiyatrosu Sözlüğü (Karagöz - Hacivat, Orta Oyunu Terimleri Sözlüğü)**, www.turkceindirilisi.com, (çevrimiçi), 03.12.2018, s.12.

³⁴⁵ H.Taner, M.And, Ö.Nutku, “Sandikkâr”, **a.g.e.**, 1966, s.94; Göktaş, “Sandikkâr”, **a.g.e.**, s.57.

³⁴⁶ Göktaş, “Sandığı tamam”, **a.g.e.**, s.56.

³⁴⁷ “Yardak”, **Geleneksel Türk Halk Tiyatrosu Sözlüğü**, s.15.

³⁴⁸ Göktaş, “Yardak”, **a.g.e.**, s.69; Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.34; H.Taner, M.And, Ö.Nutku, “Yardakçı”, **a.g.e.**, s.119.

Körmükçü'dür.³⁴⁹ Günümüzde ise bu daire çalma görevini de yardaklar yapmaktadır.³⁵⁰ Oyunlarda çalınan zile de Karagöz dilinde *hatem* denilirdi.³⁵¹

Hamal ya da diğer adıyla *taşıyıcı*, hayâlinin oyun takımlarının ve Karagöz tasvirlerinin bulunduğu *sandık* veya *zembili* ustanın evinden alıp Karagözün oynatılacağı yere götüren kişidir.³⁵²

Gölge oyununu icra eden kadroyu tüm elemanları, görevleri ve tarih içindeki belli başlı isimleriyle görmüş olduk. Oyunu oynatanlar kadar, oyunda oynatılanlar da önemlidir. Hayâlîlerin kabiliyetleri derecesince can bulan *tipler* şüphesiz oyunun en önemli unsurudur. Şimdi bu “*gölge oyunu tipleri*”ni sırasıyla inceleyelim.

1.2.4. Karagöz Oyunu’nda Tipler

Geleneksel Türk Tiyatrosunda Kukla, Karagöz ve Ortaoyunu gibi oyunların kişilerinin en büyük ve en önemli özelliği *tip* olmalarıdır.³⁵³ Karagöz’deki kişilerin de her biri bir *tiptir* ve oyunun kendisini oluşturan en önemli unsurdur. Oyunlar olay örgüsünden çok, *tiplerin* özellikleri üzerine kurulmuşlardır.

Öncelikle *tipin* ne olduğuna bakacak olursak, tipler doğma, büyüme, yaşlanma gibi zamanın evrelerinden etkilenmezler,³⁵⁴ hep aynı yaşta kalırlar. Keloğlan tipinin tüm masallarda çocuk olması, Karagöz’ün tüm oyunlarda aynı orta yaşta olması gibi. Tipler belli bir zamana, belli bir mekâna, yalnızca bir esere mahsus

³⁴⁹ Göktaş, “Dayrezen”, **a.g.e.**, s.21-22.

³⁵⁰ “Dayrezen”, **a.g.e.**, **Geleneksel Türk Halk Tiyatrosu Sözlüğü**, s.4.

³⁵¹ And, **a.g.e.**, s.167.

³⁵² “Hamal”, **a.g.e.**, **Geleneksel Türk Halk Tiyatrosu Sözlüğü**, s.6; H.Taner, M.And, Ö.Nutku, “Taşıyıcı”, **a.g.e.**, 1966, s.104; Göktaş, “Hamal”, **a.g.e.**, s.30.

³⁵³ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.277.

³⁵⁴ Metin And, **Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1977, s.291.

değildir, aynı tipi başka zamanlarda, başka mekânlarda, başka eserlerde de görebiliriz.³⁵⁵ Karagözdeki tiplere baktığımızda elimizdeki metinlerden sözde aydın Hacivat tipinin ya da saf Karagöz tipinin en az XVII. yüzyıldan beri var olduğunu görmekteyiz. Tiplerin zamansız olmasına daha genel bir çerçeveden bakacak olursak Karagöz'ün temsil ettiği saf, söylenenleri yanlış anlayan, güldürü unsuru olan *tipe* “Komedi Dükkanı” adlı komedi programında Tolga Çevik’in canlandığı tipi örnek verebiliriz. Tip, aynı zamanda olayların oluşmasına ve devamlılığına etki edendir, *karakter*³⁵⁶ gibi olaydan etkilenen değildir.

Karagöz de tip komedisine dayanan diyaloglardan oluşan bir komedidir. Üç tipi aynı anda perdede nadiren görürüz.³⁵⁷ Oyun genelde iki benzer ya da iki zıt tipin aynı anda perdeye çıkarılıp, karşılıklı söz atışmalarıyla sürüp giden bir komedi zinciri şeklindedir. Oyundaki güldürücülük unsurlarını, olayların birbirine bağlanmasını, oyunun merakla takip edilmesini sağlayan şey, karikatürize edilerek tasvirlerle yüklenen bu tipin özellikleri, sözleri ve hareketleridir.³⁵⁸

Tüm hikâye ya da oyunlarda tiplerin görevleri aynıdır. Tiplerin kendilerine ait iradeleri, kişilikleri yoktur, var olan kişilikleriyle kendilerini tekrarlarlar. Belli durumlarda aynı tepkileri verir, aynı hareketleri yapar, aynı sözleri söylerler. Özellikleri değişmez ve gelişmez. *Tipin* bu özelliğini Karagöz'deki tiplerde *karşıtlık* ve *yinelemelerle* görürüz.³⁵⁹ Belli tipler, belli hareket ve sözleri yinelerler. Tiryaki'nin tüm oyunlarda uykuya dalıp dalıp uyanması, Arap'ın her oyunda tekrar tekrar aynı soruları sorup durması buna örnektir. Çalışmada Karagöz oyunu metinlerinde tiplerin hangi yineleme hareketlerini yaptığına ya da sözlerini söylediğine tiplerin özelliklerinin kendi başlıkları altında yer verdik. *Karşıtlıkta*, tipler perdede birbirleriyle karşılaştığında, tekrar tekrar aynı karşıtlıkların yapılması

³⁵⁵ http://www.wikiwand.com/tr/Tip_karakter (çevrimiçi), 03.12.2018.

³⁵⁶ Karakter, kendine has özellikler taşır, aksiyon ve çatışmalardan etkilenendir, sadece o esere mahsus bir kişiliktir. Birey olarak ele alınır, yaşadığı duygular sadece kendine özeldir. Bkz. http://www.wikiwand.com/tr/Tip_karakter, (çevrimiçi), 03.12.2018.

³⁵⁷ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, **Karagöz Tekniği ve Estetiği**, İstanbul, Kültür Matbaası, 1942, s.84-85.

³⁵⁸ Gökcan, **a.g.m.**, s.83-92.

³⁵⁹ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.276.

o tiplerin kişiliğini de meydana getirmektedir. Hacivat'ın bilgisini göstermek için her muhâverede bir konu açıp Karagöz'e devamlı sorular sorması, Karagöz'ün de bunları bilememesi ya da yanlış anlaması gibi. Sinemada önemli bir isim olan Michel Chion'un tespiti de Karagöz oyunundaki bu özellikleri destekler niteliktedir: “*Değişik kişilerin, kişilikleri arasındaki karşıtlıklar, aynı durum karşısında gösterdikleri tepkileriyle daha iyi vurgulanır.*”³⁶⁰ Karagöz oyununda bu vurgulamayı oldukça fazla görürüz.

Tip'de bireyin kendisi yoktur; temsil ettiği toplum, topluluk ve sosyal yapı vardır. Bundan dolayıdır ki sadece *Karagöz tipleri* bile halk biliminin başlı başına incelenmesi gereken önemli bir unsurdur. Karagöz oyunundaki tipler, Osmanlı'da yaşayan çeşitli din, kültür, milliyet ve yörelerden insanların *tipleştirilmelerinden* ortaya çıkmış ve numuneleştirilmişlerdir. O millet, yöre, topluluk veya insan tipinin özellikleri ya da kusurları tek bir kişide mübalağa edilerek verilir ve tipi oluştururlar. Örneğin bir tip bir Arnavut'u değil Arnavutluğu, bir Yahudi'yi değil Yahudiliği temsil eder.³⁶¹ *Yahudi*'nin cimri ve korkak olması, *Kabadayı*'nın şiddeti sevmesi gibi bir özellik mübalağa ile tipin özelliği haline getirilir. Türklerin, tarihi boyunca yönetimine kattığı yerlerde, farklı milletlerden insanlarla birlikte yaşaması, Karagöz, ortaoyunu, meddah gibi gösterilerde tip parodisiyle şekillenmiş taklitin oluşmasına sebep olmuştur.³⁶² Tipler arasında Yahudi, Rum, Acem, Arnavut gibi bir milletlerden ya da Beberuhi, Bekri Mustafa gibi zamanında yaşamış ve halk arasında çokça adı geçmiş kişiler de yer alır. Temsil ettiği zümrenin, iyi özelliklerinden çok, insanların dikkatini çeken çapkınlık, zorbalık, kabadayılık, cimrilik gibi olumsuz özelliklerini taşırlar. Yahudi'nin korkaklığı, Zenne'nin hafif meşrepliği gibi İmparatorlukta yaşanan olumsuzlukları perdeye yansıtarak bu zümrelere aslında “Arınmazsanız, perdedeki gölgeleriniz gibi komik duruma düşersiniz.” mesajını da vermektedir.³⁶³ *Laz*'ın elinde kemeçe olması, *Beberuhi*'nin boyunun kısalığı gibi dış görünüş ve fizikî özellikler de *tipin* tamamlamasında önemli bir yardımcı unsur olmuştur.

³⁶⁰ Michel Chion, **Bir Senaryo Yazmak**, 1987, s.15; aktaran Feridun Akyürek, **Senaryo Yazarı Olmak**, 5.bs. MediaCat Kitapları, İstanbul, 2004, s.188.

³⁶¹ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.84-85.

³⁶² Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.74.

³⁶³ A.M.Çoşar, Ç.Usta, **a.g.m.**, s.15.

Karagöz tiplerinin en önemli ve en orjinal özelliği gerçek hayatta karşınıza çıkan şahsiyetlerin, halkın içinde yaşamış, korku, sevgi ya da hayret salarak halkın ilgisini celbetmiş kişilerin³⁶⁴ perdeye karikatürize edilerek yansıtılmasıdır. Buradan perdenin tüm malzemesini halktan aldığını ve yine halkın olaylar ve insanlar hakkındaki düşüncelerini aksettirdiğini çıkarabiliriz. Devrin Hayâlî’leri saray, medrese ve ocağı perdeye aşikar bir şekilde yansıtmaktan çekinmişlerdir; fakat bu hiç yer almadığı anlamına gelmez. Benzetme, atıf yapma, sembolize etme gibi yöntemlerle göndermeler yapılmıştır. Halk sembolizması ile Hacivat, kolları sıvalı amele kıyafetiyle bir mahalleli olarak Enderun’u, Bekri Mustafa ya da Mandıralı Tuzsuz Deli Bekir, belinde yatağan³⁶⁵, elinde piştov³⁶⁶ ile ocağı yansıtır.³⁶⁷ Her bir tipin karakteristik özelliklerinin de öne çıkarılıp, abartılması; bunların görsel olarak tasvirlerle hatta tiplerin isimlerine yansıtılması tiplerin karikatürize edilmesindeki başarıdan ileri gelir. *Kastamonulu* tipinin herkesten uzun olması, *Beberuhi* tipinin çok kısa olması gibi. Oyunun içinde dahi tiplerin özelliklerine karikatürizeleştirme ile bu gibi atıflara rastlarız: Karagöz’ün *Kastamonulu*’ya ancak merdiven dayayıp yukarı çıktıktan sonra sesini duyurabilmesi, mübalağa yapılarak *Kastamonulu*’nun iri yarılığı ve uzunluğunu öne çıkarmakta ve komikleştirmektedir.

Bir kişi ya da tasvire isim verildiğinde artık o karaktere bir can verilmiş olunur. Karagöz’de karakter değil *tip* olması münasebetiyle, isimler daha da önem arz etmekte, o isimle artık *tipe*, dolayısıyla tipin temsil ettiği tüm millet, yöre halkının ya da belli bir kesimin genel özelliklerini de yansıtan bir isim bulmanız gerekir. Tasvir isimleri de her bir tipin özelliklerine, mizacına uygun şekilde ve yine karikatürize etmek için düşünülerek mânâlandırılarak konulmuştur. Çok içki içen *Bekri Mustafa*’ya *Matiz*³⁶⁸ denmesi gibi. Kimi isimler de karakteriyle tam zıttı bir

³⁶⁴ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.79-80. Ayrıca Siyavuşgil kitabının 80-82. sayfaları arasında bazı olay ya da karakterlerin gerçek olay ya da kişilerden çıkma olduğuna iki somut örnek de vemiştir.

³⁶⁵ Yatağan: (Moğolca yatugan) İki yanı da keskin, kabzasından ucuna kadar hafif bir kavis yapan, Türkler’e has uzun ve dar savaş bıçağı. (Ayverdi, “Yatağan”, **a.g.e.**, s.1341,1342).

³⁶⁶ Piştov: tabanca (Ayverdi, “Piştov”, **a.g.e.**, s.998).

³⁶⁷ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.79-80. Ayrıca Siyavuşgil kitabının 80-82. sayfaları arasında bazı olay ya da karakterlerin gerçek olay ya da kişilerden çıkma olduğuna iki somut örnek de vemiştir. .

³⁶⁸ Matiz: (Çingene dili mato “sarhoş”tan -iz ekiyle) (argo) Sızacak duruma gelmiş, çok sarhoş (kimse). (Ayverdi, “Matiz”, **a.g.e.**, s.777).

isim taşır, bu da yine tipi ya da karakterini tezat yaparak kuvvetlendirmek için bilerek kullanılmış bir yöntemdir. Çok kısa olan *Beberuhi* tipinin adının *Altıkulaç* olması, cimri olan *Yahudi*'ye *Cûd*³⁶⁹ denmesi gibi. Kişinin fiziksel ve psikolojik yapısı ile çevresinin üzerindeki etkilerinin birleşiminin “kişilik”i oluşturduğunu³⁷⁰ düşündüğümüzde, Karagöz’de tiplere konulan isimlerle, tiplerin kişilikleriyle ya da tasvirlerin şekliyle kişileştirmenin iyi bir şekilde yapıldığını görürüz.

Tüm bu özelliklerin hepsi bir yana tiplerin en önemli özelliği soyutlaştırılmış olmalarıdır. Tüm görsel sanatlarda ulaşılmaya çalışan son nokta olan soyutlaştırma, var olan şeyin asıl verilmek, vurgulanmak istenilen özelliğinden uzaklaştıran tüm ayrıntılardan arındırıp bunu gene en estetik haliyle sunmaktır. Karagöz oyununun tiplerinde de bu vardır ve büyük bir başarıyla uygulanmıştır. Baltacıoğlu da “Her metafizikleşen sanat gibi Karagöz de gücünü şekilden çok, özden alır.” ve “Karagöz sûretleri, tiplerin fiziği değil metafiziğidir.”³⁷¹ ifadeleriyle soyutlaştırmanın Karagöz’deki yeri, önemi ve etkisini vurgulamıştır. Tipler sadece en karakteristik özellikleriyle perdeye çıkarılırlar. Tip daha konuşmadan bile Laz’ın elinde kemeçe olması gibi tasvirin üzerinde özellikle vurgulanmış görselden tasvirin kim olduğunu anlayabiliriz. Hatta Laz tasviri çıkarken horon çalması gibi, çoğu zaman tip daha perdeye çıkmadan çalınmaya başlanılan açık ezgisinden bile perdeye kimin geldiği anlaşılır. Tipler kendi karakterlerini anlatan bir güfteyle, yörelerine uygun bir makam ya da ezgi eşliğinde okunan bir türkü-şarkı ile perdeye çıkarlar. Kimi tasvirler dans ederek perdeye girerler, kimi tasvirler de karakterlerine uygun hareketlerle girerler. Metin And, kitabında bu ezgi ve danslara açık türküsü, açık ezgisi, açık müziği, tanıtıcı türkü, açık dansı, tanıtıcı dans gibi çeşitli adlarla yer vermiştir.³⁷²

Karagöz tipleri temel özellikleri bakımından değişmezler fakat zamana, yere, topluma göre bazı unsurların ilave edilmesi ya da eksilmesi suretiyle değişim

³⁶⁹ Cûd: İnsanlara ihtiyaçlarını bildirmelerine meydan vermeden lutufta, ihsanda bulunma, el açıklığı, cömertlik. (Ayverdi, “Cûd”, **a.g.e.**, s.202).

³⁷⁰ Feridun Akyürek, **Senaryo Yazarı Olmak**, 5.bs. MediaCat Kitapları, İstanbul, 2004, s.207.

³⁷¹ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, “Karagöz Kimindir, Nedir?”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Karagöz Özel Sayısı, C.5, S.119, Haziran 1959, s.1922.

³⁷² And, **a.g.e.**, s.292, 294, 297, 300.

göstermişlerdir. Tiplerde değişim iki şekilde olmuştur. Zamana göre yeni tiplerin eklenmesi ya da tip üzerindeki görsel özelliklerin değişmesi şeklinde bir dönüşüm göstermiştir. Örneğin, vazgeçilmez tiplerden biri olan Tuzsuz Deli Bekir, Karagöz tiplerine XVI. yüzyılda katılmıştır. 1826'dan sonra da bazı oyunlarda yerini Zeybek'e, Sultan II. Abdülhamit zamanında da Külhanbey'e bırakmıştır. Bir tip çıkarılıp başka bir tip eklenebildiği gibi, aynı tip üzerinde de değişiklikler olmuştur. Zamanın getirisine uygun ve tasvir üzerindeki ufak görsel değişikliklerdir. Örneğin, Çelebi XVIII. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ilk yarısında elinde lâle tutarken XIX. yüzyılın ikinci yarısında gül tutar. Meşrutiyet döneminde eline eldiven, baston ve şemsiye de alır.³⁷³ Buna rağmen *tipimiz* gene de hakikatte değişmemiştir. Çelebi, gene aynı çapkın, kızların sırtından geçinen tiptir.

Karagöz oyununa, devirler içinde, özelliğini kaybetmiş kimi eski tipler çıkartılmış ya da değiştirilmiş, dönemin meşhur kişilerinden de *Bekri Mustafa* gibi kimi yeni tipler eklenmiştir. Karagöz'e tip eklemek son dönemlerde mesele haline gelmiş ve tartışma konusu olmuştur. Bunların içinden özellikle biri daha çok tartışılmıştır. Bu tip, sinemanın ve sonra da çizgifilmin keşfi ile çok tutulan "mickey mouse"dur. Özellikle Baltacıoğlu bu konunun üzerinde ehemmiyetle durmuş, hassasiyetini belirtmiştir. *Karagöz Tekniği ve Estetiği* kitabında gazete ve dergi yazılarında mickey mouse'u savunanların yazıları ile bunun Karagöz'e katılmaması gerektiğini savunanların yazılarına yer vermiş ve her bir yazıya *Yeni Adam* dergisindeki cevaplarını eklemiştir. Kitapta yer alan yazılardan biri de Haşim Nihat Er'in *Yeni Sabah*'taki yazısıdır. Karagöz oyununa yeni karakterler katmak özellikle de bu yeni karakterlerin batı menşeli karakterlerden oluşması konusunda millî edebiyatımızla ilgili önemli bir noktaya değinmiştir:

Miki oyununu hoş görmek Türk dehâsının en göze batan bir karakterini hiçe saymaktır. Türk'ün dehâsı, tiyatro sahnesinde, -otları ve hayvanları değil- insanı insan olarak çıkarmıştır; işte kukla oyunu, Karagöz, ortaoyunu! Ve işte Hoca Nasrettin hikâyeleri! Türk komedi müesseselerinin oyuncularını hep insandır; çünkü Türk'ün akl-ı selîmi; insanı insan olarak görmüş ve insandaki kötü ve gülünç halleri gene insanın kendinde göstererek bununla alay etmiş ve eğlenmiştir. Türklerin bu

---

³⁷³ Kudret, a.g.e., C.I, s.22.

görüş ve anlayış tarzı yeryüzünde ne kadar milletler varsa hepsinin görüş ve anlayış tarzından üstündür.³⁷⁴

İsmail Hakkı Baltacıoğlu da *Yeni Adam* dergisinde, yenileştirme-modernleştirme adı altında “mickey mouse”u Karagöz oyununa katmalarına karşı çıkmıştır. Mickey’nin bir fare olduğunun unutulmaması gerektiği, bizim millî kültürümüzde, hikâyelerimizde ise fare, domuz gibi hayvanların yer almadığının farkına varılması gerektiğini belirtmiştir. Kendi kültürümüzün zengin öğelerini bırakıp, Amerikan sevdasının uzantısı bir farenin hayranlığını duymanın pek de iyi olmadığını vurgulamıştır. Modernleştirme çabasında, bu gibi batı özentiliği yerine, katılabilecek yeni tasvir önerilerinde bulunmuş; Karagöz ve Hacivat yerine “hayat” ve “kitap” olarak iki modern tasvir önermiştir.³⁷⁵

İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, Karagöz’ü “ölü bir anane olarak değil, sonsuz bir canlılık taşıyan bir halk oyunu” olarak görmektedir.³⁷⁶ Bu yüzden de Karagöz’ün artık oynatılmaması gerektiğini söyleyenlere kesinlikle karşı çıkmış, Karagöz’ün korunması gereken kültürümüzün çok önemli bir parçası olduğunu savunmuştur. Yeniliklerin katılabileceğini fakat bu yeniliklerin özenle seçilmesi gerektiğini, Karagöz’ün millî unsur noktasındaki ciddiyetinin bozulmaması gerektiğinin üzerinde özellikle durmuştur.

Kişiliklerin tanımlanabilmesi ve özelliklerinin belirtilebilmesi için bir grupta dahilinde incelenmesi daha yerinde olacaktır. Metin And, kitabında tiyatro kişileri için bunun dört grupta ile olduğunu söyler.³⁷⁷ And’ın gruplamasını Karagöz’deki genel özellikleri ile verdik:

1.Görünüşü, dış özellikleri: Dış görünüşün başında giyim kuşam gelir. Her bir tip, oyunda bir don değiştirme olmadığı sürece, her oyunda aynı giyim ile perdede

³⁷⁴ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, **Karagöz Tekniği ve Estetiği**, İstanbul, Kültür Matbaası, 1942, s.90-91.

³⁷⁵ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.99.

³⁷⁶ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.92.

³⁷⁷ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.276.

çıkar. Tipin üzerindeki kıyafetten toplumsal sınıfını, şehire nerden geldiğini, geldiği yerin yöresel özelliklerini rahatlıkla anlayabiliriz. Tipin, karakteristik bir alışkanlığını, uğraşını ya da çok belirgin bir özelliğini tasvir üzerinde de belirtirler: *Laz*’ın elinde kemeçe, *Kabadayı*’nın elinde tabanca olması gibi. O tipe ait fiziksel özellikler de karikatürize edilerek ön plana çıkarılır, *Kastalonulu*’nun çok uzun, *Beberuhi*’nin çok kısa olması gibi. Bu özelliklere ya oyunun içinde bir laf atmayla ya da takma adla ile de muhakkak vurgu yapılır. Karagöz tiplerinin perdeye çıkarken de tanıtıcı özellikleri vardır. Her bir tip kendine özgü müzik, türkü, dans ya da hareket ile perdeye gelir. Öyle ki tip perdeye gelmeden müzik ya da türküyü duyduğumuzda hangi tipin geliyor olduğunu anlarız. Çalan müzik ya da türkü o tipin geldiği yerle ya da kişiliğiyle bağlantılı olur. Karadenizli tipinin “horon” ile gelmesi gibi. Her bir tipin yinelediği çokça kullandığı sözcükler de vardır: Acem ben anlamında “özüm”, Rumeli’nin “haçan” demesi gibi. Bazı tiplerin de özelliği belirli kelimeleri sürekli tekrar etmeleridir. *Dediki* tipinin konuşmasının “dediki”lerle sürdürmesi gibi.³⁷⁸

2. *Konuşması, sesi, söyleyişi*: Karagöz’de tiplerin konuşmaları onları tanınamazdaki ilk ve en önemli unsurdur. Karagöz, hareketten çok söz oyunudur; bu yüzden de konuşmanın önemi çok büyüktür. İmparatorluğun farklı milletlerinden ya da yörelerinden olan tipler, kendi lehçeleriyle, şive, ağız ya da kendilerine göre bir telaffuzla konuşurlar. İstanbul Türkçesi’yle aralarındaki farklılıklar tipin kim olduğunu tanımamıza yardım ettiği gibi, aslen bir güldürü yöntemi olarak kullanılmıştır. Bu güldürü şekli, Karagöz’ün ana unsurlarından biridir, öyle ki neredeyse Karagöz’ün tüm oyun örgüsünü oluşturacak kadar önemlidir. Nezih Türkçe İstanbul Türkçesidir, ancak Karagöz için İstanbulda halkın konuştuğu Türkçeyi esas almak daha yerinde olacaktır; saray ve medrese Türkçesi çok süslü kalmaktadır. Hakikatte, Karagöz’ün oynatıldığı yerin dili, şivesi esas alınır, diğer şiveler, lehçeler, ağızlar güldürü unsuru olur. Örneğin Anadolu’da oynatılan bir Karagöz’de de İstanbul Türkçesi karşıtlığı yaratan güldürü unsuru haline gelir. Elimizde bulunan metinler İstanbul’da oynanan oyunlar olduğu için araştırmamızda dil ile ilgili tüm karşılaştırmalar İstanbul Türkçesi esas alınarak yapılacaktır. Karagöz

---

³⁷⁸ And, a.g.e., s.277.

oyununda dil karşıtlığına çok rastlamamız bir imparatorlukta ki çeşitli grupların yöre halkıyla aralarındaki iletişim güçlüğü'nün yaşamın içinde ne kadar büyük bir yer kapladığını gösterir. Buradan da güldürü unsurları oluşur. Bu iletişim güçlüğü sadece ağız farklılıklarından olmaz; sınıfsal farklılıktan, kekemelik, hımhımlık gibi dil arazlarından ya da sadece anlayış kıtlığından da olur.³⁷⁹

3. *Davranışları, hareketleri, tavırları:* Kişilerin olaylara verdikleri tepkiler, olaylar karşısında yaptıkları davranışlardır. Bu davranışlar, tiplerde önceden bellidir, değişmezler. Hacivat'ın Karagöz'ün çok kızdırdığından Karagöz'ün ona bir şamar indireceğini, Tiryaki'nin konuşmasının ortasında uyuyakalacağını biz zaten önceden biliriz.³⁸⁰

4. *Başkalarının bu kişi üzerinde söyledikleri, düşünceleri:* Kişileri bir de başkalarının onlar hakkındaki düşüncelerinden tanırız. Hacivat bazen başka kişiler hakkında bize ön bilgi verir.³⁸¹

Tipin ne olduğu hakkında genel bir bilgi edindik. *Tiplerin* Karagöz'deki ve halk bilimindeki önemine değindik. Karagöz'deki tiplerin incelenebilmesi için bir tip tasnifi ile çalışmak yerinde olacaktır.

Karagöz tiplerinin sınıflandırılması hakkında çalışan araştırmacılar kendiçeşitli tespitlerde bulunmuşlardır. Her araştırmacı, tasnifinin tam bir sınıflandırma olmadığını, yapmaya çalıştıkları tasnifin sadece bir çalışma niteliğinde olduğunu, Karagöz tiplerinin kesin sınırlarla birbirinden ayrılabilen bir tasnif içine sokulmayacağını, tiplerin iki sınıfa da dahil oldukları durumların olduğu ya da tasnifin dışında kalan tiplerin olduğunu da belirtmişlerdir.

---

³⁷⁹ And, **a.g.e.**, s.277-278.

³⁸⁰ And, **a.g.e.**, s.278.

³⁸¹ Metin And, **a.g.e.**, s.278.

Tasnif alışmaları yapan araştırmacılarıdan tespit ettiğimiz isimler şunlardır: Prof. Georg Jacob, Sabri Esat Siyavuşgil, Selim Nüzhet Gerçek, Saim Sakaoğlu, Ahmet Kudsi Tecer ve Metin And.

Prof. Georg Jacob, Karagöz tiplerini dört sınıfta toplamıştır.³⁸² 1.Asal Kişiler (Hacivat, Karagöz, Tuzsuz, Beberuhi, Çelebi) 2. Şive Taklitleri (Acem, Arap, Yahudi, Rum, Frenk, Laz, Kastamonulu, Arnavut) 3. Hasta Kişiler (Kekeme, Tiryaki, Esrarkeş, Sarhoş, Köçek, Deli) 4. Kadınlar ve Çocuklar. Prof. Jacob'un bu tasnifinde Cazu, Cin, Büyücü gibi pek çok tip, tasnif dışında kalmaktadır.

Sabri Esat Siyavuşgil, Karagöz'de Küşterî Meydanı'nın bir *mahalle* olması, tüm hadiselerin mahallede geçmesi, kişilerin mahalleden ya da mahalleye yeni taşınmış kişilerden olmasından yola çıkarak, *mahalle* mefhumunun ne kadar önemli ve baskın olduğuna değinmiş, tasnifini de bu esasa göre yapmıştır.³⁸³ 1. Mahallenin Yerlileri (Karagöz, Hacivat, Çelebi, Zenne, Tiryaki, Beberuhi, Sarhoş, Külhanbeyi ve Tuzsuz) 2. Mahale Dışı Tipler a) Dışarlıklı Tipler-Eyalet Tipleri (Rumelili, Kastamonulu, Bolulu, Kayserili, Aydınlı, Trabzonlu, Harputlu, Tatar) b) İstanbul ya da İmparatorluk Tipleri (Arap, Arnavut, Yahudi, Rum, Tatlısu Frengi). Siyavuşgil'in tasnifi, mahallenin Karagöz'deki yeri bakımından önemli olsa da bu tasnife göre de Cazu, Büyücü, Cin, Kambur, Aptal, Esrarkeş, Hımhım, Çocuklar gibi sınıflandırmanın dışında kalan çok tip bulunmaktadır.

Selim Nüzhet Gerçek tasnif çalışmasını taklitler üzerinden yola çıkarak yapmıştır.³⁸⁴ 1.Zenne Taklidi 2.Şive Taklidi 3. İstanbul Taklidi 4. Muhtelif Taklitler 5. Yeni Taklitler.

Ahmet Kutsi Tecer ise tarihsel kaynaklara inerek, taklitler üzerinden tasnif çalışması yapmıştır.³⁸⁵ 1. Şive Taklitleri 2. Karakter Taklitleri.

³⁸² Georg Jacob, **Türkische Litteraturgeschichte in Einzeldarstellungen**, s.18-40; aktaran Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.278.

³⁸³ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.144 .

³⁸⁴ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Temaşası. Meddah- Karagöz- Ortaoyunu**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942, s.151.

Saim Sakaoğlu'nun tasnif çalışması:³⁸⁶

1. Asıl Kişiler
2. Sıklıkla görülen kişiler (Çelebi, Tiryaki, Beberuhi)
3. Zenneler/Kadınlar
4. Kabadayılar ve sarhoşlar
5. İmparatorluk tipleri/Taklitler
  - 5.1. Anadolu ve Rumelili tipler
  - 5.2. Türk olmayan tipler (Arap, Acem, Arnavut)
  - 5.3. Müslüman olmayan tipler (Yahudi, Ermeni, Rum, Frenk)
6. Özürlü tipler
7. Eğlendirici tipler
8. Olağanüstü kişiler ve yaratıklar
9. Diğerleri
  - 9.1. Edebiyat çevresinden adlar ve yakınları
  - 9.2. Karagöz ve Hacivat ailelerinin çocukları ve akrabaları
  - 9.3. Meslek sahipleri
  - 9.4. Yeni oyunlardaki tipler

Bu tasniflerin mütakamil bir sınıflandırmaya ulaşamamış olması, daha iyi tasniflendirmelerin olabileceği anlamına gelmemektedir. Farklı amaçlar için uygun olan başka sınıflamalar kullanılabilir. Örneğin Metin And, bir sınıflandırmanın kişilerin oyunlardaki sürekliliğine ve önemine göre olabileceğini söylemiş, şu şekilde üç gruba ayırmıştır: 1.Oyunların çoğunda rastlanan temel kişiler (belli başlı bütün Karagöz kişileri) 2.Oyunlarda geçici, ikincil kişiler (önemli olmayan ya da yalnız bir iki oyunda önemsiz yerleri olan kişiler) 3.Yalnız tek ya da iki oyunda rastlanan, o oyun için önemli eksen kişiler (önemli oldukları halde tek bir oyunda öne çıkan kişiler; *Büyücü Hoca* oyunundaki Büyücü, *Tahir ile Zühre*'de Tahir ve Zühre gibi).

³⁸⁵ Ahmet Kutsi Tecer, "Şive Taklitleri, Karakter Taklitleri", *İstanbul Dergisi*, S.3, Mart 1956, s.14-18.

³⁸⁶ Saim Sakaoğlu, *Türk Gölge Oyunu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s.176.

Metin And'ın bir başka sınıflaması da kişileri “Dişi Konuşanlar”³⁸⁷ ve “Erkek Konuşanlar” şeklinde ikiye ayırmasıdır.³⁸⁸ Karagöz oyununda dişi konuşanlar nükte yapılmasına sebep olup laf atan kişi, yani “*anahtar veren*” kişi, Hacivat’tır; erkek konuşanlar ise bu laf atmaları karşılayıp nükteyi yapan kişi, Karagöz’dür. Oyunlardaki tüm tiplere bu tasnif uygulanabilir ve oyunun o anki diyaloguna göre tiplerin tasnifteki yeri de değişebilir. Bu tasnif sadece iki sınıftan oluşması hasebiyle çok genel bir tasnif olsa da Metin And Karagöz oyunundaki önemli bir noktaya dikkatimizi çekmektedir. Aslında oyunların neredeyse tümünün anahtar verenler ve bunu karşılayanların karşılıklı konuşmalarından oluşan güldürüleri şeklinde olduğunu bize göstermektedir.

Metin And, tiplerin yakın özelliklerini esas alarak ayrıntılı bir tasnif çalışması yapmıştır. Kitabında yine kendisi bunun bir sınıflama sayılmaması gerektiğini de belirtmiştir. Örneğin, “İstanbul Ağzı Konuşanlar” grubuna koyduğu Tiryaki’nin, afyona olan düşkünlüğünden dolayı “Kusurlu ve Ruhsal Hastalar” grubuna da girebileceğini söylemiştir. Metin And’ın tasnifi şöyledir:³⁸⁹

1. Eksen Kişiler: Karagöz, Hacivat.
2. Kadınlar: Bütün Zenneler.
3. İstanbul Ağzı Konuşanlar: Çelebi, Tiryaki, Beberuhi.
4. Anadolu Kişiler: Lâz, Kastamonululu, Kayserili, Eğinli, Hatputlu, Kürt.
5. Anadolu Dışından Gelenler: Muhacir (Rumelili), Arnavut, Arap, Acem.
6. Zimmî (Müslüman olmayan) Kişiler: Rum, Frenk, Ermeni, Yahudi.
7. Kusurlu ve Ruhsal Hastalar: Kekeme, Kambur, Hımhım, Kötürüm, Deli, Esrarkeş, Sağır, Aptal ya da Denyo.
8. Eğlendirici Kişiler: Köçek, Çengi, Kantocu, Hokkabaz, Cambaz, Curcunabaz, Hayalci, Çalgıcı.
9. Olağanüstü Kişiler, Yaratıklar: Büyücü, Cazular, Cinler,

³⁸⁷ Dişi konuşmak(Tulûat ve Orta Oyunu)/Anahtar vermek (Tulûat Oyunu): Komiğe ya da Kavuklu’ya nükte yapması için laf atmak. (H.Taner, M.And, Ö. Nutku, “Dişi konuşmak “, “Anahtar vermek”, **a.g.e.**, Dişi konuşmak: s.27, Anahtar vermek: s.4).

³⁸⁸ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.278-280.

³⁸⁹ And, **a.g.e.**, s.280-281.

10. Geçici, İkincil Kişiler ve Çocuklar.

Sistemli bir inceleme yapılabilmesi için, tiplerin bir tasnif altında irdelenmesi yerinde olacaktır. Tezimizde kapsamlı, titiz bir tasnif olması ve asgaride tipin tasnif dışı kalması sebebiyle Metin And'ın tasnif çalışmasını esas alınmıştır.

1.2.4.1. Eksen Tipler

Eksen Tipler, Karagöz ile Hacivat tipleridir. Halk hikâyelerinden uyarlama olan oyunları hariç tutarsak tüm oyunlar bu tipler üzerinden kurgulanmış olduğu için Karagöz ve Hacivat başrolüdür. Baltacıoğlu, Karagöz ile Hacivat için “Türk mizah kahramanları”³⁹⁰ şeklinde bir benzetme ve yakıştırma yapmıştır.

İlk oluşturulan tipin Karagöz Hacivat'tan hangisinin olduğu tartışılan bir mevzudur. Burada önemli olan nokta hangi tipin ilk olarak oluşturulduğu değildir, hangisinin esas tip olduğudur. Esas tip Karagöz'dür, Karagöz merkezdir ve sabittir.³⁹¹ Karagöz, oyuna her zaman perdenin sağından, diğer tüm tasvirler ise perdenin solundan girerler.³⁹² Karagöz, neredeyse tüm oyun boyu perdede kalır. Fasıllarda Karagöz'ün karşısına çıkanlar diğer tiplerdir. Karagöz ile Hacivat'ın perdedeki yerleri o kadar kat'îdir ki kimi oyun metinlerinde, tiplerin hareketleri parantez içinde yazılırken “perdenin sağ/solu” şeklinde değil, “Hacivat tarafı”, “Karagöz tarafı” şeklinde ifade edilmiştir. Metinlerden örnek verecek olursak şu şekildedir:

“KARAGÖZ: (Hacivat tarafından gözetliyerek.)” (s.451)

“(Bey, Hacivat tarafından velvele ile gelir.)” (s.451)

---

³⁹⁰ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.67.

³⁹¹ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.84-85.

³⁹² Boratav, **a.g.e.**, s.224.

“(Aşağıdaki şarkı ile Hacivat tarafına köşk, Karagöz tarafına çadır konur.)” (s.672)

“(Şarkı ile Hacivat tarafına köşk, Karagöz tarafına dağ konur.)” (s.406)

“(Üçüncü perde açıldıkta, Hacivat tarafından Nazife, Karagöz tarafından Enver gelirler.)” (s.453)

Karagözle Hacivat’ın ortaya çıkışlarından, söz ve hareketlerine, kıyafetlerine kadar her şeyleri bir sebebe isnat edilmiştir. Ellerin duruş şekillerinin dahi bir rivayeti vardır. Sultan Orhan sinirlenir ve Karagöz ile Hacivat’ın her ikisinin de idam edilmesini emreder.³⁹³ Bu karar Hacivat’a söylenildiği zaman iki elini yumruk yapıp “Taş taş üstünde kalmasın.” diyerek yumruklarını bir biri üstüne vurur, bu yüzden tasvirinde de elleri bu şekildedir. Karar Karagöz’e söylenildiği zaman “Adam sen de!...” diyerek sol eliyle sakalını tutmuş, sağ elini de sallamıştır. Tasvirinde de bu yüzden Karagöz’ün bir eli sakalını tutar bir eli de sallanır şekildedir.³⁹⁴

Karagöz oyununun amacı, güldürücülüğü vasıta edinerek eğitmektir. Pek çok araştırmacı, oyunun kendisindeki hakikati unutup, Karagöz-Hacivat’ın olumlu ve örnek tipler olduğunu savunmuşlardır. Karagöz ve Hacivat’ı oynatan hayâlî ve hayâlînin mizahla vermek istediği şeyler göz ardı edilmiştir. Karagöz iyi ve kötü yönleriyle birlikte perdeye konulmuştur. Karagöz’ün iyi ya da kötü bir karakter olup olması değil; yaptıkları, söyledikleri aracılığıyla izleyicilere verilmek istenilen dersler önemlidir.³⁹⁵

³⁹³ Sultan Orhan’ın idam emrini verme rivayetlerine tezimizin “Karagöz’ün Teşekkül Aşamasındaki Rivayetleri” başlığında değinilmiştir.

³⁹⁴ Sevilen, **a.g.e.**, s.20.

³⁹⁵ A.M.Çoşar, Ç.Usta, “Geleneksel Türk Gölge Oyununda Ana Tipler ve Dil Yergisi”, **Bilig**, Güz/2009, S.51, s.15.

1.2.4.1.1. Karagöz

Karagöz tipine her araştırmacı kendi düşünce, görüş ve bakış açısıyla bakmıştır. Kimi araştırmacılar Karagöz'ü zeki olarak görürken, kimi araştırmacılar da saf olduğunu söylerler. Burada kaynaklarda yer alan görüşlere yer vermeye çalışılacaktır.

Karagöz oyun içerisinde neredeyse söylenen her şeyi yanlış anlama eğilimindedir. Üzerinde oynanan kurnazlık oyunlarını ise anlamaz. Güldürünün pek çoğu bu iki unsurdan ortaya çıkarmaktadır. Her zaman yabancı ve yapmacık unsurları alaya alır. Hacivat'la anlaşamaması, onu ciddiye almaması, her zaman alaya alması da bundan kaynaklanmaktadır.

Hacivat gibi, süslü, afilli laflar söylemeye özenirse de beceremez.³⁹⁶ Eğitimsiz olduğu için Arapça, Farsça kelimeleri ve mecazları yanlış anlar. Karagöz'ün zekası için farklı görüşler vardır. Karagöz için M. Gökcan "cahil"³⁹⁷, H. Münir "zeki"³⁹⁸, M. Sevilen "okumamış ama zeki"³⁹⁹ olduğu yönünde ifadelerde bulunmuşlardır. Hacivat'ın sorduğu şeyleri bilmemesi, Karagöz'ün bilgisizliğinden midir yoksa Hacivat'a çok bilmişliğini göstermek için midir? Kimi araştırmacıların Karagöz'ün aptallığı, anlayış kıtlığı olarak niteleyebileceği bir nüktesi, bizim için hakikatte Karagöz'ün kıvrak zekâsının en güzel örneklerindendir. XIX. yüzyılın ortalarında İstanbul'a gelmiş olan Fransız Gérard de Nerval'ın kitabında fener hadisesi ile ilgili anlattığı kısımda bu kıvrak zekânın izlerini görmek mümkündür. Nerval olayı şöyle anlatır.

Polisin gün batımından sonra sokağa fenersiz çıkmayı ilk kez yasakladığı dönemde, Karagöz'ün, iktidarla alay etmek amacıyla, talimatta içinde mum bulunması gerektiği belirtilmediği için, acayip bir fenerle ortaya çıktığı

³⁹⁶ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.287-288.

³⁹⁷ Gökcan, *a.g.m.*, s.83-92.

³⁹⁸ İsmayil Hakkı Baltacıoğlu, *Karagöz Tekniği ve Estetiği*, İstanbul, Kültür Matbaası, 1942, s.104.

³⁹⁹ Sevilen, *a.g.e.*, s.6.

görülyordu... Kavaslarca tutuklanıp gözleminin doğruluğu ortaya çıkınca salıverilen Karagöz, bu kez de içine mum konulmuş, ama yakılmamış bir fener kullanmıştı.⁴⁰⁰

Karagöz'ün kıvrak zekasına bir başka güzel örnek de muhâverelerden birinde yalan söylemek üzerine yarışılması olayındadır. *Yalan Küpü* adlı muhâverede, Çelebi en iyi yalanı söyleyene ödöl vereceğini söyler. Hacivat, bu yarışma için Karagöz'ü önerir. Önce Karagöz ile Hacivat aralarında bir yalan yarışması yaparlar. Sonra Karagöz Çelebi'yle karşılaştığında kendi babasının Çelebi'nin babasına ödünç para verdiğini söyler. Çelebi bunu doğru kabul etse babasının borcunu ödemek zorunda kalacak, yalan olduğunu kabul etse bu kez de yarışmayı Karagöz kazanacaktır.⁴⁰¹ Kendini her zaman çok akıllı, her şeyi bildiğini sanan, ve bunu yakaladığı her fırsatta göstermek isteyen Hacivat'a, Karagöz kıvrak zekası ile yine Hacivat'a dersini vermiştir.

Karagöz oyunundaki tüm tipler Karagöz'ün ters anlamalarını, güldürücülüğünü tamamlamak, ortaya çıkarmak içindir. Karagöz de tiplerin özelliklerini kendilerine gösterir. Hakikatte Karagöz, karşısına çıkan tiplere dolayısıyla bizlere ayna olma vazifesi görmektedir.

Karagöz, kabadır, incelikten anlamaz ancak gerçekçidir. Özü sözü bir, samimi, sözünü esirgemeyen bir halk adamıdır. İçten pazarlık bilmez. Aklına ilk geleni hemen söyler, bu yüzden de başına gelmeyen iş kalmaz. Dışadönüktür. Patavatsızdır ama dalkavukluk, yağcılık bilmez. Bu yüzden de pek çok kapılar yüzüne kapanır. Ama tok sözlülüğünden, gözüpekliliğinden dolayı kurtulduğu durumlar da olur. Matiz, Tuzsuz, Karagöz'ü tam cezalandıracakken bu yüzden bağışlarlar. Kendini başka biri gibi, daha bilgili, daha akıllı gösterme gibi bir kaygısı yoktur. Olduğu gibi davranan bir halk adamıdır.

---

⁴⁰⁰ Nerval, **a.g.e.**, s.396-397.

⁴⁰¹ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, 1.bs., Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.159.

Karagöz tipi, halkı temsil eder. Karagöz halkın ahlakıdır, sağduyusudur. Bu yüzden de ortağını dolandırmak gibi kusurlarını halk hoş görür. Bir yabancı, Kuzey Afrika gölge oyununu anlatırken Karagöz'ün halkın ahlakı olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: *“Karagöz gizlice hiçbir kötülük hazırlığına girişmez, içten pazarlıklı bir aldatmaya sapmaz.... Bütün ülkelerin halkı ikiyüzlülüğe dayanan bir hileden daha çok hiçbir eylemden nefret etmez; böyle bir ikiyüzlünün maskesini indirmek ve onu cezalandırmak, halkın gözünde en sevindirici, en âdil bir harekettir.”*⁴⁰² Karagöz de hemen hemen tüm fasıllarda bu rolü üstlenir. Bu da halkın nazarında Karagöz'e duyulan sevgiye sevgi katmaktadır. Karagöz, eski zaman adamıdır; fakat Türk halkı gibi hemen her şeye adapte olur.⁴⁰³

M. And, Karagöz'ün cesur ve gözüpek olduğunu, kabadayılara bile kafa tuttuğunu söylemiştir. Burada Karagöz'ün ataklığı cesareten değil, cehaletten olsa gerektir. Karagöz pek çok işe ne olduğunu bilmeden ve sonuçlarını düşünmeden atıldığı gibi, karşısındakinin kim olduğuna neler yapabileceğine bakmadan kafa da tutabilmektedir. Dolap çevirmeye yetenekli değildir. Mahalledeki olaylara göz yumamaz, hemen sinirlenir, mahallenin namusunu koruma görevini üstüne alır. Sinirini de hemen karşısındakine vurarak ya da ağzına geleni söyleyerek çıkartır. Para kazanınca ihtiyacı olanlara dağıtır. Her söylenen söze çabucak inanır. Karşısındakinin yalancılığını, iki yüzlülüğünü hemen yüzüne vurur ya da ortaya çıkarır.⁴⁰⁴ Karagöz saf, temiz kalplidir.⁴⁰⁵ Karşısındaki ona bir oyun oynadığında, arkasından iş çevirdiğinde anlamaz, kötüye yormaz.

Yabancı seyyahların Karagöz hakkındaki yorumları, yukarıda bahsi geçen yorumlardan farklıdır. İstanbul kahvehanelerinde gösterilen aşırı ayıplamaya başvurulmuş Karagöz'ü seyretmişler ve yorumlarını ona göre yapmışlardır.⁴⁰⁶ Gérard de Nerval, Karagöz oyununu farklı ve tahrif ederek anlatmış, Karagöz'ü iffetsiz

⁴⁰² V. Maltzan, **a.g.e.**, s.237; aktaran And, **a.g.e.**, s.287.

⁴⁰³ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.104.

⁴⁰⁴ And, **a.g.e.**, s.287-288.

⁴⁰⁵ Sevilen, **a.g.e.**, s.6.

⁴⁰⁶ Yabancı seyyah ve yazarların ilgili yorumlarına tezimizin “Karagöz Gölge Oyunu'nun Türkler'deki Tarihçesi” başlığının altında yer verilmiştir. Burada sadece Karagöz'ün kendisiyle ilgili olanlarına yer vereceğiz.

olarak tanımlamış olmasına rağmen, Karagöz'ü "resmi makamaların yaptıklarını eleştiren bir halk adamı ya da alaycı burjuvadır" olarak tasvir eder. Eserinde "*Karagöz, dobra dobra konuşur; kazığa, kılıca, ipe meydan okur.*" ⁴⁰⁷ demiştir. İstanbul'a 1852'de gelmiş olan Charles Rolland Karagöz'ü iffetsiz olarak tanımlamakla birlikte "*ahlaken iğrenç olmasına rağmen böyle bir oyunun ciddi bir şekilde tetkik edilmesi lazım geldiğini*" söylemiş, Karagöz'ün "*Türk halk dehasının biricik tezahürü*"⁴⁰⁸ olduğunu söyleyerek önemli bir tespitte bulunmuştur.

Oyun içerisinde talihsizlikler hep Karagöz'ü bulur. Oyunlarda olmadık işler, olmadık olaylar Karagöz'ün başına gelir. Sahte Gelin'de sahte bir gelin olarak bir kız değil de akıllarına gele gele Karagöz'ü koymak gelir. Karagöz'ün son ana kadar hiçbir şeyden haberi olmaz ya da Karagöz ile evlendirilen kızın ertesi gün doğurması gibi talihsizlikler yaşar. Karagöz ile karısı hiç anlaşılamazlar, karısı hep Karagöz'ün başını didikler, sürekli kavga ederler.

M. Sevilen, Karagöz için "Özü sözü doğru bir Türk'ü temsil eder... Karagöz hiç dalavere bilmez kimseyi kötü yola yöneltmez, doğruluktan ayrılmaz bir Türk tipidir."⁴⁰⁹ demiştir. Sevilen'in dediği gibi, Karagöz belki kimseyi bilerek kötü yola sevk etmemiş ya da isteyerek yalan söylememiştir; fakat entrikalı işleri çok sever ve sonunda başarılı olamasa da o işi yapmak için her yolu dener.

Nihayetinde Karagöz'ün de bir *tip* olduğu unutulmamalıdır. M. Gökcan'ın dediği gibi, sadece olumlu özellikleri Karagöz'e ait sayıp, olumsuz özelliklerin Karagöz'e ait olamayacağını söylemek mümkün değildir. Önemli olan Karagöz'ün kişiliğinin nasıl olduğuna değil, oyunda verilmek istenilen *derse* nasıl vasıta olduğuna bakmak; tüm oyunları, olayları, nükteleri bu gözle yorumlayabilmektir.

Karagöz, elinde bir zanaatı, mesleği olmadığı ya da edindiği işi elinde tutmak için dalkavukluk yapmadığı için devamlı geçim kaygısı çeker. Para kazanmak

---

⁴⁰⁷ Nerval, **a.g.e.**, s.396.

⁴⁰⁸ Charles Rolland, **La Turquie Contemporaine**, Hommes et Choses, Paris, 1854, s.144-148; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.62.

⁴⁰⁹ Sevilen, **a.g.e.**, s.18.

için istemediği işleri bile yapmak zorunda kalır. İş adamı ya da ticaret yapma yeteneğine sahip değildir. Olmayacak işlere atılır. Kurbağa toplama işine girer. Kurbağayı beş liraya alıp, iki liraya satar.⁴¹⁰ Karagözün mesleğinin ne olduğu da tartışmalı bir konudur. Genel kabul gören görüş, mesleğinin demircilik olduğu yönündedir.⁴¹¹

Karagöz tipinin nereli olduğu bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar oyunlarda geçen birkaç imadan dolayı ve ızgara maşa yapıp sattığı için Çingene olma ihtimalinin olduğunu söylemişlerdir. Kimi oyunlarda da Çingene olarak bilinen Bok Ana'nın oğlu olduğu üzerine imalarda bulunulur.⁴¹² Bir oyunda da Hacıvat *"Karagözüm sana çingene derler bühtan ederler. Senin ahlâkın çingenedir."* demiştir.⁴¹³

Karagöz'ün gerçekte yaşamış bir kişi olup olmadığı bilgisi netleştirilememiştir. Varlığını ispatlayan bir vesika bulunamadığı için Karagöz diye bir şahsiyetin yaşamış olmadığı kabul edilmektedir. Bu noktada Baltacıoğlu, tespitiyle önemli bir noktaya değinmiş ve şunları söylemiştir:

Tarihin 'yoktur' dediği Karagöz insan olarak doğmuş, yaşamış ve gömülmüş olan hakikî mevcuttur. Halbuki varlığı yokluğu hars nokta-i nazarından ehemmiyetle mezuubahis edilmesi lazım gelen Karagöz, bu fâni mevcut değildir; şahsî yokluğuna rağmen, gayr-ı şahsî bir varlıkla asırlarca Türk vicdanında yaşamış olan maşerî mevcuttur.... Maşerî mahlukların anası millî dehâ, nesli ananedir. ... Bence Karagöz'ün büyüklüğü varlığında değil, yokluğundadır. ... Karagöz Türkten daha Türktür. Çünkü Türkün değil Türklüğün mümessidir. Milletten millete hakikaten geçenler millî olmayanlardır. Türk, Karagöz'ü almamıştır, gölgeyi almıştır ve bu hayâle kendi dehasından bir can vermiştir.⁴¹⁴

Karagöz; halk hikâyesi tiplerinden Nasreddin Hoca, Bektaşî, Keçel ve Köse'nin bir bileşimi gibidir. Bu tipler de halk adamı olarak adaletsizliğe yukarı toplumsal sınıfa, yalancılığa, softalığa, ikiyüzlülüğe, böbürlenmeye, halkın

⁴¹⁰ And, **a.g.e.**, s.287-288.

⁴¹¹ Muhittin Sevilen kitabında, Karagöz'ün demirciliğinin hangi tip demircilik olduğu hakkında da bilgi vermiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Sevilen, **a.g.e.**, s.19.

⁴¹² And, **a.g.e.**, s.288.

⁴¹³ Sevilen, **a.g.e.**, s.19.

⁴¹⁴ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.76-78.

sağduyusunun temsilcisi olarak karşı koyarlar. Karagöz gibi çıplak başlı olmaları gibi bir ortak özellikleri vardır.⁴¹⁵

Karagöz'ün giyimi şu şekildedir: Başında “ışkırak” adındaki serpuş vardır. Işkırak oynak eklemlidir. Bir hareketle geriye doğru gider ve Karagöz'ün çıplak kafası görünür. Işkırak üzerine çeşitli görüşler vardır. Prof. Jacob, Karagöz'ün külâhının Kırgız ve Başkurt serpuşlarına çok benzediğini, Çingeneler'de de gördüğümüz Orta Asya göçebelerinin serpuşlarını andırdığını söylemiştir.⁴¹⁶ Sakızyan, Karagöz'ün başlığını Moğol külâhlarına benzetir.⁴¹⁷ Şenliklerin konu edildiği eski Türk minyatürlerinde, curcunabaz, hokkabaz gibi çeşitli oyuncuların başlıklarının da Karagöz ve Hacivat'ın üsluplaştırılmış başlıklarına çok benzediği görülmektedir.⁴¹⁸ M. And, Karagöz ve Hacivat'ın başlıklarının oyuncu olduklarını belirten bir işaret olarak sayılabileceğini söylemiştir. Evliya Çelebi *Seyahât-nâmesi*'nde, Acemioğlanları'nın keçeden külâhlarını Karagöz'ün gecelik külâhına benzetir.⁴¹⁹ And, bu başlığın Karagöz'ün ışıkrakı olmayıp, bazı tasvir koleksiyonlarında rastladığımız Karagöz'ün başka bir başlığı olabileceğini belirtir. Kimi tasvirlerde de Karagöz'ün başlığı kavuk biçimindedir. Giyimi, salta, dizlik ve kırmızı yemenidir, belinde kuşak sarıdır, kuşağından da bir tütün kesesi sarkar. Üzerindeki kıyafetlerde baskın renk kırmızıdır, hatta söyleşmelerde de bu kırmızılık üstüne imalarda bulunulur. Yuvarlak yüzü, değirmi top sakalı, kocaman gözleriyle halk tipini temsil eder. Bu kıyafet ve görüntüsü Karagöz'ün oyunlardaki genel görüntüsüdür. Konulara göre, kıyafetinin ya da şeklinin değiştiği farklı Karagöz tasvirleri de bulunmaktadır. Örneğin *Cazular* oyununda Cazu büyüyle Karagöz'ün başından aşağısını eşeğe dönüştürür.

---

⁴¹⁵ And, **a.g.e.**, s. 250.

⁴¹⁶ Yakob, **a.g.e.**, s.9.

⁴¹⁷ Armenag Sakizian, “Karagöz”, **Bulletin de l'Association Française des amis de l'Orient**, 14-15, 1933; And, **a.g.e.**, s.289.

⁴¹⁸ Sevin, **a.g.e.**, s.40-41; And, **a.g.e.**, s.289.

⁴¹⁹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.603.

1.2.4.1.2. Hacivat

Gölge oyunu içerisinde Hacivat, Karagöz'ün zıttı bir tiptir. İstanbul beyefendisi şeklinde bir kişilik çizer. Medrese eğitimidir. Yüzeysel de olsa her konu hakkında bir bilgisi bulunmaktadır. Birçok konunun terimlerini bilir, dile girmiş yabancı kelime ve terimleri kullanmaktan hoşlanır.⁴²⁰ Pratik zekalıdır. Kitabî bilgilerle kendini donatmış zamanın sözde aydınlarından.⁴²¹ Bilgisini her fırsatta göstermeyi ve öğüt vermeyi çok sever. Konuşma şekli, yaşam tarzıyla halka yabancı ve uzak kalan sözde aydın tipidir. Bu yüzden ikiyüzlülüğü sevmeyen, ağdalı dilden ve sataşılmaktan hoşlanmayan Karagöz'den sürekli dayak yemektedir.⁴²²

Hacivat iyi konuşmacı olduğu gibi, karşısındakini dinlemeyi de bilmektedir. Karşısındakine hak vererek güvenini kazanmaktadır. Görgü kurallarına uyar, Karagöz'e de bu yönde telkinlerde bulunur.⁴²³ Çevresine ahlaklı biri görünümü çizer, ama işine gelince de bir hırsızlık olayına katılmakta bir sakınca görmez. Karagöz ile olan ilişkisinde her zaman çok dikkatlidir. Titre göre davranmayı sever. İnsanlara ünvanlarına ya da ne kadar parası olduğuna göre değer verdiği için, kendince saygın kişilerden bir çevre oluşturmuştur. Zengin biriyle karşılaştığında pek kibar davranan Hacivat, Karagöz'e ve karısına karşı kibirli davranmaktadır. Karagöz ile konuştuğu görülürse bu çevresiyle ilişkilerinin etkileneceğini düşünür, bu yüzden de Karagöz'ü daha iyi göstermek için ona iş, mevki bulmaya çalışır ve onu sürekli eğitmeye çalışır. Diğer tiplerin ağızlarını, şivelerini garipseyen Karagöz'e bunları hoş göstermeye çalışır.⁴²⁴

Hacivat âdeta yaşadığı mahallenin muhtarlığı vazifesini üstlenir. Mahallenin her işini görür. Arası bozulan olursa ara buluculuk yapıp, barıştırır. Çöpçatanlık yapar; evlenmek isteyenler olduğunda kızı erkeğin, erkeği de kızın ailesine över,

---

⁴²⁰ Sevilen, **a.g.e.**, s.6.

⁴²¹ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.66.

⁴²² Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.52.

⁴²³ And, **a.g.e.**, s.289.

⁴²⁴ And, **a.g.e.**, s.290-291.

kabul ettirtmeye çalışır. Kurulu düzeni ellemeyip, var olanı iyi göstermekte üstüne yoktur.

Hacivat kendi alınteriyle parasını kazanan biri değildir. Kendi çalışmaktansa başkalarının işlerine ortak olur, satma, kiralama işlerini yapar, oradan da kendine komisyon çıkartır. Karagöz'ü kendi çıkarı için bu işlere koyar. Karagöz'ü adeta elinde bir oyuncak gibi oynatır. Parayı çok sever, para verilince istemezmiş gibi görünse de sonradan parayı alır. Söyleyeceğini dolandırarak söyler. Konuşma aralarındaki yalanları anlasa da anlamamış gibi yapar. Nabza göre şerbet vermeyi iyi bilir, karşısındakinin yüzüne güler ama aslında içten pazarlıklıdır, kusurları görmemezlikten gelir, işine gelirse dilini tutar. Çıkarına göre her kalıba girebilir. Dalkavukluk eder. Herkesi övüp durduğu için Karagöz ona “meddâh” der. Tüm bunlara rağmen Hacivat Karagözsüz de edemez, çünkü Karagöz, onun tüm bilgisini görgüsünü satacağı kişidir.⁴²⁵ Karagöz olmadığı zaman Hacivat kendini gösteremez.

Hacivat perdeye çıktığı zaman kendini şu şekilde tanıtır: “*Fenn-i lu’biyâtın yektâsı, meydân şeyhinin merd-i dâânâsı, bezm-i irfânın şem’-i safâsı, Bursalı Havı Evhâd nâmıyla meşhur-i âfâkım.*” Bir başka tanıtışı da şu şekildedir: “*Efendim, Meydân-ı Küşterî’nin yek-âhengi, meşhur insan mehengi, Bursalı Hacivat nâmıyla ma’rûf*”.

Hacivat’ın giyimi ise şu şekildedir: Başlığı sikke, sarık ve enseye sarkan taylasandan oluşur; Nakşibendî tarikatının tâcına benzetilmektedir. And, eski minyatürlerle karşılaştırıldığında bunun bir oyuncu başlığı olabileceğini söylemiştir. Sevin ise, Bunun Nakşî değil Kadirî müjgânlı tâcına benzediğini, bunun da İslamiyet’in kabulünden önce, Türkler’in börklerine benzediğini söylemektedir.⁴²⁶ Salta, dizlik ve kırmızı bir yemeni giyer, sakalı sivri, yüzü incedir. Hacivat’ın kıyafetinde yeşil renk baskındır. And, bu renklerin kişiliklerini de yansıtır olabileceğini söylemiştir.⁴²⁷ Ünver Oral ise, yeşil rengin Hacivat’ın hacılığından

⁴²⁵ And, a.g.e., s.291.

⁴²⁶ Sevin, a.g.e., s.37-38.

⁴²⁷ And, a.g.e., s.291.

geldiğini, Osmanlı İmparatorluğu döneminde sadece müslümanların, üst kısımlarına yeşil giyebilmesinin de bunun bir kanıtı olduğunu belirtmiştir.⁴²⁸

Karagöz ile Hacivat oyunun esas tipleri olsa da, oyunlardaki çoğu güldürü unsurunu meydana getiren zıtlığı Karagöz’e karşı Hacivat’ın varlığı oluşturmaktadır. Pek çok açıdan tasavvufi olarak değerlendirilen Karagöz’e, “Her şey zıttıyla kaimdir.” sözüyle bakacak olursak hangisinin ilk ya da esas olduğu da önemini yitirmektedir. İkisinin ancak birbirleri ile var olabildiklerini düşünebiliriz. Hacivat bilgilerini satmasa Karagöz’ün bilgisizliği ortaya çıkmayacaktır ya da Karagöz’ün Hacivat’ın sözlerini yanlış anlamaları olmasa Hacivat’ın sözde aydın olduğu anlaşılmayacaktır. Muhittin Sevilen, Karagöz’ün Hacivat ile zıt karakterler şeklinde yer almalarını halk oyunundaki entrikanın temelini teşkil ettiğini söylemektedir.⁴²⁹

Atlanılmaması gereken önemli bir nokta vardır; ana karakterleri ana karakter yapan yardımcı karakterlerdir. Oyunlarda yer alan, Karagözcüler’in *taklit* dediği⁴³⁰ diğer her bir *yardımcı tip* de çok önemlidir. Yardımcı tipler olay örgüsünün oluşmasında önemli rol oynarlar, ve oyuna zenginlik katarlar. İstanbul, Bizans döneminde olduğu gibi Osmanlılar döneminde de çeşitli bölgelerden gelmiş, çeşitli ırktan, ulustan kişilerin bir arada yaşadığı bir şehir olmuştur. Her türlü kültürün harmanlandığı bu sosyal yapı, hayal perdesine hayâlîlerimizin nükteleriyle son derece ustalıkla yansıtılmıştır. Laz, Arap, Kürt, Arnavut, Acem, Rum, Ermeni, Yahudi gibi toplum oluşturan unsurlar ya da Zenne, Çelebi, Tuzsuz tipleri gibi gerçek hayatta İstanbul’un mahallerinde çok rastlanan genel tipler Karagöz’de etkin rol oynamaktadır. Her milletin, her yöre insanının daha belirgin şekilde baskın olan özellikleri, hareketleri, kıyafetleri, sözleri, Türkçe’yi telafuzları Karagöz’de çok ince bir şekilde işlenmiştir ve Karagöz’de ki en mühim komedi unsurunu oluşturmuştur. Yahudi’nin korkaklığı, para ve mala olan düşkünlüğü, Laz’ın hareketliliği, hızlı konuşması, Kastamonulu’nun kibarlıktan anlamayışı gibi unsurlar, halk zekasının

⁴²⁸ Ünver Oral, *Karagöz Perde Gazelleri ve Tasavvuf*, Kitabevi, İstanbul, 2012, s.20-21.

⁴²⁹ Sevilen, *a.g.e.*, s.6.

⁴³⁰ Kudret, *a.g.e.*, C.I, s.24.

dikkatinden kaçmayıp, karikatürize ettiği özelliklerdir. Karagöz ve Hacivat'tan sonra diğer tipler oyunu oluşturan temel unsurlar arasındadır.

1.2.4.2. Kadın Tipler

Zenne ya da *Gaco*, çeşitli yaşlarda ve çeşitli toplumsal sınıflarda kadınların hepsine verilen genel bir isimdir. Çoğunun kendine has isimleri de olur. Kimisine sadece *Hacivat'ın Karısı* şeklinde genel bir adlandırma kullanılırken, kimisinin *Salkım İnci*, *Nazlı Hanım* gibi isimleri varken, kimisinin de *Hasırasıçtının Kızı Rabia* gibi isminin dahi güldürücü unsur olarak kullanıldığı *Zenne*'ler vardır. Bu tipler kendileri güldürücü unsur olmaktan daha çok güldürücü olay örüntülerindeki devamlılığı sağlayanlardır.

Kadın tiplerinin çoğu olumsuz tiplerdir. Ahlak kurallarına uymazlar, hafifmeşreplerdir, evlilik dışı ilişkiyle gönüllerini eğlendirirler, sevgililerini, eşlerini aldatırlar, maddi çıkarlarına daha önem verirler, istedikleri şeyleri elde etmek için kurnazca yollara başvururlar. Bazen erkeklerin akıllarına olumsuz fikirleri eşleri getirir.⁴³¹ Karagöz'ün Karısı, Hacivat'ın karısı ve kızı gibi ev kadınları bile bu menfaatçi olumsuz karakterlerdendir. Örneğin Karagöz'ün Karısı dırdırcıdır, kocasının maddi durumunun yeterli olup olmadığına bakmayıp durmadan isteklerde bulunur, yaygaracı birisidir, kocasına “herif” diye seslenir. Karagöz'ü başka erkeklerle aldattığı bile olur. Hacivat'ın kızı da erkekleri elde etmek için babasının parasını yedirir, erkeklerin üzerine çok düşer, yapışkandır, utanma duygusu gelişmemiştir.

Ev kadınlarından hariç bir de özellikle ahlaqsızlıklarıyla tanınmış *Zenne*'ler vardır. Bunlar genelde kimsenin onları tanımadığı bir mahallede, kendilerini iyi bir aileymiş ya da aile kızlarıymış gibi gösterip ev tutar, sonra da eve erkekleri alırlar.

⁴³¹ *Kırgınlar* oyununun muhâveresinde, Hacivat Karagöz'e hasta diye aldığı yiyecekleri, numara yaptığıı anlayınca vermez. Karagöz eve gelince durumu anlatır, karısı “O seninle eğlenmiş, sen de onu aldat.” diye fitne verir. Metnin bütünü için bkz. Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.636.

Bunlar arasında *Kanlı Nigar*, *Salkım İnci*, *Şallı Natır* gibi kötülükleriyle ün yapmış kadınlar da vardır. Bunların kimi sadece erkeğe değil, kadınlara da düşkündür. Şallı Natır ile Salkım İnci sevice denilen tipten kadınlardır. Dedikoduyu, gönül eğlendirmeyi, safa sürmeyi severler. Yaşlı zenneler bile bu eylemlere katılırlar. Daha önceden hamile olduğunu bildirmeyip, evlendiği gün doğurana bile vardır. Zenne tipleri genelde dişilikleri, iffetsizlikleri, ortalığı karıştırmaları ile oyunlara güldürücülük unsurunu katarlar.

Komşu kadın isimlerinde *Habibe Molla*, *Rabia Dudu*, *Ebru Hanım*, *Nazlı Hanım*, *Dimyat Pirinci*, *Salkım İnci*, *Dudu Hanım* olduğu gibi, *Suluca Yayla Çayırı*, *Dillice Çeşme*, *Garı Bit Ahır*, *Yedi Dağın Çiçeği*, *Hasırasıçının Kızı Rabia* gibi uydurulma isimler de vardır.

Zennelerin giyimleri şu şekildedir: Sokakta, başlarında hotoz, beyaz yaşmak, mavi ferace, yeşil pabuç, ellerinde de şemsiye vardır. Yaşlı zenne kırmızı ferace giyer, başında başörtüsü vardır, elinde değnek, ayağında sarı çedik pabuç olur. Arap zenne yüzü boyalıdır, feracesi kırmızı, başörtüsü beyaz, pabucu kırmızı olur. M.And, Sultan Abdülaziz döneminde zenneler hotoz, entari, üç etek, şalvar giyerler ve saçlarına kurdela takıldığını söylemiştir.⁴³²

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahâtnâme*'sindeki oyunlar arasında Civan Nigâr'ın da olmasından Zenne tipinin eskiden beri perdeye çıkarıldığı anlaşılmaktadır.⁴³³

1.2.4.3. İstanbul Ağzı Konuşan Tipler

İstanbul ağzı konuşan tipler, Türkçe'yi lehçe veya şive ile konuşmayan, İstanbul'un yerlisi olan tiplerdir.

---

⁴³² And, a.g.e., s.292-293.

⁴³³ Kudret, a.g.e., C.I, s.22.

1.2.4.3.1. Çelebi

Çelebi, perdenin önemli tiplerinden biridir. Ona Çelebi yerine *Civan*, *Hoppa Bey*, *Züppe Bey*, *Zampara Bey* ya da *Şık* dendiği de olmuştur. *Zater Bey*, *Kınapzâde*, *Üsküdarlı Gelenbevîzâde Fatin*, *Razakîzâde Fûruzan Bey*, *Razakîzâde Tarçın Bey* gibi farklı isimleri bulunmaktadır.

Çelebi tipi, delikanlıdır, eğlenmeyi, gezmeyi tozmayı sevmektedir. Sözde iyi yetişmiş aile çocuğudur, kibardır ama bir o kadar da çıtkırıldım ve züppedir. Güzel konuşur, And'ın tabiri ile “yontulmuş İstanbul ağzı” konuşmaktadır. Şiir okur. Kadınların yüzüne sevimli, güler yüzlü, naziktir ama vefa duygusu gelişmemiştir. Sevda, gönül işleri, çapkınlık konularında ustadır, kadınları etkilemeyi bilir, o kadar ki bazen kadınlar arasında paylaşılamaz biri haline gelir. Üstüne üstlük Hacivat'ın kızı ya da zennelerle buluşmak, sevişmek için onlardan para koparır. Ya mirasyedi olur, babadan kalma hamamını, canbaz menziline, bahçesini işletsin diye Hacivat'a verir; ya da züğürt olur, kadınların parasını yer. Çelebi tipi, hangi devirdeki oyunda yer alırsa alsın, kıyafetleri, hareketleri, konuşmaları ile devrin modalaşmış çapkın tipini temsil etmektedir.⁴³⁴

Çelebi'nin giyimi şu şekildedir: Avrupaî bir giyim tarzı vardır. Redingot, setre pantolon, yelek, boyunbağı, ekose pelerinli paltosu ve fesi vardır. Elinde genelde çiçek, çiçek demeti, nar, yelpaze, baston, şemsiye nesnelerinden birini tutuyor olur.⁴³⁵

Evliyâ Çelebi'nin *Seyahâtnâme*'sinde, *Hoppa*, *Mirasyedi Çelebi*, *Bevrânî Çelebiler* oyunlarının adının geçmesinden, Çelebi'nin Karagöz oyununun klasik tiplerinden biri olduğunu anlaşılmaktadır.⁴³⁶

---

⁴³⁴ Sevin, **a.g.e.**, s.60.

⁴³⁵ Daha geniş bilgi için bkz. And, **a.g.e.**, s.293, 294.

⁴³⁶ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.22.

1.2.4.3.2. Tiryaki

Tiryaki tipi için And, tiryakiliğinden ötürü sakat gruplamasına da alınabileceğini söylemiştir.⁴³⁷ İstanbul ağzı konuştuğu için aynı zamanda bu gruba da dahil olmaktadır. Afyon tiryakiliğinden ötürü konuşmanın ortasında başı önüne düşüp uyuklama hatta horlamaya başlar, bundan dolayı Karagöz ona “*Uykucuzâde*” ya da “*Afyonî Baba*” şeklinde de hitap eder. Adı genelde *Nokta Çelebi*’dir. İstanbul ağzı konuşur. Kahve, tütün, nargile, esrar, afyon gibi keyif veren ve bağımlılık yapan şeylere düşkünlüğü vardır. Gönlü kocamış denilir fakat o kendisi için “*İhtiyar olsam da gönlüm tazedir.*” der. Gerçek dünyadan haberi yoktur, dalgındır, keyfini kaçırır olursa sinirlenir, tersler. Tembeldir, duygusuzdur, söylenilenleri yanlış anlar ve konuyu başka yerlere götürür. Belli bir uğraşı, işi gücü yoktur, boş boş gezer. Kimi oyunlarda koltukçuluk⁴³⁸ ettiği üzerine imalar vardır. “hem sade hem şekerli kahve” istemesi gibi kimi istekleri abestir fakat perdedeki güldürücülüğünden biri de buradan gelmektedir.⁴³⁹

XVI. yüzyılın ikinci yarısında da *Tiryaki* tipinin perdeye çıkmış olduğunu zamanın ünlü şairi ve bilgin yazarı Ganîzâde Nâdirî’den (1572?-1636) öğrenmekteyiz. Nâdirî kendi dönemindeki Niksârîzâde için “*hem tiryaki, hem bengî,*⁴⁴⁰ *hem müdmin-i hamr*⁴⁴¹” olduğunu söyledikten sonra “*Hak teâlâ Hayâl-i Zıllcî Hasan*⁴⁴²... *şerrinden... sizi saklaya! Zira, hayâl-i zıllde hem dîvâne, hem sarhoş, hem tiryaki taklidi vardır.*”⁴⁴³ şeklinde bahsetmiştir.⁴⁴⁴

⁴³⁷ And, **a.g.e.**, s.294.

⁴³⁸ Koltukçuluk : 1. Koltuk yapıp satma işi. 2. (mec.) Bir kimseyi yüzüne karşı övmeyi huy edinmiş olma. (Ayverdi, “Koltukçuluk”, **a.g.e.**, s.690) 3.Koltuk meyhanesi işleten kimse (<https://www.nedirnedemek.com/koltuk%C3%A7uluk-ne-demek,> çevrimiçi, 06.01.2019).

⁴³⁹ And, **a.g.e.**, s.294.

⁴⁴⁰ Bengî: Beng (esrar) içmeye alışmış olan kimse, esrarkeş. (Ayverdi, “Bengî”, **a.g.e.**, s.133).

⁴⁴¹ Müdmin-i hamr: Şarap düşkünü. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.23).

⁴⁴² Hayâl-i Zıllcî Hasan, Hayâlî Kör Hasan’dır.

⁴⁴³ Ahmet Kutsi Tecer, “Karagöz ve Kuklaya Ait Kısa Notlar,” **Türk Folklor Araştırmaları**, Karagöz özel sayısı, C.5, 1959, s.1917-1918.

⁴⁴⁴ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.23.

1.2.4.3.3. Beberuhi

Beberuhi tipinin diğer isimleri *Altıkolaç*, *Altı Kulaç* ya da *Bişbop*'dur. Boyu çok kısadır, isimleri de boyunun kısalığından ötürü gelmektedir. Karagöz oyunu içerisinde *Beberuhi*'nin adı ile ilgili olarak şu konuşma örnek verilebilir:

“BEBERUHİ: Sen beni beğenmedin mi ulan?

KARAGÖZ: Bir karış boyun var, senin neni beğeneyim?

BEBERUHİ: Bana adla sanla “Altıkulaç” derler.

KARAGÖZ: Beş buçuğu iftira, yarım kulaç bile yoksun.” (s.583)

Boyunun kısalığı ile *Altıkulaç* ismi arasında tezat kullanılarak bir nükteleme yapılmıştır. Boyunun kısalığı oyunlarda sürekli konu edilir. Metin And, cüceliğinden ötürü sakat gruplamasına da alınabileceğini söylemiştir.

Beberuhi tipi, hızlı ve nefes almadan konuşmaktadır. Densiz konuşan, işi gürültüye yaygaraya getirip karşısındakini ezmeyi seven bir tiptir. Karagöz ile devamlı dalga geçmektedir. Karagöz de devamlı onun boyunun kısalığıyla dalga geçmektedir. Boyuna posuna bakmadan *Zenne*'lerin kendisi için ölüp bittiğini sanmaktadır. Laf taşıyarak⁴⁴⁵, insanları birbirine düşürmektedir. *Beberuhi*'nin açık ezgisini güftesi “*Bir buçuk endâzeyim*⁴⁴⁶”dir. Giyimi şu şekildedir: Başında külah, sırtında salta, bacağına dizlik, çizme vardır. Kimi zaman külahında kağıt fener taşımaktadır.⁴⁴⁷

⁴⁴⁵ And, **a.g.e.**, s.294.

⁴⁴⁶ Endâze: Bez, kumaş gibi şeyleri ölçmekte kullanılan ve çarşı arşını da denen 65 santim uzunluğunda ölçü. (Ayverdi, “Endâze”, **a.g.e.**, s.343).

⁴⁴⁷ And, And, **a.g.e.**, s.296.

1.2.4.4. Anadolulu Tipler

Anadolu içindeki halk ayrı bir grupta ele alınmıştır. Karagöz'ün geniş tip kadrosunda tiplerin nereli oldukları önemlidir. Tiplerin özellikleri nereli oldukları ile şekillenmektedir. Anadolu topraklarındaki halk bir bakıma Türkler'deki çeşitliliği temsil etmektedir.

1.2.4.4.1. Türk

Anadolulu tiplerin en belli başlısı *Türk* yahut *Hırbo* diye bilinen tiptir. İsmi genelde *Himmet Dayı*'dır, bazen *Tosun Ağa*, *Veli Dayı*, *Mehmet Usta*, *Dursun Ağa* isimlerini de alır. Perdenin en uzun boylusudur. Karagöz onu Galata Kulesi'ne benzetir ve boyunun uzunluğunu vurgulamak için onunla konuşurken merdiven dayayıp çıkıp ancak oradan konuşabilir. Karagöz oyunlarında Kastamonulu oduncu, Bolulu aşçı, yufkacı, kadayıfçı, yoğurtçu, koç bakıcısı, ayakkabı tamircisi, gözlemeci, leblebici, bekçi olur.⁴⁴⁸ Hareket ve konuşmaları kabadır. Kendine iyi sözler söylenirse kötüye yorar, “ayı” dendiğinde ise sevinir. Bazı sözcükler için kendine özgü karşılıklar kullanır: *kâfat/yayla*: kağıt, *övendire*: kalem, *katran çömleği*: mürekkep hokkası, *çizukturucu*: yazı, *mezeleşmek*: konuşmak, Kimi kelimeleri de bozarak kullanır, örneğin *İstanbul*'u *Ustangul* şeklinde kullanır.⁴⁴⁹

1.2.4.4.2. Laz

Laz/Karadenizli tipinin ismi *Trabzonlu*, *Hemşinli Hayreddin* ya da *Çopur Memiş*'tir. Laz perdeye girerken kendisini şu şekilde tanıtır: “*Trabzon'da pabalık, ağzı kalabalık, paşında koca yağlık, Çopur Memiş.*”. Açıkı dansı “horon”dur.

⁴⁴⁸ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.24; And, **a.g.e.**, s. 296.

⁴⁴⁹ Daha geniş bilgi için bkz. And, **a.g.e.**, s.296.

Laz tipinin elinde genellikle kemeçesi olur. Çok hızlı konuşur, çok hareketlidir, yerinde duramaz. Çabuk sinirlenir, çabuk da sakinleşir. İş olarak genellikle gemicilik, kayıkçılık, kalaycılık, hallaçlık ya da tütüncülük yapar.⁴⁵⁰ Hacivat Laz’a “Trabzon’un gülü”, Laz da Hacivat’a “Meydan bülbülü” diye hitap eder.⁴⁵¹ O kadar hızlı ve çok konuşur ki karşısındakine konuşma fırsatı vermez. Karagöz ancak onun ağzını kapatıp susturarak konuşma fırsatı bulur. Çok konuştuğu gibi çok da soru sorar, sorunun yanıtlarını da gene soru şeklinde kendisi sorar, karşısındakinin ne cevap vermesine ne de konuşmasına fırsat verir: “*Nasulsun? Eyu musun, hoş musun? Akşamdan peru sarhoş musun? Dolu musun, poş musun? Yaş musun, kuru musun?*”⁴⁵²

Laz’ın giyimi şu şekildedir: Diz kapağına kadar uzayan, arkası kırmalı, sarı bir entari; altına zıpka ya da ağsız şalvar giyer, her ikisi de gene sarıdır; başında bir sargı olur, tepesi püsküllü ya da çerkes kalpağıdır.⁴⁵³

1.2.4.4.3. Kayserili

Kayserili/Karadumanlı tipinin adı *Mayısoğlu*’dur. Memleketindeki takma adı ise *Suyabatmaz*’dır. Büyük şehirde yaşamaya artık alışmış, daha kibar, daha açıkgozlü bir tiple karşılaşırız. Kurnazdır. Genelde koluna takılı bir yumurta sepeti olur. Genelde pastırmacı, yağcı, bakkal, kavaf, ya da nakkaş olur. Kayserili de sözcüklere kendine özgü karşılıklar kullanır: *gazavet*: gazete, *guravathane*: kıraathane, *babulokh*: avukat.

Kayserili’nin açkı dansı “kaşık”tır. Oynayarak ve açkı ezgisini söyleyerek perdeye girer.

⁴⁵⁰ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.24; And, **a.g.e.**, s. 297.

⁴⁵¹ And, **a.g.e.**, s.297.

⁴⁵² Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1164.

⁴⁵³ Daha geniş bilgi için bkz. And, **a.g.e.**, s.297.

Kayserili'nin giyimi de şu şekildedir: Kırmızı şalvar, yollu mintan, yünden potur giyer, yün kuşak katar, yazma çevreli fes giyer, ayağında nakışlı yün çorap ve çarık vardır, belinde silahlık, omzunda kırmızı bir salta olur.⁴⁵⁴

1.2.4.4. Kürt

Kürt tipi, Doğu Anadolu'dan gelmiştir. Genellikle Harputlu'dur. Adı *Hasso*'dur. Çocuksudur, iyi huyludur. İşi genellikle hammallık, hammal kahyalığı, aşçı yamaklığı ya da bekçiliktir.⁴⁵⁵ Karşısındakinin ne dediğini anlamaz ise genelde şöyle der: “*Vıy babo ne diyon? Benim dedüğüm Farisî kelâm, senin dedüğün ne ola babo?*”. Açık dansı “bar” ya da “çırpan oyunu”dur.

Giyimi şu şekildedir: Mavi şalvar, çizgili entari giyer, sırtında bir maşlah⁴⁵⁶ olur, yünden kolsuz yarım cübbe giyer. Başında keçeden bir külâh, ayağında çiftçi çarığı, elinde uzun bir sopa olur.⁴⁵⁷

1.2.4.5. Eğinli

Eğinli tipi genellikle kasaptır. Giyimi şu şekildedir: Kırmızı potur giyer, başında fes vardır, üzerinde silahlık, tabanca ve kırmızı salta olur.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Daha geniş bilgi için bkz. And, **a.g.e.**, s.297.

⁴⁵⁵ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.24; And, **a.g.e.**, s. 297.

⁴⁵⁶ Maşlah: Daha çok Araplar'ın ileri gelenlerinin giydiği, bütün vücûdu örten uzun ve kolsuz üstlük, harmâni. (Ayverdi, “Maşlah”, **a.g.e.**, s.776).

⁴⁵⁷ Daha geniş bilgi için bkz. And, **a.g.e.**, s.297.

⁴⁵⁸ Daha geniş bilgi için bkz. And, **a.g.e.**, s.297.

1.2.4.5. Anadolu Dışından Gelen Tipler

Anadolu dışından gelen yabancı uyruklu tiplerin kendilerine has özellikleri Karagöz oyunlarında bu tiplerin oluşmasını sağlamıştır.

1.2.4.5.1. Arnavut

Arnavut tipinin ismi Karagöz oyunlarında, *Recep*, *Şaban*, *Ramazan*, *Bayram*, *Coşa*, *Ali Kettan*, *Bayram Ağa* ya da *Zeynep Ağa* olur. İş olarak celeplik⁴⁵⁹, koruculuk, ciğercilik, bostancılık, bahçıvanlık, bozacılık, kaldırımcılık, kır bekçiliği yapar.⁴⁶⁰ Dürüştür, merttir. Sayıları bile bilemeyecek kadar bilgisizdir. Çabuk öfkelenir, ataktır, öldürmek onun için normal bir şeydir, kabadayılık taslar ama sıkıya gelince de ilk o kaçar. Bir şey olunca hemen tabancasına dayanıp meydan okur: “*Kim atlatacak, piştov mu, tabanca mı, ruvelver mi, top mu, tüfek mi, nerede kabadayı görelim.*” Karşısındakini ezmekten hoşlanır. İyi davranılırsa yumuşak başlıdır. Heceleri kekeler gibi çoğaltarak ve vurgulayarak konuşur. Arnavut tipinin XVII. yüzyılda da olduğunu Evliya Çelebi’nin Seyahâtnâme’sinde adının geçmesinden anlaşılmaktadır.⁴⁶¹

Arnavut’un giyimi şu şekildedir: Beyaz fistan, kırmızı tozluk giyer, bunlar yerine potur da giyebilir, kırmızı cepken, kırmızı yelek, beyaz çoban gömleği giyer.

Orman koruyucusu ayları sayarken Ramazan’ı atlar. Giyimi ise şu şekildedir: Barata, entari/fistan, beyaz şalvar giyer, kırmızı yemenisi vardır, kaması ve elinde sopası olur.⁴⁶²

⁴⁵⁹ Celeplik: Koyun, keçi, sığır gibi kasaplık hayvan ticâreti. (Ayverdi, “Celeplik”, **a.g.e.**, s.188).

⁴⁶⁰ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.24; Metin And, **a.g.e.**, s.300.

⁴⁶¹ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.653.

⁴⁶² Daha geniş bilgi için bkz. And, **a.g.e.**, s.300.

1.2.4.5.2. Arap

Karagöz’de Ak Arap ve Kara Arap/Zenci olmak üzere iki tip *Arap* vardır.

Ak Arap genellikle Suriye, Şam, Beyrut, Akaba, Yafa, Halep, Bağdat, Basra’lı olur. İsmi *Hacı Fettah*, *Ebu’l-Hasan*, *Hacı Şamandra*, *Hacı Fitol*, *Hacı Fısfış* ya da *Hacı Kandil* olur. İş olarak Mekke kınası tüccarlığı, kahve dövücülüğü, kestane, fıstık, baklava satıcılığı, kökçülük, devecilik gibi şeyler yapar, kimi zaman da dilencilik yapar.⁴⁶³ Gazel okur ya da elini şakağına koyup “yâ lelli” şeklinde maval okur. *Dilenci Arap* dua ederken çoğunlukla beddua sözleri söyler;⁴⁶⁴ ama bunları öyle bir söyler ki karşısındaki dua etmeyip aslında beddua ettiğini çok sonra anlar. Dileci Arap’ın XVII. yüzyılda da olduğunu Evliya Çelebi’nin Seyahâtname’sinde adının geçmesinden anlaşılmaktadır.⁴⁶⁵

Ak Arap’ın giyimi şu şekildedir: Arabesk gömlek, kırmızı şalvar giyer, başında kefiye⁴⁶⁶ ayağında çarık, belinde silahlık olur.

Kara Arap/Zenci’nin ismi *Mercan Ağa’dır*. İş olarak halayıklık, uşaklık, lalalık, kabakçılık yapar.⁴⁶⁷ Halayık olunca oyunda *Kayarto*⁴⁶⁸ denir; adı da *Şetaret Bacı* olur. Konuşurken Arapça kelime çok kullanır. Karagöz Arap’ın kendini anlamadığı zaman sinirlenir “*Sen Türkçe bilmez?*” der. Söylenilenleri zor anlar, sürekli “*Kim soyladı? Ne soyladı? Kima soyladı? Ne vakit soyladı?*” sorularını sorar durur. Karagöz’e sürekli “*mışkın, murdar, musubat, şingane*” der. Bu tipe, kabak çalan Arap’ı ve susam satan *Hoşkadem*’i de ilave edebiliriz.

⁴⁶³ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.24.

⁴⁶⁴ And, **a.g.e.**, s.299.

⁴⁶⁵ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.653.

⁴⁶⁶ Kefiye: Kefiye de denilir; omuzları dahi örtmek üzere başa sarılan ipekden püsküllü ince örtü. Baş ve yüzü güneşin hararetinden muhafaza eder. (Reşat Ekrem Koçu, “Kefiye”, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yayınları, Ankara, 1967, s.156).

⁴⁶⁷ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.24.

⁴⁶⁸ Kayarto: (argo) Ahlâksız kimse, homoseksüel erkek. (Ayverdi, “Kayarto”, **a.g.e.**, s.643).

Arap Bacı'nın giyimi şu şekildedir: Kırmızı ferace giyer, beyaz başörtüsü vardır, ayağında kırmızı pabuç olur. Arap Uşak'ın giyimi şu şekildedir: Siyah elbise, şalvar, salta giyer, kırmızı kuşak takar, kırmızı yemenisi olur ve kırmızı mavi püsküllü fes takar. Susam Satıcısı'nın giyimi şu şekildedir: Çarşaf giyer, başında beyaz bez bağlı olur, beline beyaz kuşak takar, başında susam helvası sepeti, sepetin üzerinde beyaz bir örtü olur, kolunda sepetiyle iki yana sallanarak yürür.

1.2.4.5.3. Acem

Anadolu dışından İstanbul'a gelenlerin çoğuna *Acem* denir. Acemler'in çoğu İran ya da Azerbeycan'dan gelir. İsmi genellikle *Cabbar Ağa*, *Gaffar Ağa*, *Mirza Sarfırazoğlu*, *Baba Nukud*, *Hüseyin Kehvari Tebrizî*, *Antikacı Mirza*, *Ali Ekber Ağa* olur. Hacivat ona "*İran Gülü*" şeklinde hitap eder. Perdeye genelde at üstünde ya da arabayla gelir. Genelde halı tüccarı, tömbekici⁴⁶⁹, tefeci ya da antikacı olurlar. Varlıklıdır, cömerttir, eğlenceyi sever, kendini eğlendirenlere bol para verir; gönlü yücedir, mübalağayı ve şiiri sever, çok da atarak konuşur. Acem'in açkı ezgisi ısfahan makamındadır.⁴⁷⁰

Acem'in giyimi şu şekildedir: Pantolon, beyaz bir mintan giyer, boyu diz kağına kadar bir şal entarisi vardır, belinde beyaz kuşak, başında acem papağı⁴⁷¹, arkasında da lacivert ya da siyah bir cübbe olur.⁴⁷²

1.2.4.5.4. Rumelili

⁴⁶⁹ Tömbeki: Nargile ile içilen bir tütün çeşidi. (Ayverdi, "Tömbeki", **a.g.e.**, s.1266). Bu tütün özellikle İran'da yetişir.

⁴⁷⁰ And, **a.g.e.**, s.298.

⁴⁷¹ Papak: Kafkasya ile Azerbaycan bölgelerinde ve Türkistan'dan gelen göçmenler tarafından giyilen, koyun veya kuzu postundan yapılmış, kulağın üst kısmına kadar inen baş giyeceği, bir tür kalpak. (Ayverdi, "Papak", **a.g.e.**, s.975).

⁴⁷² And, **a.g.e.**, s.299.

Rumelili/Muhacir tipi ismi genelde *Hüsmen Ağa*, *Mestan Ağa* ya da *Pehlivan*'dır. Çoğunluğu Çatalca'dan gelir. İşi pehlivanlık ya da arabacılık yapmaktır.⁴⁷³ Kendi pehlivanlığı ile pek bir övünür, üstüne kimse yok sanır, karşısına kim gelse beğenmez, güreşmeye değer bulmaz bile; ama güreşip yenilince de “Ayağım kaydı.”, “Ayağım burkuldu.” gibi mazaretler uydurup, yenememesine bahaneler bulur. Konuşmasına hep “*A be ahretlik*” diye başlar. “*Kalçın ağızlı, susak kafalı, kodoş, paytak, kızan*” keklimelerini çok kullanır. Açık ezgisi zurna ile “çıtak havası”dır.

Giyimi şu şekildedir: Yakasız mintan, göğsü işlenmiş cepken, dizden paçaya doğru daralan yan dikişleri nakışlı pantolon giyer, boyu kısa kol yenleri ve kuşağı vardır, çuhadan külâh takar, külâha çevre⁴⁷⁴ dolanıktır.⁴⁷⁵

1.2.4.5.5. Çingene

Karagöz oyununda diğer bir tip de *Çingene* tipidir. M. And, Çingeneler'in Anadolu Dışından Gelenler grubuna tam girmemekle birlikte dillerinin değişik olması ve ayrı bir etnik topluluk olması sebebiyle Çingeneleri de buraya alabileceğimizi söyler.⁴⁷⁶ Çingene tipi geçici bir tiptir fakat oyunlarda geçen deyimler arasında Çingenelerin dilinden pek çok sözcük bulunması, oyunlarda Karagöz'ün Çingene olduğuna dair imalar bulunması ve hatta bazı araştırmacıların Karagöz oyununun Asya'dan Anadolu'ya Çingeneler aracılığıyla geldiğini ileriye sürmelerini de gözününde tutarsak, Çingeneler Karagöz oyunu içerisinde daha önemli bir yere yerleşmektedir.

⁴⁷³ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.24; And, **a.g.e.**, s.300.

⁴⁷⁴ Çevre: 1.Kadın ve erkek giyiminde, ev döşemesinde süs olarak kullanılan, eskiden çeyiz eşyası arasında bulunması şart sayılan, renkli nakışlarla, sırma, altın veya gümüşle işlenmiş dört köşe örtü. 2. Üstüne nakışlar basılmış, mendil, baş örtüsü vb. olarak kullanılan dört köşe tülbent, yemeni. (Ayverdi, “Çevre”, **a.g.e.**, s.227).

⁴⁷⁵ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.300.

⁴⁷⁶ And, **a.g.e.**, s.300-301.

Çingenelerin kendilerine has kullandıkları tabirler ve kelimeler vardır: *nasılsın*: sos kerosa, *aynalı*: güzel, *uçlanmak*: vermek, *papel*: para, *peniz*: söz, *çay*: kız, *şorolo/çavoro*: oğlan, *hastar etmek*: cinsel birleşme, *mühreci*: sevic, *pandeli*: tef, gibi. Çingenenin aşkı ezgisi olarak “todi⁴⁷⁷ havası” çalınır. Bazı oyunlarda perdeye eşek ya da maymunla girerler. Çingene olan ve kötü bir tip olan *Bok Ana* “câzû-yı nekbet” şeklinde tanıtılır.

Erkek çingenenin giyimi şu şekildedir: Siyah saltası, kopçalı siyah bir kuşağı vardır, fes takar, üzerinde kocaman sarık vardır, ayağında siyah potur, elinde çubuk olur. Kadın çingenenin giyimi şu şekildedir: Mavi bir yeldirme giyer, elinde çiçek sepeti olur, başında örtüsü, başörtüsünün üzerinde de çiçek olur.⁴⁷⁸

1.2.4.6. Müslüman Olmayan Tipler

Osmanlı topraklarında her dinden tip bulunmaktaydı. Müslüman olmayan tipler de ayrı bir grup halinde incelenmiştir. Metin And, bu grup için *Zimmî*⁴⁷⁹ *Tipler* tabirini de kullanmıştır.

1.2.4.6.1. Rum

Oyun içerisinde *Frenk/Rum/Balama*⁴⁸⁰ tipi genellikle Rum, bazen de Tatlısu Frengi⁴⁸¹ olarak anılmaktadır. Rum’un ismi genelde *Nikolaki*, *Apostol*, *Gerkidis*,

⁴⁷⁷ Todi: Çingene. (Ferit Devellioğlu, **Türk Argosu İnceleme ve Sözlük**, 6.bs., Aydın Kitabevi, Ankara, 1980, s.148).

⁴⁷⁸ And, **a.g.e.**, s.300-301.

⁴⁷⁹ Zimmî: Müslümanların hâkim olduğu bir ülkede müslüman olmayan tebaa, İslâm hukûkuna göre yönetilen bir devlete tâbi olan, vergi veren ve korunan kitap ehli, ehl-i zimmet. (Ayverdi, “Zimmî”, **a.g.e.**, s.1390), Metin And ise kitabında “*Osmanlı uyrukluğunda olmakla birlikte, Hristiyan olan erkeklere Zimmî, kadınlara da Zimmîye deniliyordu.*” şeklinde açıklamıştır. (And, **a.g.e.**, s.301).

⁴⁸⁰ Balama, Çingenelerin dilinde argo olarak “Yunanlı” demektir. Frenk ve Rum tipleri için kullanılır.

Hristaki Efendi, Niko ya da *Kiryako* olur. İş olarak genellikle doktor, eczacı, tacir, terzi ya da meyhaneci olur. Açık dansı “polka, kadril” gibi danslardır. Konuşmasında “*Buon giorno, come state*” gibi İtalyanca, “*kalispera*” gibi Rumca sözlere yer verir. Rum’un giyimi şu şekildedir: İnce damalı kısa paçalı pantolon, önü açık beyaz yelek, arkası yırtmaçlı, alacalı renklerde parçalardan frenk palto giyer, fazla uzun bir silindir şapka, ayağında uzun burunlu bir iskarpın, üstünde beyaz tozluk ve ince bir bastonu vardır.⁴⁸²

1.2.4.6.2. Ermeni

Karagöz oyununda *Ermeni* tipinin ismi genellikle *Onnik* ya da *Udi Sarı Onnik*’tir. Genellikle elinde ud ile gelir. Güzel sanatları sever, müzikle, şiirle ilgilenir. Soylu bir aileden gelir, bu yüzden de başkalarını küçümser. Konuşmasında “*he*”, “*ahbar*”, “*şıp deyi*”, “*maytap etmek*”, “*cenabınız*”, “*kıyak*”, “*zo*” gibi sözcükleri oldukça kullanır. Bazen de konaklarda ayvaz olarak karşımıza çıkar, ismi genelde *Ohannes Ağa* ya da *Serkis* olur. İş olarak kuyumculuk, lağımcılık veya tuhafiyecilik yapar.⁴⁸³ Kânî’nin *Hezeliyyât*’ında bir hicviyyedeki “Karagöz perdesidir Serkizsiz” mısrasından Ermeni tipinin XVIII. yüzyılda da görüldüğünü anlamaktayız.⁴⁸⁴ Ermeni tipinin giyimi şu şekildedir: Siyah cübbe, pantolon giyer, kalıpsız fes takar, elinde sapı kırık bir şemsiye veya siyah kılıf içinde bir ud olur.⁴⁸⁵

1.2.4.6.3. Yahudi

⁴⁸¹ Tatlı su Frengi: Yakınoğlu’da yaşayan Avrupalılar gibi yaşamaya, giyinmeye özenen hristiyan. (Ayverdi, “Tatlı su”, **a.g.e.**, s.1210).

⁴⁸² And, **a.g.e.**, s.302.

⁴⁸³ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.24.

⁴⁸⁴ Kânî, **Hezeliyyât**, s.37; aktaran Siyavuşgil, **a.g.e.**, s. 179.

⁴⁸⁵ And, **a.g.e.**, s.302.

Karagöz oyununda yer alan *Yahudi* tipi, yardımcı tiplerin içinde en çok perdeye çıkan tiptir. *Cûd*⁴⁸⁶ da denilir. İsmi *Azarya*, *Buhuraçi*, *Zaharya*, *Mişon* ya da *Samuel Efendi* olur. İş olarak kuyumculuk, sarraflık, eskicilik, tefecilik yapar. Türkçesi bozuk olduğu için karşısındakinin anlamamasından yararlanarak sövüp durur. Konuşmasında *ke kerez*, *me keriz* gibi İspanyolca tabirler de kullanır.⁴⁸⁷ Para konusunda çok hesapçı ve pazarlıktır, yaygaracıdır, korkaktır; pehlivanlık, dövüşmek icap ettiği zaman hemen kaçır.⁴⁸⁸ Çoğu kez elinde Tevrat ile gelir, sağa sola okur üfler. Oyunlarda Haham’a ve Yahudi olan hokkabaza da rastlanılır.

Bazı Yahudi tasvirlerinin elinde cennetin anahtarı olarak adlandırılan bir anahtar vardır. Burada Yahudilerin cennetin sadece kendilerinin olduğunu inanmalarına ustaca bir atıf yapılmıştır.⁴⁸⁹

Yahudi’nin giyimi şu şekildedir: Siyah şalvar, basma entari, siyah cübbe giyer, cübbesinin bir eteğini eliyle tutar. Entarinin belinde kuşak takılıdır. Başında kaveza ya da hafif bir sarık olur, kimikez şalla örtülü hafif bir siyah sarık sarar. Omzunda bir çuval, ayağında çedik pabuç vardır. Gözlük taktığı da olur.⁴⁹⁰

1.2.4.7. Kusurlu ve Ruhsal Hasta Olan Tipler

Bu gruba giren tiplerde And, fiziksel ya da ruhsal olarak sakatlıkları olanları dahil etmiştir.

⁴⁸⁶ Cûd: İnsanlara ihtiyaçlarını bildirmelerine meydan vermeden lutufta, ihsanda bulunma, el açıklığı, cömertlik. (Ayverdi, “Cûd”, **a.g.e.**, s.202).

⁴⁸⁷ Bu İspanyolca tabirler muhtemelen 1492’de İspanya’dan Osmanlı’ya gelen Sefarad Yahudileri’nden kalma tabirlerdir.

⁴⁸⁸ And, **a.g.e.**, s.301.

⁴⁸⁹ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.97.

⁴⁹⁰ And, **a.g.e.**, s.302.

Kekeme, Kambur, Hımhum, Sağır, Kötürüm tiplerini fiziksel sakatlar grubundadır.⁴⁹¹ Tiplerden biri *Kanbur Mehmet Efendi*'dir. Zekası diğer tiplere göre geridedir. "Tecâhül-i ârifâne"lik yapar. Giyimi şu şekildedir: Üstünde eskice, rengi uçuk yaprak yeşili bir biniş⁴⁹² vardır, başında kâtibî bir kavuk, ayağında sarı bir çedik pabuç, sırtında zembil⁴⁹³, elinde de muşamba bir fener taşır. Bu tipler adlarıyla ilgili özellikleri genellikle taşımaktadır. Kekeme tipi kekeme konuşur, Hımhum tipi burnundan konuşur.

Karagöz oyununda yer alan Deli, Esrarkeş, Aptal tipleri de ruhsal sakatlar grubuna dahildir.⁴⁹⁴ Metin And, Köçek ve Çengi'yi de bu grup içinde saymıştır.⁴⁹⁵ Biz Köçek ve Çengi tiplerine "Eğlendirici Tipler" sınıfında yer verdik. Bu gruptan perdede en çok Aptal'ı görürüz. İsmi genellikle *Aptal Asım*'dır. Yaygaracıdır, küfürlü konuşur, ar duygusu yoktur, aynı zamanda yüz­süz ve sırnaşık bir tiptir. Aptal olduğu için mahallede kimse ona dokunmaz. Giyimi şu şekildedir: Uçkurlarını ensesinden bağladığı on-onbeş parçadan oluşan bir donu vardır, önü yırtık, kulaklarına kadar inmiş soluk bir fes takar, ayağının birinde takunya, diğerinde eski bir terlik olur. Aptallardan bazıları ucuna ip bağlı oyuncak bir arabayı sürükler, bazıları da bir elinde bir Karagöz, öteki elinde bir Hacivat taşır.⁴⁹⁶ Bu, Karagöz ile Hacivat'ın kendilerini büyük görmemeleri, her an bir oyuncak gibi oynatılabileceklerini kendilerine hatırlatmak içindir.

1.2.4.8. Kabadayı ve Sarhoş Tipler

⁴⁹¹ And, **a.g.e.**, s.302.

⁴⁹² Biniş: 1. Çok bol ve geniş cüppe, ferâce. Osmanlı devrinde genellikle ulemâ sınıfı, yüksek rütbeli görevliler, saray ve yeniçeri ileri gelenleri biniş giyerlerdi. 2. Eskiden atlı alaylarda giyilen çok bol, kolları dirsekten yere kadar yırtmaçlı elbise. (Ayverdi, "Biniş", **a.g.e.**, s.151).

⁴⁹³ Zembil: Hasırdan veya hurma liflerinden örülmüş kulplu torba. (Ayverdi, "Zembil", **a.g.e.**, s.1382).

⁴⁹⁴ And, **a.g.e.**, s.303.

⁴⁹⁵ Metin And, Köçek ile Çengi'yi cinsel tercih farklılıklarından dolayı bu gruba koyduğunu söylemiştir (And, **a.g.e.**, s.303). Köçekler erkektir, cinsiyet değiştirmez, sadece oynarlarken eğlence amaçlı altlarına uzun bir etek geçirirler; Çengi ise zaten kadınlardan olur.

⁴⁹⁶ Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.303.

Tuzsuz, Efe/Zeybek, Matiz, Sarhoş, Külhanbeyi bu gruba girer. Bu gruptaki tipler genelde oyundaki olaylar karmaşık bir hale geldiğinde işleri bir çözüme erdirip oyunu bir sonuca bağlamaktadırlar.⁴⁹⁷ Mahallede sözde düzeni sağlarlar.

1.2.4.8.1. Tuzsuz

Tuzsuz tipinin isimleri *Mandıralı Deli Tuzsuz, Bekri Veli, Tekbıyık, Sakallı Deli, Hımhım Ali, Hovarda Çakır, Kırmızı Suratlı Bakır, Burunsuz Mehmet, Çopur Hasan, Cingöz Mustafa* şeklindedir. *Tuzsuz Deli Bekir* ismi ile *Bekri* lakabının ses benzerlikleri, *Bekri*⁴⁹⁸’nin zamanla *Bekir*’e dönüşmüş olabileceğini akla getirmektedir.⁴⁹⁹ Genelde “*Hey hey, gidi yiğitlik hey!*” gibi nârâlar atar. Konuşması sırasında tabanca, karabina, çifte, kılıç, şiş gibi silah adlarını sıralar durur. Öldürmede elinin hafifliğiyle övünür. Dövüşmek için devamlı bahane arar, her an herkesle dövüşebilir.⁵⁰⁰ *Tuzsuz*’un gerçek hayattan bir karakter olabileceğini Evliya Çelebi’nin *Seyahâtnâme*’sinden öğrenmekteyiz. XVI. yüzyılın sonlarında Yeniçeriler, İstanbul sokaklarında zorbalığa başlamışlardır. Oyunlarda da hamamı basan “Gazi Boşnak” tipi vardır. Bu tipin Yeniçeriliği, devlet otoritesini, gülünç polis sultanı gibi şeyleri temsil ettiği düşünülmüştür.⁵⁰¹

1.2.4.8.2. Matiz

*Matiz*⁵⁰², Çingene dilinde sarhoş anlamına gelen *matto*’dan gelmektedir. *Matiz*lerden biri olan *Bekri Mustafa*, gerçekte yaşamış birisidir. *Bekri Mustafa* daha

⁴⁹⁷ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.23.

⁴⁹⁸ *Bekri*: (Kökü belli değildir) (Bâzı dilciler kelimeyi, XVII. yüzyılda İstanbul’da yaşadığı rivâyet edilen *Bekrî Mustafa* adındaki bir ayyaşın ismine bağlar) Çok içki içen, içki müptelâsı kimse, ayyaş. (Ayverdi, “*Bekri*”, **a.g.e.**, s.129).

⁴⁹⁹ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.23s.

⁵⁰⁰ And, **a.g.e.**, s.303.

⁵⁰¹ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.167-168; Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.23.

⁵⁰² *Matiz*: Sızacak duruma gelmiş, çok sarhoş. (Ayverdi, “*Matiz*”, **a.g.e.**, s. 777).

sonra pek çok halk fıkrası, Karagöz oyunu ve meddah hikâyelerinde yer almıştır.⁵⁰³ Bekri Mustafa hakkında Evliyâ Çelebi'nin eserinde öğrenmekteyiz. *Seyahâtnâme*'sinde kendi döneminde sarhoşluğuyla ün salmış olan Bekri Mustafa adlı kişinin hayâl perdesinde temsil edildiğini belirtmiştir.⁵⁰⁴ Bekri tipine Evliyâ Çelebi'nin döneminden önce de rastlamaktayız. Bu tipin XVII. yüzyılın ikinci yarısında *Sarhoş* adıyla perdede olduğunu Ganîzâde Nâdirî'nin Tiryaki tipinde bahsettiğimiz ilgili yazısından öğrenmekteyiz.

Matiz, Meyhâne oyununun baş oyuncusudur. Matiz'in en öne çıkan özelliği gözdağı vermek, kaba kuvvet kullanmaktır. Karşısındakinin kafasını keserek, dış ağrısını giderebileceğini iddia eder. 999 kişinin işini bitirdiğini, bunu bine tamamlamak istediğini söyler. Babasını kendisinin doğradığını övünerek anlatır. Karşısındakini tam cezalandıracakken her seferinde son anda bağışlar. Bağışlamanın gerekçesi olarak da şu öğretiyi söyler: “*Edene etmek her kişinin kârıdır, edene etmemek er kişinin kârıdır.*” Genelde peltek bir konuşma şekli vardır. Giyimi şu şekildedir: Üzerinde bir cepken, başında bir sarık ya da fes, ayağında potur ve sırmalı bir tozluk olur.⁵⁰⁵

1.2.4.8.3. Külhanbeyi

Külhanbeyi tipinin Karagöz oyunları içerisindeki isimleri *Yanbastı Ali*, *Gevşek Mehmet* ya da *Çağanoz Salih* şeklindedir. *Yanbastı*, *Bağrıyanık*, *Vurdumduymaz* gibi takma adları vardır. Meslek olarak genelde tulumbacılık⁵⁰⁶ yapar. Heceleri çeke çeke, uzata uzata konuşur. Külhanvârî yürüyüş denen hafif yan yan, yalpalama şeklinde yürür. Kabadır, yere tükürür, bıyığına burar. Maniler okur,

⁵⁰³ Boratav, **a.g.e.**, s.94.

⁵⁰⁴ Evliya Çelebi, **a.g.e.**, C.I, İkinci Kitap, s.653.

⁵⁰⁵ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.304.

⁵⁰⁶ Tulumbacı: Eskiden yangın tulumbasını yangın yerine götüren ve yangını söndürmeye çalışan kimse. (Ayverdi, “Tulumbacı”, **a.g.e.**, s. 1269).

“todice⁵⁰⁷ konuşmak” denen bir argo kullanır. Giyimi şu şekildedir: Pantolonunun paçaları kıvrıktır. Omzunda kolları geçirilmeden duran mor kadifeden ceketı olur. Yakası iliklenmemiş, göğsüne kadar açık, kolları dirsekle bilek arasında katlanmış, mavi renkte ipekli frenk gömleği giyer. Fesinin üstünde bıçkınvârî tarzda sarılı yazma yemenisi vardır. Yarım Fransız, arkası yumurta öğçeli, fortları basık iskarpın giyer. Belinde Trablus ipeğinden kuşak olur, boynunda muska, elinde otuz üçlük tesbih taşır.⁵⁰⁸

1.2.4.8.4. Efe

Efe/Zeybek tipi, heybetleriyle daha çok haydutluk efsanelerinde rol alırlar. Giyimleri şu şekildedir: Sirtında bir cübbe olur, kısa topuz şalvar giyer, belinde de Trablus kuşak takılıdır. Kırmızı bir yemenisi vardır. Yün örme tozluk kullanır. Başında, Trablus işi sarık sarılı yüksek bir fes olur. Uzun bir bıçağı ve omzunda tüfeği vardır.⁵⁰⁹

1.2.4.9. Eğlendirici Tipler

Eğlendirici Tipler, seyirlik oyunlar icra edenlerdir, bu gruba Kantocu, Hokkabaz, Canbaz, Curcunabaz, Çalığıcı Kızlar, Köçek, Çengi gibi eğlendirici kişilerin hepsi girer.⁵¹⁰ Oyunun olayları içinde yer almaz, kutlama, düğün olduğu zaman perdeye çıkarlar.⁵¹¹

⁵⁰⁷ Todi: Çingene. (Devellioğlu, “Todi”, a.g.e., s.148).

⁵⁰⁸ And, a.g.e., s.304.

⁵⁰⁹ And, a.g.e., s.304.

⁵¹⁰ Metin And tasnifinde Köçek ile Çengi tiplerini cinsel tercih farklılıklarından “Kusurlu ve Ruhsal Hasta Olan Tipler” gurubunda ele aldığını söyler. Fakat Köçek ile Çengi eğlendirici tiplerdir.

⁵¹¹ And, a.g.e., s.304-305.

1.2.4.10.Olağanüstü Tipler ve Yaratıklar

Cazu, *Büyücü* gibi büyüyle, doğaüstü güçlerle uğraşan tipler, *Cinler* gibi varlıklar, *Yılan* gibi bu işlerle bağlantılı olan, *Canavar*, *Ejderha* gibi olağanüstü gücü olan tipler bu gruba girerler. Bunlar diğer tiplere nazaran daha az perdede gördüğümüz tiplerdir. Cadıların başında ejderha hotozu⁵¹², elinde de yılan kamçısı olur.

1.2.4.11.Geçici, İkincil Tipler ve Çocuklar

Metin And, birkaç tipi, Geçici, İkincil Tipler ve Çocuklar grubunda toplamıştır. Bu gruplar tek oyun için başrol oyuncusu olup başka oyunlarda rastlamadığımız tipler, tek oyun için önemli bir rolü olup başka oyunlarda rastlamadığımız tipler ve birkaç oyunda görünüp çok önemli bir rolü olmayan tipler şeklindedir.

Tek oyun için başrol oyuncusu olup başka oyunlarda rastlamadığımız tipler, nev-icad oyunlardaki halk hikâyelerinden uyarlama olanlarında vardır. Bu tipler, *Ferhat ile Şirin*, *Tahir ile Zühre*, *Kerem ile Aslı*, *Leyla ile Mecnun*, *Aşık Hasan ve oğlu* ve *Nasreddin Hoca* gibi tiplerdir.

Tiplerin bazıları Karagöz ve Hacivat'ın akrabasıdır. *Kırgınlar* oyunundaki Hacivat'ın oğlu *Sivrikoz* ile Hacivat'ın kardeşleri *Dediği Gibi*, *Demeli*, *Tavtavi Kütüpati*, *Rasgele* bunlara örnektir.⁵¹³

⁵¹² Hotoz: Eskiden kadınların başlarına giydikleri bir nevi süslü başlık. (Ayverdi, “Hotoz”, **a.g.e.**, s.515); Hotoz: Kadınların kendi saçlarından veya yemeni vesaire ile yaptıkları baş süsü ve kisvesi. (Şemseddin Sâmî, “Hotoz”, **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1317, s.592).

⁵¹³ And, **a.g.e.**, s.305.

Bazı oyunlarda Avrupalı tipler de yer almaktadır. *Karagöz'ün Aktör Olması/Komikliği* oyununda bir Avrupa tiyatro grubunun oyuncularından François, Albert, Mlle Jani, Mlle Marie'yi görmekteyiz. Bir oyunda Fransız Elçisini de görürüz.⁵¹⁴ Devlet büyüklerinin de perdede görüldüğü oyunlar bulunmaktadır. Bazı tanıklara göre sadrazamın tasviri bile perdede oynatılmıştır. Gürcü Mehmet Reşit Paşa, Topal Hüsrev Paşa, Kıbrıslı Mehmet Paşa, Sultanın Amiral olan bunlara örnektir.

Karagöz oyununda geçici kişiler olarak şunları sayabiliriz: Sünnetçi Abid Bey (Sünnet oyunu), Abid Bey (Sünnet oyunu ve Ağalık oyunu), Aslan Halil Pehlivan (Ödüllü oyunu), çömlekçi (Yalova Sefası oyunu), Kenetçi (Bahçe oyunu), kilci, natır, külhancı (Hamam oyunu), tablalılar (Sahte Gelin oyunu), mahalle imamı, Çerkes halayık. Bu tiplerin hiç biri belli bir gruba dahil olmazlar.⁵¹⁵

Çalışmamız esnasında tiplerin bugüne kadar ulaşılmış tüm metinlerdeki taraması yapılmış düzenli, sistematik ve ayrıntılı bir şekilde tip çalışması ile karşılaşılmamıştır.⁵¹⁶ Böyle bir çalışma hangi tipin hangi *tip adı* ile anıldığı, bu tipin oyunlarda hangi *özel adları* aldığı karmaşasını ortadan kaldırmaya yardımcı olacaktır. Örneğin, *Çelebi* tipi, tip adı olarak *Civan*, *Hoppa Bey*, *Züppe Bey*, *Zampara Bey* ya da *Şık* gibi adlarla anılabildiği gibi; oyunlardaki özel adı olarak *Zater Bey*, *Kınapzâde*, *Üsküdarlı Gelenbevîzâde Fatin*, *Razakızâde Fûruzan Bey*, *Razakızâde Tarçın Bey* gibi farklı adları alabilmektedir. Bununla birlikte Karagöz'ün karısının tip adı tüm oyunlarda *Karagöz'ün Karısı* olarak geçmekte, tezimiz kapsamında ele alınan metinlerde hiçbir şekilde özel bir ad kullanıldığı görülmemektedir. Bu ad çokluğu, Karagöz gölge oyunları konusunu yeni çalışacak araştırmacılar için karmaşa oluşturabilecek bir durumdadır. Bu tarzda bir çalışmanın Karagöz oyunlarındaki pek çok konuya yardımcı bir çalışma olacağı düşüncesindeyiz. Çalışmamızda esas alınan metinler dahilinde tipler işlenirken

⁵¹⁴ Richard Davey, **The Sultan and His Subjects**, London,1897, I, s.347-348; aktaran Metin And, **Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1977, s.286.

⁵¹⁵ And, **a.g.e.**, s.305.

⁵¹⁶ Metin And, kitabındaki tiplerle ilgili bölümünde araştırdığımız kaynaklar arasında en geniş bilgiye yer vermiş olsa da tip ya da tip adı eksiklikleri bulunabilmektedir. İlgili bölüm için bkz. And, **a.g.e.**, s.286-305.

kısmen bu tanif yapılmaya çalışılmıştır; fakat tüm metinlerdeki tüm tiplerin ve tüm adların yer aldığı liste ya da tablo gibi bir çalışmaya tezimizin konu içeriğine dahil olmadığı için, tezde kapsam dışı bırakılmıştır.

Karagöz perdesi dünyayı temsil eder; perdedeki her bir tip de toplumdaki kişileri temsil eder. Toplumdaki her kişide olan haller oyunlarda yer alan tiplerde yansıtılmaktadır. Hepimizde derece derece saflık, hinlik, çok bilmişlik, acelecilik, sinirlilik; az ya da çok, baskın ya da silik olsa da vardır. Perdede saflık *Karagöz* tipinde, çok bilmişlik *Hacivat* tipinde, acelecilik *Laz* tipinde, sinirlilik *Kabadayı* tipinde temsil edilmiştir. Beydebâ'nın *Kelile ve Dimne*'sinde her bir hayvan, insandaki bu hallerin her birini temsil eder ve fabllarla hikâye edilip anlatılarak öğütler verilir. Karagöz'de de bu hallerin her biri bir *tip* ile temsil edilmiştir; bu haller abartılarak seyircinin hem ilgisini çekmek amaçlanmış hem de güldürü özelliği kazanması sağlanılmıştır. Bölümümüzü Siyavuşgil'in cümlesi ile bitirmek yerinde olacaktır: *“Perdenin canlandığı bütün bu beşeriyeti, birer birer gözden geçirip halk dehasına hayran olmak, bir musahabeye sığmayacak kadar geniş ve derin bir mevzudur.”*⁵¹⁷

1.2.5. Karagöz Oyunu'nda Göstermelikler

Çoğunlukla oyunun konusuyla alakalı değildir; fakat kimi oyunlarda konuyla alakalı oldukları da görülebilmektedir. Bu da Karagöz'ün ilk oynandığı zamanlarda göstermelikler ile konu arasında bir bağlantı olabileceğini akla getirir. Metin And göstermeliklerin çoğunun masal, efsane, hikâye veya İslam minyatür sanatından esinlenilmiş olabileceğini söylemiştir.⁵¹⁸ Örneğin “Vakvak ağacı” göstermeliğini ele alacak olursak *Binbir Gece Masalları*'nda, *Bulûkiye'nin*

⁵¹⁷ Sabri Esat Siyavuşgil, *İstanbulda Karagöz ve Karagözde İstanbul*, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı V, Konferanslar Serisi II, İstanbul, 1938, s.19.

⁵¹⁸ Metin And, *Yüz Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970, s.74; Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.251.

Serüvenleri, Basralı Cevahirci Hasan masallarında Vakvak ağacına telmih vardır.⁵¹⁹ Vakvak ağacı aynı zamanda eski Arap seyyahların var olduğunu söylediği, meyveleri insan şeklinde, ekvatora yakın yerde yetişen hayali bir ağaçtır.⁵²⁰ Prof. Jacob, kitabında hangi göstermeliklerin nerede olduğuna dair bilgi vermiştir.⁵²¹

Göstermelik, zarif nakışlı ve diğer tasvirler gibi deriden bir tasvirdir. Göstermelik, çiçek dolu saksı, ağaç, fıskıyeli havuz, kalyon, zümrüdüanka,⁵²² dalyan, saksıda limon ağacı, vakvak ağacı, yaşam ağacı, gemi, denizkızı, çalgıcılar, kediler⁵²³ gibi çeşitli şekiller olabilmektedir.

1.2.6. Karagöz Oyunu'nun Yapım ve Oynatım Tekniği

Karagöz oyunu, *perde* adı verilen düz gerilmiş beyaz bir kumaş gerisinde oynatılır. Bu perdeye *ayna* da denilir. Tasavvufî bakış açısıyla, gölge oyunu perdesi, seyirciye kendini göstermeye bir vasıta olarak görüldüğü için, hayâlîler *ayna* tabirini daha çok kullanırlar. Genelde mermerşahi kumaştan yapılan perdenin boyutu hakkında farklı kaynaklarda 2x2,5m., 1,1x0,8m., 1x1,2m. gibi farklı ebatlara rastlamaktayız.⁵²⁴ Perdenin kenarlarında paspartü vazifesi gören çiçek desenli bir kumaş olur.⁵²⁵ Perdenin çerçeveye dikilmeyip on iki ilik düğme ile tutturulduğunu perde gazellerinde yapılan “on iki bend ile bağlı”, “on iki tîr ile bağlı” gibi telmihlerden de anlamaktayız.⁵²⁶ Perdenin arkasında ve tabanında çerçevesine iplerle tutturulmuş *peş tahtası* ya da *destgâh* denilen bir raf bulunur. Peş tahtası üzerinde

⁵¹⁹ Metin And, kitabında göstermeliklerin hangi eserlerdeki hangi görüntülere benzediği hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. Bkz. And, **a.g.e.**, s.251-252.

⁵²⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Pakize Aytaç, Dilaver Düzgün, “Karagöz’ün Perde Gazellerinde Tasavvuf”, Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Merkezi, **Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz Uluslararası Sempozyumu**”, 2006.

⁵²¹ Yakob, **a.g.e.**, s.36-37.

⁵²² Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.16.

⁵²³ Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.147-155.

⁵²⁴ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.33; Metin And, **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969, s.166.

⁵²⁵ And, **a.g.e.**, s.167.

⁵²⁶ And, **a.g.e.**, s.147-148.

sıra sıra delikler vardır; buralara *hayâl ağacı* denilen çatal sopalar takılır. Bu tahta, perdede ikiden fazla tasvir olduğu zaman, o an rolü olmayan kımıldamayan tasvirlerle destek olur. Bu tasvirlerin ayakları perdenin çerçevesinin tabanına değer, sopası da bu hayâl ağacındaki çatal içine yerleştirilir.⁵²⁷

Perde, eski dönemlerde *şem'a*⁵²⁸ denilen, kalınca fitili olan yayılmış mum kitlesi⁵²⁹ ya da meşale denilen zeyinyağı olan bir kap içinde pamuk ipliğinden yapılmış üç dört parmak eninde bir fitilin⁵³⁰ yakılması ile aydınlatılırdı. Alev'in kendi hareketinden dolayı tasvirlerin görüntülerinde de hafif titreyişlere sebep olurdu. Bu da gölgelere bir canlılık hissi katardı.⁵³¹ Daha sonraki dönemlerde ise havagazı ve elektriğin icadı ile elektrik lambaları kullanılmıştır. Elektrik lambasından ise sabit, hareket etmeyen bir ışık geldiği için Karagöz'ün tasvirlerinin perdedeki o büyü de azalmıştır. Devrin tasvirçileri bu canlı titreşim ışığın büyüsunü kullanmışlar, tasvirlerini ona göre yapmışlardır. Tasvirlerinin renklendirmesini güneş ışığında bakılacak şekilde yapmamışlar; gece feneri renklerine yani mum ışığında güzel görünecek renklere boyamışlardır.

Perdede oynatılan şekillere *tasvir* denilir. Karagöz oyununun tüm oyuncu kadrosu tasvirlerden oluşmaktadır. Tasvirler ortalama 35-40 cm. boyunda olurlar.⁵³² Karagöz tasvirleri⁵³³ bu düz perdede en iyi şekilde profilden görülür. Anatomi ve perspektif kuralları da kullanılmaz.⁵³⁴ Geleneksel Türk El Sanatları'mızdan *minyatürde* olduğu gibi perspektif burada da önemli değildir. Önemli olan tüm tasvirlerin perdeye sığacak boyutta olmalarıdır. Karagözün boyunda bir ev ya da ev boyunda bir dağ olabilir. Türk Karagöz'ü yatay çubuklarla oynatıldığı için görüntüler tek yönlü hareket ederler, geri dönemedikleri için de perdeden geri geri çıkarlar.

⁵²⁷ And, **a.g.e.**, s.166-167.

⁵²⁸ Şem'a: Mum, şem'. (Ayverdi, "Şem'a", **a.g.e.**, s.1163).

⁵²⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.210.

⁵³⁰ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.34.

⁵³¹ Boratav, **a.g.e.**, s.210.

⁵³² Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.34.

⁵³³ Tasvirlerin görselleri için Kültür Bakanlığı'nın basmış olduğu *Gölgenin Renkleri* ile *Karagöz* kataloklarıdır. Bkz. **Gölgenin Renkleri**, Ed. Nilüfer Zeynep Özçörekçi Göl, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008; **Karagöz**, Haz. Doğanay Çevik, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2010.

⁵³⁴ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.79-80.

Tasvirin dönebilmesini sağlayabilmek için kimi tasvirlerle *firdöndü* adı verilen bir dönebilme kabiliyeti kazandırılmıştır.⁵³⁵ Tasvirlerin tutturulduğu değnekler gürgen ağacından ve 60 cm. boyunda olur. Tasvirin deliğine iyice yerleşebilmesi için değneğin ucu ya ısıtılır ya da erimiş muma değdirilir. Değnekleri karıştırmamak için de üzerlerine tasvirlerin adlarının baş harfleri yazılır.⁵³⁶

Tasvir kesmek de bir sanattır. Tasviri yapan *tasvirçiler* ile Hayâlî'ler farklı kişilerdir, bununla beraber Hayâlî'ler içinde kendi tasvirlerini yapanları da bulunmaktadır. Genellikle deve derisi tercih edilir. Daha önce deve güderinden de yapıldığı söylenilmektedir. Deride olması gereken özellik saydamlığı olması ve sıcağa dayanıklı olması, yüksek ışık kaynağından eğilip bükülmemesidir. Bu yüzden dana, sığır, at, eşek⁵³⁷, manda dersinden, hatta ışık geçiren pürüklü Ali Kurna kağıdından yapılan tasvirler de vardır. Derinin işlenip saydam hale getirilme aşamalarına And, kitabında ayrıntılarıyla yer vermiştir.⁵³⁸ Deri, özel bir yöntemle saydam hâle getirildikten sonra derinin üstüne kalıp konulup tasvirin resmi çizilir. Keskin uçlu bir bıçak olan *nevrekân*⁵³⁹ ile çizgilerden tasvir kesilir. Tasvirleri renklendirmek için eskiden kök boyalar kullanılırken, günümüzde ise renkli çini mürekkebi kullanılmaktadır. Saydam oldukları için, arkadan vuran ışığı geçirir ve renkleri belli ederler. Tasvirlerin oynak olan eklem yerleri birbirine kiriş, kursak, tel veya naylon iple bağlanır. Değneklerin geçirildiği delikler yırtılıp parçalanmaması için yuvarlak ikinci bir deri parçası dikilerek sağlamlaştırılır.⁵⁴⁰ Tasvirlerin çoğu maalesef ki yabancı müzelerde ya da koleksiyonerlerdedir. Metin And kitabında Karagöz tasvirlerinin olduğu tüm yerli-yabancı müzeleri ve koleksiyonerleri saymıştır.⁵⁴¹

Karagöz sahnesinin bir yabancının gözünden betimlemesi olarak Alman seyyah Niklas Hawlond'ın kitabındaki notlar da kıymetli bilgilerdir. Hawlond, Sultan

⁵³⁵ And, **a.g.e.**, s.167.

⁵³⁶ And, **a.g.e.**, s.166-167.

⁵³⁷ Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.34.

⁵³⁸ And, **a.g.e.**, s.165.

⁵³⁹ Nevrekân: Mücellitlerin mukavva ve deri oymakta kullandıkları ucu sivri âlet. (Ayverdi, "Nevrekân", **a.g.e.**, s.930).

⁵⁴⁰ And, **a.g.e.**, s.165-166.

⁵⁴¹ And, **a.g.e.**, s.165.

III. Murat (1574-1595)'ın Şehzâde Mehmed için sünnetinde (1582) yaptırdığı büyük şenlikleri anlatırken gölge oyunundan şu şekilde bahsetmiştir:

...Sonra altı küçük tekerleğin üzerinde tahta, perdelerle kapanmış cihaz yahut sahne açık meydana doğru itildi. Ön tarafta yalnız bir beyaz bez, fakat iç tarafta hakikî ışıklar duruyordu ve orada biri hakikî şekillerin, keten bez vasıtasıyla ışıkların verdiği gölgelerini aksettiriyordu. Mesela bir kedi bir fareyi, bir leylek bir yılanı yiyor. Bunlardan birkaç şekli parmaklarıyla gösteriyorlar, dilsizler gibi yapıyorlar, birbirleriyle işaretliyorlar, konuşuyorlar ve buna benzer şeyler yapıyorlar. Biri kovalıyor ve koşuyor vb. gibi bunların hepsinin seyri eğer şekillerin öteye beriye çekildiği ipler görünmeseydi çok hoş gidiyordu.⁵⁴²

Gölge oyununun tekniğinin nereden geldiği kesin bilinmemekle birlikte önemli olan tekniği hangi milletin bulduğu değil, Karagöz'e bu estetiği kimin getirdiğidir.⁵⁴³ Karagöz gölge oyunu; mahallesiyle, Türk tipi evleriyle, Karagöz'ü Hacivat'ıyla ve tüm diğer tiplerin kendisi, kıyafetleri, aksesuarlarıyla tamamen Türk'tür, millî bir estetikdir. Prof. Jacob da kitabında, Karagöz tasvirleri için "*sihirli ve orijinal Türk nakışı*" ifadesini kullanmış, yanındaki davetlilerinin Türkçe bilmemelerine rağmen bu görselliği büyük bir ilgiyle ve beğeniyle izlediklerini belirtmiştir.⁵⁴⁴

Karagöz'ün görselliği, tekniği ve estetiği şüphesiz önemli unsurlarından biridir. Sinemada ne kadar farklı ya da fantastik dekorlar, kostümler, bilgisayarla yapılan görsel efektler kullanılırsa kullanılsın; hiç biri çizgifilmlerdeki o büyülü etkiyi vermeyecektir. İşte Karagöz gölge oyunu da görsellere uygulanabilen hayal gücü özgürlüğüyle o zamanın çizgifilmidir. Tasvirler, renkler, perdedeki dünya, adı üstünde *Hayâlî*'nin muhayyilesinin genişliğinceidir. Baltacıoğlu'nun da sürekli savunduğu gibi⁵⁴⁵; bu şahsına münhasır görsel özelliklerinden dolayı Karagöz'de tiyatro, sinema, çizgifilm gibi yenilemeler tutmayacak, izleyici hep o perdedeki "*renkli gölge*"nin büyüsünü isteyecektir.

⁵⁴² Niklas Hawlond, **Le Wenklow**, Neue Chronica Türkischer Nation, Frankfurt, 1590, s.489; aktaran Yakob, **a.g.e.**, s.5-6.

⁵⁴³ Baltacıoğlu, **a.g.e.**, s.76-78.

⁵⁴⁴ Yakob, **a.g.e.**, s.34.

⁵⁴⁵ Baltacıoğlu, **a.g.e.** 1942, s.55.

İKİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE HALK EDEBİYATI, KALIPLAŞMIŞ İFADELER, ADLANDIRMALAR

2.1. Halk Edebiyatı

Seyirlik oyunlardan olan Karagöz gölge oyunu halk edebiyatının önemli türlerinden biridir. Konuların, tiplerin, hatta esprilerin halk yaşantısıyla birebir bağlantılı olması; bazı unsurların icraatçisi olan hayâlînin insiyatifinde olması halk edebiyatının içinde yer almasını sağlar. Oyun metinleri tür olarak halk edebiyatı içinde yer aldığı gibi metinlerin içinde de halk edebiyatı ile ilgili unsurlara rastlanılır. Örneğin muhâverelerin sonunda Karagöz perdeden her zaman bir tekerleme ile ayrılır.

2.1.1. Mânî

“Mânî” kelimesi Arapça *ma'nâ* dan gelmektedir.¹ Manî, anonim halk şiiri nazım biçimlerinden en küçük nazım biçimidir. Aynı zamanda halk kültürümüzün en eski unsurlarından biridir. Genellikle dört dizeden ve hecenin yedili kalıbından oluşurlar fakat dörtten on dörde kadar her sayıda mısralı mânî ve yedili, sekizli, onbirli hece kalıplarını görmemiz mümkündür. Manilerin kaç mısradan ya da ölçüsünün ne olduğu kesin kurallarla belli değildir.² Çoğunlukla dört mısralı mânîlerle daha çok karşılaşırız. Karagöz metnindeki mânîlerde de çoğunluk dört

---

¹ Boratav, **a.g.e.**, s.185.

² Mânîlerin biçimleri ve ayrıntılı sınıflandırılması için bkz. Abdulkadir Emeksiz, **İstanbul Mânîleri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2003, s.23-37; Gizem Ünsal, **Ramazanda Söylenen Mânî Fasıllarını İçeren Eserlerin Folklorik Bakımdan Değerlendirilmesi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s.15-25.

mısralıdır. Dört mısralı mânilerin genellikle birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kendi aralarında kafiyeli, üçüncü mısra diğerlerinden bağımsız olarak kafyesizdir.³ Bu uyak düzeni mânîyi öbür şiir biçimlerinden ayıran başlıca özelliktir. Dört dizelik her bir mânî kendi içinde bağımsız bir bütündür.⁴ Temel duygu ve düşünce, söylenmek istenilen söz son mısrada ortaya çıkar.⁵ Çoğu kaynakta birinci hatta ikinci mısraların mânideki asıl söylenmek istenilen ile hiçbir ilgisi olmadığı, sadece mânîye bir giriş olduğu söylense de mânî ile ilişki olduğunu, mâninin asıl söylenmek istenilen sözüne atıflar olduğunu söyleyen araştırmalar da vardır.⁶ Güzel ile Torun'un kitabında mısralardaki anlam uyumu öz bir şekilde anlatılmıştır: *"İlk iki mısra, çok defa asıl mana ve musikiyi hazırlayan giriş niteliğindedir. Dörtlüğün anlam yükünü 3. ve 4. mısralar taşır. Bununla birlikte en güzel maniler, ilk mısralarıyla son iki mısrası arasında gizli bir bağ kurabilen ve böylece dış alem ile iç duyguları kaynaştırmayı başaranlardır."*⁷

Karagöz metinlerinde *mânî* kelimesinin geçtiği sayfalar şunlardır: s.66, 380, 409, 489, 619, 749, 776, 900, 901, 963,1035, 1036, 1195, 1234.

Bununla birlikte *mânici* kelimesi de geçmektedir: s.1195, 1234.

Mânilerin halk kültüründeki yeri büyüktür. Mâniler, iletilmek istenilen sözün kısa, öz, mânidâr şekilde kafiyeyle söylenmesidir, bir tür iletişim şeklidir. Sözlü kültürü ve ahengi seven, belki biraz da pek çok işindeki aceleci bir tavrı olan Türk halkı için, mâninin yüzyıllardır vazgeçilmez bir ifade şekli olmasını sağlamıştır. Genç kızlar ve delikanlılar birbirlerine olan duygularını mâniler ile iletirler, Ramazan mânicisi Ramazan ayı ile ilgili söyleceklerini aktarırken, bahşişinin unutulmamasını hatırlamaktan da geri durmaz, hatta yapmak istenilen ikazlar ya da iletilmesi gereken mesajlar dahi mâniler vasıtasıyla verilir. Sosyal hayattaki her türlü konunun ve insanî duyguların işlendiği mâniler halk bilimi açısından da önemli unsurlardır.

³ Eflâatun Cem Güney, **Folklor ve Halk Edebiyatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s.212.

⁴ Boratav, **a.g.e.**, s.186.

⁵ Dilçin, **a.g.e.**, s.279.

⁶ Bu konuda bilgi için bkz. Emeksiz, **a.g.e.**, s.211.

⁷ Abdurrahman Güzel, Ali Torun, **Türk Halk Edebiyatı El Kitabı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2003, s.154.

Zenne, duygularını ifade etmek için Karagöz vasıtası ile Çelebi'ye mâni gönderir:

*“Karanfilsin karârın yok
Gonca gülsün tımârın yok
Ben seni çoktan severdim
Senin benden haberin yok”⁸ (s.721)*

İkazlar dahi mânilerle yapılır. Kocakarı Karagöz'ü uyarmak istediğinde şu mâniyi söyler:

*“Elbiselerimi asarım,
Sandıklara basarım,
Bana cevir edersen
Senin yakana kusarım.” (s.795)*

Karagöz, Zühre'nin Babası'na Tahir'in geldiğini gizli bir şekilde söylemesi gerekir, *“Niyet tutun da size üç tane mani söyleyim.”* der, ard arda üç mâni şeklinde Tahir'le ilgili söylemek istediği gizli şeyleri söylemiş olur:

*“Hanım burdan gidecek
Rumuz ile bilecek
Tahir buraya gelirse
Elbet bir kan edecek⁹*

*Fahişelikte bahir
İşlerim oldu zahir
İçerden ses geliyor
Mardin'den geldi Tahir¹⁰*

---

⁸ Ölçek: 8 (4 + 4).

⁹ Ölçek: 7.

*Büyük hanım fâhirdir
Sehhârlıkta¹¹ mâhirdir
İşler meydana çıktı
İçerdeki Tahir'dir" (s.1036)*

Metinlerde "mâni söylemek" ifadesi geçmektedir:

*"ÇELEBİ: Sana bir mani söyleyeceğim.
KARAGÖZ: Söyle bakalım!" (s.66)*

Niyet tutup üzerine mâni söylemek âdeti vardır:
*"KARAGÖZ: (...) Niyet tutun da size üç tane mani söyleyim.(...)
ZÜHRE'NİN BABASI: Söyle bakalım!" (s.1035)*

İstanbul'da Ramazan ayı mânîcileri sahur vaktinde sokak sokak dolaşarak davul çalarak Ramazanla ilgili mânîler okur ve mahalleliyi hoş bir şekilde sahura uyandırır. Karagöz metinlerinde bu âdet işlenmiştir. Karagöz ile Hacivat gene bir iş tutturup para kazanmaya çalışırlar. "Mânîci" muhâveresinde de Hacivat mahallenin mânîcisi, Karagöz de davulcusu olur. Muhâvere boyu davul çalıp mânî okurlar:

*"HACİVAT:
Size geldim size geldim
İnci mercan dize geldim
KARAGÖZ: (Çalar.)
HACİVAT:*

*Benim güzel komşularım
Arzulayıp size geldim,
KARAGÖZ: (Hem çalar, hem söyler.) Güm-bede güm-güm bede! Güm-bede
güm-güm-bede!*

---

¹⁰ Ölçek: 7.

¹¹ Sehhâr: Büyücü.

HACİVAT:

Başta sarık büküm büküm

Sırtımda davuldur yüküm

Benim güzel komşularım

Hele selâmün-aleyküm

KARAGÖZ: Aleyküm-selâm! — Güm-bede gümgüm!

HACİVAT:

Merdâne beyim merdâne

Altın saatler gerdâne

Benim beyimi sorarsanız

Semt ü civarda bir tâne

KARAGÖZ: Güm-bede gümgüm! Güm-bede gümgüm!

HACİVAT:

Yeni câmi direk ister

Söylemeye yürek ister

Benim karnım toktur ama

Arkadaşım börek ister

KARAGÖZ: Âmin, Hacivat, Âmin! — Güm-bede gümgüm!

HACİVAT:

Havaya attım fişeği

Döndü dolaştı köşeyi

Arkadaşımı sorarsanız

Paçacının kör eşeği

*KARAGÖZ: (...) Güm-bede gümgüm! Güm-bede gümgüm! Bede gümgüm
bede!*

HACİVAT:

Kâğıttan fener yaparım

Daracık sokaklara saparım

Arkadaşım ayı olmuş

Burnuna halka takarım

KARAGÖZ: (...) Güm-bede gümgüm-bede!

HACİVAT:

*Şekerim var ezilecek
Tülbentlerden süzülecek
Bekletmeyin iki gözüm
Çok yerim var gezilecek.*

KARAGÖZ: (Hem söyler, hem çalar.) Güm-bede güm-güm bede!

HACİVAT:

*Ayna camlar açılır
Çil paralar saçılır
Beyimin gönlü olunca
Kesenin ağzı açılır¹²*

HACİVAT:

*Bahşışın aldı bergüzâr¹³
Sizleri eylemem inkâr
Veren eller dert görmesin
Hak berekât versin Settâr*

— Ben söyledim, bahşışimi aldım; sen de söyle, sen de al. (Gider.)

KARAGÖZ: Şey... Hacivat!.. — Gitti kerata! (Çalar.)

— Güm-bede güm-güm-bede!

*Dizimde derman bitti
Kargalar başıma etti
O sahtekâr Hacivat*

Bana para vermeden gitti ”¹⁴ (s.1235-1237)

Karagöz metinlerinde *mânilerin* geçtiği sayfalar şunlardır: s.66, 146, 147, 256, 489, 619, 721, 750, 795, 901, 1036, 1235, 1236, 1237.

¹² Ölçek: 1. ve 2. dizeler 7 (4+3), 3. ve 4. dizeler 8 (duraksız).

¹³ Bergüzâr: Anılmak üzere verilen armağan, anmalık, yadigâr. (Ayverdi, “Bergüzâr”, **a.g.e.**, s.136).

¹⁴ Bu dörtlük, belli bir ölçeğe uyulmadan söylenmiştir 1. ve 2. dizeler 7 (duraksız), 3. dize 8 (duraksız), 4. dize ölçeksizdir.

2.1.2. Ninni

Ninni kelimesinin sözlük anlamı “1. Çocukları uyuturken nağme ile söylenen kelime. 2. Çocuk uyutmak için söylenen ve içinde bu kelime bulunan türkü. 3. Bu tarzda bestelenmiş eser.” şeklindedir.¹⁵

Ninni, anonim halk şiiri nazım biçimlerinden olan “türkü”nün ‘konularına göre türleri’nden biridir.¹⁶ Ninni, çocukları büyüten anne, anneanne, babaanne vb. gibi yakınların, çocuğa bakan dadı ya da bakıcının, nadiren de babanın çocuğu uyuturken kendine özgü bir ezgi ile söylediği manzum veya mensur sözlerdir.¹⁷ Ninnilerin konusu çocuktur; güzellik, soy, ahlak, öğrenim, meslek, evlenme gibi geleceğe dair dilekler; yalnızlık, gurbetteki baba, veliler gibi tema ve motiflerdir.¹⁸ Sözleri genellikle bir kadının iç dünyasını verdiği gibi ait olduğu toplumun da genel bir görüntüsünü içermektedir. Ninni hayatı içinde barındıran kısa fakat yoğun anlam taşırlar.¹⁹ Bu yönleri itibariyle ninniler millî kültürümüzden unsurlar bulundurur; halk bilimi açısından kıymetli kaynaklardır. Ninniler aynı zamanda anadilimizle bizi ilk olarak tanıştıran ve musiki zevkini de veren sanat ürünleridir. Ninnilerin şairi ve bestekarı annelerdir.²⁰

Halk kültürümüzün önemli unsurlarından biri olan türkü ile ilgili şeyler yer yer Karagöz metinlerinde de geçmektedir.

Karagöz metinlerinde geçen *ninnilerin* bulunduğu sayfalar şunlardır: s.75, 562, 563, 682, 879, 880, 911, 922.

Çocuk uyanır gibi olunca anne hemen ninni gibi mırıldanır.

¹⁵ Ayverdi, “Ninni”, **a.g.e.**, s.934.

¹⁶ Dilçin, **a.g.e.**, s.290.

¹⁷ Erman Artun, “Tekirdağ’da Ninni Söyleme Geleneği”, **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**, HAGEM Yayınları, Ankara, 2000, s.47-73, s.47; Dilçin, **a.g.e.**, 2000, s.290.

¹⁸ Şükrü Elçin, **Halk Edebiyatına Giriş**, 8.bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s.271.

¹⁹ Emine Uğurlu, **Türk Dünyasında Ninni**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2012, s.159-160.

²⁰ Güzel, Torun, **a.g.e.**, s.149.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Aman bıktım usandım, çocuğum uyanıyor. Eeeee!.. Ninni!. HUUUUUU!...” (s.682)

Çocuğa uyuması için ninni söylendiğini, çocuk uyumadan da ninninin bırakılamayacağını görmüş oluyoruz.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: (...) Hem bana seslenme, ben çocuğun uyku ilâcını yedirdim. (Makam ile:)

Uyusun da oğlum ninni!

Büyüsün de oğlum ninni!” (s.75)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Çocuk salıncakta, ben şimdi kalkamam, ninni söylüyorum.” (s.922)

Karagöz’ün eve gelip karısından ısrarla kapıyı açmasını istemesi üzerine, Karagöz’ün Karısı çocuğu uyuttuğu için ninniye bırakamayıp Karagöz’e söyleyeceklerini ninninin melodisi ile söylemesi nükteli bir söyleyiş ile olmuştur.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: (Makam ile.)

Ben kapıyı açamam ninniii!

Uyusun oğlum ninniii!

Büyüsün de oğlum ninniii?

KARAGÖZ: Şimdi ninninin sırası mı? Aç kapıyı!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: (Makam ile.)

Ben şimdi çocuğu yeni yatırdım ninniii!

Ben kapıyı açamam ninniii!

KARAGÖZ: Çocuğun babasının kemiğinden başlatacaksın! Aç kapıyı!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: (Makam ile.)

Herif def ol oradan ninniii!

Şimdi başına su dökerim ninniii!

KARAGÖZ: Karı, abdest sıkıştırdı, aç kapıyı!

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (Makam ile.)

Nerede yedinse orada patla ninniii!

Ben kapıyı açamam ninniii!

KARAGÖZ: Ninninin nakarâtı “açamam” mı? Ben sana şimdi açtırırım!

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (Makam ile.)

Ninni ninni ninnice ninniii!

Bol sovanlı bölürce ninniii!

Oğlum yesin doyunca ninniii!” (s.562-563)

İhtiyaç duyulduğunda çocuklarla babaların da ilgilendiğine ve kaynaklar da söylenildiği gibi, nadiren de olsa babaların da ninni okuduğu Karagöz metinlerinde de geçmektedir.

“KUNDAKLI ÇOCUK: (Ağlar.) Uve uve uve!

KARAGÖZ: Şimdi bunu nasıl susturmalı?

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (İçeriden.) Herif, ninni söyle!

KARAGÖZ: Ben ninni bilmem.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ben öğretirim. (Makam ile.) “Ninni ninni ninnice!”
(s.922)

Karagöz'ün Karısı, Karagöz'e aşağıdaki ninniye öğretir:²¹

“Ninni ninni ninnice!

Bol sovanlı bölürce

Oğlum yesin doyunca

Bir kova torba yağurdu

Bu oğlanı kimler doğurdu?

Ne olaydı sekiz olaydı

Bir evde dokuz olaydı

Anası da poh poh edeydi,

Babası da vak vak güleydi!” (s.922-923)

²¹ Bu ninni örneği Karagöz'ün Karısı, Karagöz'ü ninni öğretirken konuşmaların arasında verilmiştir. Buraya konuşmalar çıkartılarak sadece ninni kısmı yazılmıştır.

Karagöz metinlerinde geçen diğer ninniler şöyledir:

*“Uyusun da oğlum ninni!
Büyüsün de oğlum ninni!” (s.75)*

*“Dandini dandini dastana
Danalar girmiş bostana
Kov bostancı danayı
Yemesin lahanayı
Eee eee eee eee!” (s.879)*

*“Hu hu hu sana
Bu ninniler hep sana
A benim canım uyusan a
Ninni benim yavruma hu hu” (s.880)*

*“Uyusun da büyüsün ninni!
Tıpış tıpış yürüsün ninni!” (s.911)*

2.1.3. Türkü

Türkü kelimesinin sözlük anlamı *“1. Çoğunlukla dörder mısralı bentlerden oluşan, 11’li hece vezniyle düzenlenen ve kendine mahsus bir beste ile okunan halk edebiyâtı nazım şekli. 2. Halk mûsikîsinin, güftesi halk şiiri olan ve halk ezgileriyle bestelenmiş çok yaygın bir formu.”* şeklindedir.²²

Türkü genel kabul gören tanımıyla anonim halk şiiri nazım biçimlerinden biridir. Çeşitli ezgilerle söylenir. Türküler asıl sözlerin olduğu bentlerden ve her

²² Ayverdi, “Türkü”, **a.g.e.**, s.1276.

bendin sonunda tekrarlanan nakaratlardan oluşur.²³ Türk halk şiiri kapsamına giren tüm şiirler türkölere söz olabilmektedir. Anonim ya da şahsî yazılmış şiirler olması farketmemektedir.²⁴ Anadolu halkı her bir heyecanını, acısını ya da sevincini türköllerinde anlatır. Düzenliyecisi genellikle bilinmez. Türköl zaman içinde biçimlerinde değışikliklere uğrayabilirler.²⁵

Karagöz oyunlarında her bir tasvirin perdeye çıkış şarkısı bulunmaktadır. Bu şarkılardan bir çoğu da türküdür. Her tasvir kendi tiplerine uygun yönenin türküsü ile perdeye çıkmaktadır. Türkünün başlamasıyla seyirci perdeye hangi tipin geleceğini anlamaktadır. Türköl bu açıdan da Karagöz oyunlarının önemli bir unsurudur. Türköl tasvirlerin konuşmaları arasında minik dinlenme süreleri sağladığı gibi seyirci için de güzel ezgiler dinleme fırsatı sunmaktadır. Bu kısacık ara, aynı zamanda muhtemelen perde arkasında hayâlinin elindeki bir tasviri bırakıp diğer tasviri alması için ona süre tanınması fonksiyonunu da yerine getirmektedir. Tiplerin türkü ile perdeye gelişleri metinlerde şöyle geçmektedir:

“(Kayserili türkü söyliyerek gelir.)” (s.173)

“(Türkü ile Çingene gelir.)” (s.1168)

Bununla birlikte tasvirler bir yerden bir yere gitme esnasında perdede ileri doğru hareket ettirilirken de türkü okunur; hem seyirciye yolculuk sırasında belli bir süreninin geçtiği, hem de seyircinin zihninde başka bir mekâna varıldığı hissi verilir. Tasvirlerin bu hareketleri metinlerde şöyle belirtilmiştir:

“(Karagöz, Bayram Ağa, Mestan Ağa, türkü ile çiftliğe gelirler.)” (s.519)

Karagöz oyunlarında da bu önemli halk edebiyatı türümüze oldukça yer verilmiştir. Karagöz metinlerinde *türkü* kelimesinin geçtiği sayfa numaraları şunlardır:

---

²³ Dilçin, a.g.e., s.289.

²⁴ Furkan Balateğin Eroğlu, **Söz ve Müzik Açısından Türkü**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014, s.28.

²⁵ Boratav, a.g.e., s.163.

s.107, 122, 134, 173, 178, 179, 195, 230, 231, 339, 375, 423, 498, 506, 514, 519, 828, 830, 833,835, 842, 845, 986, 1035, 1168.

“Türkü okuma”nın halk arasında genelde neşeyi temsil ettiği metinlerde geçmektedir:

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: *Deminden türkü söylüyordun, şimdi ağlıyorsun, hava değişti.*” (s.134)

“HACİVAT: *Aman Karagözüm, bak ben şuraya güzel güzel şarkılar, türküler* söyleyerekten geldim. Sense, efendim, bir patırdı, bir kütürdü...” (s.506)

Önemli bi iş olduğunda, türkünün mecazen önemsiz bir iş olarak görüldüğü, bırakılıp, önemli olan işe yönelilmesi gerektiği metinlerde şu şekilde ifade edilmiştir:

“KARAGÖZ: *Haydi gidelim, türkünün sırası değil.*” (s.423)

“ZÜHRE’NİN BABASI: *Herif; maninin, türkünün sırası mı şimdi?*” (s.1035)

Metinlerde *türkülerin* geçtiği sayfa numaraları şunlardır: s.107, 173, 195, 231, 498, 828, 830, 833-834, 835-836, 842, 845, 847, 1168.

Karagöz metinlerinde geçen türkülerden bazı örnekler şunlardır:

“Suya gider elinde bir bakırcak
Ne olurmuş oğlan kıza bakıncak
İki gönül bir olup da yatıncak
(Nakarât)
Şeker’im ben Şeker’imi isterim
Elmas yârim kaymak ile beslerim

Suya gider su destisi elinde
Allar giymiş etekleri belinde
Şeker Hanım zanparalar elinde
Şeker'im ben Şeker'imi isterim
Elmas yârim kaymak ile beslerim

Suya gider su destisi doldurur
Eve gelir gül yüzünü soldurur
Şeker'in bakışı adam öldürür
Şeker'im ben Şeker'imi isterim
Elmas yârim kaymak ile beslerim”²⁶ (s.498)

“Alişimin kaşları kara aman
Sen açtın sineme yâre
Bulamadım derdine çare aman
Görmedin mi ol civan Alişi Tuna boyunda

Evleri var hane hane aman
Benleri tane tane
Saramadım yâne yâne
Görmedin mi ol civan Alişi Tuna boyunda” (s.842)

“Atımı bağladım ben bir meşeye meşeye
Benden selâm söyle de yavrum Ayşe'ye Ayşe'ye
Oğlum gıdı gıdı da gel gel gel
Yavrum gıdı gıdı da gel gel gel

Eller sarar yar yüreğime dert olur dert olur.

---

²⁶ Ölçek: 11 (4 + 4 + 3).

*Atımı bağladım ben bir ormana ormana
Benden selâm söyle de yavrum oğlana oğlana” (s.847)*

*“Çeribaşının gelini
Pek ince sarmış belini
Bugün bana neler etti
Boynuma atıp elini*

*Hoplayın kızlar hoplayın
Şalvarınızı toplayın
Mangiz nanay²⁷ çingal nanay
Yavrum şinanay*

*Çeribaşının güveyi
Pek sıkça dokur eleği
Sabah yapar akşam satar
Isgara maşa küreği*

*Hoplayın kızlar hoplayın
Şalvarınızı toplayın
Mangiz nanay çingal nanay
Yavrum şinanay*

*Obamız dağdan geliyor
Yârim beraber geliyor
Başına gelincik takmış
Ortada göbek atıyor*

²⁷ Mangiz: (Çengene dili) (argo) Para. (Ayverdi, “Mangiz”, **a.g.e.**, s.768); Nanay: (argo) Yok. (Ayverdi, “Nanay”, **a.g.e.**, s.913).

Hoplayın kızlar hoplayın
Şalvarınızı toplayın
Mangiz nanay çingal nanay
Yavrum şinanay” (s.1168)²⁸

2.1.4. Halk Hikâyesi

Halk hikâyesi, destanlardaki hikâyelerden yola çıkarak, zamana ve çevreye göre değişiklikler göstererek oluşan bir hikâye geleneğidir.²⁹ Halk hikâyelerinde olağanüstü unsurların azaldığı görülür. Halk hikâyelerinde anlatılan ilişkiler toplumiçi bireyler ya da tabakalar arasındakilerdir.³⁰

Karagöz oyunlarından bazıları halk hikâyelerinden perdeye uyarlanarak sergilenmiştir. *Ferhad ile Şirin*,³¹ *Leylâ ile Mecnun*³², *Tahir ile Zühre*³³, *Kerem ile Aslı*³⁴ halk hikâyeleri Karagöz oyunlarında aynı zamanda müstakil birer oyundurlar.³⁵ Bu halk hikâyeleri oyunlarda birebir kullanılmamıştır. Halk tarafından sevilen ana konu alınmış, Karagöz oyunlarının üslubuna, nükte anlayışına göre değişiklikler yapılmış, karakterler eklenmiş çıkartılmış, yine hikâyeyi anlatıcı ya da dinleyici olarak Karagöz ile Hacivat yer almış, hikâyenin içine yer yer katılmışlardır. *Ferhad ile Şirin*’de Ferhad’ın dağı delmesi için gereken külüngü Hacivat Karagöz’e yaptırtır. *Leylâ ile Mecnun*’da, Leylâ’yı babasından Mecnun adına istemeye giden Hacivat’tır. *Tahir ile Zühre*’de, Hacivat’ın ayarlaması ile Karagöz kahya olur, Zühre’nin Babası’na Tahir’in geldiğini haber veren Karagöz’dür.

²⁸ Ölçek: 8 (4+4).

²⁹ Güney, **a.g.e.**, s.41.

³⁰ Boratav, **a.g.e.**, s.55-56.

³¹ Ferhad ile Şirin oyunu için bkz. Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.397- 432.

³² Leylâ ile Mecnun oyunu için bkz. Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.657-690.

³³ Tahir ile Zühre oyunu için bkz. Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.997-1038.

³⁴ Kabaklı, **a.g.e.**, s.474.

³⁵ *Ferhad ile Şirin, Leylâ ile Mecnun, Tahir ile Zühre* Oyunların özetleri çalışmamızın “Karagöz Oyunları’nın Özetleri” başlığında verilmiştir.

Hikâyeler orijinal metinlerinde acıklı biter, âşıklar kavuşamaz. Karagöz oyunu uyarlamalarının en önemli farklılıklarından biri de oyunlarda, hikâyelerin sonunun mutlu bitirilmesi, âşıkların kavuşturulmasıdır. Kavuşulmayan sevgili, mutsuzluk, hüznün, Karagöz'ün kendi öz mizah yapısına terstir. Bu yüzden uyarlama yapılırken oyunların tatlılık, güzellik, mutlulukla bitmesi Karagöz ruhuna uygun olan şekilde düzenlenilmiştir.

2.1.5. Bilmece

Bilmece kelimesi sözlük anlamı ile “*Adını açıkça söylemeden üstü kapalı bilgiler, ip uçları vererek bir şeyin ne olduğunu dinleyene veya okuyana buldurma esâsına dayanan bir çeşit zekâ ve bilgi ölçme oyunu, bulmaca, lugaz.*” şeklindedir.³⁶ Şükrü Elçin de bilmeceyi kitabında “*Bilmeceler, tabiat unsurları ile bu unsurlara bağlı hadiseleri; insan, hayvan ve bitki gibi canlıları; eşyayı; zeka güzellik nevinden mücerret kavramlarla dini konu ve motifleri vb. kapalı bir şekilde, yakın-uzak münasebetler ve çağırışımlarla düşünce, muhakeme ve dikkatimize aksettirerek bulmayı hedef tutan kalıplaşmış sözlerdir.*” şeklinde tanımlanmıştır.³⁷

Bilmece, halk edebiyatının önemli unsurlarından biridir. Bilmece aynı zamanda halkın zekasının ortaya konulduğu bir halk edebiyatı türüdür. Karagöz oyunlarında da bilmeceler Hacivat'ın Karagöz'e akıl yarıştırması olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Karagöz oyunlarından *Bakkallık* oyununun muhâveresi bilmeceler üzerine kuruludur.

Karagöz metinlerinde bilmece kelimesinin geçtiği yerler şunlardır: 164, 165, 166, 169, 707, 708, 996

Karagöz metinlerinde geçen bilmeceler şunlardır:

³⁶ Ayverdi, “Bilmece”, **a.g.e.**, 149.

³⁷ Şükrü Elçin, **Türk Bilmeceleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.1.

“Sokakta aldım bir tane, evde oldu bin tane. (...) Nar.” (s.165)
“Çinçinli hamam, kubbesi tamam, bir gelin aldım, babas imam. (...) Saat.”
(s.165)
“Yer altında, kırmızı minare. (...) Havuç.” (s.165-166)
“Bir ufacık fişicik, içi dolu turşucuk. (...) Limon.” (s.166, 169)
“El üstünde kaydırmaca. (...) Sabun.” (s.169)
“Dil üstünde kaydırmaca. (...) Dondurma.” (s.169)
“Bir küçücük fişicik, içi dolu turşucuk. (...) Limon.” (s.708-709)
“KARAGÖZ: “Yeraltında babam başı”
HACİVAT: Lâhana.” (s.709)

Bilmecelerin mensur olarak söylenilenleri olduğu gibi mazmun olarak da söylenilenleri de bulunmaktadır.³⁸ Manzum bilmeceye Karagöz metnlerinde de yer almaktadır. Karagöz metninin içine bu manzumenin şarkı olduğu söylenilmiştir. Cevdet Kudret ise bu manzum ile ilgili dipnotunda *“Bu metin aslında bir şarkı değil, karşılığı “saat” olan bir bilmecedir.”* demiştir.³⁹

“Kubbesi
Bir gelin aldım
Babası imam” (s.601)

Bilmece söylemenin halk kültüründe önemli bir yere sahip olduğunu, konaklarda eğlence türü olarak da icra edildiğini, hatta bu kişilere bilmecelerini sormaları karşılığında para verildiğini görmekteyiz. Bununla ilgili bir konuşma Karagöz metnlerinde de yer almaktadır.

“HACİVAT: Beğenirim, sanat değil mi? — Karagöz, biz, ikimiz, birlikte büyük konaklara gideriz seninle, beş on kuruş uyar.
KARAGÖZ: Konaklarda ne yapacağız?

³⁸ Boratav, **a.g.e.**, s.126.

³⁹ Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.601.

HACİVAT: Şarkı söyleriz, mâni söyleriz, bilmece söyleriz.” (s.707)

Halk bilmeceelerini sormanın bir usulü vardır. Bilmeceyi soran kişi karşısındaki kişiye ilk önce düşünmesi için bir süre izin verir. Karşıdaki kişi ister ise “Canlı mı? Cansız mı?”, “Yenir mi? Yenmez mi?” gibi sorular sorar. Bulmacayı soran kendisine sorulan soruları cevaplar. Bu şekilde cevap bulunmaya çalışılır.⁴⁰ Cevap bulunamadıkça bulmacayı soran ister ise küçük ipuçları vermeye başlar. Karagöz metinlerinde bu bulmaca sorma usulünün aynısı görülmektedir. Bu usule iyi bir örnek teşkil ettiği için burada ilgili kısmın tamamını vermeyi uygun gördük.

“KARAGÖZ: Bilmece nedir?

HACİVAT: Sana bir bilmece söyleyim de bil: “Bir küçücük fıçı, içi dolu turşucuk”. Bunu bilmeli.

KARAGÖZ: Nasıl bilmeli? — Bildim.

HACİVAT: Nedir bakalım?

KARAGÖZ: Fıçı.

HACİVAT: Değil.

KARAGÖZ: Turşucuk.

HACİVAT: Değil, Karagöz! Sormuyorsun “— Yenir mi, yenmez mi?” diye.

*KARAGÖZ: **Yenir mi, yenmez mi?***

HACİVAT: Yenir.

*KARAGÖZ: **Canlı mı, cansız mı?***

HACİVAT: Cansız.

KARAGÖZ: Cansız kira beygiri.

HACİVAT: Değil efendim, kira beygiri cansız mı?

KARAGÖZ: Doyuncaya kadar arpa vermezler, onun için cansızdır.

HACİVAT: Değil. Bu söylediğim şey sarıca, suluca.

KARAGÖZ: Sarıca, suluca? Çedik pabuç.

HACİVAT: Çedik pabuç suluca olur mu?

⁴⁰ Bulmaca oyunun devamı ve ayrıntılı bilgi için bkz. Elçin, **a.g.e.**, s.616; Şükrü Elçin, **Türk Bilmeceeleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.7.

KARAGÖZ: Olur, neden olmasın? Yağmur yağar, ıslanır. Rengi de sarı değil mi? Sarıca, suluca.

HACİVAT: Benim söylediğim hastalara şifâ.

KARAGÖZ: Hastalara şifâ: Aksülümen.

HACİVAT: Aksülümen hastaya şifâ mı?

KARAGÖZ: Birdenbire götürür.

HACİVAT: Karagöz, evde ve sâir yerde yemek vakti gelince ortaya ne yayarlar?

KARAGÖZ: Halı yayarlar.

HACİVAT: Sofra yayarlar.

KARAGÖZ: Evet, sofra yayarlar.

HACİVAT: Sofranın üstüne dört ayaklı ne korlar?

KARAGÖZ: Eşek korlar.

HACİVAT: Değil, a gözüm! İskemle korlar.

KARAGÖZ: Evet, iskele korlar.

HACİVAT: İskemlenin üstüne ne korlar?

KARAGÖZ: İskelenin üstünde babalar.

HACİVAT: Karagöz, sini korlar.

KARAGÖZ: Ne seni korlar, ne beni korlar.

HACİVAT: Bakırdan ma'raûl sini korlar.

KARAGÖZ: Evet, sini korlar.

HACİVAT: Sininin üstüne ne dizerler?

KARAGÖZ: Adam düzerler.

HACİVAT: Kaşık dizerler.

KARAGÖZ: Evet, âşıkları dizerler.

HACİVAT: Âşık mı? Ne münasebet?

KARAGÖZ: Yemek yerlerken herkes eğlensin diye.

HACİVAT: Sonra daha ne korlar?

KARAGÖZ: Ne korlar?

HACİVAT: Ekmek. Sonra orta yere ne korlar?

KARAGÖZ: Orta yere korkuluk.

HACİVAT: Münasebetsiz söz söyleme. Orta yere çorba kâsesini korlar.

KARAGÖZ: *Evet, orba kâsesini korlar.*

HACİVAT: *İçine ne sıkarlar?*

KARAGÖZ: *Tabanca.*

HACİVAT: *Değil.*

KARAGÖZ: *Tüfek.*

HACİVAT: *Değil.*

KARAGÖZ: *Top.*

HACİVAT: *Değil.*

KARAGÖZ: *Tuz.*

HACİVAT: *Değil, a canım! Tuzu ekerler.*

KARAGÖZ: *Biber.*

HACİVAT: *Onu da ekerler. — Limon sıkarlar. Benim de sana söylediğim: Limon.” (s.708-709)*

Muammâ da bir bakıma bir bilmece çeşididir. Sözlük anlamı ile “1. Bilmece. 2. Halk edebiyâtında saz şâirleri tarafından manzum söylenen bilmece. 3. Dîvan edebiyâtında bir kimsenin adını buldurmak için bilmece şeklinde söylenen söz, mısra, beyit vb.” gibi mânâlara gelmektedir.⁴¹

Metinlerde *muammâ* kelimesinin geçtiğı sayfa numaraları şunlardır: s.950, 960, 961, 962, 965, 971, 978, 980, 981, 984, 995, 996, 1191, 1192, 1195,1196.

Hacivat da muammânın ne olduğunu anlamayan Karagöz’e “*Muammâ ve tekerleme gayet tatlı ve nükteli sözlerle tertîb edilmiş bir şeydir.*” (s.1191) şeklinde tarif eder.

“Muammâ asmak”, âşık kahvehânelerinde ayrı öneme sahiptir. Muammâyı düzenleyen kişi, “hattı-ı celî” yazar, etrafını süsler, kahvenin uygun bir yerine bunu asar, çözülünceye kadar da asılı durur. Buna “muammâ asmak” denilir. Cevabı da önceden yazıp bir zarf ya da keseye koyup mühürlenmiş şekilde kahveciye verir.

⁴¹ Ayverdi, “Muammâ”, **a.g.e.**, s.835.

Muammânın çözüleceği akşam, dinleyiciler “muammâ tepsisi”ne para, şal, çuha gibi hediyeler bırakırlar. Muammâyı biri çözerse zarf açılır, karşılaştırılır. Doğruluğu anlaşılınca da muammâ indirilir. Buna da “muammâ indirmek” denir. Tepside birikenler muammâyı düzenleyen ile muammâyı bilen arasında paylaşılır.⁴²

Karagöz metinlerinde de muammâ asmak geleneği işlenilmiştir. Metinlerden örnekler şöyledir:

“ÇELEBİ: (...) Selanik tarafından bir âşık gelmiş, onunla görüşeceğim. Bir **muammâ asmak** için ne kadar para lâzım?

HACİVAT: Azdan az dört âşık gelse yirmi lira masârif olur.” (s.960)

“ÇELEBİ: Bendenizin buraya gelmemin sebebi Buraya bir **muammâ ta’lîkiyle**⁴³ bu mahalde âşıkların imtihan olmasını arzu ediyorum. Sizin ahbaplarınızdan şair var mıdır?” (s.960)

“HACİVAT: Behey budala! Ben sana yas meyva mı satıyorum? Anlamağa muktedirsен tuhaf ve nükte-âmîz bir muamma söyleyeceğim.

KARAGÖZ: Öyleyse varıver bakalım!

HACİVAT:

Nedir ol bezm-i nâzik bir gül-endâm

Safâ bahş etmede câna her subh akşam

Yeşil destârını bir kez seyr et de serde

Şekerler çiğnemiştir bâzı yerde

Onu vakt-i şitâda ağyâra sorma

Yürü vakti gelince gülzâra durma

Bahâr eyyâmı eyler rûhu şâdân

⁴² Elçin, **a.g.e.**, s.619; Şükrü Elçin, **Türk Bilmeceleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, s.10-11.

⁴³ Tâlik: Asma, asılma. (Ayverdi, “Tâlik”, **a.g.e.**, s.1196).

Vücûduyla eder uşşâkı handân

Dokunma goncaya zinhâr kalmasın tek

Rakibin hançeri var destini çek

Ederdi vechine Leylâ'yı hayran

Bunu hail eyleye erbâb-i iz'ân”⁴⁴ (s.1192)

Muammânın cevabı da ileriki sayfalarda verilmiştir:

“HACİVAT: A Karagöz, inadına mı yapıyorsun? Benim sana söylediğim muammâ “gül”dür, “gül”dür, anladın mı?” (s.1196)

Muammâya metinlerden başka bir örnek de şudur:

*“Bende vardır, sende vardır, âlemde yok;
Cümlede vardır ammâ âdemde yok.”⁴⁵ (s.964)*

Muammâya lugaz da denilir. Lugaz da sözlük anlamı ile “Eski dîvanlarda aruzla, halk edebiyâtında hece vezniyle düzenlenmiş olan manzum bilmece.”dir. Lugaz, muammâ ve bilmece aynı şeyler olarak birbirini karşılayan kelimeler olarak görülse de lugazın muammâdan farkı çözüme yarayacak açıklamayı kendinde bulundurmasıdır.⁴⁶ Lugaz Karagöz metinlerine sadece bir yerde geçmektedir. Metinde lugazın diğer bir kullanım şekli olan “luğze” olarak geçmektedir ve muammâyla aynı şey olduğu şu şekilde belirtilmiştir:

“HACİVAT: Karagöz, lâtiye ber-taraf a... “Lâkırdı lâkırdıyı açar” derler, pek doğrudur. Tatlı tatlı görüşürken bil-bedâhe hatırıma bir luğze geldi. (...)Yani, “Aklıma tuhaf bir muammâ⁴⁷ geldi” demek isterim.” (s.1191)

⁴⁴ Muammânın günümüz Türkçesi ve ayrıntılı bilgi için bkz. Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1192.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.964.

⁴⁶ Elçin, **a.g.e.**, s.620.

⁴⁷ Muammâ: Manzum bilmece. (Ayverdi, “Muammâ”, **a.g.e.**, s.835).

2.1.6. Tekerleme

Tekerleme kelimesi sözlük anlamı ile “*Bir dilin özelliklerinden olan, hoş, şaşırtıcı, basma kalıp söyleyiş. 2. Masalların ve halk hikâyelerinin başında mîzah unsuru olarak söylenen, yarı anlamlı, yarı anlamsız, kâfiyeli, klişeleşmiş giriş sözleri.*” şeklindedir.⁴⁸

Bu türün başlıca özelliği bir konusunun olmamasıdır.⁴⁹ Vezin, kafiye, alliterasyon ve secilerle, bazı fikir, hayal ve çağrışımları sıralamaktır. Birbirine bağlanıvermiş, belirli bir şiir düzenine uydurulmuş, birbirini tutmaz birtakım hayallerle düşüncelerin sıralanmasından meydana gelir.⁵⁰ Karagöz metinlerinde *tekerleme* kelimesinin geçtiği yerlerin sayfa numaraları şunlardır: s.664, 1147, 1191. Karagöz metinlerinde geçen tekerlemeler de şunlardır:

“... Üç tunç tas kaysı hoşafı...” (s. 663)

“... Şu ateşi kıvılcımlandırmalı mı, kıvılcımlandırmamalı mı?” (s.663)

“... şu karşıda bir kuru dal, dala konmuş kırk kartal, kartal kalkar dal tartar, dal kalkar kartal tartar. ...” (s.664)

“Sâde pişir, tepeşir Beşir.” (s.776)

“... Al şu benim çılı bılı bildircinımı! Sen benim çılı bılı bildircinımı çılı bıtlattıramazsın, ben senin çılı bılı bildircinını çılı bıtlattırırım!” (s.1069)

⁴⁸ Ayverdi, “Tekerleme”, **a.g.e.**, s.25.

⁴⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.145.

⁵⁰ Elçin, **a.g.e.**, s.589; Boratav, **a.g.e.**, s.145.

Tekerlemelerin, belli bir kişi ile söylenmiş, belli biçim kurallarına uyarak söylenmiş olanları, âşık şiirlerinde güldürü ögesi ağır basanlarında görölmektedir.⁵¹ Aynı nitelikte olan tekerlemeler Karagöz ve Ortaoyunu gibi seyirlik oyunlarda oyuna eklenen parçalar olarak karşımıza çıkmaktadır. Hacivat'ın perdeye gelişi, Karagöz'ün Hacivat'a çıkışması, muhâvere sonunda Karagöz'ün perdeden ayrılırken söyledikleri, fasıl sonunda bitişte Hacivat ile Karagöz'ün karşılıklı söyledikleri, Karagöz oyunlarının tekerlemeleri niteliğindedir.

Hacivat perdeye genellikle bir tekerleme ile çıkar. Tekerlemede seyirciye hitap eder, her işin başında besmele çekilmesi âdeti burada da kendini bir bakıma Türkçe karşılığı gibi olan bir şekilde gösterir; şeytana lanet edilir. Devrin padişahı meth edilir. Bu tekerlemelerden bir örnek şu şekildedir:

“Huzûr-i hâzırân, cem'îyyet-i irfân, vakt-i sefâ-yi yârân!

Lâîndir, dinsizdir, münâfıktır, bî-edebdir Şeytan!

Şeytâna lânet, Rahmânın birliğine hamd-i bî-gaayet!

Ol cenâb-i Rabb-ül-enâm şevketlü, kudretlü, kemâl-i mehâbetlü pâdişâhımız efendimiz hazretlerini ilâ yevm-il-kıyâm erîke-pîrâ-yi ihtîşâm buyursun!” (s.556)

Oyunların başında Hacivat'ın ard arda çağrımalarına dayanamayan Karagöz de hemen hemen her oyunda benzerlerini tekrarladığı bir tekerleme ile perdeye çıkar. Bu tekerlemelerden bir örnek şu şekildedir:

“KARAGÖZ: Seni gidi utanıp arlanmaz, hiç kimseden korkmaz, çarpık bacaklı kerata! Her akşam gelirsın kapımın önüne, feryâd ü figaana başlarsın; ben de senin sinsilenden başlayacağım. Bir akşam gelmesen ne olur kerata? Tramvaya abone olmuş gibi her akşam gelir, gelmese olmaz! Bir daha gelecek olursan, Hacivat, çocuğun oturağını senin başına dökeceğim!” (s.216)

---

⁵¹ Boratav, a.g.e., s.150.

Muhâverelerin sonunda Hacivat, Karagöz'ün laflarından ya da dayaklarından kaçır; Karagöz de her muhâvere sonunda aynı tekerleme ile perdeden ayrılır:

“KARAGÖZ: (...)Ulan, sen gidersin de beni pamuk ipliğiyle mi bağlıyorlar? Ben de gideyim îdgâha, dolaba, dilber seyrine! Bakalım âyîne-i devrân ne sûret gösterir! (Gider.)” (s.896)

Fasılların sonunda ise Karagöz ile Hacivat karşılıklı konuşurlar; fakat bu konuşma da tekerleme niteliğindedir. Keza her fasıl sonunda neredeyse aynı sözlerle perdeden ayrılırlar.

“HACİVAT: Ey Karagöz, geçmiş ola!

KARAGÖZ: (Hacivat'a vurur.) Sinsileni sansar boğa!

HACİVAT: Çok şükür sağlığa!

KARAGÖZ: (Vurur.) Hak bereket versin Kâğıthane'de biten sazlığa!

HACİVAT: Yıktın perdeyi, eyledin vîrân!

Varayım, sahibine haber vereyim hemân! (Gider.)

KARAGÖZ: Ey Hacivat, geçme nasibinden!

Her ne kadar sürç-i lisân ettikse affola!

Yarın akşam “.....” oyununda yakan elime geçerse, bak, ben de sana neler yaparım! (Gider.)” (s.585-586)

Metinlerde geçen bir diğer tekerleme de masalların sonunda söylenen tekerlemedir. Hacivat Karagöz'e anlattığı Leyla ile Mecnun'un hikâyesinin sonunda *“Onlar erdi muradına, biz de çikalım taht-ı kerevete. Gökten üç elma düştü; biri sana, biri bana, biri de bizi seyredenlerin başına...”* tekerlemesini söylerler.

“HACİVAT: Çok şükür, Leylâ ile Mecnun birbirlerine kavuştu. Her iki aile de barıştılar.

KARAGÖZ: Onlar erdi muradına, biz de çikalım taht-ı kerevete.

HACİVAT: Gökten üç elma düştü; biri sana, biri bana, biri de bizi seyredenlerin başına...

KARAGÖZ: Masalı bırak, (...)" (s.689)

2.1.7. Diğer Halk Edebiyatı Türleri

Karagöz metinlerinde diğer halk edebiyatı türleri ile de ilgili terim, ifadeler ve bilgiler geçmektedir. Bu başlıkta metinde konuşmalar arasında sadece adının zikredildiği ya da hakkında çok az bilgi verilmiş olan edebî türlere ve ilgili terimlere yer verilmiştir.

Karagöz metinlerinde *âşıklar* ile ilgili ifadeler yer almaktadır. Bilhassa İstanbul Yenikapı'da âşıkların kahvehanelerde yazın saz çaldıklarını, mahlasları olduğunu, kendilerine has kıyafetleri olduğunu öğreniyoruz. Âşıkların önemi ve değeri müstakil "*Şairlik/Âşıklık*" adlı oyun olmasından da anlaşılmaktadır.

"HACİVAT: Acayip! Bu âşıklar beste okurlar mı? (...)Bilâder, yaz mevsimi hiç Yenikapı'ya gitmedin mi?

KARAGÖZ: Evet, gittim.

HACİVAT: Orada âşık görmedin mi? (...) Bazı kahvehânelerde âşıkların saz çaldığını işitmedin mi? (...) O âşıkların hepsinin birer mahlası vardır. Kiminin "Mahzûnî", kiminin "Hemrâhî", kiminin "Seyyâhî", kiminin "Gevheri", benim mahlâsım da "Mesrûrî". (s.963-964)

"HACİVAT: Pekâlâ! Öyleyse kendine bir saz bul, kıyafetini de değiştir, tebdîl-i câme ol." (s.965)

"ÂŞIK HASAN: Şimdi seninle gazel, koşma yapalım. (...) Bir semaî çıkalım. (...)İstersen Kerem'den çıkalım. (...) Garip okuyalım. (...) Âşık, ben bir divan okuyorum." (s.968)

Karagöz metinlerinde bahsi geçen diğer *manzum türler* ve ilgili terimler şunlardır:

Cinas (s.150, 887)

Destan (s.225, 600, 1151, 1187)

Divan⁵² (s.968, 973, 979)

“TİRYAKİ: Ben şimdi bir divan söyleyeceğim, karşılığını isterim.” (s.979)

Kafiye (s.981, 984)

Karakoncolos destanı (s.600)

Kinaye (s.291)

Koşma (s.968)

“ÂŞIK HASAN: Şimdi seninle gazel, koşma yapalım.” (s.968)

Murabbâ (s.573, 578, 583, 961, 962, 964, 983, 1191, 1193, 1221)

Nazîre⁵³ (s. 664, 676, 677, 765)

“HACİVAT: Sana bir beyit okuyayım. Karşılığını senden isterim, yani naziresini.” (s.765)

Tanzir⁵⁴ (s.593, 894, 1195)

“HACİVAT: Öyleyse sana bir beyit söyleyeyim, tanzîr et.” (s.894)

⁵² Dîvan: Aruz vezninin “fâilâtün / fâilâtün / fâilâtün / fâilün” kalıbı ile yazılan ve kendine mahsus bestesi olan bir halk edebiyâtı nazım şekli. (Ayverdi, “Dîvan”, **a.g.e.**, s.291).

⁵³ Nazîre: (edebiyat) Bir şâirin manzum eserine başka bir şâir tarafından aynı vezin ve kâfiye ile yazılan benzer manzûme. (Ayverdi, “Nazîre”, **a.g.e.**, s.919).

⁵⁴ Tanzir: (edebiyat) Bir şiirin şekil ve mânâ bakımından benzerini söyleme, benzerini yazma. (Ayverdi, “Tanzir”, **a.g.e.**, s.1200).

Şair (s.224, 647, 648, 649, 751, 894, 896, 949, 951, 960, 965, 979, 980, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 1196, 1268)

Şairlik (s.894, 990)

Şiir (s.73, 223, 224, 266, 401, 505, 530, 590, 594, 595, 765, 772, 773, 808, 892, 952, 960, 985, 993, 995, 1000, 1065, 1093, 1173, 1220, 1255, 1256, 1257)

Şiir yarışması (s.985)

Şuarâ (s.77, 223, 653, 765)

Karagöz metinlerinde “hikâye etme”, hikâye anlatma ile ilgili özelliklerden de bahsedilmektedir. Hacivat, hikâyeyi gerçekte olmuş bir hâdise gibi dinletmekteki hünerin hikâyeye başlamakta olduğunu, hikâye anlatmaya iki elini birbirine vurup “Hak dostum, Hak!” diyerek başlanıldığını, sonra da “Suheni-sâz-ı gülistân-ı nezâket. Nihâl-i gonçe-i zerâfet. Söyledikçe sergüzeşti verir bezme letâfet. Dinle imdi bende-i âcizden bir hoş hikâyet.” dendiğini söyler.

“SARHOŞ: Berber Ahmet Ağa’nın evine gittiğin vakit ne yaparsın?

KARAGÖZ: Kış geceleri hikâye söylerim.

SARHOŞ: Aman, ben de severim hikâyeyi! Bana söyle dinliyeyim!

KARAGÖZ: Efendim, ezbere söyleyemem. Benim kitabım evde kaldı.

SARHOŞ: Beni dinle! İki elini birbirine vurursun, “Hak, dostum, Hak!” dersin, sonra hikâyeye girersin.” (s.341)

“HACİVAT: Ben o kadar hakikatsiz miyim Karagözüm, senin de sebeplenmeni isterim. Eğer hikâye, masal, menkıbe [gibi] şeyler bilersen seni de götüreyim. (...) herkes masal söyler fakat hikâyeyi olmuş gibi dinletmek için başlamasındadır hüner.

KARAGÖZ: Nasıl başlanır? (...)

HACİVAT: Hak dostum hak...⁵⁵ (...) Suheni-sâz-ı gülistân-ı nezâket...⁵⁶ (...) Nihâl-i gonçe-i zerâfet...⁵⁷ (...) Söyledikçe sergüzeşti⁵⁸ verir bezme letâfet... (...) Dinle imdi bende-i âcizden bir hoş hikâyet.” (s.813)

⁵⁵ Hak dostum hak: Meddahların başlarken hikâye anlatmaya kullandıkları giriş sözünün ilk cümlesi.

⁵⁶ Suheni-sâz-ı gülistân-ı nezâket: İncelik gülbahçesinin güzel söz söyleyeni.

Hikâye (s.341, 371, 416, 443, 534, 669, 672, 713, 813, 1127)

Hikâyet (s.48, 341, 813)

“Nakledelim size güzel bir hoşça hikâyet...” (s.341)

Karagöz metinlerinde bahsi geçen diğer *mensur türler* ve ilgili terimler şunlardır:

Efsane (s.668, 894, 1122)

Fıkra (s.948)

Masal⁵⁹ (s.412, 672, 689, 813, 1127) Masalların “Onlar erdi muradına, biz de çıkalım taht-ı kerevete. Gökten üç elma düştü; biri sana, biri bana, biri de bizi seyredenlerin başına...” diyerek bitirildiğini görüyoruz.

“HACİVAT: (...) Leylâ ile Mecnun birbirlerine kavuştu. (...)”

KARAGÖZ: Onlar erdi muradına, biz de çıkalım taht-ı kerevete.

HACİVAT: Gökten üç elma düştü; biri sana, biri bana, biri de bizi seyredenlerin başına...

KARAGÖZ: Masalı bırak, (...)” (s. 689)

Meclis⁶⁰ (s.310, 315, 317, 318, 589, 590, 597, 599, 602, 992, 994, 995, 996)

Meddah⁶¹ kelimesi Karagöz oyunları içerisinde s.77, 79, 238, 313, 341, 419, 487, 589, 784 sayfalarında geçmektedir. Meddahın güldürücü eğlendirici oldukları metinde “hüzünümü izâleye muvaffak olur” ifadesi ile anlaşılmaktadır.

⁵⁷ Nihâl-i gonce-i zerâfet: İncelik fıdanının goncası.

⁵⁸ Sergüzeşt: Mâcerâ, serüven. (Ayverdi, “Sergüzeşt”, **a.g.e.**, s.1088).

⁵⁹ Masal: 1. Kulaktan kulağa nakledilerek zamânımıza kadar gelen ve olağanüstü macerâlarla, kahramanlıklarla süslenmiş olan hayâlî hikâye. 2. Öğretici ve öğüt verici çocuk hikâyesi, ahlâkî dersler veren, ibret alınabilen alegorik eser. (Ayverdi, “Masal”, **a.g.e.**, s.773).

⁶⁰ Meclis: Bir tiyatro eserinde oyuncuların oyuna girip çıkmasıyla belirlenen bölümlerden her biri, sahne. (Ayverdi, “Meclis”, **a.g.e.**, s.784).

“ACEM: (...) En nihâyet eşitmişem ki Der-Aliyye’de gıyah meddahlar vardı. Belki olar benim hüznümü izâleye muvaffah olur deyerek Dâr-i Hilâfet-i Aliyye’yi ziyâret gasdiynen gelmişem.” (s. 79)

“ACEM: Ele bizim İran’da bir tahım meddah kimseler hayvan tahlidi yapallardı; sen de yapisen?” (s.83)

Menkıbe⁶² kelimesi Karagöz oyunlarında s.812, 813 sayfalarında geçmektedir. Menkıbe dinlemek için büyük konutlarda davet şeklinde misafirlerin geldiğini; menkıbe anlatana yüksek meblağlar verildiği metinlerden anlaşılmaktadır.

“HACİVAT: (...) Kandilli’de bir büyük sahilhâne⁶³. (...) Büyük bir sofa, beş on kişi de **misafir** vardı, selâm verdim, hemen beyin eteğine yapıştım. (...) Eteğini öptüm, yer gösterdi, oturdum. Hoşbeşten sonra benden **bir menkıbe istediler**, yarım saat kadar çene çaldım, bir kese dolusu **para verdiler**, öptüm başıma koydum, fakirhâneye geldim, bir haftadır sarfederek geçiniyorum.” (s.812)

Mesel (s.57, 76, 129, 133, 241, 303, 349, 572, 573, 612, 667, 675, 738, 979, 1051, 1075)

Odase- Odesa (s.361)

Tiyatro (s.1095)

Karagöz metinlerinde *Karagöz seyirlik oyunu* ile ilgili terimler ve örnekleri şöyledir:

⁶¹ Meddah: Halka açık yerlerde, saraylarda, konaklarda tekerleme ve şiirlerle başladığı birbirinden güzel hikâyeleri çeşitli şahıs, lehçe, hayvan ve kuş taklitleri yaparak anlatmak sûretiyle dinleyenleri kâh güldüren kâh düşündüren sahne sanatkarı. (Ayverdi, “Meddah”, **a.g.e.**, s.785) Metinlerde bazı oyunlarda fasıl başlarında fasıl yerine “meclis” tabiri kullanılmıştır.

⁶² Menkıbe: Din büyüklerinin, kahramanların ve târihî şahsiyetlerin üstün vasıflarını, ahlâkî meziyetlerini, olağanüstü iş ve davranışlarını destânî- efsânevî bir üslûpla anlatan fıkra, hikâye vb. (Ayverdi, “Menkıbe”, **a.g.e.**, s.797).

⁶³ Sâhilhâne: Deniz kıyısına yapılmış mesken, yalı. (Ayverdi, “Sâhilhâne”, **a.g.e.**, s.1047).

Hayal kelimesi metinlerde s.593, 935, 942 sayfalarında geçmektedir. “Karagöz gölge oyunu”nun metinlerde “hayâl” adı ile geçtiğini görüyoruz.

*“KARAGÖZ: Haa, dur, dur, iyi hatırıma geldi: Seninle benim resmimizi, taklidimizi alıp ismini “**Hayal**” koymuşlar, yarın gece Aksaray’da bir kahvede oynatacaklarmış.” (s.593)*

Sünnet oyununda, Karagöz’ün çocukları kaçınca, sünnet ettirilen Karagöz’e eğlence olarak ne istediğini sorarlar. Karagöz’ün istediği eğlencelerden biri “hayâl”dir. Karagöz oyunlarının o devirde ne kadar rağbette olduğu buradaki diyalogdan da anlaşılmaktadır:

“HACİVAT: (Gelir.) Karagöz’üm, nasıl? Eğlendin mi? Başka bir isteğin var mı?

*KARAGÖZ: Hacivat, **hayal** isterim.” (s.935)*

“HACİVAT: (Gelir.) Nasılsın, Karagöz? Eğlendin mi?

*KARAGÖZ: **Hayal** seyrettim.” (s.942)*

Hayalci (s.808, 926)

Hayalî (s.926, 927)

Hayal perdesi (s.672)

*“HACİVAT: İlahi bilâder! Ona dokunursan başına felâket gelir. Bu akşam **Hayal Perdesi**’nde, Leylâ ile Mecnun’un hikâyesi geçecektir.” (s.672)*

Hayal zembili (s.927) Hayâlîlerin malzeme sandığı olan hayal zembili de metinlerde geçmektedir.

“*HACİVAT: Alın efendim, size yüz kuruş pey akçası. (Verir.) Sabahleyin erken, saat on ikide hayal zembiliyle*⁶⁴ *adamlarınızı gönderirsiniz.*” (s.927)

Muhâvere (s.44, 49, 73, 104, 122, 127, 128, 164, 195, 202, 203, 217, 221, 225, 233, 239, 264, 267, 273, 282, 287, 311, 325, 355, 388, 401, 437, 474, 506, 531, 557, 560, 562, 590, 608, 635, 638, 662, 695, 697, 707, 710, 736, 739, 762, 783, 862, 893, 919, 937, 941, 953, 957, 1001, 1042, 1044, 1046, 1066, 1091, 1116, 1146, 1177, 1203, 1206)

Nakaracı⁶⁵ (s.916, 943)

Oyuncubaşı (s.124, 146, 148, 153)

Pastaf/Pastav⁶⁶ 355, 357, 358, 359, 360, 368, 376, 377, 380, 384, 441, 442, 635, 702, 811, 813, 816, 821, 822, 830, 832, 833, 835, 838, 841, 842, 845, 848, 1193, 1194, 1195, 1196, 1253)

Perde gazeli (s. 47, 71, 103, 125, 161, 201, 216, 238, 263, 285, 324, 354, 388, 399, 435, 473, 503, 529, 607, 633, 661, 706, 735, 761, 781, 807, 860, 891, 918, 952, 999, 1041, 1064, 1089, 1116, 1145, 1268)

Tasvir⁶⁷ (s.48, 126, 285, 354, 407, 468, 661, 693, 699, 762, 1064, 1171, 1267)

Zıll-i hayâl⁶⁸ (s.162, 263, 310, 324, 435, 807, 860, 936, 1267, 1268, 1269)

Ortaoyunu ile ilgili terim ve ifadelerin geçtiği sayfalar s.408, 644, 645, 650, 942, 943, 947, 948 şeklindedir. Talep üzerine seyirlik olarak ortaoyunu getirtildiğini öğreniyoruz. Karagöz oyunlarından *Kırgınlar* oyununda, Çelebi'nin talebi üzerine Hacivat ortaoyuncuları getirir ve ortaoyunu oynanır. O devirde eğlenceleri

⁶⁴ Hayal zembili: Tasvirlerin taşındığı zembil. Hayalcinin yardakları hayal oynatılacak yere gündüzden gider, oyun için gerekli perdeyi, şem'ayı vb. hazırlar; o oyunda kullanılacak tasvirleri de bir zembil içinde götürüp değneklerini takar, perdeye çıkış sırasına göre dizer, oynatılmaya hazır hale getirirdi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.927).

⁶⁵ Nakaracı: Ortaoyununda çalgıcı, çifte-nâracı. [Nakara: “Nakkaare” (iki değnekle vurularak çalınan küçük davul) sözünün bozulmuş biçimi.] (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.943).

⁶⁶ Pastaf: 1. (Karagöz oyununda) Vurma. 2. (Ortaoyunu'nda) Pişekâr'ın elinde bulunan ve hafifçe vurulunca hızlı vurulmuş gibi ses çıkaran, tahtadan yapılmış maşa biçiminde âlet, pastav, şakşak. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.355).

⁶⁷ Tasvir: Karagöz oyunundaki kahramanların deriden kesilmiş şekillerinden her biri. (Ayverdi, “Tasvir”, **a.g.e.**, s.1207).

⁶⁸ “Zıll-i hayâl” perde gazellerinde geçmektedir. Metin içinde konuşmalarda geçmemiştir.

konutlardan seyretmenin de olduğunu, eğlencelerin akşamları yapıldığını metinlerden öğrenmek mümkündür.

Metinlerde geçen *orta oyunu* ile ilgili örnekler şöyledir:

“ÇELEBİ: (...) “Atlı-karıncalar” la “donanma-gelini” oyunlarını seyretmek için bendenizden istedi. Ben de meşgalemden bir türlü vaadimi yerine getiremedim. **Bu akşam** arzu ediyoruz onları oynatmak için.

HACİVAT: Bendeniz Karagöz’le beraber yaparız.

ÇELEBİ: Öyleyse biz de **kışkten seyrederiz**. Eğer **ortaoyunu da olursa daha âlâ** olur.

HACİVAT: Bendeniz şimdi gider Karagöz’le konuşur, tedârik görürüz, “atlı-karıncalar” a haber gönderirim.” (s.644)

Getirtilen ortaoyunculara para verilir, alınan para ortaoyunu takımı içinde pay edilir:

“HACİVAT: (Gelir.) Vay, beyim efendim! Nasıl? Oyunlarımızı beğendiniz mi?

ÇELEBİ: Çok makbule geçti, Hacivat Çelebi. (...) Alınız, Hacivat Çelebi, size beş bin kuruş!

HACİVAT: (Alır.) Allah ömürler versin!(...)

KARAGÖZ: Hacı Cavcav, paralara kavuştuk.

HACİVAT: Al, Karagöz, payını! (Verir.)

KARAGÖZ: (Alır.) Hacivat, bu az; ben bu kadar parayı ne yapayım?

HACİVAT: Senin **hakkın o kadardır**. Daha **ortaoyunu takımına vereceğim, atlıkarıncalara vereceğim.**!” (s.650)

Metinlerde ortaoyunu oyuncu kadrosu isimlerinin geçtiği yerler şöyledir:

Pişekâr (s.632, 645, 646, 647, 648, 649, 916, 943, 944, 945, 946, 947)

Kavuklu (s.632, 646, 647, 648, 649, 916, 943, 944, 945, 946, 947)

2.2. Kalıplaşmış İfadeler

2.2.1. Atasözleri

Atasözünün sözlük anlamı “*Bir düşünceyi, gerçek ve hikmeti veciz şekilde anlatan, atalardan bugüne gelmiş ve halka mal olmuş kısa söz, darbimesel*” şeklindedir.⁶⁹ Atasözleri yaşanmış olaylar ya da ortak düşüncelerden meydana çıkmışlardır. Yüzyıllar içinde doğruluğu denenmiş, dolayısıyla her biri bir düstur haline gelmiştir.⁷⁰ Atasözlerinin amacı, ders ya da öğüt vererek yol göstermektir. Ortaya çıkışları çok eskilere dayanan atasözlerinin asıl önemli olan noktası, konuşma esnasında, konuyla ilgili bağ kurulması ve yeri geldiğinde söylendiğinde verilmek istenen mesajın mânâ itibarıyla kuvvetlenmeleridir. Atasözleri tek başlarına söylenildiklerinde pek bir mânâ ifade etmezken, yeri geldiğinde söylenildiği zaman mânâsı tam yerini bulur⁷¹ ve dinleyen tarafından da konunun çok daha iyi idrak edilmesi sağlanır.

Atasözleri, biçim ve içeriklerindeki öz ve net oluşlarıyla diğer söz kalıplarından ayrılırlar.⁷² Biçimdeki uyak, baş uyak, ölçü gibi manzumalara ait özellikler, akılda kalmayı kolaylaştırmak amaçlıdır.⁷³

Atasözlerinin halk edebiyatı ve halk bilimi açısından önemini belirtmek için Ömer Asım Aksoy kıymetli tesbitini burada zikretmek yerinde olacaktır.

---

⁶⁹ Ayverdi, “Atasözü”, **a.g.e.**, s.80.

⁷⁰ Güney, **a.g.e.**, s.175-176.

⁷¹ Boratav, **a.g.e.**, s.128,129.

⁷² Daha geniş bilgi için bkz. Ömer Asım Aksoy’un *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü*’nün “Birinci Bölüm”ü ile Şükrü Elçin’in *Halk Edebiyatına Giriş* kitabının “Deyimler” bahsi. Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İnkılâp Yayınevi, 1993, s.19-100; Elçin, **a.g.e.**, s.642-661.

⁷³ Boratav, **a.g.e.**, s.129-130.

Her ulusun atasözleri, kendi varlığının ve benliğinin aynasıdır. Atasözlerinde bir ulusun düşünceleri, yaşayışları, inanışları, gelenekleri görülür. Atasözleri, ulusların zekalarındaki keskinliği, hayallerindeki genişliği, duygularındaki inceliği belirten en değerli örneklerdir. Bu sözler, derin felsefelerden başka güzel buluşlarla, parlak nüktelerle, ince alaylarla, sert taşlamalarla doludur. Böylece her atasözü, kendi ulusunun damgasını taşır.⁷⁴

Atasözü, devirler içinde sav, mesel, emsal, darb-ı mesel gibi farklı isimlerle zikredilmiştir. Karagöz metinlerinde atasözü ibaresi olarak “mesel” ve “darb-ı mesel” ifadeleri geçmektedir:⁷⁵

Mesel (s.57, 76, 129, 133, 241, 303, 349, 572, 573, 600, 612, 667, 675, 738, 979, 1051, 1075)

Darb-ı mesel (s.600)

Metinlerde mesel kelimesinin geçtiği tüm ifadeler konuşma içinde “meşhur meseldir” şeklinde kullanılmıştır. Bu ifadenin geçtiği yerlerden bazı örnekler şunlardır:

“SARHOŞ: *Vâkıâ doğru söylüyorsun ama, **meşhur meseldir**: “İt sürü de para kazan” derler.*” (s.57)

“KARAGÖZ: **Meşhur meseldir**: “Her kime edersen iyilik, anda hazırdir kemlik.””(s.129)

“KARAGÖZ: *Söylesem de para etmez ki! “Yavuz hırsız ev sahibini basar” derler, **meşhur meseldir**.*” (s.241)

“KARAGÖZ: **Meşhur meseldir**: “Kendi götündeki kazığı görmeyip benim gözümdeki çöpü görmek ayn-i hatâdır.””(s.349)

⁷⁴ Ömer Asım Aksoy, “Atasözleri, Deyimler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*-1962, TDK Yayınları: 217, Ankara 1988, s.137.

⁷⁵ Aksoy, *a.g.m.*, s.131-132.

“... ak akça kara gün içindir **darb-ı meselince** paranın sarfiyâtına bakmıyarak...” (s.600)

“KARAGÖZ: **Meşhur meseldir**. “Sağır işitmez uydurur”. ” (s.667)

“MECNUN’UN BABASI (Hayretle.) — Ya, demek böyle! Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşurmuş.

HACİVAT: **Meşhur meseldir**. ” (s.675)

“TİRYAKİ: İnsan kocar ama gönül kocamıyor; **meşhur mesel**. ” (s.979)

Metinlerde “meşhur meseldir” şeklinde söylenip Türk Dil Kurumu’nun “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nde bulamadığımız ifadelere de burada yer vermeyi uygun gördük:

Ağır bir şey kaldırırsan belin açılır, yatağına işersin. (s.1051)

Büyük lokma ye de büyük söz söyleme (s.573)

Er ol da baş yar (s.612)

Her kime edersen iyilik, anda hazırdır kemlik. (s.76, 129, 303)

İnsan kocar ama gönül kocamıyor (s.979)

Sarhoştan deli bile korkmuş. (s.1075)

Karagöz oyunlarının önemli bir özelliği de oyun sonunda bir ders çıkartmaktır. Nev-icâd oyunların dersleri öğüt verir nitelikte cümlelerden oluşurken, çoğu kâr-ı kadîm oyunların dersleri konuşmaların arasına yedirilmiş şekilde atasözleri ile verilmiştir.

Bazı atasözleri de benzer kelimelerle kullanılmıştır. Örneğin “El öpmekle ağız aşınmaz.” (s.560, 561) atasözü “El öpmeyle dudak aşınmaz” (s.203) şeklinde de kullanılmıştır.

Karagöz metinlerinde geçen tespit edebildiğimiz atasözleri şunlardır:⁷⁶

Ak akça kara gün içindir (s.600)

Ambar delindi buğday döküldü (s.716)

Bakarsan bağ olur, bakmazsan dağ olur (s.133)

Balat vapuru gibi iki tarafa gitmek (s.567, 725)

Balı yağa, yağı bala katmak (s.1005)

Başa gelen çekilir (s.1108, 1207)

Başa yazılan gelir (s.492)

Bin nasihattan bir musibet yeğdir (s.450)

Bir fincan kahvenin kırk yıl hakkı vardır (s.462)

Bir mirasyediye iki dalkavuk olur (s.206)

Bu lahana turşusu ne, bu perhiz ne (s.742)

Büyük lokma ye de büyük söz söyleme (s.573)

Dağ başından duman, insan başından hâl eksik olmaz (s.339, 727)

Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur (s.675)

Davul bile dengi dengine (çalar) (s.671)

Doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar (s.1166)

Edene etmek her kişinin kârıdır, edene etmemek er kişinin kârıdır (s.68, 296)

El için yanma nâra, yak çubuğunu bak safâna (s.572)

Elçiye zeval olmaz (s.683)

El öpmekle ağız aşınmaz (s.560, 561)

El öpmeyle dudak aşınmaz (s.203)

Erkek arslan arslan da dişi arslan arslan değil mi (s.295)

⁷⁶ Atasözü ile deyim kavramları sınırları kesin hatlarla belli edilememiş, her zaman tartışma konusu olmuş bir konudur. Konu çok tartışmalı olduğundan metindeki tüm atasözlerinin burada yer aldığı şeklindedir gibi bir iddiamız bulunmamaktadır. TDK'nin "Atasözleri ve Deyimler" sözlüğünde yer alan unsurlar esas alınmıştır. Tespit edebildiğimiz atasözlerinden sözlükte olmayanlarına burada yer verilmemiştir.

Eskiye rağbet olsa Bitbazarı'na nur yağar (s.801)

Fare sığamadığı deliğe götüne kabak bağlarmış (s.154)

Geleceği varsa göreceği de var (s.826, 967)

Gidip gelmemek var, gelip bulmamak var (s.273)

Hanım uykudan uyandı sildi çapağın, tencere yuvarlandı buldu kapağın
(s.251)

Hastalık sağlık insan içindir (s.1247)

Her güzelin bir kusuru olur (s.1216)

İnsan kendine batan kazığı görmez de, başkasının gözündeki çöpü bahane
eder (s.676)

İnsan kocar, ama gönül kocamaz (s.908)

İsteyenin bir yüzü, vermeyenin iki yüzü kara (s.671, 683)

İşkembe kazanından atlas parçası çıkmaz (s.313)

İt sürü de para kazan (s.57)

Kendi götündeki kazığı görmeyip elin gözündeki çöpü görmek (s.349)

Kel başa şimşir tarak (s.86)

Kimse kimsenin kısmetini yemez (s.570)

Kiraz çekirdeği gibi her şeyin içinden çıkmak (s.378)

Kocakarılar teknede hamur yoğurur, gör ki analar ne doğurur (s.255)

Kuş uçmaz, kervan geçmez (s.341)

Lâkırdı lâkırdıyı açar (s.1191)

Lâtife lâtif gerek (s.954)

Mürüvvete endâze olmaz (s.92, 902)

O kadar kusur kadı kızında da olur (s.207)

Olacak ile ölecek olana çare yok (s.686)

Öğrenmenin yaşı yoktur (s.663)

Öküz öldü, gayret dayıya kaldı (s.422)

Sağır işitmez uydurur (s.667, 794)

Sana vurmakla geleni sen ekmekle karşıla (s.1211)

Sarhoştan deli bile korkmuş (s.1075)

Senin anladığın kantar Bursa’da kestane tartar (s.412, 541)

Senin bildiğin kantar Bursa’da kestane tartar (s.294)

Serçeden korkan darı ekmez (s.293, 830, 958)

Siz önde kösemen, biz de arkada eli bağlı kuzu (s.146, 253,1080)

Son nedâmet fayda etmez (s.455)

Tilkinin dönüp dolaşıp geleceği yer, kürkçü dükkânıdır (s.675)

Utanma pazar mideyi bozar (s.157)

Ya kuzgun leşe, ya devlet başa (s.731)

Yavuz hırsız ev sahibini basar (s.241, 292)

Zengin malı züğürtlerin çenesi yorar (s.669)

Zorla güzellik olmaz (s.683)

2.2.2. Deyimler

Deyimin sözlük anlamı “İfâde gücünü arttırmak için bir araya getirilen ve genellikle gerçek anlamları dışında bir anlam kazanarak kalıplaşan kelime öbeği,

tâbir, ıstılâh”tır.⁷⁷ Deyimlerin çoğu tek başına söz kalıbı halindeyken bir mânâ ifade etmeseler de, kullanıldıkları cümle içinde mânâ kazanırlar.⁷⁸ Deyimler,⁷⁹ bir kavramı ifade etmek için söylenilmiş söz kalıplarıdır, atasözü gibi düstur niteliği taşımazlar; deyimler ile atasözünü birbirinden ayıran en önemli özellik de budur.⁸⁰

Halk kültürü için önemli öğeler barındıran deyimler, konuşma dilinde sık kullanılırlar. Deyimler duygu ve düşüncelerimizi daha iyi ifade edebilmek için birer araç niteliğindedir.⁸¹ Karagöz metinlerinde de oldukça fazla kullanılmıştır. Metinlerde geçen bazı örnekler şu şekildedir:

“KOCAKARI: Ben ölmeden mürüvvetini görsem! Ölürsen gözüm açık gider.

KARAGÖZ: Ben senin gözünü bağlarım, iyi **dolap çevirirsin!**⁸²” (s.795)

“KAROLİN: Vre Memis! Sen bana bu **dolap yaptı!** Ben şimdi gidezek, dava yapazak, bak nasıl ben para almış!” (s.114)

“I. ÇELEBİ: Canım efendim! Düzcesi, sizden para kapmak için türlü türlü desîseler⁸³, **dolaplar kurmuşlar.**⁸⁴” (s.1124)

“HACİVAT: Ben öyle **dolma yutmam**⁸⁵!” (s.575, 909)

“KARAGÖZ: “Bu, sepete sıcak sıcak konmaz, sonra ekşir; şu kuyuya sarkıtalım.” dedim, karı inandı.

HACİVAT: Demek ki, Karagöz, karıya **dolmayı yutturdun?**” (s.1118)

⁷⁷ Ayverdi, “Deyim”, **a.g.e.**, s.279.

⁷⁸ Güney, **a.g.e.**, s.194.

⁷⁹ Daha geniş bilgi için bkz. Ömer Asım Aksoy’un *Atasözü ve Deyimler Sözlüğü*’nün “Birinci Bölüm”ü ile Şükrü Elçin’in *Halk Edebiyatına Giriş* kitabının “Deyimler” bahsi. Aksoy, **a.g.e.** s.19-100; Elçin, **a.g.e.**, s.642-661.

⁸⁰ Aksoy, **a.g.m.**, s.142.

⁸¹ Güney, **a.g.e.**, s.193.

⁸² Dolap çevirmek: Hile ve dalavere ile iş yapmak. (Aksoy, **a.g.e.** s.609).

⁸³ Desîse: Düzen, hîle, entrika. (Ayverdi, “Desîse”, **a.g.e.**, s.274).

⁸⁴ Dolap kurmak: Bir düzen hazırlamak, entrika tasarlamak. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

⁸⁵ Dolma yutmak: (argo) Kanmak, aldanmak. (Devellioğlu, “Dolma yutmak”, **a.g.e.**, s.77).

“KARAGÖZ: Ulan, nasıl çıkarısın? Kuyu derin. **Bereket versin**, kuyunun içinde bir incir ağacı varmış, ona tutundum da, suya düşmedim.” (s.1265)

“HACİVAT: Ahmak herif! Benimle eğleniyor musun?

KARAGÖZ: Eğlenmiyorum, **tek kürekle mehtaba çıkıyorum.**” (s.218)

“KARAGÖZ: Peki, ben geberir giderim, sen gebermez de **dünyaya kazık mı çıkarısın?**” (s.310)

“Bendeniz sizi severim. **Gül üstüne gül koklayanın gül kadar ömrü olmasın!**” (s.291)

Bazı deyimler aynı zamanda halk bilimi unsurlarını da içermektedir ve konuşma içerisinde işlenilmiştir. Karagöz metinlerinde “kurşun dökme” halk inancının, nazar değilince döktürüldüğü ifade edilmektedir.

Kurşun dökmek (s.219, 298)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Yüreğinde sıkıntı varsa, nazar değmiştir. Kurşuncu Habibe Molla’yı çağıralım da **kurşun döksün** sana.” (s.298)

Karakedilerin uğursuzluk getirdiği halk inancı deyim olarak da geçmektedir. Aralarından kara kedi geçtiği için, uğursuzluk sonucu aralarının bozulması mânâsı kullanılmaktadır: “Aralarından kara kedi geçmek” (s.53, 129, 482)

“ZENNE: Allaha emanet ol, Hacivat Çelebi! Acaba **aramızdan kara kedi mi geçti?** Çoktan beri gözükmüyorsunuz” (s.53)

“KARAGÖZ: Neden konuşmıyacaksın benimle? **Aramızdan kara kedi mi geçti?**” (s.129)

“HACİVAT: Canım efendim, nasıl oldu da birbirinize darıldınız? Aranızdan kara kedi mi geçti?” (s.482)

“Elimi sallasam ellisi, başımı sallasam başı tellisi” (s.418) deyiminde de evlenilecek hazır kız bulurum mânâsında kullanılan “başı tellisi” tabiri, gelinlerin başlarına gelin teli takıldığını gösterir.

“HACİVAT: Bak evlâdım, elimi sallasam ellisi, başımı sallasam başı tellisi. Sana ben bir kız bulayım ki misli cihâna gelmemiş.” (s.418)

Karagöz metinlerinde bazı deyimlerin de mecâzî anlamları gerçek anlamda kullanılarak nükte halinde kullanılmıştır. Çok okumuş yazmış olmak, mânâsında kullanılan “mürekkebi yalamak” (s.534, 537) deyimini gerçek anlamı ile de kullanılmıştır. Metinlerde şu şekildedir:

“HACİVAT: Mürekkebi yaladınız mı?

KARAGÖZ: Evet, yaladım. (...)

HACİVAT: Ya, “Mürekkebi yaladım” dedin?

KARAGÖZ: Yaladım ama, bizim oğlanın hokkası odaya döküldü, karının korkusundan, tahta temizlensin diye dilimle yerden mürekkebi yaladım.” (s.534, 537)

Oruç tutmak mânâsındaki “Ramazanı tutmak” (s.232) deyimini, Karagöz’de karakter olan Ramazan olarak kullanılmıştır.

“KARAGÖZ: Ramazanı tutacaksınız.

BAYRAM: Biz arkadaşımızı tutmayız.” (s.232)

Deyimlerin Karagöz metinlerindeki yeri ve hususiyetini, muhâverelerin kapanış sözünde dahi görürüz. Kapanış sözlerinde “pamuk ipliğiyle bağlamak” deyimini sıkça kullanılmıştır.

Pamuk ipliğiyle bağlamak (s.52, 106, 171, 290, 327, 405, 478, 511, 865, 896, 956, 1003, 1071, 1202, 1244)

“KARAGÖZ:Sen gidersin de beni pamuk ipliğiyle bağlamıyorlar ya! Ben de gideyim îdgâha⁸⁶, dolaba⁸⁷, dilber seyrine! Bakalım âyîne-i devrân⁸⁸ ne sûret gösterir!” (s.52)

“Sen gidersin, beni buraya mıhlamazlar, **pamuk ipliğiyle hiç bağlamazlar**. Ben de çekilir giderim îdgâha, dolaba, dilber seyrine! Bakalım âyîne-i devrân ne sûret gösterir!” (s.865)

“Sen gidersen beni buraya Lofça çivisiyle mıhlamazlar, **pamuk ipliğiyle hiç bağlamazlar**. Ben neyler, çekilir giderim îdgâha, dolaba, dilber seyrine! Bakalım âyîne-i devrân ne sûret gösterir!” (s.1244)

Kimi deyimler de asıl şekilleriyle değil, nüktelendirilerek kullanılmışlardır. “On parmağında on hüner olmak” deymi Karagöz metinlerinde “Yirmi parmağında yirmi hüneri olmak” (s.402) şeklinde geçmiştir. “Ağzına ne gelirse söylemek” (s.978) deymi kullanıldığı gibi, nükteli bir şekilde “ağzına ne gelirse yazmak” (s.1155) şeklinde de kullanılmıştır.

Deyimler, sınırı kesin hatlarla çizilemeyen tabirlerdir. Kimi zaman atasözleri olarak kabul edilen ifadeler kimi zaman da deyim olarak kabul edilebilmektedir. Örneğin, Karagöz metinlerinde “mesel” olarak söylenen “Tencerede pişir, kapağında ye” ifadesi Türk Dil Kurumunun “Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü”nde deyim olarak yer aldığı için çalışma içerisinde bu bölümde yer verilmiştir.

⁸⁶ Îd-gâh: Bayram yeri. (Ayverdi, “Îd-Iyd”, **a.g.e.**, s.538).

⁸⁷ Dolap: İçine binilen büyük meydan oyuncığı, dönme dolap. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

⁸⁸ Âyîne-i devrân: (mecâzî) Kader, zaman, gelecek günler. (Ayverdi, “Âyîne”, **a.g.e.**, s.93).

“KARAGÖZ: Malûm ya! Fıkarcılık maskaralık! Evde bizim bir toprak tencereden başka bir şeyimiz yoktur; tatlısı da tuzlusı da onun içinde pişer. Meşhur meseldir: “Tencerede pişir, kapağında ye!” derler. Biz de tencerede pişiririz, kapağında yeriz. (s.738)

Deyim niteliği taşıyan fakat Türk Dil Kurumu’nun “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*”nde yer almayan ifadeler buraya alınmamıştır.⁸⁹ Karagöz metinlerinde tespit edilen deyimler şunlardır:⁹⁰

- Abayı yakmak (s.446, 1029)
- Abdallığına doymamak (s.1226)
- Abuk sabuk söylemek (s.1229)
- Acısı içine çökmek (s.439)
- Açığı çıkmak (s.219, 401)
- Açlıktan gözleri kararmak (s.300)
- Açlıktan ölmek (s.275, 329, 424, 563)
- Açtı ağzını, yumdu gözünü (s.245)
- Adam etmek (s.560)
- Adam gibi (s.211, 506, 662, 1228, 1229)
- Adam yerine koymak (s.1081, 1082)
- Adamın ağzından girip burnundan çıkmak (s.931)
- Ağzı sıkı (s.460)
- Ağzı sulanmak (s.115, 258, 325, 449, 637, 791, 976, 1095, 1117, 1214, 1247, 1253)
- Ağzı yangın yerine dönmek (s.157)
- Ağzına geleni söylemek (s.327, 593)

⁸⁹ Cevdet Kudret, *Karagöz* kitabının Dizinler’inde atasözleri ve deyimlere ayrı bir dizin bölümü olarak yer vermiş, bu dizin de TDK’nin “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*” yer almayan pek çok ifadeye yer vermiştir. Farklı araştırmalar yapmak isteyenler bu dizine de bakabilirler.

⁹⁰ Atasözü ile deyim kavramları sınırları kesin hatlarla belli edilememiş, her zaman tartışma konusu olmuş bir konudur. Konu çok tartışmalı olduğundan metindeki tüm deyimlerin burada yer aldığı şeklinde bir iddiamız yoktur. TDK’nin “*Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*” esas alınmıştır. Tespit edebildiğimiz deyimlerden sözlükte olmayanlarına burada yer verilmemiştir. Tek istisna olarak Karagöz metinlerinde çok fazla geçen “kubbesiz yalan” deyimini, çalışma kapsamı dahil edilmiştir.

Ağzına ne gelirse söylemek (s.978)
Ağzına sıçmak (s.252, 260)
Ağzını açmak (s.197, 198, 269, 271, 376, 384, 832, 1023, 1261, 1262)
Ağzını açtırmamak (s.739, 979)
Ağzından çıkanı kulağı duymamak (s.1180, 1210)
Ağzından kaçmak (s.1250)
Ağzını aramak (s.1230)
Ağzını bozmak (s.382, 653, 844)
Ağzını burnunu tersine çevirmek (s.376)
Ağzını toplamak (s.54, 84, 98, 112, 181, 185, 186, 292, 293, 381, 402, 459, 564, 594, 738, 774, 839, 873, 906, 957, 1014, 1105, 1109, 1117, 1158, 1166, 1174, 1228)
Ağzını yırtmak (s.292, 563, 906, 1014, 1105, 1192)
Ağzının suyu akmak (s.206)
Ağzıyla kuş tutmak (s.920)
Ağzıyla tutulmak (s.292, 360)
Âhiret postasına bindirmek (s.112)
Akıl erdirememek (s.1251)
Akıl etmek (s.108, 129)
Akıl vermek (s.1220)
Akıntıya kürek çekmek (s.379)
Akı başına gelmek (s.318, 649, 668, 787, 1190, 1199)
Akı başında olmak (s.269, 374, 1074, 1076)
Akı başından gitmek (s.104, 784, 1002)
Akı ermek (s.306)
Akına dokunmak (s.332)
Akına hiffet gelmek (s.466, 1196)
Akına şaşmak (s.701)
Akını almak (s.700, 905, 926, 1049, 1189)
Akını başına almak (s.597)
Akını başından aldirmek (s.991)
Akını bozmak (s.539)

Alıp başını gitmek (s.425)
Alıp verememek (s.48, 1146)
Allem etmek kallem etmek (s.686)
Almadım bilmem, görmedim bilmem (s.904)
Alnımın kara yazısı (s.569)
Altta kalmamak (s.941)
Anasının ak sütü gibi helal olsun (s.461)
Anası ağlamak (s.142, 722)
Anasından emdiği süt burnumdan gelmek (s.1186)
Anasını ağlatmak (s.983)
Anasını bellemek (s.602)
Anasını s..mek (s.152)
Anasını eşekler kovalayas (s.667)
Anca beraber, kanca beraber (s.617)
Anlayan beri gelsin (s.983, 1025)
Anlımın kara yazısı (s.564)
Aptes bozmak (s.1002, 1003, 1106)
Ara bulmak (s.487)
Aralarından kara kedi geçmek (s.53, 129, 482)
Arasına girmek (s.669, 1072)
Arasında koskoca dağ var (s.767)
Araya girmek (s.1077)
Arka kapıdan hapis kaçmak (s.1126)
Arkası kesilmemek (s.647)
Arkasına düşmek (s.784)
Artık eksik helâl etmek (s.273)
Aşçının aşını yemek, başçının başını yemek (s.147, 541)
Aşka gelmek (s.790)
Atı alan Üsküdar'ı geçmek (s.958)
Ayağının altına sermek (s.685)
Ayağının altını öpmek (s.418)
Ayağının bağım çözmek (s.511, 959)

Ayağınıza sıcak su mu dökelim yoksa soğuk su mu (s.249, 418, 575)

Ayaklarına kara su inmek (s.565, 571, 768)

Ayakta rüya görmek (s.742, 1074)

Ayyûka çıkmak (s.231, 952)

Babanın canına rahmet (s.338)

Babanın şarap çanağından başlamak (s.305)

Babasının kemiğinden başlatmak (s.563, 922)

Bağrı yanık (s.429)

Bağrı yufka (s.418, 558)

Bağrını üzme (s.269, 719, 752, 771)

Bağrını yakmak (s.429)

Bahçesindeki meyveyi eller koparmak (s.329)

Bahtı kara (s.1034)

Baht-i siyâh (s.543, 1001)

Balta olmak (s.60, 61, 348, 897, 1119)

Baltaya sap olmak (s.265, 1092)

Baltayı eve asmak (s.1072)

Baltayı taşla vurmak (s.245)

Baş eğmemek (s.764)

Başla çıkamamak (s.297)

Başı boş salmak (s.376)

Başı yastığa gelmek (s.250)

Başı yumuşak (s.1166)

Başıboş salmak (s.376)

Başım kel değil ya (s.491)

Başına belâ getirmek (s.74)

Başına belâyı almak (s.515)

Başına bir hâl gelmek (s.1222)

Başına bir şey gelmek (s.305)

Başına dar gelmek (s.1047)

Başına dolamak (s.642)

Başına dünya zindan olmak (s.1015)
Başına dünyaları dar eylemek (s.565, 902)
Başına geçmek (s.218, 452, 539)
Başına geçirmek (s.578)
Başına geçmek (s.53, 218, 452, 539, 613, 1231)
Başına gelmek (s.108, 129, 649, 670)
Başına iş açmak (s.384)
Başına kakmak (s.247)
Başına taş dokunmak (s.958)
Başına taş düşsün (s.246, 1105)
Başını derde sokmak (s.369)
Başını kaldırmak (s.143, 148, 281, 914)
Baştan kara (s.620)
Baş üstüne (s.59, 92, 97, 146, 147, 149, 152, 153, 172, 174, 178, 183, 189, 219, 220, 229, 249, 255, 268, 271, 272, 295, 410, 547, 579, 619, 624, 644, 649, 675, 682, 684, 744, 749, 752, 767, 768, 799, 879, 880, 894, 899, 924, 926, 928, 932, 935, 942, 947, 1007, 1018, 1019, 1021, 1030, 1031, 1032, 1049, 1054, 1082, 1098, 1127, 1149, 1212)
Belâsını bulmak (s.762)
Beli açılmak (s.1051)
Belini bükmek (s.280, 1052)
Benliği terk etmek (s.1000)
Bereket versin⁹¹ (s.104, 355)
Bereket versin⁹² (s.68, 75, 155, 233, 260, 494, 525, 586, 731, 757, 773, 778, 802, 904, 907, 914, 945, 948, 985, 1012, 1026, 1060, 1075, 1091, 1111, 1125, 1126, 1163, 1175, 1264, 1265)
Bilmediği işe burnunu sokmak (s.206)
Birbirini yemek (s.511, 667, 1170)
Boğaz boğaza kavga etmek (s.944)

⁹¹ Bereket versin: Allah'a şükürler olsun ki, neyse ki. (Ayverdi, "Bereket", **a.g.e.**, s.135).

⁹² Bereket versin: Bir hayır temennîsi olarak satıcının kendisinden alış veriş edene, dilencinin sadaka verene söylediği, "Allah bereket versin" sözünün kısaltılmış şekli. (Ayverdi, "Bereket", **a.g.e.**, s.135).

Boğazına meraklı (s.438)
Boğazında kalmak (s.1216)
Bok yemek (s.289, 642, 864, 1109)
Boku yemek (s.339, 340, 549, 579, 581, 628, 756, 903, 911, 1084)
Bol keseden akçe saymak (s.608)
Boş bulunmak (s.287)
Boş gezenin boş kalfası (s.56)
Boş gezmek (s.1006)
Boşta gezmek (s.1152)
Bucak bucak kaçmak (s.1173)
Bulut gibi sarhoş olmak (s.880)
Burnundan yakalamak (s.301, 1190)

Can kulağınla dinlemek (s.359, 664)
Canı çıkmak (s.112, 144, 429, 598, 1049, 1123, 1175)
Canı kurban olmak (s.117)
Canına kâr eylemek (s.405, 558, 565, 902)
Canına kıymak (s.347, 831)
Canına minnet (s.419, 647, 655, 1199)
Canına okumak (s.1207)
Canına rahmet (s.338)
Canına rahmet koymak (s.772)
Canına yandığım (s.131, 382, 1251)
Canını çıkarmak (s.157)
Canını feda etmek (s.447)
Canını sıkmak (s.92, 265, 380, 944, 1092, 1229)
Canını yakmak (s.569)
Canlan burunlarında (s.651)
Can yakmak (s.559)
Cehenneme kadar gitmek (s.450)
Cehennemin dibine kadar (s.186)
Ceza yemek (s.750)

Cezasını bulmak (s.469, 626, 778)

Cezasını çekmek (s.305)

Ciğeri bir para etmek (s.1001)

Ciğeri kaç para etmek (s.292, 563)

Ciğerini dağlamak (s.1155)

Ciğeri para etmemek (s.564)

Cinas yapmak (s.1136)

Çağı geçmek (s.292)

Çağı gelmek (s.688)

Çanak tutmak (s.1194)

Çaresine bakmak (s.300, 462, 601, 612, 687, 847, 923, 1029, 1099)

Çat kapı (s.49, 811)

Çene çalmak (s.578, 812)

Çenesi durmamak (s.944)

Çenesi tutulmak (s.808)

Çocukluğu bırakmak (s.467)

Çok görmek (s.266, 1025, 1093)

Çok olmak (s.65, 206, 328, 329, 359, 384, 386, 418, 419, 492, 538, 564, 655, 800, 839, 1005, 1054, 1151)

Dağda bayırda gezmek (s.419)

Damağını kaldırmak (s.298)

Damağının altında bir şey var (s.1035)

Damdan düşer gibi (s.1259)

Dayağın meyânesi biraz gecikmek (s.981)

Dayağın meyânesi gelmek (s.56, 335, 651, 881)

Dayak yemek (s.113, 129, 162, 244, 266, 325, 403, 513, 516, 640, 641, 693, 783, 789, 821, 828, 973, 1076, 1093, 1119, 1190)

Deli dîvâne olmak (s.784)

Derde çatmak (s.598)

Derde girmek (s.127, 337, 583, 626, 729)

Derdinden ölmek (s.957)
Dersini vermek (s.203)
Dibi tutmamak (s.224)
Dibini yırtmak (s.772)
Dil vermek (s.486, 705, 1063)
Dili açılmak (s.523, 524)
Dili dolaşmak (s.878)
Dili dönmek (s.521)
Dili tutulmak (s.514, 515, 517, 518, 520, 521, 523, 524, 525, 1035)
Dilini açmak (s.520)
Dilini eşek arısı soksun (s.225, 673)
Dilini tutmak (s.305, 525)
Dilinin altındakini söylemek (s.292)
Dilinin altından baklayı çıkarmak (s.676)
Dilinin cezasını çekmek (s.305)
Dimyat'a pirince giderken eldeki bulgurdan olmak (s.684)

Diş dokunacak bir şey (s.777)
Diş dokunacak (s.777)
Diş gelmek (s.210)
Dişine göre (s.211, 575, 1214)
Dişini sıkmak (s.358, 459, 822, 1091)
Dîvâne olmak (s.116, 736, 1066)
Doğru yola gelmek (s.312)
Dolap çevirmek (s.795)
Dolap kurmak (s.1124)
Dolap yapmak (s.114)
Dolma yutmak (s.575, 909)
Doludan kaçayım derken fırtınaya tutulmak (s.450)
Donuna kaçırmak (s.573, 767)
Dört nala koşturmak (s.295)

Dubara⁹³ kapıları kapanmak (s.566)

Dubaralara gelmemek (s.460)

Dumanı üstünde olmak (s.1161)

Dümeni kırmak⁹⁴ (s.1093)

Dün bir, bugün iki (s.567)

Dünya gözüyle görmek (s.545)

Dünyaya boş gelip boş gitmek (s.402)

Dünyaya eşek gelip eşek gitmek (s.264, 506, 1091, 1179, 1210)

Dünyaya kazık çakmak (s.301)

Efkâr dağıtmak (s.1198)

Ekmek elden, su gölden (s.203)

Ekmek yediği yere ihânet etmemek (s.462)

Eksiği gediği olmamak (s.1054, 1055)

Eksik olma (s.53, 54, 58, 61, 65, 84, 139, 153, 175, 177, 183, 195, 207, 287, 296, 312, 331, 332, 333, 340, 364, 387, 426, 440, 474, 485, 508, 525, 533, 561, 621, 627, 650, 674, 736, 737, 741, 745, 755, 765, 768, 799, 800, 871, 919, 924, 1020, 1025, 1071, 1093, 1097, 1098, 1123, 1147, 1163, 1168, 1190, 1191, 1198, 1199, 1201, 1204, 1241, 1250, 1253)

Elde avuçta durmak (s.243)

Elde etmek (s.362, 820)

Elden bırakmamak (s.579, 1198)

Elden ne gelir (s.967, 999)

Ele vermek (s.469, 777, 932, 1082)

Eli altında (s.53, 109, 177, 229, 947, 1099)

Elimi sallasam ellisi, başımı sallasam başı tellisi (s.418)

Elinden geleni arkasına koymamak (s.295, 957)

Elinden geleni geri koymamak (s.293)

Elinden iş gelmek (s.265)

Elinden kurtulmak (s.499, 531, 590, 945)

⁹³ Dubârâ: Hile, yalani dalavere. (Devellioğlu, “Dubârâ”, **a.g.e.**, s.77).

⁹⁴ Dümeni kırmak: (argo) Çekip gitmek, kaçmak. (Ayverdi, “Dümen”, **a.g.e.**, s.312).

Elinden yakayı kurtarmak (s.944, 964)

Elinden yanmak (s.239)

Eline geç (s.110, 301, 1223)

Eline sıçmak (s.941)

Eline vermek (s.367)

Elini çekmek (s.51)

Elini kolunu sallaya sallaya (s.1044)

Elinin altında (s.947)

Elleri armut devşirmek (s.456)

Ellerini sallaya sallaya gelmek (s.957)

Enayiliğe doymamak (s.84)

Endam göstermek (s.906)

Endam savurmak (s.295, 684)

Eşek sudan gelinceye kadar dövmek (s.76)

Ettiğini yanına koymamak (s.1123)

Etliye sütlüye karışmamak (s.710)

Eve baltayı asmak (s.1072)

Evlerini başlarına yıkmak (s.575)

Fena olmak (s.53, 231, 292, 294, 376, 450, 512, 563, 597, 958, 1025, 1030, 1032, 1058)

Fenalık geçirmek (s.1080, 1201, 1247)

Fenalık gelmek (s.294)

Fıçı dibi beklemek (s.1075)

Fırıldak dönmek (s.446)

Filiz salıvermek (s.728)

Firâra kadem basmak (s.913)

Fitili tutuşturmak (s.448)

Fülûs-i ahmere muhtaç etmek (s.958)

Gaflete dalmış uyumak (s.339, 756)

Gam yememek (s.1035)

Gargara etmek (s.613, 1140)
Geçinip gitmek (s.364, 438, 1133)
Geçmişe mâzî, yenmişe kuzu (s.297)
Geçmişlere karışmak (s.357)
Gel keyfim gel (s.326, 598, 669, 747, 1130)
Gırla gitmek (s.1200)
Göbek atmak (s.230, 281, 485, 754, 844, 883, 884, 1168)
Göğsünü kavuşturmak (s.560)
Göğüs germek (s.1020)
Gökte ararken yerde bulmak (s.267, 644)
Gönlü olmak (s.1237)
Gönlü tutuşmak (s.976)
Gönlünü almak (s.787)
Gönlünü eğlendirmek (s.407)
Gönlünü etmek (s.109)
Gönül alıp gönül vermek (s.412)
Gönül vermek (s.414, 453, 620, 905, 926, 990, 1029)
Gönül vermemek (s.745, 1109)
Gönül yıkmak (s.969)
Göynü bulanmak (s.617, 911)
Göz açtırmamak (s.1100)
Göz hapsine almak (s.649, 792)
Göz kızmak (s.244)
Göz süzmek (s.130, 202, 269, 411, 719, 752, 771, 939)
Gözleri açılmak (s.1204)
Gözlerini açmak (s.669)
Gözü kesmek (s.1249)
Gözü üstünde olmak (s.1222)
Gözüne dizine durmak (s.246)
Gözüne uyku girmemek (s.444)
Gözünü açmak (s.242, 269, 460, 649, 792, 824, 1023, 1031, 1149, 1201, 1224)

Gül koklamak (s.291, 294, 330, 455, 566)

Haram olmak (s.933, 935)

Harf atmak (s.1026)

Hava değişmek (s.134, 211, 572, 576, 648, 1019, 1020)

Hava dönmek (s.292, 454)

Havayı çevirmek (s.456)

Hiddet topuğuna çıkmak (s.312)

Hiddet topuklarını aşmak (s.203)

İbret almak (s.216, 300, 925, 1146)

İki dirhem bir çekirdek (s.679, 818)

İmlâ kabul etmemek (s.1155)

İmlâya gelmek (s.1158, 1176)

İnâyet olmak (s.378, 546, 861)

İnce eleyip sık dokuma (s.567)

İpi çözmek (s.724)

İpin ucunu koparmak (s.248)

İrtihal etmek (s.1007, 1151)

İstifini bozmamak (s.1200)

İş fenaya varmak (s.777, 778, 1077)

İşe kaynak vermek (s.455)

İşi enayiliğe vurmak (s.371)

İşi pişirmek (s.784)

İşi üstüne almamak (s.1072)

İşin elifbâsından başlamak (s.901)

İşini bitirmek (s.462, 500, 1265)

Kabına sığmamak (s.670)

Kafasını kırmak (s.181, 190, 512, 1208)

Kafayı yere vurmak (s.1245)

Kahrını çekmek (s.246, 247, 957)

Kalbini geniş tutmak (s.967)
Kalıbı dinlendirmek (s.357)
Kan ağlamak (s.62)
Kanına dokunmak (s.358)
Kanına girmek (s.52, 777, 1032, 1052)
Kapağı atmak (s.1130)
Kapalı kutu (s.765, 1188)
Kapı dışarı etmek (s.947, 1222)
Karalar bağlamak (s.331)
Karamürsel sepeti sanmak (s.221)
Karşı gelmek (s.740, 883, 1014)
Kasavet çekmek (s.252)
Kaşla göz arasında (s.1207)
Kavuk sallamak (s.379)
Kediye peynir tulumu emniyet etmek (s.67)
Kemerı dolu olmak (s.771)
Kemküm etmek (s.443)
Kendi yağıyla kendisi kavrulmak (s.614)
Kendinden geçmek (s.269, 482, 655, 666)
Kendine gelmek (s.65, 83, 603, 1073, 1074, 1076, 1201)
Kendini bilmek (s.715, 930)
Kendini dirhem dirhem satmak (s.268)
Kendini göstermek (s.1248)
Kendini gözetmek (s.967)
Kendisinin elişi kendi elinde olmak (s.250)
Kesenin ağzı açılmak (s.1237)
Keyfimin kâhyası (s.246, 621, 1095)
Keyfine bakmak (s.110, 357)
Kıl ayıpsız meydana çıkarmak (s.563)
Kılına hata gelmek (s.883)
Kırk ev kedisi (s.958)
Kırk yılda bir kere gelmek (s.419)

Kırk yılda meydana gelmek (s.417)
Kısmet ayağına gelmek (s.667)
Kimsenin hakkını yememek (s.911)
Koz kırmak⁹⁵ (s.253, 581)
Köşe-i inzivâya çekilmek (s.634)
Kulağı çınlamak (s.59, 197, 210, 211, 268, 315, 346, 677,681, 742, 771, 1085)
Kulağı delik (s.55)
Kulağına kurşun akmak (s.298, 357)
Kulaklarına inanmamak (s.444)
Kulp uydurmak (s.591)
Kurban olmak (s.117, 182, 569, 878, 879, 881)
Kurşun dökmek (s.219, 298)
Kurtlar kuşlar gıdası olmak (s.417)
Kusura bakmamak (s.119, 147, 157, 442, 467, 469, 518, 575, 579, 591, 619, 839, 1030, 1152, 1203, 1211, 1215, 1237)
Kuyruğu kurtarmak (s.120)
Kuyruğu titremek (s.217, 387, 464)
Kuyruğundan yakalanmak (s.449)
Kuyruğunu kapana sıkıştırmak (s.447)
Küplere binmek⁹⁶ (s.129)

Lâkırdı anlamak (s.75, 134, 217, 333, 338, 339, 421, 609, 716, 797, 897, 920, 983, 1025, 1075, 1137)
Lâkırdı anlamamak (s.96, 128, 140, 231, 259, 287, 298, 328, 332, 333, 475, 715, 738, 786, 898, 920, 1107, 1147, 1172, 1230)
Lâkırdı anlatamamak (s.83)
Lâkırdıyı ezip büzmek (s.464)
Leblebi yutar gibi yutmak (s.197)

⁹⁵ Koz kırmak: (mecâzî) 1. Gizli gizli iş çevirmek. 2. Pot kırmak, gaf yapmak. (Ayverdi, “Koz”, **a.g.e.**, s.700).

⁹⁶ Küplere binmek: Çok kızmak, aşırı derecede öfkelenmek. (Ayverdi, “Küp”, **a.g.e.**, s.727).

Leylek gibi lâklâkla vakit geçirmek (s.613)

Mânâ vermek (s.1078, 1080)

Mantar atmak⁹⁷ (s.105, 106, 120)

Mantara basmamak (s.110)

Mat etmek (s.964)

Maymun gibi oynatmak (s.560)

Maytab etmek (s.772)

Merakı kalkmak (s.223, 795)

Merakına dokanmak (s.1248)

Meraktan çatlama (s.461, 669)

Mercimeği fırına vermek (s.445)

Merhametine sığınmak (s.51)

Mesâfe kat' etmek (s.1150)

Metanet vermek (s.1253)

Meteliğe kurşun atmak (s.723, 1264)

Meyânesi geçmek (s.384, 441)

Meyânesi gelmek (s.56, 335, 651, 983, 1253)

Mıhlânıp kalmak (s.314)

Mide fesadına uğramak (s.1211)

Midesi karışmak (s.740)

Midesinde bamya tenceresi kaynamak (s.158)

Midesini bozmak (s.1247)

Morto olmak (s.1076)

Mortuyu çekmek (s.430, 431)

Muammâ asmak⁹⁸ (s.960, 961, 965)

Muhabbet koyulaşmak (s.680)

Muhabbet olsun diye (s.535)

Muhabbet tellâlı (s.487)

⁹⁷ Mantar atmak: (argo) Yalan söylemek. (Ayverdi, "Mantar", **a.g.e.**, s.769).

⁹⁸ Muammâ asmak: (edebiyat) Saz şâirlerinin hazırladıkları muammâları, gittikleri yerlerde bulunan şâirlere meydan okuyarak belli bir sürede açıklanmak üzere kahve duvarları vb. yerlere asmaları hakkında kullanılan tâbir. (Ayverdi, "Muammâ", **a.g.e.**, s.835).

Muhabbeti kaynatmak (s.1096)
Mum etmek (s.742)
Mumla aramak (s.957)
Muradına ermek (s.687, 689)
Mürekkeb yalamak (s.534, 537)
Mürüvvet görmek (s.923, 795, 1081)

Nabzına göre şerbet vermek (s.374)
Nalları dikmek (s.668)
Nâmerde muhtâc olmak (s.939)
Namusa dokunmak (s.829)
Namusunu lekelemek (s.450)
Nane yemek (s.1140)
Nârına yanmak (s.572)
Nasibinden geçme (s.303, 641)
Nazar değmek (s.273, 298, 982, 1023)
Nazar olmak (s.1216)
Nefesi tutulmak (s.1122)
Nefesinden vermek (s.269)
Neler neler, maydanozlu köfteler (s.1251)
Niyet tutmak (s.1035)
Niyetinden geçmek (s.132)
Nurtopu gibi (s.245)

Ocağı yanmak (s.376)
Odun yarması gibi (s.1166)
Olan olmuş, torba dolmuş (s.1007)
Oldu olacak (s.189, 1201, 1204)
Olmuş olacak (s.1247)
Omuz değişmek (s.111)
On para vermemek (s.816)
Ortalığı toplamak (s.58)

Ortalık yaymacı dükkânına dönmek (s.377)

Oyun oynamak (s.1067)

Ödleklerin eline kusmak (s.811)

Ödü patlamak (s.208)

Öfke topuğuna çıkmak (s.560)

Öfkeden boğulmak (s.1208)

Öfkeyi söndürmek (s.1264)

Öldüm bayıldım (s.104, 154, 163, 239, 286, 505)

Ölüm döşeğine yatırmak (s.516)

Ölüm kurtuluştur (s.686)

Ölümden beter (s.686)

Ölüme çâre yok (s.683)

Ölür müsün öldürür müsün (s.973)

Ölürse gözü açık gitmek (s.795)

Ömrü günü kararmak (s.245, 800, 958)

Ömrü lâklâk ile geçmek (s.596)

Ömrümün hâsılı (s.662, 894, 1042)

Ömrümün sermâyesi (s.737)

Ömrümün varı (s.215)

Ömrüne bereket (s.178, 183, 364, 525, 677, 687, 689, 866)

Ömrüne bereket, pazuna kuvvet (s.687)

Ömrünü vakfetmek (s.1151)

Önüne düşmek (s.163)

Önünü kesmek (s.567)

Önünü kestirmek (s.441, 447)

Öte dünya gitmek (s.981)

Pamuk ipliğiyle bağlamak (s.52, 106, 171, 290, 327, 405, 478, 511, 865, 896, 956, 1003, 1071, 1202, 1244)

Para etmemek (s.56, 65, 146, 241, 558, 564, 958, 1001)

Para kapmak (s.1124)

Para yedirmek (s.961, 1208, 1137)
Paralar ayaklanmak (s.317)
Parmağını beraber yemek (s.876)
Patı çakmak⁹⁹ (s.82, 945)
Peşine takılmak (s.149, 495)
Piyasa etmek (s.783)
Piyazları yutmamak (s.566)
Postası kalkıp gitmek (s.469)
Postu ser (s.557, 667, 682)
Postu yaymak (s.600)
Pot kırmak (s.255)
Poturlara kaçırmak (s.198)
Pusulayı sapıtmak (s.1218)
Pusulayı şaşırmak (s.1008)

Rahat batmak (s.670)
Rahatına bakmak (s.106, 474, 604, 655, 799)
Ramazanı tutmak (s.232)

Sabrı taşmak (s.357)
Saçı uzun, akli kısa (s.129, 870)
Safrası kabarmak (s.617, 740, 903, 975, 1006)
Sakız gibi (s.1212)
Sap deyip saman saçmak (s.1191)
Sayı suyu olmamak (s.837)
Sebepsiz kalmak (s.563)
Sermaye düzmek (s.1247, 1261)
Sermayeyi doğrultmak (s.205)
Sevaba girmek (s.525)
Sevdadan vazgeçmek (s.1076)

---

⁹⁹ Pata çakmak: (argo) Asker gibi selâm vermek. (Ayverdi, “Pata”, **a.g.e.**, s.981).

Sevincinden bayılmak (s.312)
Sevincinden çıldırmak (s.788)
Sıfırı tüketmek (s.120, 245)
Sırtı kaşınmak (s.131, 662)
Sırtı teneşirlere gelesice (s.330)
Siftahı kesmek (s.460)
Sinek avlamak (s.901)
Sinsilesinden başlamak (s.239, 403, 955)
Sokaklara düşmek (s.717)
Soluğu (bir yerde) almak (s.132, 730, 825, 944, 1091, 1105)
Soluk aldırmmamak (s.121)
Sopa atmak (s.312, 776, 787)
Soyunup dökünmek (s.50)
Soyup sovana çevirmek (s.567, 569, 570)
Söz atmak (s.794, 1026)
Söz kâr etmemek (s.437)
Söz kesilmek (s.248)
Söz vermek (s.205, 290, 785, 787, 1028, 1031, 1032, 1075, 1076, 1149)
Sözü geçmek (s.1260)
Sözü sohbeti yerinde (s.808)
Sözünden dönmek (s.1037)
Sözünü dinlemek (s.358)
Sözünü, sazım bilmemek (s.930)
Suratını ekşitmek (s.458)
Su yüzü görmemek (s.1199)

Şafak atmak (s.404, 1200)
Şâfi köpeği (s.957)
Şarkı tutturmak (s.694)
Şekerleme yapmak (s.1199, 1201)
Şeytana uymak (s.130)
Şeytanın sözüne uymak (s.1108)

Şifayı bulmak (s.771, 809)

Tabanı kaldırıp kaçmak (s.785)

Tamtakır kuru bakır (s.667)

Tatlıya bağlamak (s.387)

Tek durmak (s.143, 1253)

Tek kürekle mehtaba çıkmak (s.218, 983, 1007)

Temiz bir dayak atmak (s.147, 245, 569, 743, 1026,1097)

Temiz bir dayak yemek (s.162)

Temiz bir dövmek (s.75, 558)

Temize çıkarmak (s.1101)

Tencerede pişirip kapağında yemek (s.738)

Tepe tepe kullanmak (s.932)

Terbiyeli maymun gibi (s.1196)

Terbiyesini takınmak (s.185)

Toka etmek (s.243)

Tokadı basmak (s.1100)

Tokat gelmek (s.335)

Topu atmak (s.108)

Tüyleri diken diken olmak (s.356, 1191)

Ucuz kurtulmak (s.449, 499)

Umduğun dağlara kar yağmak (s.958)

Utanırsan yüzüne kalbur tutmak (s.1228)

Uyku kestirmek (s.459)

Uykusu kaçmak (s.136)

Uykuyu kaçırmak (s.462)

Üstüne almak (s.616, 1247)

Üstüne başına gezinmek (s.359)

Üstüne başına yapmak (s.57, 85, 94, 563, 957)

Üstüne gitmek (s.253, 1030)

Üstünü başını değiştirmek (s.57, 365)

Üzerine bir bardak soğuk su içmek (s.242)

Üzerine düşmek (s.268)

Vakit geçirmek (s.267, 385, 407, 488, 609, 612, 613, 646, 701, 740, 745, 765, 831, 843, 1067, 1127, 1151)

Vaktini boş geçirmemek (s.765)

Vur patlasın, çal oynasın (s.790)

Yağa bala batırmak (s.741)

Yağı bala vermek (s.1075)

Yaka yırtmak (s.706)

Yakası eline geçmek (s.260, 282, 303, 349, 1111, 1141)

Yakasına sarılmak (s.944, 1175)

Yakayı ele vermek (s.297)

Yakayı kurtarmak (s.355, 690, 1036)

Yalan torbasını açmak (s.788)

Yalanın üstü açık kalmak (s.463)

Yalanları yutmamak (s.566)

Yan gelmek (s.635, 709, 1017)

Yanıp yakılmak (s.786, 1096)

Yaradana kurban olmak (s.569)

Yârdan geçmemek (s.549)

Yarım elmanın yarısı (s.1029)

Yaşı ne başı ne (s.795)

Yerden göğe kadar (s.995)

Yere vurmak (s.567, 825, 841, 844, 882, 914, 1245)

Yerin dibine girmek (s.219, 550, 577)

Yol kolaylaşmak (s.1150)

Yola çıkarmak (s.468)

Yola çıkmak (s.408)

Yola gelmek (s.312, 365, 685, 839)

Yola revân olmak (s.49)
Yoldan çıkmak (s.408)
Yolsuz etmek (s.718)
Yolu tutmak (s.108, 327)
Yolu yarılamak (s.1150)
Yorgunluk almak (s.944, 1240)
Yumurta kapıya gelmek (s.785)
Yüreği titremek (s.666)
Yüreği yanmak (s.439, 566, 569, 570, 610)
Yüreğinden bir şey hop etmek (s.795)
Yüreğine fenalık gelmek (s.294)
Yüreğine inmek (s.349, 921, 945, 947, 1025, 1053, 1079, 1151)
Yürek tüketmek (s.291)
Yürekler acısı (s.1246)
Yüz çevirmek (s.1154)
Yüz surat istemek (s.152)
Yüz tutmak (s.560)
Yüz vermek (s.957, 1124, 1125)
Yüzünü kara çıkarmak (s.197, 210, 1094)
Yüzüne bakmamak (s.116, 151, 221, 294, 469)
Yüzüne gülmek (s.441)
Yüzüne karşı (s.448, 452, 738, 1015)
Yüzüne tükürmek (s.297, 802, 931)
Yüzünü yere düşürmek (s.1151, 1213)

Ziftin kökünü yemek (s.82, 563)
Zincire vurmak (s.599)

“Kubbesiz yalan” ile “kubbeli yalan” ifadeleri deyimler sözlüğünde bulunmamaktadır fakat Karagöz metinlerinde çok geçmektedir. Bu yüzden deyimler

bölümünde bahsetmeyi uygun gördük. Konuşmalar arasında sıkça geçmesinden o devirde çokça kullanılan bir ifade olduğu anlaşılmaktadır:

Kubbesiz yalan¹⁰⁰ (s.291, 345, 1140)

Deyimin metinlerde geçtiği örnekler şöyledir:

“Söylediğiniz **yalanlar kubbesiz** oluyor.” (s.291)

“Doğrusu, bu **yalanınızın kubbesi** pek çatlak oldu zannederim.” (s.345)

“Üstü açık, **kubbesiz bir yalan.**” (s.1140)

Kubbeli yalan (s.511, 712, 713, 714, 1139)

Deyimin metinlerde geçtiği örnekler şöyledir:

*Hiç olmazsa benim söylediğim **yalanın kubbesi** var.*” (s.511)

“Kendisi tuhaf bir zâttır; yalan söylemeden yana hiç sıkıntı çekmez. **Yalanı söyler, kubbesini de verir.**” (s.712)

“**HACİVAT:** Yalan söyleyeceksin ama, kubbesini de vermeli. **Kubbesiz yalana** para vermiyor.

KARAGÖZ: Ben **hem yalan söylerim, hem de kubbesini yaparım.**” (s.713)

“Sen **yalanı söyleyip kubbesini de vereceksin.**” (s.714)

---

¹⁰⁰ Yalanın kubbesi var: Kabul ettirmek istenen bir yalanın başka yalanlarla desteklenip pekiştirilmiş hali. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.511).

“TİRYAKİ: Efendim, nevm galebe etti, nasılsa küpe düşmüşüm; ben de taaccüb ediyorum “nasıl düştüm?” diye.

KARAGÖZ: Üstü açık, **kubbesiz bir yalan.**

I.ÇELEBİ: Baba, ben bunu yutayım mı?” (s.1139)

2.2.3. Dualar

Dua, diğer bir ifade ile *alkış*¹⁰¹ halk kültürünün önemli unsurlarından biridir. Dualar, kökenleri çok eski çağlara kadar giden söz kalıplarıdır. Dualar da atasözleri gibi, konuşmadan ayrı düşünülemez ve konuşma sırasında yeri geldiğinde söylenir.¹⁰² Konuşma dilinde çok sık kullanılan dualar, aynı zamanda karşı tarafı bir onaylama, fikrine katılma ifadesidir.

Karagöz metinlerinde de konuşmalar esnasında söz kalıbı şeklinde olan dualar şunlardır:

“HACİVAT: Evlâdım, **Tanrı kalbine iman, vücuduna kuvvet ihsan etsin..**” (s.687)

“FERHAD: Eksik olma, baba, **beni duadan unutma!**” (s.426)

“**Düşmanların ölsün.**” (s.430)

“**Hele yarabbi şüküüür!**” (s.442)

“Allah Leylâ kızımızın **bahtını, tahtını açık etsin.**” (s.674)

“Diyelim: Bu gece de işimizi **Mevlâm rast getire!** (s.530)

¹⁰¹ Alkış: (Eski Türkçe Türkçesi ve halk ağzı) Hayır duâ. (Ayverdi, “Alkış”, a.g.e., s.43).

¹⁰² Boratav, a.g.e., s.128.

Allah afiyet versin (s.178)

“HACİVAT: Efendim, Allah afiyet versin!

CEMÂLİFER: Ömrüne bereket, Hacivat Çelebi.” (s.178)

Allah binbir bereket versin (s.773)

“KARAGÖZ: Çok para kazandınız mı?

ERMENİ: Allah binbir bereket versin!” (s.773)

Allah rahatlık versin (s.54, 820, 1201)

Allaha emanet ol (s.53, 59, 133, 227, 479, 616, 643, 744, 1004, 1053)

Allah sabır versin (s.172)

*“Çok acıdım efendim. Genab-ı Hak sizlere -efendime söyleyim- ömürler
ihسان buyursun. **Allah sabır versin**, efendime söyleyim.” (s.172)*

Allah vücudunuza âfiyet versin! (s.711)

Geçmiş ola (s.68, 100, 132, 155, 233, 260, 282, 297, 303, 483, 494, 548,
552, 585, 629, 656, 731, 757, 778, 802, 846, 932, 984, 1060, 1086, 1111, 1141,
1175)

Geçmiş olsun (s.76, 108, 121, 128, 198, 212, 297, 388, 470, 737, 740, 800,
847, 886, 948, 1223)

*“HACİVAT: İyi misin, Karagöz? **Geçmiş ola!**” (s.100)*

*“HACİVAT: **Geçmiş olsun!** Ne oldu bakayım?” (s.108)*

Güle güle (....) (s.54, 158, 172, 176, 178, 465, 514, 674, 799, 871, 875, 876,
1200, 1240, 1241)

“Güle güle” duası çok yerde kullanılmaktadır. Eşya, mekan, giysi için kullanıldığı gibi, bir yolcunun mutlu bir şekilde gidip gelmesi için de kullanılır.

“... **güle güle** git!” (s.158, 514, 871)

“**Güle güle** gidiniz.” (s.876)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: **Güle güle git, kocacığım, güle gül gel; artık eksik helâl et!**” (s.273)

“HACİVAT: **Güle güle** efendim. Safâ geldiniz.” (s.172)

“... **güle güle kullan!**” (s.465)

“Efendim sıhhatler olsun, **güle güle kirleniniz.**” (s.1200)

“**Güle güle** başında paralansın!” (s.1240)

“**Güle güle** yak, otur da külüne bak!” 1240)

“... **güle güle oturun!**” (s.54, 674, 799)

“**Güle güle oturunuz, içinde hiç eksik olmayınız!**” (s.1241)

Safâda dâim ol (s.62, 148, 205, 277, 400, 729, 797, 926, 946, 1071, 1151)

Maşallah (s.164, 166, 171, 174, 175, 177, 205, 267, 277, 355, 384, 411, 506, 520, 565, 575, 590, 672, 679, 689, 710, 722, 794, 818, 836, 874, 953, 960, 982, 988, 1053, 1071, 1073, 1078, 1189, 1209, 1233, 1241)

Muradına erersin (s.426, 687)

KARAGÖZ: Sağ sâlim gelirsın oğlum, muradına erersin.” (s.426)

“MECNUN: Gidip gelmemek var. Haklarınızı helâl ediniz..

HACİVAT: Helâli hoş olsun. Sağ, salim dönersin.

KARAGÖZ: Muradına erersin.” (s.687)

Nâmerde muhtâc olma (s.939)

Nur içinde yatsın (s.442)

“Ah rahmetli peder, nur içinde yatsın!...” (s.442)

Ömrüne bereket (s.178, 364, 525, 677, 687, 689)

“KARAGÖZ: Ömrüne bereket, pazuna kuvvet, haydi cebellebe...” (s.687)

Oyunların sonlarında *Bitiş* konuşmalarında aynı ya da benzer diyalog içerisinde “şükür sağlığa” ve “Hak bereket versin” duası kullanılmıştır.

Hak bereket versin (s.68, 155, 233, 260, 494, 586, 656, 731, 757, 778, 802, 914, 948, 985, 1060, 1111, 1175)

Şükür sağlığa (s.68, 155, 233, 260, 494, 585, 656, 731, 757, 778, 802, 848, 914, 948, 985, 1060, 1111, 1175)

“HACİVAT: Ey Karagöz, geçmiş ola!

KARAGÖZ: (Vurur.) Sinsileni sansar boğa!

*HACİVAT: **Şükür sağlığa.***

*KARAGÖZ: **Hak bereket versin** Kâğıthane’de biten sazlığa.” (s.68, 155, 233, 260, 585, 656, 731, 757, 802, , 1111, 1175)*

“HACİVAT: Karagöz’üm, geçmiş ola!

KARAGÖZ: Çok yoruldum, Hacivat, edelim mola!

HACİVAT: Çok şükür sağlığa!

*KARAGÖZ: **Hak bereket versin** Kâğıthane'de biten sazlığa!" (s.985, 1060)*

"HACİVAT: Ey Karagöz, geçmiş ola!

KARAGÖZ: Ölmüş kargalar gözünü oya! (Vurur.)

HACİVAT: Şükür sağlığa!

*KARAGÖZ: **Hak bereket versin** Kâğıthane'de biten sazlığa!" (s.494, 778, 948)*

2.2.4. Beddualar

Beddua, diğer bir ifade ile *kargış*¹⁰³ halk kültürünün önemli unsurlarından biridir. Beddualar da dualar gibi kökenleri çok eski çağlara kadar giden söz kalıplarıdır; konuşmadan ayrı düşünülemez, konuşma sırasında yeri geldiğinde söylenirler.¹⁰⁴

Karagöz metinlerinde konuşmalar esnasında söz kalıbı şeklinde olan beddualar şöyledir:

Allah müstahakkını versin (s.74, 76 82, 121, 165, 167, 176, 223, 266, 1265)

Baban canı çıksın (s.112, 383)

Çenen çekilsin (s.1035)

Çenen tutulsun (s.60, 245, 342, 564, 808, 1084, 1108, 1110, 1246)

Dilini eşekarıları soksun (s.225)

Elin ayağın kırılsın¹⁰⁵ (s.100, 155, 260, 432, 494, 552, 731, 757, 778, 914, 948, 1060, 1111)

¹⁰³ Kargış: (Eski Türkçe Türkçesi ve halk ağzı) İlenç, bedduâ, lânet. (Ayverdi, "Kargış", **a.g.e.**, s.629).

¹⁰⁴ Boratav, **a.g.e.**, s.128.

¹⁰⁵ Özellikle bu beddua oyunların Bitiş bölümlerinde çokça kullanılmıştır.

“HACİVAT: Karagöz, elin ayağın kırılsın!

KARAGÖZ: Kenetletir gene vururum!” (s.757)

“HACİVAT: Elin ayağın kırılsın!

KARAGÖZ: Çıkıkçıya sardırır gene vururum!” (s.1111)

Elin kırılsın (s.349, 513, 886)

Gözün çıksın (s.109, 461)

Gözünü kargalar dalasın (s.845)

İnkisâr¹⁰⁶ (s.787, 1214)

“KARAGÖZ: Niçin inkisârda kalıyorsun? Anan baban vaktiyle beddua mı ettiler? (s.787)

Mendebur kargalar gözünü oysun (s.663)

Müteveffa¹⁰⁷ kargalar gözünü oya (s.100, 552, 731, 1172)

Ocağı batası (s.377)

Ölmüş kargalar gözünü oya (s.494, 778)

Ölmüş kargalar gözünü oysun (s.217, 748, 948)

Ömrün günün kararsın (s.245, 800, 958)

Seni kör göreyim (s.130)

Sırtı teneşirlere gelesice (s.330)

Sinsileni sansar boğa (s.233, 260, 656, 1111)

Burada silsile kelimesi ile sinsi kelimesinin benzerlikleri kullanılarak silsilesinin aynı zamanda sinsi olduğunu bir kelimedede nükteli bir şekilde vermiş oluyor.

Yiyecek ekmek bulma (s.100, 552, 1111)

¹⁰⁶ İnkisâr: Beddua, intizar. (Ayverdi, “İnkisâr”, a.g.e., s.564).

¹⁰⁷ Müteveffa: Rûhu kabzedilmiş, vefat etmiş olan, ölen, ölmüş (kimse), ölü. (Ayverdi, “Müteveffa”, a.g.e., s.902).

2.2.5. Yemin İfadeleri

Yemin¹⁰⁸ ifadeleri metinlerde birkaç tane geçmektedir:

Alimallah¹⁰⁹ (s.181, 675, 1199)

“Alimallah kafanı kırarım senin!” (s.181)

Nâmert olayım (s.1086)

“KARAGÖZ: Efendim, kulunuz efkar-i fukarâdan, gürûh-i Kıbtîyân’dan olduğum cihetle, Hacivat kulunuz beni kandırdı, iki beşibiryerde verdi, sizi de sarhoşluktan vazgeçirmek için bu oyunu yaptı.

*TUZZUZ: Vay! Öyle mi? Şimden sonra ben de son kadehten sonra raki içerse **nâmert olayım!** Seni de gözüm görmesin, kerata! Defol!” (s.1086)*

Tövbeler tövbesi (s.75)

“HACİVAT: Zaten ben orasını biliyorum: Sen kurtulursan beni bir temiz döversin.

KARAGÖZ: Tövbeler tövbesi! Yalnız tekme vururum” (s.75)

2.2.6. Hitaplar

¹⁰⁸ Yemin: Allah’ı veya mukaddes bir varlığı şahit tutarak verilen söz, ant, kasem. (Ayverdi, “Yemin”, **a.g.e.**, s.1350).

¹⁰⁹ Alimallah: “Allah bilir, hiç şüphe etmeyin, muhakkak” anlamında bir yemin sözü. (Ayverdi, “Alimallah”, **a.g.e.**, s.43).

Hitaplar, halk dilinde fazlaca kullanılan ifadelerdir. Kullanılan hitaba göre karşınızdaki kişinin yakınlık derecesi ya da medeni durumu anlaşılmaktadır.

Karagöz metinleri konuşmalara dayalı metinlerdir. Dolayısıyla hitaplar bir hayli çoktur. Metinlerde geçen tespit edebildiğimiz hitaplar şunlardır:

Abla¹¹⁰ (s.57, 75, 85, 86, 141, 144, 145, 149, 150, 271, 273, 293, 294, 295, 297, 298, 330, 336, 337, 342, 366, 423, 425, 548, 562, 612, 635, 636, 637, 650, 666, 667, 680, 682, 714, 716, 720, 721, 722, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 741, 751, 765, 766, 792, 808, 924, 966, 1050, 1051, 1057, 1245, 1246, 1248, 1264)

Karagöz karısına ekseriyetle “abla” diye hitap eder. Bu halk arasında bazen de yergi amacıyla kullanılan bir hitap şeklidir.

“KARAGÖZ: (İçeriden.) Abla!

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (İçeriden.) Ne var, herif?” (s.924)

“KARAGÖZ: (İçeriden.) Abla! Aç kapıyı!

IZENNE: (İçeriden.) Açtım, gel bakalım! Nerede kaldın, kocacığım?” (s.792)

Bununla birlikte, tanıdık kişilerin eşlerine, “kardeş, yenge” mânâsında “abla” şeklinde hitap edilir:

“HACİVAT: Benim, hanım abla.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: A Hacivat Çelebi siz misiniz, buyrun.” (s.808-809)

Ablacığım (s.75)

“KARAGÖZ: Kuzum **ablacığım**, acele ile çıkarken çamaşır ipi ayağıma dolaştı, asıldım.” (s.75)

¹¹⁰ Abla: Kadınlar için kullanılan hitap sözü. (Ayverdi, “Abla”, **a.g.e.**, s.3).

Ahmak (s.61, 104, 105, 206, 210, 218, 437, 441, 815, 993, 1018, 1150, 1191, 1196)

Amca¹¹¹ (s.260, 602, 603, 1243)

Anadolu uşığı (s.1098)

Arkadaş (s.67, 174, 231, 597, 836) Karagöz karısına “abla” ile aynı mahiyette “arkadaş” diye de hitap eder.

“KARAGÖZ: (...) Arkadaş!

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (İçeriden.) Nedir o?” (s.597)

Aşifte (s.52, 292, 293, 317, 329, 573, 1029, 1108)

Baba¹¹²

“KASIM BEY'İN KARISI: Güle güle gidiniz efendim.

KASIM BEY: Karagöz baba, Allahısmarladık.” (s.876)

“KARAGÖZ: (...) Babacığım, aşağıya gel! Sana bir şey soracağım!

TİRYAKİ: Dur, geliyorum!.. (...)” (s. 331)

“DÂNİŞ: Peki, babacığım! — Elinizi öpeyim.” (s.523)

Bendeniz¹¹³

“HACİVAT: Efendim, bendeniz adam gibi konuşmuyor muyum?

KARAGÖZ: Hâlâ, bak, eşekçe konuşuyorsun! Sen neden deniz oluyorsun?

¹¹¹ Burada hitap mânâsındaki “amca” kelimelerinin sayfa numaraları verilmiştir. Akraba olan “amca” kelimelerinin sayfa numaralarına “Akrabalık Adları” başlığında yer verilmiştir.

¹¹² Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

¹¹³ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

HACİVAT: Efendim, deniz lâkırdısı yok. Bendeniz, yani köleniz demek istiyorum.” (s.1229)

Beyefendi¹¹⁴

Beyim (s.65, 92, 117, 132, 195, 205, 243, 267, 290, 291, 292, 297, 298, 343, 345, 346, 369, 370, 371, 372, 374, 375, 451, 478, 566, 643, 650, 674, 675, 710, 711, 716, 722, 737, 814, 816, 951, 952, 960, 1053, 1071, 1120, 1121, 1174, 1200, 1203, 1235)

“LEYLÂ’NIN ANNESİ: Aman beyim, bahçesi çeşit çeşit çiçeklerle bezenmiş.” (s.674)

“KARAGÖZ: (Pencereden.) Vay beyim, akşam-i şerifler hayır olsun!” (s.1053)

Bilâder¹¹⁵

Cânım (s.51, 52, 55, 61, 74, 95, 96, 97, 128, 137, 148, 185, 210, 232, 267, 275, 328, 333, 349, 475, 482, 565, 576, 612, 646, 648, 664, 767, 791, 820, 862, 873, 897, 919, 923, 927, 944, 1046, 1049, 1081, 1117, 1120, 1121, 1122, 1124, 1127, 1130, 1220)

*“Kuzum hanım, **canım** hanım, rica ederim, ...” (s.51)*

*“Ben kara göze bayılırım, a **canım** kara göz!” (s.55)*

*“Kuzum baba! **Canım** baba!” (s.333)*

¹¹⁴ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

¹¹⁵ Bilâder: “Birader” sözcüğünün halk ağzında bozulmuş biçimi. Birâder: Yahu, arkadaş gibi hitap sözü. (Ayverdi, “Birâder”, **a.g.e.**, s.153) Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

“KARAGÖZ: *Canım, baksan a sen!*” (s.873)

Dayı (s.56, 106, 110, 112, 158, 226, 380, 422, 445, 578, 579, 647, 648, 686, 710, 770, 771, 846, 1104, 1166)

Dudu dilli¹¹⁶ (s.339, 756)

Efendim¹¹⁷

“Başüstüne efendim!” (s.149)

“Siz nasılsınız efendim?” (s.171)

“Buyurun efendim!” (s.585)

“Vay efendim, safâ geldiniz!” (s.1001)

Efem¹¹⁸ (s.53, 54, 58, 95, 96, 97)

“ZENNE: *Canım efem, Hacivat Çelebi; ...*” (s.95)

Evladım (s.171, 417, 418, 421, 423, 439, 513, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 750, 787, 799, 800, 814, 815, 816, 866, 867, 868, 871)

Evlat (s.331)

Ganim¹¹⁹ (Arap şivesi ile Canım) (s.63, 65, 97, 98, 99, 334, 335, 491, 624, 774, 775, 1054, 1055, 1056, 1057, 1131, 1135, 1137)

“ARAP: *Ne, ganim, turşucu Refik? Sen Türkşe bilmes?*” (s.334)

¹¹⁶ Dudu dilli: Tatlı dilli. (Ayverdi, “Dudu”, **a.g.e.**, s.307).

¹¹⁷ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

¹¹⁸ Efem, fem: (Çerkeş ağzı) Efendim. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.95).

¹¹⁹ Ganim: “Canım” sözünün bozulmuş biçimi.

“I. AK ARAP: Hoş bulduk ganim!” (s.1054)

Gozum (Türk şivesi ile Gözüm) (s.336, 492, 746, 1162)

“TÜRK: (İçeriden.) Ne va, gozum?” (s.336)

Gözüm (Laz şivesi ile Gözüm) (s.1164)

“LÂZ: “Penum canum, penum gözüm.”” (s.1164)

Gözüm (s.55, 109, 340, 378, 615, 708, 770, 838, 845, 1026, 1052, 1160)

“SARHOŞ: Hoş geldin, gözüm!” (s.340)

“HACİVAT: Öyle değil, a gözüm!” (s.615)

Gözüm nuru (s.401)

Gözümün ışuğu (s.1162)

“TÜRK: “Gözümün ışuğu, ...” (s.1162)

Gözümün nuru (s.609, 680, 762)

Hanım¹²⁰

“Hanım, biz bunu bedava almadık, parayla aldık.” (s.51)

“Bana baksan a hanım!” (s.712)

Hanım abla (s.808) (Hacivat, Karagöz’ün Karısı’na hitaben söyler. “Bacı” mânâsında kullanılmıştır.)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Kim ooo? (...)

HACİVAT: Benim, hanım abla.” (s.808)

---

¹²⁰ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

Hanımefendi (s.51, 63, 64, 119, 180, 182, 186, 187, 188, 290, 291, 295, 297, 373, 484, 566, 783, 871, 886, 1004, 1023, 1025, 1031, 1121, 1124, 1127, 1128, 1133, 1135, 1136, 1138, 1150, 1154)

“HACİVAT: Aktarlar değil, a canım! Hanımevendiler.

KARAGÖZ: Vay! Hanımlar şimdi efendi mi oldu?

HACİVAT: Değil, a canım! Büyük familyadan olursa, “Hanımefendi” derler.” (s.783)

Hanım kızım (s.50, 51, 53, 177, 227, 249, 346, 520, 740, 794, 795, 818, 826, 866, 1073, 1074, 1082, 1121, 1248)

“HACİVAT: Hanım kızım, sen nasılsın bakayım?

KASIM BEY'İN KARISI: Ömrünüze bereket, Hacivat Çelebi, Duanızı ederim.” (s.866)

Hemşeri (s.173, 226, 230, 459, 460, 517, 585, 647, 829)

Hemşire (s.602, 603, 875, 1080)

Erkekler tanıdık kadınlara hitap ederken kullanırlar.

“KARAGÖZ'ÜN KARISI: Kim o?

HACİVAT: Ben'im, hemşire. Karagöz evde midir?” (s.602)

“HACİVAT: Baksanız a, hemşire!

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Nedir o, Hacivat amca?” (s.603)

Erkekler tanıdık kadınlara hitap ettiği gibi, kadınlar kadınlara da hitabette kullanırlar:

“GÖRÜMCE HANIM: Evet efendim, vâkıâ atlama taşma benziyor ama... Sen ne dersin, hemşire?

KOMŞU KADIN: Bana kalırsa, moloz küfesi arkasında, yolunu şaşırmış Acem eşeği olmalı.” (s.1080)

Herif¹²¹

“Herif” hitabını genelde Karagöz’ün Karısı Karagöz için kullanır. Bununla birlikte kadın tipleri de erkeklere hitap ederken kullanmışlardır. Karagöz oyunu metinlerinde kelimenin geçtiği yerlerden örnekler şöyledir:

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, nereden kaldın?

KARAGÖZ: Ağzını topla, karı! Herif kim?

KARAGÖZ’ÜN KARISI: A, üstüme iyilik sağlık! Herif değil de nesin? Karı mısın?” (s.84)

“KARAGÖZ: Yâ, orası var! — Çivi!

ZENNE: Herif, ne çivisi?” (s.59)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Benim adım yok öyle! “Hanım” diyemiyor da, “karı!”

KARAGÖZ: Ulan, sen bana “herif” diyorsun ya! Ben hiçbir gün ağzından “efendi” dediğini işittim mi? “Herif” aşağı, “herif” yukarı!” (s. 245)

Hû¹²² (s.86, 337, 602, 700, 701, 900, 1077, 1080, 1129, 1214)

Huu (s.187, 334, 567, 602, 613, 621, 867, 1234) Hû’nun hitap olarak eskiden daha yaygın olarak kullanıldığını metinlerden görmekteyiz.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: (İçenden.) Bana baksan a, Hürmüz Hanım, hû!” (s.86)

“ŞETÂRET: (İçenden.) Hanimefendi!

CEMÂLÎFER: Huu!” (s.187)

¹²¹ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

¹²² Burada hitap olan “hû”ların sayfa numaraları verilmiştir. Selamlaşma olan “hû”lar ise “Selamlaşma” başlığında verilmiştir.

“KARAGÖZ: (Perdeye gelir.) Biz bu akşam derde girdik. Bir mahalleli daha çağıralım.

(Bir kapı çalar.) Mahalleli, hû!

BEBERUHÎ: (İçeriden.) Ne var? Ne istiyorsun?” (s.337)

“KANLI NİGÂR: Baksanız a, Dimyat-Pirinci Hanım, huu!

DİMYAT-PIRİNCİ: (İçeriden.) Ne var, kardeşim?” (s.567)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: (...) Huu, komşu hanım!

KOMŞU: (İçeriden.) Ne var, komşu?” (s.602)

“KARAGÖZ: (...) Yâ hu!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Ne var kocacığım?” (s.700)

“KARAGÖZ: (...) Yâ hu!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Ne var Karagöz Bey?” (s.701)

“KARAGÖZ: (İçerden) Yâhû!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: (İçerden) Ne var kocacığım?” (s.808)

“ÇELEBÎ: Salıncakçı baba hû!” (s.900)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Amanın, komşular yetişin! Habibe Molla! Râbia Dudu! Ebrû Hanım! Nazlı Hanım, hû!” (s.1076-1077)

“KAYINVÂLİDE HANIM: Kızım hû!” (s.1080)

“KARAGÖZ: (...) Yahu!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: (İçeriden.) Ne var, efendim?” (s.1214)

İki gözüm (s.62, 151, 277, 287, 474, 531, 608, 609, 729, 748, 925, 1120, 1130, 1179, 1189, 1236)

İran gülü (s.698, 1048)

İran güzeli (s.701)

İşvebâzım¹²³ (s.49,50, 51, 736)

Kardeş (s.1059, 1251)

“KARAGÖZ: Dövelim kahve, yâ kardeş!

BEBERUHİ: Kardeş kardeş yâ kardeş! (...)

BEBERUHİ: Gitti de dibek, yâ kardeş!

KARAGÖZ: Kardeş kardeş yâ kardeş!” (s.1059)

Kardeşim (s.86, 357, 439, 441, 457, 461, 515, 519, 532, 533, 535, 567, 572, 829, 1190, 1191, 1248) Tanışık, birbirine yakın kişilerin birbirlerine hitap sözüdür.

Kardeşler (s.628)

Kardeşlik (s.112)

Karı¹²⁴

Buradaki diyalogtan karı sözünün hakaret-âmiz olduğu, hanım sözünün daha makbul görüldüğünü anlıyoruz.

“KARAGÖZ: (...) Bizim karı da hiç lâkırdı anlamaz.” (s.140)

“KARAGÖZ: Ulan, ne zaman geldi bu karı?

KOCAKARI: Ömrün günün kararsın! Karı kim? Hanım desen e!” (s.800)

“KARAGÖZ: Canım karı, kuzum karı, beni zorlama!” (s.923)

Kaşık düşmanı¹²⁵ (s.75)

¹²³ İşvebzz: Naz edici, edâlı, işveli (kimse). (Ayverdi, “İşvebaz”, a.g.e., s.586).

¹²⁴ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

¹²⁵ Kaşık düşmanı: Karı, eş.

Kömür gözlü (s.339)

Kömür gözlüm (s.756)

Kuzum (s.51, 52, 74, 75, 118, 128, 142, 206, 210, 268, 272, 275, 276, 290, 295, 299, 300, 302, 303, 305, 330, 331, 333, 364, 367, 372, 377, 384, 386, 387, 418, 421, 428, 452, 460, 461, 483, 489, 548, 563, 578, 608, 617, 636, 650, 669, 676, 707, 718, 721, 724, 742, 749, 767, 786, 791, 795, 800, 863, 897, 903, 904, 908, 910, 923, 926, 996, 1014, 1029, 1035, 1045, 1046, 1081, 1121, 1122, 1126, 1129, 1131, 1133, 1135, 1136, 1137, 1149, 1174, 1175, 1196, 1250, 1253, 1261)

“Kuzum Hacivat, beni kurtar!” (s.74)

“Kuzum Hacivat baba, ayağının altını öpeyim!” (s.418)

Nâzenînim¹²⁶ (s.49,50,51)

Nûr-i aynım (s.277, 736, 748, 919, 1026, 1130)

Nûr-i dîdem (s.401)

Oğlum (s.65, 66, 90, 91, 92, 222, 242, 328, 329, 346, 375, 423, 426, 448, 468, 523, 542, 619, 668, 684, 687, 688, 710, 716, 720, 722, 723, 730, 747, 749, 750, 751, 766, 786, 823, 900, 901, 908, 973, 1047, 1172, 1174, 1226, 1243)

“Evvelce nerede idin, oğlum? Kaç efendi kullandı seni?” (s.90)

“BEY: Karagöz, oğlum! Buraya gel!” (s.468)

“BEKRÎ MUSTAFA: Oğlum, bize bir tek ver bakalım!” (s.750)

Trabzon gülü (s.739)

Ulan¹²⁷

Yiğidim (s.230, 417, 585, 688, 830, 831, 833, 1001)

¹²⁶ Nâzenin: İşveli, cilveli, nazlı. (Ayverdi, “Nâzenin”, **a.g.e.**, s.918).

¹²⁷ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

*“KARAGÖZ: Sen de Zeyrek’te amcam ol! — Nerden geliyorsun, yiğidim?
ZEYBEK: Bursa’dan geliyoruuu!” (s.230)*

2.2.7. Selamlaşma

Bireylerin birbirleriyle iletişime başlamasının ilk adımı selamlaşmadır. Selamlaşmayla başlayan konuşma ya da sohbet toplumun kendi içindeki iletişim kültürünü dolayısıyla da halk kültürünü oluşturmaktadır. Bu yüzden selamlaşma, karşılaşma ve vedalaşmalar hem dilbilimciler hem de halk bilimciler için inceleme alanı olan önemli söz kalıplarıdır.¹²⁸

Karşıkli konuşmalardan örölü Karagöz oyunlarında, her çeşit selamlaşma da geçmektedir. Hacivat, Karagöz’e iki kişinin karşılaştığı zaman ne yaptığını sorarak, selamlaşmak gerektiğini vurgulamış olur. Metinlerde selamlaşmalar şöyledir:

“HACİVAT: Bir insan sokakta ve sair bir mahalde ahhâbına rasgelirse, istifsâr-ı hâtır yolunda söz söylemez mi?

KARAGÖZ: Bilmem söyler mi söylemez mi?

HACİVAT: Sokakta bir ahhâbınıza tesadüf ederseniz ne yolda konuşur görüşürsünüz?

KARAGÖZ: Ne yolda olacak? “Merhaba bilâder!” derim, o da bana “Merhaba!” der, geçer gider. Senin gibi böyle boşboğazlık etmez.” (s.288)

Selamlaşmanın önemi, birisinden selam getirildiği zaman karşıdaki kişinin “Selamı getiren de götüren de sağ olsun.” demesinden de anlamaktayız.

“SEYMEN BAŞI: Size be çardaşım bizum ağadan selâm çelam cetirdim.

HACİVAT: Selâmı getiren de, götüren de sağ olsun.” (s.673)

¹²⁸ Ahmet Keskin, “Türk Kültüründe “Selamlaşma” ve “Vedalaşma” Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S.43, Bahar 2017, s.126-127.

Karagöz metinlerindeki selamlaşma kalıpları şunlardır:

Akşam-ı şerifler hayırlar olsun (s.82, 104, 355, 893, 1053, 1146, 1172, 1219, 1233)

Lebbe¹²⁹ (s.1152)

“I. HANIM: Ayvaz Kâhya!

AYVAZ: Lebbe, hanım!” (s.1152-1153)

Lebbeyk¹³⁰ (s.590, 1233)

“HACİVAT: Vay, Karagöz’üm, maşallah, maşallah! Akşam-ı şerîfler, hayırlar olsun!

KARAGÖZ: Lebbeyk!” (s.1233)

Merhaba (s.109, 110, 115, 288, 331, 338, 339, 600, 621, 770, 774, 838, 967, 978, 982, 995, 1056, 1093, 1097, 1161, 1164, 1179, 1207, 1255, 1259)

“BEBERUHİ: Merhaba, baba! Nasılsın? İyi misin, hoş musun?” (s.338)

“AK ARAP: Merhaba, gahwaji baba!

KARAGÖZ: Merhaba, hacı baba!” (s.774)

Patı çakmak¹³¹ (s.82, 945)

“PİŞEKÂR: Hemen patı çak!” (s.945)

Selâmün-aleyküm- Aleyküm selâm

Selâmün-aleyküm (s.99, 188, 517, 522, 799, 800, 874, 1132, 1235)

¹²⁹ Lebbe: “Lebbeyk” sözünün bozulmuş biçimi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1152).

¹³⁰ Lebbeyk: Buyrunuz, ne emrettiniz efendim. (Ayverdi, “Lebbeyk”, **a.g.e.**, s.738).

¹³¹ Pata çakmak: (argo) Asker gibi selâm vermek. (Ayverdi, “Pata”, **a.g.e.**, s.981).

Aleyküm selâm (s.97, 99, 517, 522, 639, 673, 836, 874, 1132, 1198)

“Esselâme aleykum!” (s.97)

“Selâmün aleyküm ve aleyküm selâm!” (s.99)

“DÂNİŞ: (Gelir.) Efendim, selâmün-aleyküm!

KARAGÖZ: Aleyküm-selâm!” (s.522)

“SEYMEN BAŞI: Ha mori, kardaş! Selamin aleyçüm, tuzuyla, biberiyle.

KARAGÖZ: Ve aleykümselâm, sirkesiyle, sarmısağıyla. Ulan, hiç böyle yemek pişirir gibi selâm görmedim.” (s.673)

Arnavutlar’ın selamlarına “tuzuyla biberiyle” ifadesini eklemeleri, Karagöz’ün de selamı karşılmasına nükteli olarak “sirkesiyle sarımsağıyla” ifadesini eklemesi metinlerde dört farklı oyunda geçmektedir.

“BAYRAM AĞA: A mori, selâmün-aleyküm, efendim, sen misin tuzuyla biberiyle!

KARAGÖZ: Aleyküm-selâm, sirkesiyle, sarmısağıyle!...” (s.517)

“SEYMEN BAŞI: Ha mori, kardaş! Selamin aleyçüm, tuzuyla, biberiyle.

KARAGÖZ: Ve aleykümselâm, sirkesiyle, sarmısağıyla. Ulan, hiç böyle yemek pişirir gibi selâm görmedim.” (s.673)

“ARNAVUT: Selamün güm tuzuyla biberiyle...

KARAGÖZ: Aleykümselâm sirkesiyle sarmısağıyle...” (s.836)

“ARNAVUT: Mori, selâmün-aleyküm tuzile biberile!

KARAGÖZ: (Pencereden.) Ve aleyküm-selâm sirkeile sarmısağıle!” (s.1132)

Uğurlar olsun (s.59, 133, 267, 345, 643, 710, 744, 1053, 1120, 1150)

“Uğurlar olsun” ifadesi vedalaşma olduğu gibi selamlaşma olarak da epeyce kullanılmış, genellikle “Allah’a emanet” ifadesi ile de karşılık verilmiştir. Vedalaşma olarak kullanılmış olanlar ise tezimizin “Vedalaşma” başlığı altında işlenmiştir.

“HACİVAT: (Gelir.) Vay beyim, uğurlar olsun!

ÇELEBİ: Allaha emanet ol, Hacıvat Çelebi!” (s.133)

“HACİVAT’IN KIZI: Vay, uğurlar olsun, bî-vefa beyim!

II. ÇELEBİ: Allaha emânet olunuz, elmasım!” (s.345)

“ZENNE: Vay beyim efendim! Uğurlar olsun!

ÇELEBİ: Allaha emanet olun efendim!” (s.643)

“HACİVAT: (Gelir.) Uğurlar olsun, beyim, efendim!

I. ÇELEBİ: Vay efendim, maşallah! Görüştüğümüze çok şükür, ... ” (s.710)

“ZENNE: Uğurlar olsun, beyim, efendim!

I.ÇELEBİ: Allah ömürler versin, iki gözüm!” (s.1120)

Vakitler hayır olsun (s.384)

“(Velve ile topal ihtiyar gelir.)

“İHTİYAR: Vakitler hayır olsun, Doktor Domates.

KARAGÖZ: Vakitler hayır olsun, çürük patates.” (s.384)

Vakt-i şerifler hayırlar olsun (s.164, 227, 479, 1004)

Vakt-i şerifler hayrolsun (s.87)

Vakt-i şerifleriniz şerîf olsun (s.86)

“HACİVAT: (Gelir.) Vay efendim, kızım, vakt-i şerifler hayırlar olsun!

I. ZENNE: Allaha emanet olun, efendim!” (s.227)

Selamlaşma ve vedalaşma ifadesi olan “yâ hû”, selamlaşma olarak metinlerde iki yerde karşımıza çıkmaktadır. Vedalaşma olarak metinlerde daha çok yer alan “yâ hû” ifadesi “Vedalaşma” başlığı altında işlenmiştir.

Yâ hû (s.995, 1234)

“— *Yâ hû, merhaba!*

KARAGÖZ: Merhaba, merhaba!” (s.995)

“KARAGÖZ: (...) (Eve gelir.) — Yahuu!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Huu?” (s.1234)

Karagöz metinlerinde selamlaşma ifadelerinden en çok “Merhaba-Merhaba” ile “Selamun aleyküm- Aleyküm selam” kalıplarının kullanıldığını görüyoruz.

2.2.8. Karşılama

Selamlaşma gerçekleştikten sonra, hasb-i hal etme gelir. Dilimizde ve kültürümüzde karşılamanın da yeri büyüktür. Karagöz metinlerinde de konuşmalar içinde oldukça fazla geçmektedir.

Selamlaşma gerçekleştikten sonra karşılamalar başlar. En yaygın karşılama “Safa geldin.”, “Hoş geldin.” ifadeleridir. Bununla birlikte “Hoş âmedî” de kullanılmıştır. Karşıdaki kişi de “Safa bulduk.”, “Hoş bulduk.”, Safâda daim olun.” gibi karşılıklar verirler.

“HACİVAT: (İçeriden.) Vay efendim, safâ geldiniz!

KARAGÖZ: Safâ bulduk, Hacıvat Çelebi!

HACİVAT: Safâda dâim olun efendim!” (s.148)

“HACİVAT: (Gelir.) Vay, efendim, safâ geldiniz!

İMAM: Safâda dâim ol, Hacivat Çelebi!” (s.797)

“HACİVAT: (Karşılar.) Vayyy! Efendim, hoş geldiniz, sefalar getirdiniz..

LEYLÂ’NIN BABASI: Oooo... Hoş bulduk, sefa bulduk Hacivat Çelebi.”
(s.673)

“HACİVAT: Vay efendim, hoş âmedî, safâ âmedî!

ACEM: Hoş bulmuşam, safâ bulmuşam, cânım baba, he he he hey!” (s.77)

“Hal hatır sorma” tabirine “hoş-âmedî” de dendiğini metinde görmekteyiz.

“HACİVAT: Çarşıda gördüğüm hanımlar geldiler, yanıma oturdular. Hoş-âmedîden sonra muhabbete koyulduk.” (s.790)

Hal hatır sorulur. Halk “Nasılsınız?”, “İyi misiniz?”, “Afiyettesiniz?” ya da “İyisiniz inşallah?” şeklinde sorarken Hacivat lafını Osmanlı Türkçesi tabirlerle süsleyerek hal hatır sorar. Karşıdaki kişi, ekseriyetle “Elhamdülillah”, “Çok şükür.” ya da “Duada kusurumuz yok.” şeklinde karşılık verip, o da karşısındakinin halini hatrını sorar.

“HACİVAT: Nasılsınız bakayım? İyisiniz inşallah!

I. ÇELEBİ: Elhamdü-lillâh, elhamdü-lillâh! Siz nasılsınız efendim?

HACİVAT: Hamd ü senâlar olsun efendim! Peder nasıldır?” (s.171)

“CEMÂLİFER: Nasılsınız? İyisiniz inşallah!

II. ÇELEBİ: Elhamdü-lillâh efendim! Siz nasılsınız efendim?

CEMÂLİFER: Ömrünüze bereket, cicim!” (s.183)

“HACİVAT: Efendim, bendeniz bu sabah hâtır-ı şerifinizi nüvâzişlere gark etmek istedim.

KARAGÖZ: O ne demek, Hacivat?

HACİVAT: Ne demek olacak? Hatrınızı sormak istedim.” (s.239)

“HACİVAT: Efendim, nasılsınız? İyisiniz inşallah?..

LEYLÂ’NİN BABASI: Çok şükür, hepimiz sıhhatteyiz, afiyettedir.” (s.673)

“HACİVAT: Hanım kızım, sen nasılsın bakayım?

KASIM BEY’İN KARISI: Ömrünüze bereket, Hacivat Çelebi, Duanızı ederim.” (s.866)

“HACİVAT: Keyf-i âlîiniz iyi mi efendim?

ZÜHRE’NİN BABASI: Elhamdü-lillâh! Sizler ne yapıyorsunuz bakalım? Ne âlemdesiniz?

HACİVAT: Duada kusurumuz yok efendim.” (s.1004)

Hal hatır sormaya metinlerde sadece bir yerde “Dâî¹³² bendenizim.” şeklinde karşılık verilmiştir.

I. ÇELEBİ: Vay efendim, maşallah! Görüştüğümüze çok şükür, Hacivat Çelebi! Nasılsınız, iyi misiniz?

HACİVAT: Dâî bendenizim, efendim!” (s.710)

Metinlerde hal hatır sormadan sonra “Ne taraftan âyende¹³³, ne tarafa revendesiniz?¹³⁴” (s.78, 137, 1046) şeklinde soru sorularak karşılık verildiğini de görmekteyiz.

2.2.9. Vedalaşma

Vedalaşma, uğurlama da halk kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Metinlerde çeşitli vedalaşma örnekleri görmekteyiz.

¹³² Dâî: Duâ eden kimse, duâcı. (Ayverdi, “Dâî”, a.g.e., s.248).

¹³³ Âyende: Gelen, gelici. (Ayverdi, “Âyende”, a.g.e., s.92).

¹³⁴ Revende: Giden, yürüyen, gidici. (Ayverdi, “Revende”, a.g.e., s.1024).

Allahaısmarladık (s.134, 139, 224, 268, 277, 462, 480, 514, 517, 598, 644, 656, 716, 744, 745, 769, 799, 871, 875, 876, 924, 926, 927, 961, 965, 996, 1054, 1073, 1082, 1121)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Hadi, peki öyleyse! Hadi git, Allah işini rast getirsin!

KARAGÖZ: Hadi Allahaısmarladık!... Anladın mı, ha?... Allahaısmarladık!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Güle güle git! Uğurlar olsun! (Karagöz gider.)”
(s.514)

“Allaha ısmarladık” ifadesine karşılık olarak “Safa geldiniz.” ifadesi metinlerde çok kullanılmıştır. (s.139, 224, 277, 480, 644, 716, 744, 745, 751, 769, 924, 926, 927, 1054, 1073, 1082, 1121)

“I. ÇELEBİ: (...) Allahaısmarladık! (Gider.)

HACİVAT: Safâ geldiniz!” (s.480)

“ERMENİ: (...) Allahaısmarladık! (Gider.)

KARAGÖZ: Safâ geldin, hoş geldin! (Gider.)” (s.224)

“KASIM BEY: Karagöz baba, Allahaısmarladık.

KARAGÖZ: Güle güle, safâ geldiniz.” (s.876)

Bununla birlikte “Hoş geldiniz.”, “Saadetle.”, “Devlet ü ikbâlle.”, “Uğurlar olsun.”, “Güle güle.”, “Güle güle git.”, “Duadan unutma bizi.”, “Sihhat ve selâmetle gidiniz, geliniz.” gibi karşılıklar da verilmiştir.

Uğurlar olsun¹³⁵ (s.179, 180, 209, 301, 492, 514, 547, 871, 875, 876, 1079)

¹³⁵ “Uğurlar olsun.” ifadesi selamlaşma olarak da kullanılan bir tabirdir. Selamlaşma mahiyetinde kullanılanların sayfa numaralarını “Selamlaşma” başlığında verdik. Buradaki sayfa numaraları, vedalaşma mahiyetinde olanlardır.

“TUZSUZ: (...) Allahaismarladık, ben gidiyorum! (Gider.)

KARAGÖZ: Saadette!” (s.656)

“ÇELEBİ: Allahaismarladık. (Gider.)

HACİVAT: Devlet ü ikbâlle!” (s.134)

“KARAGÖZ: Allahaismarladık sizi!

HACİVAT: Duadan unutma bizi. (Hacivat gider.)” (s.799)

“KASIM BEY: Allahaismarladık! (gider.)

KARAGÖZ: Haydi uğurlar olsun!..” (s.871)

“ESİRCİ: Peki, haydi Allahaismarladık.

KASIM BEY: Güle güle efendim.” (s.875)

“KASIM BEY: Allahaismarladık, Sünbül hanım.

SÜNBÜL: Güle güle efendim, safâ geldiniz, hoş geldiniz. Uğurlar olsun, sıhhat ve selâmetle gidiniz, geliniz.” (s.876)

Bir başka vedalaşma şekli de “Yâ hû.”¹³⁶ denmesi, karşılık olarak da “Yâ men hû.” denmesidir. (s.315, 415, 674, 816, 961, 965, 1050, 1077)

“ÇELEBİ: Şimdilik bizlere yâ hû... (Gider)

HACİVAT: Sizlere yâ men-hû evlâdım...” (s.816)

“KARAGÖZ: (...) Ben de biraz eve gideyim.

HACİVAT: Yâ hû!

KARAGÖZ: Yâ men hû!” (s.315)

¹³⁶ Yâ hû: Kelime mânâsı “Ey o zât; ey Tanrı” olup burada “Allaha ısmarladık” mânâsında kullanılmıştır. Aynı zamanda derviş selamıdır. (Kudret, a.g.e., C.II, s.415, 816).

Vedalaşmalarda uzun yola çıkılacağı zaman helallik istenmesi metinlerde geçmektedir.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Güle güle git, kocacığım, güle gül gel; artık eksik helâl et!” (s.273)

2.2.10. Küfürler, Argo Sözler

Karagöz oyunlarında neredeyse küfürsüz veya argo ifadesiz konuşma yoktur. Bu yoğunluk hem güldürü amaçlı kullanıldığı gibi dilde yer alan anlam zenginliğinin bir göstergesidir. Ferit Devellioğlu bu dil zenginliğine vurguda bulunduğu argo kullanma hakkında şunları söyler:

İnsan ruhunun duyguları, heyecanları, iç yaşayışları ve düşünceleri birer tablo hâlinde belirir. İnsan, bu yaşayışlarını olduğu gibi ifade etmeye çabalar. Bu çabalama sırasında klasik kurallar hiçe sayılarak bütün anlatım araçlarına serbetçe baş vurulur ve dile tasarruf edilir. Argo da ifadenin zenginliğini, renkliliğini ve bütünlüğünü temin etmek için baş vurulan bu çarelerden biridir. Onu bu açıdan görmek doğru olur. Argoyu gözönünde bulundurmadan insan ruhunun bu mekânizmasını lâıkiyle incelemeye imkan yoktur.¹³⁷

Argo ile geniş bilgi ve kelimelerin anlamları için bakabileceğiniz Ferit Devellioğlu’nun *Türk Argosu İnceleme ve Sözlük*’ü argonun değerlendirilmesi ve dilimizdeki yerinin anlaşılması açısından önemli bir kitaptır. Aynı zamanda Nihal Türkmen’in “Karagözcü ve Orta Oyuncuların Argosuna Girmiş Kelimeler” adlı çalışması oyunda kullanılan argo ifadelerle değinilmiştir.¹³⁸

Karagöz oyunlarında güldürü amacı ile de kullanıldığı için konuşmaların neredeyse hepsinde küfür ve argo ifadeler geçmektedir. Bu ifadelerde ibare şeklinde olanların tarama çalışması yapılmıştır; cümle şeklindeki küfür ve argo ifadelerin ise

¹³⁷ Devellioğlu, a.g.e., s.48.

¹³⁸ Nihal Türkmen, **Orta Oyunu**, MEB Yayınları, İstanbul, 1991; aktaran Abdulkadir Emeksiz, **Orta Oyunu Kitabı**, 2.bs., Kitabevi Yayınları, İstanbul, Kasım 2006, s.136-137.

hepsine yer vermek çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Dolayısı ile bu tip küfürlere burada birkaç örnek vereceğiz.

“İtibarına köpek sıçsın!” (s.50)

“Babanın kemiğine sıçayım, ananın da!” (s.56)

“Yerin dibine bat.” (s.56)

“Ben senin üstüne başına yaparım.” (s.57)

Beyefendinin deliği (s.64)

“Yelli ise, para etmez.” (s.65)

“s..tirin gidin” (s. 679)

“Vay fındıkçı köpoğlu!” (s.276)

“KARAGÖZ: Oğlun ziftin pekini yesin!” (s.563)

“KARAGÖZ: Sallana sallana yürümeye başladım. Ne kadar gittiğimin farkında değilim. Birisi bana: “— Sakallı, na, gel!” diye çağırdı. Bir de etrafıma baktım: Ulan! Alı pullu, alı mavili kırmızılı, üç otuzluk dört yirmilik matmazeller etrafımı almış.” (s.131)

Metinlerde kullanılmış tespit edebildiğimiz küfür ve argo ifadeler şunlardır:¹³⁹

Açgözlü (s.98, 966, 987, 1007, 1117, 1118, 1122, 1124)

¹³⁹ Küfür ve argo kavramları tartışmalı bir konudur. Konu çok tartışmalı olduğundan metindeki tüm küfür ve argoların burada yer aldığı şeklinde bir iddiamız yoktur.

Açıkgöz (s.243)

Afyon budalası (s.330, 364, 475, 636, 667, 1072)

Âşüfte¹⁴⁰ (s.254)

Ayiboku (s.280, 1171)

Aynalı¹⁴¹ (s.1067, 1169)

Aynasız¹⁴² (s.111,439, 1170, 1171)

Babalık¹⁴³ (s.206, 499, 676, 1165)

Baba torik¹⁴⁴ (s.61, 131, 1118)

Cicos¹⁴⁵ (s.429)

“KARAGÖZ: Bizim Bok-Ana’nın canı götünden cicos!” (s.429)

Çamurluk¹⁴⁶ (s.230)

“ZEYBEK: Benim Bursa’da çamurluğum vardı, Leylâaa.” (s.230)

Çapak silici¹⁴⁷ (s.250, 251)

Çarşı işkembesi (s.474, 609, 762)

Çirkef¹⁴⁸ (s.120, 441)

Çöplük horozu¹⁴⁹ (s.564)

Çöplük kargası (s.564, 958)

Denyo¹⁵⁰ (s.352, 376, 377, 378, 379)

¹⁴⁰ Âşifte- Âşüfte: 1. Baştan çıkmış, hafifmeşrep, ahlâksız kadın. 2. İşveli, çekici, oynak. 3. Çılgın gibi seven, aşktan perişan olan, sevdâlı kimse, meftun. (Ayverdi, “Âşifte”, **a.g.e.**, s.78).

¹⁴¹ Aynalı: (argo) Güzel, parlak, süslü, gösterişli, fiyakalı. (Ayverdi, “Aynalı”, **a.g.e.**, s.94).

¹⁴² Aynasız: (argo) Ters, uygun gitmeyen, can sıkıcı. (Ayverdi, “Aynasız”, **a.g.e.**, s.94).

¹⁴³ Babalık: (argo) Yaşlı kimselere hitap sözü. (Ayverdi, “Babalık”, **a.g.e.**, s.100).

¹⁴⁴ Babatorik: Zeker. (Devellioğlu, “Babatorik”, **a.g.e.**, s.62); Zeker: 1. Erkek. 2. Erkeklik organı. (Ayverdi, “Zeker:”, **a.g.e.**, s. 1382).

¹⁴⁵ Cicozlamak: Savuşup gitmek, kaçmak, uzaklaşmak. (Devellioğlu, “Cicozlamak”, **a.g.e.**, s.68).

¹⁴⁶ Çamurluk: Sevgili, metres(?). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.230); Çamur: 1. Terbiyesiz, sulu, yapışkan ve sırnaşık (kimse). 2. Ziyafet. (Devellioğlu, “Çamur”, **a.g.e.**, s.70).

¹⁴⁷ Çapak silici: Acemileri tavlâycı. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.250).

¹⁴⁸ Çirkef: 1. (mecâzî) İğrenç, bulaşık, her kötülüğü yapabilecek tıynet (kimse). 2. Kötü, berbat, lekeleyici (iş veya durum). (Ayverdi, “Çirkef”, **a.g.e.**, s.237).

¹⁴⁹ Çöplük horozu: Seviyesiz ve basit yerlerden hoşlanan, oralarda eğlenen zevk düşkün kimse. (Ayverdi, “Çöplük”, **a.g.e.**, s.242).

¹⁵⁰ Denyo: 1. Alık, sersem, bön. budala. 2. Rehin. emanet. (Devellioğlu, “Denyo”, **a.g.e.**, s.75).

Domuz¹⁵¹ (s.1134)

“Derelerde maydanoz

Bize gelmez oldunuz

Yâri elimden aldı

Bizim o koca domuz” (s.1134)

Düzgün¹⁵² kuklası (s.246, 958)

“KARAGÖZ: Düzgün kuklası kaltak!” (s.246)

“KARAGÖZ: Şebele maymunu sensin, düzgün kuklası karı!” (s.958)

Düztaban¹⁵³ (s.815, 1032)

Ebdemçüş¹⁵⁴ (s.448, 464)

Ebleh¹⁵⁵ (s.366)

Eblemçüş¹⁵⁶ (s.65)

Eşek¹⁵⁷ (s.104, 106, 110, 142, 158, 186, 225, 226, 249, 264, 274, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 303, 305, 306, 319, 343, 344, 358, 375, 377, 379, 423, 424, 425, 443, 452, 459, 506, 532, 537, 577, 599, 622, 626, 665, 667, 693, 694, 708, 722, 738, 756, 772, 800, 809, 828, 845, 897, 904, 910, 939, 946, 953, 955, 972, 973, 977, 978, 1003, 1012, 1027, 1078, 1084, 1091, 1147, 1158, 1159, 1162, 1163, 1164, 1179, 1182, 1192, 1194, 1210, 1225, 1226, 1229, 1230, 1236, 1247, 1265)

Eşşoğlu (söyleniş ile Eşekoğlu) (s.378, 1191)

Eynehan¹⁵⁸ (s.1104)

¹⁵¹ Domuz: Küfür ve hakâret sözü olarak kullanılır. (Burada hakaret olan domuz kelimesinin geçtiği sayfa numaraları verilmiştir. Hayvan olan domuzun geçtiği sayfa numaraları “Hayvan Adları” başlığı altında verilmiştir.) (Ayverdi, Domuz”, **a.g.e.**, s.299).

¹⁵² Düzgün: Eskiden hanımların ciltlerinin güzel ve gergin görünmesi için yüzlerine sürdükleri sıvı hâlindeki madde. (Ayverdi, “Düzgün”, **a.g.e.**, s.318).

¹⁵³ Düztaban: Uğursuz (kimse). (Ayverdi, “Düztaban”, **a.g.e.**, s.318).

¹⁵⁴ Ebdemçüş: Koyun kafalı, etkafalı, budala. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.448).

¹⁵⁵ Ebleh: Aklı kıt, ahmak, alık, bön (kimse). (Ayverdi, “Ebleh”, **a.g.e.**, s.320).

¹⁵⁶ Eblemçüş: Koyun kafalı, etkafalı, budala. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.65).

¹⁵⁷ Burada hakaret olan “eşek” kelimesinin sayfa numaraları verilmiştir. Hayvan olan eşek kelimesinin sayfa numaraları “Hayvan Adları” başlığında verilmiştir.

¹⁵⁸ Eynehan: Pisboğaz. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1104).

Galtaban (şive ile Kaltaban)¹⁵⁹ (s.79, 1047)

Gidi¹⁶⁰ (s.330, 349, 407, 465, 783, 1001, 1066)

Gudubet¹⁶¹ (s.294)

Gurumsah (şive ile Kurumsak)¹⁶² (s.142)

Habazan¹⁶³ (s.1082)

Habîs¹⁶⁴ (s.328, 364, 441,461)

Ham-halat¹⁶⁵ herif (s.364)

Ham hum¹⁶⁶ (s.1203, 1205, 1207, 1208)

Ham hum şaralop¹⁶⁷ (s.1203, 1208)

Hamzir oğlu hamziri¹⁶⁸ (s.839)

Haspa¹⁶⁹ (s.1074)

Hayvân-ı nâtık¹⁷⁰ (s.533)

Hayvan¹⁷¹ (s.106, 185, 186, 383, 386, 459, 532, 577, 585, 682)

“Hayvan” ifadesinin hakaret olarak kullanılması metinde “Sûrette insansın ama sîrette hayvansın.” cümlesi ile çok güzel bir şekilde ifade edilmiştir.

“KARAGÖZ: Ulan, ben hayvan mıyım?

HACİVAT: Hayvansın zâhir!

KARAGÖZ: Ben hayvanım da hani benim palanım? Hani benim yularım?

HACİVAT: Öyle senin bildiğin gibi hayvan değil!

KARAGÖZ: Ya nasıl hayvan?

HACİVAT: Sûrette insansın, ammâ sîrette hayvandan farkın yok. ” (s.532)

¹⁵⁹ Kaltaban: Nâmussuz, yalancı, hilebaz, korkak kimse. (Ayverdi, “Kaltaban”, **a.g.e.**, s.613).

¹⁶⁰ Gidi: (halk ağzı) Pezevenk, deyyus. (Ayverdi, “Gidi”, **a.g.e.**, s.421).

¹⁶¹ Gudubet: Çok çirkin, çok sevimsiz. (Ayverdi, “Gudubet”, **a.g.e.**, s.439).

¹⁶² Gurumsah: Kurumsak, deyyus, pezevenk. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.142).

¹⁶³ Habazan: İştahlı ve karnı aç olan (kimse). (Devellioğlu, **a.g.e.**, s.91); Habazan: Abaza çeken, el ya da başka bir araçla kendi kendine cinsel zevk sağlayan. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1082).

¹⁶⁴ Habîs: Kötü, soysuz, alçak, fesat (kimse). (Ayverdi, “Habîs”, **a.g.e.**, s.452).

¹⁶⁵ Ham-halat: (mecâzî) Kaba saba, görgüsüz, yontulmamış, hiç incelmemiş. (Ayverdi, “Ham halat”, **a.g.e.**, s.466).

¹⁶⁶ Ham hum: Dırıltı, başağırtma. (Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.92).

¹⁶⁷ Ham hum şaralop: İşe yaramaz, değersiz. (Ferit Devellioğlu, **a.g.e.**, s.92) Argo ifade olarak kullanılması yanında, Karagöz metinlerinde müstakil muhâvere adıdır.

¹⁶⁸ Hamzir oğlu hamziri: Hınzır oğlu hınzır. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.839).

¹⁶⁹ Haspa: Kadınlar için kullanılan ve hafif bir küçümseme ifadesi taşıyan söz. (Ayverdi, “Haspa”, **a.g.e.**, s.478).

¹⁷⁰ Hayvân-ı nâtık: “Konuşan hayvan” İnsan. (Ayverdi, “Hayvan”, **a.g.e.**, s.490).

¹⁷¹ Hayvan: (mecâzî) Akılsız, idraksiz, kaba kimse. (Ayverdi, “Hayvan”, **a.g.e.**, s.490).

“KARAGÖZ: [.....] Hayvan, sen de!

II. ÇELEBİ: Ağzını topla, hanım! Hayvan sensin!

KARAGÖZ: Hayvan sensin!

II. ÇELEBİ: Terbiyeni takın!” (s.185)

Hergele¹⁷² (s.580, 828, 1179)

Hınzır¹⁷³ (s.808)

“Lâindir, münkirdir, münâfiktır, hınzîrdır bî-edebdir [şeytan!].” (s.808)

Hınzır¹⁷⁴ (s.96, 348, 897, 1067, 1100, 1102)

“Bir de baktım ki, kalfa: “— Seni hınzır kız!” dedi, “Senin burada ne işin var?” diye kolumdan tuttu, kapı dışarı attı.” (s.96)

“HACİVAT’IN KIZI: (İçeriden.) Bak, Hacivat Çelebi! Senin arkadaşın olacak Karagöz bana birtakım sözler söyledi.

HACİVAT: Bak şu hınzıra bir kere! Ben şimdi gider onun hakkından gelirim. (Perdeye gelir.)” (s.348)

Hıyar¹⁷⁵ 841

Horoz akıllı (s.962)

İşkembe suratlı (s.504, 662, 982)

İşvebâz¹⁷⁶ (s.49, 50, 736, 1023, 1042)

Kaltak¹⁷⁷ (s.105, 246, 252, 293, 295, 341, 578, 685, 787, 958)

¹⁷² Hergele: (mecâzî) Soysuz, terbiyesiz, başıboş ve serseri kimse. (Ayverdi, “Hergele”, **a.g.e.**, s.498).

¹⁷³ Hınzır: Hâin, gaddar, inatçı, pis (kimse). (Ayverdi, “Hınzır”, **a.g.e.**, s.502).

¹⁷⁴ Hınzır: Yaramaz, müzip. (Ayverdi, “Hınzır”, **a.g.e.**, s.502).

¹⁷⁵ Hıyar: (argo) Kaba, yontulmamış kimse. (Ayverdi, “Hıyar”, **a.g.e.**, s.504).

¹⁷⁶ İşvebaz: Naz edici, edâlı, işveli (kimse). (Ayverdi, “İşvebâz”, **a.g.e.**, s.586).

“HACİVAT: Şurada Kanlı Nigâr’la Salkım-İnci dedikleri karılar soydular, bizi bu hale koydular.

SARHOŞ: Vay kaltaklar vay! O karılar burada mı?” (s.578)

Karnaksı¹⁷⁸ (s.1259)

Kaşkariko¹⁷⁹ (s.381)

Katakofti¹⁸⁰ (s.363, 382, 462, 636, 765, 1168, 1248)

Kaz kafalı (s.583, 637, 843)

Keriz¹⁸¹ (s.956)

Kerkerez (s.1141)

Keşânî¹⁸² (s.963, 1078)

Kızılıcık hoşafı¹⁸³ (s. 571)

“KANLI NİĞÂR: Gel, Karagöz, gel! Kızılıcık hoşafı da var.

KARAGÖZ: Değneği mi yemek için?” (s.571)

Kofti¹⁸⁴ (s.314, 363, 1192)

Kokoz¹⁸⁵ (s.170, 717)

Köftehor¹⁸⁶ (s.312, 338, 359, 596, 617, 646, 741, 944, 1067, 1198, 1208, 1229, 1230, 1250)

---

¹⁷⁷ Kaltak: (mecâzî) Nâmussuz, iffetsiz kadın, orospu. (Ayverdi, “Kaltak”, **a.g.e.**, s.613).

¹⁷⁸ Karnaksı: Can sıkın şeyler ve kişiler hakkında sövgü olarak kullanılan söz. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1259).

¹⁷⁹ Kaşkariko: (argo) Oyun, düzen, dolap. (Ayverdi, “Kaşkariko”, **a.g.e.**, s.637).

¹⁸⁰ Katakofti: Uydurma, asılsız, yalan söz. (Devellioğlu, “Katakofti”, **a.g.e.**, s.105).

¹⁸¹ Keriz: (teşmil yoluyla) Kolay aldatılan saf kimse, bilhassa kumar oyuncusu. (Ayverdi, “Keriz”, **a.g.e.**, s.657).

¹⁸² Keş (argo) Ahmak, sersem. (Ayverdi, “Keş”, **a.g.e.**, s.661).

¹⁸³ Kızılıcık hoşafı içirmek: (argo) Dövmek (Kızılıcık sopası, kızılıcık değneği: Eskiden, kızılıcık ağacının dalından yapılan ve dayak atmak için kullanılan sopa, değnek). (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.571).

¹⁸⁴ Kofti: (argo) İşe yaramaz, değersiz, uyduruk (şey, söz, haber). (Ayverdi, “Kofti”, **a.g.e.**, s.686).

¹⁸⁵ Kokoz: (argo) Parasız, züğürt. (Ayverdi, “Kokoz”, **a.g.e.**, s.687).

¹⁸⁶ Köftehor: 1. Sevgiyle karışık tatlı bir sitem ve azarlama sözü 2. Şarlatan, yüzüstü. 3. Kadın pazarlayan kimse. (Ayverdi, “Köftehor”, **a.g.e.**, s.701).

Köpek¹⁸⁷ (s.220, 376, 440, 453, 454, 455, 461, 531, 539, 641, 642, 701, 894, 1192, 1242, 1245)

Köpek boku/tersi (s.65, 223, 313, 707, 1078)

Köpoğlu köpek (s.411, 567, 636, 641, 784, 973, 1059, 1159)

Köroğlu¹⁸⁸ (s.538, 972)

“KARAGÖZ: (...) Baldızın adı “Kâmile”, Köroğlunun adı da “Nakiye”dir.” (s.538)

Kuduz¹⁸⁹ (s.614)

Kukla¹⁹⁰ (s.958)

“KARAGÖZ: Şebele maymunu sensin, düzgün¹⁹¹ kuklası karı!” (s.958)

Kurtlu kaşar¹⁹² (s.146)

Külhanî¹⁹³ (s.668, 671)

Mankafa¹⁹⁴ (s.386)

“KARAGÖZ: *Lâ-teşbîh, insansınız ama, sendeki hastalığa iltihâb-i humâriyye*¹⁹⁵ derler; Fransızcası “koriza dan”¹⁹⁶ Türkçesi “eşek nezlesi” demektir.

¹⁸⁷ Burada hakaret mânâsındaki köpek kelimesinin geçtiği sayfa numaraları verilmiştir. Hayvan mânâsındaki köpek kelimesinin geçtiği sayfa numaralarını “Hayvan Adları” başlığında verdik.

¹⁸⁸ Köroğlu: (halk ağzı) Evli bir erkeğin karısından bahsederken kullandığı söz. (Ayverdi, “Köroğlu”, **a.g.e.**, s.703).

¹⁸⁹ Kuduz: 1. Kudurmuş (hayvan). 2. (mecâzî) Azmış, azgın. (Ayverdi, “Kuduz”, **a.g.e.**, s.708).

¹⁹⁰ Kukla: (mecâzî) Başkası tarafından yönetilen, kendi karârıyla iş görmeyen, başkalarına âlet olan şahsiyetsiz (kimse veya kuruluş). (Ayverdi, “Kukla”, **a.g.e.**, s.708).

¹⁹¹ Düzgün: Eskiden, kadınların deriyi gerip düzgünleştirmek için yüzlerine sürdükleri beyaz sıvı. (Ayverdi, “Düzgün”, **a.g.e.**, s.318).

¹⁹² Kaşar, Kaşarpeyniri: Oyunda açık göz, kurnaz olan (kimse). (Devellioğlu, “Kaşar”, **a.g.e.**, s.105).

¹⁹³ Külhanî: Sevgi ifâdesi taşıyan hafif bir küfür sözü. (Ayverdi, “Külhanî”, **a.g.e.**, s.726).

¹⁹⁴ Mankafa: (manka kafa, Türkçe mañka “bir hayvan hastalığı, sakağı”dan halk etimolojisiyle) 1. Anlayışsız, aptal, sersem kimse. 2. Sakağı hastalığına tutulmuş at. (Ayverdi, “Mankafa”, **a.g.e.**, s.769).

¹⁹⁵ İltihâb-i humâriyye: Eşek iltihabı. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.386).

¹⁹⁶ Koriza dan: (Fr. Coryzad’âne) Eşek nezlesi. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.386).

İHTİYAR: Çok şey! Böyle nezle insanda da olur haa?

KARAGÖZ: Evet, insan kısmında olmaz; lâkin senin gibi eşekte pek çok olur. Anlatabildim mi efendim? Ekseri yük beygirlerinde olur; ona da “mankafa” ta ’bîr ederler...” (s.386)

Mekkâre¹⁹⁷ (s.292)

Mervan¹⁹⁸ (s.1195)

Marsıvanî eşek¹⁹⁹ (s.298)

“Marsıvanî eşek olmuşum!” (s.298)

Mastor²⁰⁰ (s.369)

“HACİVAT: Karagöz, dikkat et. Sakın ben yokken karıştırıp ağzına filân sürme. Ekseri semlidir, karışmam haa, sonra mesmûmen vefat edersin!

KARAGÖZ: Mastor olup Vefa’ya mı giderim? Sen merak etme, ben ne kadar içsem dükkândan dışarı çıkmam.” (s.368-369)

Mendebur²⁰¹ (s.49, 50, 51, 614, 663, 667, 668, 885, 1197, 1224)

Mıymıntı²⁰² (s.246, 298, 327, 330)

Mundar²⁰³ (s.136, 958, 1014, 1077, 1080)

Mühreci²⁰⁴ (s.1171)

¹⁹⁷ Mekkâr: Çok hile yapan (kimse), hilekâr, düzenbaz. Mekkâre: Mekkâr kelimesinin kadını ifâde eden veya tamlamalarda ortaya çıkan aynı mânâdaki müennes şekli. (Ayverdi, “Mekkâr”, **a.g.e.**, s.790).

¹⁹⁸ Mervan: Emevî hükümdarlarından ikisinin adı Mervan bin Hakem (hük. 683-685); II. Mervan (hük. 744-750, son Emevî hükümdarı). Emevîler, Hz. Muhammed’in torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin’i öldürdükleri için, Emevî soyundan gelen Mervan adı burada hakaret anlamında kullanılmaktadır. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1195).

¹⁹⁹ Marsıvan eşeği: (alay yoluyla) Anlayışı kıt, aptal, kaba kimse. (Ayverdi, “Marsıvan”, **a.g.e.**, s.).

²⁰⁰ Mastor: (argo) Uyuşturucu veya içki ile çok sarhoş olmuş (kimse). (Ayverdi, “Mastor”, **a.g.e.**, s.775).

²⁰¹ Mendebur: “Hayırsız, işe yaramaz, aksi, pis” anlamlarında hakaret sözü. (Ayverdi, “Mendebur”, **a.g.e.**, s.795).

²⁰² Mıymıntı: Çok yavaş ve ağır davranan, aşırı derecede tembel ve pısrık olan (kimse), mızımız, miskin. (Ayverdi, “Mıymıntı”, **a.g.e.**, s.820).

²⁰³ Mundar-Murdar: 1.Kirli, pis, iğrenç. 2. Dinen gerektiği halde boy abdesti almamış, gusletmemiş, cünüp (kimse). 3. İslâm dinince yenmesi yasaklanmış yâhut temiz ve yenilebilir kabul edilmeyecek şekilde ölmüş veya öldürülmüş (hayvan). (Ayverdi, “Murdar”, **a.g.e.**, s.853).

Necis²⁰⁵ (s.459, 912)

Odun oğlu odun (s.340)

Odun yarması (s.1166)

“Sen ise, kaba-saba, odun yarması gibi bir herifsin.” (s.1166)

Oğlan pezevengi (s.339, 419, 1048)

Orospu²⁰⁶ (s.96, 292, 293, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 341)

Pezevenk²⁰⁷ (s.55, 67, 220, 330, 339, 342, 347, 349, 419, 497, 594, 894, 906, 931)

Pisboğaz²⁰⁸ (s.50, 90, 198, 373, 385, 438, 445, 537, 669, 686, 975, 1006, 1223, 1247, 1249, 1253)

“Ooo, hanımefendi, darılma ama, sen çok pisboğazlık ediyorsun galiba... Abur-cubur... El-hâsıl, zannedersem çok yemişin...” (s.373)

Piyiz kaymak²⁰⁹ (s.157)

Puşt²¹⁰ (s.268, 1105)

Sidikli (s.476)

Sütü bozuk²¹¹ (s.637)

“HACİVAT: Karagöz, senin sütün bozuktur.

KARAGÖZ: Senin sütün bozuk, köpoğlu!” (s.637)

---

²⁰⁴ Mühreci: Sevice kadın. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1171).

²⁰⁵ Necis: Pis, murdar. (Ayverdi, “Necis”, **a.g.e.**, s.921).

²⁰⁶ Orospu: Para karşılığında erkeklerin cinsel arzularına hizmet etmeyi meslek edinmiş kadın, hayat kadını, fâhişe. (Ayverdi, “Orospu”, **a.g.e.**, s.952).

²⁰⁷ Pezevenk: Yolsuz kadın-erkek ilişkilerinde aracılık eden kimse, muhabbet tellâlı, kavat, kodoş, meyâneci. (Küfür sözü olarak kullanılır.) (Ayverdi, “Pezevenk”, **a.g.e.**, s.994).

²⁰⁸ Pisboğaz: Vakitli vakitsiz, iyi kötü demeden eline geçen her yiyeceği yiyen, boğazına düşkün (kimse). (Ayverdi, “Pisboğaz”, **a.g.e.**, s.997).

²⁰⁹ Piyiz kaymak: Birinin içki masasına davetsiz olarak çökmek. (Devellioğlu, “Piyiz kaymak”, **a.g.e.**, s.134).

²¹⁰ Puşt: Sapık oğlanlık erkeklerin cinsî zevkine hizmet eden ahlâksız çocuk veya delikanlı (Ağır küfür sözü olarak kullanılır). (Ayverdi, “Puşt”, **a.g.e.**, s.1007).

²¹¹ Sütü bozuk: (mecâzî) Soysuz, karaktersiz, aşağılık (kimse). (Ayverdi, “Süt”, **a.g.e.**, s.1146).

Şarlatan²¹² (s.476)
Şırfıntı²¹³ (s.328)
Tabansız²¹⁴ (s.379)
Tayıncı²¹⁵ (s.60, 267, 268)
Uyuz²¹⁶ (s.55, 98, 247, 288, 289, 324, 609, 614, 682, 864, 865, 931, 977, 978, 1162, 1230)

Veled-i zinâ²¹⁷ (s.738)
Yelloz²¹⁸ (s.49, 50, 51, 328)
Yosma²¹⁹ (s.688, 751, 793, 836, 932, 1082, 1170)
Zamkinos²²⁰ (s.419, 947)

“ŞİRİNİN ANASI: Bak, Hacivat, öyle birtakım adama kız vereceğime boynuna bir taş bağlar denize atardım daha iyi. Eğer bunun için geldinse buyurun dışarı!

KARAGÖZ: Hacivat’ın itibarı ziyade. Kapı dışarı **zamkinos!**” (s.419)

“PİŞEKÂR: Amanın, yüreğime inecek!

KAVUKLU: Benim kolumdan tutar tutmaz kapı dışarı **zamkinos!**” (s.947)

Zampara²²¹ (s.64, 267, 342, 346, 784, 1127, 1163)
Zırtapoz²²² (Zırtapoz) (s.226)

²¹² Şarlatan: Olduğundan fazla görünerek ve övünerek karşısındakini etki altında bırakan ve bundan yararlanan (kimse). (Ayverdi, “Şarlatan”, **a.g.e.**, s.1155).

²¹³ Şırfıntı: Âdî, seviyesiz, bayağı kadın. (Ayverdi, “Şırfıntı”, **a.g.e.**, s.1170).

²¹⁴ Tabansız: (mecâzî) Korkak, yüreksiz, ödle. (Ayverdi, “Tabansız”, **a.g.e.**, s.1182).

²¹⁵ Tayıncı: Eşcinsel erkeklere aracılık eden (erkek), eşcinsel pezevengi, puşt. (Hulki Aktunç, **Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.277).

²¹⁶ Uyuz: 1. Örümcekgillerden, çıplak gözle görülemeyen bir böceğin meydana getirdiği kaşıntılı, bulaşıcı deri hastalığı. 2. (mecâzî) Uyuşuk, sünepe, pısırik, miskin. (Ayverdi, “Uyuz”, **a.g.e.**, s.1291).

²¹⁷ Veled-i zinâ: 1. Nikâhsız ana babadan doğan çocuk, piç. 2. (mecâzî) Hayırsız, uğursuz, kötü çocuk (Ayverdi, “Velet”, **a.g.e.**, s.1314).

²¹⁸ Yelloz: (argo) Hafifmeşrep kız veya kadın. (Ayverdi, “Yelloz”, **a.g.e.**, s.1349).

²¹⁹ Yosma: 1. Edâlî, işveli, oynak kadın. 2. Süslü ve modaya düşkün kadın, koket. 3. (argo) Âdî, hafifmeşrep kadın. (Ayverdi, “Yosma”, **a.g.e.**, s.1364).

²²⁰ Zamkinos: 1. Kaçma, firar. 2. Adı akla gelmeyen veya adı söylenmek istenmeyen herhangi bir şeyin yerine kullanılır. (Ayverdi, “Zamkinos”, **a.g.e.**, s.1377).

²²¹ Zampara: Kadın peşinde koşan çapkın erkek. (Ayverdi, “Zampara”, **a.g.e.**, s.1377).

²²² Zırtapoz: (argo) Zıppır, delişmen, değersiz kimse, hırtapoz. (Ayverdi, “Zırtapoz”, **a.g.e.**, s.1388).

Zırtakoz (Zırtapoz) (s.1265)

2.3. Adlandırmalar

Türk halk kültüründe, ad koymak oldukça önemlidir. Özellikle insanlara verilen isimler seçilirken titiz davranılır. Konulan ismin o kişinin karakterini ve geleceğini etkilediğine inanılır. Karagöz metinlerinde kişilere konulan adlar ve nüktenin sağlanması için konulan adlar bulunmaktadır.

2.3.1. İnsan Adları

2.3.1.1. Asıl Adlar

Özel isimlerde metinlerde geçen iki padişah adını öncelikle ve diğer adlardan ayrı olarak vermeyi uygun gördük. Metinlerde geçen Padişah adları şunlardır:

Mehemmed Han, Sultan (s.72, 250, 251, 530, 556, 557, 617, 618, 892, 1000, 1065)

Orhan, Sultan (s.286, 354, 504, 661, 706, 1268)

Metinlerde yer alan özel adlar bir hayli çoktur. Önünde kişinin mesleği ve lakaplarıyla birlikte söylenilen adlarda, alfabetik sırada rahat bulunması için meslek ve lakap kısımlarını virgülden sonra yazdık. Metinlerde pek çoğu Türkçe’de kullanılan ad olmakla birlikte Karagöz oyunlarındaki mevcut tiplerden dolayı Ermeni, Yadudi gibi yabancı adları da geçmektedir. Aynı zamanda onomastik

araştırmacıları için devrin popüler adlarını görebilecekleri nitelikteki adlar çalışma sırasında ortaya çıkmıştır. Metinlerde yer alan adlar şöyledir:

Abbas, Katırcı (s.328)
Abid Efendi, Sünnetçi (s.916, 924, 925)
Abida Bey (s.90, 916, 924, 925, 926, 928, 929)
Aftos, Doktor (s.385)
Afyonî baba (s.65)
Agâh, Kahveci (s.791, 1017)
Agop (s.1180)
Ahmet Ağa, Berber (s.341)
Ahmet Ağa, Kahveci (s.1007)
Ahmet, Astarıcı (s.962)
Ahmet Bey (s.790, 920)
Ahmed, Naneci (s.403)
Ahmet, Sinek (s.1110, 1167)
Ahmet, Sümüklü (s.1110)
Ahmet, Şemsiyeci (s.1147)
Ahmet, Terlikçi (s.1022)
Âhû baba (s.846)
Akbaba (s.601, 1084)
Akif Ağa (s.371, 1011)
Ali Ağa, Şekerci (s.541)
Ali, Acem (s.697)
Ali Ekber Şebsteli (s.835)
Ali Kadri (s.812)
Ali, Kıvrak (s.1171)
Âl-i Osman (s.400)
Ali, Saatçi (s.292, 479)
Ali, Vaniköy'lü (s.381)
Aliş (s.842)
Ali, Uyuz (s.1162)

Altıparmakzâde (s.815)
Anşe²²³ (s.225)
Anüş²²⁴ (s.1162)
Apistol (s.734, 746, 747, 748, 749, 750, 755)
Apostol, meyhaneci (s.240)
Artin Ağa (s.773)
Artin, Karakaş (s.599)
Avadis²²⁵ (s.1006)
Avram, Gözlükçü (s.409)
Ayşe (s.847, 884)
Ayşe, Benli (s.1171)
Baba Hekim (s.288, 289, 864, 865)
Badi, Keserci (s.220)
Bahri Bey (s.566)
Ballı Baba (s.698, 700, 822)
Barut Hasan (s.1162)
Bayram Ağa (s.502, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 673)
Behiye, Sidikli (s.476)
Behzad²²⁶ (s.410)
Behzat, Topal (s.1011)
Bekçi Kürd (s.405)
Bekir (s.1018, 1148)
Bekir, Deli (s.305)
Bekir, Sümüklü (s.404)
Bekir, Şekerci (s.294)
Binnaz, Çengi (s.1023)
Bodos, Kalaycı (s.369, 376)
Bursalı Hacı İvaz, Hacı Evhad (Hacivat) (s.79, 1048)

---

²²³ Ayşe.

²²⁴ Ayşe.

²²⁵ Avadis, Kirkor: Ermeni adları.

²²⁶ Bihzâd: (ö.942/1535?) Heratlı'dır. Devrin meşhur minyatür sanatçılarındadır. Bkz. "Bihzâd", **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, Türk Diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, s.147-149.

Cafer Ağa (s.1009)
Cemâlifer²²⁷ Kalfa (s.46, 53, 54, 58, 61, 70, 95, 97, 160, 176, 177, 178, 180,
181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189)
Cevat (s.715)
Çatro (s.1170)
Çelebi, Paltolu (s.704)
Çelebi, Pirinç (s.1096)
David, Nakkaş (s.294)
Dayı Kanca (s.578, 579, 582)
Dayı Manca (s.578, 579)
Dimitraki, Çelebi (s.1158)
Deli Doktor (s.1112)
Deli Tuzsuz (s.728, 760, 777)
Deniz Efendi (s.311)
Dibala Fatma (s.700)
Dilcû (s.1025)
Dimitraki, Tselebi (Çelebi) (s.1158, 1159)
Domates (s.384, 385, 386, 387)
Dümböld (s.1162)
Ebrû Hanım (s.1077)
Efe, Sarı (s.230, 232, 233, 554, 584, 585)
Efe, Uzun (s.760, 777)
Eleni Hanım (s.893)
Elenika (s.222)
Emin Ağa (s.953)
Emin, Kürkçü (s.403)
Emine Molla (s.580)
Erestetalis²²⁸ (s.521)
Ermeni Vartan (s.214)

²²⁷ Cemâlifer: Cariye ve halayıklara takılan adlardan biri. (Bu yoldaki öbür adlar: Lâlifer, Nâzikter, Zarâfet vb.).

²²⁸ Erestetalis: Aristoteles (M.Ö. 384-322), Yunan filozofu. Ahmet Vefik Paşa'nın uyarlamasındaki söylenişi: Aristatalis (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.521).

Esat, Deli (s.220)
Ese²²⁹ oğlu Musa (s.1162)
Ethem, Şerbetçi (s.558)
Fatma (s.104)
Fatma kız (s.767)
Ferah, Ahçı (s.538)
Ferah Kalfa (s.1023)
Fıtnat, Kurşuncu (s.328)
Galip Ağa (s.1024)
Gezban (Kezban) (s.1162)
Gülbeyaz (s.1025)
Gül, Kemancı (s.1171)
Habibe Molla (s.1076)
Habibe Molla, Kurşuncu (s.298)
Hâce Serfirâz (s.70, 78, 124, 138)
Hacı Ağa (s.1229)
Hacı Baba, Buharalı (s.701)
Halil Ağa (s.1102)
Halil, Aşureci (s.533, 1017)
Halil, sarhoş (s.363)
Hamparsum²³⁰ (s.538)
Harun, Tâcir (s.407, 408)
Hasan Ağa (s.81, 362, 644, 1069)
Hasan, Çopur (s.760, 777)
Hasan Efe (s.884)
Hasan, Kel (s.813, 832, 970)
Hasanpaşa (s.12129)
Haydar Ağa (s.448)
Haydar Bey (s.468)
Haydar, Revanici (s.363, 476, 784)

---

²²⁹ İsa (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1162).

²³⁰ Hamparsum: Ermeni adı.

Hayreddin, Lâz (s.734)
Hercâî (s.343)
Himbilyan, Doktor (s.370)
Hristaki, Tselebi (Çelebi) (s.1159)
Hüseyin Ağa, Tatar (s.404)
Hüsnü (s.266, 1092)
İbo, Maşacı (s.1170, 1264)
İrecep (s.1161)
İrecep, Kel (s.1163)
İskalamento, Sinyor (s.113)
İsmail, Simitçi (s.265, 1092)
İsmet, Meddah (s.419)
İstefan Ağa (s.1010)
İstifan Ağa (s.265, 1092)
İzzet, Camcı (s.974, 979, 1007)
Kâmile (s.538, 799)
Kara Cemile (s.219)
Kara Fatma (s.984)
Kara Todi²³¹ (s.600)
Karides, Doktor (s.385)
Karolin, Mösyö (s.102, 113)
Kâşif Bey (s.566)
Kays (s.668, 669, 670, 671, 675, 676, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 686)
Keleş, Osuruklu (s.1162)
Kemal, Camcı (s.311)
Kerem (s.920, 968, 974)
Kerîme (s.348, 444, 448, 452, 796)
Kezban (s.93, 336, 623, 648, 769, 771)
Kirkorik Ağa (s.293)
Kirkor, Topal (s.219)

---

²³¹ Todi: Çingene. (Devellioğlu, **a.g.e.**, s.148).

Kostaki, Çelebi (s.1158)
Kostaki, Tselebi (Çelebi) (s.1159)
Küşterî (s.48, 81, 95, 162, 189, 201, 216, 253, 254, 264, 277, 385, 504, 645, 706, 715, 742, 762, 808, 860, 913, 936, 971, 983, 1048, 1073, 1125, 1126, 1146, 1269)
Lâtif Ağa (s.954)
Lâtif, Enfiyeci (s.287)
Lokma Bey (s.1121, 1122, 1123, 1142)
Lokma Çelebi (s.622)
Mahmut Bey (s.1023)
Mahmut, Elekçi Deli (s.962)
Mahmut, Mezarıcı (s.794, 906)
Makbule (s.650)
Maksut Bey (s.334)
Manolaki, Tselebi (Çelebi) (s.1159)
Maramaz, Kör (s.372)
Marsıkyan, Doktor (s.364)
Mazhar Bey (s.1010)
Mehmed, Eşekçi (s.402)
Mehmet, Şapçı (s.947)
Memed Ağa (s.111)
Memed Dayı (s.858, 880)
Memed Efe (s.884)
Memiş (s.720, 1171)
Memiş Ağa (s.116)
Memiş, Çolak (s.1011)
Memiş, Çopur (s.1165)
Memiş Efendi (s.113, 114)
Memiş Usta (s.102, 107, 108)
Menşure (s.650)
Mergub, Yümnî oğlu (s.1047)
Mervan, Koca (s.1195)

Meryem Dudu Artin (s.773)
Meserret (s.1023)
Mestan, Koca (s.844)
Mıgır, Gazinocu (s.648)
Mihal, Bakkal (s.1209, 1255)
Molla Kadın (s.311)
Mukbil, Yedekçi (s.787)
Mustafa Efendi (s.748)
Mustafa, Memiş'in oğlu (s.1164)
Mustafa Rona (s.350)
Münire, Şamdancı (s.1148)
Naime (s.333, 1018)
Nakiye (s.538)
Natır Hanım (s.489, 493)
Necip (s.1011)
Nefise, Kurşuncu (s.1017)
Nesim, Tenekeci (s.456)
Niyazi, Hamal (s.219)
Nokra²³² Çelebi (s.46, 62, 606, 622, 1114, 1140)
Nükheth (s.925)
Leylâ, Düttürü (s.146, 147)
Ohanes, Çolak (s.219)
Osman²³³ (s.884)
Oturaki²³⁴ (s.734)
Ömer Ağa (s.360)
Parisyan, Doktor (s.364)
Patro (s.1170)
Penbe, Aynalı (s.1264)
Perizat, Osuruklu (s.710)

---

²³² Nokra: "Nukre", külçe halinde gümüş.

²³³ Oyunda bir şarkıda geçmektedir.

²³⁴ Frenk adı.

Râbia Dudu (s.1076)
Raif Ağa (s.332)
Raif, Kadayıfçı (s.287)
Refik, Terlikçi (s.785)
Refik, Turşucu (s.334)
Reşit, Tarakçı (s.405)
Reşit, Terzi (s.265)
Rifat, Sirkeci (s.1017)
Rüstem Ağa (s.1005)
Sâbire, Kurşuncu (s.790)
Sabri (s.1167)
Sadık, Hamamcı (s.533)
Sadık, Mumcu (s.1190)
Sait Ağa (s.1014)
Sakallı Köse (s.1162)
Sakallı Zerzevatçı (s.812)
Sakız-Turuncu (s.566)
Salamon, Eskici (s.369)
Salamon, Tenekeci (s.338)
Salim Ağa (s.713)
Sâye, Sidikli (s.363)
Semizot Efendi (s.1095)
Servet Ağa (s.1230)
Servet Efendi (s.1185)
Seyyid Bey (s.407)
Sırmacızâdeler (s.675, 684)
Simon, Eşekçi (s.361)
Sofya (s.933)
Süleyman Ağa, Koltukçu (s.1151)
Süleyman, Deli (s.404)
Süleyman, Eşekçi (s.1253)
Süleyman, Halıcı (s.539)

Sürur Ağa (s.788)
Şabboyyan, Doktor (s.370)
Şahzene, Çengi (s.1171)
Şâzi (s.715)
Şeker Hanım (s.498)
Şekernaz Hanım (s.632, 644)
Şevki (s.790)
Şeyh Küşterî (s.48, 81, 162, 201, 216, 264, 504, 645, 706, 715, 742, 808, 860, 936, 1146, 1269)
Tahire, Kurşuncu (s.1022)
Takor (s.1165)
Takvor, Usta (s.219)
Tatar (s.1186)
Tatar Hüseyin Ağa (s.404)
Tayyibe, Kurşuncu (s.1249)
Tevfik, Aşureci (s.368)
Todoro (s.1170)
Tosun Bey (s.308, 315)
Uykucu-zâde (s.1129)
Vâhit, Osuruklu (s.538)
Vasil (s.812)
Vasil, Semerci (s.288, 783, 1013, 1023)
Vasil, Şemsiyeci (s.1012)
Vehbi, Turşucu (s.539)
Veli Ağa (s.87)
Veli Ağa, Aşçı (s.302)
Veli Ağa, Eczacı (s.946)
Veli, Kel (s.1162)
Visal, Kör (s.247, 784)
Yani, Bakkal (s.963)
Yani, Manav (s.265, 1010)
Yanko, Balıkçı (s.219)

Yasef (s.916)
Yasef'in-oğlu (s.927)
Yaver Ağa, Eşekçi (s.405)
Yaver, Kunduracı (s.405)
Yaver, Şerbetçi (s.1247)
Yorgi (s.338)
Yuvan, Bakkal (s.338)
Yuvan, Hırsız (s.539)
Yuvan (s.338)
Zarâfet, Ahçı (s.341, 813)
Zâter Bey (s.322, 348, 962)
Zavroş ağa (s.376)
Zibâ (s.1022)
Zobu-oğlu, Maşacı (s.240)
Zübeyde (s.328)

Metinlerdeki nükte amaçlı uydurulmuş adlar şöyledir:

Domatez, Sinyor (s.1194)
Kırlangıçyan, Doktor (s.366)
Kırmızı Suratlı Bakır (s.760)
Kirli Hanım (s.146)
Lâhana Efendi (s.1097)
Muslukçu Baba (s.545)
Pişirici dayı (s.445)
Sağır saka (s.402)
Sarhoş (Dayı Manca) (s.554)
Sarhoş (Mandıralı Deli Tuzsuz) (s.704)
Sarhoş (Matiz) (s.890)
Topal Bekçi (s.402)
Turp Efendi, Şalgam-zâde (s.1097)
Uyuz Tazı (s.288, 289, 864, 865, 977)

Zoraki Hekim (s.320)

Zoraki Tabip (s.526)

Metinde bir de halayık adı geçmektedir:

Dilcû (s.1025)

Bir de cariyе adı geçmektedir:

Gûlbeyaz (s.1025)

2.3.1.2. Soyadları

Karagöz oyunlarının oluştuğu dönemlerde soyadı olmadığı için metinlerde soyadı geçmemektedir. Bununla birlikte metinlerde geçen soyadı yerine geçebilecek iki isim şöyledir:

Altıparmakzâde (s.815)

Sırmacızâdeler (s.675, 684)

2.3.1.3. Lakaplar, Takma Adlar, Göbek Adları

Lakap için pek çok tanım var olmakla birlikte Şeref Boyraz makalesinde bütünüleyici tek bir tanım yapmıştır: “*Lakap, kişiye her hangi bir özelliği dolayısıyla kendi grup kültürü bağlamında sonradan verilen isimdir.*”²³⁵ Lakap, takma ad kişinin o yörede daha rahat tanınması için kullanılır. Lakap, o kişinin atalarından

---

²³⁵ Şeref Boyraz, “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, VII. Sayı, Sivas, 1998, s.112.

birinin zanaatına, ruhsal ya da fizikî bir özrüne, kişinin bir özelliğine, mesleğine, başardığı bir işe göre konulur. Soyadı kanunu çıkmadan önce daha çok kullanılırdı. Bir yerde aynı isimden birkaç kişi olunca lakapları ile ayırt edilirler. Köy tipi yerlerde ya da kalabalık topluluklarda daha çok kullanılır.²³⁶

Karagöz metinlerinde geçen lakaplar şöyledir:

Babayiğit (s.56, 583)

Benli (s.1171)

Bunak (s.74, 218, 264, 404, 580, 729, 907)

Çakmak (s.1162)

Çapkın (s.105, 292, 349, 419, 450, 451, 457, 461, 462)

Çolak (s.74, 219, 1011)

Çopur²³⁷ (s.760, 777, 1162, 1165)

Ciğerim (s.109, 426, 564, 770, 845, 1161)

Ciğer-pârem²³⁸ (s.88, 267, 439, 450, 487, 740, 1127)

Dağdeviren (s.843)

Dağlı (s.581)

Dalkavuk (s.206, 241, 961)

Dangalak (s.49)

Dayı²³⁹

Deli (s.220, 305, 404, 728, 760, 777, 962, 1112)

Delikanlı (s.267, 417)

Dilber (s.171, 245, 266, 277, 290, 308, 309, 315, 317, 327, 405, 478, 511, 540, 545, 557, 562, 568, 569, 618, 642, 665, 689, 739, 761, 785, 932, 933,1082)

Dudu (s.1076)

Düttürü (s.146, 147)

²³⁶Sedat Veyis Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı,. Ankara, 2000, s.159; Pertev Naili Boratav, **Yüz Soruda Türk Folkloru**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999, s.115.

²³⁷Çopur: Yüzü geçirdiği çiçek hastalığından delik deşik olmuş (kimse), çiçek bozuğu. (Ayverdi, “Çopur”, **a.g.e.**, s.240).

²³⁸Ciğerpâre: (mecâzî) İnsanın ciğerinin köşesi gibi sevdiği kimse, evlât, torun. (Ayverdi, “Ciğerpâre”, **a.g.e.**, s.198).

²³⁹Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

Geveze (s.585, 1081, 1263)
Gözümün nuru (s.609, 662, 680, 762)
Hezâr-fen (s.1210)
Hilebâz (s.736, 1042) (Karagöz, Hacivat’a bu şekilde hitap eder)
Hodbîn (s.440, 453)
İhtiyar (s.115, 1166) (Metinlerde hakaretâmiz olarak kullanılmıştır.)
Kabadayı (s.56, 340, 811, 835, 885, 886)
Kafadar (s.55, 440, 609)
Kalantor²⁴⁰ (s.647, 724)
Kalender²⁴¹ (s.1247)
Kara (s.219, 600, 984)
Karabıçak (s.599, 600)
Karakaş (s.599)
Kel (s.74, 86, 378, 405, 491, 671, 813, 832, 970, 1162, 1163)

“BEBERUHİ: Memleketimi sorarsan Elbasan, adımı sorarsan Kel Hasan.”
(s.832)

Keloğlan (s.975, 1163)
Kelek oğlu kelek (s.138)
Kerata²⁴²
Koca (s.844)
Koriça²⁴³ (s.373)
Köpoğlu²⁴⁴
Kör (s.247, 372, 784)
Köse (s.1162)
Mecup²⁴⁵ (s.675, 676, 681, 815, 960, 1242)

²⁴⁰ Kalantor: Zenginliği hâinden anlaşılan kerli ferli kimse. (Ayverdi, “Kalantor”, **a.g.e.**, s.607).

²⁴¹ Kalender: 1. Dünya malına önem vermeyen, müsâmahakâr, yumuşak huylu, alçak gönüllü, olur olmaz şeyin üstünde durmayan kimse 2. Giyim kuşam ve yaşama şartlarına önem vermeyen, titizlik göstermeyen, lâkayt, aldırılmaz kimse. (Ayverdi, “Kalender”, **a.g.e.**, s.609).

²⁴² Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

²⁴³ Koriça: (Rumca koritsi sözcüğünün bozulmuş biçimi) Kız. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.373).

²⁴⁴ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

Mirasyedi (s.86, 206, 243, 713, 961)
Miskin (s.246, 368)
Osuruklu (s.538, 710, 1162)
Öksüz (s.819)
Pabucubüyük (s.140)
Pancar suratlı (s.1116)
Pazar iti (s.226)
Pezevenk (s.55, 67, 220, 330, 339, 342, 347, 349, 419, 497, 594, 894, 906, 931)
Rakı tellâllî²⁴⁶ (s.54)
Refik (s.73, 81, 127, 277, 288, 314, 315, 327, 334, 42, 462, 530, 561, 613, 712, 816, 892, 960, 965, 992, 1000, 1006, 1066, 1149, 1204, 1207, 1247)
Sarhoş (s.46, 54, 55, 56, 57, 59, 66, 67, 153, 156, 157, 233, 322, 338, 339, 340, 341, 342, 363, 377, 380, 542, 545, 554, 558, 576, 577, 578, 579, 582, 606, 628, 629, 665, 704, 727, 728, 729, 730, 731, 760, 777, 778, 780, 784, 801, 802, 822, 880, 881, 883, 886, 887, 890, 900, 910, 911, 979, 1022, 1072, 1073, 1074, 1075, 1077, 1084, 1086, 1164, 1191)
Sarı (s.230, 232, 233, 554, 584, 585)
Sefîh (s.453)
Serkeş²⁴⁷ (s.938)
Sidikli (s.363, 476)
Sinek (s.1110, 1167)
Sinyor²⁴⁸ (s.113, 114, 380, 381, 382, 383, 1109, 1110, 1157, 1158, 1159, 1194)
Sivrikoz (s.306, 312, 632, 652, 654)
Supruntu-Süprüntü²⁴⁹ (s.111, 112)
Sümüklü (s.404, 1110)

²⁴⁵ Meczip: Deli, dîvâne. (Ayverdi, “Meczip”, **a.g.e.**, s.785).

²⁴⁶ Rakı tellâlî: Bir malın satışının yapılacağını veya herhangi bir şeyi halka bildirmek için çarşı pazar gibi kalabalık yerlerde yüksek sesle bağırarakla görevli kimse.

²⁴⁷ Serkeş: Dik başlı, dik kafalı, inatçı, itâatsiz (kimse), isyankâr. (Ayverdi, “Serkeş”, **a.g.e.**, s.1089).

²⁴⁸ Sinyor: Bay, efendi, ağa, mösyö karşılığında yabancılar için kullanılan unvan sözü (Ayverdi, “Sinyor”, **a.g.e.**, s.1113).

²⁴⁹ Süprüntü: (mecâzî) Bayağı, âdî, aşağı şey veya kimse. (Ayverdi, Süprüntü”, **a.g.e.**, s.1142).

Şâfî köpeği (s.957)
Şebek²⁵⁰ (s.473)
Şebele maymunu²⁵¹ (s.957, 958)
Teneşir horozu²⁵² (s.958)
Terelelli²⁵³ (s.1043)
Topal (s.219, 402, 1101)
Uyuz (s.1162)
Uzun (s.760, 777)
Yağcılık²⁵⁴ (s.459)
Yalı-kazığı²⁵⁵ (s.330)
Yâr-i kafadar (s.104, 504, 808, 861)
Yumurcak²⁵⁶ (s.687, 957)
Zampara²⁵⁷ (s.64, 267, 342, 346, 784, 1127, 1163)
Zengin takımı (s.647)
Zırdeli (s.1162)
Zırzop²⁵⁸ (s.206, 378, 379, 815, 1242)
Züğürt (s.131, 442, 475, 559, 669, 964, 1083, 1230)
Züppe (s.131, 243, 375, 569, 571, 962, 1105, 1174)

Halk kültüründe önemli yeri olan pehlivanların da Karagöz metinlerinde lakapları ya da nâm saldıkları adları ile anıldığını görüyoruz. Bu lakaplar adıymış gibi, yanında “Pehlivan” kelimesi ile birlikte zikredildiği (“Domates Pehlivan” gibi), diğer yandan çoğunun Karagöz oyunlarına mahsus nükteli lakaplar olduğu düşünüldüğü için pehlivanların lakaplarını “Sporlar ve Geleneksel Sporlar” başlığında pehlivanlarla ilgili kısımda yer vermeyi uygun gördük.

²⁵⁰ Şebek: 1.Çok çirkin kimse. 2.Maskara. (Ayverdi, “Şebek”, **a.g.e.**, s.1158).

²⁵¹ Şebele maymunu: Çok kirli suratla fakat sevimli küçük çocuk. (Ayverdi, “Şebele”, **a.g.e.**, s.1158).

²⁵² Teneşir horozu: Çok zayıf, sıska, çelimsiz kimse. (Ayverdi, “Teneşir”, **a.g.e.**, s.1235).

²⁵³ Terelelli:Hafif akıllı (kimse), delişmen. (Ayverdi, “Terelelli”, **a.g.e.**, s.1240).

²⁵⁴ Yağcılık: (argo) Dalkavukluk. (Ayverdi, “Yağcılık”, **a.g.e.**, s.1325).

²⁵⁵ Yalı kazığı: 1. Yalıların, iskelelerin üzerine kurulduğu, merdâne ile çakılan uzun kazık. 2. (mecâzî) Gösterişten ibâret, işe yaramaz kimse. (Ayverdi, “Yalı”, **a.g.e.**, s.1130).

²⁵⁶ Yumurcak: Yaramaz çocuk. (Ayverdi, “Yumurcak”, **a.g.e.**, s.1366.).

²⁵⁷ Zampara: Kadın peşinde koşan çapkın erkek. (Ayverdi, “Zampara”, **a.g.e.**, s.1377).

²⁵⁸ Zırzop- Zırzop: Aklına eseni yapan (kimse), şımarık, delişmen. (Ayverdi, “Zırzop”, **a.g.e.**, s.1388).

2.3.1.4. Akrabalık Adları

Türk halk kültüründe akrabalık ilişkilerinin çok önemli bir yeri vardır. Türkçe'deki akrabalık adları yabancı dillerdekinden çok daha fazladır ve ayrıntılandırılmıştır. Karagöz metinlerinde de zengin bir şekilde akrabalık adları kullanıldığı için Sedat Veyis Örnek'in çalışma taslağında olmayan "Akrabalık Adları"nı bir bahis olarak eklemeyi uygun gördük. Metinlerde geçen adlar şunlardır:

Abla (s.797, 800, 939, 980, 1074, 1083, 1195)

"II. ZENNE: Buraya gel, herif! Bu karı kim?"

KARAGÖZ: Kız kardeşimin ablasının teyzesinin, hey teyzesinin de..."
(s.800)

Amca (s.106, 230, 266, 277, 639, 653, 653, 654, 668, 780, 954, 1093, 1155, 1229)

Ana²⁵⁹

Anne (s.837, 845, 846)

Baba²⁶⁰

Baldız (s.236, 248, 250, 251, 254, 255) (Bu sayfalarda akraba olan baldız mânâsında kullanılmakla birlikte baldız olarak rol almış olan tiptir.)

Baldız²⁶¹ (s.489, 538) (Akraba olan baldız mânâsında kullanılmıştır)

Büyükanne (s.105)

Büyükbaba (s.105, 359, 701)

Büyük vâlîde (s.469, 800)

Büyükağa (s.404)

²⁵⁹ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

²⁶⁰ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

²⁶¹ Baldız: (Eski Türkçe'den beri kullanılan kelimenin kökü belli değildir) Bir erkeğin karısının kız kardeşi. (Ayverdi, "Baldız", **a.g.e.**, s.109).

Büyükbaba (s.359)

Çocuk (s.236, 259, 260, 280, 409, 410, 734)

Dadaş²⁶² (s.1103)

Damat (s.250, 251, 253, 254, 255, 349, 577, 797, 1078, 1084)

Dayı (s.205, 485, 800, 954, 960, 1151)

“Vefa’da dayım ol” nüktesi birkaç oyunda kullanılmıştır.

ÇELEBİ: *Safâda dâim,ol Hacivat Çelebi..*

KARAGÖZ: *(Pencereden) “Vefa’da dayım ol” diyor. (s.205)*

BOK-ANA: *Safâda dâim olun, hanımcığım!*

KARAGÖZ: *(İçeriden.) Köpoğlu, “Vefa’da dayım olun.” diyor. (s.485)*

ÇELEBİ: *Safâda dâim ol, Hacivat Çelebi!*

KARAGÖZ: *(Pencereden.) “Vefa’da dayım ol.” diyor. (s. 960)*

HACİVAT: *Karagöz, ne halt ediyorsun? — Safâda dâim olun efendim!*

KARAGÖZ: *Vefa’da dayım olun efendim! (s.1151)*

Ebeveyn (s.356)

Enişte (s.266, 339, 378, 796, 797, 80, 1071, 1083, 1093)

Evlat (s.105, 110, 331, 358, 407, 469, 544, 577, 670, 821, 875, 1019, 1199)

Familya (s.869, 887, 928, 1020)

Gelin (s.236, 254, 258, 259, 281, 484, 493)

Görümce (s.116)

Güvey (s.281, 484, 1067, 1084, 1149, 1251)

Güvey çelebi (s.249, 250, 255, 1082)

Hala (s.105, 106, 582, 865, 939, 955)

Harem²⁶³ (s.50, 273, 409, 720, 795)

²⁶² Dadaş: 1. Delikanlı, babayığit. 2.(halk ağzı) Erkek kardeş, ağabey. (Ayverdi, “Dadaş”, a.g.e., s. 245).

“Hacivat Çelebi’nin **haremi** hanım geliyor” diye birbirine girerler.” (s.50)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Bir insan uzak bir mahalle gidecek olursa **hareminden** ruhsat almadan gitmez. Sense kendiliğinden iş görüyorsun.” (s.273)

“KARAGÖZ: Bir insan kendi **hareminin** adını öğrenmek istemez mi?” (s.720)

“HACİVAT: Canım, **haremin** yok mu?

KARAGÖZ: O çoktan gitti.

HACİVAT: Demek ki evde yalnızsın öyle mi?” (s.795)

Hatun (s.875) “eş, karı” mânâsında kullanılmıştır. Metinde de açıklaması yapılmıştır.

“KASIM BEY: Bana bak, hemşire hanım! Benim evimde bir **hatunum** var, yani bir karım var.” (s.875)

Hemşeri²⁶⁴ (s.108, 834, 843, 644, 1131, 1162, 1163, 1165)

Hemşîre²⁶⁵ (s.228, 229, 291, 800, 818, 819, 827, 904, 956, 1053)

“I. ZENNE: (Vurur.) Bu kim, herif?

KARAGÖZ: Amcamın süt **hemşiresi**.” (s.800)

“HACİVAT: Peder vâlideye ne oldu?

ZENNE: İkisine de emri hak vaki oldu, iki **hemşire** öksüz yetim kaldık.” (s.819)

---

²⁶³ Harem: Bir erkeğin karısı, eş, zevce. (Ayverdi, “Harem”, **a.g.e.**, s.473).

²⁶⁴ Hemşeri: Aynı şehir ve memleketten olan kişilerden her biri. (Ayverdi, “ Hemşeri”, **a.g.e.**, s.496).

²⁶⁵ Hemşire: Kız kardeş, bacı. (Ayverdi, “Hemşire”, **a.g.e.**, s.496).

Kasım Bey, yanına aldığı hizmetçi kızı, kızı, kardeşi gibi gördüğünü belli etmek için ona hemşire şeklinde hitap eder:

“KASIM BEY: Bana bak, hemşire hanım! Benim evimde bir hatunum var, yani bir karım var.” (s.875)

Kardeş²⁶⁶ (s.205, 210, 211, 275, 289, 424, 441, 584, 673, 755, 800, 831, 875, 962, 1005, 1011, 1028, 1051, 1053, 1257)

Karı²⁶⁷

Kayınvalide (s.784, 799, 1062, 1079, 1095) (Kayınvalideye *kocakarı* ya da *büyük hatun* da dendiğini metinlerde görmekteyiz.)

“HACİVAT: Bizim Arap halaylıkla **kocakarı**, yani **kayınvâlîde**!” (s.784)

“KOCAKARI: Güle güle oturun evlâdım!

KARAGÖZ: Eksik olma, kayınvâlîde hanım, öpeyim.” (s.799)

Karagöz kayınvalidesine “büyük hanım” şeklinde hitap eder:

“KARAGÖZ: (...) **Büyük hanım**, artık git öteki evine!

KOCAKARI: Aa, giderim, evlâdım!” (s.799)

Kaynana (s.236, 248, 249, 251, 252, 253, 254, 800, 810, 910, 1080, 1247)

Kerîme²⁶⁸ (s.348, 444, 448, 452, 796)

Kız kardeş (s.800)

Peder (s.106, 131, 171, 205, 221, 223, 264, 268, 317, 345, 346, 356, 357, 358, 359, 360, 367, 409, 410, 415, 417, 438, 439, 440, 441, 442, 449, 450, 451, 453, 454, 458, 474, 475, 476, 477, 478, 558, 569, 580, 670, 716, 797, 814, 815, 819, 820, 955, 956, 560, 1005, 1019, 1031, 1036, 1047, 1071, 1072, 1091)

Süt-analar (s.409)

²⁶⁶ Akrabalık ilişkisi olan kardeş mânâsında kullanılmış kelimelerin sayfa numaraları verilmiştir. Hitap mânâsında kullanılma kardeş kelimelerinin geçtiği sayfa numaraları “Hitaplar” başlığında verilmiştir.

²⁶⁷ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

²⁶⁸ Kerîme: Kız evlât. (Ayverdi, “Kerîme, a.g.e., s.657).

Süt birâder (s.340, 896, 1131)

Süt hemşire (s.800)

Sütkardeş (s.296)

“...bir anadan meme emdik. Bunun için insan kılığında gezmeye pek hevesi var. Hesapça bu benim sütkardeşim oluyor.” (s.296)

Sütnine (s.670, 1148)

Teyze (s.105, 106, 582, 792, 800, 939, 955, 1151)

Torun (s.800)

Valide (s.55, 104, 118, 248, 359, 428, 429, 561, 784, 799, 800, 819, 822, 956, 1020, 1028, 1071, 1072, 1107, 1242)

2.3.2. Hayvan Adları

Karagöz metinlerinde hayvan adlarının çoğu geçmektedir. Hayvan adları sadece hakaret amaçlı kullanılmamış, bunun yanında sosyal hayattaki işlevleriyle de kullanılmıştır.

Metinde konuşma arasında çoğu hayvanın sadece adı geçmektedir. Bununla birlikte bilgi edindiğimiz hayvanlar da vardır. Buzağın inek yavrusu olduğu bilgisini; dolap katırının bostanlardaki kuyu dolabına²⁶⁹ bağlanan katıra dendiğini, dolabı iyi çevirsin diye gözlerinin bağlanarak çalıştırıldığını; ayağı aksayan eşeğin ayağının dağıldığını, evde fareleri yakalamak için kapan kullanıldığını metinlerde görmekteyiz. Metinlerde geçen hayvan adları şöyledir:

Acem eşeği (s.1080)

²⁶⁹ Dolap: Kuyu dolabı. At, katır ya da eşek ile döndürülerek kuyudan su çeken âlet. Eskiden, büyük bahçeler, bostanlar kuyulardan dolapla çekilen su ile sulanırdı. Bostanlarda kullanılan büyük dolaplara bostan dolabı denirdi.

Ağustosböceği (s.130, 358, 467)
Ahtapot (s.192, 193)
Âhû (s.686)
Akrep (s.417, 692, 976)
Alidayı böceği (s.573)
Andelib²⁷⁰ (s.77, 137, 608)
Arslan (s.246, 295, 296, 298)
Aslan (s.660, 682, 686, 688, 790, 844)
At (s.105, 142, 217, 219, 256, 398, 416, 753, 761, 847, 884, 935, 955, 958, 1007, 1032, 1107, 1123, 1124, 1132, 1138, 1160)
At sineği (s.377)
Ateşböceği (s.603)
At (s.105, 236, 256)
Atmaca (s.1147)
Aygır (s.817)
Ayı (s.61, 74, 110, 133, 158, 177, 210, 230, 249, 256, 447, 577, 715, 729, 770, 771, 775, 845, 846, 884, 912, 938, 977, 1035, 1099, 1104, 1161, 1196, 1236)
Avcı köpeği (s.920)
Avcı zağarı²⁷¹ (s.287, 355)
Ayıbalığı (s.192, 200, 210, 211, 380, 692, 1132) (Hem hayvandır, hem de oyunda konuştuğu için *karakterdir*.)
Ayılar (Karagöz'ün çeyiz takımı) (s.236)
Bakar²⁷² (s.115, 386, 714, 784)
Balık (s.145, 153, 186, 193, 195, 196, 197, 198, 207, 208, 209, 212, 430, 559, 585, 647, 692, 1068, 1132)
Balık familyası (s.206)
Beygir (s.88, 99, 115, 326, 362, 385, 408, 474, 842, 989, 1147, 1174, 1210, 1211)

²⁷⁰ Andelib: Bülbül. (Ayverdi, “Andelib”, **a.g.e.**, s.56).

²⁷¹ Zağar: Bir av köpeği cinsi. (Ayverdi, “Zağar”, **a.g.e.**, s.1374).

²⁷² Bakar: Sığır, öküz, inek, manda cinsinden hayvan. (Ayverdi, “Bakar”, **a.g.e.**, s.107).

“KARAGÖZ: Tırnağı düşmüş, köstek tutmaz diye bu sene beni çayıra çıkarmadılar... Seni döverim! Ben **beygir** miyim çayıra çıkayım?” (s.326)

Bıldırcın (s.1069, 1070, 1218, 1250)

Bit (s.240, 1111)

Bûkalemun (s.763)

Buzak²⁷³ (s.591)

İneğin yazvrusunun buzak olduğunu öğreniyoruz.

“KARAGÖZ: Bir **inek** bir **buzak** doğurmuş.” (s.599)

Bügelek²⁷⁴ (s.319)

Bülbül (s.61, 89, 95, 137, 138, 223, 329, 330, 331, 412, 426, 427, 481, 529, 558, 620, 621, 633, 634, 766, 784, 789, 818, 834, 892, 905, 926, 932, 978, 1033, 1034, 1053, 1128, 1165)

Ceylân (s.459)

Civciv (s.1213)

Çağanoz²⁷⁵ (s.696, 700)

Çoban köpeği (s.54, 146, 1080)

Çomar²⁷⁶ (s.129, 474, 796, 1141)

Dağlıç²⁷⁷ (s.251, 252, 577)

Dana (s.154, 452, 836, 879)

Dengiz piresü (Deniz piresi) (s.1160)

Deve (s.79, 81, 83, 86, 154, 256, 381, 1138, 1139, 1184, 1225, 1226)

²⁷³ Buzağı: (Halk ağzında buzak şeklinde de geçer) Sütten kesilmemiş inek yavrusu. (Ayverdi, “Buzağı”, **a.g.e.**, s.175).

²⁷⁴ Büge-Bügelek-Büve-Büvelek: Sığır vb. memeli hayvanların derisini delerek kanını emen ve hayvanı kudurmuş gibi koşturan, sıcak bölgelerde yaygın, mâvimsi iri bir sinek çeşidi, güveğen, göğem. (Ayverdi, “Büge”, **a.g.e.**, s.).

²⁷⁵ Çağanoz: Eklembacaklıların kabuklular sınıfından, başası altı köşeli veya söbe biçiminde, sonuncu bacak çiftinde yürümesini sağlayan kıllardan meydana gelmiş saçaklar bulunan, balıkçıların yem olarak kullandığı, dere ağızlarında ve denizlerde yaşayan su hayvanı, yüzen yengeç, çingene yengeci. (Ayverdi, “Çağanoz”, **a.g.e.**, s.206).

²⁷⁶ Çomar: İri başlı, iri yapılı çoban köpeği. (Ayverdi, “Çomar”, **a.g.e.**, s.240).

²⁷⁷ Dağlıç: Memleketimizde yetişen belli başlı üç koyun cinsinden biri. (Ayverdi, “Dağlıç”, **a.g.e.**, s.247).

Dolap katırı²⁷⁸ (s.99, 385, 795)

Domuz (s.256)

Ejderha²⁷⁹ (s.293)

Esb²⁸⁰ (s.408)

Ester²⁸¹ (s.1173)

Eşek (s.76, 105, 115, 202, 239, 256, 939)

Eşeklerin ayaklarının dağlanarak tedaviedildiğini görüyoruz.

*“Bizim **eşek** aksak olmuş ayağını **dağladım!**” (s.939)*

Eşekarısı (s.225, 294, 384, 455, 673, 829)

Fare (s.75, 105, 154, 298, 559, 560, 572, 583, 677, 696, 700, 702, 715, 741, 833, 843, 977)

Farelerin kapan ile yakalandıklarını görüyoruz.

*“KARAGÖZ: Geçen gün **fareyi** tutmak için kurdum **kapan.**” (s.560)*

*“(Bir daha kol sallar **fare kapanı** çıkar, gülerek) Bu benim işimi görür evdeki **farelerden** intikam alırım.” (s.702)*

Fındıksıçanı (s.646)

Fino köpeği (s.54, 325, 947)

Ganem²⁸² (s.115)

Garga (şive ile Karga) (s.1097)

Gonguc²⁸³ (s.1160)

Guyrukörü (Kuyrukörü)²⁸⁴ (s.93)

²⁷⁸ Dolap katırı-Dolap beygiri: Bostan sulamak için kurulan düzeneği döndüren beygir/katır. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

²⁷⁹ Ejderha: 1. Milletlerin hayal gücüne göre değişik şekillerde tasarlanan, genellikle kanatlı, gövdesi aslana, kuyruğu yılan benzeyen, ağzından ateş püsküren korkunç masal canavarı. 2. Büyük yılan. (Ayverdi, “Ejder”, **a.g.e.**, s.328.) (Karagöz metninde büyük yılan mânâsında kullanılmıştır.).

²⁸⁰ Esb: At. (Ayverdi, “Esb”, **a.g.e.**, s.350).

²⁸¹ Ester: Katır. (Ayverdi, “Ester”, **a.g.e.**, s.354).

²⁸² Ganem: Koyun. (Ayverdi, “Ganem”, **a.g.e.**, s.399).

²⁸³ Gonguc: Yengeç. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1160).

Güveler (s.349)
Güvercin (s.1097, 1217)
Gümüşbalığı²⁸⁵ (s.373, 585)
Hamamböceği (s.499, 1102)
Hamsi (s.601, 1093, 1158)
Hayvan (s.83, 124, 142, 143, 150, 170, 236, 296, 299, 300, 301, 306, 386, 408, 443, 533, 591, 593, 667, 672, 683, 688, 712, 919, 973, 981, 995, 1114, 1164, 1165, 1182, 1210)
Hımâr²⁸⁶ (s.1191)
Hindi (s.115, 246, 293, 378, 443, 570, 962, 1084, 1247, 1251)
Horoz (s.266, 294, 411, 564, 585, 687, 717, 958, 962, 1080, 1083, 1093, 1129, 1170)
Horozbina²⁸⁷ (s.585)
İnek (s.60, 256, 591, 1158)
İskete²⁸⁸ (s.975)
İstakoz (s.99, 202, 203, 559, 560, 571, 575, 603)
İstakratöz (İstakoz) (s.560, 1160)
Kaplumbağa (s.304, 305, 578, 922)
Karabaş²⁸⁹ (s.682, 696, 700, 701)
Karga (s.100, 217, 246, 329, 494, 663, 670, 731, 778, 845, 919, 941, 948, 958, 1237)
Karınca (s.87, 815)
Karaman (s.251, 252, 577)
Kartal (s.664, 825)
Katır (s.50, 60, 98, 99, 105, 288, 328, 385, 476, 481, 506, 667, 687, 839, 1005, 1012, 1139, 1179, 1210, 1246)

---

²⁸⁴ Guyrukörü: Kuyrukörü, bir çeşit akrep.

²⁸⁵ Gümüşbalığı: 15-16 santim boyunda, ince, beyaza yakın gümüş rengine, eti çok makbul kemikli balık. (Ayverdi, "Gümüşbalığı", **a.g.e.**, s.446).

²⁸⁶ Hımar: Eşek, merkep. (Ayverdi, "Hımar", **a.g.e.**, s.508).

²⁸⁷ Horozbina: Kaya balığı familyasından, sırt yüzgeci geniş ve uzun, kaygan derili, eti çok makbul olmayan, kemikli küçük balık. (Ayverdi, "Horozbina", **a.g.e.**, s.513).

²⁸⁸ İskete: Serçeğillerden, gagası dişli, 10 – 11 santim boyunda, zararlı böceklerle beslendiği için zirâata faydalı, güzel sesli, ötücü küçük kuş. (Ayverdi, "İskete", **a.g.e.**, s.573).

²⁸⁹ Karabaş: (halk ağzı) Çoban köpeği. (Ayverdi, "Karabaş", **a.g.e.**, s.625).

Katırların bostanlarda dolap katırı olarak gözleri bapalanarak kullanıldıklarını görüyoruz.

“KARAGÖZ: Bana şâtır olacağına, bostana git, **dolaba katır ol!**” (s.99)

“İHTİYAR: Kuyu başında mı gezer? Demek, **dolaba** nöbetle koşuluyorsunuz haa?

KARAGÖZ: Hay kerata hay! Yüzüme karşı **dolap katırı** yaptı bizi.” (s.385)

“KOCAKARI: Ben ölmeden mürüvvetini görsem! Ölürsen gözüm açık gider.

KARAGÖZ: Ben senin **gözünü bağlarım, iyi dolap çevirirsin!**²⁹⁰” (s.795)

Kaz (s.292, 293, 378, 404, 453, 813, 843, 1023, 1081, 1163)

Keçi (s.83, 84, 256, 301, 302, 304, 306, 645, 786, 790, 828, 836, 861, 929, 1194)

Kedi (s.53, 57, 67, 75, 105, 129, 245, 246, 264, 298, 342, 482, 509, 532, 546, 662, 674, 682, 688, 706, 737, 832, 844, 846, 958, 1109, 1213, 1215, 1237)

Kefâl (s.195, 207)

Keklik (s.173, 690, 828, 1015)

Kehle²⁹¹ (s.217, 288, 937, 980, 1009, 1084, 1222, 1251)

Kelb²⁹² (s.712, 1001)

Kelebek (s.139)

Kertenkele (s.692)

Kılavuz²⁹³ (s.91)

“ÇELEBİ: İnâyet buyurun! Sonra arabayı emir buyurdunuz mu, hemen seyise gider haber veririm. O aralık zât-ı âlîniz gitmek için tekrar içeri girdiniz mi,

²⁹⁰ Bostan dolabı çeviren beygirlerin başları dönmesin diye gözleri bağlanır.

²⁹¹ Kehle: Bit. (Ayverdi, “Kehle”, a.g.e., s.650).

²⁹² Kelb-Kelp: Köpek. (Ayverdi, Kelb”, a.g.e., s.651).

²⁹³ Kılavuz: Gerekince üstüne binilen at. (Kudret, a.g.e., C.I, s.91).

köleniz de tuvaletimi ikmâl ederim, araba da kapıya gelir, bendeniz de ya sandığa²⁹⁴ çıkar yahut hemen **kılavuza**²⁹⁵ atlarım.

KARAGÖZ: Bunlar yangın olduğu vakit olur; ne olacak?

ÇELEBİ: Anlıyamadım efendim.

KARAGÖZ: Baba, bunda anlamıyacak ne var? “Sandığa girer, **kılavuza** atlarım” diyorsun. Benim bildiğim, **kılavuz** kapı sandıklarında olur.

ÇELEBİ: Arz edemedim. Benim dediğim, arabanın sandığı.

KARAGÖZ: Arabanın sandığı ha? Ben yangın zannettim. Ey, sonra?”

(s.91)

Kır at (s.219, 753, 1132, 1217, 1219)

Kırlangıç (s.366, 378, 1132)

Kıvırcık²⁹⁶ (s.251, 252, 1247)

Kılıçbalığı (s.192, 194, 197, 198, 200, 211, 1132)

Kirpi (s.1130)

Kofana²⁹⁷ (s.206)

Koyun (s.56, 57, 115, 236, 251, 252, 256, 279, 301, 367, 577, 613, 619, 693, 694, 823, 1069, 1158)

Marya²⁹⁸ (s.577)

Kömürcükayası²⁹⁹ (s.585)

Köpek (s.50, 124, 134, 135, 239, 313, 340, 377, 441, 460, 462, 482, 532, 564, 640, 660, 682, 696, 701, 712, 846, 911, 968, 1002, 1003, 1078, 1084, 1114, 1137, 1141, 1159, 1202)

Köpekbalığı (s.1132)

Kösemen³⁰⁰ (s.146, 253, 1080)

²⁹⁴ Sandık: Atlı arabalarda arabacıların oturduğu sandık biçimindeki yer. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.91); Sandık: Eskiden tulumbacıların, yangın söndürmeye giderken iki tarafına konmuş uzun sırtıkları omuzlarına alarak taşıdıkları emme basma tulumba. (Ayverdi, “Sandık”, **a.g.e.**, s.1059) .

²⁹⁵ Kılavuz: 1. Gerekince üstüne binilen at. 2. Tulumbacılar yangına giderken önde koşan, yön gösteren ilk adam. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.91).

²⁹⁶ Kıvırcık: Marmara bölgesinde yetişen, ince kuyruklu, beyaz renkli, dişileri genellikle boynuzsuz, eti çok makbul bir koyun cinsi. (Ayverdi, “Kıvırcık”, **a.g.e.**, s.674).

²⁹⁷ Kofana: Lüfer balığının 30 santimden uzun olanı. (Ayverdi, “Kofana”, **a.g.e.**, s.686).

²⁹⁸ Marya: Dişi koyun. (Ayverdi, “Marya”, **a.g.e.**, s.773).

²⁹⁹ Bir balık türüdür.

³⁰⁰ Kösemen: Önden gidip sürüye kılavuzluk eden koç veya teke. (Ayverdi, “Kösemen”, **a.g.e.**, s.704).

Köstebek (s.1210)

Kurbağa (s.304, 306, 342, 350)

Kurt (s.133, 301, 417, 546, 674, 681, 884, 1094, 1163)

Kurt sürüsü (s.667)

Kuş (s.200, 211, 223, 318, 341, 355, 412, 417, 461, 506, 674, 681, 696, 700, 772, 774, 777, 818, 823, 862, 920, 932, 953, 1034, 1134, 1193, 1209, 1250)

Kuyruksallayan³⁰¹ (s.620)

Kuzgun (s.731)

Kuzu (s.301, 443, 546, 1080, 1211)

Leylek (s.131, 601, 613, 714, 959, 1027, 1040, 1050, 1132)

Leyleklerin her zamanın senenin aynı vaktinde göç edip geldiklerini öğreniyoruz.

“KARAGÖZ: Bu hafta leylekler geliyormuş.

HACİVAT: Gelir ya! O hayvan her zaman vakt-i muayyenesinde gelir.”
(s.591)

Malıç³⁰² (s.251, 252, 577, 609)

Maltız keçisi (s.301)

Manda (s.379, 591, 598, 963, 1213, 1215)

“On çift mandayı bir arabaya koşmuşlar.” (s.591)

Mercan balığı (s.195, 207)

Marsıvan³⁰³ (s.298, 299)

Mart kedisi (s.264, 1109)

“Mart kedisi kıyafetli kerata!” (s.264)

³⁰¹ Kuyruk sallayan: Kuyruk sallayangiller familyasından, vücûdunun üst kısmı ve kanatları kül rengi, alt kısmı sarı olan, uzun kuyruklu, küçük ötücü göçmen kuş, yunt kuşu. (Ayverdi, “Kuyruk sallayan”, **a.g.e.**, s.722).

³⁰² Malıç: Mihaliç. Bursa’nın bir ilçesi (yeni adı Karacabey); orada yetiştirilen koyunlara da ilçe adının halk arasında söylenişi ile “Malıç” adı verilmiştir.

³⁰³ Marsıvan: (kısaltma yoluyla) İyi huylu ve güçlü eşek. (Ayverdi, “Marsıvan”, **a.g.e.**, s.772).

“Mart ayına daha vakit var ama, kediler vakitsiz kızmış.” (s.546)

“... mart kedisi, kokudan anlıyor.” (s.1109)

Mart kedisi ile ilgili iki benzetme geçmektedir:

“Martta gezerim damdan dama.” (s.1068)

“Ben kızmışım, mart da geçti ama, ben kızmışım. Koca isterim koca!” (s.1076)

Martı (s.55, 138, 318, 366, 1157)

Maymun (s.236, 256, 274, 306, 375, 382, 539, 560, 580, 613, 672, 724, 775, 794, 896, 957, 958, 964, 988,990, 1003, 1196, 1242)

Merkep (s.46, 67, 115, 141, 142, 143, 144, 217, 220, 262, 273, 274, 276, 398, 423, 425, 452, 472, 491, 940, 989, 1040, 1051, 1052, 1174, 1180, 1195)

Odun beygiri (s.474)

“KARAGÖZ: Hayır, Zeyrek Yokuşu’nda odun beygirlerini ürküttü.” (s.474)

Öküz (s.115, 121, 170, 171, 294, 344, 379, 422, 485, 557, 577, 598, 682, 843, 1012, 1149, 1165)

Ördek (s.53, 83, 242, 363, 573, 583, 637, 814, 843, 1083, 1222)

Örümce³⁰⁴ (s.116)

Örümcek (s.696, 700, 702)

Pars³⁰⁵ (s.293)

Pervâne (s.138, 139, 345, 666, 975, 1009)

Pire (s.839, 870)

³⁰⁴ Örümce: (halk ağzı) Örümcek. (Ayverdi, “Örümce”, **a.g.e.**, s.967).

³⁰⁵ Pars: Kedigiller familyasından, tropik bölgelerde yaşayan, genellikle karın altına doğru beyazlaşan açık sarı postu siyaha yakın esmer beneklerle kaplı, çok güçlü, çevik, cesur, avlanması tehlikeli, yırtıcı, etçil memeli hayvan, leopar, panter. (Ayverdi, “Pars”, **a.g.e.**, s.979).

Saka kuşu (s.823)

Sakırğa³⁰⁶ (s.443)

Sansar (s.68, 74, 155, 233, 260, 585, 656, 757, 802, 843, 1018, 1111, 1146, 1175)

Sardalya (s.185, 186, 187, 205, 372, 375, 911, 930, 931, 971)

Serçe (s.336, 830, 1097)

Sinek (s.846, 901, 1110, 1167)

Sivrisinek (s.87, 549, 672, 1096, 1217)

Su böceği³⁰⁷ (s.349)

Sümüklüböcek (s.385, 569, 1100, 1231)

“HACİVAT: Aman efendim, hiç sümüklüböcek usta olur mu?

KARAGÖZ: Niye olmaz? Gel de bizim evin altını seyret. Tekmil duvarları gümüş mürekkeple yazmış. Parıl parıl parlıyor.” (s.1231)

Sürücü beygiri (s.264, 1091)

Süvari beygiri 1101

Şebek³⁰⁸ 610, 988

“KARAGÖZ: Suratım şebek götü gibi kızardı.” 610

Tahtabiti- Tahtakehlesi³⁰⁹ (s.430, 870, 1096, 1097)

“HACİVAT: (Gelir.) Karagöz, bu ne yatıyor burada?

*KARAGÖZ: Evde **tahtabiti** çok da burada yatıyor serin serin.” (s.430)*

Tahtakurusu³¹⁰ (s.165, 1106, 1217)

³⁰⁶ Sakırğa: (Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı) Kene. (Ayverdi, “Sakırğa”, **a.g.e.**, s.1050).

³⁰⁷ Su böceği: Su sineği denen kın kanatlı hayvan. (Ayverdi, “Su böceği”, **a.g.e.**, s.1131).

³⁰⁸ Şebek: Afrika’da yaşayan, bazı türlerinin kuyrukları uzun, bazı türlerinin kısa, tüyleri parlak kızıl, kül rengi veya esmer siyah renkte olan maymunlara verilen ortak isim. (Ayverdi, “Şebek”, **a.g.e.**, s.1158).

³⁰⁹ Tahta biti-Tahta kehlesi-Tahtakurusu: Yarım kanatlılardan, insanların ve hayvanların kanını emen, evlerde yuvalanıp çok çabuk üreyen, pis kokulu, 3 mm. uzunluğunda, yassı vücutlu çok yaygın böcek. (Ayverdi, “Tahtakurusu”, **a.g.e.**, s.1190).

Taşçı eşeği (s.1194)
Tataarcık³¹¹ (s.217, 288, 1009, 1035)
Tavşan (s.164, 365, 898, 981)
Tavuk (s.53, 266, 446, 591, 593, 702, 751, 978, 1018, 1080, 1093, 1170, 1196, 1211, 1212, 1213, 1250)

“Tavuğun birisi bir yumurta yumurtlamış, iki sarısı varmış.” (s.591)

Tay (s.276)
Tekir kedi (s.75)
Teke (s.279, 667)
Tespahböceği (s.163, 789, 899, 1127)
Tilki (s.675)
Torik³¹² (s.211, 1118, 1132)
Turna (s.548, 749)
Tûti³¹³ (s.763)
Uskumru (s.205, 585, 1093, 1132)
Varna pilici (s.566, 1139)

“ÇELEBİ: Yalanı da kabul etmem, mürâilikten hoşlanmam; gül üstüne gül koklarsam gül kadar ömrüm olsun!

KANLI NİGÂR: Seni yüze gülücü vana pilici seni! Ben öyle piyazları yutmam!” (s.566)

“KARAGÖZ: (Küpten çıkar.) Bana baksanıza a! Deve olmaz.

---

³¹⁰ Tahtakurusu: Yarım kanatlılardan, insanların ve hayvanların kanını emen, evlerde yuvalanıp çok çabuk üreyen, pis kokulu, 3 mm. uzunluğunda, yassı vücutlu çok yaygın böcek. (Ayverdi, “Tahtakurusu”, **a.g.e.**, s.1190).

³¹¹ Tataarcık: Ilıman bölgelerde, özellikle Akdeniz çevresinde yaşayan, insanlara çeşitli hastalıklar bulaştıran, soktuğu yeri çok acıtan, 1,5 – 3 milimetre boyunda ufak sinek, yakarca. (Ayverdi, “Tataarcık”, **a.g.e.**, s.1210).

³¹² Torik: 1.Palamut cinsinden, eti palamuttan daha yağlı, Karadeniz, Marmara, Akdeniz ve Atlantik’te yaşayan, kılçıksız, pulsuz, boyu 1 metreye yaklaşan balık. 2. (argo) Zekâ, akıl, kafa. (Ayverdi, “Torik”, **a.g.e.**, s.1264).

³¹³ Tûti: İşittiği sesleri taklit eden, bâzı kelimeleri söyleyebilen papağan türünden bir kuş, dudu, dudu kuşu. (Ayverdi, “Tûti”, **a.g.e.**, s.1271).

ZENNE: Neden olmaz?

KARAGÖZ: Deve giderken, bazısı azılıdır, bir yere çarpar, küp kırıldığı vakit biz meydana dökülürüz, **Varna pilici** gibi.” (s.1139)

Yaban ayısı (s.1196)

Yaban horozu (s.294)

Yaban kazı (s.293, 1081)

Yaban öküzü (s.344)

Yengeç (s.192, 200, 211, 696, 700, 702, 730)

Yer köstebeği (s.296)

Yılan (s., 262, 272, 293, 398, 424, 425, 428, 528, 549, 684, 696, 700, 702, 1157)

Yılan yavrusu (s.696, 700, 702)

Yılanbalığı (s.192, 193, 692)

Yunusbalığı (s.318, 595, 601, 1093)

Yük beygirleri (s.386)

Zenbûr-i himâr³¹⁴ (s.1030)

Ziburgyan kurdu (s.498)

Hayvanlar ile ilgili terimleri, ifadeleri ve eşyaları da bu başlık altında vermeyi uygun gördük. Metinlerde şu şekilde geçmektedir:

Domuz kapanı (s.278, 540, 541)

Hayvanat Bahçesi (s.306, 672, 1214)

Keçi boku (s.836)

Keçiderisi (s.1096)

Kösemen³¹⁵ (s.146, 253, 1080)

Kümes (s.53, 459, 599, 809, 834, 898, 1018, 1097)

Kürtün³¹⁶ (s.376)

³¹⁴ Zenbur: Eşek arısı, arı. (Ayverdi, “Zenbur”, **a.g.e.**, s.1383); Himar-Himar: Eşek, merkep. (Ayverdi, “Himar”, **a.g.e.**, s.508).

³¹⁵ Kösemen: Sürünün önünde giderek ona kılavuzluk eden koç ya da teke. (Ayverdi, “Kösemen”, **a.g.e.**, s.704).

Mandıra (s.57, 252, 722, 723, 728, 729, 923)

Saman (s.578, 1156, 1191, 1230)

Samanlık (s.364, 665, 975, 976)

Şirden³¹⁷ (s.406, 414, 428)

Yalak³¹⁸ (s.378)

Yemlik³¹⁹ (s.977)

Yular³²⁰ (s.299)

Zenbûr-i himâr³²¹ (s.1030)

2.3.3. Bitki ve Yeryüzü Şekilleri Adları

Karagöz metinlerinde bitki, çiçek, ağaç isimleri oldukça fazla geçmektedir. Bitkilerden yiyecek ile ilgili olan sebze, meyve ve otları “Yiyecek Türleri” başlığında yer verdik.

Metinlerde bitkiler ile ilgili bilgi de edinmekteyiz. Tohumu dikilen bitkinin sonbaharda fidan olacağını; kuraklık olunca tarladaki ekinin ürün veremediğini; lâle zamanında gül, karanfil ve şebboyların da açtığını, çok veren bitkiye “yediveren” dendiğini; fundalardan süpürge yapıldığını, gelincik çiçeğinin mevsiminin nisan ayı olduğunu, kızların başlarına süs olarak takıldığını; gül ağacının kötülükleri kovan bir

³¹⁶ Kürtün: (Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı) Yük hayvanlarına vurulan, içi otla doldurulmuş semer palan. (Ayverdi, “Kürtün”, **a.g.e.**, s.729).

³¹⁷ Şirden: Geviş getiren hayvanlarda, kırışık iç yüzü devamlı olarak mîde suyu ile ıslanan ve çiğnenmiş besinleri sindirme işini yapan mîdenin dördüncü bölümü. (Ayverdi, “Şirden”, **a.g.e.**, s.1173).

³¹⁸ Yalak: 1. Hayvanların su içtiği, taştan veya ağaçtan oyulmuş kap. 2. Çeşme, oluk vb. altına konan delikli büyük taş tekne. (Ayverdi, “Yalak”, **a.g.e.**, s.1329).

³¹⁹ Yemlik: 1. Ahırlarda hayvanlara yem verilen, hayvanın başı boyunda, kenarlı uzun, tekne biçiminde yer veya yem kabı. 2. (halk ağzı) Hayvanlara yem olarak verilen şey, yem. (Ayverdi, “Yemlik”, **a.g.e.**, s.1350).

³²⁰ Yular: (Eski Türkçe’den beri kullanılır; kökü belli değildir) Hayvanı çekmek veya bağlamak için başına takılan ipten dizgin. (Ayverdi, “Yular”, **a.g.e.**, s.1365).

³²¹ Zenbur: Eşek arısı, arı. (Ayverdi, “Zenbur”, **a.g.e.**, s.1383); Himar-Himar: Eşek, merkep. (Ayverdi, “Himar”, **a.g.e.**, s.508).

etkisi olduğuna inanıldığını; servinin tepsine çıkılıp kuş avlanıldığı bilgisini metinlerden edinmekteyiz. Bu hususlar Karagöz metinlerinde şöyle geçmektedir:

“HACİVAT: Ha, anladım! Tohumunu diktiler.

KARAGÖZ: Evet, sonbaharda fidanını alacaklar.” (s.475)

“KARAGÖZ: Tarlada ekinleri vardı ama kuraklıktan olmadı.” (s.478)

“HACİVAT: Adamcağız teselli olur diye lâle zamanı gelince güller, karanfiller, şebboylar arasında dolaşır; hanesi cennet bahçesine dönerdi.” (s.669)

“KARAGÖZ: Bendeniz yediveren asmasıyım, filiz salıvereceğim.” (s.728)

“KARAGÖZ: Hah!... Şimdi ben gideceğim ormana.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Eee?

*KARAGÖZ: Ordan **funda** toplıyacağım.*

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Eee?

*KARAGÖZ: **Süpürge** bağliıyacağım.*

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Sonra?

KARAGÖZ: Bakkallara getirip satacağım.” (s.513)

*“KARAGÖZ: Orda **funda** toplayıp satacağım. Para ediyor şimdi. Sen yalnız bana dua et.” (s.514)*

*“KARAGÖZ: Efendim, **Nisanda gelincik çiçeği** toplayın.*

ZÜHRE’NİN BABASI: Gelincik çiçeğini kim toplayacak?” (s.1011)

“Obamız dağdan geliyor

Yârim beraber geliyor

Başına gelincik takmış

Ortada göbek atıyor” (s.281, 485, 754, 1168)

“(Bu sırada büyük velvele ile Zebani getirip Kara Çalıyı Mecnun 'un önüne koyar. Leylâ evden çıkar, Mecnun 'a sarılmak ister. Aralarında olan Kara Çalı mâni olmaktadır. Mecnun birkaç bıçak darbesi ile Kara Çalıyı parçalar. Zebani bunun üzerine, **Gül Ağacını** getirerek, iki sevgilinin arasına bırakır. Böylece Leylâ ile Mecnun ayrılmamak üzere birleşirler.)” (s.688)

“KARAGÖZ: Sen de, Hacivat, **servinin tepesine** bin de (Vurur.) **kuş avla!**” (s.506)

“KARAGÖZ: **Servinin tepesine** bin, Hacivat, **kuş avla!** (Vurur.)” (s.862)

“KARAGÖZ: **Servinin tepesine** çık da **kuş avla!**” (s.953)

“KARAGÖZ: **Servinin tepesine** bin de **kuş avla!** (Tokat.)” (s.1209)

Metinlerde geçen tüm bitki, ağaç, çiçek adları şunlardır:

Akmeşe (s.811)

Akmişe (s.811)

Asma (s.378, 548, 728, 846)

At kuyruğu³²² (s.824)

Bağ budama zamanı (s.133)

Benefşe (s.542)

Binbir çiçek (s.1085)

Cevzi ağacı (s.317)

Çiğdem (s.401)

Dal (s.975)

Darı³²³ (s.378, 830)

³²² At kuyruğu: Nemli ve sıcak yerlerde yetişen, idrar söktürücü, kan dindirici, verem ve şeker hastalıklarını tedâvi edici hassalarından dolayı ilâç olarak ve bâzı cinslerinin taşıdığı zengin silisten dolayı tahta cilâlamakta, mâdenî eşyaları temizlemekte kullanılan, çiçeksiz, çok yıllık otsu bitki. (Ayverdi, At kuyruğu”, a.g.e., s.83).

Demirhindi ağacı (s.819)
Devedikeni (s.294)
Dişbudak³²⁴ (s.337, 981)
Dut ağacı (s.317, 318, 319)
Ebegömece (s.831)
Fıstık ağacı (s.1027)
Fidan (s.359)
Fulya (s.455)
Funda (s.423, 424, 425, 513, 514, 516, 517, 559, 938, 958, 975, 1051)
Gelincik (s.281, 485, 754, 1011, 1168)
Gonca (s.66, 426, 906, 1051)
Gonca gül (s.413, 722)
Gül (s.54, 61, 66, 79, 103, 223, 285, 291, 294, 330, 410, 498, 529, 540, 546, 566, 576, 614, 620, 621, 628, 633, 654, 665, 669, 670, 677, 679, 689, 727, 746, 747, 748, 761, 766, 905, 906, 910, 911, 924, 926, 935, 978, 989, 995, 1033, 1034, 1041, 1128, 1129, 1155, 1165, 1196)
Gül ağacı (s.660, 666, 688, 689, 935)
Hatmi çiçeği (s.920)
İhlamur-çiçeği (s.962)
İtır (s.1085)
İtrîşahîler (s.410)
İncir ağacı (s.346, 1265)
İncir lâlesi (s.383)
Karanfil (s.133, 410, 669, 721, 722, 794, 1027, 1028, 1167)
Kavak (s.528, 529, 540, 541, 542, 544, 548, 549, 551, 845)
Konca (s.901)
Lâle (s.669, 932, 1081)

³²³ Darı: 1. Buğdaygillerden, ufak tâneli, hayvan yemi olarak ve boza yapımında kullanılan, bâzı yerlerde ekmeği yapılan bitki. 2. Bâzı bölgelerde halk arasında mısıra verilen isim. (Ayverdi, “Darı”, **a.g.e.**, s.255).

³²⁴ Dişbudak: (Kökü belli değildir) [Yalnız Türkiye Türkçesi’nde kullanılır] İki çenekliler sınıfının zeytingiller familyasından, kışın yaprağını döken, çok uzun ömürlü, koyu gölgeli, diş diş yapraklı, boyu 35 metreyi bulabilen, sert, parlak sarımsı ve beyaz renkteki odunu mobilya, âlet, fıçı, kasnak vb. yapımında kullanılan, kabuklarında ve yapraklarında romatizmaya iyi gelen, ateş düşürücü, idrar söktürücü, iç sürdürücü hassalar bulunan orman ağacı. (Ayverdi, “Dişbudak”, **a.g.e.**, s.291).

İncir Lâlesi (s.383)
Lâbada³²⁵ (s.1014)
Lâhana tarlası (s.1265)
Leylâk (s.506, 676, 929, 1001, 1234)
Menekşe (s.410, 1085)
Meşe (s.225, 265, 542, 573, 847, 884, 1092)
Mısır Tarlası (s.1198, 1201)
Mor benefşe (s.542)
Mülver-çiçeği (s.962)
Nar ağacı (s.318, 319)
Palamut ağacı (s.437)
Pat³²⁶ (s.945)

“PİŞEKÂR: Hemen **patı** çak!

KAVUKLU: Pattan evvel sardunyalar var.” (s.945)

Salkım ağacı (s.133)

“ÇELEBİ: (İçeriden.) Bak, Hacivat Çelebi, bunlar salkım ağaçlarıdır, kırmızı, san beyaz, mor, türlüsü var.” (s.133)

Sardunya (s.945)

Sarı-sabır³²⁷ (s.1167)

Servi (s.414, 506, 542, 737, 764, 783, 845, 862, 951, 953, 1023, 1129, 1197, 1209)

“HACİVAT: Bir aşağı iki yukarı, servi gibi hırâm ederler.”³²⁸ (s.783)

³²⁵ Labada: İki çenekliler sınıfının kara buğdaygiller familyasından, sulak yerlerde, su kenarlarında kendiliğinden yetişen, yaz aylarında yeşilimtrak ufak çiçekler açan, yaprakları sebze gibi kullanılan, çok yıllık otsu bitki, efelek. (Ayverdi, “Labada”, **a.g.e.**, s.731).

³²⁶ Pat: Birleşikgillerden kasımpatına benzer çiçek. (Ayverdi, “Pat”, **a.g.e.**, s.981).

³²⁷ Sarı sabır: 1. Zambakgiller familyasından, etli ve kalın yaprakları yüksek bir sapın tepesinde rozet biçiminde toplanmış olan, sıcak bölgelerde yetişen, liflerinden halat yapılan bir süs bitkisi. Aloe. 2. Bu bitkinin yapraklarından çıkarılan acı, kırmızımtırak esmer renkli, boyacılıkta ve hekimlikte, bilhassa mide hastalıkları, yanıklar ve saç dökülmelerinde kullanılan, kabızlık giderici, kuvvetlendirici madde. (Ayverdi, “Sarı sabır”, **a.g.e.**, s.1063).

“ZÜHRE’NİN BABASI: Servi gibi hırâm eyliyerek gelsin!” (s.1023)

Servi boylu (s.737)

Sünbül-Sümbül³²⁹ (s.223, 410, 481, 720, 721, 784, 858, 872, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886)

Şakaayık-i nu’mânî³³⁰ (s.1253)

Şebboy³³¹ (s.410, 559, 669)

Söğüt (s.595)

“KARAGÖZ: Söğüdü ihtiyar edip kurutacaksın da kimse altında oturmasın mı? Ulan, ne hıyanet herifsin be!” (s.595)

Şükûfe³³² (s.133, 135)

Şükûfe bahçesi (s.135)

Şükûfe-zâr³³³ (s.1013, 1021, 1031, 1195)

Yasemin (s.410, 720, 721)

Yediveren asması (s.728)

Zambak (s.929)

Zanbak (s.1001, 1234)

Bitkilerle ilgili yapılan işlemler olarak iki terim geçmektedir.

Daldırmak³³⁴ (s.616)

Kalem aşısı³³⁵ (s.359)

---

³²⁸ Hırâm etmek: Salınarak yürümek. (Ayverdi, “Hırâm”, **a.g.e.**, s.502).

³²⁹ Sümbül: 1. Zambakgillerden, ilkbaharda basit salkım şeklinde, daha çok açık mor renkli, keskin ve güzel kokulu çiçekler açan soğanlı ve otsu süs bitkisi. 2. (mecâzî) Saç kıvrımı, zülûf. (Ayverdi, “Sümbül”, **a.g.e.**, s.1140).

³³⁰ Şakâyık: Dügün çiçeğigiller familyasından, çeşitli renkte güzel çiçekler açan, her çeşit toprak ve şartta yetişen, süs bitkisi olarak yetiştirilen otsu veya odunsu bitki. (Ayverdi, “Şakâyık”, **a.g.e.**, s.1151); Nûman: Gelincik çiçeği. (Ayverdi, “Nûman”, **a.g.e.**, s.939).

³³¹ Şebboy: Turpgiller familyasından, özellikle geceleri kokusu etrafı kaplayan, güzel kokulu, değişik renkli çiçekler açan, dik saplı süs bitkisi. (Ayverdi, “Şebboy”, **a.g.e.**, s.1158).

³³² Şükûfe: (Farsça) Çiçek. (Ayverdi, “Şükûfe”, **a.g.e.**, s.1178).

³³³ Şükûfezar: Çiçeklerle dolu olan yer, çiçek bahçesi. (Ayverdi, “Şükûfezar”, **a.g.e.**, s.1178).

³³⁴ Daldırmak: (Yeni bir bitki elde etmek için bir dalı gövdeden ayırmadan) Köklenmesi için toprağa sokmak. (Ayverdi, “Daldırmak”, **a.g.e.**, s.249).

Metinlerde geçen yeryüzü şekillerinin adları da şunlardır:

Boğaz³³⁶ (s.815)

Dağ (s.225, 398, 406, 417, 419, 421, 426, 427, 428, 542, 671, 678, 680, 683, 752, 817, 880, 929, 932, 939, 958, 1051, 1052)

Mağara (s.885)

Pınar³³⁷ (s.749)

Yanar dağ (s.424, 425)

2.3.4. Yer Adları

Karagöz metinlerinde yer adları oldukça çok geçmektedir. Yer adları metin içlerinde yer yer geçtiği gibi, karşılıklı konuşmalar sırasında ard arda sıralandığı yerler de vardır.

“BEBERUHİ: Hindistan, Türkistan, Arabistan, Acemistan, Frengistan, Edirnekapı Çukurbostan...

KARAGÖZ: Amma uzak yerden geliyorsun, Balat batağına da uğraya idin...” (s.830)

Karagöz’le Hacivat kayıkçılık yaparken *Kayık* oyununda bir çok İstanbul semtini sayarlar.

“HACİVAT: Karagöz, bu, iskelenin kâhyasıdır. — Kâğıthane’ye! Silihdar’a!

³³⁵ Kalem aşısı: Bir ağaca başka bir ağaçtan alınan, kalem biçiminde kesilmiş, ucu sivri bir ağaç dalı ile yapılan aşı. (Ayverdi, “Kalem aşısı”, **a.g.e.**, s.609).

³³⁶ Boğaz: İki dağ arasındaki dar ve altı uçurum olan geçit. (Ayverdi, “Boğaz”, **a.g.e.**, s.158).

³³⁷ Pınar: 1. Yerden kaynarak çıkan su, kaynarca. 2. Bu suyun çıktığı yer, göze, memba. (Ayverdi, “Pınar”, **a.g.e.**, s.994).

KARAGÖZ: *İkimizde de yok bir para. (s.620)*

HACİVAT: ***Yalıköşkü** 'ne! **Sirkeci** 'ye!*

KARAGÖZ: *Buyurun müşteriler, turşucuya!*

HACİVAT: ***Galata** 'ya! **Mumhâne** 'ye!*

KARAGÖZ: ***Toptaşı** 'na! Tımarhaneye!*

HACİVAT: ***Salıpazarı** 'na! **Fındıklı** 'ya!*

KARAGÖZ: ***Çarşamba-pazarı** 'na! **Cevizli** 'ye!*

HACİVAT: ***Kabataş** 'a! **Dolmabahçe** 'ye!*

KARAGÖZ: ***Lûtufpaşa** 'ya! **Yenikapı** 'ya!*

HACİVAT: *Karagöz, oraya nasıl kayık gider?*

KARAGÖZ: *Keyfimin kâhyası değilsin ya! Arabaya kor götürürüm.”*

(s.620-621)

“HACİVAT: ***Kuzguncuk** 'a! **Paşalimanı** 'na!*

KARAGÖZ: ***Ruşçuk** 'a! **Çam-limanı** 'na!*

HACİVAT: ***Beylerbeyi** 'ne! **Çengelköyü** 'ne!*

KARAGÖZ: ***İbrahimağa-çayırı** 'na! **Erenköyü** 'ne!*

HACİVAT: ***Beşiktaş** 'a! **Ortaköy** 'e!*

KARAGÖZ: ***Çemberlitaş** 'a! **Kıyıköy** 'e!” (s.622-623)*

Katagöz metinlerinde geçen kıta adları şunlardır:

Afrika (s.79, 1047)

Amerika (s.79, 835, 1047)

Asya (s.79, 1047)

Avrupa (s.368, 580)

Oropa (Avrupa) (s.79, 1047)

Yeni Dünya³³⁸ (s.358)

³³⁸ Yeni Dünya: 1. Öbür dünya, âhiret. 2. Amerika. 3. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında (1860'tan sonra), İstanbul'da, Yenikapı'da, sur dışında, denizden dolma yer üzerinde kurulan yeni bir

Karagöz metinlerinde geçen yabancı ülke ve şehir adları şunlardır:

Acemistan (s.699, 830, 834)

Afganistan (s.699)

Arabistan (s.830, 1083)

Bafra (s.940)

Bağdad (s.63, 669, 675)

Basra (s.63, 377, 669, 675)

Buhara (s.73, 701, 992)

Bulucistan (s.699)

Danimarka (s.810)

Dimyat (s.684)

“Dimyata pirince giderken eldeki bulgurdan olma.” (s.684)

Elbasan (s.832)

Fransa (s.113, 361)

Frengistan (s.830)

Habeş (s.1156)

Halep (s.63, 99, 402, 830)

Hazar (s.1195)

Hindistan (s.692, 699, 830)

Hoy (s.78, 137)

*“ACEM: Diyâr-i **Hoy**.” (s.78, 137)*

Hemedân (s.78, 835)

Hind (s.249, 1130)

---

mahalle. Burada denize karşı yapılan evler, dükkânlar ve kahveler “pür-safâ” imiş. Burası yazları gezme yeri haline gelmiş, kahveler dolup dolup taşmış. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.358).

Horasan (s.78, Bahçe 137, 697, 835, 931)
İran (s.78, 79, 81, 83, Bahçe 137, 138, 140, 834, 1047)
İsfahan (s.835)
İspanya (s.810)
İskenderiye (s.624, 1057)
İşkodra (s.836)
Kâşân (s.138)
Kosova (s.836)
Lofça (s.1220)
Londra (s.636)
Mısır (s.107)
Mora (s.715, 719, 1172)
Nemse (s.1256)
Pares (Paris) (s.361)
Rusçuk (s.622)
Selanik (s.542, 677, 815, 820, 826, 830, 836, 933, 960, 967, 968)
Semerkand (s.73, 992)
Samakol (s.423, 424, 687, 714)
Şam (s.63)
Şîrâz (s.138)
Tahrân (s.78, 81, 137, 140, 834, 835, 1047)
Tebriz (s.835)
Tırnova (s.362)
Tiflis (s.78, 138, 1047)
Trablusşâmî (s.402)
Tuna (s.550, 753, 835, 842, 1132)
Türkistan (s.699, 830)
Yemen (s.249, 1163)
Yanya (s.836)

Metinlerde geçmiş olan bir ülke ya da millete mensubiyet bildiren adlar da şunlardır:

Acemler (s.141, 142, 151)
Arap (s.63, 99, 192, 195, 200, 322, 334, 335, 336, 554, 580, 581, 639, 641,642, 784, 1131)
Avşar³³⁹ (s.226, 829)
Çerkeş (s.96)
Fransız (s.810)
German (s.699)
İngiliz (s.810)
Rumelili (s.102, 116, 502)
Şîrâzî (s.73)
Türkî (s.286, 354, 662, 706)
Urum (Rum) (s.580)

Karagöz metinlerinde geçen deniz adları şunlardır:

Akdeniz (s.138, 249, 252, 667, 685, 1218)
Karadeniz (s.138, 249, 252, 591, 667, 685)

Karagöz metinlerinde geçen şehir ve ilgili yer adları şunlardır:

Adana (s.863)
Amasya (s.66, 266, 407, 411, 419, 421, 427, 428, 801,1093, 1251)
Bursa (s.62, 227, 228, 229, 230, 294, 412, 541, 559, 585, 933)
Bursa dağları (s.681)
Bursa kaplıcası (s.382)
Burûsa şehri (s.894)
Edirne (s.334, 776,1151)
Ezirgan (Erzincan) (s.1134)

---

³³⁹ Avşar-Afşar: Oğuz Türkleri'nin yirmi dört boyundan en kalabalığı, târihî rolü bakımından en önemlisi olan ve İran'ın kuzeyinde, Anadolu'nun güneyinde, küçük gruplar hâlinde Afganistan'ın bâzı bölgeleriyle Azerbaycan'da yaşayan Türkmen topluluğu. (Ayverdi, "Afşar", **a.g.e.**, s.15).

Gayseri, Gayseriye (Kayseri) (s.176, 225)
Gelibolu (s.531, 1256)
Giresun (s.1194)
Güzelhisar (s.932, 933, 1082)
İnebolu (s.1256)
İnegöl (s.342, 343, 350)
İzmit (s.108)
Karamürsel (s.599)
Karasu (s.599)
Kastamonu (s.770, 1144, 1163, 1256)
Kayseri (s.828, 1268)
Kayseriye (Kayseri) (s.225)
Konya (s.1229)
Kütahya (s.350)
Manisa (s.788)
Maraş (s.477, 1005)
Marmara (s.132)
Mardin 1033, (s.1036, 1037)
Mersin (s.206, 289, 863, 864)
Mucur (s.1103)
Mudanya (s.228)
Muş (s.1172)
Rûm (s.139)
Samsun (s.1194)
Simüt (s.108)
Sivas, Sıvaz (s.773, 776)
Sülüklü (s.1167)
Tarabuzan (Laz şivesiyle Trabzon) (s.740)
Tekfurdağı (Tekirdağı) (s.48)
Tekirdağı (s.1001)
Tırabızan (Şive ile Trabzon) (s.619)
Tosbat Yaylası (s.815, 820, 826, 830)

Trabzon/Trabzan (s.181, 376, 739, 838, 1164, 1165, 1194)

Urla dağı (s.834)

Karagöz oyunları kent folkloru için değerli bilgiler barındırmaktadır. Metinlerden Asmaaltı'nın meşhur bir toptancı semti olduğu için hamalının da çok olduğunu; Fenerbahçe'nin kadınlarla buluştuğu, devrin meşhur yerlerinden olduğunu; Göksu'nun da devrin meşhur mesire yerlerinden olduğunu; Zeyrek Yokuşu'nda yürüyen kereste eşeklerinin sesinin meşhur olduğunu, Zeyrek Yokuşu adı verilen bir hotoz modeli olduğunu anlıyoruz:

“KARAGÖZ: Haa, iyi ya! Getir bakalım!... Yavaş!... yavaş!... Daha var mı gelen?

II. HAMAL: Ooo!... Şeyden, Asmaaltı'ndan yirmi hamal geliir.” (s.179)

*“KARAGÖZ: (...) Oğlana dedim ki: “— Haydi **Fenerbahçesi**'ne gidelim (...) Tam bahçeye gireceğimiz zaman kapıdaki adam “— **Birer kuruş** vereceksiniz!” diye dikildi. Ben: “— Canım, dilenciye para vermek âdetim değildir.” dedim. O: “— Beyim, buraya **parasız girilmez.**” dedi. Neyse, birer kuruş da oraya toka ettik³⁴⁰, bahçeye girdik. Bir de baktım ki **içerisi kadın dolu.** (s.243)*

*“Gel gidelim **Göksu** 'ya³⁴¹ **yyelim dolma!**” (s.939)*

*“KARAGÖZ'ÜN KARISI: Gel bakayım, başına bir **hotoz** yapayım! “**Zeyrek-yokuşu**” olsun mu?*

KARAGÖZ: Aşk olsun be! Gelen geçen kereste eşekleri beynimi delsin, öyle mi?” (s.1078)

Karagöz metinlerinde özellikle İstanbul semt, cadde adları çok geçmektedir:

³⁴⁰ Toka etmek: (argo) Vermek. (Ayverdi, “Toka”, **a.g.e.**, s.1260).

³⁴¹ Göksu: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Anadoluhisarı'nda bir dere. İstanbul'un başlıca gezme yerlerinden biri. (Hürel, **a.g.e.**, s.152).

Akbaba (s.1084)
Akbayır (s.600)
Akbıyık³⁴² (s.1101)
Akıntıburnu (s.1101)
Akkerman (s.933)
Aksaray (s.593, 894)
Altımermer³⁴³ (s.895)
Anadolu (s.713)
Anadoluhisarı (s.713, 1094)
Anadolukavağı (s.379, 1094)
Arnavutköyü (s.1095)
Asitâne-i Aliyye³⁴⁴ (s.144)
Asmaaltı (s.176, 179)
Atmeydanı³⁴⁵ (s.603)
Ayasofya (s.1269)
Ayazmakapısı (s.361, 1253)
Ayvansaray (s.81, 895)
Bâb-ı Alî (s.736)
Bahariye (s.566)
Bahçekapısı³⁴⁶ (s.140, 298)
Bahçekapu (Pahçekapu) (Bahçekapısı semti) (s.1162)
Balaban³⁴⁷ (s.617)
Balat³⁴⁸ (s.149, 254, 279, 328, 372, 567, 619, 625, 726, 730, 830, 913, 1190)
Balat İskeleyi (s.454)

---

³⁴² Akbıyık: İstanbul'da, Sultanahmet Camii yöresinde bir semt ve cadde. (Haldun Hürel, **İstanbul'un Alfabetik Öyküsü**, İkarsus Yayınları, İstanbul, 2008, s.43).

³⁴³ Altımermer: İstanbul'da, Şehremini semtinde, bir ucu Silivrikapı Caddesi'ne açılan bir cadde. (Hürel, **a.g.e.**, s.50).

³⁴⁴ Âsitâne: Başşehir (Bu mânâ ile İstanbul için kullanılmıştır; Âsitâne-i saâdet, Âsitâne-i saltanat, Âsitâne-i devlet-i aliyye, Âsitâne-i aliyye şekilleri de vardır.) (Ayverdi, "Âsitâne", **a.g.e.**, s.74).

³⁴⁵ Atmeydanı: İstanbul'da, Sultanahmet'te, Dikilitaşların bulunduğu meydan. (Hürel, **a.g.e.**, s.59).

³⁴⁶ Bahçekapısı: İstanbul'da, Eminönü'nde bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.69).

³⁴⁷ Balaban: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında, Üsküdar iskeleyi yakınında bir yer. (Hürel, **a.g.e.**, s.72).

³⁴⁸ Balat: İstanbul'da, Haliç'in İstanbul yakasında, çoklukla Yahudilerin oturduğu semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.72).

Balat Kapısı (s.839, 912, 1136)
Balat Pazarı (s.842)
Bandırma (s.826, 1191)
Bamahgapu (Parmakkapı)³⁴⁹ (s.973)
Basmahane (s.611)
Bayrampaşa³⁵⁰ (s.617)
Bebek³⁵¹ (s.987)
Beşiktaş (s.305, 623)
Beyazıt (s.64, 580, 963)
Beykoz (s.203, 561, 942, 1084, 1094)
Beylerbeyi (s.582, 623)
Beyoğlu (s.129, 220, 254, 373, 907, 1135)
Boğaziçi (s.240, 241, 301, 785, 786, 787, 812, 1096, 1101, 1223)
Boyacıköyü³⁵² (s.1094)
Bozburun (s.648)
Bozdoğan Kemerı (s.1022)
Büyükçekmece (s.430, 768, 1024)
Büyükdere (s.265, 1092, 1094)
Çakmakçılar (s.737, 1248)
Çakmakçılar Yokuşu (s.379, 581, 639, 737)
Çamlıca (s.1083)
Çamlıman (s.622)
Cibali³⁵³ (s.447, 619)
Cibalikapısı³⁵⁴ (s.566)
Cihangir³⁵⁵ (s.967, 977)
Çam-lıman (s.622)

³⁴⁹ Parmakkapı: İstanbul'da, Beyoğlu'nda, İstiklâl Caddesi üzerinde bir semt, (Hürel, **a.g.e.**, s.258).

³⁵⁰ Bayrampaşa: İstanbul'da, topkapı ile Edirnekapi arasında, sur dibinde bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.77).

³⁵¹ Bebek: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.78).

³⁵² Boyacıköyü: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasındaki bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.89).

³⁵³ Cibali: İstanbul'da, Haliç'in İstanbul yakasında bir semt ve cadde. (Hürel, **a.g.e.**, s.100).

³⁵⁴ Cibalikapısı: Haliç'in İstanbul yakasında bir yer.

³⁵⁵ Cihangir: İstanbul'da, Beyoğlu yöresinde, Strasserviler'le Fındıklı arasında bir semt ve cadde. (Hürel, **a.g.e.**, s.100).

Çavuşbaşı³⁵⁶ (s.1095)
Çemberlitaş³⁵⁷ (s.584, 623)
Çengelköy (s.536, 582, 623)
Çırçır³⁵⁸ (s.447)
Çırpıcı³⁵⁹ (s.1119)
Çırpıcı deresi (s.578)
Çuhurçeşme Hanı (s.1135)
Çukurbostan (s.699, 830)
Çürüksu (s.1096)
Der-Aliyye (İstanbul) (s.79)
Deveyokuşu (s.603)
Direklerarası³⁶⁰ (s.86, 564)
Dolmabahçe³⁶¹ (s.621)
Dökmeciler³⁶² (s.1096)
Dörtkardeşler (s.713, 714)
Edirnekapı (s.57, 358, 387, 821, 830, 1153, 1198, 1255)
Elma-dağı (s.421, 422)
Eminönü (s.106, 1224)
Emirgân (s.381)
Erenköy (s.326, 623)
Eyüp (Eyüp) (s.279)
Fatih (s.81, 302, 823, 897, 1150, 1225)
Fenerbahçesi (s.243, 326, 600)
Feneryolu (s.1007)
Feriköy (s.121, 296)

³⁵⁶ Çavuşbaşı: İstanbul'da, Haliç boyunca, Sötlüce'de eski bir mahalle. (Hürel, **a.g.e.**, s.105).

³⁵⁷ Çemberlitaş: İstanbul'da, Beyazıt'la Türbe arasındaki cadde üzerinde, Türbe yakınında bir sütun. (Hürel, **a.g.e.**, s.106).

³⁵⁸ Çırçır: İstanbul'da, bir ucu Haydar Caddesi'ne açılan bir cadde. (Hürel, **a.g.e.**, s.108-109).

³⁵⁹ Çırpıcı: Çırpıcı çayırı; Bakırköy yöresinde bir gezme yeri. (Hürel, **a.g.e.**, s.109).

³⁶⁰ Direklerarası: İstanbul'da, Beyazıt ile Saraçhanebaşı arasındaki cadde. Şehzâdebaşı caddesinin eski adı. Eski İstanbul'da kahvehane, tiyatro vb. gibi eğlence yerlerinin toplandığı semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.118).

³⁶¹ Dolmabahçe: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Marmara'ya açılan ağzında, Rumeli yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.121).

³⁶² Dökmeciler: İstanbul'da. Süleymaniye yöresinde bir semt ve sokak. (Hürel, **a.g.e.**, s.122).

Feshâne³⁶³ (s.611, 668)
Fındıklı (s.621)
Firuzâğa³⁶⁴ (s.967)
Galata³⁶⁵ (s.55, 155, 357, 403, 438, 621, 906, 1025, 1048, 1194)
Galata Kulesi (s.318, 336, 603, 621)
Gandillü (Kandilli)³⁶⁶ (s.1162)
Gazhâne³⁶⁷ (s.611)
Gekbüze (Gebze) (s.370)
Gızgulesi (Kızkulesi) (s.79)
Göksu³⁶⁸ (s.132, 133, 713, 794, 939, 958)
Göztepe (s.617)
Gümüşsuyu (s.106)
Hacı Hasan Sokağı (s.962)
Halıcıoğlu³⁶⁹ (s.458, 619, 1151)
Harem³⁷⁰ (s.91, 1032, 1150)
Harem İskeleyi (s.536, 617)
Haseki³⁷¹ (s.356, 1009)
Hasır-iskeleyi, Hasıriskeleyi (s.619, 1251)
Hasköy³⁷² (s.619, 826, 939)
Hayırsızada (s.366)
Heyderpaşa (Haydarpaşa) (s.108, 617)
Hisar (s.404, 475, 538, 789, 920, 1022, 1026)
Hocapaşa³⁷³ (s.439)
Horhor³⁷⁴ (s.939)

³⁶³ Feshâne: Haliç'in İstanbul yakasında, Eyüp yöresinde bir semt ve cadde. (Hürel, **a.g.e.**, s.143).

³⁶⁴ Firuzâğa: İstanbul'da, Beyoğlu yöresinde, Sıraserviler'le Tophane arasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.146).

³⁶⁵ Galata: İstanbul'un Beyoğlu yakasında, deniz kıyısındaki ünlü semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.148).

³⁶⁶ Kandilli: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.190).

³⁶⁷ Gazhâne: İstanbul'da, Kadıköy'de bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.150).

³⁶⁸ Göksu: İstanbul'da, Küçükusu yakınında, Boğaziçi'ne dökülen bir dere. Eskiden gezme yeri idi. (Hürel, **a.g.e.**, s.152).

³⁶⁹ Halıcıoğlu: İstanbul'da, Haliç kıyısındaki bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.161).

³⁷⁰ Harem: İstanbul'da, Haydarpaşa ile Üsküdar arasındaki bir semtin iskeleyi. (Hürel, **a.g.e.**, s.164).

³⁷¹ Haseki: İstanbul'da, Aksaray yöresinde bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.166).

³⁷² Hasköy: İstanbul'da, Haliç kıyısındaki bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.167).

³⁷³ Hocapaşa: İstanbul'da, Sirkeci yöresinde bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.173).

Istangul (İstanbul) (s.770)
İbrahimağa Çayırı³⁷⁵ (s.139, 623)
İstanbul (s.81, 122, 138, 158, 229, 402, 495, 526, 623, 630, 740, 770, 773, 775, 776, 836, 933, 948, 1147, 1172)
İstinye³⁷⁶ (s.381, 1026, 1094)
Kabasakal³⁷⁷ (s.1101)
Kabataş (s.621, 624, 1095)
Kadıköy (s.243, 325, 326, 536, 617, 1094)
Kadırga³⁷⁸ (s.1002, 1150)
Kâğıthane (s.68, 76, 144, 155, 233, 260, 407, 494, 586, 611, 613, 617, 620, 656, 731, 732, 757, 778, 802, 914, 948, 958, 985, 1024, 1060, 1083, 1111, 1175)
Kalpakçılarbaşı³⁷⁹ (s.565, 783)
Kandilli³⁸⁰ (s.593, 600, 812, 1012, 1094)
Kanlıca³⁸¹ (s.381, 1094)
Karacaahmet³⁸² (s.1129)
Karagümrük (s.599, 897)
Karaköy (s.600)
Karaman³⁸³ (s.617, 618, 977)
Kasımpaşa (s.619, 797)
Kavacık (s.617)
Kavak (s.240)
Kazancılarıçi³⁸⁴ (s.164)
Kılburnu (s.1101)

---

³⁷⁴ Horhor: İstanbul'da, Aksaray semtinde, Horhor Caddesi. (Hürel, **a.g.e.**, s.173).

³⁷⁵ İbrahimağa: Haydarpaşa sınırında bir bölgenin adı. Bugün de Ayrılık Çeşmesi diye anılmaktadır. (Hürel, **a.g.e.**, s.177).

³⁷⁶ İstinye: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.184).

³⁷⁷ Kabasakal: İstanbul'da, Sultanahmet Camii yöresinde bir semt ve cadde. (Hürel, **a.g.e.**, s.185).

³⁷⁸ Kadırga: İstanbul'da, Kumkapı yöresinde, Marmara Denizi kıyısına yakın ve meydanıyla ünlü bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.186).

³⁷⁹ Kalpakçılarbaşı: İstanbul'da, Kapalıçarşı içindeki sokaklardan biri. Eskiden, kadınlarla erkekler, alışveriş bahanesiyle, orada ayak-üstü buluşup görüşebilirlerdi. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.565) .

³⁸⁰ Kandilli: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.190).

³⁸¹ Kanlıca: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.191).

³⁸² Karacaahmet: İstanbul'da, Üsküdar semtindeki ünlü mezarlık. (Hürel, **a.g.e.**, s.193).

³⁸³ Karaman: İstanbul'da, Fatih semtinde, Karaman yolu. (Hürel, **a.g.e.**, s.195).

³⁸⁴ Kazancılarıçi-Kazancılar: İstanbul'da, Beyazıt semtinde, kazan yapma atölyelerinin bulunduğu sokak. (Hürel, **a.g.e.**, s.201).

Kılıçali (s.1150)
Kısıklı (s.331)
Kızkulesi (s.318, 536, 1093, 1094, 1121)
Kıztaşı³⁸⁵ (s.50)
Kızıltoprak³⁸⁶ (s.326, 600)
Koska³⁸⁷ (s.963)
Kovacilar Caddesi (s.702)
Kulekapısı (s.361, 363)
Kumkapı (s.333, 646, 1101)
Kurbağalıdere (s.350)
Kuruçeşme (s.1095)
Kuzguncuk (s.622, 1024, 1094)
Küçükçekmece (s.531, 768, 1024)
Küçükpazar (s.823)
Küçüksu³⁸⁸ (s.713)
Lâleli (s.974)
Limon İskelesi (s.738)
Lûtfpaşa (s.621)
Mahmutpaşa³⁸⁹ (s.329, 785, 963)
Maltepe³⁹⁰ (s.768, 832, 1084)
Merdivenköyü (s.326)
Mesarburnu (s.1094)
Mirgûn³⁹¹ (s.963, 1022, 1094)
Moda³⁹² (s.431, 475, 1028)

³⁸⁵ Kıztaşı: İstanbul'da, Fatih semtinde, tek parça mermerden yapılma bir sütun. Dikildiği yıllarda, üstünde Bizans imparatoru Marcianus'un heykeli varmış. (Hürel, **a.g.e.**, s.208).

³⁸⁶ Kızıltoprak: İstanbul'un Anadolu yakasında, Marmara Denizi kıyısındaki bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.208).

³⁸⁷ Koska: İstanbul'da, Beyazıt'la Aksaray arasında bir semt ve bir ucu Ordu Caddesi'ne açılan bir cadde. (Hürel, **a.g.e.**, s.211).

³⁸⁸ Küçüksu: İstanbul'da, Boğaziçi'nde, Anadoluhisar yakınında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.217).

³⁸⁹ Mahm utpaşa: Kapalıçarşı'nın bir kapısından Eminönü doğrultusunda inen ünlü yolu. İki yanında, boydan boya, halk için ucuz eşya satan dükkânlar vardır. (Hürel, **a.g.e.**, s.224).

³⁹⁰ Maltepe: İstanbul'un Anadolu yakasında, Marmara kıyısında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.225).

³⁹¹ Mirgûn: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli kıyısında bir semt (Mirgûn: Emirgân). (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.963).

Mumhâne³⁹³ (s.621)
Nişanca³⁹⁴ (s.601)
Odunkapısı³⁹⁵ (s.619, 973, 1162, 1240)
Okmeydanı³⁹⁶ (s.600, 825, 1264)
Ortabostan³⁹⁷ (s.1097)
Ortaköy³⁹⁸ (s.623, 1095)
Pangaltı³⁹⁹ (s.296, 1149)
Parmakkapı⁴⁰⁰ (s.1096)
Paşabahçesi⁴⁰¹ (s.1094)
Paşalimanı⁴⁰² (s.622)
Pendik⁴⁰³ (s.539, 768)
Piyale bostanları (s.1264)
Rumeli (s.785)
Rumelihisarı (s.785, 787, 789, 1094)
Sâdâbâd (s.1090)
Safranbolu (s.1256)
Sakız (s.1158)
Salacak⁴⁰⁴ (s.617, 907, 1032, 1094, 1150)
Salıpazarı⁴⁰⁵ (s.621, 1169)
Samatya⁴⁰⁶ (s.221, 404, 978, 979)

---

³⁹² Moda: İstanbul'da, Kadıköy'de, Marmara kıyısında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.234).

³⁹³ Mumhâne: İstanbul limanında, Galata'da bir yer. (Hürel, **a.g.e.**, s.237).

³⁹⁴ Nişanca: Nişanca: İstanbul'da, Koska Caddesi yöresinde bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.2247-248).

³⁹⁵ Odunkapısı: Haliç'in İstanbul yakasında bir yer. (Hürel, **a.g.e.**, s.251).

³⁹⁶ Okmeydanı: İstanbul'un Beyoğlu yakasında, Şişli-Hasköy yolunun doğusundaki ünlü meydan; eskiden orada ok talimleri yapılırdı. (Hürel, **a.g.e.**, s.251).

³⁹⁷ Ortabostan: İstanbul'da, Beşiktaş'ta bir yer. (Hürel, **a.g.e.**, s.211).

³⁹⁸ Ortaköy: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.253).

³⁹⁹ Pangaltı: İstanbul'da, Beyoğlu'nda bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.258).

⁴⁰⁰ Parmakkapı: 1. İstanbul'da Beyoğlu'nda, İstiklâl caddesi üzerinde bir semt. 2. Eskiden, Beyazıt'la Türbe arasındaki yol üzerinde bir yer; saz şairleri çoklukla oradaki kahvelerde bulunurlardı. (Hürel, **a.g.e.**, s.258).

⁴⁰¹ Paşabahçesi: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.259).

⁴⁰² Paşalimanı: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Anadolu yakasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.259).

⁴⁰³ Pendik: İstanbul'un Anadolu yakasında, Marmara kıyısında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.260).

⁴⁰⁴ Salacak: İstanbul'un Anadolu yakasında, Harem İskeleyi ile Üsküdar arasında bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.272).

⁴⁰⁵ Salıpazarı: İstanbul'da, Boğaziçi'nin Rumeli yakasında, Fındıklı yakınında bir iskele. (Hürel, **a.g.e.**, s.272).

⁴⁰⁶ Samatya: İstanbul'da, çoklukla Ermenilerin oturduğu bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.274).

Saraçhane⁴⁰⁷ (s.610)
Sarayburnu (s.228, 629, 1095)
Saraypurnu (Sarayburnu) (s.629)
Sarıgüzel⁴⁰⁸ (s.50, 1122, 1124)
Sarıkaya (s.600)
Sarıyer (s.67, 1022)
Selâmsız (s.895, 968, 1094)
Serencebey⁴⁰⁹ (s.129, 305)
Serez (s.542, 677, 815, 820, 826, 830, 933, 938, 967)
Silivri⁴¹⁰ (s.381, 582, 639, 1101)
Silivrikapısı⁴¹¹ (s.578, 1150)
Silihtar (s.76, 621)
Sirkeci (s.130, 621)
Sitanbol (İstanbul) (s.108)
Sofular (s.404)
Sultanahmet (s.829)
Sultan Mehmet⁴¹² (s.250)
Sulukule (s.328, 559, 797, 895)
Süleymaniye (s.1222)
Şişhâne (s.610)
Şişli (s.121, 1135)
Tahtakale (s.1055, 1057, 1131)
Taksim (s.220, 361, 385, 387, 452, 1149)
Tarabya (s.83, 381, 963, 1094)
Taşkasap (s.572, 1150)

---

⁴⁰⁷ Saraçhâne: İstanbul'da, Şehzâde Camii yöresinde, adını orada eskiden çarşısı bulunan saraç esnafından alan bir semt. (Hürel, **a.g.e.**, s.274).

⁴⁰⁸ Sarıgüzel: İstanbul'da, Fatih semtinde bir mahalle. (Hürel, **a.g.e.**, s.276).

⁴⁰⁹ Serencebey: İstanbul'da, Beşiktaş'la Yıldız arasındaki yokuş, Serencebey Yokuşu. (Hürel, **a.g.e.**, s.280).

⁴¹⁰ Silivri: İstanbul surlarının Yedikule ile Mevlânakapı arasındaki "Silivrikapısı"nın yöresindeki semt. Odun kömürü ve yoğurdu ünlüdür. (Hürel, **a.g.e.**, s.283).

⁴¹¹ Silivrikapısı: İstanbul surlarının Yedikule ile Mevlânekapi arasındaki kapılarından biri. (Hürel, **a.g.e.**, s.284).

⁴¹² Sultan Mehmet: İstanbul'da Fatih semti. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.250).

Tavuhpazarı (Kayseri şivesi ile Tavukpazarı) (s.973)

Tepebaşı (s.131)

Terkos-Terköz (s.203, 361, 381, 382, 562, 942, 1246)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Ne söylüyorsunuz, Hacivat Çelebi! Akşamdan beri yetmiş iki kırba su içti.

*KARAGÖZ: Çüş ulan! Amma uçurdun haaa! Benim midem **Terkos deposu** mu? Herif anlayacak yalan olduğunu be!” (s.1246)*

Terlikçi Sokağı (s.1045)

Tonel (Tünel) (s.425)

Tophane (s.610, 1095)

Tophane Hamamı (s.490)

Toptaşı⁴¹³ (s.617, 621, 788)

Unkaparı (s.120, 619, 1148)

Ustangul (İstanbul) (s.623)

Uzunçarşı (s.641)

Uzunçayır (s.326)

Ümit-Burnu (s.1029)

Üsküdar (s.91, 205, 402, 617, 622, 720, 958, 968, 970, 1121, 1122, 1124, 1137)

Vâlidehan (s.835)

Vefa (s.205, 277, 287, 290, 357, 369, 474, 485, 821, 960, 1006, 1011, 1023, 1071, 1096, 1151, 1174)

Vefa Meydanı (s.1147)

Veliefendi çayırı (s.1217)

Yağkaparı⁴¹⁴ (s.1126)

Yağkaparı köpeği (s.532)

Yalıköşkü⁴¹⁵ (s.621)

⁴¹³ Toptaşı: Üsküdar’da bir semt. Eskiden tımarhane orada idi. (Hürel, **a.g.e.**, s.316).

⁴¹⁴ Yağkaparı: Haliç’in İstanbul yakasında bir iskele. “Yağ hali” anlamına gelir. Eskiden, dışardan gelen süt ve süttten yapılmış peynir vb. gibi nesneler Yağkaparı’na gelir, oradan şehre dağıtılırdı. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1126).

Yalova (s.1121, 1127, 1128, 1130, 1131, 1133, 1135, 1136, 1140, 1141, 1142, 1186)

Yalova kaplıcaları (s.1137)

Yemiş İskelesi (s.809)

Yenibahçe⁴¹⁶ (s.598)

Yenikapı (s.154, 621, 963)

Yeniköy (s.1094)

Yenimahalle (s.1094)

Yorgancılar (s.91)

Zeyrek⁴¹⁷ (s.57, 230, 277, 290, 302, 357, 367, 404, 823, 1148, 1151, 1174)

Zeyrek Yokuşu (s.120, 447, 474, 774, 821, 973, 1078, 1147)

Zincirlikuyu (s.619)

Karagöz oyunu metinlerinde özellikle mâni, ninni, türkü, bilmece ve tekerleme gibi halk edebiyatı türlerini görmekteyiz. Sorular sorarak ilerleyen bilmece sorma şeklinin görülmesi; mânilerin Ramazan ayı ya da çiftlerin flörtleşme aracı olarak kullanım alanları; ninnilerin babalar tarafından da söylenildiği; muammâ asmak âdetinin nasıl olduğu bakımından metinde somut örnekler yer almaktadır. Atasözü, deyimler, dualar, beddualar, hitaplar, selamlaşma, karşılama, vedalaşma, küfürler ve argo sözler gibi kalıplaşmış ifadeler metinlerde yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Küfürler ve argo sözler araştırmacılara inceleme konusu olabilecek niteliktedir. Adlandırmalar zengin bir kadro ile yer almakta, dilbilimciler ve onomastik araştırmacıları için bir kaynak oluşturacak niteliktedir ve incelenmeyi bekleyen bir konudur. Yer adlarında özellikle İstanbul'un çok sayıda semt ve cadde adları geçmektedir.

⁴¹⁵ Yalıköşkü: İstanbul limanında, Sirkeci'ye yakın bir yer. (Hürel, **a.g.e.**, s.333).

⁴¹⁶ Yenibahçe: İstanbul'da, Çingenelerin oturduğu Sulukule semtinde bir yer. (Hürel, **a.g.e.**, s.337).

⁴¹⁷ Zeyrek: İstanbul'da, Fatih semtinde, yokuşu ile ünlü bir cadde. (Hürel, **a.g.e.**, s.345).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE GEÇİŞ DÖNEMLERİ

İnsan hayatında dönüm noktası oluşturan dönemler vardır. Bunların en başlıca ve önemlileri doğum, evlilik ve ölümdür. İşte bu önemli dönemlere insanın hayatında farklı bir evreye geçiş olduğu için *geçiş dönemleri* denilmektedir. Bu üç ana geçiş dönemi de kendi içlerinde alt dönemlere ayrılır. Bu dönemler her kültürde çok önemsenir ve pek çok farklı dinsel, büyüsel ve törensel ritüeller uygulanır. Bu ritüellere de *geçiş dönemi törenleri*, *geçiş ritleri* veya *geçiş kut törenleri* adı verilmektedir.¹ Bu törenlerin amacı, kişinin geçiş döneminin önemini farkındalığını sağlamak, bu dönemlerde yoğunlaştığına inanılan nazar, kötü ruhlar gibi türlü tehlikelerden, gelebilecek zararlardan korumak, kutsamak; bunun yanı sıra bu önemli dönemi çevreye duyurmak, herkesin haberdâr olmasını sağlamak, doğum, evlilik gibi güzel olanlarını da büyük bir coşku ile kutlamaktır.²

Hayatın içinde her daim var olan ve değişmez olan bu geçiş dönemleri, dinî ve ananevî olarak halk için yeri ve önemi büyüktür. Toplumun bu değişmez âdet ve ritüelleri halk kültürü ve halk biliminin en ana unsurlarını oluşturur.

Çalışma içinde geçiş dönemleri Sedat Veyis Örnek'in *Çalışma Taslağı*'ni³ temel alarak işlenecektir.

---

¹ Sedat Veyis Örnek, **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s.9, 93; s.17; Sedat Veyis Örnek, **Budun Bilimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973, s.29.

² Sedat Veyis Örnek, **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971, s.9; Sedat Veyis Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s.131; Sami Kılıç, **Türk Halk İnanışlarında Yiyecek ve İçecekler**, Elazığ, 2012, s.17.

³ Özkul Çobanoğlu, **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.32-35.

3.1. Doğum

Toplumlar için devam etmek, yaşamak, var olmak en önemli unsurdur. Toplumun devam edebilmesi için soyun devamı olması gerekir, soyun devamı için de doğum olması gerekir. Bu yüzden doğum insanın kendi ferdî hayatındaki en önemli geçiş dönemlerinden olduğu gibi, toplum için de en önemli geçiş dönemlerindendir. Doğumun, çocuk sahibi olmanın toplumdaki, ailedeki önemini Karagöz metinlerinde de görmekteyiz. Metinlerde çocuk, evlat, soy olmadıktan sonra malın mülkün hiçbir kıymeti olmadığı belirtilir:

*“HACİVAT: Bir gün devlet-hânelerinde otururken nüdemâ-yi esrârından birini huzûruna celb ederek der ki: “— Ey benim nedîm-i hâssım! Halim neye müncer olacak? Benim gibi mal ü iradî hadd ü hesâba gelmez adama **cenâb-ı Hakk-ı müsteân bir evlât ihsan edip de der-âguş etmeğe muvaffak etmez ise, hadden efzûn mal neye yarar?**” deyip bir âh-ı serd çekerek çâk-ı girîbân olur.” (s.407-408)*

3.1.1. Gebelik

Gebelik ile ilgili olarak Karagöz metinlerinde iki kelimeye rastlamaktayız: Gebe (s.258); hâmile (s.409, 669).

Gelin, doğurganlık vasfından ötürü, toplumun, soyun, kabilenin, obanın devamını getirecek kişidir. Bu devamlılığı sağlayacak olan bebeği dünyaya getirmek için ilk aşama olan gebe kalmak doğumun en önemli aşamalarındandır. Gelin gittiği yeni evde, yeni hayatta saygınlık kazanabilmek, erkeğin ve ailesinin gözüne girebilmek için doğurganlığının olması gerekir. Doğurganlığı yok ise hor görülür, aşağılanılır. Gebe kalma süreci uzarsa kadın, hem kendi analık isteğini tadabilmek, hem de aile içindeki ve çevredeki bu baskıdan kurtulmak için gebe kalmak için türlü

çarelere ve yollara başvurur. Toplumumuzun daha geleneksel, erkeğin daha egemen olduğu kesimlerde, bir kusur olarak görülen gebe kalamamanın sebebi daha çok kadında aranır. Erkekten önce, kadın türlü çarelere başvurur. Boratav'ın *Yüz Soruda Türk Folkloru* kitabında türlü çarelere yer verilmiştir.⁴ Örnek, bu çareleri “dinsel-büyüsel nitelikte olanlar”, “halk hekimliği kapsamına girenler” ve “tıbbî sağaltma alanına girenler” şeklinde üç grupta incelemiştir.⁵

Karagöz metinlerinde, gebe kalma ile ilgili başvuru bu yöntemlerden sadece “dinsel- büyüsel nitelikte olanlar” grubuna giren yöntemlerden tespit ettik. Günümüzde dahi kırsal kesimde hekime gitmekten çekinenleri düşündüğümüzde Karagöz'ün özellikle de Kâr-ı Kadîm metinlerinde sadece dinsel-büyüsel yöntemle rastlamamız pek tabiidir. Bu yöntemlerden biri Tanrı'ya yakarıştı, duada bulunarak çare aranmasıdır:

“HACİVAT: Canım, ne münasebet. Adamcağız bir evlâda hasret, yanıp tutuşmakta; gece gündüz Tanrıya yalvarıp yakararak, bir oğul vermesini diler. (...) Heyhat! Nihayet Tanrı dileğinin çerâğını yakar. (...) Günlerden bir gün hanımı hâmile kalır.(...)” (s.669)

Bir diğer çare aramak da bir hocaya başvurmaktır. Metinde hoca olarak nitelendirilen şahıs “pîr” denilen kişidir, nüsha olarak isimlendirilen şey de “muska”dır. Burada büyü yöntemine başvurulmuştur. Pîr bir muska hazırlayıp talebi olan kişiye verir ve gerekli talimatları verir. Talimatlara uyan kişi muradına erer, çocuk sahibi olurlar. Buna benzer bir uygulamayı Örnek'in kitabında bulmaktayız.⁶

⁴ Pertev Naili Boratav, *Yüz Soruda Türk Folkloru*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999, s.183-189.

⁵ Sedat Veyis Örnek, *Türk Halk Bilimi*, 2.bs., Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s.132-133; Sedat Veyis Örnek, *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Ankara 1979, s. 2; aktaran Sami Kılıç, *Türk Halk İnanışlarında Yiyecek ve İçecekler*, Elazığ, 2012, s.18.

⁶ Örnek, kitabının “Kadının Kısırlılığını Gidermek için Başvurulan Umarlar” başlığında yaptığı derlemelerden birinde Karagöz metnindeki benzer bir uygulamaya yer vermiştir: “*Yerli hocalar okur üflerler. Ayrıca kağıtlara kuvvetli dualar, tılsımlar yazarak muska yaparlar. Bu kağıtları bükerek küçük küçük hap haline getirirler ve kadına yuttururlar.*” (Sedat Veyis Örnek, *Geleneksel Kültürümüzde Çocuk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1979, s.23).

“HACİVAT: Dinle! Nâgâh verâ-yi şecerden nûrânî sîmâlî bir pîr-i fânî zuhûr edüp: “— Safa geldin, yâ tacir Harun!” der demez Harun ayağa kalkıp pîrin ayaklarına kapanarak: “— Madem ki sen benim Harun olduğumu bildin, kalbimdeki olan muzmerrimi⁷ de bilirsin!” diye rica ve istirhâma başlar başlamaz...

KARAGÖZ: Hacivat, ortaoyunu mu oynuyorlar?

HACİVAT: **Pîr:** “— Estağfurullah! Seni muztarib eden, bir evlâdın olmadığı içindir. Madem ki buna harîs ve arzû-keşsin, şu **nûshayı**⁸ al, akşam konağa avdetinde **bir bardak su içine bu nûshayı at** ve üzerine bir şey kapa, **açık durmasın...**”

KARAGÖZ: Açık durmasın elbette, içine bir şey düşer.

HACİVAT: “**Yirmi dört saat nüsha suda dursun; sonra yarısını sen iç ve yarısını zevce-i menkûhana**⁹ **içir**, muradın hâsıl olur.” der ve der-akab¹⁰ gözden nihân olur.

KARAGÖZ: Gözlükçü Avram’ı bulur mu?

HACİVAT: Efendi şâd ü hurrem¹¹ olarak hânelerine avdet ederek tıpkı pîrin tarîfî mûcibince nûshayı bardağa koyarak suyun yarısını kendi ve yarısını zevcesi içir, bi-inâyet-illâh o geceden itibâren haremi¹² **hâmile kalır.**” (s.408-409)

Kadının, gebe kalma aşaması tamamlandıktan sonra sırada gebelik sürecinin kendisi vardır. Gebe kadının aşermesi Karagöz metinlerde iki yerde geçmektedir. Aşeren gebe kadınla yiyecek içeceğin paylaşılması gerektiği üzerine durulmuştur.

“HACİVAT: Aman Karagöz, bizim evdeki gebe; bir kâse vereyim de bana bir parça turşu ver.” (s.347)

⁷ Muzmer: Gizlenmiş, saklanmış, dışarıya vurulmamış (şey). (Ayverdi, “Muzmer”, a.g.e., s.862).

⁸ Nûsha: Muska. (Ayverdi, “Nûsha”, a.g.e., s.942).

⁹ Zevce: Bir erkeğin nikâhlı eşi, karısı. (Ayverdi, “Zevce”, a.g.e., s.1385); Menkûha: Nikâhlı kadın, karı, eş, zevce, refika. (Ayverdi, “Menkûha”, a.g.e., s.797).

¹⁰ Derakap- Derakab: Hemen, hemen arkasından, arkası sıra, akabinde. (Ayverdi, “Derakap”, a.g.e., s.270).

¹¹ Şâd (Ayverdi, “Şâd”, a.g.e., s.1148); Hurrem: Sevinçli, şen, gönül açıcı. (Ayverdi, “Hurrem”, a.g.e., s.519).

¹² Harem: Bir erkeğin karısı, eş, zevce. (Ayverdi, “Harem”, a.g.e., s.473).

“HACİVAT: Değil canım, senin anlayacağın kadıncağz aşerdi.” (s.669)

Metinlerde gebelik ile ilgili, dokuz ay on gün olan gebelik süresi ve babasının kime ait olduğunun sorgulanması gibi bilgiler geçmektedir:

“HACİVAT: (...)bi-inâyet-illâh o geceden itibâren haremi hâmile kalır. (...) Dokuz ay, dokuz gün, dokuz saat, dokuz dakika, dokuz saniye deyince âfet-i devrân, Zelihâ-yı sâni bir duhter-i pâkîze¹³ rahm-i mâderden¹⁴ nüzûl ile dâr-ı fânîye teşrif eder.” (s.408-409)

“HACİVAT: Karagöz, bu gebe.

KARAGÖZ: Kimden?

HACİVAT: Kimden olacak? Senden.

KARAGÖZ: Ulan, ben şimdi duvağını yeni açtım!

HACİVAT: Yooo, Karagöz! Elin kızına iftira etme! Tamam sen bunu alalı dokuz ay on gün oluyor”. (s.258)

3.1.2. Doğum

Üç önemli geçiş döneminden ilki olan doğum, o toplum, kabile, oba, aile için pek kutlu bir hadisedir. Aileye katılan yeni birey sadece anne ve babası için değil, o oba, kabile ve dolayısıyla o toplum için de önemlidir ve mutluluk sebebidir. Aileye her bir fert eklenişi ve fert sayısının artması o soyun sayısının ve o topluluğun gücünün artması demektir. Burada Sedat Veyis Örnek’in değindiği nokta önemlidir; “Çocuk, ailede ocağı tüttürür.” sözü toplumun bu konuya verdiği değer yargısını

¹³ Duhter: Kız çocuk, kız (Ayverdi, “Duhter”, **a.g.e.**, s.307); Pâkîze: Temiz, pak. (Ayverdi, “Pâkîze”, **a.g.e.**, s.972) .

¹⁴ Rahim: Memelilerde yavrunun içinde olduğu ve doğuncaya kadar büyüyüp geliştiği ana karnındaki etten torba, döl yatağı. (Ayverdi, “Rahim”, **a.g.e.**, s.1011) Mâder: Anne, vâlîde. (Ayverdi, “Mâder”, **a.g.e.**, s.752).

ortaya koymaktadır.¹⁵ Toplum için çok önemli olan doğumun elbette ritüelleri de önemlidir ve çokçadır.

Karagöz metinlerinde doğum ile ilgili bilgiler geçmektedir. Metinlerin yazıldığı dönemde genellikle doğum ebe yardımı ile yapılmaktaydı. Ebe metinlerde şu şekillerde geçmiştir:

Ebe (s.105, 1003, 1068, 1069)

Ebe hanım (s.236, 258)

Ebe kadın (s.259, 291, 955).

Doğum vakti gelince ebe, eve çağırılırdı.

“HACİVAT: Karagöz, sen şimdi gidersin, arka sokakta üç numaralı hanede Ebe hanım vardır, al da gel!” (s.258)

“KARAGÖZ: (Ebe 'yi Gelin 'in yanına getirir.) Haydi bakalım, Ebe hanım!

EBE — Ha kızım, gayret et!

GELİN: Aman, ebecüğüm, ölüyorum. (Çocuk doğar.)

EBE — Al bakalım, Karagöz, oğlunu!” (s.258)

“ZENNE: (Gülerek.) Ha ha hay! Güleyim bari! Hemşire-zâdeniz daha altı aylık çocuk. Ekseri küçük çocuklar kırba¹⁶ olur, boğaz olur, arka olur. O hastalıklara ebe kadınlar bakar, ilâç yaparlar. Söylediğiniz yalanlar kubbesiz oluyor.” (s.291)

Bebek dünyaya gelince müjdecî gidip babaya güzel haberi verir, bunun üzerine kurban kesilir ve sadaka verilir.

¹⁵ Sedat Veyis Örneş, **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s.131.

¹⁶ Kırba: Çocuklarda karın şişmesi. (Ayverdi, “Kırba”, **a.g.e.**, s.668).

“HACİVAT: (...) Zelihâ-yı sâni bir duhter-i pâkîze rahm-i mâderden nüzûl ile dâr-ı fânîye teşrif eder. (...) Ol saat pederine **müjdeciler** gider, tebşir¹⁷ ederler, **kurbanlar** kesilir, **fukaraya in’âm ü ihsân**¹⁸ olunur.

KARAGÖZ: Çocuk dünyaya gelir gelmez her şey bulunur.” (s.408-409)

“HACİVAT: Aradan günler, aylar geçti. Bir gün sabaha karşı beklenen oğul dünyaya gözlerini açtı. Artık sen görme sevinci; **kurbanlar** kesildi, **ihsanlar** dağıtıldı. Babası oğlanın adını Kays koydu...” (s.669)

Doğumdan sonra terinin kötü kokmaması için bebek tuzlanılır¹⁹, sonra da kundaklanılır: Kundak (s.916, 922, 923, 955, 958)

“HACİVAT: Sen de doğduğun vakit ebe kadın seni tuzlayıp kundaklamadı mı? (...) Bilâder, bir çocuk doğduğu vakit, taaffün etmesin²⁰ diye, ebe kadın çocuğun kısık yerlerini tuzlar. (...) Ba’dehû seni kundağa sarıp sarmalayıp babanın kucağına kundağı verir. (...) Çocuk kundağı.” (s.955)

Metinde doğumun dokuz ayda olmasına değinilerek “on iki ayda zor doğurmak” şeklinde bir ifade de geçmektedir.

“ (...) Şu kaymaklara bakın, hâlis manda sütüyle yapılmış.

KARAGÖZ: Sakın sen yeme, **on iki ayda zor doğurursun.**” (s.1213)

3.1.3. Lohusalık

¹⁷ Tebşir: Müjde verme. (Ayverdi, “Tebşir”, **a.g.e.**, s.1217).

¹⁸ İn’am: Lutuf ve ihsanda bulunma, iyilik etme. (Ayverdi, “İn’am”, **a.g.e.**, s.559).

¹⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, **a.g.e.**, s.194.

²⁰ Taaffün etmek: Kokuşmak. (Ayverdi, “Taaffün”, **a.g.e.**, s.1180).

Lohusa sözlük anlamı ile “yeni doğum yapmış kadın”²¹ denir. Halk arasında ise bebek doğduktan sonra, annenin kırk günlük süreci kastedilir. Bu kırk günlük sürede anne ve bebeğin kötü ruhların zararlarına açık olduğuna inanılır. Lohusa için “ loğsa”, “ doğazkesen”, “ emzikli”, “nevse” gibi çeşitli adlar da kullanılır.”²²

Toplumda neredeyse doğum kadar önemli bir yeri olan lohusalığın çok ciddiye alınan pek çok ritüeli bulunmaktadır. Karagöz metinlerinde ise lohusalık ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamaktadır. Sadece birkaç yerde “loğusa” (s.1191), “losa” (s.1191), “loğusalık” (s.1100) olarak ismi geçmektedir ve nükte amaçlı kullanılmıştır. Bu yüzden lohusalık ritüelleri hakkında bilgilere burada yer verilmemiştir.²³

“HACİVAT: Karagöz, lâtiye ber-taraf a... “Lâkırdı lâkırdıyı açar” derler, pek doğrudur. Tatlı tatlı görüşürken bil-bedâhe hatırıma bir luğze geldi.

KARAGÖZ: Bandırma’dan losa mı geldi? Sakın vapurda doğurmasın... Ulan, şimdi bunun münasebeti var mı? Bu akşam sap deyip etrafa saman saçıyorsun. Yoksa yavaş yavaş çıldırmaya mı hevesleniyorsun?

HACİVAT: Hayır, canım, loğusa filân değil. Yani, “Aklıma tuhaf bir muammâ geldi” demek isterim.” (s.1191)

“KARAGÖZ: Ben bunun böyle olduğunu bilirim ama, ne yapayım? Herifin burnuna süpürge sapını soktu, genzinde aşûre kazam devrildi. Lâkin o bir şey değil! Kazma kazana gücendiğini kazın kızandan malûmat aldıkta çorba tasının loğusalığı münasebetiyle kevgir kepçe kollarını sıvayıp maslahatı kevgirden süzüp temize çıkardığını yumurta tavası uzun kulaktan işitmiş imiş.” (s.1100)

²¹ Ayverdi, “Loğusa”, **a.g.e.**, s.746.

²² Sedat Veyis Örneş, **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı,. Ankara, 2000, s.143.

²³ Lohusalık ve ritüelleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Boratav, **a.g.e.**, s.189-196.

3.1.4. Emzirme

Emzirme doğumdan sonra anne sütü ile bebeği besleme eyleminin adıdır. Emziren kadının dikkat etmesi, sütünün kesilmemesi için kaçınması gereken²⁴ ya da sütünün artması için yapması beklenen şeyler vardır. Bunlardan biri de aşerdiği zaman sütü kesilmesin diye aşerdiği şeyi temin etmek, yanında bir şey yeniliyorsa emzikli anne sormadan, istemeden vermek, ikram etmektir, hatta anne istemese bile bir lokma olsun yedirilir yoksa sütünün kesileceğine inanılır. Bu ehemmiyet verilen konu üzerine Karagöz metinlerinde de durulmuştur. Karagöz’le Hacivat, Karagöz’ün Karısı’nın aşeren emzikli bir kadına olan davranışlarını konuşurlar. Bu diyalogtan halk arasında emzikli kadının imrendiği yiyecek ya da içecek paylaşılmaz, ikram edilmez ise “sütünün çekileceği”, “memesinde çıban çıkacağı”, “memesinin kopacağı” gibi şeylere inanıldığını anlamaktayız. Karagöz metinlerinde bu durum şöyle anlatılmaktadır:

“HACİVAT: Karşı tarafta da kurna başında bir emzikli hanım yıkanıyormuş; senin o şırfıntı, yelloz, sümüklü, mendebur karın şapır şapır turşu yerken imrenir.

KARAGÖZ: Karı turşu yerken iğrenir mi?

HACİVAT: Yüzünü kızdırır, senin o şırfıntı, yelloz, sümüklü, mendebur karından turşu ister; senin karın ne dese beğenirsin?

KARAGÖZ: Ne demiş?

HACİVAT: “-Hanım, biz bunu bedava almadık, parayla aldık!” dememiş mi?

KARAGÖZ: Aferin karı! Beni utandırma, göreyim seni!

HACİVAT: “-Kuzum hanım, canım hanım, rica ederim, emzikliyim, bir parça yediğiniz turşudan verin!” demiş. O hiç oralarda değil; yalnız başına bir kâse turşuyu yemiş.

KARAGÖZ: Pekâlâ etmiş.

KARAGÖZ: Vermem. - A canım turşu, âlâ turşu!

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Boratav, **a.g.e.**, s.195.

HACİVAT: Kuzum hanım, emzikliyim!

KARAGÖZ: Emziğin kopsun, vermem.

*HACİVAT: Kuzum hanım, canım hanım! **Südü**m çekilecek, bana bir parça ver!*

KARAGÖZ: Çekilirse çekilsin, vermem.

HACİVAT: Bana yazık olacak.

KARAGÖZ: İster yazık olsun, ister kazık.

*HACİVAT: **Mememde sonra çıban çıkar.***

KARAGÖZ: Çıkarsa çıksın.

*HACİVAT: **Memem düşer.***

KARAGÖZ: Düşerse düşsün.

HACİVAT: Hanımefendi, merhametine sığınırım.” (s.51)

Annenin sütü yetmediği zaman sütnine²⁵ tutulması âdeti de Karagöz metinlerinde geçmektedir.

Sütnine (s.669, 670)

*“HACİVAT: Aradan günler geçer, çocukta bir iştah bir iştah annesinin sütü yetmez, **sütnine** tutulur.” (s.669)*

*“HACİVAT: Annesinin ölümünden sonra Kays’ın bakımını **sütnine** üstlendi.” (s.670)*

3.1.5. Ad verme

Halk kültüründe çok önemli bir yeri olan ritüellerden olan çocuğa “ad verme” ritüelinin bütününe Karagöz metinlerinde rastlamamaktayız. Metinlerde

²⁵ Sütnine: Genellikle belli bir ücret karşılığında çocuğu emzirmesi için tutulan tecrübeli sütnane. (Ayverdi, “Sütnine”, a.g.e., s.1146).

sadece ifade olarak geçmekte ve sadece bir yerde ismin “kulağa okunması” olarak geçmektedir:

“HACİVAT: Çocuğun ismini “Şirin” **tesmiye**²⁶ ederler.” (s.409)

“HACİVAT: Aradan günler, aylar geçti. Bir gün sabaha karşı beklenen oğul dünyaya gözlerini açtı. Artık sen görme sevinci; kurbanlar kesildi, ihsanlar dağıtıldı. Babası oğlanın **adını** Kays **koydu**...” (s.669)

“HACİVAT: (...) Ba’dehû seni kundağa sarıp sarmalayıp babanın kucağına kundağı verir. (...) Çocuk kundağı. Baban senin kulağına bir şey söylemedi mi? (...) pederin, **ismini senin kulağına söylemedi mi?** ” (s.955)

3.2. Çocukluk

Karagöz metinlerinde çocukluk dönemi ile ilgili bilgiler bulunmaktadır. Çocuğun eğitime ve terbiyesine önem verildiğini, varlıklı ailelerde çocuğa her türlü eğitim olanaklarının sağlandığını hizmetkarın tutulduğu, özel bir odanın temin edildiğini metinlerden anlamaktayız.

“HACİVAT: Çocuğun ismini “Şirin” tesmiye ederler. **Ta’lîm ü terbiyesine nezâret etmek üzere süt-analar, cariye ve köleler ve bir ayrı dâire-i fâhire**²⁷ tertîb olunur.” (s.408-409)

“HACİVAT: Ah, Karagöz, kabahat sende değil, senin peder ü mâderinde ki, hîn-i sabâvetine seni terbiye etmemişler; onun için böyle câhil kaldın!” (s.264)

²⁶ Tesmiye: Ad koyma, adlandırma, belli bir isimle isimlendirme. (Ayverdi, “Tesmiye”, **a.g.e.**, s.1245).

²⁷ Fâhire: Fâhir kelimesinin kadını ifâde eden, kadın ismi olarak kullanılan veya tamlamalarda ortaya çıkan aynı mânâdaki müennes şekli. Fâhir: İftihar edilecek nitelikte, şâşaalı, ihtişamlı. (Ayverdi, “Fâhir”, **a.g.e.**, s.366).

“HACİVAT: Şirin Hanım’ı mektebe başlatırlar, hocaya verirler. Biraz zaman okuduktan sonra mektepten alıp nakış ustası tutup nakış öğrenir ve sair marifetler öğrenir.” (s.410)

Çocuk bakımı hususunda erkeklere de eskiden görev verildiğini görmekteyiz.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, iyi ki geldin! Şu çocuğu al da sokağa götür, biraz gezdir.

KARAGÖZ: Çocuk terli mi, gezdireyim²⁸?

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Canım, çocuğu biraz avut!” (s.922)

Kalfa’nın Hacivat’a “Siz benim küçükten beri elimde büyüdünüz.” (s.53) demesinden, bir kişiye çocukluktan itibaren verilen eğitiminin ne kadar önemli anlıyoruz.

Tuvalet eğitiminde çocuk altına yapmasın diye, çocuğun altını yakmak gibi farklı bir yöntem uygulandığını görüyoruz. Bu yöntem muhtemelen çok hafif bir sıcak gösterme şeklinde olup, çocuğu caydırmak amaçlı olsa gerektir.

“KARAGÖZ: Evveli işerdim ama, sonra anam götümü yaktı, şimdi işemem.” (s.1131)

Çocukluk döneminin aşamalarından olan *sıralama* metinde geçmektedir.

“Çocuklar gibi *sıralıyor*.²⁹” (s.142)

²⁸ Yorucu bir işte terleyen at vb. gibi hayvanlar, üstleri örtülerek, terleri soğuyuncaya kadar gezdirilir. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.922).

²⁹ Sıralamak: (Yeni yürümeye başlayan çocuk) Tutuna tutuna yürümek. (Ayverdi, “Sıralamak”, **a.g.e.**, s.1103).

Çocukluk dönemi ile ilgili birçok tabirin metinlerde kullanıldığını görüyoruz:

“HACİVAT: Gel gel gel!

*KARAGÖZ: Ulan, ben **altı aylık çocuk muyum** ki, “Gel gel babası! Al oğlanı babası!” gibi beni çağırıyorsun?” (s.591)*

*“KARAGÖZ: Dandini ile beni uyutacak mısın? **Ben çocuk muyum, ulan?**” 1006*

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, sen böyle merkeple nereye gidiyorsun?

KARAGÖZ: Gurbete.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Benden izin almadan?

*KARAGÖZ: Ben **çocuk muyum** senden izin alacağım?” (s.273)*

Çocukluk döneminde kullanılan eşyalar metinler içinde yer yer geçmektedir:

Beşik (s.492, 796, 797, 1083, 1247)

Beşik yorganı (s.1247)

Salıncak (s.922)

*“KARAGÖZ: Senin yorganını, oğlanın **beşik yorganını**, rahmetli kaynanamın tandır yorganını filân ört.” (s.1247)*

*“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Çocuk **salıncakta**, ben şimdi kalkamam, ninni söylüyorum.” (s.922)*

Çocuğun lağzımlığı için metinlerde *sübek*, *havruz*, *oturak* gibi farklı isimlerin kullanıldığını görmekteyiz. Bununla birlikte *oturak* kelimesi metinlerde çok fazla geçmektedir, *havruz* ve *sübek* ise sadece üç yerde geçmektedir:

Havruz³⁰ (s.53)

Sübek³¹ (s.150, 751)

Oturak³² (s.49, 216, 331, 551, 567, 615, 684, 875, 1088, 1102, 1106, 1136, 1137, 1158, 1260)

“Havruz başına geçsin, kerata!” (s.53)

“KARAGÖZ: Benim zurnam vardı, şunu bana versen e!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: A herif, ben onu çocuğa sübek yaptım.

KARAGÖZ: Ulan, ne bulursan çocuğun götüne mi sokarsın?” (s.150, 751)

“Çocuğun oturağı senin burnuna asılsın!” (s.49)

“Bir daha gelecek olursan, Hacivat, çocuğun oturağını senin başına dökeceğim!” (s.216)

“KARAGÖZ: (Yüzünü ovuşturur.) Doğru söylüyorsun ama, o dayak yiyecek karı mı? Sonra, çocuğun oturağını kapınca kafamda parçalar.” (s.1260)

Eskiden kumaştan olan çocuk bezleri iyice temizlenmesi için sıcak su ile kaynatılarak yıkanırdı.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: (İçeriden.) Canım, surda çocuğun bezlerini yıkadığım gaz tenekesi var.” (s.1215)

“KARAGÖZ: Şu davulu ver.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Aaa! Onu ben kırdım, kasnağınla su ısıttım, çocuğun bezlerini yıkadım.” (s.1234)

³⁰ Havruz: (Kelime Türkçe’den Balkan dillerine de geçmiştir) (halk ağzı) Lâzımlık, oturak. (Ayverdi, “Havruz”, **a.g.e.**, s.486).

³¹ Sübek: Bâzı bölgelerde yatağını kirletmemesi için bebeğin bacakları arasına konulan çiş şişesi veya bebeğin çişini şişe vb. bir kaba akıtması için beşik altından takılan boru. (Ayverdi, “Sübek”, **a.g.e.**, s.1138).

³² Oturak: İçine abdest bozulan kap, lâzımlık. (Ayverdi, “Oturak”, **a.g.e.**, s.956).

Metinde sadece bir yerde *oyuncak* (s.462) kelimesi geçmektedir, bununla birlikte metinde *aferin saka*³³ (s.910) adındaki bir oyuncak ve oyuncak olup olmadığı tespit edilememekle birlikte konuşmanın gelişinden oyuncak olduğu tahmin edilen *kaynana zırlıtısı* (s.910) geçmektedir.

“SARHOŞ: *Oyuncakçıymış!*

KARAGÖZ: *Evet efendim. Eğer isterseniz bir tane **kaynana-zırlıtısı** vereyim.(...)*

KARAGÖZ: *İsterseniz bir tane **aferin-saka**³⁴ vereyim.” (s.910)*

3.3. Sünnet

Sünnet aslında kelime anlamı ile “tutulan, benimsenen yol, âdet” demektir. İslam dininde “Hz. Muhammed’in müslümanlarca uyulması gereken sözleriyle örnek iş ve davranışlarının tamamı”na denir. Sünnet’in “hıtan” mânâsında kullanılması Türkçe’de oluşmuştur.³⁵ Sünnet, erkek çocuklarıyla ilgili geleneksel bir merasimdir. Dinsel ve töresel olarak her ailenin muhakkak uyguladığı bir gelenektir.³⁶ Sünnet için, çocuğun yaşı ve törenin zamanı için kesin bir kural yoktur. Bununla birlikte genellikle ilkokul yıllarında, çocuk ergenliğe ermeden sünnet edilir.³⁷

Varlıklı, durumu diğerlerine göre daha iyi olan aileler kendi çocuklarını sünnet ettirirken, geçim sıkıntısı olan ailelerin çocuklarını ya da öksüz çocuklarını da törenlerine katarlar, böylelikle o aileleri masraftan kurtarırlar.³⁸ Bunu kimi zaman bazı kurum ya da yardım derneklerinin üstlendiğini de görmekteyiz. Sünnet töreninin

³³ Aferin-saka: Kapağı açılınca içinden su fışkıran bir oyuncak. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.910).

³⁴ Aferin-saka: Kapağı açılınca içinden su fışkıran bir oyuncak. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.910).

³⁵ Sünnet: (Kelime bu anlamı Türkçe’de kazanmıştır) Erkek çocukların erkeklik organları ucundaki deriyi çepeçevre kesip çıkarma işi, hıtan. (Ayverdi, “Sünnet”, **a.g.e.**, s.1141).

³⁶ Sedat Veyis Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı,. Ankara, 2000, s.170.

³⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.202.

³⁸ Boratav, **a.g.e.**, s.205; Örnek, **a.g.e.**, s.175.

bu yönü toplumsal olarak önemli bir unsurdur. Karagöz metinlerinde de sünnetin bu yönü müstakil bir oyun olan *Sünnet* oyununda karşımıza çıkmaktadır. Oyunda ilk olarak Karagöz'ün Karısı'nın çocukları için ne olursa olsun sünnet düğünü istemesinden yukarıda değindiğimiz sünnetin toplum içindeki yerini ve önemini göstermektedir.

“KARAGÖZ'ÜN KARISI: Herif, buraya gel! Biz bu düğün işini nasıl yapacağız?”

KARAGÖZ: Nasıl düğün?

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Nasıl düğün olacak? Çocuklar geldi yetişti. Bunları ne zaman sünnet edeceğiz?”

KARAGÖZ: Ne zaman büyük bir yerde cemiyet³⁹ olursa, o zaman biz de orada bizim çocukları da kestiririz⁴⁰.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ben böyle ektilikten⁴¹ hoşlanmam. Ben mürüvvet göreceğim. (...) Bir yakın vakitte bunların hitânı icrâ olmalı⁴².” (s.923)

Karagöz'ün isteği üzerine Hacivat, varlıklı Abida Bey'e durumu bildirir, Abida Bey kendi çocuklarıyla birlikte Karagöz'ün çocuğunu da sünnet etmeyi kabul eder.

“HACİVAT: Şu bizim Karagöz'ün çocukları için. Sizin mahdum beylerle birlikte sünnet ettirseniz iyi olur.

ABİDA BEY: Başüstüne, Hacivat Çelebi! Önümüzdeki perşembe günü cemiyet olacak.” (s.924)

Sünnet törenleri çocuğun rahatı ve misafirlerin katılımı için ekseriyetle okulların tatil olduğu yaz dönemine denk getirilir. Günümüzde evlilik töreni gibi, sünnet töreni tarihleri de genellikle haftalık tatil günlerine denk gelmesinden ötürü

³⁹ Cemiyet: (burada) Düğün, sünnet düğünü.

⁴⁰ Eskiden, zengin bir kişi kendi çocuklarını sünnet ettirirken, sünnet düğünü yapamayan yoksul akrabalarının ve mahalledeki yoksul komşularının çocuklarını da sünnet ettirirdi.

⁴¹ Ektilik: (halk ağzı) Ekti olma durumu, asalaklık, tufeylilik, dalkavukluk. (Ayverdi, “Ektilik”, **a.g.e.**, s.332).

⁴² Hitan: Sünnet etme, sünnet. (Ayverdi, “Hitan”, **a.g.e.**, s.511).

cumartesi ve pazara dönüşmüştür. Eskiden ise ekseriyetle Perşembe akşamı tercih edilirdi. Eskiden cumanın tatil olması ve mübarek sayılan “Cuma gecesi” denilen vaktin dini takvime göre aslen Perşembe akşamı olması, bu günün daha çok tercih edilme sebebi olabilir.⁴³ Karagöz metinlerinde sünnet düğünlerinin Perşembe akşamı yapıldığını, sünnetçinin vaktinin olmadığını, düğünün saat kaçta olacağını sormasından da Perşembe gününün ne kadar tercih edilen bir gün olduğunu anlayabilmekteyiz.

“ABİDA BEY: Başüstüne, Hacivat Çelebi! Önümüzdeki **perşembe günü** cemiyet olacak.” (s.924)

“HACİVAT: Önümüzdeki **perşembe günü** Abida Bey’in çocuklarıyla birlikte sizinkiler de sünnet olacak.” (s.924)

“HACİVAT: Cemiyetin bu hafta olacağını biliyorsunuz, değil mi?

SÜNNETÇİ: Evet efendim. **Perşembe günü**, değil mi?

HACİVAT: Evet.

SÜNNETÇİ: **Perşembe günü** saat kaçta olacak acaba? Çünkü benim başka cemiyetlerim de var.” (s.925)

“SÜNNETÇİ: Efendim, oturmaya vaktim yok, işlerim çok. Cemiyet **Perşembe günü** saat kaçta olacak?

ABİDA BEY: Akşamüstü saat dokuzda⁴⁴” (s.925)

“HACİVAT: Evet. Önümüzdeki **perşembe günü**, yani cuma gecesi cemiyet.” 926

“HOKKABAZ: Yeldi, Hacivat Çelebi.

HACİVAT: Bu önümüzdeki **perşembe günü** cemiyet.

HOKKABAZ: Başustune ustune!” (s.927)

⁴³ Boratav, a.g.e., s.202; Örnek, a.g.e., s.175; Belgin Tezcan Aksu, “Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz”, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.1, 2018, s.400.

⁴⁴ Saat dokuzda: Güneşin batmasından üç saat önce (Eskiden kullanılan “alaturka saat” hesabına göre, güneş battığı zaman saat 12 sayılırdı. Buna “ezanî saat” de denir).

Sünnet törenlerinde müzik ve çeşitli eğlenceler tertip edilir. Şehirlerde ince saz, köylerde ise davul zurna çalınır. Eğlenceler hem çocuğu avutmak içindir hem de gelen misafirleri hoş tutmak, eğlendirmek içindir. Eğlenceler köy yerlerinde daha çok köyün delikanlılarının kendilerince icra ettikleri seyirlik oyunlar olur. Şehirde ise hokkabaz, cambaz, karagöz oyunu gibi gösteriler olur.⁴⁵ Karagöz metinlerinde de bunun örneklerini görürüz.

*“ABİDA BEY: Safâ geldiniz! —Kuzum Hacivat Çelebi, şu **hayalci** ile **hokkabazlara** da haber gönderin!*

*HACİVAT: Başüstüne efendim! Ben şimdi bir **tezkere** yazarım. Allahaismarladık! (Gider)” (s.926)*

“HACİVAT: (İçeriden.) Curcunabazlar, hokkabazlar, hazır mısınız? Çocuklar sünnet olacak!” (s.929)

Bu eğlence işinin ehemmiyetini, oyunda yanlışlıkla çocuğu yerine Karagöz’ün sünnet ettirilip, sonra sünnet olan Karagöz diye ne istediğinin ona sorulmasından anlamaktayız.

“HACİVAT: Çocukların yerine sen sünnet oldun. Ne arzu edersin âhenge dair?

*KARAGÖZ: **Köçek isterim.**” (s.932)*

“HACİVAT: (Gelir.) Karagöz’üm, nasıl? Eğlendin mi? Başka bir isteğin var mı?

*KARAGÖZ: Hacivat, **hayal isterim.***

HACİVAT: Başüstüne! (Gider.)

(Velvele ile perde kurulur, hayal başlar.)” (s.935)

---

⁴⁵ Boratav, **a.g.e.**, s.203.

Metinlerde sünnet ile ilgili geçen terimler de şunlardır:

Sünnet (s.923, 924, 929, 932)

Sünnet çocuğu (s.929, 948)

Sünnet düğünü (s.948)

Sünnet düğünü gecesi (s.948)

Sünnetçi (s.916, 925, 926)

3.4. Okul Hayatı- Eğitim

Karagöz metinlerinde eğitim ile alakalı pek çok terim geçmektedir. Daha çok da muhâverelerde Hacivat, ne kadar çok bilgisi olduğunu göstermek Karagöz'ün de bilgisizliğini ortaya dökmek için ard arda eğitimle ilgili terimler sıralanmaktadır. Bunları bilip bilmediğini Karagöz'e sorar. Karagöz oyunu metinlerinden, oyunların oynatıldığı dönemdeki eğitim hakkında bilgi sahibi olmaktadır, bilhassa kullanılan dönemin terimlerini çokça görmekteyiz.

Hacivat, Karagöz'e okuma yazma bilip bilmemek ile ilgili ardı ardına sorular sorar. Metne göre hüsn-ü hatt bilmek, kitabeti olmak, edebiyata aşina olmak, şiir tanzim etmek, yayınlanmış bir eseri olması, aruzu bilmek okur yazar olmak için beklenen şeylerdir.

*“HACİVAT: Demek, okuman yazman yok, öyle mi? (...) **Hüsn-ü hattın**⁴⁶ var mı? (...) Canım, Karagöz, çok okudun mu? **Kitâbetin**⁴⁷ var mı? (...) Karagöz, **edebiyata** âşinâ mısın? (...) **Şiir tanzim** eder misin? (...) **Âsâr-i münteşiren**⁴⁸ var mı? (...) Ne kadar gazelin var? (...) Hiç **arûz** gördün mü? (...) Aksâm-i şiiri gösteren bir fen vardır, ona “arûz” derler.” (s.266)*

⁴⁶ Hüsnühat: Güzel yazı yazma sanatı, hat sanatı. (Ayverdi, “Hüsnühat”, **a.g.e.**, s.524).

⁴⁷ Kitâbet: Yazı yazma. (Ayverdi, “Kitâbet”, **a.g.e.**, s.683).

⁴⁸ Âsar: Kitaplar, yazılmış eserler. (Ayverdi, “Âsar”, **a.g.e.**, s.72); Münteşir: (Kitap, mecmua vb. için) Basılıp neşredilmiş, yayımlanmış. (Ayverdi, “Münteşir”, **a.g.e.**, s.881).

*“HACİVAT: Karagöz, **edebiyata** âşinâ mısın?*

KARAGÖZ: Et payını aşırmam, sonra ahçıdan dayak yerim.

*HACİVAT: **Şiir tanzîm** eder misin?*

KARAGÖZ: Mükemmelini.

*HACİVAT: **Asâr-i münteşiren** var mı?*

KARAGÖZ: Amasya’da eniştem yok, amcam var.

*HACİVAT: Ne kadar **gazelin** var?*

KARAGÖZ: Altı tane kadar gazevim var.” (s.1093)

Oyunlarda geçen okuma-yazma ile ilgili tabirler şöyledir:

Mürekkep yalamak⁴⁹ (s.534, 537, 1180, 1185)

Elif yutmak (s.534)

Kağıt karalamak (s.534)

Yazı çıkarmak (s.534)

*“... çünkü câhilsin, **okuyup yazmamışsın, mürekkep yalamamışsın.**”*
(s.1180)

*“HACİVAT: **Mürekkep yaladınız** mı?*

KARAGÖZ: Evet, yaladım.

*HACİVAT: **Elif yuttunuz** mu?*

KARAGÖZ: Yuttum.

*HACİVAT: **Kâğıt karaladınız** mı?*

KARAGÖZ: Paraladım.

*HACİVAT: **Yazı çıkarabilir** misiniz?*

KARAGÖZ: Yazı çıkarması bir şey mi?” (s.534)

⁴⁹ Mürekkep yalamış: Okumuş, aydın, kültürlü (kimse). (Bu deyim, bezir işi mürekkeple yazılan yazılardaki yanlışların dille yalanarak silinmesinden çıkmıştır). (Ayverdi, “Mürekkep”, **a.g.e.**, s.883).

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: (Gülerek.) Ha ha hay, güleyim bari! Senin efendilik nene? **Okuman** yok, **yazman** yok!” (s.245)

Oyun metinlerinde Osmanlı Devleti zamanındaki Arap harfli Türkçe alfabeyi okumayı öğrenme işlenilmiştir.

HACİVAT: Elif sinesa: is.

KARAGÖZ: Herif ile seyis.

HACİVAT: “Herif ile seyis” değil! Elif sin esa: is.

KARAGÖZ: Herifsin ki seyis.

HACİVAT: Ta sün: ta

KARAGÖZ: Ta sün: ta.

HACİVAT: İs-ta.

KARAGÖZ: İsteyim ama verir misin?

HACİVAT: İs-ta.

KARAGÖZ: Bana, Hacivat, yüz tane lira ver.

HACİVAT: Öyle değil. İs-ta.

KARAGÖZ: Vermiyorsun ki!

HACİVAT: Benim dediğim gibi söyle: İs-ta.

KARAGÖZ: İs-ta.

HACİVAT: Kaf ze ötür: koz.

KARAGÖZ: Kaf ze ötür: koz

HACİVAT: Ne oldu?

KARAGÖZ: Beykoz.

HACİVAT: Değil, a canım! Kaf ze ötür: koz.

KARAGÖZ: Kaf ze ötür: koz.” (s.561)

Karagöz oyunlarından bir muhâvere ard arda Hacivat’ın Karagöz’e matematik terimleri sorması ile geçmektedir. Karagöz oyunlarında geçen matematik ve işlemler ile ilgili terimler şöyledir:⁵⁰

⁵⁰ Kudret, a.g.e., C.I, s.219-220.

A'dâd-ı mürekkebe⁵¹ (s.220)
Cebir⁵² (s.41, 220, 1033, 1184)
Cem⁵³ (s.219)
Darb⁵⁴ (s.219)
İlm-i riyâzî⁵⁵ (s.219)
Kara cümle⁵⁶ (s.219)
Kerrat⁵⁷ (s.219)
Kesr-i âdî⁵⁸ (s.220)
Kesr-i âşârî⁵⁹ (s.220)
Müsellesât⁶⁰ (s.220)
Rakam (s.219)
Taksim⁶¹ (s.220)
Ulûm ü fûnûn⁶² (s.221)

Karagöz metnlerinin çeşitli yerlerinde geçen eğitim ile ilgili tabirler şöyledir:

Anadil (s.221)
Darabe bâbı⁶³ (s.531)
Dâr-üt-tahsîl⁶⁴ (s.363)

⁵¹ A'dâd-ı mürekkebe: Bileşik sayılar. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.220).

⁵² Cebir: Niceliklerle ilgili meseleleri harfler kullanarak sâdeleşmiş denklemler şekline getiren ve bunlara âit kurallar koyan matematik kolu. (Ayverdi, "Cebir", **a.g.e.**, s.186).

⁵³ Cem: (matematik) Dört işlemin birincisi olan toplama işlemi. (Ayverdi, "Cem", **a.g.e.**, s.188).

⁵⁴ Darb-Darb: (matematik) Bir sayının diğer bir sayı kadar katını alma, çarpma, zarp. (Ayverdi, "Darp", **a.g.e.**, s.255).

⁵⁵ Riyâzî: Matematikle ilgili, riyâziyeye âit. (Ayverdi, "Riyâzî", **a.g.e.**, s.1029).

⁵⁶ Kara cümle: Aritmetikte dört işlem: Toplama, çıkarma, çarpma, bölme; hesap. (Ayverdi, "Kara", **a.g.e.**, s.624).

⁵⁷ Burada "kerrat cetveli" kastedilerek kullanılmıştır. Kerrat cetveli: (matematik) Çarpım tablosu. (Ayverdi, "Kerrat", **a.g.e.**, s.658).

⁵⁸ Kesr-i âdî: Bayağı kesir. (Ayverdi, "Kesir", **a.g.e.**, s.660).

⁵⁹ Kesr-i âşârî: Ondalık kesir. (Ayverdi, "Kesir", **a.g.e.**, s.660).

⁶⁰ Müsellesat: (matematik) Trigonometri. (Ayverdi, "Müsellesat", **a.g.e.**, s.886).

⁶¹ Taksim: (matematik) Bölme, bölü. (Ayverdi, "Taksim", **a.g.e.**, s.1195).

⁶² Ulûm: İlimler (Ayverdi, "Ulûm", **a.g.e.**, s.1283); Fûnun: Fenler, ilim kolları, bilim dalları. (Ayverdi, "Fûnun", **a.g.e.**, s.394).

⁶³ Darabe bâbı: Arapçada dilbilgisi terimi (Darabe [dövmek] Arapçada fiil çekimlerinde kullanılan örnek fiillerden biri. Bâb: Arapçada fiillerin çekim biçimlerinden her biri). (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.531).

Kalem-keş⁶⁵ (s.1173)
Lisân-ı mâder-zâd⁶⁶ (s.539)
Tahsîl-i ulûm (s.221)
Ta'lîm ü terbiye (s.409, 532).

“... niyetim “**darabe**” bâbına mürâcaat etmek.”⁶⁷ (s.531)

KARAGÖZ: Yazıcıyım.

ÇELEBİ: **Kalem-keş**?

“HACİVAT: Seni maymun seni! Sen âdetâ **lisân-ı mâder-zâd**ın olan Türkçe tekellüme bile muktedir değilsin, seni câhil musîbet!” (s.539)

Karagöz metinlerinde çoğu ilim ve ders adları geçmektedir. Bu ilim adlarının çoğu *Gazeteci* muhâveresinde anlatılmaktadır.⁶⁸ Hacivat Karagöz’e hangi ilimleri bilip bilmediğini sorar, bu sırada da ilim adlarının çoğunu sıralamış olur. Karagöz metinlerinde geçen ilim adları şöyledir:

Arûz (s.266, 535, 1093)

“HACİVAT: (...) Hiç **arûz** gördün mü?

KARAGÖZ: Gördüm. (...)

HACİVAT: Gördüğün nedir?

KARAGÖZ: Horoz.

HACİVAT: “Horoz” değil, aksâm-i şiiiri gösteren bir fen vardır, ona “**arûz**” derler.” (s.1093)

Coğrafya (s.595, 1184)

⁶⁴ Dâr-üt-tahsîl: Öğrenim yeri, okul. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.363).

⁶⁵ Kalemkeş: Kitap sayfalarının, levhaların kenârına çerçeve şeklinde çizgi çizen sanatkar, cetvelkeş. (Ayverdi, “Kalemkeş”, **a.g.e.**, s.609).

⁶⁶ Lisan-ı mâderzad: Anadili. (Ayverdi, “Lisan”, **a.g.e.**, s.745).

⁶⁷ Burada dövmenin çeşitleri gibi bir mânâda dövmek istediğini söylemek için nükte şeklinde söylenilmiştir.

⁶⁸ Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1183-1188.

Dârülfünun⁶⁹ (s.829)

“KAYSERİLİ: Ben çok ohudum, yüksek nektepten çıktım.

KARAGÖZ: Hangi mektepten?

*KAYSERİLİ: **Darülfünunîden...**” (s.829)*

Fenn-i inşâ⁷⁰ (s.1166)

Fenn-i lû’biyyat⁷¹ (s.78, 860)

Fenn-i musikî (s.73, 892, 1000)

Fenn-i şiir (s.401, 505, 952, 1065)

Fenn-i tıb (s.362, 364)

*“HACİVAT: **Fenn-i tıbbî** nazari olarak tahsil suretiyle mi elde ettin, yoksa pratik ile mi muvaffak oldun?” (s.362)*

Fünûn (s.73, 892, 1000)

Hendese⁷² (s.1184)

Hey’et⁷³ (s.1184)

Hikmet⁷⁴ (s.1184)

Hukuk (s.1184)

İleri dersi⁷⁵ (s.534)

*“HACİVAT: “**İleri dersi**” gördünüz mü? Meselâ Arabî, Fârisî?” (s.534)*

İlm-i Fârisî⁷⁶ (s.504)

İlm-i hendese⁷⁷ (s.504, 595)

⁶⁹ Dârülfünun: Üniversite. (Ayverdi, “Dârülfünun”, **a.g.e.**, s.255).

⁷⁰ İnşâ: Yazma, kaleme alma. (Ayverdi, “İnşâ”, **a.g.e.**, s.566).

⁷¹ Lu’b: Oyun. (Ayverdi, “Lu’b”, **a.g.e.**, s.747).

⁷² Hendese: Geometri. (Ayverdi, “Hendese”, **a.g.e.**, s.496).

⁷³ Heyet: (eski kelime, anlam) Astronomi ilmi. (Ayverdi, “Heyet”, **a.g.e.**, s.501).

⁷⁴ Hikmet: 1. (eski kelime, anlam) Felsefe. 2. Fizik ilmi, hikmet-i tabîyye. (Ayverdi, “Hikmet”, **a.g.e.**, s.507).

⁷⁵ İleri dersi: “Ufak dersler”den sonra okunan daha yüksek dersler. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.534).

⁷⁶ Fârisî: Farsça, Acemce, İran dili. (Ayverdi, “Fârisî”, **a.g.e.**, s.369).

“*HACİVAT: Bir yâr-i kafâdâr olsa, geliverse, şu dört gûşe hayme üzre kadem bassa, ebyât⁷⁸ bilse, arabîyyât⁷⁹ bilse, ilm-i hendese, ilm-i Fârisî, ilm-i taktakî, ilm-i vakvakî...*” (s.504)

İlm-i hikmet (s.595, 1210)

İlm-i idâre⁸⁰ (s.1185)

İlm-i riyâzî⁸¹ (s.219)

İlm-i taktakî⁸² (s.504)

İlm-i tıb (s.360)

İlm-i usturlab (s.937)

İlm-i vakvakî⁸³ (s.504)

İstatistik (s.1185)

Mantık⁸⁴ (s.535, 539, 1185)

Sarf⁸⁵ (s.534)

Servet fenni⁸⁶ (s.1185)

Tarih (s.1185)

Ufak dersler⁸⁷ (s.534)

“*HACİVAT: Canım, lâtifeyi bırak! Ufak derslerden “Risâle-i Ahlâk”, “Medhal-i Kavâid”, “Hikâye-i Müntehabe” filân gibi.*” (s.534)

⁷⁷ Hendese: Geometri. (Ayverdi, “Hendese”, **a.g.e.**, s.496).

⁷⁸ Ebyat: İkişer mısradan ibâret manzum sözler, beyitler. (Ayverdi, “Ebyat”, **a.g.e.**, s.320).

⁷⁹ Arabiyat: Arap dili ve edebiyâtıyla ilgili bilgiler. (Ayverdi, “Arabiyat”, **a.g.e.**, s.62).

⁸⁰ İdâre: Sadece gerektiği kadar harcama, tutumlu davranma, tasarruf, iktisat. (Ayverdi, “İdâre”, **a.g.e.**, s.538).

⁸¹ Riyâzî: Matematikle ilgili, riyâziyeye âit. (Ayverdi, “Riyâzî”, **a.g.e.**, s.1029).

⁸² İlm-i taktakî: Hacivat’ın nüktesidir. Belki de, ilm-i taktî: Şiirde ölçüğün durak yerlerini gösterme bilgisine bir nükte yapılmıştır. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.504).

⁸³ İlm-i vakvakî, Hacivat’ın bir nüktesidir. Benzer sesli bir ilim var ise atlanılmaması için burada yer vermek istedik.

⁸⁴ Mantık: Felsefenin doğru düşünmenin usûl ve kurallarından bahseden kolu. (Ayverdi, “Mantık”, **a.g.e.**, s.770).

⁸⁵ Sarf: (dil bilgisi) Şekil bilgisi (Ayverdi, “Sarf”, **a.g.e.**, s.1062).

⁸⁶ Servet fenni: İktisat, ekonomi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1185).

⁸⁷ Ufak dersler: Eskiden, alfabeyi sökmüş olan öğrencilerin ilk bilgi dersleri. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.534).

Ulûm-i riyâziye⁸⁸ (s.1184)

Ulûm ü fûnûn (s.221)

Umûr-i siyâsiye (s.1185).

Eğitimle ilgili kitaplar, gazeteler, yazı ile ilgili terimler de geçmektedir. Kanlı Kavak oyununun muhâveresinde, muhâvere boyu Hacivat Karagöz’e eğitimle ilgili sorular sorar, ard arda terimler sıralayıp bilip bilmediğini sorar.⁸⁹ Karagöz oyunlarında geçen ilgili kelimeler şöyledir:

Arûzî⁹⁰ (s.595)

“HACİVAT: Ben sana hasta hocalığını sormadım. “— ‘Arûzî’ derler bir kitap vardır, o kitabı okudun mu?” diyorum.

KARAGÖZ: Okudum.” (s.595)

Avâmil⁹¹ (s.535, 538)

Binâ⁹² (s.535, 538)

“KARAGÖZ: Hay hay!

HACİVAT: “Binâ”ya çıktınız mı?

KARAGÖZ: Çıktım.” (s.535)

“HACİVAT: Hani “Binâ”ya çıktım” dedin?

KARAGÖZ: Binâya reçberlik ettiğim tarihte omuzumda çamur teknesiyle çıktım.” (s.538)

Bostan⁹³ (s.222)

⁸⁸ Riyâzî: Matematikle ilgili, riyâziyeye âit. (Ayverdi, “Riyâzî”, **a.g.e.**, s.1029).

⁸⁹ Kudret, **a.g.e.**, C.II, s. 534-539.

⁹⁰ Arûzî: Aruz kitabı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.595).

⁹¹ Avâmil: Arapça’da kelime sonlarının okunuşuyla ilgili konuları ihtivâ eden gramer bölümü. (Ayverdi, “Avâmil”, **a.g.e.**, s.86).

⁹² Binâ: Arapça fiil çatılarından bahseden gramer kitabı. (Ayverdi, “Binâ”, **a.g.e.**, s.150).

Dîvan⁹⁴ (s.535, 539, 609, 635, 765)

“KARAGÖZ: *Köşe penceresine çekilirim, **divan** müstaklâ⁹⁵ buyururum.*” (s.609)

“Kulunuz *köşe-i inzivâya çekilüp **dîvan** mükâleme ediyordum.*” (s.635)

“HACİVAT: Karagöz, demek ki evde boş vakit geçirmiyorsun. **Divan** mütâlaa buyuruyorsunuz, bazı edebiyata dair şeyler okuyorsunuz değil mi?” (s.765)

“ÂŞIK HAŞAN: *Âşık, ben bir **divan** okuyorum.*” (s.968)

Emsile⁹⁶ (s.535, 538)

Gazete (s.590)

“KARAGÖZ: **Gazete** mütâlaa buyuruyorum.

HACİVAT: *Aman efendim, rica ederim, gelin de anlatın bakalım, ne havadisler var.*” (s.590)

Gülistân⁹⁷ (s.222, 535, 539)

Hâfız Divanı⁹⁸ (s.535, 539)

Hikâye-i Müntehabe⁹⁹ (s.534)

İzhâr¹⁰⁰ (s.535, 538, 788)

---

⁹³ Bostan: Fars şairi Şeyh Sadî Şirazî'nin (? - 1292) eseri.

⁹⁴ Dîvan: Eskiden şâirlerin aruz vezniyle yazdıkları şiirlerini, nazım şekillerine ve kâfiyelerinin son harfine göre belli bir sıraya bağlı kalarak düzenledikleri şiir mecmuası (Önceleri “herhangi bir konu üzerinde yazılmış eser” mânâsına gelirdi). (Ayverdi, “Dîvan”, **a.g.e.**, s.291) .

⁹⁵ “Mütâlaa” demek istiyor. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1116) ; Mütâlaa: Düşünerek, anlayarak okuma. (Ayverdi, “Mütâlaa”, **a.g.e.**, s.894).

⁹⁶ Emsile: Arapça gramer öğretiminde ilk okutulan ve içinde fiil çekimleri bulunan kitap. (Ayverdi, “Emsile”, **a.g.e.**, s.342).

⁹⁷ Gülistân: Fars şairi Sadî'nin (? - 1292) eseri. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

⁹⁸ Hâfız Divanı: Fars şairi Hâfız'ın (? - 1388) eseri. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

⁹⁹ Hikâye-i Müntehabe (Hikâyât-ı Müntehabe): Manastırlı Mehmed Rifat'ın (1851-1907) eseri.

*İzzî*¹⁰¹ (s.535, 538)

*Kâfiye*¹⁰² (s.535, 538)

*Kavâid*¹⁰³-i *Fârisî* (s.535)

*Maksûd*¹⁰⁴ (s.535, 538, 980)

*Medhal-i Kavâid*¹⁰⁵ (s.534)

Mektup (s.91, 116, 469, 812, 830, 1057, 1154, 1155, 1160, 1161, 1164, 1173, 1176)

*Merah*¹⁰⁶ (535)

*Pend-i Attâr*¹⁰⁷ (s.535, 539)

*Risâle-i Ahlâk*¹⁰⁸ (s.534, 537)

Sabah gazetesi (s.86)

“KARAGÖZ: Öyle yapacağınıza, **Sabah** gazetesine bir ilân vereydin!”
(s.86)

*Subha-i Sıbyân*¹⁰⁹ (s.535)

*Ta’lîm-i Fârisî*¹¹⁰ (s.535, 539)

*Tuhfe-i Vehbî*¹¹¹ (s.535, 539)

Metinlerde geçen şâir adları da şöyledir:

¹⁰⁰ İzhâr: Birgivî Mehmet Efendi’nin Arap dili üzerine yazdığı dilbilgisi kitabı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.534).

¹⁰¹ İzzî: İzzî Risâlesi. Arapça ünlü bir dilbilgisi kitabı. Türkçeye *Tergîbiyye* (1292/1875) adıyla çevrilmiştir. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

¹⁰² Kâfiye: İbnü’l Hâcib’in Arapça dilbilgisi kitabı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

¹⁰³ Kavâid: (kısaltma yoluyla) Dil bilgisi kuralları ve bu kurallara âit kitap, gramer kitabı. (Ayverdi, “Kavâid”, **a.g.e.**, s.641).

¹⁰⁴ Maksûd: Arapça ünlü bir dilbilgisi kitabı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

¹⁰⁵ Medhal-i Kavâid: Ahmed Cevdet Paşa’nın (1822 - 1895) eseri. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.534).

¹⁰⁶ Merah: İbn Mes’ud’un eseri. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

¹⁰⁷ Pend-i Attâr: Fars şairi Feridüddin Attâr’ın (XII/XIII.yüzyıl) eseri. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

¹⁰⁸ Risâle-i Ahlâk: Bu ad altında, öğrenciler için kaleme alınmış, Mehmed Sadık Rifat Paşa (1807 - 1856), Ali Nazima (1861-1935) ve Osman Nevres’in kitapları vardır. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.534).

¹⁰⁹ Subha-i Sıbyân: Çocuklar için hazırlanmış Arapça-Türkçe manzum sözlük. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

¹¹⁰ Ta’lîm-i Fârisî: Ahmet Kemal Paşa’nın (1808 - 1888) El-Ta’lîm-el-Fârisî adlı eseri. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

¹¹¹ Tuhfe-i Vehbî: Sünbül-zâde Vehbî’nin (1719 - 1809) eseri. Farsçadan Türkçeye manzum sözlük. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.535).

Fuzulî¹¹² (s.678, 679)

Gevherî (s.896)

Şeyh Sadî (s.222).

Karagöz metinlerinde geçen eğitimle ilgili mekânlar da şöyledir:

Dershâne (s.610)

Ebusina¹¹³ Kütüphanesi (s.699)

İbtidâî¹¹⁴ (s.534)

“KARAGÖZ: Başladım ya, ne sandın?

HACİVAT: Başladığınız mektep *ibtidâî* mi yoksa *rüşdiye* mi idi?

KARAGÖZ: Ulan, ne eşeksin be! *İbtidâ ben başladım.*” (s.534)

Kalem-keş¹¹⁵ (s.1173)

Kütüphâne (s.122, 158, 306, 610, 699, 1203)

Mektep (s.164, 226, 298, 410, 534, 537, 560, 561, 595, 765, 829, 1011, 1045, 1089, 1210)

“HACİVAT: Hay eşek hay! Hani “**Mektep** gördüm, mektebe başladım” dedin. Mektep gören böyle ebkem¹¹⁶ mi olur? Es’ilemin hiçbirine sathî olsun cevap veremedin.

KARAGÖZ: Ayol, ben **mektebe** başladım ama, **mektep** yapılırken reçberlikle¹¹⁷ başladım, çok çalıştım, ırgatbaşı olmak kısmet olmadı.” (s.537)

¹¹² Metinlerdeki beyitlerde geçmektedir, metinlerdeki tipler arasındaki konuşmalarda değil.

¹¹³ İbn Sina.

¹¹⁴ İptidâî-İbtidâî: (kısaltma yoluyla) (eski kelime, anlam) İlkokul. (Ayverdi, “İptidâî”, **a.g.e.**, s.569) .

¹¹⁵ Kalemkeş: Kitap sayfalarının, levhaların kenârına çerçeve şeklinde çizgi çizen sanatkar, cetvelkeş. (Ayverdi, “Kalemkeş”, **a.g.e.**, s.609).

¹¹⁶ Ebkem: Dilsiz, lâl (Ayverdi, “Ebkem”, **a.g.e.**, s.320).

¹¹⁷ Rençper/Rençber: (Halk ağzında reçper ve ireçper şeklinde kullanılır.)1. Tarla, bağ bahçe ve yapı işlerinde çalışan, taş, toprak taşımak, kazmak vb. ağır işler yapan gündelikçi, ırgat. 2. Geçimini toprağı ekip biçerek sağlayan kimse, çiftçi. (Ayverdi, “Rençper”, **a.g.e.**, s.1021).

“*HACİVAT: Öyle geceleme değıl! Vaktiyle **mektepe** okuyup yazaydın böyle güçlük çekmezdin.*” (s.560)

Paris Darülfünunu (s.829)

Rüşdiye¹¹⁸ (s.534).

Metinlerde geçen, oyunları yer aldığı dönemde kullanılan, eğitimi görülen revaçta olan yabancı diller şunlardır:

Almanca (s.193, 1206)

Arabî (s.73, 94, 286, 354, 401, 530, 534, 536, 538, 662, 706, 892, 952, 1000, 1065)

“*HACİVAT: Anlaşıldı, Arabîden bir şey bilmiyorsun. Bir de Fârisiden sorayım. “Men” demek ne demek? “Tu” demek ne demek?*

KARAGÖZ: Tuu senin suratına! Durup dururken suratıma tükürmeye ne hakkın var?

HACİVAT: Fârisîce “men” demek “ben” demek, “tu” demek “sen” demek.” (s.536)

Arabiyyât¹¹⁹ (s.504, 937)

Arapça (s.402)

Aryabca¹²⁰ (s.222)

Bulgarca (s.1187)

Ermenice (s.845, 1187)

Fârisî (s.73, 79, 138, 286, 354, 401, 530, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 662, 706, 892, 952, 1000, 1048, 1065)

¹¹⁸ Rüştiye-Rüşdiye: Eskiden orta okul derecesindeki mektep. (Ayverdi, “Rüştiye”, **a.g.e.**, s.1036).

¹¹⁹ Arabiyat: Arap dili ve edebiyatıyla ilgili bilgiler. (Ayverdi, “Arabiyat”, **a.g.e.**, s.62).

¹²⁰ Aryabca: Arapça (Ermeni ağzı). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.222).

“*HACİVAT: Fârisîde “Ta’lîm-i Fârisî” “Kavâid-i Fârisî”, “Tuhfe-i Vehbî”, “Subha-i Sıbyân”, “Pend-i Attâr”, “Gülistân”, “Arûz”, “Hâfız Divanı”?*” (s.535)

Fârisiyyât¹²¹ (s.937)

Farizice¹²² (s.222)

Fransızca (s.361, 370, 386, 1187, 1252).

Karagöz metinlerinde geçen eğitim ile ilgili malzeme, âlet-edevât isimleri de şunlardır:

Ak yayla¹²³ s.(1161)

Beyâz¹²⁴ (s.354)

Cızukdurucu¹²⁵ (s.1161)

Divit¹²⁶ (s.331, 700)

Gönye (s.609)

Gümüş mürekkep (s.1231)

Hilal¹²⁷ (s.474)

Hokka (s.106, 537, 946, 1154, 1169)

Kâğıt/Kâğıd (s.87, 509, 534, 537, 598, 797, 1037, 1067, 1068, 1137, 1154, 1155, 1157, 1161, 1168, 1169)

Kalem (s.932, 1082, 1154, 1155, 1157, 1161, 1167, 1168, 1169)

Katran çömleği (s.1161)

“*TÜRK: Hani katran çömleği?*”

¹²¹ Fârisiyat: Fars dili ve edebiyâtı, Fars dili ve edebiyâtıyla ilgili bilgiler. (Ayverdi, “Fârisiyat”, **a.g.e.**, s.369).

¹²² Farizice: Farisî, Farsça (Ermeni ağzı). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.222).

¹²³ Ak yayla: Kağıt. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s. 1161).

¹²⁴ Beyaz kelimesi, metnin burasında “beyaz kâğıt” manasında kullanılmıştır.

¹²⁵ Cızukdurucu: Yazıcı (Cızukdurmak: çiziktirmek, yazmak). (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s. 1161).

¹²⁶ Divit: Eskiden belde taşınan, mâdenden, bâzan gümüşten yapılan hokkası ile kalemi bir arada bir nevi yazı takımı, devat. (Ayverdi, “Divit”, **a.g.e.**, s.292).

¹²⁷ Hilâl-Hilâl: Yazma Kur’ân-ı Kerim’leri okuyan küçük çocukların satırları tâkip etmek için kelimeler üstünde gezdirdikleri, ucu sivri, ince zarif çubuklara verilen isim. (Ayverdi, “Hilâl”, **a.g.e.**, s.502).

KARAGÖZ: *Dehey meret! — Hacivat, “Katran çömleği”ni soruyor.*

HACİVAT: *Mürekkep hokkasını soruyor.*

KARAGÖZ: *İste katran çömleği!” (s.1161)*

Mühre¹²⁸ (s.1017)

“KARAGÖZ: *Mühreniz içeriki odada yazıhanenin yanında duruyor; isterseniz getireyim.*” (s.1017)

Mürekkep (s.247, 317, 534, 537, 1157, 1161, 1180, 1185, 1231),
mürekkep hokkası (s.1161)

Mürekkep hokkası (s.1161)

Pergel¹²⁹ (s.609)

Yazı takımı¹³⁰ (s.696, 700)

Zarf (s.538)

Metinlerde eğitimde hocaya nasıl saygı gösterilmesi gerektiği ile ilgili davranışları da görmekteyiz. Hacivat bazen Karagöz’ün hocası rolüne girmektedir. Dolayısıyla kimi zaman elini öpmesini, kimi zaman da eski usul eğitim şekli olan önünde diz kırıp oturmasını ister.

“HACİVAT: *Saçma söyleme. Gel sen benim elimi öp...*

KARAGÖZ: *Neden o?*

HACİVAT: *Şu andan itibâren senin hocan. oluyorum. (...)*

HACİVAT: *Hocanın önünde ayakta durmak olmaz, **kır dizlerini** bakayım.*

KARAGÖZ: *Ondan sonra doğru miskinhâneye¹³¹; ekmek elden, su gölden.*

¹²⁸ Mühre: Kâğıtları cilâlamak, parlak, pürüzsüz ve kolay yazılır duruma getirmek için kullanılan, billûr veya istiridyeye kabuğundan yapılmış yuvarlak âlet. (Ayverdi, “Mühre”, **a.g.e.**, s.871).

¹²⁹ Pergel: Yay veya dâire çizmekte yahut ölçmekte kullanılan, baş taraflarından birbirine eklemellenmiş açılır kapanır iki koldan ibâret âlet. (Ayverdi, “Pergel”, **a.g.e.**, s.989).

¹³⁰ “Yazı takımı” metinlerde geçmemektedir. *Mal Çıkarma* oyununun muhâveresinde kuyudan çıkan eşyalar içinde, tasvir olarak geçmektedir.

¹³¹ Miskinhâne: 1.Eskiden cüzamlıların toplumdan ayrı ve bir arada yaşadıkları yer. 2. (mecâzî) İşi gücü olmayanların toplanıp tembel tembel oturdukları yer, miskinler tekkesi. (Ayverdi, “Miskinhâne”, **a.g.e.**, s.829).

HACİVAT: İlâhi çok yaşa, yâni, önümde diz çok dersini vereyim.” (s.203)

“HACİVAT: Öyle gecelemek değil! Vaktiyle mektepte okuyup yazaydın böyle güçlük çekmezdin.

KARAGÖZ: Ne yapayım, Hacivat? Böyle câhil kaldık.

HACİVAT: Ben bu akşam seni adam edeceğim. Gel, **elimi öp!**

KARAGÖZ: Senin elin öpülür mü, kirlidir.

HACİVAT: Gel, öp elimi!

KARAGÖZ: Öpeyim. (Öper.)

HACİVAT: El öpmekle ağız aşınmaz, **öp elimi!**

KARAGÖZ: Öpeyim. (Öper.)

HACİVAT: Ben sana hocalık edeceğim, **öp elimi!**

KARAGÖZ: Öpeyim. (Öper.)

HACİVAT: Karagöz, hocanın yanında öyle durulmaz; kendini çek çevir!

KARAGÖZ: Ulan, ben lâstikli miyim?

HACİVAT: Öylesi değil. Hocanın yanında terbiyeli durmalı. **Göğsünü kavuştur!**

KARAGÖZ: Hacivat’a dayak atacağım ama sabrediyorum.

HACİVAT: Hoca hakkı ana-baba hakkından büyüktür, onun için bana itaate daima mecbursun, **öp elimi!**

KARAGÖZ: Öpeyim kerata! (Öper.) — Beni maymun gibi oynatıyor.

HACİVAT: Adam olmaya yüz tuttun, **öp elimi!**” (s.560)

“HACİVAT: Eksik olma benim refikim Karagöz, **öp elimi!**

KARAGÖZ: Öpelim, hoca efendi! (Öper.)

HACİVAT: Meşhuur bir sözdür: El öpmekle ağız aşınmaz. **Öp elimi!**

KARAGÖZ: (Öper.) Âdeta hiddetleniyorum!

HACİVAT: Sen benim elimi nasıl öpüyorsan, kullar, halayıklar da senin elini öyle öpsünler! **Öp elimi!**

KARAGÖZ: Öpeyim. (Öper.)

HACİVAT: Karagöz, ben senden nasıl memnun oluyorsam, sonra sen de benden memnun olursun. **Öp elimi!**

KARAGÖZ: *Hoca efendi, valide selâm söyledi, çamaşır yıkayacaklar, “—Minderini al da gel.” dedi.*

HACİVAT: *Bak terbiyesize! Hiç mektepten minder verilir mi? **Diz çök** bakayım!*

KARAGÖZ: *Ulan, ömrüm içinde diz çöküp oturmamışım, nasıl diz çökerim?*

HACİVAT: **Diz çök!**

KARAGÖZ: *(Diz çöker.) Güç belâ oturabildim.” (s.561)*

Oyun metinlerinde, okuma tercihleri vasıtasıyla alafrangalık- alaturkalık çekişmesine de göndermeler yapılmıştır. *Yalova Sefası* oyununun giriş bölümünde Karagöz’ün kendi kendine konuşurken sözde aydınlara nükteli bir göndermesi vardır. Köşe penceresinde sabah gazete okuyup kahvaltı etmek halka, roman okuyup sütlü kahve içmek ise sözde özentî aydınlara izâfe ediliyor: “*Karagöz Beyefendi gazete mi müştakla¹³² buyuruyor, orman¹³³ mı nazar-ı tedkîkten geçiriyor, sütlü kahvesini mi içiyor, yoksa kahvaltı mı tenâvül buyuruyor?*”¹³⁴ Bununla birlikte Karagöz Kırınlar oyununda mütâlaa ettiği şeyin “*Kulunuz köşe-i inzivaya çekilüp dîvan mükâleme ediyordum.*”¹³⁵ şeklinde dîvan olduğunu söyler. Burada da devirler içinde okunan şeylerinde farklılık gösterdiğini görebilmekteyiz. Kırınlar oyununun oynandığı dönemde divan okumak revaçta iken, *Yalova Sefası* oyununun sergilendiği devirlerde gazete ya da romanın revaçta olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

3.5. Askerlik

Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan askerlik; askere giden erkek için olsun, evde oğlunu bekleyen aile ya da eşini bekleyen kadın, babasını bekleyen

¹³² “Mütâlaa” demek istiyor. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1116); Mütâlaa: Düşünerek, anlayarak okuma. (Ayverdi, “Mütâlaa”, **a.g.e.**, s.894).

¹³³ Orman: “Roman” demek istiyor. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1116).

¹³⁴ Kudret, **a.g.e.**, C.III, 1116.

¹³⁵ Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.635.

çocuk için olsun çok önemli hatıraların belleklere kazındığı geçiş dönemlerinden biridir.

Karagöz metinlerinde askerlikle ilgili hiçbir bilgi, terim ya da ifadeye rastlanılmamıştır. Karagöz'ün bir güldürü olması sebebiyle devrin siyasî-askerî işlerine, konularına girmemek adına bu geçiş döneminin bahsinin geçmediğini de düşünebiliriz.

Sadece askerlerin talim yaptıkları yerin adı metinlerin bir yerinde Talimhane¹³⁶ (611) şeklindedir.

3.6. Evlenme

Evlenme, insanın hayatındaki ikinci önemli geçiş dönemidir. Evlilik, kız için de erkek için de aileler için de yeni bir hayata, yeni bir döneme başlangıçtır. Kız gelin gittiği evin, köyün, yörenin âdetlerini öğrenerek, uyum sağlamaya çalışacaktır; erkek ise evinin geçimini sağlama sorumluluğunu almayı öğrenecektir.

Türk kültüründe, aile kavramı çok kuvvetlidir. Aile demek, ocak demektir, soy demektir. Aile her daim birlikte tutulmaya çalışılır. Türk kültüründe evlilik, devam ettirilmesi esas olan bir dönemdir. Bu yüzden gelini ve damadı seçme aşamasından, çeyizine, kınasından düğününe kadar her bir aşama ilmek ilmek dokunur kültürümüzde. Evlilik mefhumu sadece Türk kültüründe değil, dünyanın her yerinde çok önemli bir yere sahiptir. Her kültür kendine göre değişmez kalıplarda merasimler, törenler, ritüeller edinmiştir. Bu yüzden evlilik süreci başlı başına, halk bilimi unsurlarının önemli bir kısmını barındırmaktadır. Çok sayıda âdet, gelenek, görenek, töre bu geçiş döneminin ritüelleridir.¹³⁷ Karagöz metinlerinde de evlilik ile ilgili birçok unsur görmekteyiz.

¹³⁶ Tâlimhâne: Askerlerin tâlim yaptıkları alan. (Ayverdi, “Tâlimhâne”, **a.g.e.**, s.1197).

¹³⁷ Sedat Veyis Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s.185.

Evlilik ile ilgili olarak ilkin metinde geçen evlilik, düğün, gelin, damat ve ilgili şeylerin terimleri şöyledir:

Akd-i izdivâc (s.1006)

“KARAGÖZ: Efendinin ne **düğünü** var?

HACİVAT: Kendisinin bir kızı var, diğer bir zâta **akd-i izdivâc** ile verecek.” (s.1006)

Arûs¹³⁸ (s.1018)

“ZÜHRE’NİN BABASI: Kızım ne zaman **arûs** oldu?” (s.1018)

Bakire (s.1017)

Bekâr (s.173, 175, 226, 247, 286, 402, 442, 817)

Damat (s.250, 251, 253, 254, 255, 349, 577, 797, 1078, 1084)

Dul (s.1072)

“ÇELEBİ: Canım, efendim! Mutlak **kız** olması farz değil ya! **Dul** da olsa olur.” (s.1072)

Gelin (s.236, 254, 258, 259, 281, 484, 493)

Gelin arabası (s.236, 256)

Gelin evi (s.255)

Gelin hanım (s.250)

Gelinlik kız (s.328)

Kız (bakire) (s.1072)

Seyyibe¹³⁹ (s.1017).

¹³⁸ Arus: Gelin. (Ayverdi, “Arus”, **a.g.e.**, s.70).

¹³⁹ Seyyib-Seyyibe: Dul (kadın) (Ayverdi, “Seyyib”, **a.g.e.**, s.1097).

“ZÜHRE’NİN BABASI: Benim kızım **seyyibe** mi, yoksa **bakire** mi?”
(s.1017)

Bu terimlerle birlikte evli olmak demek olan “bir yastıkta kocamak” tabiri metinlerde bir yerde geçmiştir:

“İkiniz bir yastıkta zıbarün!” (s.1084)

Evlilik çağına gelmiş kız ve erkeklerin, evlenmek istediklerini belli etmek için yaptıkları şeyler ve kullandıkları ifadeler vardır. *Ters Evlenme* oyununda Hacivat, Karagöz’ü bir kızmış gibi sarhoşa vermeyi planlar. Amaç sarhoşu tövbe ettirmek hem de kız bulamadılar diye Sarhoş’un hiddetlenmesini engellemektir. Aşağıdaki nasihatları Hacivat, Karagöz’e söylemiş olsa da buradan evlenmek isteyen kızların evde buna benzer sözler sarfettiklerini anlamaktayız:

“KARAGÖZ: Haydi bu iş oldu diyelim. Evdekine nasıl meram anlatırız?

HACIVAT: Ona kalırsa, o kolay.

KARAGÖZ: Bizimki lâkırdı anlamaz.

HACIVAT: Karagöz, sen şimdi eve gidersin, “—Ben kızmışım, **vaktim geldi, beni kocaya ver**. Böyle evlerde kapalı bana iş gördürüyorsun. Benim gençliğim geçerse sonra beni kimse almaz, **koca isterim!**” diye bağır.” (s.1075)

“KARAGÖZ: (İçeriden) Ben **koca isterim!** Sen beni evlerde kapadın, çamaşır yıkat, tahta sildir, ben tanımam. **Koca isterim koca!** (...)

HACIVAT: Canım, öyle şey olmaz! Sen git, evde gene gürültüyü bas, “—**Benim vaktim geçiyor, koca isterim, beni evlerde kapadın!**” de.” (s.1076)

Karagöz metinlerinde birkaç yerde “mart kedisi” ile ilgili ifadeler geçmektedir. Bu ifadeler kızın artık evlenmek istediğini belirtmek amaçlıdır. Halk kültürümüzde aynı buna benzer bir âdetimiz bulunmaktadır. Pertev Naili Boratav’ın kitabında yer verdiği bu âdet şu şekilde geçmektedir:

Eskiden, Çankırı'da, evlenme çağları geçmeğe başlayan genç kızlar, dam üstüne çıkıp miyavlarlarmış. Bir rivayete göre kızın biri bunu bir türlü nefesine yedirememiş. Ama sonunda çaresiz kalınca, damın üstüne çıkmış ve “Töreniz batsın, miyav!” diye bağırılmış. Bu töre her halde çok eski olmalı; Dede Korkut Kitabı'nda, erkekten hoşlanan kız için kullanılan “kedisi mavladı” deyimini ile bu töre arasındaki ilişki açıkça beliriyor; töre, genç kızın, baş göz edilme zamanının geldiğini anlatımlamasını, **mart kedilerinin damlarda dolaşp miyavlamaları** ile simgeliyor.¹⁴⁰

Bu âdeti Karagöz metinlerinde de şu şekilde görmekteyiz:

“**KARAGÖZ:** (Aşağı gelir.) *Ey kavak! Sen hâlâ burada mısın? (Yukarıdan bir Cin gelir, “miyav” diye bağırır.) — Ulan! Mart ayına daha vakit var ama, kediler vakitsiz kızmış*” (s.246)

“**KARAGÖZ:** *Martta gezerim damdan dama.*” (s.1068)

“(Karagöz eve gelir, kapıyı çalar.)

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (İçeriden.) *Herif, nerede kaldın?*

KARAGÖZ: *Herif kim? Ben kızmışım, mart da geçti ama, ben kızmışım.*

Koca isterim koca!

KARAGÖZ'ÜN KARISI: *Herif, kime kızdın? Kızdınsa dama çık!*” (s.1076)

3.6.1. Kız Beğenme, Kız İsteme

“Kız bakma, kız arama, kız soruşturma, görücü çıkma, dünür gezme” gibi çeşitli adlar da alan kız beğenme evliliğin en önemli aşamalarındandır¹⁴¹ [görücü (1079, 1080)]. Görücülük iki aile arasında bağın sağlanmasına vesile olmaktır. İlk adım erkek tarafına düşer.¹⁴² Evlenecek erkeğin, aile üyelerinden, akrabalarından ve komşularından seçilen kadınlar önceden seçilen ya da tavsip edilen kızın evine

¹⁴⁰ Boratav, **a.g.e.**, s.210.

¹⁴¹ Örnek, **a.g.e.**, s.185-186, 190.

¹⁴² Boratav, **a.g.e.**, s.213.

giderler. Bu vesile ile hem kızı daha yakından incelemiş olurlar hem de niyetlerini belli etmiş olurlar. Bu ziyaretten sonra erkek tarafı kız hakkındaki daha ayrıntılı bilgi toplar, kız tarafı da damat hakkında bilgi edinmeye başlar. Eğer her iki taraf da bu evliliğe onay verirse görücülerin aradaki vazifesi bitmiş olur. Görücü usulü evlilikte, gelin ile damattan ziyade, ailelerin söz hakkı daha çok vardır. Oyunda görücülük ile ilgili ifadeler şöyle geçmektedir:

“(Hacivat gider. Şarkı ile **görücüler** gelirler. Önde Kayınvâlîde Hanım, onun arkasında Görümce Hanım, en arkada bir Komşu Kadın perdeye gelirler.)” (s.1079)

“GÖRÜMCE HANIM: Efendim, gelinin evi küçükmüş de, bizi kapısının önünde bekliyecekmiş.

KOMŞU KADIN: Hiç bunu da işitmedim! Kocaya varacak kız görücülere sokak kapısının önünde mi görünür?” (s.1080)

KARAGÖZ: Ben de şaşırdım kaldım ne yapacağımı.

HACİVAT: Gel, seni evlendirelim.

KARAGÖZ: Bana münasip bir şey olursa ben de rahat olurum.

HACİVAT: Bizim arka sokakta Ekemeke-zâde’lerin¹⁴³ kızı var, onu sana uydurayım.

KARAGÖZ: Bana uyduracağına babana uydur!

HACİVAT: Canım, öyle değil! Lâkırdıyı ters anlama! O kızı sana alıvereyim olmaz mı?

KARAGÖZ: Olur.

HACİVAT: Ben şimdi gider, kızın vâlidesi ile görüşürüm.

KARAGÖZ: Hacivat, al da gel!

HACİVAT: Mahallebiciden mahallebi mi alıyoruz? Dur bakalım, söz kesilsin!

¹⁴³ Ekemeke (Eke-meke): Kekeme. (“..Şehzâde ‘lâ’ ve ‘naam’ dimeğe muvaffak olamayarak tebessümle eke-meke deyü kekelemekle...” Ali Aziz Efendi, **Muhayyelât-ı Aziz Efendi**, İstanbul, 1284, s.67; aktaran Kudret, **a.g.e.**, C.I, 248).

KARAGÖZ: Kesildikten sonra mı alacağız?

HACİVAT: Elbette! Bakalım ne diyecekler? Ben gidiyorum!” (s.248)

Halk kültürümüzde özellikle köylerde ve kasabalarda kızın evlilik için fazla yaşının geçmemesi gerektiği düşüncesi hâlâ devam etmektedir. Metinlerde kıza kısmet çıkması ve yaşın geçmemesi mevzusu üzerine değinilmiştir:

“ŞİRİNİN ANASI: Bu günlerde, Hacivat Çelebi, çok canım sıkılıyor.

HACİVAT: Ne gibi efendim?

*ŞİRİNİN ANASI: Ne gibi olacak! Şirin Hanım'm **kısmeti çıkıp** da bir kocaya veremedik.*

*HACİVAT: Efendim, onun adı Şirin, talihi de şirindir, elbette **çık**ar **kısmeti**.*

KARAGÖZ: Gönder Hacivat bana Meddah İsmet'i.¹⁴⁴

*ŞİRİNİN ANASI: Öyle, Hacivat, ama, **kız kısmı yirmi yaşını geçerse biraz ağırlaşır.**” (s.419)*

Kız bulmak için bahşış verildiği olmaktadır. Çelebi evlenmek istemektedir ve kendisine kız bulması için Hacivat'a bahşış verir.

“ÇELEBİ: (...) Hacivat Çelebi, geçen sabah bu işe dair valide ile görüşürken, “Bu işi ancak Hacivat Çelebi yapar” diyerek konuşurken o da yanımıza geldi “— Zaten biz vâlide ile görüştük, şu iki beşibiryerdeyi al, Hacivat'a götür, bana göre bir kız bulsun” diye beni gönderdiler.” (s.1072)

Metinlerde kızını vermeye razı olmanın ifadesi vardır. Ağa, önce damada kızını verdiğini, sonra da kendi kızına, onu delikanlıya verdiğini söyler.

“KARAGÖZ: Buraya gel!... (Dâniş gelir.) Gel!... — İşte delikanlı burda.

AĞA: Bana bak! Sana kızımı verdim.

¹⁴⁴ Meddah İsmet (1851-1914): Ünlü meddah ve ortaoyuncusu. Camcı esnafındandı. Ölümünden sonra, Beşiktaş'ta bir sokağa “Meddah İsmet Sokağı” adı verilmiştir. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.419).

DÂNİŞ: Ah, teşekkürler ederim!

AĞA: Kızım, seni de ona verdim.” (s.525)

Evlilik aşamasında gelinin ya da damadın anne ve babasının birlikte karar verdiklerini metinlerde görmekteyiz. *Tahir ile Zühre* oyununda Zühre’nin Babası, Zühre’nin Anası’na sorup danışarak onun da rızasını almak ister.

“ZÜHRE’NİN ANASI: Efendim, bendenizi niçin çağırttınız?

ZÜHRE’NİN BABASI: Biz gelelim mâ-nahnü-fihimize!¹⁴⁵ Seni çağırtmamın vechi: kızım Zühre’yi Tahir’e vereceğim. Her ne kadar ben pederi isem de sen de vâlidesisin, senin de rızânı tahsîl etmeli.

ZÜHRE’NİN ANASI: A efendi, deli mi oldun? Onların ikisi de çocuktur, daha vakitleri değil.

ZÜHRE’NİN BABASI: Çocuk olup da yedişer yaşında değil ya! Her ikisi on yedişer yaşlarında vardır.” (s.1028)

Metinlerde gelin alınmadan önce gelinin babasına “ağırlık” vermek vardır. Bu ağırlık metinde altın olarak geçmektedir.

*“DİLBER: (...) Pederin bahçede dut ağacının sağ tarafında ceviz ağacının yanında gömdüğü altınlardan alıp size veririm, siz de **ağırlık** diye pederime gönderirsiniz, düşünümüz olur biter.” (s.317)*

*“KARAGÖZ: (...) “Ben onları istemem” demeyip de o **ağırlığı** Hacivat’a yükledip kalanını elinden kapar mısın?” (s.318)*

Sevenlerin ayırılmaması gerektiği inancına metinde değinilmiştir. Sevenleri ayırmamakla sevaba girileceğine inanılmaktadır.

¹⁴⁵ Mânahnüfih: Üzerinde konuştuğumuz, bahsini ettiğimiz (şey). (Ayverdi, “Mânahnüfih”, **a.g.e.**, s.767).

“KARAGÖZ: Bana bak. Şimdi bırak bu işi. Madem ki bu kızcağz o adamı seviyor. O adam da -efendime söyleyim- güzel, genç, dinç, işittiğime göre, sanat sahibi imiş. Senin de varlığın onun gibi on tanesini besler. Nene lâzım. Bu iki âşığı birbirinden ayırma. Hem sevaba girersin, anladın mı?” (s.525)

Kız beğenme olduğu gibi damat beğenme de vardır. Hacivat, önce kızın bir kısmeti çıkıp çıkmadığını sual eder. Kısmeti çıkmadığını öğrenince, ona münasip bir koca bulduğunu söyler. Bunun üzerine Kaynana, damat hakkında bilgi almak için sorular sormaya başlar.

“Güvey Çelebi ârif midir, zarîf midir?” (s.249)

“Damat beyin tüccar olduğunu anladık, kendisinin elişi kendi elinde. Başka bir sanatı yok mudur?” (s.250)

“Damat bey arkasına ne giyiyor?” (s.251)

“Bari hüsne mâlik bir şey mi?” (s.251)

Kız beğenme olduğu gibi, kızla erkeğin, ailelerden gizli şekilde görüşüp anlaşması, flörtleşmesi de vardır.

“Kerîmeniz hanım köşkün penceresinden yarı beline kadar sarkmış, Haydar’la âşıkane hasbihâl ediyorlardı.” (s.444)

“KARAGÖZ: Ben “han hin” yutmam! Sen bir delikanlıylen sevişiyormuşsun. Seni baban ona vermiyormuş. O biraz fakirce imiş. Seni baban gayetle zengin bir adama verecekmiş. O seven adamla siz aranızda böyle bir “han hin hun”¹⁴⁶ kurmuşsunuz. Anladın mı?” (s.524)

---

¹⁴⁶ Buradaki “han hin hun” kızın hastaymış gibi yapıp, muradına ermek için konuşmayıp sadece bu sesleri çıkarmasıdır.

Kız beğenme aşaması tamamlandıktan sonra sıra kız isteme aşamasına gelir. Oyunlarda kız istemekten “hayırlı bir iş” olarak bahsedilir, kız “Allah’ın emri ile” istenir.

*“HACİVAT: Efendim zahmet etmesinler, size çok **hayırlı bir iş için** geldim.*

LEYLÂ’NIN BABASI: Hayır ola!.. Söyle bakayım ne imiş şu iş, merakımı mucib oldu?

*HACİVAT: Leylâ Hanım’a **müjde** getirdim.*

*HACİVAT: Efendim, ben **Allanın emri ile kızınızı istemek üzere hanenize gönderildim.**” 683*

Nişanlanma ile ilgili bir bilgi öğrenememekteyiz. Bununla birlikte nişanlı kelimesi metinlerde iki yerde geçmektedir:

Nişanlı (s.205, 520)

3.6.2. Çeyiz

Çeyiz, halk kültürümüzün evlilik geçiş döneminin önemli unsurlarından biridir. Gelin ve damat çeyizsiz evlenemeyeceği gibi aynı zamanda çeyizinin içeriği ve çokluğu ailelerin şanıdır. Metinlerde bununla ilgili bir ifade geçmektedir.

“Ben anamın evinden geldiğim vakit dokuz araba eşya ile geldim.” (s.958)

Kız bebek doğduğu anda çeyizi düzülmeye başlanılır. Çeyizin tamamlanması, evlenmeden önce çeyiz sermesi yapıp gösterilmesi, çeyizin oturulacak eve götürülmesi hepsi bir merasimdir. Metinlerde çeyiz ile ilgili Çeyiz (s.255, 260) ve Çeyiz takımı (s.255) geçmektedir.

Karagöz metinlerinde de çeyiz metinlerde çok geçmemekle birlikte Karagöz'ün çeyizleri tasvirlerle işlenmiştir. *Büyük Evlenme* oyununda Kaynana'nın evliliği onaylaması sonucu düğün hazırlıkları başlar. Karagöz çeyizlerini göndereceğini söyler.

“KAYNANA: (...) Düğün tedârîki görülsün, düğüne bugünden itibâren mübâşeret edelim! (...)

KARAGÖZ: (...)Şimdi ne kadar çeyiz varsa göndereceğim.” (s.255)

Sonra Karagöz'ün çeyizleri sırayla perdeye çıkarılır. Çeyiz götürmenin halk kültüründe ne kadar önemli bir yeri olduğunu, sadece bu kısmın sergilenmesi için Karagöz'de tüm bu çeyiz tasvirlerinin yapılmasından tahmin edebiliriz. Çeyiz alayındaki çeyizlere oyunda komik olması için gerçekte olmayan farklı şeyler de konulmuştur.

“(Şarkı ile Karagöz 'ün tekmiil çeyiz takımı gelin evine gider.) (...) 1. Karagöz'ün çiçek takımları, 2. Sahan ve yemek takımları, 3. Sâir şeyler, 4. Koyunları, 5. Keçileri, 6. Develeri, 7. İnekleri, 8. Domuzları, 9. Eşekleri, 10. Atları, 11. Maymunları, 12. Ayıları, 13. Karagöz'ün akrabaları, 14. Gelin arabaları” (s.256)

3.6.3. Nikâh

Nikâh, evlenme geçiş döneminin kısımlarından biridir. Gelin ile damadın resmen evli olduklarının tüm ahaliye duyurulmasıdır.¹⁴⁷

İlk önce kız alma aşaması yer alır. Halk kültüründe gelinin bulunulan yerin en güzel bineği ya da aracı ile evden alınması şarttır. Gelin köyde ise en güzel ata,

---

¹⁴⁷ Örnek, a.g.e., s.198.

şehirde ise en güzel arabaya bindirilir. Karagöz metinlerinde de gelinin arabaya bindirildiğini görüyoruz.

“(...Giderler, gelini alırlar, Karagöz'ün evine getirirlerken Hacivat'la Karagöz gelirler, gelini arabadan çıkarırlar, Hacivat gider.)” (s.256)

Kız alma aşamasında metinlerde köçek geldikten sonra mahalleli gelir.

“HACİVAT: (İçeriden) Mahalleliler, hazır mısınız?

MAHALLELİLER: (İçeriden) Hazırız, Hacivat, hazırız! Şerbete, şerbete!

HACİVAT: (Karagöz'ün evine gelir.) Hanım kızım, Karagöz'ü hazırla, mahalleliler geliyor.” (s.1082)

Ters Evlenme oyununda damat alayının nikâha sıra ile önde İmam Efendi, sonra mahalleli, ardında bekçi, en sonda damadın geldiğini öğreniriz.

“(Şarkı ile mahalleliler gelirler. Önde Tablalı, arkada İmam Efendi, daha arkada Kambur Memed, Mahalleliler, iki üç tane Beberuhi, nihayet güvey çelebi, önünde Bekçi Baba.)” (s.1082)

Nikâhta, imam nikâh duasını okur. Nikâha iştirak eden cemaat de imamın okuduğu duayı tekrarlar.¹⁴⁸ Karagöz metinlerinde bu âdeti görmekteyiz. Burada cemaat imamın okuduğu duayı tekrarlamaz, “âmin” mahiyetinde “Hay Haaay!” derler. İmamın okuduğu dua ve cemaatin kimi yerlerdeki âmini nüktelidir.

“İMAM: Cemaat, hazır mısınız?

MAHALLELİLER: Hazırız zâhir!

İMAM: Duaya hazır mısınız?

MAHALLELİLER: (Hep bir ağızdan.) Hazırız zahir!

İMAM: Ne hoş olur Çamlıca'nın âb u havasın!

---

¹⁴⁸ Boratav, a.g.e., s.230.

MAHALLELİLER: (Hep birden.) Hay haaay!

İMAM: Sıkıntı çekmez âlemde gönül budalasın!

MAHALLELİLER: Hay haaay!

İMAM: İlkbaharda cümbüşlüdür Kâğıthane safâsı!

MAHALLELİLER: Vak vak vak vaaak!

KARAGOZ: Bu da ördek nağmesi mi köpoğulları?

İMAM: Bir evde geçim olmaz çok söylerse kaynanası!

MAHALLELİLER: Hay haaay!” (s.1083)

Dua bitince, nikâhın ardından şerbet dağıtılma âdeti vardır. Boratav bu âdeti şöyle anlatmıştır:

Şerbet, iki taraf yakınlarının okuntu ile çağrıldıkları ilk törendir. Kız evinde kadınlar ve erkekler ayrı odalarda toplanırlar. Oğlan evinin yolladığı şekerle, şerbet yapıp dağıtılır, çerez, meyve ve tatlılar yenir. Toplantı, çalgılı ve türkülü eğlencelerle sürdürülür. Bu arada kaynana kıza yüzük takar.¹⁴⁹

Şerbetten sonra da herkes dağılır. (s.797-799)

“HACİVAT: Buyurun da şerbet için!

İMAM: Başüstüne!

(Hepsi giderler.)” (s.799)

*“MAHALLELİLER: (Hep birden) Haydi **gidelim şerbete!** (Giderler.)”*
(s.1084)

Nikâh ardından mahallenin bekçisi bahşiş ister ve gelinle damat için iyi dilekte bulunur.

“BEKÇİ: Güvey efandü, bahşişi vir, ben gideyün!

TUZSUZ: Al bakalım, Bekçi baba!

---

¹⁴⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.220.

BEKÇİ: Bereket visün efandüm! İkiniz bir yastıkta zıbarün! (Gider.)”
(s.1084)

Evli iken ikinci bir kadını nikâhına alma âdetini Karagöz metinlerinde görüyoruz.

“I. ZENNE: Benim bu herif kırk senelik kocam.

SARHOŞ: Evet, sonra ne oldu?

*I.ZENNE: Ne olacak? Ben evde yokken bu hanımı da **benim üstüme** nikâh ile almış.”* (s.801)

Nikâhtan sonra tebrikleşme vardır. Metinlerde de nikâhın ardından Hacivat Karagözü tebrik eder.

“HACİVAT: Ey Karagöz, mübarek olsun!

KARAGÖZ: Eksik olma, Hacivat!” (s. 799)

3.6.4. Kına

Türk halk kültüründe evlenmenin önemli bir ritüeli de kına gecesidir. Kına gecesi, ekseriyetle gerdekten bir gün önce kız evinde yapılır. Kına törenleri kadınlar arasında yapılır.¹⁵⁰ Karagöz metinlerinde kültürümüzün önemli bir unsuru olan kına hakkında bir bilgi geçmemektedir. Metinlerde sadece iki yerde ismi geçmektedir: Kına (s.828), kına gecesi (s.379)

Bunlardan biri metnin kendinde değil, bir mânide geçmektedir.

“Kınalı parmakların

Gümüştür tırnakların

---

¹⁵⁰ Örnek, a.g.e., s.194.

*Geliyor yanıma keklik
Kastin canıma keklik” (s.828)*

Metinlerdeki diğer geçtiği yerde ise kına gecesi “çok kalabalık ve gürültülü yer” mânâsında nükte olarak kullanılmıştır.

“DENYO: Be adam, sen dîvâne misin? Ben ağzıma ceviz ağacı diktirmem. Vazgeçin o efkârdan, zirâ iki gün sonra beynimde kına gecesi olacak. Turşu lâpası kömür arabasına binecek diye doğrusu kızılılık hoşafına kavuk sallayamam.” (s.379)

3.6.5. Düğün

Karagöz metinlerinde düğün kelimesinden ziyade, aynı mânâda “cemiyet” kelimesi daha çok kullanılmıştır. Metinlerde düğün ile ilgili tabirler şunlardır:

Cemiyet (s.118, 318, 319, 469, 847, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 1006, 1031)

Çingene düğünü (s.363)

Düğün (s.255, 378, 482, 483, 525, 558, 577, 923, 1006)

Köy düğünü (s.577)

Velîme¹⁵¹ (s.1032)

*“KARAGÖZ: Fasulyeyi çok yersem bazan bende olur. Derûn-i batnımda sabahlara kadar dada dan bum, dada da bum dan... El-hâsıl, karnımın içi **Çingene düğününe** döner.” (s.363)*

Düğün, evlenme törenlerinin en sonuncusu ve en önemlisidir. Tüm ahaliye haber verilir. Düğüne çağırılmayan kimse kalmamasına özen gösterilir. Hatta

¹⁵¹ Velîme: Düğün merâsimi, düğün ziyâfeti. (Ayverdi, “Velîme”, a.g.e., s.1314).

düğünler davetli davetsiz herkese açıktır.¹⁵² Düğün sahibinin imkanlarının el verdiğinin en güzeli yapmasını beklenen törenlerdir. Bu yüzden aileler kendi şanları için hiçbir masraftan kaçınmazlar. Karagöz metinlerinde de bu masraftan kaçınmamaya ve verilen yemeklerdeki çeşitliliğe, miktarın çokluğuna değinilir.

*“KAYNANA: Pek doğru söylüyor. Şimdi düğün için olacak **masârîf**. Çok bir şey istemez. Eli doyurmuş hiç kimse yoktur.*

HACİVAT: Doğru söylüyorsunuz.

*KAYNANA: Şimdi evvelâ bir **çorba**, sonra bir **et yemeği**, sonra **pilâv**, **zerde**. Çorba için un kırk çuval olsa elverir.*

HACİVAT: Doğru efendim.

*KAYNANA: **Koyun**; beş yüz tane kıvırcık, üç yüz tane karaman, iki yüz tane dağlıç, yüz elli tane de malıç.*

HACİVAT: Evet efendim.

*KAYNANA: **Pilâv**, zerde için pirinç; yüz gazevi Mısır pirinci, iki yüz gazevi de Dimyat pirinci.*

HACİVAT: Pekâlâ.

*KAYNANA: **Zerde** için şeker: beş yüz okka, elvermezse yüz kıyye bal; zerde için zafrandan yüz kıyye.*

HACİVAT: Gider söylerim.” (s.251-252)

*“SALKIM-İNCİ: Yemek vakti geldi, **takım takım misafirler yemek yiyorlar; tekmi misafirler hepsi yemek yediler, hiç kimse kalmadı yemek yemedik.***

HACİVAT: Demek ki efendim, düğün mükemmelmış.

SALKIM-İNCİ: Evet efendim.” (s.482)

Düğüne, düğün sahipleri kadar düğüne iştirak eden misafirler de son derece ehemmiyet verirler. Misafirler de verdikleri ehemmiyeti giydikleri kıyafetlerle gösterirler. Metinlerde bununla ilgili ifadelere rastlamaktayız.

¹⁵² Sedat Veyis Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı., Ankara, 2000, s.196.

“KARAGÖZ: Haydi cemiyetinize¹⁵³ başlayın. Ben de bir kat elbise yapıp hazır bulunayım. (Giderler.)” (s.319)

Karagöz düğüne gidecek olan karısının elbise istediğini söyler.

“KARAGÖZ: (...) Benden üstbaş istiyor. Aynalı Penbe'nin kızı maşacı İbo'ya varacakmış, **düğüne gitmek için elbise lâzımmış.**” (s.1264)

Karagöz metinlerinde düğünlerde “aşağı yukarı hizmeti”, “feraceci” ve “sofralara bakan” hizmetçiler olduğunu görüyoruz.

“SALKIM-İNCİ: Bizim yunucularımızdan¹⁵⁴ birisinin düğünü olur, bizim **aşağı yukarı hizmette** bulunmaklığımızı rica eder, biz de Şallı ile birlikte düğün günü erkenden gideriz.

HACİVAT: Evet efendim.

SALKIM-İNCİ: Beni **feraceci** yaptılar, Şallı da **sofralara**¹⁵⁵ **bakacak.** (...) Başladı misafirler gelmeye. Biz gelenlerin feracelerini topluyoruz, **aşağı yukarı hizmette** bulunuyoruz. Misafirlerin arkası kesildi.” (s.482)

Halk kültüründe düğünlerde seymenlerin önemli bir yeri vardır. Seymenlik, aslında eski bir askerî kuruluştur. Sonraları, efe ve yaren dernekleriyle, halk musikisi ve oyunlarına dâhil edilmiştir. Düğün eğlenceleri arasında devrin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu görüyoruz.¹⁵⁶ Metinlerde seymenin geçtiği yerler şu şekildedir:

Seymen (s.660, 672, 673, 682, 683, 688, 689)

Seymenbaşı (s.672, 673, 998, 1033, 1037)

Seymenler (s.502, 523, 998, 1033, 1037).

¹⁵³ Cemiyet: Eğlence toplantısı, düğün. (Ayverdi, “Cemiyet”, **a.g.e.**, s.189).

¹⁵⁴ Yunucu: Yıkamacı, hamam müşterisi. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.482).

¹⁵⁵ Sofra: Üzerine yiyecekler, içecekler, tabak, kaşık, çatal vb. konularak çevresine oturulup yemek yenilecek şekilde düzenlenmiş masa, sini, yaygı vb. (Ayverdi, “Sofra”, **a.g.e.**, s.1118).

¹⁵⁶ Sadi Yaver Ataman, **Eski Türk Düğünleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.71, 74.

Evlilik yeni bir süreç olduğu için, gelin ile damada tecrübeli olan akraba, komşu öğütler verirler. Karagöz metinlerinde de *Tahir ile Zühre* oyununda Zühre'nin Babası hem kendi kızına hem de damadına evlilik ve ailede rolleri üzerine öğütler verir. Bu öğütler değerlidir, çünkü Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan aile mefhumuna ne kadar kıymet verildiğini bu sözlerde görebilmekteyiz. Bir diğer önemli nokta da Zühre'nin babasının kendi kızına “her zaman için birbirinizin olunuz” öğüdüdür. Burada Türk aile mefhumunda aslında kız almak-vermek diye bir şey olmadığı, asıl olanın “bir olmak, biz olmak” olduğunu görmekteyiz.

“ZÜHRE’NİN BABASI: Evet, kızım. Seni çağırmamın vechi bu ki, artık geldin yetiştin. Bana olacak hürmet ve riâyette aslaa fütûr etmeyip evlâtlık vazifesini hakkıyla îfâ eyledin. Şimdi ise ben de pederlik vazifesini icra etmeliyim. (...) Zühre, kızım! Sen kadınsın, yani zayıfsın, lâkin hanenin ziynetisin. Zevcin dâimâ sende letâfet bulmalıdır. Birbirinizi teselli etmelisiniz. Elden geldiği kadar mesrûr olmağa gayret etmeli, çünkü sürûr bir dereceye kadar kederi izâle edebilir. Evlâdın terbiyesi, hâne işi senden suâl olunduğundan bu vazâîfi hüsn-i îfâda kusur etmemelisin. Zevcine itâat et, elinde mağlûb olma! Haydi bakayım, her zaman için birbirinizin olunuz!” (s.1019)

“ZÜHRE’NİN BABASI: Tahir, oğlum! Artık geldin yetiştin. Bu âna kadar gördüğüm hüsn-i nezâket ve senin bana olan hürmet ve riâyette aslaa kusûr etmedin. Şimdi ise seni evlendirmek arzusundayım. (...) Tahir, oğlum! Sen erkeksin, yani büyük familyadansın. İyice dikkat et ki hâiz¹⁵⁷ olduğun iktidar senden zâil¹⁵⁸ olmasın. Saadeti tahsîl için pek çok meşakkatler çekilir. Felâketin ağır yükleri arasında ezilip yeis gelir, insanı her şeyden nefret ettirir. Bunların hepsine katlanmalı, feleğin her cevrine¹⁵⁹ kahramânâne davranıp göğüs germeli. Hânenize girerken yine gülerek şen girmeli. Vâlidenin, zevcenin ve bunlar gibi zayıfların daima gönüllerini almağa gayret etmeli. Çünkü kadınların kalpleri zayıf olduğu için erkeklerde cüz’-î bir

¹⁵⁷ Hâiz: Sâhip, mâlik, taşıyan. (Ayverdi, “Hâiz”, a.g.e., s.457).

¹⁵⁸ Zâil: Devamlı ve kalıcı olmayan, sona eren, yok olan, ortadan kalkan. (Ayverdi, “Zâil”, a.g.e., s.1376).

¹⁵⁹ Cevir- Cevr: Haksızlık edip incitme, eziyet, cefâ, gadr, zulüm. (Ayverdi, “Cevir”, a.g.e., s.194).

alâmet-i hüzn görsele kanlı yaş dökmekten kendilerini alamazlar. Erkeğin en ufak bir tesellisi kadınların en büyük hüznlerini izâleye kâfidir. Sen evinin sahibi ol. Emr et, fakat zulm etme!” (s.1020)

Düğün törenlerinin önemli bir unsuru olan eğlenceye önem verildiğini, köçek, pehlivan ve takım çalgı getirtildiğini¹⁶⁰ Karagöz metinlerinde görmekteyiz. *Ters Evlenme* oyununda güyya gelin olan Karagöz’e isteklerini sorarlar. Musiki ya da eğlence ile ilgili bir şey isteyip istemediği öğrenilir. Buradan gelinin isteklerine önem verildiği ve yerine getirilmeye çalışıldığını anlamaktayız.

“HACİVAT: Karagöz, sen ahenge dair bir şey ister misin?

KARAGÖZ: Ne gibi?

HACİVAT: Ne gibi olacak! Köçek, davul, zurna, yahut incesaz?” (s.1081)

“HACİVAT: Öyleyse, efendim, düğüne mübâşeret olsun. Gelin hanım köçek istiyor.

KAYINVÂLİDE HANIM: Başüstüne! Biz şimdi köçek yollarız.” (s.1082)

“KARAGÖZ: Ben de gideyim de sizin güzel güzel bir düğününüzü yapayım, haaa?

AĞA: Yap bakalım, baba!

KARAGÖZ: Gideyim, bir güzel köçek getireyim...

AĞA: Evet.

KARAGÖZ: Şurda güzel çalgı çalsın...

AĞA: Evet.

KARAGÖZ: Oynasınlar.

AĞA: Oynasınlar.

KARAGÖZ: Efendim, güzel bir düğün...

AĞA: Olsun, baba.

KARAGÖZ: Hadi bakalım, Allah hepinize iyi günler gösterson!

¹⁶⁰ Sadi Yaver Ataman, *Eski Türk Düğünleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.71.

AĞA: Amin, baba, amin!

KARAGÖZ: Hadi bakalım, ben de gideyim **bir takım çalgı**, bir güzel **köçek** getireyim şuraya. (Gider.)” (s.525)

“SARHOŞ: Galiba burada **köy düğünü** var.

KARAGÖZ: Evet efendim, köy düğünü var, siz de med’uvsunuz¹⁶¹ düğüne.

SARHOŞ: **Pehlivanlar meydana çıkmış**, davul zurna sadâsı yok!” (s.577)

Düğün ardından önemli bir aşama da gerdek gecesidir. Gerdek gecesinin de kendine has ritüelleri vardır. Bunlardan biri de damadın arkadaşları tarafından sırtından yumruklanarak gerdek odasına sokulmasıdır.

“Yumruk yiyerek gerdeğe güç hâlde tıklandık” (s.107)

Damat gerdek odasına girdikten sonra gelinin duvağını açıp yüzünü görebilmesi için “yüz görümlüğü” olarak kıymetli bir şey vermesi gerekir.

HACİVAT: Canım, Karagöz, yüzgörümlüğünü ver de yüzünü aç!

KARAGÖZ: Al şu yüzüğü, parmağına tak, kaldır nikaabını! (...) Ulan, ben şimdi duvağını yeni açtım! (s.258)

“TUZSUZ: Kaldır nikaabını¹⁶², göreyim yüzünü!” (...)

KARAGÖZ¹⁶³: Efendim, yüzgörümlüğü isterim!

TUZSUZ: Al anam, sana bir saat taktım.” (s.1085)

Metinlerde karı-koca arasındaki münasebetin halk arasında verilen değer yargılarına rastlamaktayız. Kavganın hoş görülmemesi bir yana bunun aile arasında kalması gerektiği, herkesin içinde ulu orta kavga edilmesinin hiç hoş karşılanmadığını metinlerde görmekteyiz. Metinlerde Karagöz ile karısı tartışmaya

¹⁶¹ Med’uv: Çağırılmış, dâvet edilmiş (kimse), dâvetli. (Ayverdi, “Med’uv”, **a.g.e.**, s.786).

¹⁶² Nikap-Nikab: Yüz örtüsü, peçe. (Ayverdi, “Nikap”, **a.g.e.**, s.933).

¹⁶³ *Ters Evlenme* oyununda Karagöz, Tuzsuz’a güyya gelin edildiği için Karagöz’ün söylediği sözler gelin hanımın sözleri olarak düşünülmelidir.

başlarlar, kavgaları ilerler, karısı evden dışarı çıkar. Karagöz de karısına “*Bana bak, sokak ortasında kavga olmaz. Ayıptır canım!*” (s.512) der. Hacivat, kavga eden Karagöz ile karısına “*Bana bakınız yahu, ayıptır! Sokak ortasında böyle -efendim-, karı koca kavga eder mi? Ayıp değil mi size?*” (s.513) der.

Boşanma Türk halk kültüründe mümkünse olmaması üzerinedir. Karagöz metinlerinde de boşanma ile ilgili bilgi geçmemekle birlikte boşanma tabirinin “ayağının bağını çözmek” şeklinde ifadesi ile kullanımı iki yerde geçmektedir.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Aaa! Artık ben senin evinden gideceğim. Benim ayağımın bağını çöz. Ben buraya aç durmak için gelmedim.” (s. 511)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, sana söylüyorum Adam olmayacaksan benim ayağımın bağını çöz!” (s.959)

3.7. Ölüm

Ölüm, somut mânâsıyla insan hayatının sona ermesidir. Bununla birlikte ölüm her kültür ve inançta farklı mânâlar içerir. İçerdiği mânâlara göre farklı isimlendirmelerde bulunulur. Kimi inançlarda ölümden sonra hiçbir şey yoktur, kimi inançlarda reenkarnasyon gibi sadece bir vücuttan başka bir vücuda geçiştir, kimi inançlar da sadece dünya hayatının bitiştir, ahiret hayatının ise başlangıcıdır, bu yüzden “ölmek” değil “göçmek” tabiri kullanılır. Sonuç itibarıyla ölüm halk kültüründe de çok önemli bir *geçiş dönemidir*. Ölümde de, aynı doğum ve evlenmedeki gibi çeşitli ritüeller uygulanır, törenler yapılır.

Dilimizde “ölüm”ü ifade eden pek çok farklı tabirler ve deyimler bulunmaktadır. Karagöz metinlerinde geçen ölmek ile ilgili tabir ve deyimler şu şekildedir:

Ağızından nefesi çıkmak (s.52)

“Şu dakikada ölüyorum, bir şeyler oldu; **ağızımdan nefesim çıkacak.**”
(s.52)

Ahiret postası (s.112, 302)

“KARAGÖZ: Vay hiyânet hinoğulları! “Yardım et” diye lâtife ile yakitsiz **ahiret postasına** bindireceklerdi.” (s.112)

“Çabuk, **âhiret postası** gitmeden yetiştir!” (s.302)

Ahirete yolcu etmek (s.121)

Canı çıkmak (s.112, 144, 379, 383, 429, 598, 1049, 1123, 1175)

Dâr-i fenâdan¹⁶⁴ dâr-i bakaaya¹⁶⁵ irtihâl etmek (s.1007)

“ (...) **dâr-i fenâdan dâr-i bakaaya irtihâl etmiş.**” (s.1007)

Dört kişi omzuna almak (s.358)

“KARAGÖZ: (...)Ulan, bizim pederi **dört kişi omuzuna** alıp **Edirnekapısı’ndan dışarı** çıkardık.” (s.358)

Dört kişiyle kalkmak (s.1246)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: İlâhi, Hacivat Çelebi! Size şaka geliyor. Bir kişi onu yerinden bile kımıldatamaz. **Kalkarsa mutlaka dört kişiyle** kalkar.”¹⁶⁶ (s.1245)

Ecel postasına binmek (s.469)

¹⁶⁴ Dâr-ı fenâ: Yok olacak olan, fânî âlem, dünya. (Ayverdi, “Dar”, a.g.e., s.253).

¹⁶⁵ Dâr-ı bekâ: Âhiret. (Ayverdi, “Dar”, a.g.e., s.253).

¹⁶⁶ Kalkarsa mutlaka dört kişiyle kalkar, diyerek içinde ölü bulunan tabutun dört kolundan dört kişiyle tutulup kaldırılarak taşınmasına işaret ediliyor.

“AYİBOĞAN — Seni köpoğlu! Alayımızı **biletsiz** **ecel** **postasına** bindirecektin, haa? (Enver e tokat.)” (s.469)

Edirnekapı’dan dışarı¹⁶⁷ (s.358, 387, 821)

“KARAGÖZ: Ameliyattan yirmi dakika sonra **Edirnekapısı dışarisına** gideceğinden emin ol.” (s.387)

Emri hak vaki olmak (s.819)

“ZENNE: Aaaah Hacivat babacığım, kimsesiz kaldık.

HACİVAT: Peder vâlideye ne oldu?

ZENNE: İkisine de **emri hak vaki oldu**, iki hemşire öksüz yetim kaldık.” (s.819)

Gebermek (s.60, 301, 312, 430, 461, 462, 590, 882, 885, 921, 1059), göçmek (s.821)

“ÇELEBİ: Vay müsteski herif, geber!

KARAGÖZ: Sen **geber**, inek!” (s.60)

Göçmek (s.821)

“KARAGÖZ:(...) babam **sizlere ömür**..(...) babam **vefat etti**.(...) babam öldü!(...) babam yürüdü... (...) babamı götürdüler (...) Hu dedi, nefesi çıktı (...)babam **göçtü**(...) Babamı **kalabalıkla götürdük**...(...) **Edirnekapı’dan dışarıya**...(...) Babamı **toprağa gömdük**, üstüne biraz su döktük, biraz okuduk, döndük geldik...

HACİVAT: (...) demek babacığınız **merhum oldu** ha?” (s.820-822)

¹⁶⁷ Edirnekapısı (Edirnekapı): İstanbul surlarının ünlü kapılarından biri ve o kapının bulunduğu semt. Surun dışında Edirnekapı Mezarlığı vardır.

Götürmek (s.475, 821)

Hu deyip nefesi çıkmak (s.821)

İlk posta ile ahirete gitmek (s.56, 379, 775)

*“Ben seni **ilk posta ile ahirete** göndereyim.” (s.56)*

*“KARAGÖZ: O da câiz. Bana kalsa, öyle yapmak daha iyi. Meselâ, iki dirhem sıçanotu hülâsası verdin mi, akli da çıkar, canı da çıkar vesselâm. **İlk postayla erkence** gitmiş olur.” (s.379)*

İrtihal etmek (s.1007, 1151)

İrtihâl-i dârü'l-bekaa etmek¹⁶⁸ (s.1151)

*“I. HANIM: Çok oldu mu **irtihâl-i dâr-ül-bekaa** edeli?*

KARAGÖZ: Evet efendim, birkaç gün oldu Edirne'ye gideli.” (s.1151)

Kalabalıkla götürmek (s.821)

Merhum olmak (s.357, 822)

Mortoyu çekmek (s.475)

“HACİVAT: Bilâder, bunun üstü başı bütün kan.

KARAGÖZ: Sülük tutunmuş.

*HACİVAT: Hayır, bu **mortuyu çekmiş**.*

KARAGÖZ: Evet, Büyükçekmece'yi geçmiş.

*HACİVAT: Öyle değil, **gebermiş**.” (s.430)*

“KARAGÖZ'ÜN KARISI: (İçenden.) Herif buna ne oldu?

*KARAGÖZ: **Mortusunu çekti**.” (s. 431)*

¹⁶⁸ İrtihâl-i dâr-ı bekâ eylemek: Bekâ evine, âhirete göçmek, ölmek. (Ayverdi, “İrtihal”, **a.g.e.**, s.571).

“KARAGÖZ: Evet, bu sene tebdîl-i havâ için Hisar’a gitti. Bizim peder **mortosunu çekti.**” (s.475)

Morto olmak¹⁶⁹ (s.1076)

“biz gelin olalım derken **morto olacağız.**” (s.1076)

Mürd olmak (s.475, 1025)

“HACİVAT: (...) Yani esnâ-yi râhta füc’eten **mürd olmuş.** (...) Yani yolda pederi ölmüş.” (s.81)

Postası kalkıp gitmek (s.469)

“Enver’in **postası kalktı** gidiyor, bir siparişiniz varsa unutmayın, söyleyin!” (s.469)

Sizlere ömür (s.356, 474, 710, 820, 1011, 1017, 1119)

Son nefesi gusülhanede almak (s.387)

Son posta ile ahirete (s.777)

“YAHUDÎ: Nereye yidiyoruz?

KARAGÖZ: **Son posta ile ahirete.**” (s.777)

Toprağa gömmek (s.475, 787, 821, 832)

KARAGÖZ: Pederi **toprağa gömdüler.** (s.475)

Uzatmak (s.358, 475)

---

¹⁶⁹ Mort olmak: Ölmek. (Devellioğlu, “Mort olmak”, **a.g.e.**, s.122) .

*KARAGÖZ: Bizim pederi **uzattılar**. (s.475)*

Yürümek (s.821)

*“KARAGÖZ: Zeyrek Yokuşu’nda, dayak yer misin, babam **öldü!***

HACİVAT: Ne ördü?

*KARAGÖZ: Çorap ördü, ne muzip herifsin babam **yürüdü...**” (s.821)*

Vefat (s.79, 81, 172, 357, 369, 474, 475, 710, 716, 815, 821, 867, 868, 870, 1011, 1017, 1047, 1072, 1119)

*“HACİVAT: İşte, Karagözüm, o Acem’in pederi İran’dan Tahran’a gelirken **vefât etmiş**.” (s.81)*

Metinlerde “öldürmek” ile ilgili şu ifadeler vardır: Gebertmek (s.116, 516, 986, 1075), dünyadan kaldırmak (s.461, 467).

*“ENVER: Şimdi benim efkârım, Efendi’nin **vücudunu dünyadan kaldıracığım**, lâkin... Amaan kimse duymasın!...” (s.461)*

Metinlerde “ölü” için “müteveffâ”¹⁷⁰ kelimesi de geçmektedir: Müteveffâ (s.552, 731)

*“KARAGÖZ: **Müteveffa** kargalar gözünü oya! (Vurur.)” (s.552, 731)*

3.7.1. Ölüm Öncesi Uygulamalar

¹⁷⁰ Müteveffâ: Rûhu kabzedilmiş, vefat etmiş olan, ölen, ölmüş (kimse), ölü. (Ayverdi, “Müteveffâ”, a.g.e., s.902).

Ölüm öncesinde, ölmek üzere olan kişi, yakınlarını çağırıp nasihatlar bulur. Vasiyetini beyan eder. Ölümünden sonra da nasihatları tutulmaya ve vasiyeti gerçekleştirilmeye çalışılır. Böylece ölünün ruhu rahat ettirilmeye çalışılır. Bunlar yerine getirilmezse ruhun rahatsız olacağı, memnun olmayacağı düşünülür. Karagöz metinlerinde bunlara değinilmiştir.

“SARHOŞ: Ben babamın **vasiyetini** yerine getireceğim.

KARAGÖZ: **Vasiyetname** meydanda yok.” (s.56)

“HACİVAT: Efendim, mâ-hasal, merhum peder hâl-i i'tizâlinde¹⁷¹ beni nezdine çağırıp kuûdumu emretti.(...)

HACİVAT: “— Vereceğim **nasihatları** kemâl-i itinâ ile dinle!” dedi. (s.438-439)

“HACİVAT: Pederinizin vefatı çok fakirleri mahrum bırakmıştır.

ÇELEBİ: Hayır Hacivat Çelebi, bilakis ne kadar himâyesindeki fakirler varsa hepsi sâbıkı misillû yine aidatlarını alırlar çünkü peder hayatında **vasiyet** ettiler.” (s.815)

Hatta yerine getirilmeyen geciktirilen vasiyet, yakınının rüyasına girer. Ölünün rahat etmediğini, mutsuz, huzursuz olduğunu bu yolla haber verdiğine inanılır. Bir an evvel vasiyet yerine getirilmeye çalışılır. Karagöz metinlerinde şöyle geçmektedir:

“ÇELEBİ: Pederin **vasiyetlerinden** en mühimini sizlere tevdi etmek istiyorum.

HACİVAT: Emr-i âlîni can baş üzere kabul ederim.

ÇELEBİ: Pederde pehlivanlık musâraalarına pek heves vardı, nâmdâr pehlivanların pek çoğunu himaye ederdi. Serez'le Selânik arasında Tosbat

¹⁷¹ İtizâl: 1.Yalnızlığı seçip bir köşeye çekilme, uzlet etme 2. Cemâatten ayrılma. (Ayverdi, “İtizâl”, a.g.e., s.588); Hâl-i i'tizâl, burada hayattan çekilme hali, ölüm hali anlamında kullanılmıştır. Bu anlamda, genellikle, hâl-i ihtizâr sözü kullanılır. Hâl-i ihtizar: Can çekişme durumu, hâl-i nezi. (Ayverdi, “Hal”, a.g.e., s.460).

Yaylası'nda bir pehlivan ödülü inşa ettirdi idi. Meşgalemizin çokluğundan şimdiye kadar bakamadık. Geçen akşam **manâsını**¹⁷² **gördüm...** Behemahal işletmek icabediyor. Sizlere beşyüz lira kadar vereyim güzelce tamir ettirerek bütün diyara haber göndererek nâmdâr pehlivanların hepsi gelip musâraada bulunsun, hangisi birinciliği kazanırsa ona teslim edin. Alın şu beşyüz lirayı... (Verir)

HACİVAT: Verin beyim, gözünüz arkada kalmasın.

KARAGÖZ: Ay Hacivat para aldı, ortak olurum.

ÇELEBİ: Adak olarak pirinç, yağ, et, sebze... Siz yorulmadan ayağınıza kadar gelir.” (s.815-816)

3.7.2. Ölüm ve Sonrası ile İlgili Uygulamalar

Ölümünden sonra yakınlarına taziyelerde bulunulur. Yakınların gönlüne ferahlık vermek için “kalanlar sağlıklı ömür sürsün” mânâsında “başın sağ olsun”, “kalanlara uzun ömürler” denilir.

“HACİVAT: Allah bakîde kalanlara uzun ömürler ihsan etsin, başın sağ olsun Karagözüm, haberim olaydı ben de cenazede bulunurdum... Ne kadar oldu Karagözüm?” (s.822)

Ölümünden sonra cenazeye katılmak ölü yakınları açısından son derece önemlidir. Bir bakıma kaybedilen kişi için yapılacak son bir görev gibidir. Cenazeye katılmamak ahali tarafından son derece ayıp ve kötü karşılanır. Karagöz metninde, Hacivat sonradan haberi olduğu için Karagöz'e cenazeye katılamamış olmanın özrünü konuşmasının arasında dile getirir:

¹⁷² Daha çok diğer taraftan haber ulaştırıldığına inanılan rüyalara denilir. Mânâ: (“Mânâ âlemi” âlem-i mânâ'dan kısaltma yoluyla) Rüya, düş. (Ayverdi, “Mânâ”, **a.g.e.**, s.767).

“*HACİVAT: Allah bakîde kalanlara uzun ömürler ihsan etsin, başın sağ olsun Karagözüm, haberim olaydı ben de cenazede bulunurdum... Ne kadar oldu Karagözüm?*” (s.822)

3.7.2.1. Son Nefesi Verme Anı

Karagöz metinlerinde ölünün son nefesini verme anı ile ilgili uygulanan ritüellerle ilgili bilgi edinememekteyiz. Metinlerde son nefes verme anı ile ilgili “hâl-i i’tizâl” tabiri kullanılmıştır ve sadece bir yerde geçmektedir:

“*HACİVAT: Efendim, mâ-hasal, merhum peder hâl-i i’tizâlinde*¹⁷³ *beni nezdine çağırıp kuûdumu emretti.*” (s.438)

3.7.2.2. Kefenleme

Son nefesin verilmesinin ardından ölünün gömülmeye hazırlanma aşamaları başlar. Bu aşamalar yıkama, kefenlenme ve cenaze namazıdır.¹⁷⁴ Karagöz metinlerinde ölünün kefenlenmesi ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bununla birlikte cenazeyi gasletme¹⁷⁵ vardır. Gasl metinlerde geçmemekte, gusülhâne¹⁷⁶ kelimesi geçmektedir. Metindeki konuşmaların gelişinden burada gusülhânenin asıl mânâsında kullanmayıp gasl, gasletmek, gaslhâne¹⁷⁷ mânâsında kullanıldığını görmekteyiz: Gusulhane (s.387).

¹⁷³ İtizal: 1.Yalnızlığı seçip bir köşeye çekilme, uzlet etme 2. Cemâatten ayrılma. (Ayverdi, “İtizal”, a.g.e., s.588); Hâl-i ihtizar: Can çekişme durumu, hâl-i nezi. (Ayverdi, “Hal”, a.g.e., s.460).

¹⁷⁴ Sedat Veyis Örnek, *Anadolu Folklorunda Ölüm*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s.48.

¹⁷⁵ Gasil/Gasl: Ölüyü cenâze namazı kılınmadan önce dinî usûllere göre yıkama. (Ayverdi, “Gasil”, a.g.e., s.402).

¹⁷⁶ Gusülhâne: Eski evlerde gusletmeye veya yıkanmaya mahsus, zemîni çinko kaplı küçük odacık. (Ayverdi, “Gusülhâne”, a.g.e., s.441).

¹⁷⁷ Gasilhane: Ölü yıkama yeri.

“KARAGÖZ: İki saate kalmaz. Ne münasebet. Hele bir kere ameliyata başlayım, yarım saat sonra [...] şifâ. Son nefesi gusulhanede alırsın.” (s.387)

Ölünün yıkanması için kullanılan ve cenazenin kılınması için tabutun konulduğu yer olan “teneşir”¹⁷⁸ metinlerde bir yerde geçmektedir: Teneşir (s.330) Ama burada da bilgi olarak yer almamış, kargış olarak kullanılmıştır.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Ah, sırtı teneşirlere gelesice herîf! Zaten onun karısı öteden beri beni çekemez.” (s.330)

Cenazenin gasl işlemleri bittikten sonra gömüleceği yere konulana kadar cenaze, kefenlenmiş şekilde bir tabuta konulur.¹⁷⁹ “Tabut” Karagöz metinlerinde konuşmaların içinde geçmemektedir, sadece nesne olarak, tasvirlerin hareketleri anlatılırken geçmektedir: Tabut (s.262, 890, 913, 914). Bu yüzden metinlerde tabutla ilgili bir bilgi edinmeyiz.

Karagöz metinlerinde o devirde de cenaze işi için para gerektiği, masraf çıktığını görmekteyiz.

“KARAGÖZ: Aman burada öleyim deme, cenaze parası yok.” (s.383)

3.7.2.3. Gömme Hususiyetleri

Cenazenin gömülme hususiyetleri tabutun taşınma şeklinden, mezara konma ve gömüldükten sonra yapılanlara kadar pek çok ritüelden oluşur.¹⁸⁰ Karagöz

¹⁷⁸ Teneşir: Üzerinde ölü yıkanan kerevet, salacak, ölü sal. Teneşirlik: Câmî avlusunda tabut konan ve ölü yıkanan yer. (Ayverdi, “Teneşir”, **a.g.e.**, s.1235).

¹⁷⁹ Örnek, **a.g.e.**, 1971, s.55.

¹⁸⁰ Sedat Veyis Örnek, **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s.58-59.

metinlerinde bu tören ya da ritüelleri ile ilgili bir bilgi yoktur. Türk kültüründe cenazeler toprak aşağıya doğru gömülerek, cenazenin içine yerleştirilmesi, üzerine tekrar toprağın geri örtülmesi ile olur. Metinlerde bununla ilgili cümle içinde sadece birkaç tabir geçmektedir.

“KARAGÖZ: (...) —Ulan, Edirnekapısı’na teferrüce¹⁸¹ gitmedik. **Toprağı kazdık, pederi içine yatırdık, üstüne tekrar toprak doldurduk.**” (s.359)

“KARAGÖZ: (...) Babamı **toprağa gömdük, üstüne biraz su döktük, biraz okuduk, döndük geldik...**” (s. 822)

“HACİVAT: Haydi bunu götür de bir yere **göm.**

KARAGÖZ: Ben bunu **mezara gömsem** ne kadar ölü varsa ayağa kalkar.” (s.430)

Cenaze mezara konduktan sonra imam ve cemaat oldukları yerde Kur’an-ı Kerîm’den dualar okurlar.¹⁸² Gömme aşamasının bu dua kısmı metinlerin sadece bir yerinde “biraz okuduk” şekline geçmektedir.

“KARAGÖZ: (...) Babamı toprağa gömdük, üstüne biraz su döktük, **biraz okuduk, döndük geldik...**” (s.822)

Ölünün gömülme işleminin yapıldığı yer olan mezarla ilgili tabirler Karagöz metinlerinin çeşitli yerlerinde geçmektedir: Mezar (s.66, 430, 908, 1199, 1201), Mezar taşı (s.1199, 1201), mezarıcı (s.794, 906), mezarlık (s.1129, 1198).

“Sallamak” mezara gömmek ile ilgili argo bir tabir olsa gerektir. Metinlerde iki yerde geçmektedir.

¹⁸¹ Teferrüç-Teferrüc: Eğlenmek için yapılan gezinti. (Ayverdi, “Teferrüç”, **a.g.e.**, s.1221).

¹⁸² Örnek, **a.g.e.**, s.58.

“KARAGÖZ: Salıncağa gençler biner, sen salıncağa binip de ne yapacaksın?

HACİVAT: A oğlum! İnsan kocar ama, gönül kocamaz.

KARAGÖZ: Sen **mezara** git de orada **sallan!**” (s. 908)

“TİRYAKİ: Beni sallar mısın?

KARAGÖZ: Sen **mezarcı** Mahmut’a git de **o sallasın** seni!

TİRYAKİ —Bu nasıl lâkırdı?” (s. 906)

3.7.2.4. Miras

Miras Karagöz metinlerinde kelime olarak geçmeyip “mal-mülk kalma” olarak birkaç yerde konu edilmiştir. Miras ile ilgili “tereke”¹⁸³ ve “metrukât”¹⁸⁴ ifadeleri de metinlerde geçmektedir: Tereke (s.104, 367), metrukât (s.367).

“KARAGÖZ: Eşeksin eşek! Bu kadar ölmüş adamların aklı ne oluyor? **Terekesinde** satılır, lâzım olan alır.” (s.104)

“KARAGÖZ: Zeyrek’te **tereke** mi oluyor? Bizim büyük pederin **metrûkâtı** olacak.” (s.367)

“ACEM: Her ne kadar ziyâret için geldimse de, benim babamın ortağı ölende benim pederimin **vefâtından sonra galan malların paraların** vermeyüb nakd yerine mene mal verdi; hâliynen biz de mecbûr olduk o malları satmağa.” (s.79)

“HACİVAT: **Pederden size epeyce akça kalmıştır.**” (s.477)

“HACİVAT: **Pederden size akar**¹⁸⁵ **kalmadı mı?**

¹⁸³ Tereke: Ölen bir kimseden kalan eşyâ, mal mülk vb. (Ayverdi, “Tereke”, **a.g.e.**, s.1240).

¹⁸⁴ Metrûkât: Ölmüş bir kimseden kalan eşyâ ve mallar. (Ayverdi, “Metrûkât”, **a.g.e.**, s.811).

KARAGÖZ: Hayır.” (s.477)

ZENNE: İkisine de emri hak vaki oldu, iki hemşire öksüz yetim kaldık.

KARAGÖZ: Her babası ölen buraya geliyor.

*HACİVAT: **Pederinizden epeyce mal mülk kalmıştır** zannederim.*

ZENNE: Nerede Hacivat Çelebi, altı odalı bir kuru evden başka bir şey kalmadı.

HACİVAT: Paraya dair de bir şeyler?

ZENNE: Ne gezer kıymettar bir eşya bile yok.” (s.819)

Karagöz oyunları metinlerinde, askerlik dışında, hayatın tüm geçiş dönemlerinden unsurlar zengin bir kadro ile yer almaktadır. Doğum, çocukluk, sünnet, okul hayatı, evlenme ve ölüm geçiş dönemleri ile ilgili pek çok âdet, halk inanışları ve bilgi edinilmektedir. Özellikle kız beğenmede aranan kriterler, sünnet düğünlerinin ne zaman nasıl yapıldığı, çeyizlerin nasıl götürüldüğü metinlerde ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır.

---

¹⁸⁵ Akar: 1. Gelir getiren ev, dükkân, bağ bahçe gibi mülk, akâret. 2. Mülkten elde edilen gelir. (Ayverdi, “Akar”, **a.g.e.**, s.26).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE GİYİM-KUŞAM VE SÜSLENME

İnsanların tabiat şartlarından korunmak ve bedenlerini örtünmek için kullandıkları şeylerin tümüdür. Zaman içerisinde doğal şartların getirisi ile oluşan bu ihtiyaç ferdî duygular ve bedî kavram ile şekillenmiştir. Kültür dairelerinin içinde giyim zamanla kalıplar oluşturmuş ve fertlerin ait oldukları toplulukla kimliklerini ve konumlarını destekler olmuştur. Kıyafet karşımızdaki kişi hakkında pek çok fikir verir. Kıyafetleri incelemek o yöre, o dönem hakkında bilgi ve fikir edinmek için oldukça önemli verilerdir.

Karagöz oyunlarında yer alan kıyafetler ile ilgili hususlar, kadın-erkek ortak kullanılan kıyafet, ayakkabı, aksesuar ve süslere bu kısımda yer verilmiştir. Bununla birlikte erkek, kadın ya da çocuk kıyafeti olduğunu kesin tespit edilemeyenleri de vermek uygun görülmüştür.

Metinlerden, kıyafetlerde mevsimlere göre renk tercihleri olduğunu, baharda beyaz ve sarı gibi açık renkler kullanıldığını görülmektedir.

*“Bahar geldi haydin kızlar
Giyinelim hep beyazlar” (s.690)*

*“Kızlar sarılar giyince
Bahar çiçekler açınca” (s.690)*

Eskiden kıyafetler sadece ihtiyaç olunan miktarda bulundurulur ve fazlasının israf olduğu düşüncesi yaygındı. Varolan kıyafetler de eskiyince önce eskimemiş olan iç kısımları ters çevrilip dikilirdi. Metinlerin bir yerinde bununla ilgili ifade görmekteyiz.

“... terziye verdim, **içini dışına çevirdik**, ... ” (s.1003)

Dünyada her devirde var olan dış görünüşe göre yargılama ve itibar etme Karagöz metinlerinde de yer almaktadır. *Hamam* oyununda Karagöz zengin bir kişinin kılığına girer, burada saydığı “ipekli çamaşır”, “ipekli entari”, “şal hırkası”nın o dönemdeki zenginlerin kullandığı kıyafetlerden olduğunu öğrenmekteyiz.

“KARAGÖZ: (...) Derken efendim, “— Getirin benim elbiselerimi!” dedim. Bohçayı açtım, bir de ne göreyim, Hacıvat? (...) bir bohça getirerek beni soydu, tekrar yeniden **ipekli çamaşırlar**, onun üstüne de bir **ipekli entari**, üstüne de bir **şal hırkası** giydirdi, ... ” (s.1200-1201)

Metinlerde devrin züppe¹ kıyafeti² tarif edilmektedir. Züppelerin lavanta kokosu süründüklerini, potin giydiklerini, gözlük taktıklarını görüyoruz. O devirde kıyafet kiralamanın olduğunu da öğrenmiş oluyoruz.

“KARAGÖZ: **Kira ile aldığım elbiselerle epeyce süslendik, levanta süründük**, yine o eski ayakkabılarımızı giydik.

HACİVAT: **Oldu mu ya? Potinlerinizi giymeliydiniz.**

KARAGÖZ: Gözlerimizde **gözlük**, ceplerimizde **yüzlük**³, şimdi moda bu: **yüzsüzlük. Olduk birer züppe.**” (s.243)

Metinlerden her devirde modanın ve sırf moda diye giyinmenin olduğunu görmekteyiz.

“KARAGÖZ: **Pek güzel! Hani ya frenk-gömleğiniz? Şimdi basma mintan giyilir mi ya?**

¹ Züppe: Davranışları, kıyâfet ve sözleri alışılmışın dışında aşırı yapmacıklı ve özentili olan kimse. (Ayverdi, “Züppe”, **a.g.e.**, s.1395).

² Züppe kıyafeti: Her devirde, baştan ayağa en son modaların aşırı nümayişi ile giyinen gençlerin kıyafetine halk ağzında verilmiş isimdir. (Reşat Ekrem Koçu, “Züppe kıyafeti”, **a.g.e.**, s.255).

³ Yüzlük: Yüz para (iki buçuk kuruş). Halk sözü: Gözünde gözlük, cebinde yüzlük, meteliksiz züppenin biri. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.243).

I. ÇELEBİ: Şimdi yeni moda oldu da ondan.” (s.711)

Hacivat, Karagöz’ün saydığı kıyafeleri giymekle adam olunmayacağını söyler, Karagöz de kıyafete göre verilen itibara nükteli bir şekilde değinir:

“KARAGÖZ: Eksik olma kardeşim! Senin bana verdiğin baba nasihatidir; bundan böyle adam olmağa çalışırım, getir⁴ kuşanırım, arkama kolalı gömlek, gravat, bacağıma dar pantolon, arkama ceket, elime eldiven, gözüme tek gözlük, birinden bir de şemsiye aşırırım, adam olurum.

HACİVAT: A budala! Bir adam kıyafetle mi insan olur?

KARAGÖZ: Öyle ya! Ne zannettin?

HACİVAT: Canım, kıyafetle adam olamazsın, bilâder!

KARAGÖZ: Neden olmaz? Adam, kıyafetini düzdü mü, nereye gitse itibar ederler, üstün başın eski-püskü oldu mu, kimse itibar etmez.” (s.533-534)

Kıyafetlerin mevsimsel dönüşümlerde zarar görmeden muhafaza edilmeleri önemli bir husustur. Bu hususun uygulanması için çeşitli haşerelerden korumak için çeşitli yollar geleneksel metotlarla uygulanmıştır. Sandıkta muhafaza etme, sabun kullanma gibi her zaman sonuç vermeyen bu durumlar metinlerde de geçmektedir.

Güve (s.349, 1003)

Güve deliği (s.1003)

*“KARAGÖZ: Karanlıkta görmedim, aydınlıkta baktım ki üç yerinde **güve deliği** var. (...) **sandıkta çok durmuş, güve yemiş.**” (s.1003)*

Karagöz metinlerinde çeşitli kumaş türlerinin isimleri de verilmiştir:

⁴ Getr: Bacağa veya ayakkabı üstüne geçirilen tozluk. (Ayverdi, “Getr”, **a.g.e.**, s.417).

Atlas⁵ (s.313, 952, 1243)

Basma (s.1244)

Bez (s.141, 238, 354, 835, 1215)

Boncuk (s.1243, 1244)

*“HACİVAT: Peki, diyelim ki senin. Keseniz neden ma’mûl idi? Atlastan mı? Patiskadan mı? **Boncuktan** mı?” (s.124)*

Canfes⁶ (s.728)

Canfes patiskası⁷ (s.513)

Dîbâ⁸ (s.952)

İpek (s.410)

Kadife (s.956)

*“HACİVAT: Oturduğunuz yer **kadife** mi döşeli, yoksa kumaş mı?” (s.956)*

Kemha⁹ (s.542)

Kumaş (s.811, 956)

Kuşlu pazen (s.785)

Mantin¹⁰ (s.374)

Nansuk¹¹ (s.410)

Patiska (s.513, 1243)

Pazen (s.785)

Pembezar¹² (s.411)

⁵ Atlas: İpekten sık dokunmuş, yüzü parlak, dâima düz renkli, üstünde motif bulunmayan, sertçe, tüysüz, makbul bir kumaş çeşidi. (Ayverdi, “Atlas”, **a.g.e.**, s.84).

⁶ Canfes: Parlak, ince, iki renkli gibi görünen ipekli kumaş. (Ayverdi, “Canfes”, **a.g.e.**, s.183).

⁷ Patiska: Pamuktan dokunmuş ince, düzgün bez, patis. (Ayverdi, “Patiska”, **a.g.e.**, s.981).

⁸ Dîbâ: Eskiden çok makbul tutulan, genellikle desenli, ağır dokuma ipekli kumaş, bir nevi canfes. (Ayverdi, “Dîbâ”, **a.g.e.**, s.280).

⁹ Kemha: Düz veya desenli dokunan makbul eski bir ipek kumaş çeşidi, haysız kadife. (Ayverdi, “Kemha”, **a.g.e.**, s.653).

¹⁰ Mantin: Bir çeşit ipekli kumaş. (Ayverdi, “Mantin”, **a.g.e.**, s.770).

¹¹ Nansuk: İç çamaşırı ve işlemlerde kullanılan sık dokunmuş ince patiska. (Ayverdi, “Nansuk”, **a.g.e.**, s.914).

¹² Pembezar: Bürümcük cinsinden gömleklik ince bez. (Ayverdi, “Pembezar”, **a.g.e.**, s.986).

Sevayi¹³ (s.728)

“*SARHOŞ: Sen ona söyle: “— Bindallı **sevayi** entarisini giysin de gelsin!” dedi de!”* (s.728)

Yün (s.106, 346, 347, 566, 930, 1010, 1025, 1108, 1152)

Metinlerde geçen dikimle alakalı tabirler ve malzemeler de şunlardır:

Fasone¹⁴ (s.710)

İplik (s.706, 1068)

Sırma (s.148, 255, 646, 796, 943, 1083)

Sırma teli (s.1083)

Topluigne (s.194, 197, 209, 346)

Metinlerde geçen erkek-kadın ortak kullanılan kıyafet adları şunlardır:

Bel kuşağı (s.57)

Çaput¹⁵ (s.108, 110, 585)

Çıngıraklı külâh (s.1186)

“*Başıma çıngıraklı bir külâh ...*” (s.1186)

Don¹⁶ (s.362)

Elbise (s.88, 365, 1008, 1022, 1084, 1118, 1264)

¹³ Sevayi: (eski kelime, anlam) Erkek ve kadın elbisesi ve şalvar yapılan bir çeşit ipekli kumaş. (Ayverdi, “Sevayi”, **a.g.e.**, s.1094).

¹⁴ Fasone: (Fr. Façonné) Özel dikim. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.710).

¹⁵ Çaput: 1. Eskimiş, paçavra durumuna gelmiş bez parçası. 2. Donun ağına, gömlek, elbise gibi şeylerin bol olmaları için yan taraflarına eklenen üçgen şeklinde parça. 3. Eskimiş, yamalı veya yırtık elbise. 4. Âdî bez. (Ayverdi, “Çaput”, **a.g.e.**, s.213).

¹⁶ Don: Vücudu belden aşağı topuklara kadar örten ve bacaklar için iki paçası bulunan ve ten üstüne giyilen bir iç çamaşırı. (Reşat Ekrem Koçu, “Don”, **a.g.e.**, s.93) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Don”, **a.g.e.**, s.93-95.

Entari¹⁷ (s.296, 701, 1045, 1057, 1078)

Esbap¹⁸ (s.426)

Esvap¹⁹ (s.148)

“O esvapları niye karıştırıyorsun? Bütün sırmalarını sökmüştün!” (s.148)

Fanilâ²⁰ (s.206, 869) (Fanila kelimesi metinlerde iki yerde geçmektedir. İki yerde de familya ile kelime oyunu olarak kullanılmıştır.)

“ÇELEBİ: Söyle babacığım, balık familyasını tanır mısın?

KARAGÖZ: Ulan, balığın da fanilas olur mu?” (s.206)

“KASIM BEY: Familyanız var mı?

KARAGÖZ: Hu?

KASIM BEY: Familyanız var mı?

KARAGÖZ: Vardı ama, yırtıldı, attık, onun yenisini aldık.

KASIM BEY: Neyin?

KARAGÖZ: Fanilânın.

KASIM BEY: Öyle değil o. Yani, zevceniz var mı?” (s.869)

Gecelik entarisi²¹ (s.945)

Gömlek (s.205, 416, 533, 601)

“Kâtibime kolalı da gömlek ne güzel yakışır.” (s.205)

Hırka (s.701, 1147, 1197)

Hilâlî²² don (s.1167)

¹⁷ Entari: Kadınların genellikle evde ve yatakta, erkeklerin eskiden evde, sokakta veya yatakta giydikleri kollu, çoğunlukla bol ve uzun giyecek. (Ayverdi, “Entari”, **a.g.e.**, s.346) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Entari”, **a.g.e.**, s.102-105.

¹⁸ Esbap: “Esvap” sözcüğünün halk ağzında bozulmuş biçimi, giysi. (Ayverdi, “Esbap”, **a.g.e.**, s.350).

¹⁹ Esvap: Giyecek, elbise. (Ayverdi, “Esvap”, **a.g.e.**, s.354).

²⁰ Fanila: Ten üzerine giyilen, pamuklu veya yünü giyecek. (Ayverdi, “Fanila”, **a.g.e.**, s.368).

²¹ Gecelik: 2. Yatakta giyilen entârî (Gecelik entârîsi de denirdi) (Ayverdi, “Gecelik”, **a.g.e.**, s.406) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Gecelik entârîsi”, **a.g.e.**, s.121.

Hünkârî gaz yaşmak²³ (s.818)

İpek peşte²⁴mal (s.1199, 1200)

İpekli çamaşırlar (s.1200)

İpekli entari (s.1200)

Karyağdı²⁵ (s.711)

“KARAGÖZ: A beyim, o paltonuz da bütün leke olmuş.

I. ÇELEBİ: Hayır, efendim, onlar leke değil, zaten kendi rengidir. Ona “**karyağdı**” tâbir ederler.” (s.720-711)

Kırkkalem peşte²⁶mal (s.410)

Kuşak²⁷ (s.57, 229, 242, 331, 416, 647, 731, 1268)

Külâh²⁸ (s.57, 269, 274, 418, 709, 996, 1053, 1057, 1186)

“Başında vardır delik delik **külâhı**” (s.996)

“Başındaki **külâhı** delik delik imiş” (s.996)

Kürk (s.262, 268, 272, 403, 675, 729)

Lâhûrî şal (s.292, 729)

²² Hilâlî: El tezgâhlarında dokunan ve özellikle gömlek yapmakta kullanılan, çözüğü ham ipek, atkısı pamuktan, buruşuk görünümlü bez. (Ayverdi, “Hilâlî”, **a.g.e.**, s.494).

²³ Hünkârî gaz yaşmak: Hünkârî: Padişaha, saraya ait. Gaz (Gazze şehrinin aslından) Eskiden kullanılan bir ince bez. Yaşmak (Baş örtüsü): Gaz bezinden değerli baş örtüsü. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.818).

²⁴ Peşte²⁴mal-Peştamal: 1. Hamamda vücûdun belden aşağısını örtecek şekilde bele sarılan bez, futa. 2. Çalışırken bele bağlanan dokuma. 3. Kadınların sokağa çıkarken başları ile berâber gövdelerini örttükleri dokuma. (Ayverdi, “Peşte²⁴mal”, **a.g.e.**, s.992) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Peşte²⁴mal”, **a.g.e.**, s.191.

²⁵ Karyağdı: Üstüne kar yağmış gibi beyaz beyaz benekleri olan: “Karyağdı kumaş.” (Ayverdi, “Karyağdı”, **a.g.e.**, s.634).

²⁶ Kırkkalem peşte²⁶mal: Bir çeşit peşte²⁶mal. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.410).

²⁷ Kuşak: Bele bağlanan uzun, enli veya ensiz kumaş. (Ayverdi, “Kuşak”, **a.g.e.**, s.719) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Kuşak”, **a.g.e.**, s.160-161.

²⁸ Külâh: Askerler ve her tabakadan halk tarafından asırlar boyunca giyilmiş olan, genellikle tepesi sivri, dikişsiz, tek parça keçeden baş giyeceği. (Ayverdi, “Külâh”, **a.g.e.**, s.725) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Külâh”, **a.g.e.**, s.162.

“ZENNE: Seni gidi edepsiz çapkın! Daha söylüyorsun ha! Hani arkana aldığım palto? Boynuna aldığım **lâhûrî şal**? Altın kordonlu saat nerede?”(s.292)

“SARHOŞ: Gel! **Lâhûrî şalını** beline bağlasın da gelsin!” (s.729)

Samur²⁹ (s.104, 113, 268, 729)

Samur kürk (s.268, 729)

Sırmalı uçkur (s.828)

Sivri külâh (s.269, 418)

Şal hırkası (s.1201)

Şalvar³⁰ (s.195, 207, 208, 209, 281, 296, 331, 416, 484, 485, 599, 698, 706, 728, 753, 754, 841, 1001, 1168)

Uçkur³¹ (s.978)

Urba³² (s.366, 443, 645, 948, 1196, 1254)

Yelek³³ (s.85, 570, 711)

“KARAGÖZ: Adam, yelek de giymemişsiniz. Sokağa böyle apaçık nasıl çıktınız?

I. ÇELEBİ: Canım, yelek giyince saat de taşımali. Zaten ben ağır şeyden hazzetmem ki!” (s.711)

Metinlerde geçen erkek-kadın ortak kullanılan ayakkabı ve terlik çeşitleri şunlardır:

²⁹ Samur: 1.Sansargiller familyasından, Avrupa’nın kuzeyinden Kamçatka’ya kadar yaygın bir alanda yaşayan, yumuşak ve ince tüylü çok makbul postu için avlanan, kısa kuyruklu, küçük, memeli hayvan. 2. Bu tür hayvanın postundan yapılmış (kürk). (Ayverdi, “Samur”, **a.g.e.**, s.1057) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Samur”, **a.g.e.**, s.201-202.

³⁰ Şalvar: Bir uçkurla büzülerek bele bağlanan çok bol ve geniş üst donu. (Ayverdi, “Şalvar”, **a.g.e.**, s.1152)Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Şalvar”, **a.g.e.**, s.215-216.

³¹ Uçkur: Şalvar veya iç donunun belde durmasını sağlamak için bele gelecek kısımlarına geçirilen bağ (Eskiden 2 metre boyunda, 1 karış enindeki bir bez üzerine uçları sırma ve ipekle işlenenleri bugün antika sayılmaktadır) 2. Torba veya kesenin ağzını büzmeye yarayan bağ. (Ayverdi, “Uçkur”, **a.g.e.**, s.1279).

³² Urba: (halk ağzıyla) Giyecek, elbise. (Ayverdi, “Urba”, **a.g.e.**, s.1286).

³³ Yelek: Gömlek üzerine giyilen kolsuz giyecek. (Ayverdi, “Yelek”, **a.g.e.**, s.1348) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Yelek”, **a.g.e.**, s.242-243.

Ayakkabı (s.243, 271, 619, 685, 1045)

Başmak³⁴ (s.697, 818, 1023)

Çarık³⁵ (s.673)

Çıngıraklı çizme (s.1186)

Kenef³⁶ nalınları (s.578)

Kösele (s.87, 1166)

Kundura³⁷ (s.342, 405, 416, 474, 475, 476, 647, 706, 958, 1018, 1023, 1084)

“KARAGÖZ: Kunduranın bir teki dar, bir teki bol. Yağmur yağarsa bollaşır, hava sıcak olursa darlaşır.” (s.1018)

Lâstikli fotin (s.372)

Lâstikli (s.358, 475, 560)

Lastikli eski bir ayakkabı adıdır. Yüzyıllar boyunca halk, asker, kadın ve erkek ve çocuklar tarafından giyilmiştir.³⁸ Aynı zamanda konuşmalarda esnek anlamındaki lastik ile tevriye yapılmıştır.

“KARAGÖZ: Hayır, tandır örtüsü. — Allah bilir, kanıma dokunuyorsun, Hacivat. — Be eşek! Babamı sedire uzattık.

HACİVAT: Canım, baban lâstikli mi?

KARAGÖZ: Hayır, elektrikli. Kulak ağrısına birebirdir. İnanmazsan al nümunesini.” (s. 358)

³⁴ Başmak-Paşmak: Bir çeşit ayakkabı, pabuç (Önce üstü açık deriden ayakkabılara başmak denirken sonraları ayağı tamâmen örten yemeni biçiminde burnu küt, arkası sert, tabanı kabarasız pabuçlara başmak denmiştir. Kelime bugün halk ağzında kullanılmaktadır). (Ayverdi, “Başmak”, **a.g.e.**, s.121) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Başmak”, **a.g.e.**, s.29-30.

³⁵ Çarık: İp veya deri şeritlerle ayağa bağlanan, ham deriden yapılmış köylü pabucu. (Ayverdi, “Çarık”, **a.g.e.**, s.213).

³⁶ Kenef: 1. Ayak yolu, abdesthâne, tuvalet, yüznumara, helâ. 2. (argo) Çok pis, çok berbat kimse. (Ayverdi, “Kenef”, **a.g.e.**, s.656).

³⁷ Kundura: İskarpının kabası, koncsuz, 1-2 parmak topuklu (ökçeli), ökçe altı demir naçalı, taban altı kabaralı (demir çivili) ağır ve kaba ayakkabı; aslında enkek ayakkabısıdır, köylerde kadınlar tarafından da giyilir. (Koçu, “Kundura”, **a.g.e.**, s.160).

³⁸ Lâstikli: 1. İçinde lâstik bulunan, esnek. 2. Ayakkabı üzerine lâstik pabuç giyen. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.475).

“KARAGÖZ: Bizim pederi uzattılar.

HACİVAT: Lâstikli miydi?

KARAGÖZ: Hayır, kundura giyerdi.” (s.475)

“HACİVAT: Karagöz, hocanın yanında öyle durulmaz; kendini çek çevir!

KARAGÖZ: Ulan, ben lâstikli miyim?

HACİVAT: Öylesi değil. Hocanın yanında terbiyeli durmalı. Göğsünü kavuştur!” 560)

Nalın³⁹ (s.59, 61, 202, 480, 696, 700, 823, 824, 1099)

Pabuç⁴⁰ (s.49, 195, 196, 207, 208, 251, 331, 474, 708, 728, 730, 861, 907, 923, 958, 1076, 1099, 1186, 1200, 1248)

Tahta pabuç (s.474)

“Geçen akşam da yine sen geldin, aceleyle kunduramı giyeyim derken yanlışlıkla bizim karının tahta pabuçlarını giymişim.” (s.474)

Takunya⁴¹ (s.696, 700, 1045)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Kuzum kocacığım! Çocuğun ayağında hiç ayakkabı yok. Bir takunya al, mektebe yalınayak gidiyor.” (s.1045)

Terlik (s.1045)

Metinlerde geçen erkek-kadın ortak kullanılan aksesuar adları şunlardır:

³⁹ Nalın: Hamam vb. zemîni taş döşeli veya ıslak yerlerde giyilen, üstünde ayağı tutması için köseleden bir tasma bulunan, tahtadan tek parça hâlinde oyulmuş yüksekçe ayakkabı, takunya. (Ayverdi, “Nalın”, **a.g.e.**, s.912) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Nalın”, **a.g.e.**, s.179-180.

⁴⁰ Pabuç: Ayakkabı. (Ayverdi, “Pabuç”, **a.g.e.**, s.971) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Pabuç”, **a.g.e.**, s.185.

⁴¹ Takunya: Nalın. (Ayverdi, “Takunya”, **a.g.e.**, s.1195) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Takunya”, **a.g.e.**, s.221.

Bohça (s.49, 50, 84, 250, 251, 477, 479, 493, 570, 823, 1148, 1200, 1230)

Eldiven⁴² (s.85, 533)

Hâtem⁴³ yüzük (s.329, 349)

Heybe⁴⁴ (s.342, 1153)

“Abla, şu benim heybeme iki kat çamaşır koy. Ben gurbete gideceğim.”
(s.342)

“KARAGÖZ: Dükkân uzakta mı?

HACİVAT: Çok uzak değil, üç günde gideriz.

KARAGÖZ: Öyleyse, ben evden heybemi alayım.” (s.1153)

Kayış⁴⁵ (s.641)

“Ben onu gördüm,

Gördüm de bildim:

Kayış belinde,

Ustura elinde..” (s.641)

Kemer (s.387, 423, 696, 699, 768, 990, 1022)

“ZÜHRE’NİN BABASI: Geeel! — Sarı kemerini beline, yelpazeyi eline alsın da gelsin!” (s.1022)

Maske (s.258, 789, 1024)

Mendil (s.56, 340, 823, 946, 947)

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Eldiven”, **a.g.e.**, s.100-101.

⁴³ Hâtem: Yüzük, üzerinde mühür bulunan yüzük. (Ayverdi, “Hâtem”, **a.g.e.**, s.481).

⁴⁴ Heybe: Yolculukta binek hayvanlarının eyerine geçirilerek iki yana sarkıtılan veya omuzda taşınan, kilim, deri, kıl veya meşinden, içine öteberi koymaya mahsus iki taraflı torba. (Ayverdi, “Heybe”, **a.g.e.**, s.500).

⁴⁵ Kayış: Bağlamak, sıkmak vb. işlerde kullanılan, şerit gibi dar ve uzun kösele parçası. (Ayverdi, “Kayış”, **a.g.e.**, s.644).

Eskiden herkesin cebinde sürekli bir mendil taşıdığını anlıyoruz.

“...**cebinden bir mendil çıkar...**” (s.56)

Şal⁴⁶ (s.292, 293,411,991, 1201)

Şemsiye⁴⁷ (s.533, 711)

Şemsiye o devirde kullanılan bir eşya olduğu gibi, şemsiye, baston gibi şeylerin giyimde olması makbul görülen aksesuar olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.

“KARAGÖZ: Eksik olma kardeşim! Senin bana verdiğin baba nasihatidir; bundan böyle adam olmağa çalışırım, getir⁴⁸ kuşanırım, arkama kolalı gömlek, gravat, bacağıma dar pantolon, arkama ceket, elime eldiven, gözüme tek gözlük, birinden bir de **şemsiye** aşırırım, adam olurum.” (s.533)

“KARAGÖZ: Peki, hani **şemsiyeniz**?

I. ÇELEBİ: Hekim, “Güneşte gez” diye tenbih etti de onun için kullanmıyorum.

KARAGÖZ: Bari bir baston taşısanız olmaz mı?

I. ÇELEBİ: Baston kullanmasını zaten sevmem. Bendenize ağırlık verir.” (s.711)

Yağlık⁴⁹ (s.1165)

LÂZ: İmza “Trabzan’da pabalık, ağzı kalabalık, paşında koca **yağlık**, Çopur Memiş.” (s.1165)

Yelpaze⁵⁰ (s.1022)

⁴⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Şal”, **a.g.e.**, s.213-214.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Şemsiye”, **a.g.e.**, s.217-218.

⁴⁸ Getr: Bacağa veya ayakkabı üstüne geçirilen tozluk. (Ayverdi, “Getr”, **a.g.e.**, s.417).

⁴⁹ Yağlık: 1. Büyük mendil. 2. Ketten, pamuk veya ham ipektan dokunmuş, kenarlarına çeşitli nakışlar, âşıkâne sözler veya mısralar işlenmiş, el ve yüz silmekte veya örtü olarak kullanılan büyük bez. (Ayverdi, “Yağlık”, **a.g.e.**, s.1325) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Yağlık”, **a.g.e.**, s.238.

“ZÜHRE’NİN BABASI: Geeel! — Sarı kemerini beline, **yelpazeyi** eline alsın da gelsin!” (s.1022)

4.1. Erkek Giyimi

Metinlerde geçen erkek kıyafetleri şunlardır:

Basma mintan⁵¹ (s.711)

“KARAGÖZ: Pek güzel! Hani ya frenk-gömleğiniz? Şimdi **basma mintan** giyilir mi ya?

I.ÇELEBİ: Şimdi yeni moda oldu da ondan.” (s.711)

“... entarim de yok, sekiz arşın⁵² kadar da **basma** al. Büyük oğlana da **mintan** yapacağım, dört arşın da ona basma al.” (s.1045)

Câme⁵³ (s.138, 699, 965, 1007, 1022)

“ZÜHRE’NİN BABASI: Geeel! —Yeşil **câmelerini** giysin de gelsin!” (s.1022)

Cübbe (s.331, 1147, 1179, 1197)

Çepken⁵⁴ (s.416)

⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Yelpaze”, **a.g.e.**, s.243-245.

⁵¹ Mintan: Yakasız, uzun kollu bir çeşit erkek gömleği. (Ayverdi, “Mintan”, **a.g.e.**, s.826) Daha geniş bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Basma”, “Mintan”, **a.g.e.**, s.26, 174-175.

⁵² Arşın: Metrenin resmen kabulünden önce kullanılan eski uzunluk ölçüsü, orta parmak ucu ile omuz başı arasındaki mesâfe (Arşının uzunluğu çeşitlerine, kullanıldığı yerlere göre çok değişmiştir. Mîmârî arşını 75,8 santim, çarşı arşını 65 santimdir.) (Ayverdi, “Arşın”, **a.g.e.**, s.69).

⁵³ Câme: Elbise, çamaşır, giyecek şey. (Ayverdi, “Câme”, **a.g.e.**, s.180).

⁵⁴ Çepken: Gömlek üzerine giyilen, kolları bol ve yırtmaçlı, çoğunlukla yakasız, sıрма işlemeli, bele kadar inen kısa giyecek. (Ayverdi, “Çepken”, **a.g.e.**, s.224).

Çorap (s.49, 673, 701, 821, 1131)

Dizlik⁵⁵ (s.426, 615)

Frenk-gömlek⁵⁶ (s.84, 711)

“KARAGÖZ: *Pek güzel! Hani ya **frenk-gömleğiniz?** Şimdi basma mintan giyilir mi ya?*

I. ÇELEBİ: Şimdi yeni moda oldu da ondan.” (s.711)

Getir⁵⁷ (s.533)

Kolalı gömlek (s.205, 533)

Mintan⁵⁸ (s.711, 1045, 1222)

Palto⁵⁹ (s.139, 251, 292, 293, 710)

“KARAGÖZ: *(Gelir.) Beyefendi, bu sıcak havada o **kışlık paltoyu** neye giymişsiniz? Terlemiyor musunuz? Bari yazlık bir **palto** yaptır!*

*I.ÇELEBİ: Sen onu beğenmiyor musun? **Fasonedir.**⁶⁰” (s.710)*

“KARAGÖZ: *A beyim, o **paltonuz** da bütün leke olmuş.*

*I. ÇELEBİ: Hayır, efendim, onlar leke değil, zaten kendi rengidir. Ona “**karyağdı**” tâbir ederler.” (s.720-711)*

Salta⁶¹ (s.331, 706, 990)

⁵⁵ Dizlik: 1. Korunmak amacıyla dize geçirilen, meşin, deri, lastik gibi şeylerden yapılmış kapak biçiminde parça. 2. Dize kadar inen üst giyeceği veya iç donu. 3. Eskiden tulumbacıların giydikleri, dizi üç-dört parmak aşır baldırı açıkta bırakan kısa üst giyeceği, bir nevi kısa pantolon. (Ayverdi, “Dizlik”, **a.g.e.**, s.294) Daha geniş bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Dizlik”, **a.g.e.**, s.91-92.

⁵⁶ Frenk gömleği: Ceket altına giyilen yakalı, kollu erkek gömleği. (Ayverdi, “Frenk gömleği”, **a.g.e.**, s.393) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Frenk gömleği”, **a.g.e.**, s.118-119.

⁵⁷ Getir: Bacağa veya ayakkabı üstüne geçirilen tozluk. (Ayverdi, “Getir”, **a.g.e.**, s.417).

⁵⁸ Mintan: Yakasız, uzun kollu bir çeşit erkek gömleği. (Ayverdi, “Mintan”, **a.g.e.**, s.826) Daha geniş bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Mintan”, **a.g.e.**, s.174-175.

⁵⁹ Palto: Soğuk havalarda elbise üstüne giyilen, kalın kumaştan erkek giyeceği. (Ayverdi, “Palto”, **a.g.e.**, s.974) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Palto”, **a.g.e.**, s.186.

⁶⁰ Fasone (Façonné): Özel dikim. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.710).

⁶¹ Salta: Yakasız, iliksiz, kolları bol, cepken biçiminde, kadife veya çuhadan bir nevi kısa ceket. (Saltamarka da denmiştir.) (Ayverdi, “Salta”, **a.g.e.**, s.) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Salta”, **a.g.e.**, s.210.

Pantolon⁶² (s.85, 129, 187, 445, 533, 1048)

Pardösü (s.251)

Potur⁶³ (s.198, 212, 763, 1179)

Redingot⁶⁴ (s.129)

Setre⁶⁵ (s.205, 366, 378)

Setre pantolon (s.445)

Metinlerde geçen erkek ayakkabı çeşitleri şunlardır:

Çedik pabuç⁶⁶ (s. 331,708, 907)

“HACİVAT: Değil. Bu söylediğim şey sarıca, suluca.

KARAGÖZ: Sarıca, suluca? Çedik pabuç.” (s.708)

Fotin⁶⁷ (s.85, 372)

Potin (Fotin) (s.129, 243, 342, 476, 711)

Lâğımıcı çizmesi⁶⁸ (s.701)

⁶² Pantolon-Pantolon: Belden ayak bileklerine kadar inen ve bacaklara geçirilmek sûretiyle giyilen giyecek. (Ayverdi, “Pantolon”, **a.g.e.**, s.975) O devirde sadece erkeklerin giydiği bir kıyafet idi. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Pantolon”, **a.g.e.**, s.186-188.

⁶³ Potur: Arka kısmı diz kapağının arkasına kadar şalvar ağı gibi çok bol ve kırmalı olarak sarktıktan sonra baldırları sımsıkı saracak şekilde darlaşan ve özellikle cepken altına giyilen, şalvar, çakşır, pantolon gibi belden aşağı erkek giyeceği. (Ayverdi, “Potur”, **a.g.e.**, s.1003) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Potur”, **a.g.e.**, s.193-194.

⁶⁴ Redingot: Bele oturan, arkası yırtmaçlı, etekleri bol ve uzun, çift sıra düğmeli resmî erkek ceketi. (Ayverdi, “Redingot”, **a.g.e.**, s.1018) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Redingot”, **a.g.e.**, s.196-197.

⁶⁵ Setre: Eskiden daha çok resmî dâirelerde giyilen, düz yakalı, önü ilikli, etekleri uzunca, Avrupa kesimi bir çeşit çuha ceket. (Ayverdi, “Setre”, **a.g.e.**, s.1094) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Setire”, **a.g.e.**, s.204.

⁶⁶ Çedik: Eskiden hem kadınların hem erkeklerin ve özellikle ilmiye sınıfından olanların giydiği, hafif sahtiyandan yapılma, üzerine aynı renkte pabuç giyilen, kısa ve bol konçlu, altı yumuşak, genellikle sarı veya kırmızı renkte bir nevi mest. Çedik pabuç: Çedik ve üzerine giyilen pabucun ikisine birden verilen isim. (Ayverdi, “Çedik”, **a.g.e.**, s.218) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Çedik”, **a.g.e.**, s. 69.

⁶⁷ Fotin-Potin: Koncu incik kemiğinin üstüne kadar çıkan, yan tarafından düğmelerle veya ön tarafından potin bağı ile kapanan bir ayakkabı çeşidi, fotin, konçlu ayakkabı. (Ayverdi, “Potin”, **a.g.e.**, s.392) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Potin”, **a.g.e.**, s.193.

⁶⁸ Lâğımıcı çizmesi: Diz kapaklarının üstüne kalçaya yakın yerlere kadar koruyan özel çizme. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.701).

Metinlerde geçen erkek başlıkları şunlardır:

Çatal kalpak⁶⁹ (s.613, 764, 1139, 1140, 1141)

“Ulan, *çatal kalpaklı herif!*” (s.1139)

“Benim derdim şu *çatal kalpaklı herifle!*” (s.613)

“*Kalpağımız çatal matal*

Hiç yetişir mi bana kaal” (s.764)

Çingiraklı külâh (s.1186)

Destâr⁷⁰ (s.1192, 1193, 1194)

Fes (s.193, 195, 202, 207, 208, 445, 505, 615, 619, 766, 939, 1225, 1226, 1240)

Işkırak⁷¹ (s.129, 259, 1098, 1269)

Kalpak⁷² (s.912)

Kavuk⁷³ (s.346, 379, 516, 517, 974)

Sarık (s.1235)

Takke⁷⁴ (s.907, 958, 1250)

Uskufa⁷⁵ (s.110, 366)

⁶⁹ Baktığımız kaynaklarda “çatak kalpak” tabirini göremedik, yalnız “çatal kalafat” adında bir başlık olduğunu gördük. İsim benzerliğinden zamanla isim “çatal kalpak”a dönüşmüş olabilir veya var ise görünümlerindeki benzerlikten isimlerden birleştirme yapılmış olabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Çatal kalafat”, “Kalafat”, **a.g.e.**, s.68, 139.

⁷⁰ Destâr: Sarık. (Ayverdi, “Destâr”, **a.g.e.**, s.275) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Destâr”, **a.g.e.**, s.87-88.

⁷¹ Işkırak: Karagöz’ün başına giydiği iki tarafı yüksekçe külâh. (Ayverdi, “Işkırak”, **a.g.e.**, s.530).

⁷² Kalpak: Pöstekiden veya buna benzer çuha vb. kumaştan yapılmış baş giyeceği. (Ayverdi, “Kalpak”, **a.g.e.**, s.613) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Kalpak”, **a.g.e.**, s.142-143.

⁷³ Kavuk: Üzerine sarık sarılan çeşitli biçimdeki baş giyeceği. (Ayverdi, “Kavuk”, **a.g.e.**, s.642) .

⁷⁴ Takke: Yarım bir yuvarlak şeklinde ince kumaştan yapılmış başlık, takye. (Ayverdi, “Takke”, **a.g.e.**, s.1194) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Takke”, **a.g.e.**, s.220.

⁷⁵ Uskufa-Üsküf: Başlık, serpuş. (Ayverdi, “Üsküf”, **a.g.e.**, s.1298) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Üsküf”, **a.g.e.**, s.236-237.

“AŞÇI: Bu gılatlan olmaz. İçeri varalum da çaputları deniş. (Karagözle aşçı, dükkâna girer. Biraz sonra Karagöz, başında **uskufa**, sırtında ceket, önünde Yahudi iki sırık hamalı gelir.)” (s.110)

“HACİVAT: İnan olsun, Karagöz, (Güler.) pek tuhaf olmuşun. Başındaki **uskufa** mı?” (s.336)

Metinlerde geçen erkek aksesuarları şunlardır:

Altın kordonlu saat (s.292)

Altın saat (s.268, 272, 346, 488, 570, 571, 572, 573, 1235)

“...pederimin antika **altın saat** ile **kösteği**...” (s.346)

Baston⁷⁶ (s.129, 331, 711)

Baston, yürürken destek amaçlı kullanılan bir araç olmaktan ziyade o devirde bilhassa memurların ve gençlerin şıklık ve alafrangalık modasıydı.⁷⁷ Bastonun sadece bir süs amacıyla aksesuar olarak kullanıldığını metinlerde de anlamaktayız.

“KARAGÖZ: Her ne hâl ise, senin karın beni kovar kovmaz hemen eve geldim; veresiye aldığım **alangla**⁷⁸ **pantolonumu** giydim, **redingotu** da giydim, **potinlerimi** de ayağıma giydim, **ışkırlağı** başıma geçirdim, **bastonumu** da aldığım gibi sokağa fırladım. “(s.129)

“TİRYAKİ: Dur, geliyorum!.. Aliverin benim cübbemi, şalvarımı, yemenimi, saltamı, divitimi, kuşağımı, tütün tabakamı, yasemin çubuğumu, enfiye kutusunu, para kesemi, çedik pabucumu, **bastonumu**, saatimi!” (s.331)

⁷⁶ Baston: Yürürken dayanmak üzere kullanılan değnek, uzun sopa, asâ. (Ayverdi, “Baston”, **a.g.e.**, s.117).

⁷⁷ Reşat Ekrem Koçu, “Baston”, **a.g.e.**, s.26-27.

⁷⁸ Alangla: (fr.) al’anglais: İngiliz tarzında. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.129) .

“KARAGÖZ: Peki, hani **şemsiyeniz**?

I. ÇELEBİ: Hekim, “Güneşte gez” diye tenbih etti de onun için kullanmıyorum.

KARAGÖZ: Bari bir **baston** taşısanız olmaz mı?

I. ÇELEBİ: **Baston** kullanmasını zaten sevmem. Bendenize ağırlık verir.”
(s.711)

Cep saati (s.696, 699)

Cep saati takmadan yelek giymenin pek yugun görülmediğini anlıyoruz.

“... **yelek** giyince **saat de taşımali**” (s.711)

Gırvat (Kravat) (s.84)

“KARAGÖZ: Hani kerevetim?

KARAGÖZ’ÜN KARISI: **Gırvat** burada, buyurun!

KARAGÖZ: Kerevetimi bağla.” (s.84)

Kerevet (Kravat) (s.84)

Kordon (s.293, 293)

Kravat (s.533)

Tarabulus kuşağı (s.229)

“Efeyim takarım kulaklı bıçağı

Merd olurlar Aydın’ın uşağı

Hangi efe sarmaz hangi yiğit sarmaz

Tarabulus kuşağı **Tarabulus kuşağı**” (s.1160)

4.2. Kadın Giyimi

Metinlerde geçen kadın kıyafetleri şunlardır:

Bindallı⁷⁹ (s.728)

“SARHOŞ: Sen ona söyle: “— **Bindallı** seveyi entarisini giysin de gelsin!” dedi de!” (s.728)

Çarşaf⁸⁰ (s.411)

“HACİVAT: Ferhad köşkü nakş etmekte olsun. Şirin Hanım’a müjdeciler gider, “köşk bitti” diye. “— Buyurun temâşâ edin!” derler. Şirin-i pür-cefâ, **çarşafa** bürünüp kırk tane cariye yanında, kimi sağında, kimi solunda, köşkün kapısına kadar fermayış şal döşenmiş, tıptış tıptış yürüyerek, iki tarafına göz süzerek, etrâf ü eknâfi seyr ü temâşâ ederek, köşkün kapısına gelip sağ ayağını atar atmaz kurbanlar kesilir.” (s.411)

Ferace⁸¹ (s.49, 119, 145, 482, 483, 701, 818, 907, 1078)

Fistan⁸² (s.225, 690, 1027, 1151, 1234)

Güllü fistan (s.539)

Malakof⁸³ (s.1150)

“I. HANIM: Safâ geldiniz, bekçi babalar!

KARAGÖZ: Safâ bulduk, **malakofu** kabalar!” (s.1150)

⁷⁹ Bindallı: Üzerine sırma ile çiçekler, dallar, motifler işlenmiş olan, genellikle mor kadifeden örtü veya elbise (Ayverdi, “Bindallı”, **a.g.e.**, s.150).

⁸⁰ Çarşaf: Kadınlar tarafından erkeklerden saklanmak maksadıyla Tanzîmat’tan sonra giyilmeye başlanan, genellikle siyah renkli sokak kıyâfeti. (Ayverdi, “Çarşaf”, **a.g.e.**, s.215) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Çarşaf”, **a.g.e.**, s.65-68.

⁸¹ Ferâce: Eskiden kadınların dışarı çıkarken giydikleri, gerdan altında kavuştuktan sonra omuzlara doğru açılıp sırttan yere kadar dökülerek inen, pelerine benzer, geniş yakalı üst giyeceği. (Ayverdi, “Ferâce”, **a.g.e.**, s.375).

⁸² Fistan: Çeşitli biçimde kırmalı ve süslü kadın entârisi. (Ayverdi, “Fistan”, **a.g.e.**, s.388).

⁸³ Malakof: Beli çok sıkı, eteği içine konan balinalarla ters çevrilmiş bir sepet görünümünde, belden aşağı doğru kabarık bir şekilde inen bir tuvalet biçimi. (Ayverdi, “Malakof”, **a.g.e.**, s.765).

Metinlerde geçen kadın aksesuar ve süsleri şunlardır:

Gelincik (s.281, 485, 754, 1011, 1168)

Çiçek olan gelinciğin kızların başlarına süs olarak takmalarını görüyoruz.

“Obamız dağdan geliyor

Yârim beraber geliyor

*Başına **gelincik** takmış*

Ortada göbek atıyor” (s.281, 485, 754, 1168)

Fermayış şalı⁸⁴ (s.411)

German şalı (s.697)

Mola taşı (s.1078)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, şunu beline bağla bakayım!

*KARAGÖZ: O ne? **Mola taşı** mı o?*

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Onu, entarinin arkasını kabartsın diye koyarlar.”

(s.1078)

Metinlerde kadınların başlarına taktıkları başlık ve örtü çeşitleri şunlardır:

Başörtüsü (s.49, 907)

Çakmakçılar-simidi⁸⁵ (s.1078)

Hotoz⁸⁶ (s.62, 134, 145, 253, 331, 684, 1078, 1128, 1165)

*“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Başına bu **hotozu** giy!*

⁸⁴ Fermayış şalı: Ismarlama olarak yapılmış en iyi cins Keşmir ve Lâhur şalı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.411).

⁸⁵ Çakmakçılar-simidi: Eskiden, kadınların kullandığı hotoz biçimlerinden biri (Çakmakçılar İstanbul’da, Mahmutpaşa Yokuşu’nun bir ucuyla Mercan Caddesi arasındaki dik yokuş, Çakmakçılar Yokuşu).

⁸⁶ Hotoz: Eskiden kadınların başlarına giydikleri bir nevi süslü başlık. (Ayverdi, “Hotoz”, **a.g.e.**, s.515); Hotoz: Kadınların kendi saçlarından veya yemeni vesaire ile yaptıkları baş süsü ve kisvesi. (Şemseddin Sâmî, “Hotoz”, **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1317, s.592).

KARAGÖZ: Giydim.” (s.145)

Kelle-pûş⁸⁷ (s.1021)

*“ZÜHRE’NİN BABASI: Hanıma söyle serine **kelle-pûşunu** örtün de gelsin!” (s.1021)*

Nansuk⁸⁸ tülbendi (s.410)

Peçe (s.244)

Tülbind- Tülbent (s.410, 1236)

“Şekerim var ezilecek

***Tülbent**lerden süzülecek*

Bekletmeyin iki gözüm

Çok yerim var gezilecek.” (s.1236)

Yaşmak⁸⁹ (s.119, 145, 231, 818, 935, 1022)

Yazma⁹⁰ (s.836)

Yemeni⁹¹ (s.331, 492, 514)

Zeyrek-yokuşu⁹² (s.1078)

Metinlerde kadınların taktıkları mücevherler ve takı çeşitleri şunlardır:

⁸⁷ Kellepuş: Dilimize Farsça’dan alınmıştır, “Takke” anlamındadır; kavuk altına giyilir idi , kavuğun alın teri ile kirlenmesini önlerdi. (Reşat Ekrem Koçu, “Kellepuş”, **a.g.e.**, s.152).

⁸⁸ Nansuk: İç çamaşırı ve işlemelerde kullanılan sık dokunmuş ince patiska. (Ayverdi, “Nansuk”, **a.g.e.**, s.914).

⁸⁹ Yaşmak: Müslüman kadınların sokakta ferâce giydikleri zaman yüzlerine tutundukları, gözleri açıkta bırakan, biri yukarıdan, biri aşağıdan gelen iki parçadan ibâret ince tülbentten yüz örtüsü. (Ayverdi, “Yaşmak”, **a.g.e.**, s.1341) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Yaşmak”, **a.g.e.**, s.140-141.

⁹⁰ Yazma: 1. Üzerine kalıp veya fırça ile desen yapılmış bez. 2. Böyle bir bezden yapılmış baş örtüsü. (Ayverdi, “Yazma”, **a.g.e.**, s.1346).

⁹¹ Yemeni: 1. Üzerine kalıpla desen basılıp elle boyanan ve kadınlar tarafından başa bağlanan tülbent. 2. Kısa kenarlı hafif bir pabuç çeşidi. (Ayverdi, “Yemeni”, **a.g.e.**, s.1350) Ayrıntılı bilgi için bkz. Reşat Ekrem Koçu, “Yemeni”, **a.g.e.**, s.246.

⁹² Zeyrek-yokuşu: Eskiden, kadınların kullandığı hotoz biçimlerinden biri. (İstanbul’da, Haliç yöresinde, Cibali Caddesi yakınında, yokuşuyla ünlü bir cadde, Zeyrek Yokuşu.) (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1078).

Akarsu- Akarsuyu (s.488, 612)

“ŞALLI-NATIR: *Al, Karagöz! Benim de onda bir akar suyum var, gerdanlık.*” (s.488)

Beşibiryerde (s.461, 570, 571, 572, 573, 712, 771, 1030, 1072, 1075, 1086, 1253)

“TÜRK: *Bizüm Kezban gıza on tene **beşibiryerde** boynuna daksun deyi hazurladum.*” (s.771)

Bilezik (s.612, 613, 744, 745, 1022, 1109)

“Altın **bileziğini** koluna, tek taşlı yüzüğünü parmağına taksın da gelsin!” (s.1022)

Boroş (Broş) (s.488)

Cevâhir⁹³ (s.991)

Divanhane çivisi⁹⁴ (s.612, 613)

“HACİVAT’IN KARISI: *Ben senden başıma “**divanhâne çivisi**” iki tane elmas iğne isterim, boynuma “akarsu”, bir çift “gorgoroğlu” bilezik isterim. Bunları alırsan alırsın, yoksa kapı dışarı!*” (s.612)

“HACİVAT: *Benim karı benden “**divanhane çivisi**” elmas iğne istiyor, boynuna “akarsu”, bir çift “gorgoroğlu” bilezik istiyor. “— Alırsan alırsın, yoksa kapı dışarı!” diye evden kovdu.*” (s.613)

⁹³ Cevâhir: 1. Cevherler. 2. Elmas, zümrüt, pırlanta gibi değerli taşlar. (Ayverdi, “Cevâhir”, **a.g.e.**, s.193).

⁹⁴ Dîvanhâne çivisi: Parmağın üzerini kaplayacak büyüklükte, ortasında büyük, etrafında daha küçük 25–30 parça elmas bulunan ve eskiden çok tutulan yuvarlak bir yüzük biçimi. (Ayverdi, “Dîvanhâne”, **a.g.e.**, s.292).

Dut-küpe(s. 488, 489)

“ŞALLI-NATIR: Al da götür! Benim de onda bir tek-taşlı yüzüğüm var.

KARAGÖZ: (Salkım-İnci 'ye gelir.) Şallı-Natır Hanımın sizde tek-taşlı yüzüğü var, istiyor.

SALKIM-İNCİ: Al Karagöz! Benim de onda **dut-küpem** var.

KARAGÖZ: (Alır.) Şallı-Natır Hanım! Hamamcı hanımınızda **dut-küpesi** varmış.” (s.488)

“Adam aman yası var yası var

Benim gönlümün bugün yası var

Koynumdaki **dut-küpenin** adam aman foyası var.” (s.489)

Elmas (s.79, 345, 498)

Elmas iğne (s.612, 613)

Elmas yüzüğü (s.346, 838)

Gerdanlık (s.488, 613, 696, 700)

Gorgoroğlu bilezik (s.612, 613)

Gümüş (s.148, 828, 836, 1134)

Gümüş kemer (s.701)

İnci (s.96, 202, 215, 273, 485, 599, 670, 772, 845, 937, 1235)

İncili köstek⁹⁵ (s.1016)

“**İncili köstek** boynunda...” (s.1016)

İncü (şive ile İnci) (s.79)

Koç bilezik (s.1109)

Koç yüzük (s.1109)

⁹⁵ Köstek: Bâzı eşyâlara ve boyuna süs için takılan, altın, gümüş vb.nden yapılmış zincir. (Ayverdi, “Köstek”, a.g.e., s.704).

“Koç yüzük koç bilezik kol da nazik of” (s.1109)

Küpe (s.55, 135, 488, 489, 567)

*“Validem kulağıma **küpe** takmak için kulağımyı küçükken delmiş.” (s.55)*

Mengûş⁹⁶ (s.1022)

*“Gûşuna⁹⁷ **mengûşunu** taksın da gelsin!” (s.1022)*

Mercan (s.79, 1235)

Mücevher (s.148)

Mücevherât (s.819, 881)

Pantantif (s. 514)

“KARAGÖZ: Ondan sonra senin istediklerini alacağım. Canfes patiskası alacağım, -efendime söyleyim- başına yemeni alacağım, ayağına iskarpin alacağım, -efendim- istediğini, istediğini, parmağına yüzük, gerdanına pantantif, hepsini alacağım.” s.513-514)

Yâgut (şive ile Yâkut) (s.79)

Yıldız-iğnesi (s.488)

Yüzük (s. 258, 292, 293, 329, 346, 349, 488, 514, 567, 744, 745, 838, 1022, 1085, 1109)

*“Altın bileziğini koluna, **tek taşlı yüzüğünü** parmağına taksın da gelsin!” (s.1022)*

Zümürüd (şive ile Zümrüt) (s.79)

Zümrüt (s.301)

⁹⁶ Mengûş: Küpe. (Ayverdi, “Mengûş”, a.g.e., s.796).

⁹⁷ Gûş: Kulak. (Ayverdi, “Gûş”, a.g.e., s.441).

“HACİVAT: (...)Yaz gelince Boğaziçlerine giderler, beni cânım o zümrüt gibi çayirlarda otlatırlar; velhâsıl, vaktim zevk ü safâ ile geçer vesselâm!” (s.301)

4.3. Çocuk Giyimi

Çocuk giyimine özel kıyafet örnekleri Karagöz metinlerinde geçmemektedir. Sadece “mintan”, “ayakkabı” ve “takunya” kelimelerinin metinlerde çocuk için de kullanıldığını bir yerde görmekteyiz.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Kuzum kocacığım! Çocuğun ayağında hiç ayakkabı yok. Bir takunya al, mektebe yalınayak gidiyor. (...) Büyük oğlana da mintan yapacağım, dört arşın da ona basma al.” (s.1045)

4.4. Törenlerle İlgili Giyim Kuşam

Törenlerle ilgili giyim kuşam metinlerde geçmemektedir. Sadece *Ters Evlenme* oyununda Karagöz güyya gelin olur ve Karagöz’ün Karısı onu giydirir. Gelin olurken de kullanılan *mola taşı*, *entari*, *hotoz*, *ferace* gibi giyim kuşam isimleri burada geçmektedir. Burada bir önemli nokta, hotozun bağlanış şekillerine, modeline göre halk arasında isimler aldığını görmekteyiz. “Zeyrek yokuşu” ve “çakmakçılar simidi” metinde adı geçen modellerdir. Karagöz’ün Karısı’nın hangi modeli istediğini sormasından o dönemde, şimdiki gelinbaşı saç ya da başörtüsü modeline karar vermek gibi kadınların arasında önemli bir konu olduğunu göstermektedir.

*“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, şunu beline bağla bakayım!
KARAGÖZ: O ne? Mola taşı mı o?*

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Onu, entarinin arkasını kabartsın diye koyarlar. (...) Şu entariyi de al bakayım! (...) Gel bakayım, başına bir hotoz yapayım! "Zeyrek-yokuşu"⁹⁸ olsun mu? (...) İstersen "Çakmakçılar-simidi"⁹⁹ yapayım! (...) Al, şurada büyük ninenden kalma bir hotoz var, al giy! (...) şu feraceyi giy bakayım! (...) (s.1078)

4.5. Mesleklerle İlgili Giyim Kuşam

Karagöz metinlerinde mesleklerle ilgili sadece bekçi ve kayıkçı kıyafeti ile ilgili fikir edinmekteyiz.

Bekçi kıyafeti (s.647)

Metinlerden bekçilerin bir sopa taşıdıkları, sırtlarında bir aba olduğu ve başlarına kırmızı bir kuşak sarılı olduğu anlaşılmaktadır.

"Hemen saat de altı"¹⁰⁰ raddelerine geldi, gez inonun kapısından birisi girdi, elinde bir koca sopa, arkasında bir delme aba, başında on iki zirâdan ziyade kırmızı kuşak; meğer mahalle bekçisi imiş." (s. 647)

Kayıkçı kıyafeti (s.615)

Metinlerden kayıkçıların dizlik giydikleri, başların da fes taktıkları anlaşılmaktadır.

"HACİVAT: (İçeriden.) Karagöz, böyle olmaz! Senin evde dizliğin yok mu?"

KARAGÖZ: (İçeriden.) Var.

⁹⁸ Zeyrek-yokuşu: Eskiden, kadınların kullandığı hotoz biçimlerinden biri. (İstanbul'da, Haliç yöresinde, Cibali Caddesi yakınında, yokuşuyla ünlü bir cadde, Zeyrek Yokuşu.) (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1078).

⁹⁹ Çakmakçılar-simidi: Eskiden, kadınların kullandığı hotoz biçimlerinden biri. (Çakmakçılar İstanbul'da, Mahmutpaşa Yokuşu'nun bir ucuyla Mercan Caddesi arasındaki dik yokuş, Çakmakçılar Yokuşu.) (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1078).

¹⁰⁰ Saat altı: Alaturka, yani ezânî saate göre geceyarısı (Ezânî saat: Güneşin batışında 12'yi göstermek üzere ayarlanan saat).

HACİVAT: Dizliğini giy, başına da bir fes giy, kayıkçı kıyafetine benzesin. Benim de bir dizliğim vardır, ben de onu giyeyim ayağıma.” (s.615)

Hacivat ile Acem arasında geçen şu konuşmadan ticaretle uğraşan kişinin de bir kıyafet tarzı olduğunu anlıyoruz fakat kıyafetin ne olduğu hakkında bir bilgi alamıyoruz.

HACİVAT: Efendim, sebep-i teşrifiniz ziyâret kasdiyle mi yoksa ticâret maksadiyle mi?

ACEM: Ele mene bah, câmm baba! Ticâret gasdiyle gelenin gıllığı gıyâfeti bele olirdi ha? (s.78)

Mesleklere ait giyim olarak güreşçi kisbetinin ve cadıların kullandığı ejderli hotozun adı geçmektedir.

Kisbet¹⁰¹ (s.667, 825)

Ejderden hotoz, Ejderli hotoz¹⁰² (s.295, 297)

4.6. Süslenme

Bu başlık altında makyaj malzemeleri, bakım malzemeleri ve kokulara yer verilecektir.

Süslenme için kullanılan malzemelerden “sürme” ve “tarak” hem kadınlar hem erkekler için kullanılan malzemelerdir.

¹⁰¹ Kispet-Kisbet: Yağlı güreşte pehlivanların giydikleri, meşin videla gibi yumuşak bir deriden yapılmış, arkadan bele oturacak, önden göbek altında kalacak şekilde bir iple bağlanan, dar, paçaları diz kapağının altında, sıırımla sımsıkı bağlanan güreşçi pantolonu. (Kisvet de denir) (Ayverdi, “Kispet”, **a.g.e.**, s.683).

¹⁰² Karagöz oyunlarında Câzû tipinin giydiği bir başlık. [Hotoz: Eskiden kadınların başlarına giydikleri bir nevi süslü başlık. (Ayverdi, “Hotoz”, **a.g.e.**, s.515); Hotoz: Kadınların kendi saçlarından veya yemeni vesaire ile yaptıkları baş süsü ve kisvesi. (Şemseddin Sâmî, “Hotoz”, **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1317, s.592)].

Sürme¹⁰³ (s.215, 251, 342, 679, 1022, 1046)

“Müjgânına **sürme** çeksin de gelsin!” (s.1022)

“KAYNANA: Damat bey kara kaşlı, top başlı, **sürme** gözlü, güzel sözlü, ablak yüzlü, al yanaklı, kiraz dudaklı, kara gözlü, kara bıyıklı, top sakallı, orta boylu, güzel huylu olmalı.” (s.251)

Tarak (s.49, 86, 480, 536)

Aşağıdaki diğer makyaj ve bakım malzemeleri kadınların kullandıkları malzemelerdir:

Allık¹⁰⁴ (s.328, 1023)

“ZÜHRE’NİN ANASI: Hani benim tuvalet takımım, nerede? Podra kutusu yok, **allığım** nerede?” (s.1023)

Düzgün¹⁰⁵ (s.246, 327, 342, 958, 1046)

“O mıymıntı musibet çene kavafi herifin karısı olacak yelloz şırfıntı musibetin her gün pudra, **düzgünleri**, ,allıkları sürüp sürüp de sokaklarda türlü türlü rezalet ettiğini herkes görüyor.” (s.327-328)

¹⁰³ Sürme: Süs amacıyla kirpik diplerine sürülen siyah toz. (Ayverdi, “Sürme”, **a.g.e.**, s.1143).

¹⁰⁴ Allık: Kadınların yanaklarına pembelik vermek için sürdükleri kırmızı boya, al. (Ayverdi, “Allık”, **a.g.e.**, s.46).

¹⁰⁵ Düzgün: Eskiden, kadınların deriyi gerip düzgünleştirmek için yüzlerine sürdükleri beyaz sıvı. (Ayverdi, “Düzgün”, **a.g.e.**, s.318).

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Rastıklarımı çekeyim, **düzgünümü** süreyim, sürmelerimi çekeyim, giyineyim kuşanayım, sokağa çıkayım, kendime münasip bir zampara bulayım, kocamın canı için eğleneyim.” (s.342)

Kalemis yağı¹⁰⁶ (s.460)

“KARAGÖZ: (Yerinden sıçrar.) Şimdi Enver Ağa’nın bıyığına... şey... **kalemis yağı** süreceğim!” (s.460)

Krem (s.117)

Podra (Pudra) (s.1023, 1046)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Kuzum kocacığım, bana düzgünle rastık al, **podra** ile sürmeyi unutma.” (s.1046)

Podra kutusu (s.1023)

“ZÜHRE’NİN ANASI: Hani benim tuvalet takımım, nerede? **Podra kutusu** yok, allığım nerede?” (s.1023)

Pudra (s.328)

Rastık¹⁰⁷ (s.85, 231, 342, 833, 1022, 1046, 1251)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: **Rastıklarımı** çekeyim, düzgünümü süreyim, sürmelerimi çekeyim, giyineyim kuşanayım, sokağa çıkayım, kendime münasip bir zampara bulayım, kocamın canı için eğleneyim.” (s.342)

“Ebrularına **rastık** çeksın de gelsın!” (s.1022)

¹⁰⁶ Kalemis yağı: Gâliye denen mâcundan çıkarılan güzel koku, gâliye-misk. (Halk ağzında Kallemiş şeklini almıştır) (Ayverdi, “Kalemis yağı”, **a.g.e.**, s.609).

¹⁰⁷ Rastık: Antimon tozundan yapılan, hanımların kaşlarını veya saçlarını boyamak için kullandıkları siyah boya. (Ayverdi, “Rastık”, **a.g.e.**, s.1015).

Tuvalet takımı (s.1023, 1025)

“ZÜHRE’NİN ANASI: Hani benim **tuvalet takımım**, nerede? Podra kutusu yok, allığım nerede?” (s.1023)

Metinlerde geçen koku adları da şunlardır:

Gülsuyu (s.117)

“KARAGÖZ: Evet efendim, lavantacıyım. **Gülsuyu**, krem, misyağı filân da bulunur.” (s.117)

Levanta¹⁰⁸ (s.243, 1084, 1085)

“**Levanta** mı sürdün?” (s.1084)

“TUZSUZ: Bu süründüğün ne **levantası**? Menekşe mi, yoksa ıtır mı? Binbir çiçe mi?” (s.1085)

Misyağı (s.117)

“KARAGÖZ: Evet efendim, lavantacıyım. Gülsuyu, krem, **misyağı** filân da bulunur.”(s.117)

Giyim-kuşam ve süslenme unsurları Karagöz oyunları metinlerinde oldukça çok yer almaktadır. *Çakmakçılar-simidi*, *Zeyrek-Yokuşu* gibi hanım başlık modeli adları ve *akarsu*, *divanhane*, *dut-küpe*, *gorgoroğlu bilezik* gibi takı adları dikkat çekmektedir. Moda için giyinmenin her dâim var olduğunu Çelebi tipinde, moda diye basma mintan, yaz günü ise kışlık palto giymesi olarak geçmektedir.

¹⁰⁸ Lavanta: Lavanta çiçeği ve ispirto ile hazırlanan güzel koku. (Ayverdi, “Lavanta”, **a.g.e.**, s.737).

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE HALK BİLGİSİ , HALK MUTFAĞI

5.1. Halk Bilgisi

Halk bilgisi; halk hekimliği, halk baytarlığı, halk matematiği ve ölçücü, halk takvimi, halk meteorolojisi, halk hukuku, halk ekonomisi, halk taşıtları gibi konuları kapsamaktadır. Karagöz metinlerinde halk baytarlığı ile ilgili bilgi yer almamaktadır. Halk hukuku ise hemen hemen hiç geçmemektedir.

5.1.1. Halk Hekimliği

Halk hekimliği, doktora, hastaneye gidilemediğinde, gitmeye çekinildiğinde, bazen de doktor doktor gezip çare bulunamadığında, hastalıklara aranan çarelerin yapılan tedavilerin hepsine denir. Halk hekimliğinin çare bulduğu konular sağlıktaki normal fizikî aksamalarla sınırlandırılmamalıdır; nazar değmesinin etkisinden, cin, peri gibi varlıkların etkisine kadar pek çok şeye çare bulur. Çarelerin, tedavilerin kapsamında bitkilerden ilaç yapmak, türbe ziyareti, muska yaptırmak, ocaklı olan birine görünmek gibi pek çok çeşit uygulama vardır.¹

Bununla birlikte Karagöz metinlerinde ilaç olarak kullanılan devrin kimyasal madde isimlerini de görmekteyiz. Tedavi amaçlı olduğundan bu isimler, sağlıkla vücutla hekimlikle ilgili günümüzde bilinen isimleri ve devrin terimleri tüm

¹ Boratav, a.g.e., s.155; Bahadır Güneş, “Halk Hekimliğine İlgi Çekici Bir Adlandırma: Türk’e Çare”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 7/2, 2018, s.1056.

metinlerde taranmış, yapılacak çalışmalara yardımcı olması amacıyla “Halk Hekimliği” başlığında hepsine yer verilmiştir.

Karagöz oyunlarında metinler içinde yer yer hastalıklar, şifalar, çarelerle ilgili kelimeler, ifadeler, nükteler ve reçeteler geçmektedir. Bununla birlikte metinlerde konunun daha yoğun şekilde işlendiği iki yer vardır. Bunlardan biri *Eczahâne* oyunudur²; Karagöz burada sözde eczacılık yaptığı için türlü hastalık isimleri, ilaç isimleri geçer, Hacivat sağlık ile ilgili türlü sorular sorar. Bir diğeri de *Hamam* oyununun muhâveresidir; Hacivat hastalık isimleri sıralar.³

Metinler içinde halk arasında kullanılan tedavi yöntemi olarak mide ferahlaması için limon ve kahve kullanıldığını görmekteyiz.

“*HACİVAT: Lâkin, Karagöz, bir iki gündür havalar mı fena? Yoksa soğuk mu aldım? Başım pek ağrıyor, **midemde de bir fenalık var. Akşam limonla kahve kodum, hiç işe yaramadı.***” (s.1217)

Bir diğerk halk bilgisi yenilen şeylere bağılı olarak kabızlık çekmek ve bağırsakları yumuşatmak ile ilgili yenen yiyeceklerdir.

“*KARAGÖZ'ÜN KARISI: Mercimek yemekten **barsaklarım** birbirine yapıştı. **Kayıtı** isterim.*” (s.680)

Nabzın hızlı atmasının ateşin yüksek olduğunun belirtisi olduğu geçmektedir.

“*HACİVAT: Bir hastanın **nabızı çabuk** atarsa, mutlak **ateşi ziyadedir***” (s.367)

“... **nabız** dikkatli muayene edilmezse hastalık anlaşılmaz.” (s.367)

² Kudret, a.g.e., C.I, s.351-388.

³ Kudret, a.g.e., C.II, s.476-478.

Temiz havalı bir mekânda hastalık olmayacağı bilgisi geçmektedir.

“Eğer havadâr bir mahalse çokluk hastalık olmaz.” (s.362)

“Şifasının bulmak” gibi sağlık ile ilgili ifadeler, metinlerde yer almaktadır. Sağlık olmadıktan sonra paranın ne kıymeti olduğu geçmektedir.

“Bu kadar hekimlere baktırdım, **şifâsını bulamadılar.**” (s.228)

“I. ZENNE: Paran da olsa, **vücudun sıhhatte olmadıktan sonra ne para eder?**” (s.228)

Sağlığın önemi belirtmek için metinlerde sağlıkla ilgili beyit dahi geçmektedir.

“Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi
Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi”⁴ (s.228)

“Bilmedik zevk-i visâlin çekmeyince fırkatin
Olmayınca hasta âdem kadrin bilmez sıhhatin” (s.228)

Hastalıkların geçmesi ya da tedavisi için bile paraya ihtiyaç olduğuna değinilmiş nüktede bulunulmuştur.

“KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ayol ne çabuk iyileştin.
KARAGÖZ: **Gelirâtı olmayan hasta bu kadar yatar.**” (s.809)

⁴ Kanunî Sultan Süleyman beytidir.

Ölçek: Fâilâtün fâilâtün fâilâtün fâilün

Halk içinde yüksek mevki gibi değerli bir şey yoktur. /Dünyada bir nefes sağlık gibi mutluluk yoktur. (Kudret, a.g.e., C.I, s.228).

Hasta olduğunu ifade etmek için “canı üstünde yatmak” deyimini kullanılmıştır.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Ah, Hacivat Çelebi, Karagöz’ün halini sorma. Yürekler acısı oldu. Zavallı kocacığım **can üstünde yatıyor.**” (s.1245)

Sağlıklı olduğunu belirtmek için “afiyette olmak” deyimini kullanılır.

Afiyette olmak (s.479, 924, 1203)

HACİVAT: Evet efendim, **inşallah afiyyettesiniz?**

BEY: Çok şükür, Hacivat Celebi.

HACİAT: **Afiyette daim olun** efendim! (s.1203)

“HACİVAT: Efendim, **afiyyettesiniz inşallah!**” (s.924)

Karagöz metinlerinde hayatın her daim içinden olan bir konu olan sağlık, hasta, hekim, hastane, tedavi, iyileşme ile ilgili şu terimler ve tâbirler geçmektedir.

Ameliyat (s.357, 364, 379, 385, 387, 469, 1101, 1253)

Ateş⁵ (s.367, 375, 477, 1253)

Aybaşı⁶ (s.61)

“Aybaşında seni göremem.” (s.61)

Beyin doktoru (s.373)

Bunak (s.74, 264, 404)

Cerrah⁷ (s.362, 518)

⁵ Burada “normalden yüksek vücut ısı” mânâsında kullanılmış yerleri belirttik.

⁶ Aybaşı: Sağlık durumu normal olan kadınlarda ergenlik çağına başlayıp ayda bir defa birkaç gün süre ile rahimden kan gelmesi şeklinde görülen ve belli bir yaşa kadar devam eden fizyolojik durum, âdet, hayız. (Ayverdi, “Aybaşı”, a.g.e., s.91).

Çıkıkçı (s.155, 1111)

“HACİVAT: Elin ayağın kırılsın!

KARAGÖZ: Çıkıkçıya sardırır gene vururum! (Vurur.)” (s.1111)

Dârüşşifâ⁸ (s.675)

*“HACİVAT: Karagöz, defol oradan bakayım; meczuplar gibi gelene gidene taş atıyorsun. Alimallah bir gün **Dârü’ş-şifâ**ya düşeceksin.” (s.675)*

Doktor (s.228, 320, 361, 363, 364, 366, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 378, 379, 381, 384, 385, 386, 387, 477, 1088, 1112, 1121, 1249, 1251)

*“HACİVAT: Peder hasta iken **doktora** göstermediniz mi?” (s.477)*

Eczaâne (s.291, 292, 345, 352, 366, 369, 611)

Etibbâ⁹ (s.371, 1007)

*“ZÜHRE’NİN BABASI: Çok hekimlere baktırdık ama, Hacivat Çelebi, bir türlü **etibbâlar** derdine devâ bulamadılar. “(s.1005)*

*“HACİVAT: Bu kadar **etibbâlar** muâlece tertibinden âciz kalıp...” (s.1007)*

Fenn-i tıb (s.362, 364)

Hasta (s.53, 80, 96, 116, 166, 205, 228, 287, 288, 291, 302, 315, 317, 326, 362, 363, 366, 367, 368, 369, 371, 372, 373, 379, 382, 383, 385, 386, 476, 477, 483, 487, 514, 515, 516, 518, 519, 520, 522, 585, 589, 595, 610, 635, 636, 670, 707, 708, 808, 809, 811, 824, 842, 968, 969, 987, 1007, 1027, 1032, 1103, 1109, 1123, 1139, 1225, 1227, 1245, 1246, 1247, 1248, 1249, 1250, 1251, 1252, 1253)

⁷ Cerrah: 1. Uzmanlık alanı ameliyat yapmak olan hekim, operatör. 2. Eskiden tıp öğrenimi görmeden hekimlik yaparak yara tedâvi eden kimse. (Ayverdi, “Cerrah”, **a.g.e.**, s.192).

⁸ Dârüşşifâ: 1. Şifâ kazanılan yer, hastahâne. 2. Akıl hastahânesi. (Ayverdi, “Dârüşşifâ”, **a.g.e.**, s.256).

⁹ Etibbâ: Tabipler, doktorlar. (Ayverdi, “Etibbâ”, **a.g.e.**, s.358).

Hastahâne (s.610)

Hekim (s.228, 288, 289, 333, 342, 363, 377, 378, 379, 380, 383, 501, 503, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 525, 588, 601, 602, 603, 604, 670, 678, 711, 809, 864, 865, 1005, 1007, 1108, 1109, 1110, 1111, 1121, 1218, 1250, 1252)

Hekim ağası (s.379)

Hekimbaşı (s.333, 525)

Hekimlik (s.379, 515, 523)

İlâç (s.75, 96, 140, 287, 291, 333, 345, 363, 373, 379, 382, 387, 516, 517, 518, 519, 636, 920, 935, 1110, 1217, 1218, 1249, 1252, 1253)

“İlâç mı kaynatayım?” dedim.” (s.96)

*“FRENK: Sana bir **tertip ilâç** yapayım, hiçbir şey kalmıyacak.” (s.1110)*

İllet (s.56, 96, 140, 212, 254, 362, 363, 371, 372, 373, 374, 476, 723, 939, 1005, 1007, 1032)

*“Bak, ben seni kaç **illetten** kurtaracağım: Diş ağrısı, baş ağrısı, göz ağrısı, kulak ağrısı ve sâir illetlerden kurtulursun.*

*KARAGÖZ: Ben bu **illetlere** çare bulurum.*

SARHOŞ: Sen şuraya otur da ben seni ilk posta ile ahrete göndereyim.” (s.56)

*“KARAGÖZ: O **illet** sâridir¹⁰, sana geçmedi mi?” (s.96)*

*“CANAVAR: Hem seni birçok **illetten** kurtarırım. Baş ağrısı, karın ağrısı, kulak ağrısı, mayasıl...” (s.212)*

*“HACİVAT: Hakikaten pek fena **illettir**, hem sâridir, değil mi?” (s.362)*

¹⁰ Sârî: (Hastalık için) Bulaşıcı. (Ayverdi, “Sârî”, a.g.e., s.1063).

Kırbacı¹¹ (s.298)

Kirli Hanım¹² (s.146)

“Kirlendim” halk arasında aybaşı halinde hanımların eskiden daha yaygın kullandıkları bir tabirdir. Buradan hareketle isim takılmıştır.

“OYUNCUBAŞI: Kız, sana mahallede isim takmışlar.

KARAGÖZ: Ne diye isim takmışlar?

OYUNCUBAŞI: “**Kirli Hanım**” diye.” (s.146)

Lokman (s.968)

“Sıhhat ümmîd etmeyen elbette **Lokman** istemez” (s.968)

Nabız (s.367)

“HACİVAT: Birader, **nabız** dikkatli muayene edilmezse hastalık anlaşılmaz. Hastanın elini eline alıp marazı bulmalı. Zira bazı nabız çabuk atar, bazı geç atar.” (s.367)

“HACİVAT: (...)(Elini eline alır.) Oo, Karagöz, nabzın serî-ül-hareke vuruyor.” (s.367)

Sârî¹³ (s.96, 362)

Semli¹⁴ (s.369)

¹¹ Kırbacı: Hazımsızlık sonucu karnı şişen çocuklara nefes eden, okuyan kimse. (Ayverdi, “Kırbacı”, **a.g.e.**, s.668).

¹² Kirli: (Kadın için) Aybaşı hâlinde olan. (Ayverdi, “Kirli”, **a.g.e.**, s.682).

¹³ Sârî: (Hastalık için) Bulaşıcı. (Ayverdi, “Sârî”, **a.g.e.**, s.1063).

¹⁴ Sem: Zehir, ağı (Ayverdi, “Sem”, **a.g.e.**, s.1080).

“HACİVAT: Karagöz, dikkat et. Sakın ben yokken karıştırıp ağzına filân sürme. Ekseri **semli**dir, karışmam haa, sonra mesmûmen¹⁵ vefat edersin!” (s.368-369)

Seretan¹⁶ (s.374, 476)

Sülükçü¹⁷ (s.362)

Tabîb (s.80, 90, 375, 413, 524, 546, 1103, 1248)

Vizita¹⁸ (s.364, 367, 371, 372, 373, 374, 378, 382, 1108, 1121, 1249)

“HACİVAT: Gördün mü terbiyesizi! Eğil şöyle bakayım, bir kere de arkanı dinleyeyim. (Karagöz eğilir.) Şöyle biçimli dur. Göğsünün düğmelerini çöz. Çabuk çöz.

KARAGÖZ: Neden?

HACİVAT: Nasıl neden? **Vizita** edeceğim.

KARAGÖZ: (Hiddetle.) Kimi **vizita** edeceksin? Ulan tepelerim!

HACİVAT: Canım ne hiddet ediyorsun? Kulağımı arkana koyup dinliyeceğim. Bakalım ciğerlerinde bir şey var mı?” (s.367)

“HACİVAT: Demek sen akıllandın. Sana hekim göndereyim, seni **vizita** etsin.” 1108)

Metinlerde geçen tedavi sürecinde kullanılan âlet-edevât adları şunlardır:

Çiş ördeği (s.363)

Enjeksiyon (s.361)

Morfîn şıringası (s.374)

Şırınga (s.374)

¹⁵ Mesmûmen: Zehirlenerek, zehirlenmiş olarak, zehirlenmek sûretiyle. (Ayverdi, “Mesmum”, **a.g.e.**, s.806).

¹⁶ Seretan: (tıp) Yenirce denen hastalık, kanser, âkile. (Ayverdi, “Seretan”, **a.g.e.**, s.1088).

¹⁷ Sülükçü: Hastalara sülük vurarak kan almayı meslek edinmiş kimse. (Ayverdi, “Sülükçü”, **a.g.e.**, s.1140).

¹⁸ Vizite-Vizita: 1. Bir hastahânedeki hekimin, yardımcıları ve öğrencileriyle birlikte durumlarını görmek üzere hastaları dolaşıp yoklaması. (Ayverdi, “Vizite”, **a.g.e.**, s.1320).

Karagöz metinlerinde hastalıkların herkesçe bilinen ve halk arasında kullanılan isimleri geçtiği gibi devrin sözde aydınlarının kullandığı, çok az kişinin bildiği, Türkçe'si varken Fransızca'sının söylendiği hastalık isimleri de geçmektedir. Bu da yine metinlerde dönemin sözde aydını ile halk arasındaki söz atışmalarına ve komikliklere sebep olmuştur, bununla birlikte bir hayli hastalık adı öğrenmiş oluruz. Metinlerde geçen hastalık isimleri şunlardır:

Anjin dö puvatrin¹⁹ (s.372)

Arka (s.291)

“ZENNE: (Gülerek.) Ha ha hay! Güleyim bari! Hemşire-zâdeniz daha altı aylık çocuk. Ekseri küçük çocuklar kırba²⁰ olur, boğaz olur, arka olur. O hastalıklara ebe kadınlar bakar, ilâç yaparlar. Söylediğiniz yalanlar kubbesiz oluyor.” (s.291)

Basur (s.106, 832, 1108)

Baş ağrısı (s.291)

Baş ağrısını amonyak ile tadevi ettiklerini görüyoruz.

“ÇELEBİ: Söyliyeceğim... şey... Dün akşam değil, evvelki akşam, üzerinize âfiyet, başıma bir ağrı geldi; amonyak almak için eczaneye gittim.” (s.291)

Belsoğukluğu (s.1101)

Boğaz (s.291)

“ZENNE: (Gülerek.) Ha ha hay! Güleyim bari! Hemşire-zâdeniz daha altı aylık çocuk. Ekseri küçük çocuklar kırba olur, boğaz olur, arka²¹ olur. O hastalıklara ebe kadınlar bakar, ilâç yaparlar. Söylediğiniz yalanlar kubbesiz oluyor.” (s.291)

¹⁹ Anjin dö puvatrin: (Fr. Angine depoitrine) Göğüs anjini. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.372).

²⁰ Kırba: Çocuklarda karın şişmesi. (Ayverdi, “Kırba”, **a.g.e.**, s.668).

²¹ Cümlede geçiş şeklinden bir hastalık olduğu anlaşılmaktadır.

Bit (s.240, 1111)

Bulantı (s.258, 617, 740)

Karagöz metinlerinde mide bulantısı “gönlüm bulandı” ve “midem karıştı” şeklinde de ifade edilmektedir.

“*GELİN: Aman gocacığım, gözlerim gararıyor, **goğlum**²² bulanıyor, garnım gümbür gumbur ediyor.*” (s.258)

“*KARAGÖZ: Aman, Hacivat, **göynüm**²³ bulandı*” (s.617)

“*LÂZ: Ne teorsun, Hacivat Çelebi? Teniz kabardukça kabardu, kabardukça kabardu, paşladu **midem karışmaya.***” (s.740)

Çıban (s.51)

Deniz tutması (s.740)

“*HACİVAT: Öyle değil, Karagöz! Bazı adamı deniz tutmaz, bazı adamı tutar; yani safrası kabarır, bulantı gelir, bazı adam da bir şey olmaz.*” (s.740)

Dâü’s-sa’leb²⁴ (s.362, 476)

“*HACİVAT:(...) Ey, hastalardan **dâ-üs-sa’leb** gelmez miydi? (...) Hakikaten pek fena illettir, hem sârîdir,²⁵ değil mi?*” (s.362)

Dik-i sadır²⁶ (s.476)

Diş ağrısı (s.56)

Emrâz²⁷ (s.372, 1249)

---

²² Goğlum: Gönlüm.

²³ Göynüm: Gönlüm.

²⁴ Dâü’s-sa’leb: Dâü’s-sa’leb: “Tilki hastalığı” Saçkıran. (Ayverdi, “Dâ’ ”, **a.g.e.**, s.245).

²⁵ Sârî: (Hastalık için) Bulaşıcı. (Ayverdi, “Sârî”, **a.g.e.**, s.1063).

²⁶ Dik-i sadır: Göğüs darlığı, astım. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.476).

Emrâz-i kalbiyye (s.372)

Eşek nezlesi (s.386)

“KARAGÖZ: *Lâ-teşbîh, insansınız ama, sendeki hastalığa iltihâb-i humâriyye derler; Fransızcası “koriza dan”²⁸ Türkçesi “eşek nezlesi” demektir.*” (s.386)

Eşek öksürüğü (s.962)

Göz ağrısı (s.56)

Hunnak²⁹ (s.115)

Isıtma³⁰ (s.104, 340, 355)

Iskarlatin³¹ (s.374)

İllet-i müzmine-i zemîm³² (s.254)

Bu hastalığın ismi geçerken metinde hastalığın halk arasındaki isminin de bilgisi verilmiş olur. Karagöz oyunu, bir nevi devrin sözde aydını ile halkın atışması olduğu için bu gibi, bir terimin sözde aydınlar arasında kullanılan karşılığını söyleyip, karşısındaki anlamayınca da halk arasında kullanılan isminin zikredilmesine metinlerde yer yer karşılaşmatayız. Seyirlik oyunların da halk bilimi açısından bilinmeyen bir şeyin açıklaması, mânâsı ya da ne olduğu hakkında bilgi toplanabilen birer kaynak teşkil edebileceklerini görmemiz açısından da bu örnekler önemlidir.

“KARAGÖZ: *Efendim, illeti, illet-i müzmine-i zemîm.*

BALDIZ: *Onun ziyanı yok, ona “kibar illeti” derler.*” (s.254)

İltihâb-i hımâriyye³³ (s.386)

²⁷ Emraz: Hastalıklar, illetler, marazlar (Ayverdi, “Emraz”, a.g.e., s.341).

²⁸ Koriza dan: (Fr. Coryzad’âne) Eşek nezlesi. (Kudret, a.g.e., C.I, s.386).

²⁹ Hunnak: Bâdemcik iltihâbı, boğak, anjin. (Ayverdi, “Hunnak”, a.g.e., s.518).

³⁰ Isıtma: (Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı) Sıtma. (Ayverdi, “Isıtma”, a.g.e., s.528).

³¹ Iskarlatin: (Fr. Scarlatine) Kızıl hastalığı. (Kudret, a.g.e., C.I, s.374).

³² İlet-i müzmine-i zemîm: (doğrusu: illet-i müzmine-i zemîme) Yerleşmiş kötü hastalık (pasif cinsel sapıklık). (Kudret, a.g.e., C.I, s.254).

³³ Himar: Eşek, merkep. (Ayverdi, “Himar”, a.g.e., s.508).

“KARAGÖZ: *Lâ-teşbîh, insansınız ama, sendeki hastalığa iltihâb-i hımâriyye derler; Fransızcası “koriza dan” Türkçesi “eşek nezlesi” demektir.*” (s.386)

İstiskaa-yi batın³⁴ (s.363, 476, 1246)

Kalkül biliyer³⁵ (s.373)

Kanser dö lestoma³⁶ (s.374)

Kırba³⁷ (s.291)

“ZENNE: (Gülerek.) *Ha ha hay! Güleyim bari! Hemşire-zâdeniz daha altı aylık çocuk. Ekseri küçük çocuklar kırba olur, boğaz olur, arka olur. O hastalıklara ebe kadınlar bakar, ilâç yaparlar. Söylediğiniz yalanlar kubbesiz oluyor.*” (s.291)

Koriza³⁸ (s.373, 386)

“ÇELEBİ: *Her neyse!.. Üç beş gün evvel diğer bir doktora baktırdım, o da “—Merak etme, siz Koriza ’ya mübtelâ olmuşunuz.” dedi.*” (s.373)

Kuvve-i bâsıra-i kalîl³⁹ (s.363)

“HACİVAT: *Bak, birader, bir illet daha var ki, tedavisi pek müşküldür. O da, kuvve-i bâsıra-i kalîl. Tesadüf ettin mi hiç?*” (s.363)

Köpek ısıtması⁴⁰ (s.119)

Maladdi kör⁴¹ (s.372)

³⁴ İstiskâ: (tıp) Vücûdun çeşitli yerlerinde su toplanması. (Ayverdi, “İstiskâ”, **a.g.e.**, s.580); Batın: Karın. (Ayverdi, “Batın”, **a.g.e.**, s.122).

³⁵ Kalkül biliyer: (Fr. Calcul biliaire) Safra taşı. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.373).

³⁶ Kanser dö lestoma: (Fr. Cancer de l’estomac) Mide kanseri. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.374).

³⁷ Kırba: Çocuklarda karın şişmesi. (Ayverdi, “Kırba”, **a.g.e.**, s.668).

³⁸ Koriza: (Fr. Coryza) Burun nezlesi. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.373).

³⁹ Kuvve-i bâsıra: Varlıkları gözle görüp idrak etme hassası, görme duyusu. (Ayverdi, “Kuvve”, **a.g.e.**, s.721); Kalil: Çok olmayan, az. (Ayverdi, “Kalil”, **a.g.e.**, s.610).

⁴⁰ Isıtma: (Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı) Sıtma. (Ayverdi, “Isıtma”, **a.g.e.**, s.528).

⁴¹ Maladdi kör: (Fr. Maladie du coeur sözünün bozulmuş biçimi) Kalp hastalığı. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.372).

Mayasıl⁴² (s.333, 894, 1042)
Munkabız⁴³ (s.1221)
Müsteski⁴⁴ (s.60)
Nefha-i sadır⁴⁵ (s.476)
Nevâzil⁴⁶ (s.598)
Nezle (s.357, 386, 449, 576, 662)

*“HACİVAT: Birader, af edersin. Birkaç gündür **nezle** fena halde rahatsız ediyor. Kulaklarıma indi de, âdetâ sağır gibi oldum.” (s.357)*

Nikris⁴⁷ (s.476)
Nöbet⁴⁸ (s.367, 375, 477)

*HACİVAT: Ya hastaya **nöbet** gelirse? (s.367)*

*“HACİVAT: Peder hasta iken **nöbet** gelir miydi?(...) Hasta iken insanın vücuduna yanma gelir, bazan sıtma tutmuş gibi üşüme gelir, ona nöbet derler.” (s.477)*

Öksürük (s.536)
Rîh-i tayyar⁴⁹ (s.363, 476)

⁴² Mayasıl: 1. Kaşınma, sulanma, kızarıklık gibi belirtilerle kendini gösteren, bulaşıcı olmayan, fakat kolay geçmeyip genellikle uzun süre devam eden yaygın deri hastalığı, egzama. 2. (tıp) Bâsur, hemoroit. (Ayverdi, “Mayası”, **a.g.e.**, s.779).

⁴³ Munkabız: (tıp) Peklik çeken, kabız olmuş (kimse). (Ayverdi, “Munkabız”, **a.g.e.**, s.851).

⁴⁴ Müsteski: (tıp) Karnında su toplanan, istiskâ hastalığına yakalanan (kimse). (Ayverdi, “Müsteski”, **a.g.e.**, s.891).

⁴⁵ Nefha: (tıp) Şişkinlik. (Ayverdi, “Nefha”, **a.g.e.**, s.923); Sadır-Sadr: Göğüs, sine. (Ayverdi, “Sadır”, **a.g.e.**, s.1041).

⁴⁶ Nevâzil: Nezle (Dilimizde Ar. nezle’nin çoğulu gibi kabul edilerek tekil anlamda kullanılmıştır). (Ayverdi, “Nevâzil”, **a.g.e.**, s.929).

⁴⁷ Nikris: (tıp) Vücutta ürik asitin artması sonucunda daha ziyâde el, ayak parmaklarında ve eklemlerde ortaya çıkan, ağrılı şişliklerle seyreden bir metabolizma hastalığı, gut, damla. (Ayverdi, “Nikris”, **a.g.e.**, s.934).

⁴⁸ Nöbet: 1.Hastalıktan ileri gelen ateş ve titreme. 2.(halk ağzıyla) Sıtma. (Ayverdi, “Nöbet”, **a.g.e.**, s.938).

⁴⁹ Rîh-i tayyar: Romatizma. (Ayverdi, “Rîh”, **a.g.e.**, s.1027).

Romatizma hastalığının tedavisi için antimon, yumurta sarısı ve alkol ile bir ilaç yapıldığını öğreniyoruz.

*“HACİVAT: Dâr-üt-tahsilde bulunduğun müddetçe **rîh-i tayyar** hiç hasta geldi mi?*

KARAGÖZ: Revanici Haydar hiç gelmedi.

*HACİVAT: Şayet tesadüf etsen **rîh-i tayyâra** ne verirsin?*

KARAGÖZ: Revanici Haydar’a bol yumurtaylan ırmık vermeli, değil mi ya! (Güler.)

*HACİVAT: Aferin, Karagöz. **Antimon** ile **yumurta sarısı**, bir miktar da **alkol** yani **ispirto**, güzel bir sızı ilâcı olur.” (s.363)*

Sarılık (s.140)

Sarılık hastalığının hocaya ya da ocaklı birine okutularak geçeceğine inanılmaktadır.

*“KARAGÖZ: (...) **Sarılık** olmuşum.*

*HACİVAT: **Okutsan a!***

KARAGÖZ: Pabucubüyüğe mi?

*HACİVAT: Bir insan **sarılık** olursa **okunduğu vakit geçer.**” (s.140)*

Sarılık illeti (s.723)

Sarılığın o devirde para ile dahi bulaştığını görmekteyiz.

“ZENNE: Lira niçin taşıtmıyorsunuz?

*II. ÇELEBİ: **Sarılık** illetine uğrarım diye.” (s.723)*

Sill-ür-rie⁵⁰ (s.476)

Sirke-Sirkelenmek (s.202, 767, 937)

⁵⁰ Sil: (eski kelime, tıp) Verem. Sillü’r-rie: Akciğer veremi. (Ayverdi, “Sil”, a.g.e., s.1108).

“KARAGÖZ: Vay, kerata ortaya bir fit attı, gitti. (Makamla cevap verir.)
Kehlelendim,⁵¹ **sirkelendim**,⁵² *cumbulu mumbulu boş geldin!*” (s.202)

Siroz dö fuva⁵³ (s.373)

Uyuz⁵⁴ (s.55, 98, 247, 288, 289, 324, 609, 614, 682, 864, 865, 931, 977,
978, 1162, 1230)

Veba⁵⁵ (s.1096)

Vecâ-i dendân⁵⁶ (s.363)

Verem (s.429, 544, 679, 1096)

Veremin ayrılık üzüntüsünden olduğu inancı yaygındır.

“...ayrılık üzüntüsüyle **verem** olmaktayım.” (s.679)

Za’f-ı basar⁵⁷ (s.363)

Zıngırak⁵⁸ (s.93)

Zîk-i sadr⁵⁹ (s.363, 1005)

Zükkâm⁶⁰ (s.576)

“HACİVAT: Bahçe üstündeki oda serince, benim **nezlem** var, orada
oturamam.

KARAGÖZ: Sen şimdi **nezleyi**, **zükkâmı** görürsün!” (s.576)

⁵¹ Kehle: Bit. (Ayverdi, “Kehle”, **a.g.e.**, s.650).

⁵² Sirke: (Eski Türkçe) Bit yumurtası. (Ayverdi, “Sirke”, **a.g.e.**, s.1114).

⁵³ Siroz dö fuva: (Fr. Cirrhose de foie) Karaciğer sirozu. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.373).

⁵⁴ Uyuz: 1. Örümcekgillerden, çıplak gözle görülemeyen bir böceğin meydana getirdiği kaşıntılı, bulaşıcı deri hastalığı. 2. (mecâzî) Uyuşuk, sünepe, pısırik, miskin. (Ayverdi, “Uyuz”, **a.g.e.**, s.1291).

⁵⁵ Veba: 1. Fârelerden insanlara geçen ve salgın hâlini alan bulaşıcı, ateşli, öldürücü hastalık, tâun. 2. Bulaşıcı bazı hayvan hastalıklarına verilen ad. (Ayverdi, “Veba”, **a.g.e.**, s.1311).

⁵⁶ Veca: Ağrı, acı, sızı. (Ayverdi, “Veca”, **a.g.e.**, s.1311) Dendan:Diş. (Ayverdi, “Dendan”, **a.g.e.**, s.267).

⁵⁷ Za’f-ı basar: Uzağı görememe, miyopluk. (Ayverdi, “Zaaf”, **a.g.e.**, s.1374).

⁵⁸ Zıngırak: Sıtma. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.93).

⁵⁹ Zîk-i sadr: Göğüs darlığı. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.363) ; Sadır-Sadr: Göğüs, sine. (Ayverdi, “Sadır”, **a.g.e.**, s.1041).

⁶⁰ Zükâm-Zükkâm: Nezle. (Ayverdi, “Zükâm”, **a.g.e.**, s.1394).

İlaç olarak kullanılan kimyasal maddelerin bazıları *Eczahâne* oyununda Hacivat ile Karagöz konuşmasının arasında geçmektedir. Örnek teşkil ettiği için konuşmanın ilgili yerini burada verdik.⁶¹

HACİVAT: Bu camekânın cümlesi esanstır.

KARAGÖZ: Cümlesi saz mıdır? Sandalye mi örülecek?

HACİVAT: Bu camekân “tokzik vejeto”ya,⁶² diğeri de “tokzik minero”ya⁶³ aittir. Yani biri nebâtî, diğeri madenî eczâ-yi kimyeviyye-i semmiyyedir⁶⁴, anladın mı?

KARAGÖZ: Yoo! Ben böyle lâflardan ne anlarım be?

HACİVAT : Neyse, sonra anlarsın. — Şu mavi şişede “sülfat dökünün”⁶⁵ var.

KARAGÖZ: O şişede çolaklan miskin mi var? Her kim içerse midesinin hayrını görsün. O iki musibet, hastanın midesinden tam altı ay çıkmaz be!

HACİVAT : Şurda “solüsyon asid karbonik”⁶⁶ var.

KARAGÖZ: Sofada asılı armonik mi var? Hastaları eğlendirmek için haa?

HACİVAT : Bak, şurada “asid fenik”⁶⁷ olacaktı.

KARAGÖZ: Aşureci Tevfik mi olacaktı? O burda değil, galiba kapının önünde.(...)

HACİVAT: Bak, düşündükçe hatırıma geliyor: Bir kutuda “oksid dantimon”⁶⁸ vardı, gözüme ilişmedi.

KARAGÖZ: Eskici Salamon mu vardı? Burası eczane mi, Balat çarşısı mı?

HACİVAT: Ey, birader, ben gidiyorum. Şurada bir hasta var, bakıp gelirim. Ben gelinceye kadar havanda bir parça “kilorad potas”⁶⁹ var, dövüver.

⁶¹ Kudret, a.g.e., C.I, s.368-369.

⁶² Tokzik vejeto: (Fr. Toxiques végétaux) Bitkisel zehirler. (a.e., s.368).

⁶³ Tokzik minero: (Fr. Toxiques minéraux) Madenî zehirler. (a.e., s.368).

⁶⁴ Eczâ-yi kimyeviyye-i semmiyye: Zehirli kimyasal ilaçlar.; Eczâ: (teşmil yoluyla) İlâç. (Ayverdi, “Eczâ”, a.g.e., s.321) ; Kimyevî: Kimyâ ile ilgili, kimyâsal. (Ayverdi, “Kimyevî”, a.g.e., s.681); Sem: Zehir, ağı. (Ayverdi, “Sem”, a.g.e., s.1080).

⁶⁵ Sülfat dökünün: (Fr. Sulfate de quinine) Kinin sülfatı. (a.e., s.368).

⁶⁶ Solüsyon asid karbonik: (Fr. Solution acide carbonique) (a.e., s.368).

⁶⁷ Asid fenik: (Fr. Acide phénique). (a.e., s.368).

⁶⁸ Oksid dantimon: (Fr. Oxyde d ’antimoine). (a.e., s.369).

⁶⁹ Kilorad potas: (Fr. Ghlorade de potasse) Potasyum klorat. (a.e., s.369).

KARAGÖZ: O kalaycı Bodos'u sen döv. — Görür müsün yediği haltı! Heriflen başımı derde sokacak.

HACİVAT: Canım nasıl Kalaycı Bodos? “**Klorad potas.**” Beyaz bir toz. Havanın içine koydum. Ben şimdi gelirim. (Hacivat cızlam.)

KARAGÖZ: Ben de gideyim, şu kalaycı Bodos'u bulayım da döveyim bari!” (s.368-369)

Metinlerde geçen ilaç isimleri ve ilaç olarak kullanılan kimyasal ve doğal maddeler ile tedavi yöntemleri şunlardır:

Aksülümen⁷⁰ (s.708)

Amonyak (s.291, 292)

Baş ağrısı için amonyak kullanıldığını görmekteyiz.

“ÇELEBİ: Söyliyeceğim... şey... Dün akşam değil, evvelki akşam, üzerinize âfiyet, **başına bir ağrı geldi; amonyak almak için eczaneye gittim.**” (s.291)

Antimon⁷¹ (s.363)

Asel⁷² (s.239, 474, 953)

Asid fenik (s.368)

Bol⁷³ (s.368)

“HACİVAT: Gel bakalım içeri. (Dükkâna girerler.) Evvelâ “**bol**”leri göstereyim.

KARAGÖZ: Ulan, avuç içi kadar dükkânın yolundan ne olacak be!

⁷⁰ Ak sülümen: Cıva ile klorun birleşmesinden meydana gelen çok zehirli beyaz toz, sülümen, süblime. (Ayverdi, “Ak sülümen”, **a.g.e.**, s.33).

⁷¹ Antimon: Gümüş beyazı renkte, kırılğan, kristal yapılı, tabiatta sâdece birleşikler hâlinde bulunan, diğer metalleri sertleştirmekte ve korozyona dayanıklı alaşımlar meydana getirmekte kullanılan, bazı birleşikleri ilâç etkisine sâhip, yoğunluğu 6,8, erime derecesi 400°C, atom ağırlığı 121,76, atom numarası 51 ve sembolü Sb olan metalimsi element, sürme taşı. (Ayverdi, “Antimon”, **a.g.e.**, s.59).

⁷² Asel: Bal. (Ayverdi, “Asel”, **a.g.e.**, s.72).

⁷³ Bol: (Fr. Bol) Büyük hap. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.368).

*HACİVAT: Yolları değil, “bol”leri, yani **hap**ları. Şu yukarıki kutularda pastiller, yanındakilerde de kapsüller vardır.” (s.368)*

Diyaridon⁷⁴ (s.1167)

Dûh-i lâl-i hindi⁷⁵ (s.378)

*“MATİZ: Yaa! Aktarsın haa? Öyleyse tamam! k birkaç günden beri bir **bozukluk** var. Şurdan on paralık **dûh-i lâl-i hindi** ver çabuk.” (s.378)*

Ecza⁷⁶ (s.368, 1218)

Metilerden eczânın, şifa amaçlı kullanılan bitkiler için de kullanıldığını, cezvede kaynatılıp havanda dövülerek kullanıldığını görmekteyiz.

*“KARAGÖZ: Şimdi bu **eczaları** bir kahve cezvesinde kaynatıp küçük bir tahta havanda döversin,(...)” (s.1218)*

Esans (s.368)

*“HACİVAT: Bu camekânın cümlesi **esanstır**.” (s.368)*

Hacamat (s.135, 639, 668, 1104, 1228)

Hacamatın özellikle Mayıs ayında yaptırıldığını, hacamatçıların eve de geldiğini, hacamatçılara bir para miktar verildiğini, kanın akması ihtimaline karşı leğen de hazırlanıp konulduğunu metinlerde görüyoruz.

“KARAGÖZ: Ulan, oşt! (Köpek, Karagöz ’ü ısıtır, her tarafını. Köpek bahçeye gider, Karagöz eve gelir.)

⁷⁴ Diyaridon: Zerdeçal, karanfil, kakule vb.’nin karışımından meydana getirilen bitkisel ilâç. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1167).

⁷⁵ Dûh-i lâl-i hindi: Herhalde, eskiden kullanılan bitkisel bir ilâç (Dûh: Hasırotu). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.378).

⁷⁶ Eczâ: Kimya yoluyla elde edilen, ilâç yapımında ve sanâyide çeşitli işlerde kullanılan birleşiklerin ortak adı. (Ayverdi, “Eczâ”, **a.g.e.**, s.321).

KARAGÖZ'ÜN KARISI: A herif, ben **mayısta** yalvardım: “— Kocacığım, bana **para** ver de, üç tane boynuz **ensemden hacamat** olayım!” diye; bana vermedin, bak kendin ne güzel hacamat olmuşsun!

KARAGÖZ: Sen **hacamat** olmak mı istiyorsun?

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Evet.

KARAGÖZ: Sen bana bir parça ekmek ver de, ben sana hacamatçıyı getireyim.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Al bakalım! **Leğen** hazırlayım mı?” (s.135)

“KARAGÖZ: Hayır, bir güzel **hacamat** oldum. İstersen seni de götürüyem, zira uzakta sayılmaz. Zaten sen o mendeburu bilirsin.

HACİVAT: Efendim gerçi **hacamat** vücuda yarar, velâkin **Mayıs**'a vakit var.

KARAGÖZ: Bu arkamdaki hacamatçı **Mayıs**'a filan aldırıldığı yok, tutarsa hemen orada beceriyor.” (s.668)

Hap (s.368)

Hintyağı (s.558)

Metinlerde kabızlığa çare olarak hintyağı içildiğini görüyoruz.

“KARAGÖZ: (Gelir.) **Hintyağını** iç Hacivat oldun ise **inkıbaaz**⁷⁷! (Gider.)” (s.558)

Kâfur ruhu⁷⁸ (s.636)

Ağrıyan yerlere kâfur ruhu sürüldüğünü görüyoruz.

“HACİVAT: (...) İlâç kaynatıp içmedin mi? Ağrıyan yerlere **kâfur ruhu** sürmeli!” (s.636)

⁷⁷ İnkıbaz: Kabızlık, peklilik. (Ayverdi, “İnkıbaz”, a.g.e., s.564).

⁷⁸ Kâfur: Hindistan ve Çin’de yetişen kâfur ağacının zamburakından elde edilen ve hekimlikte kullanılan beyaz, yarı şeffaf, kolaylıkla parçalanır ıtırli madde. Kâfur rûhu: Kâfur maddesinin özü. (Ayverdi, “Kâfur”, a.g.e., s.603).

Kapsül (s.368)

*“HACİVAT: Yolları değil, “bol”leri, yani **hapları**. Şu yukarıki kutularda **pastiller**, yanındakilerde de **kapsüller** vardır.” (s.368)*

Kilorad potas (s.369)

Kırımtartar⁷⁹ (s.1218)

Kirik kantar⁸⁰ (s.1110)

Merhem⁸¹ (s.382, 435, 516)

Muâlecat⁸² (s.364, 374)

Muâlece⁸³ (s.357, 361, 365, 373, 374, 375, 1007, 1249, 1252)

*“KARAGÖZ: Kulakların galiba **muâleceye**, ihtiyaç gösteriyor, Zîrâ sabrım taşmaya başladı. Şimdi suratına ameliyata başlıyacağım ha!” (s.357)*

*“HACİVAT: Pekâlâ. **Muâleceleri** koleksiyon edip taksim edebilir misin?” (s.361)*

Müşhil hapları (s.368)

Nişadırıruhu⁸⁴ (s.292)

⁷⁹ Kırım tartar (Fr. Creme de tartre): Şarap tortusundan çıkarılan ve ilâç yapmakta kullanılan bir madde, asitsi potasyum tartaratı. (Ayverdi, “Kırım tartar”, **a.g.e.**, s.669).

⁸⁰ Kirik kantar: Kırımtartar (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.); Kırım tartar (Fr. Creme de tartre): Şarap tortusundan çıkarılan ve ilâç yapmakta kullanılan bir madde, asitsi potasyum tartaratı. (Ayverdi, “Kırım tartar”, **a.g.e.**, s.669).

⁸¹ Merhem: 1. İçinde gerekli etkili maddeler bulunan, yumuşak ve koyu kıvamda, yağlı veya yağsız, deri üzerine sürülerek kullanılan ilâçların ortak adı, halk ağzı. melhem. 2. (mecâzî) Mânevî bir acının, bir üzüntünün şiddetini azaltacak, ümit ve tesellî kaynağı olacak şey, çâre. (Ayverdi, “Merhem”, **a.g.e.**, s.801).

⁸² Muâlecat: 1. İlâç vermek sûretiyle yapılan tedâviler. 2. İlâçlar. (Ayverdi, “Muâlece”, **a.g.e.**, s.).

⁸³ Muâlece: 1. Bir hastalığa karşı tedâvi uygulama, ilâç verme, ilâç kullanma. 2. İlâç. (Ayverdi, “Muâlece”, **a.g.e.**, s.834).

⁸⁴ Nişadır rûhu: Bir azot ve üç hidrojen atomundan meydana gelen ve amonyak adı verilen gaz. (Ayverdi, “Nişadır rûhu”, **a.g.e.**, s.931).

ÇELEBİ: Hayır efendim, siz anlamadınız. “Meyhaneye gittim, konyak aldım” demedim; **amonyak** aldım, yani **nişadırırruhu** almak için eczaneye gittim. (s.292)

Oksid dantimon (s.369)

Ödülkahir⁸⁵ (s.1110)

Pastil (s.368)

“HACİVAT: Yolları değil, “bol”leri, yani hapları. Şu yukarıki kutularda **pastiller**, yanındakilerde de kapsüller vardır.” (s. 368)

Pehriz (Perhiz) (s. 372)

Perhiz (s.243, 374, 386, 476, 742, 809, 810)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Şifayı buldun demek...

KARAGÖZ: Hacivat’ın verdiği **perhiz** sayesinde bir şeyim kalmadı.” (s.809-810)

Sinameki⁸⁶ (s.1110, 1167)

Solüsyon asid karbonik (s.368)

Sülfat dökini⁸⁷ (s.368)

Sülük (s.251, 373, 374, 381, 430, 668)

Sülük tedavisinin çokça başvurulmuş bir tedavi şekli olduğu metinlerde birkaç yerde geçmesinden anlaşılmaktadır.

“KARAGÖZ: Vâkıâ çok doğru söylemiş. Onu ben de tasdik ederim. Fakat her natura bir olmaz. Karaciğerin yakınına beş on **sülük** yapıştırılacağına, asıl illetin olduğu yere bir tane yapıştırılrsa kâfidir. Fazla kan çıkarmaya ne lüzum var?” (s.374)

⁸⁵ Ödülkahir: (ûd-ül-karh) Yaralar için kullanılan bir madde. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1110).

⁸⁶ Sinameki: Baklagillerden, sıcak bölgelerde yetişen, yaprağı müşhil olarak kullanılan, sarı çiçekli, otsu veya ağaçsı bitki. (Ayverdi, “Sinameki”, **a.g.e.**, s.1111).

⁸⁷ Sülfat dökini: (Fr. Sulfate de quinine) Kinin sülfatı. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.368).

“KARAGÖZ: “— Silivri’de hiç **sülük** sattın mı aktara?” diyor. — Satmadım, sinyor, satmadım. Biz sülüğü satmaz, kendimiz yapıştırırız.” (s. 381)

“HACİVAT: Bilâder, bunun üstü başı bütün kan.

KARAGÖZ: **Sülük** tutunmuş.” (s.430)

“HACİVAT: Aman birader bu ne hal? **Sülüğe** mi tutuldun? Her yanın kan revân...” (s.668)

Tertip⁸⁸ (s.1110, 1218)

“FRENK: Sana bir **tertip** ilâç yapayım, hiçbir şey kalmıyacak.” (s.1110)

“Ben bu **tertibi** başhekimden öğrendim.” (s.1218)

Tokzik minero⁸⁹ (s.368)

Tokzik vejeto⁹⁰ (s.368)

Uyku ilâcı (s.75)

Yakı (s.1101)

“KARAGÖZ: “Bana ne oldu ben bilemem! / Eski hâlimi ben bilemem!”, o şarkıdır.— ... olmağla akıntı-yı merkumun **belsoğukluğu** münasebetiyle şimdilik Kılburnu’nun ensesine yerli **yakı** açılmasına karar verdiler.” (s.1101)

Zehir (s.105, 241, 462, 467, 468, 677)

Zehirli su (s.462, 467, 468)

Zıkkım⁹¹ (s.1259)

⁸⁸ Tertip: 1. Bir ilâcın çeşitli maddelerin bir araya getirilmesiyle hazırlanması. 2. Doktorun hastayı tedâvi etmesi sırasında verdiği ilâçların ve yaptığı tavsiyelerin bütünü. 3. Bir ilâcın kullanılabilecek belli miktârı. (Ayverdi, “Tertip”, **a.g.e.**, s.1242).

⁸⁹ Tokzik minero: (Fr. Toxiques minéraux) Madenî zehirler. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.368).

⁹⁰ Tokzik vejeto: (Fr. Toxiques végétaux) Bitkisel zehirler. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.368).

“KARAGÖZ: Bacaya çıkıp **zıkkımı** sen yemişsin, kerata!” (s.1259)

Karagöz metinlerinde vücudun uzuvları, organlar olarak şu terimler geçmektedir:

A’sâb⁹² (s.367)

Bağırsak (s.835)

Beyin (s.809)

Butsu⁹³ (s.773)

Çocuk hâyesi⁹⁴ (s.737)

Çük deliği (s.267)

Dirsekler (s.699)

Diş (s.384, 938)

Duka⁹⁵ (s.927, 1171)

Ebrû (s.237, 908, 917, 1022)

“**Ebrularına** rastık çeksin de gelsin!” (s.1022)

Gerdan (s.225, 263, 411, 498, 514, 836, 1235)

Metindeki “bir karış gerdan” ifadesinden uzun gerdanın makbul olduğunu anlıyoruz.

“**HACİVAT: Karagöz, Şirin deyip de geçiverme! Göv-elâ göz, çekme burun, hokka ağız, çene zenehdan, bir karış gerdan, sîm pâzûlar...**” (s.411)

Gırtlak (s.212, 362)

⁹¹ Zıkkım: 1. Zehir. 2. (Sağlığa zararlı olması sebebiyle) Sigara ve içki. (Ayverdi, “Zıkkım”, **a.g.e.**, s.1387).

⁹² Âsap-A’sab: Sinirler. (Ayverdi, “Âsap”, **a.g.e.**, s.71).

⁹³ Butsu: (Ermenice) Dişilik organı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.773).

⁹⁴ Haya: (Farsça: hâye “yumurta”) Erkeklik bezi, er bezi, husye, testis. (Ayverdi, “Haya”, **a.g.e.**, s.486).

⁹⁵ Duka: Erkeklik organı. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.927).

Göbek (s.141, 281, 699, 1168, 1170)

Göz (s.459, 845, 991)

Gûş⁹⁶ (s.712, 1022)

Haşef⁹⁷ (s.1136)

İnci diş (s.937)

İncik kemiği⁹⁸ (s.967)

İskelet (s.699)

Karaciğer (s.373, 374, 671)

“ZENNE: “— **Karaciğere** yakın beş on sülük yapıştırmak. ” dedi.” (s.373)

Kelle (s.56, 341)

Kemik (s.340, 382, 922)

Mide (s.377)

“MATİZ: Yaa! Aktarsın haa? Öyleyse tamam! **Midemde** birkaç günden beri bir bozukluk var. Şurdan on paralık dûh-i lâl-i hindi⁹⁹ ver çabuk.” (s.378)

Parmak (s.828, 876, 883, 884, 1022)

Safra (s.903, 975, 1006, 1110)

Salya (s.1117, 1200)

Serçe parmak (s.324, 824)

Ven¹⁰⁰ (s.367)

“HACİVAT: Zevzekliği bırak. İkinci derecede **venler**, yani siyah kan damarları ki, onlar da pek mühimdir.” (s.367)

⁹⁶ Gûş: Kulak. (Ayverdi, “Gûş”, **a.g.e.**, s.441).

⁹⁷ Haşefe: Erkek üreme organının baş kısmı. (Ayverdi, “Haşefe”, **a.g.e.**, s.479).

⁹⁸ İncik: Bacağın diz kapağından topuğa kadar olan kısmı. (Ayverdi, “İncik”, **a.g.e.**, s.561).

⁹⁹ Dûh-i lâl-i hindi: Herhalde, eskiden kullanılan bitkisel bir ilaç (Dûh: Hasırotu). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.378).

¹⁰⁰ Ven: (Fr. Veine) Toplardamar. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.).

Vücutun fizikî aksaklıklarını da bu başlık altında yer vermeyi uygun gördük:

Çolak (s.74, 368, 419)

Dilsiz (s.82, 293, 838)

Ebkem¹⁰¹ (s.537)

*HACİVAT: Hay eşek hay! Hani “Mektep gördüm, mektebe başladım” dedin. Mektep gören böyle **ebkem** mi olur? Es’ilemin hiçbirine sathî olsun cevap veremedin. (s.537)*

Ekemek¹⁰² (s.248)

Kekeme (s.704, 725, 726, 729, 731)

Kötürüm¹⁰³ (s.821)

Sağır (s.357, 386, 402)

Topal (s.105, 217, 219, 384, 402, 419, 685, 1011)

5.1.2. Halk Matematiği, Halk Ölçüsü

Halk matematiği ve ölçü birimleri hayatın her yerinde karşımıza çıkmaktadır. Çarşıda, alışverişte, eğitim hayatında hatta Karagöz oyunlarının önemli tiplerinden biri olan Altıkulaç Beberuhi’nin adında dahi yer almaktadır.

Karagöz metinlerinde matematik ile ilgili terimler oldukça çok geçmektedir. Terimler, metinlerde ilim ile ilgili konular işlenirken geçtiği için “Okul Hayatı-Eğitim” başlığımızda yer verilmiştir.

¹⁰¹ Ebkem: Dilsiz, lâl (Ayverdi, “Ebkem”, **a.g.e.**, s.320).

¹⁰² Ekemek (Eke-meke): Kekeme. (“...Şehzâde ‘lâ’ ve ‘naam’ dimeğe muvaffak olamayarak tebessümle *eke-meke* deyü kekelemekle...” Ali Aziz Efendi, **Muhayyelât-ı Aziz Efendi**, İstanbul, 1284, s.67; aktaran Kudret, **a.g.e.**, C.I, 248).

¹⁰³ Kötürüm: 1. Yaşlılık veya hastalık sebebiyle yürüyemeyen (kimse). 2. (Bacak için) Yürüyemeyen, sakat. (Ayverdi, “Kötürüm”, **a.g.e.**, s.705).

Metilerde eski devirde kullanılan ölçü birimleri, ölçü ile ilgili terim ve ifadeler şöyledir:

Arşın¹⁰⁴ (s.825, 835, 1045, 1217)

“ (...) entarim de yok, sekiz **arşın** kadar da basma al. Büyük oğlana da mintan yapacağım, dört **arşın** da ona basma al.” (s.1045)

Batman¹⁰⁵ (s.268, 422, 1218)

Binlik¹⁰⁶ (s.1045)

“**KARAGÖZ'ÜN KARISI**: Bir **binlik** zeytinyağı, üç **okka** nohut, iki **okka** da börülce, bir **okka** da sabun, üç yüz **dirhem** de mercimek al.” (s.1045)

Çeki¹⁰⁷ (s.1045, 1240, 1247)

Çekirdek¹⁰⁸ (s.1217)

Çuval (s.251, 252, 867, 1108)

“Çorba için un kırk **çuval** olsa elverir.” (s.252)

Denk¹⁰⁹ (s.329, 349, 1217)

“Dün gece yâr hânesinde yastıcağım senk idi

¹⁰⁴ Arşın: Metrenin resmen kabûlünden önce kullanılan eski uzunluk ölçüsü, orta parmak ucu ile omuz başı arasındaki mesâfe (Arşının uzunluğu çeşitlerine, kullanıldığı yerlere göre çok değişmiştir. Mîmârî arşını 75,8 santim, çarşı arşını 65 santimdir.) (Ayverdi, “Arşın”, **a.g.e.**, s.69).

¹⁰⁵ Batman: Yerine veya ölçülen mala göre birimi değişen (ülkemizde 2 ile 8 okka arasında) eski bir ağırlık ölçüsü. (Ayverdi, “Batman”, **a.g.e.**, s.123).

¹⁰⁶ Binlik: Bin dirhem (yaklaşık üç litre) sıvı alan büyük şişe. (Ayverdi, “Binlik”, **a.g.e.**, s.151).

¹⁰⁷ Çeki: Odun, taş, kireç gibi şeyleri tartmakta kullanılan 250 kiloluk ağırlık ölçüsü. (Ayverdi, “Çeki”, **a.g.e.**, s.219).

¹⁰⁸ Çekirdek: Eskiden kuyumcuların kullandığı beş santigram ağırlığında bir ölçü. (Ayverdi, “Çekirdek”, **a.g.e.**, s.220).

¹⁰⁹ Denk: Dirhem dörtte biri miktârındaki eski bir ağırlık ölçüsü, dânik. (Ayverdi, “Denk”, **a.g.e.**, s.269).

*Parmağında hâtem yüzük¹¹⁰ iki **dirhem** bir **denk** idi*” (s.329)

Dirhem¹¹¹ (s.268, 329, 333, 349,379, 671, 1044, 1045, 1110, 1167, 1217)

*“KARAGÖZ: Amma nazlandı köpoğlu! Kendini **dirhem dirhem** satıyor; ben kendimi batmanla satıyorum ama hiç kimse almıyor.”* (s.268)

Düzüne (Düzine) (s.1218)

Endaze¹¹² (s.92, 337, 902, 938, 981)

Fersah¹¹³ (s.1217)

Gazevi/Kazevi¹¹⁴ (s.252, 266, 1093)

*“KAYNANA: Pilâv, zerde için pirinç; yüz **gazevi** Mısır pirinci, iki yüz **gazevi** de Dimyat pirinci.”* (s. 252)

Gönye¹¹⁵ (s.609)

Gram (s.1218)

Kantar¹¹⁶ (s.294, 412, 541, 1110, 1217)

Kelle¹¹⁷ (s.990)

“Dün akşam ben bakkal ile lâf ederken

*Geldi aşırıldı üç beş **kelle** peyniri yerinden ”* (s.990)

¹¹⁰ Hâtem: Yüzük, üzerinde mühür bulunan yüzük. (Ayverdi, “Hâtem”, **a.g.e.**, s.481).

¹¹¹ Dirhem: Okkanın dört yüzde birine eşit eski bir ağırlık ölçüsü birimi (3,2075 gr.) (Şerîata göre yetmiş tâne orta boy arpanın ağırlığı kadardır.) (Ayverdi, “Dirhem”, **a.g.e.**, s.289).

¹¹² Endaze: 1. Bez, kumaş gibi şeyleri ölçmekte kullanılan ve çarşı arşını da denen 65 santim uzunluğunda ölçü. 2. (teşmil yoluyla) Ölçü, derece, mertebe. (Ayverdi, “Endaze”, **a.g.e.**, s.343).

¹¹³ Fersah: Eskiden kullanılan 3 millik uzaklık ölçüsü. Yaklaşık 5 kilometre olup kullanıldığı yere ve zamâna göre uzunluğu değişmiştir. (Ayverdi, “Fersah”, **a.g.e.**, s.378).

¹¹⁴ Kazevi: Hurma, pirinç gibi şeyler taşımaya mahsus, ağzı örülerek kapatılan kulpsuz bir çeşit zembil. (Ayverdi, “Kazevi”, **a.g.e.**, s.647).

¹¹⁵ Gönye: Bir doğruya dik olan başka doğrular çizmeye, köşe açılarının dik açı olup olmadığını kontrol etmeye yarayan, bir açısı 90°’lik üçgen biçimindeki âlet. (Ayverdi, “Gönye”, **a.g.e.**, s.430).

¹¹⁶ Kantar: 1.Uç tarafına yakın bir yerinde yüklerin asılması için bir çengel veya kefe, bir tutma çengeli, geri kalan uzun tarafında da gezdirilebilir bir top bulunan, ağırlık birimlerine göre taksimatlı bir koldan ibâret tartı âleti. 2. 44 okka (56,449 kg.)lık ağırlık birimi. (Ayverdi, “Kantar”, **a.g.e.**, s.619).

¹¹⁷ Kelle: (Külçe hâlinde ve biçimi yuvarlak şeyler için) Tâne, adet. (Ayverdi, “Kelle”, **a.g.e.**, s.652).

Kırat¹¹⁸ (s.1217)

Kıyye¹¹⁹ (s.218, 252, 313, 791)

“KAYNANA: Zerde için şeker: beş yüz okka, elvermezse yüz **kıyye** bal; zerde için zafrandan yüz **kıyye**.” (s.252)

Kile¹²⁰ (s.1218)

Metre (s.1218)

Mil¹²¹ (s.648, 1217)

Okka¹²² (s.170, 182, 197, 210, 218, 241, 247, 250, 252, 357, 378, 422, 613, 635, 640, 641, 642, 680, 683, 747, 812, 815, 824, 842, 845, 893, 911, 946, 1022, 1044, 1045, 1046, 1100, 1110, 1119, 1142, 1165, 1218, 1220, 1247)

“CEMÂLİFER: Aaa! [... ..] Şetâret Kalfa'yı göndereyim, efendim, bir **okka** tereyağı, bir **okka** da zeytinyağı, bir **okka** kaşar peyniri, bir **okka** makarna, bir **okka** fasulye, bir **okka** mercimek, bir **okka** da -e fendime söyleyim- şeker gönderiveriniz.” (s.182)

Teneke¹²³ (s.177, 180, 338, 456, 707, 910, 1108, 1175, 1215, 1256)

“HACİVAT: (...) İşte burdaki küpler -efendime söyleyim- yağmur suyundan doldurulur. Her biri, efendim, yirmi **teneke** su alır, efendim.” (s.177)

“KAYSERİLİ: Sana bir **teneke** de pamuk yağı gonderecem.” (s.180)

¹¹⁸ Kırat: Mücevher tartmakta kullanılan 0,20 gram ağırlığında bir ölçü. (Ayverdi, “Kırat”, **a.g.e.**, s.668).

¹¹⁹ Kıyye: Okka, 400 dirhemlik ağırlık ölçüsü. (Ayverdi, “Kıyye”, **a.g.e.**, s.676).

¹²⁰ Kile: 1.Tahıl ölçmede kullanılan kap, ölçek. 2.Tahılın türüne, kullanıldığı yere ve zamâna göre ağırlığı değişen ölçek. (Ayverdi, “Kile”, **a.g.e.**, s.679).

¹²¹ Mil: Uzunluğu ülkeden ülkeye değişen bir uzaklık ölçüsü birimi. (ortalama 1855 metre.) (Ayverdi, “Mil”, **a.g.e.**, s.823).

¹²² Okka: 1283 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü birimi, kıyye. (Ayverdi, “Okka”, **a.g.e.**, s.945).

¹²³ Teneke: Bu maddeden yapılmış, yaklaşık 20 litre alan kap. (Ayverdi, “Teneke”, **a.g.e.**, s.1235).

Top¹²⁴ (s.1217)

Metinlerde ölçü ile ilgili, tartı aleti olarak sadece bir kelime geçmektedir:

Terazi (s.718, 1029, 1160)

Metinlerin pek çok yerinde bu ölçü birimleri kullanılmıştır, ancak bir yerde sipariş verilirken yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Karagöz'ün Karısı, Karagöz'e ard arda sipariş verir. Siparişlerini verirken pek çoğu ölçü birimini de saymış olur.

*“KARAGÖZ'ÜN KARISI: Hazır gitmişken, bir **okka** kurufasulye, üç **okka** soğan, iki **okka** da bulgur al. (...) yüz **dirhem** sucuk, yarım **okka** pastırma, bir **okka** da peynir al. (...) Bir **binlik**¹²⁵ zeytinyağı, üç **okka** nohut, iki **okka** da börülce, bir **okka** da sabun, üç yüz **dirhem** de mercimek al. (...) İki **okka** zeytin, beş **okka** tarhana, bir **okka** da yufka, on **okka** da kömür, yarım **çeki**¹²⁶ de odun(...) entarim de yok, sekiz **arşın** kadar da basma al. Büyük oğlana da mintan yapacağım, dört **arşın**¹²⁷ da ona basma al.” (s.1045)*

Ölçü birimleri ve terimler haricinde Karagöz metinlerinde sayma ünlemi olarak “dalya” kelimesi çok yerde geçmektedir.

Dalya¹²⁸ (s.61, 442, 1127, 1128, 1130, 1131, 1133, 1135, 1137)

*“KARAGÖZ: Oğlan içeriye girdi. Varan **dalya bir!**” (s.61)*

¹²⁴ Top: Düzenli bir bağ durumuna getirilmiş olan kumaş, kâğıt vb. (Ayverdi, “Top”, **a.g.e.**, s.1261).

¹²⁵ Binlik: Bin dirhem (yaklaşık üç litre) sıvı alan büyük şişe. (Ayverdi, “Binlik”, **a.g.e.**, s.151).

¹²⁶ Çeki: Odun, taş, kireç gibi şeyleri tartmakta kullanılan 250 kiloluk ağırlık ölçüsü. (Ayverdi, “Çeki”, **a.g.e.**, s.219).

¹²⁷ Arşın: Metrenin resmen kabûlünden önce kullanılan eski uzunluk ölçüsü, orta parmak ucu ile omuz başı arasındaki mesâfe (Arşının uzunluğu çeşitlerine, kullanıldığı yerlere göre çok değişmiştir. Mîmârî arşını 75,8 santim, çarşı arşını 65 santimdir.) (Ayverdi, “Arşın”, **a.g.e.**, s.69).

¹²⁸ Dalya: Sayma sırasında birim olarak alınan sayıya gelince uyarmak için söylenen söz. (Ayverdi, “Dalya”, **a.g.e.**, s.250).

“HACİVAT: Efendim, üçüncü nasihat: (Pastaf.) “Züğürtlük zenginlikten yeğdir, derlerse inanma!”

(Karagöz kalkar, geri geri çekilir.)

KARAGÖZ: Varan, **dalya üç!** Hele yarabbi şüküüür! Bitti ha!...” (s.442)

“KARAGÖZ: (Perdeyegelir.) Hanımefendi, varan **dalya bir!**

ZENNE: Ne var? Ne istersin? (...)

KARAGÖZ: (Perdeyegelir.) Varan **dalya iki!** Hanımefendi, nöbet benim. Beni de götüreceksiniz. — Ulan, oğlana bak, nasıl büzülmüş!

ZENNE: Daha sana vakit var. (...)

KARAGÖZ: Vay uğursuz oğlu uğursuz! (Perdeye gelir.) Varan **dalya üç!** Hanım, bize nöbet gelmedi mi?

ZENNE: Daha vakit var. (...)

KARAGÖZ: Ben gidiyorum. **Dalya üç** oldu. (...)

KARAGÖZ: (Perdeye gelir.) Varan **dalya dört!** Ulan, küpte Tiryaki ile kavga ediyorlar.

AK ARAP: (Küpün içinde.) Ganim, ötede şekil! (...)

KARAGÖZ: (Perdeyegelir.) Varan **dalya beş!** (Küpün içine bakar.)

TİRYAKİ: (Küpün içinde.) Canım öte tarafa çekilin! Bu ne rezalet böyle! (...)(s.1133)

KARAGÖZ: (Perdeyegelir.) Varan **dalya altı!** Kuzum Hanım, ben de gireyim! (Küpe bakar.)

TİRYAKİ: (Küpün içinde.) Ulan, bu kim gelen? Öte tarafa çekil! (...)

KARAGÖZ: (Perdeyegelir.) Varan **dalya yedi!** (Küpe bakar.)

TİRYAKİ: (Küpün içinde.) Canım, bu da kim? Geldi, başımın üstüne çıktı.” (s.1127-1137)

“Dalya” kelimesini metinde sadece sayım ünlemi olarak değil, elde edilen bir şey için de kullanıldığını görmekteyiz. Hacivat, Karagöz’e babasının verdiği üç nasihatı sayacaktır ama o kadar uzatarak söyler ki nasihatları, nihayet üçüncü nasihata gelinip Hacivat nasihatın ne olduğunu söylediğinde Karagöz burada da “dalya” ifadesini kullanır.

“HACİVAT: Efendim, üçüncü nasihat: (Pastaf.) “Züğürtlük zenginlikten yeğdir, derlerse inanma!” (Karagöz kalkar, geri geri çekilir.)

*KARAGÖZ: Varan, **dalya üç!** Hele yarabbi şüküüür! Bitti ha!...” (s.442)*

Mal ölçüsü olarak “deve”nin de kullanıldığını görmekteyiz:

“HACİVAT: Pek doğru söylüyorsunuz. Ne mal getirdiniz?

*ACEM: Min **deve** incü.*

HACİVAT: Evet efendim.

*ACEM: Min **deve** zümürüüd.*

HACİVAT: Pekâlâ.

*ACEM: Min **deve** elmâs, min **deve** yâgut, min **deve** mercân getirdim.” (s.79)*

Hesap yapmak ile ilgili bilgi metinlerde sadece bir yerde geçmektedir.

*“Evde hesabım var, hesap görürken kerata gürültüyü bastı, **bir sıfır eksik attım, açığım çıktı**, az daha açıkta boğuluyordum.” (s.401)*

Katedilen yolun uzunluğu zaman ölçüsü ile de belirtilir.

*“HACİVAT: Şehirden **birkaç saat ilerledikten** ve biraz dolaştıktan sonra yolları bir çeşme başına tesadüf eder.” (s.408)*

5.1.3. Halk Takvimi, Saat, Zaman

Zaman kavramı dünya ve insan var olduğundan beri en önemli unsurlardandır. Halk takvimi, takvim şekilleri, saat birimleri, zaman dilimleri de halkın dilini, hayatını anlayabilmek için son derece önemlidir. Hatta yapılan törenlerin halk için ne kadar önemli olduğu tercih edilen günden dahi anlaşılmaktadır. Karagöz metinlerinden de, halk takvimi ile ilgili oldukça fazla bilgi

edinmekteyiz. Metinlerde takvim olarak Rumî Takvim ve Hicrî Takvimin kullanıldığını, saat türü olarak da alaturka saat¹²⁹ kullanıldığını görmekteyiz. Günlerin ise dinî törensel günlere göre ifade edildiği dikkatleri çekmektedir.

Takvim ismi olarak “Arabî” ve “Rumî” isimleri geçmektedir. Bu isimler metinde maaşın hesap edilmesi için kullanılmıştır.

Arabî¹³⁰ (s. 94)

Rûmî¹³¹ (s.94)

“TÜRK: *Efendum, bana ayluk mu vireceksünüz yoksa yıllık mu?*

KARAGÖZ: *Nasıl istersen.*

TÜRK: *Ayluk virirsenüz, Arabîden mi hesab ideceğüz yoksa Rûmîden mi?”*

(s.94)

Metinlerde dört mevsimin adı geçmektedir.

İlkbahar (s.266, 602, 932, 1082, 1083, 1092, 1151)

Kış (s.197, 211, 212, 266, 340, 341, 342, 346, 424, 507, 534, 537, 542, 546, 549, 665, 1021, 1092, 1155, 1156, 1158, 1187, 1225, 1262)

“HACİVAT: *Demek, okuman yazman yok, öyle mi?*

KARAGÖZ: *Kim söylemiş? Âlâsı var.*

HACİVAT: *Aman, Karagöz, yazı bilir misin?*

KARAGÖZ: *Yazı da bilirim, ilkbaharı da, kışı da.” (s.1092)*

Sayf¹³² ü bahâr (s.436)

¹²⁹ Alaturka saat: Güneşin batışını 12 kabul eden ve buna göre ayarlanmış olan, 1910 yılına kadar kullanılan saat sistemi, ezânî saat, eski saat. (Ayverdi, “Alaturka”, **a.g.e.**, s.37).

¹³⁰ Arabî ay: Gökteki ayın tam bir devrine göre hesaplanan bir aylık süre, kamerî ay. (Ayverdi, “Arabî”, **a.g.e.**, s.62).

¹³¹ Rûmî takvim: Osmanlı Devleti’nde 1678’den sonra mâlî işlemlerde kullanılan güneş takvimi. (Milâdî takvimden 13 gün geridir) (Ayverdi, “Rûmî”, **a.g.e.**, s.1033).

¹³² Sayf: Yaz mevsimi, yaz. (Ayverdi, “Sayf”, **a.g.e.**, s.1069).

Sonbahar (s.475)

Yaz (s.93, 133, 266, 301, 375, 424, 534, 542, 546, 583, 744, 769, 870, 963, 989, 1002, 1092, 1129, 1158, 1187, 1261, 1262)

Metinlerde ay adları da geçmektedir. “Ay” kelimesi olarak “mâh” kelimesi de kullanılmaktadır.

Mâh¹³³ (s.218, 229, 311, 413, 814, 971, 1001, 1015, 1032, 1106, 1123)

HACİVAT: Mâhiyelerini¹³⁴ müste’cirlerden¹³⁵ mâh be-mâh¹³⁶ alıyor musun? (s.218)

“I. ZENNE: Mâh be-mâh ne vereceğiz?” (s.229)

“ÇELEBİ: Üç mâh mukaddem peder sizler bâki...” (s.814)

Ayın ilk günü mânâsında “aybaşı” tabiri geçmektedir.

“Daha ay başı olmadı. Ay başında¹³⁷ beni gör.” (s.61)

Ay günleri kullanılırken kurulan cümlelerden halkın arasında kamerî ayın kullanıldığını görmekteyiz. Kamerî takvime göre “ayın yirmi dokuzu” ayın hallerinin en küçük hali, yani hilalin en ince olduğu gün olduğu için, ay neredeyse hiç görünmez ve akşam zifiri karanlık olur. Metinlerde bu durum şöyle geçer:

“(...) bu, ayın yirmi dokuzu. Zifîrî karanlıktır. Gözüüm alışsın öyle ineyim aşıya!” (s.639)

¹³³ Mah: Bir takvim yılının on ikide biri, ay, şehr. (Ayverdi, “Mah”, a.g.e., s.754).

¹³⁴ Mâhiye: Aydan aya ödenen ücret, aylık, maaş. (Ayverdi, “Mâhiye”, a.g.e., s.757); Mâhiye: Aylık, aylık kira. (Kudret, a.g.e., C.I, s.218).

¹³⁵ Müstecir-Müste’cir: Bir şey veya yeri kirâ ile tutan, kirâlayan kimse, kirâcı. (Ayverdi, “Müstecir”, a.g.e., s.889).

¹³⁶ Mah-be-mah: Aydan aya. (Ayverdi, “Mah”, a.g.e., s.).

¹³⁷ Ay başı: Ayın ilk günleri. (Ayverdi, “Ay başı”, a.g.e., s.91).

Metinlerde kamerî ay adlarından sadece Şaban ile Ramazan ayları geçmektedir. Recep ismi ise, adları Recep, Şaban, Ramazan, Bayram olan dört Arnavut'un bahsi geçerken zikredilmektedir. Halk için önemli olan dinî vakitlerden “üç aylar”¹³⁸ denilen Recep, Şaban, Ramazan aylarına ve ardından Bayram olmasına istinaden bu isimdeki Arnavutlar oyunlarda dördü birlikte dolaşırlar ve birlikte söz konusu edilirler. Bundan dolayı Arnavut adı olarak geçen ay adlarının da sayfa numaraları da burada verilmiştir.

Recep (s.231, 673, 1140)

İreceb (Recep) (s.94, 770)

Şaban (s.231, 673)

Ramazan (s.231, 232, 242, 590, 593, 673, 732, 758, 1140, 1185, 1210, 1234)

“KARAGÖZ: **Ramazanı** tutacaksınız.” (s.232)

Metinlerde şemsî ay adlarından birkaçı geçmektedir.

Mart (s.264, 546, 971, 1068, 1076, 1109)

Mayıs (s.135, 326, 327, 546, 668, 1014)

Nisan (s.1011, 1167)

Ağustos (s.546)

Kasım (s.546)

“KARAGÖZ: (Aşağı gelir.) *Ey kavak! Sen hâlâ burada mısın? (Yukarıdan bir Cin gelir, “miyav” diye bağırır.) — Ulan! **Mart** ayına daha vakit var ama, kediler vakitsiz kızmış. — Kış! (Cin gelir.) Pist! Oşt! Yaz! **Ağustos! Kasım! Mayıs!**” (s.546)*

¹³⁸ Üç aylar: İslâm dîninde mübârek sayıldıkları için ayrı bir önem taşıyan üç arabî ay; recep, şâban, ramazan. (Ayverdi, “Üç”, a.g.e., s.1294).

Ay adları halk dilinde farklı bölge, şehir, köylerde farklı farklı isimler ile anılmaktadır.¹³⁹ Bölgelere göre ad değişiklikleri, halk kültürü için olduğu kadar dil bilimi açısından da önemli unsurlardır. Karagöz metinlerinde de iki ayrı yerde geçmektedir. Karagöz oyunlarındaki Türk tipi, ay adlarını kendi bildiği şekilde sırayla sayar.

Yıllar başlangucu¹⁴⁰ (s.94, 770)

İtiş dalaş ayu¹⁴¹ (s. 94, 770)

Böyüh nasuf¹⁴² (s.94, 770)

Guçük nasuf¹⁴³ (s.94, 770)

Böyüh araluh¹⁴⁴ (s.94, 770)

Guçüh araluh¹⁴⁵ (s.94, 770)

İreceb¹⁴⁶ (s.94, 770)

Mum ayu¹⁴⁷ (s.94, 770)

Emegol ayu¹⁴⁸ (s.94, 770)

Emegol bezegü¹⁴⁹ (s.94, 770)

İki bezek gısuğu¹⁵⁰ (s.94, 770)

Davar bezegü¹⁵¹ (s.94, 770)

Türk tipinin ayları saydığı konuşmalar şöyledir:

¹³⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.167-171; Belgin Tezcan Aksu, “Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz”, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.1, 2018, s.382-413.

¹⁴⁰ Yıllar başlangucu: Muharrem (Hicrî yılın ilk ayı). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.94).

¹⁴¹ İtiş dalaş ayu: Safer. (İtiş dalaş: İtişip kakışma). (**a.e.**, s.94).

¹⁴² Böyüh nasuf: Rebûlevvel. (**a.e.**, s.94).

¹⁴³ Guçüh nasuf: Rebûlâhir (Nasuf -Nasûh: 1. Nasihatçı; 2. Halis, temiz. “Hâlis, samîmî” anlamındaki kelime dilimizde “kesinlikle bozulmaması gereken tövbe” anlamındaki Nasuh tövbesi (Tevbe-i nasuh) söyleyişinde geçer). İstanbul’da, halk arasında tövbe ayları: Büyük tövbe, Küçük tövbe. (**a.e.**, s.94).

¹⁴⁴ Büyük araluh: Cemâzilevvel. (**a.e.**, s.94).

¹⁴⁵ Guçüh araluh: Gemâzilâhir. (**a.e.**, s.94).

¹⁴⁶ İreceb: Receb(**a.e.**, s.94).

¹⁴⁷ Mum ayu: Şaban. (**a.e.**, s.94).

¹⁴⁸ Emegol ayu: Ramazan (Emegül: Oruç). (**a.e.**, s.94).

¹⁴⁹ Emegol bezegü: Şevval. Ramazan bayramı ayı (Bezек: tören, bayram). (**a.e.**, s.94).

¹⁵⁰ İki bezek gısuğu: Zilkade. İki bayram arası (Kısık: Ara, aralık). Şevval ile Zilhicce arasındaki ay. İstanbul’da, halk arasında: Aralık ayı. (**a.e.**, s.94).

¹⁵¹ Davar bezegü: Zilhicce. Kurban Bayramı ayı. (**a.e.**, s.94).

“TÜRK: Ben size ayları sayayım.

KARAGÖZ: Say bakalım!

TÜRK: Yıllar başlangucu, itiş dalaş ayu, böyüh nasuf, guçüh nasuf, böyüh araluh, guçüh araluh, ireceb, mum ayu, emegol ayu, emegol bezegü, iki bezek gısuğu, davar bezegü.” (s.94)

“TÜRK: Ayluh alurdum, yılluh da alurdum. Ekserü yılluh alurdum. Tamam bir sene yıllar başlangucundan başlardum.

KARAGÖZ: Yıllar başlangıcı nedir?

TÜRK: Cühül herif! Ni ayunu biliyon, ni de gününü!

KARAGÖZ: Haydi ayları say bakalım biliyorsan!

TÜRK: Yıllar başlangucu, itiş dalaş ayu, böyüh nasuf, guçüh nasuf, böyüh araluh, guçüh araluh, ireceb, mum ayu, emegol ayu, emegol bezegü, iki bezek kısıgu, davar bezegu.” (s.770)

Halk kültüründe evlilik ve sünnet düğünleri ekseriyetle Perşembe günleri olmakta idi. Cuma gününün dinen kutsal bir gün sayılmasının payı olabileceği gibi 1935’ten önce haftasonunun Perşembe’den başlamasının da etkisi olması muhtemeldir.¹⁵² Cuma gününün tatil olduğunu metinde geçen konuşmalardan da anlayabilmekteyiz. Ekseriyetle tatil günleri tercih edilen spor müsabakaları gibi Karagöz metinlerinde de güreş müsabakası Cuma günü olmaktadır. Hacivat gezmeye cuma günü gittiğini söylemektedir. Karagöz metinlerinde haftanın tüm günleri geçmektedir. Perşembe ile Cuma diğerlerine nispetle daha çok geçmektedir:

Pazartesi (s.371, 423)

*“KARAGÖZ: Haftada bir gün **Pazartesi** Pazarı’na ineriz.” (s.371)*

Salı (s.423)

Çarşamba (s.423, 460)

¹⁵² Boratav, **a.g.e.**, s.202; Sedat Veyis Örnek, **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı,. Ankara, 2000, s.175; Aksu, **a.g.m.**, s.400.

Perşembe (s.55, 423, 737, 832, 924, 925, 926, 927)

“ABİDA BEY: Başüstüne, Hacivat Çelebi! Önümüzdeki **perşembe** günü cemiyet¹⁵³ olacak.” (s. 924)

Cuma (s.243, 423, 566, 713, 825, 843)

“HACİVAT: Tuhafsın Karagözüm ona pehlivan müsabakası derler.

KARAGÖZ: **Cuma** günü derlendik, toplandık otuz kişi kadar beni öne kattılar. Okmeydanı’nda soluğu aldık.” (s. 825)

“HACİVAT: Karagöz, bendeniz geçen yaz tenezzüh¹⁵⁴ için bir **cuma** günü Anadoluhisarı’na gitmeğe karar verdim.” (s.713)

Cumartesi (s.423, 1128)

Pazar (s.423)

Karagöz, haftanın günlerini sayar ve saymaya Cuma gününden başlar.¹⁵⁵ Bu da yukarıda saydığımız sebeplerden halk arasında Cuma gününün hafta başlangıcı olarak kabul görmüş olabileceğini kuvvetlendirmektedir.

“KARAGÖZ: Bak evlâdım, **cuma** günü dükkân açmam, **cumartesi** günü hiçbir işe bakmam, **pazar** günü işim çoktur, **pazartesi** günü ocak yakmam, **salı** günü kömür almam, **çarşamba** günü keyfim olmaz, **perşembe** günü dükkâna gitmem, alacaklı çoktur, yakamdan tutmasınlar diye.” (s.423)

Halk takviminde günler akşam güneşinin batmasıyla başlar.¹⁵⁶ “Cuma gecesi” denilen vakit “Perşembe akşamı” anlamına gelir. Hatta Hacivat bir

¹⁵³ Cemiyet: Eğlence toplantısı, düğün (Ayverdi, “Cemiyet”, a.g.e., s.189).

¹⁵⁴ Tenezzüh: Eğlenmek için gezip dolaşma, gezinti. (Ayverdi, “Tenezzüh”, a.g.e., s.1235).

¹⁵⁵ Pertev Naili Boratav eserinde haftanın günlerinin halk dilindeki isimlerini sıralarken Cuma gününden başlamıştır. (Boratav, a.g.e., s.167-168).

konuşmasında bunu açıklar da. Metinlerde Cuma gecesinin bu mânâda kullanılması iki yerde geçmektedir:

Cuma gecesi (s.154, 926)

“**KARAGÖZ**: “**Cuma gecesi** yıldırım düşecek” dediler; benim başıma düştü, Bekçi baba.” (s.154)

“**HACİVAT**: Evet. Önümüzdeki **perşembe günü, yani cuma gecesi** cemiyet.” (s.926)

Karagöz metinlerinde devrin saat ölçüsü ile ilgili oldukça bilgi edinmekteyiz. O devirde “alaturka saat”¹⁵⁷ kullanılmakta idi. Alaturka saate “ezanî saat” ya da “gurubî saat” da denirdi. Alaturka saatte günün başlangıcı güneşin batış vakti kabul edilirdi. Bu yüzden saatler hergün güneşin hareketlerine göre; ya güneşin en tepede olduğu tam öğlen vaktine ya da güneşin batış saati yani gurup vaktine göre saatler 12’ye ayarlanılırdı.¹⁵⁸ 1925’e kadar alaturka saat kullanılmış, bu yıldan itibaren kanunen alafranga saate, vasatî saate geçilmiştir.¹⁵⁹

Metinlerde alaturka ve ezanî saatle ilgili gün içindeki kullanımları şu şekilde geçmektedir:

“Bir de **saate** baktım, **on. Akşam** olmuş.”¹⁶⁰ (s.244)

“Onu şimdi göremezsın. **Saat onbir**”¹⁶¹ olmadan meydana çıkmaz.

¹⁵⁶ Örneğin “Cuma günü” Perşembe günü güneşin batması ile başlar Cuma günü güneş batmasında biter; dolayısıyla “Cuma gecesi” Perşembe gününün gecesine tekabül eder. (Boratav, **a.g.e.**, s.167).

¹⁵⁷ Alaturka saat: Güneşin batışını 12 kabul eden ve buna göre ayarlanmış olan, 1910 yılına kadar kullanılan saat sistemi, ezanî saat, eski saat. (Ayverdi, “Alaturka”, **a.g.e.**, s.37).

¹⁵⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, “Osmanlı Türkiyesinde Alaturka saatten Alafranga Saate Geçiş”, **X. Ulusal Astronomi Kongresi**, 2-İstanbul, 6 Eylül 1996, s.437.

¹⁵⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, Feza Günergun, **a.g.m.** s.437.

¹⁶⁰ Saat on: Gün batımından iki saat önce. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.159).

¹⁶¹ Saat on bir: Güneşin batmasından bir saat önce. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.385).

İHTİYAR: Acâyip! **Gündüzleri** nerde vakit geçirir?” (s.385)

“Efendim, dün **akşam**, yani **gece saat altı** raddelerinde”¹⁶² (s.444)

“Efendim, dün **akşam üçe** kadar uyanıktım, sonra yattım.”¹⁶³ (s.446)

“BEY: Haa, demek uyumadın, **beşe** kadar dolaşıp **sabah** ettin, öyle mi?

KARAGÖZ: Hayır efendim, sabaha kadar kim dolaşacak? Hem bendeniz tavuk cinsiyimdir, **on ikiye** gelince tünerim.”¹⁶⁴ (s.446)

“... Hemen **saat de altı** raddelerine geldi...”¹⁶⁵ (s.647)

“SÜNNETÇİ: Efendim, oturmaya vaktim yok, işlerim çok. Cemiyet Perşembe günü saat kaçta olacak?

ABİDA BEY: **Akşamüstü** saat **dokuzda**.”¹⁶⁶ (s.925)

“ENVER: Efendim, dün **akşam**, yani **gece saat altı**”¹⁶⁷ raddelerinde...” (s.444)

Ezânî saat (s.228)

“Vapur rıhtımdan **ezânî saat on buçukta** hareket eyledi” (s.228)

Zaman ile ilgili günümüzde de kullanılan; bir gün için “yirmi dört saat”, iki gün için “kırk sekiz saat” ifadesinin o devirde de kullanıldığını görmekteyiz.

“KARAGÖZ: İşte bu âlâ! Nerde tembel, miskin varsa gönder, **yirmi dört saatte** hamarat ederim.” (s.368)

¹⁶² Gece saat altı: Güneş battıktan altı saat sonra, gece yarısı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.444).

¹⁶³ Üç: Alaturka saat üç; Güneş battıktan üç saat sonra. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.446).

¹⁶⁴ On iki: Alaturka saat oniki; güneşin battığı an. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.446).

¹⁶⁵ Saat altı: Alaturka, yani ezânî saate göre geceyarısı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.647).

¹⁶⁶ Saat dokuzda: Güneşin batmasından üç saat önce. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.925).

¹⁶⁷ Gece saat altı: Güneş battıktan altı saat sonra, gece yarısı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.444).

“Yirmi dört saat nüsha suda dursun ... ” (s.409)

“KARAGÖZ: Yaz günü kırk sekiz saat dayanır.” (s.1002)

Bununla birlikte günümüzde artık kullanılmayan “bir çeyrek saat” ve “iki çift yirmi dört saat” ifadelerini metinlerde görmekteyiz.

“Sofra üzerinde bulunan ızgara olunmuş balık ve şâir mezeler bir çeyrek saatte bitti.” (s. 647)

“... iki çift yirmi dört saat zarfında...” (s.1101)

Saat ile ilgili olarak o devirlerde kullanılan saat çeşitlerinin çoğu metinlerde geçmektedir.

Saat (s.130, 165, 244, 262, 268, 272, 292, 293, 325, 331, 346, 480, 488, 507, 508, 509, 516, 541, 563, 570, 571, 572, 573, 618, 711, 731, 786, 1085)

“... yelek giyince saat de taşımalı. ... ” (s.711)

“KARAGÖZ: Efendim, yüzgörümlüğü isterim!

TUZSUZ: Al anam, sana bir saat taktım.” (s.1085)

Altın saat (s.268, 272, 346, 488, 570, 571, 572, 573, 1235)

“pederimin antika altın saat ile kösteği” (s.346)

Altın kordonlu saat (s.292)

Şimşir saat (s.618)

Guguklu saat (s.670)

Duvar saati (s.696, 699)

Cep saati (s.696, 699)

Kuburlu saat (s.696, 699)

Metinlerde saatin parçaları ile ilgili terimler de kullanılmıştır. Saatin zembereği ile ilgili benzetme yapılmıştır.

Saat yelkovanı (s.142)

Saat zembereği¹⁶⁸ (s.1118)

“... soğuktan çenelerim de *saat zembereği* gibi tık tık vurmağa başladı.”
(s.1118)

5.1.4. Halk Meteorolojisi

Karagöz metinlerinde halk meteorolojisi ile ilgili oldukça fazla terim bulunmaktadır. Özellikle fırtına ve rüzgar isimleri daha çok geçmektedir. Deniz akıntısı isimlerini de hava olaylarına bağlı bir olay olduğu için bu başlık altında vermeyi uygun gördük.

Metinlerde geçen rüzgar isimleri şunlardır:

Batı¹⁶⁹ (s.616)

Gündoğusu¹⁷⁰ (s.616)

“HACİVAT: Rüzgârı bilir misin bakayım?

KARAGÖZ: Ulan budala! Yüzgârı¹⁷¹ kim bilmez?

¹⁶⁸ Zemberek: Kurulduktan sonra kendi kendine hareket eden, çevirmeye veya sıkıştırmaya yarayan demir yâhut çelikten esnek yay. (Ayverdi, “Zemberek”, **a.g.e.**, s.1382).

¹⁶⁹ Batı: 1. Dört ana yönden güneşin battığı taraf, garp, mağrip. 2. Bu yönden esen (rüzgâr). (Ayverdi, “Batı”, **a.g.e.**, s.122).

¹⁷⁰ Gün doğusu: 1. Doğu yönü, güneşin doğduğu yön. 2. Bu yönden esen rüzgâr. (Ayverdi, “Gün doğusu”, **a.g.e.**, s.447).

¹⁷¹ Yüzgâr: “Rüzgâr” sözcüğünün halk ağzında bozulmuş biçimi.

HACİVAT: Lodos, kible, keşişleme, gündoğusu, poyraz, yıldız, karayel, batı.” (s.616)

Karayel¹⁷² (s.446, 456, 616, 830, 831)

*“KARAGÖZ: Evet, hava **karayel** olursa rüzgârı bizim taraftan eser.” (s.446)*

Kasırğa rüzgârı (s.831)

Keşişleme¹⁷³ (s.616)

Kible¹⁷⁴ (s.616)

Lodos¹⁷⁵ (s.67, 508, 509, 616, 785)

*“KARAGÖZ: Esnaflar kapının önünde bekliyorlar. Hava biraz iyileşti. **Lodosladı, lodos, lodos.***

*HACİVAT: Evet efendim. **Lodoslayınca** karlar erir.*

KARAGÖZ: Erimiş karlar.” (s.508)

*“HACİVAT: Halbuki o gün de deniz gayet sert. Öyle **lodos** esiyor ki, vapura binmek güç. Dalgalar adam boyu gibi yükseliyor.” (s.785)*

Poyraz¹⁷⁶ (s.67, 616)

Rüzgâr (s.115, 446, 616, 648, 830, 831, 970, 972, 1193, 1264)

Yıldız¹⁷⁷ (s.616)

Yüzgâr (halk dili ile Rüzgâr) (s.616)

¹⁷² Kara yel: 1. Kuzeybatıdan esen sert rüzgâr. 2. Bu rüzgârın estiği kuzeybatı yönü. (Ayverdi, “Kara yel”, **a.g.e.**, s.628).

¹⁷³ Keşişleme: Güneydoğudan esen ılık rüzgâr, akça yel. (Ayverdi, “Keşişleme”, **a.g.e.**, s.262).

¹⁷⁴ Kible: Güneyden esen rüzgâr. (Ayverdi, “Kible”, **a.g.e.**, s.664).

¹⁷⁵ Lodos: 1. Güneyden esen rüzgâr. 2. Bu rüzgârın estiği zaman. 3. Güney yönü. (Ayverdi, “Lodos”, **a.g.e.**, s.745).

¹⁷⁶ Poyraz: 1. Kuzeydoğu yönünden esen rüzgâr. 2. (teşmil yoluyla) Kuzey yönü. (Ayverdi, “Poyraz”, **a.g.e.**, s.1003).

¹⁷⁷ Yıldız: (denizcilik) (Kutup yıldızının etkisiyle) Kuzey. (Ayverdi, “Yıldız”, **a.g.e.**, s.1358) (Metinde “yıldız rüzgarı” mânâsında geçmektedir.).

Zühre-yıldızı¹⁷⁸ (s.1020)

“KARAGÖZ: (İçeriden.) Hava değişti. Şimdi **Zühre-yıldızı** esmeğe başladı.” (s.1020)

Havanın aniden dönmesi ile birdenbire fırtına çıkacağı öngörülmektedir ve bunu vurgulayan konuşmalar şunlardır:

“KARAGÖZ: (Pencereden.) Vay, **hava döndü!** Birdenbire **fırtına** çıkacak galiba.” (s.292)

“KARAGÖZ: Bu kim? Yağmurdan evvel **fırtına** çıktı. Allah vere, yelken kapatmasına uğramasaydık!” (s.120)

Metinlerde geçen fırtına adları da şunlardır:

Fırtına (s.379, 380, 450, 617)

“HACİVAT: Aman Karagöz, iş fena!

KARAGÖZ: Ne oldu, Hacivat?

HACİVAT: Ne olacak? Kâğıthane Boğazı karardı.

KARAGÖZ: Şimdi ne olacak?

HACİVAT: Ne olacak? Fırtına kopacak!” (s.617)

Furtuna (şive ile Fırtına) (s.1164)

Gugu fırtınası¹⁷⁹ (s.451)

Kasım fırtınası¹⁸⁰ (s.920)

¹⁷⁸ Zühre-yıldızı: Yıldız-yeli, kuzey yeli (Zühre: sözü iki anlamda kullanılıyor). (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1020).

¹⁷⁹ Gugu fırtınası: İlkbahar fırtınası. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.451).

¹⁸⁰ Kasım: 1. (yeni kelime, anlam) Senenin ekim ve aralık ayları arasındaki 30 gün çeken on birinci ayı, sonbahar aylarının üçüncüsü, ikinci teşrin, son teşrin, teşrinisânî. 2. Eskiden senenin ayrıldığı iki dönemden 8 Kasım’dan 6 Mayıs’a kadar süren 6 aylık kış dönemi. (Ayverdi, “Kasım”, **a.g.e.**, s.635).

“KARAGÖZ: Şiddetliyim, zâhir! Kasım fırtınası gibi.” (s. 920)

Kasırğa fırtınası (s.572)

Metinlerde geçen deniz akıntısı isimleri şunlardır:

Anafor¹⁸¹ (s.368)

“HACİVAT: Aman birader, nefes alma... alma... al... alma, Karagöz, alma...
KARAGÖZ: Ben almıyorum¹⁸². Sen de siya etme¹⁸³, sonra anaforla limana
girersin.”(s.367-368)

Şeytanakıntısı (s.1101, 1163, 1217)

Yedikardeşler¹⁸⁴ (s.907)

Hava durumları ve olayları ile ilgili şu terimler de geçmektedir:

Yağmur (s.120, 167, 177, 205, 379, 458, 463, 591, 648, 682, 689, 708,
1018, 1137, 1240)

Yıldırım (s.154)

“KARAGÖZ: Eyvah!... Hava değişti! Birazdan deniz bozacak.” (s.210)

“KARAGÖZ: O ne o? Gök gürlüyor galiba. Yağmur mu gelecek? Şemsiye
de yok. HANIM: Eyvah, aşçıbaşı! İş şimdi berbat oldu!

KARAGÖZ: Ne gibi sanki? Biraz ıslanırız. Şeker değiliz a!” (s.120)

¹⁸¹ Anafor: Su veya hava akıntısının bir engele çarparak geri dönmesinden meydana gelen ters akıntı. (Ayverdi, “Anafor”, **a.g.e.**, s.55).

¹⁸² Almak: (burada) Kürekleri düz çekerek sandalı ileriye doğru yürütmek. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.367).

¹⁸³ Siya: (denizcilik) Kayık, tekne vb. deniz araçlarını kürekleri tersine çekmek sûretiyle geriye doğru yüzdürme. (Ayverdi, “Siya”, **a.g.e.**, s.1116).

¹⁸⁴ Yedikardeşler: İstanbul limanında Kızkulesi önündeki akıntı. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.907).

5.1.5. Halk Hukuku

Karagöz metinlerinde halk hukuku ile ilgili bilgi geçmemektedir. Sadece metinlerin bir yerinde “Galata Mahkemesi”nin adı geçmektedir, bu da metinde nükte olarak kullanılmıştır. Hukukla ilgili diğer bir geçen şey ise “düstûr”dur. Hacivat, Karagöz’e gazeteci olmak için bilmesi gereken bilgileri sıralarken düstûru da sayar.

Düstûr¹⁸⁵ (s.1185)

Galata mahkemesi (s.1095)

“(…) **Galata mahkemesinde** fasl-i dâva edecekleri ciddî gazetelerde okunmaktadır.” (s.1095)

5.1.6. Halk Ekonomisi

Karagöz metinlerinden devrin ekonomisi ve halkın kullandığı ekonomi dili ile ilgili ifadeler yer almaktadır.

Para birimlerinin isimleri metinlerde geçmektedir. *Mandıra* oyununda paraların değerleri hakkında fikir edinmekteyiz. Zenne, Çelebi’den para ister ve miktarı azalttıkça azaltır.

“KARAGÖZ: (Arkadan.) Para iste, para!

ZENNE: Pekâlâ ama, burada benim çok kişiye borcum var. Bana bir, iki, üç lira vermeli.

II. ÇELEBİ: Doğru söylüyorsunuz ama, benim lira taşımadığımı bilmiyor musunuz?

¹⁸⁵ Düstur: Devlet kânunlarını içine alan kitap, kânun dergisi. (Ayverdi, “Düstur”, a.g.e., s.314).

KARAGÖZ: (Arkadan.) Sorsan a, niçin taşıyor?

ZENNE: Lira niçin taşıyorsunuz?

II. ÇELEBİ: Sarılık illetine uğrarım diye.

KARAGÖZ: Vay köpoğlu! İyi manâ verdi. Bari meci diye iste!

ZENNE: Mecidiye verin!

II. ÇELEBİ: O da ağırlık veriyor, onun için taşımam.

KARAGÖZ: Çeyrek iste!

ZENNE: Çeyrek verin!

II. ÇELEBİ: O da çokluk bulunmaz.

KARAGÖZ: İkilik kuruşluk iste!

ZENNE: İkilik kuruşluk verin!

II. ÇELEBİ: Onlar da parmakların arasından dökülüyor.

KARAGÖZ: Metelik iste! Onu da tutmaz bey.

ZENNE: Metelik verin!

II. ÇELEBİ: O da ellerimi kirletiyor.

KARAGÖZ: Zaten bey tırıl olduğu anlaşıldı. Bir meteliğe kurşun atıyor.

Haydi sen eve git! (Zenne gider.)” (s.723)

“HACİVAT: Diyelim ki bildin. İçindeki paralar ne cinstendi?

KARAGÖZ: Ne cinsten olacak, işte para cinsinden.

HACİVAT: Evet, para cinsinden; ama kaç tane lira, kaç tane meci diye, kaç tane mağşûşe vardı?” (s.1244)

Metinlerde geçen para birimleri ve para ile ilgili terimler şunlardır:

Akça¹⁸⁶ (s.218, 608, 684, 816, 1148)

Bozukluk (s.58)

“KARAGÖZ: Gündelik verin.

¹⁸⁶ Akçe-Akça: 1. Selçuklular ve Osmanlılar’da para birimi olarak kullanılan gümüş sikke. 2. (teşmil yoluyla) Para, nakit. 3. (Para birimi kuruş olduktan sonra) Kuruşun 120’de biri. (Ayverdi, “Akçe”, a.g.e., s.27).

*CEMÂLİFER: Madem ki gündelik istiyorsun, **bozukluk** yok; akşam gel de erken gelme, biraz geç gel, ben sana veririm.” (s.58)*

Çeyrek (s.723)

Dînâr¹⁸⁷ (s.80, 81, 84, 139, 140, 152)

Fülûs¹⁸⁸ (s.98, 958)

Fülûs-i ahmer¹⁸⁹ (s.958)

Kuruş (s.54, 57, 98, 130, 134, 152, 154, 172, 174, 212, 243, 229, 277, 313, 346, 367, 380, 423, 492, 493, 508, 509, 612, 613, 618, 622, 624, 625, 635, 650, 663, 707, 712, 713, 716, 723, 745, 746, 793, 839, 867, 897, 900, 901, 902, 904, 909, 911, 912, 926, 927, 1014, 1046, 1052, 1054, 1055, 1124, 1125, 1126, 1153, 1165, 1168, 1220, 1222, 1234, 1244, 1253)

Lira (s.81, 133, 136, 243, 268, 346, 457, 508, 561, 567, 572, 597, 694, 723, 773, 775, 815, 816, 825, 874, 875, 960, 961, 991, 1121, 1122, 1123, 1200, 1204, 1244, 1246)

Mağşûşe¹⁹⁰ (s.1244)

Mangır¹⁹¹ (s.1247, 1250)

Mangiz¹⁹² (s.281, 484, 485, 753, 754, 987, 991, 1148, 1168, 1169, 1184, 1204)

*“HACİVAT: Bohça değil, **para** verdiler.*

*KARAGÖZ: Ona “**mangiz**” derler, “para” demezler.” (s.1148)*

*“KARAGÖZ: Sonrası, bugünlerde meteliğe kurşun atıyorum. Cepte **mangiz** yok, elbise yapmaya da çare yok.” (s.1264)*

Mecidiye¹⁹³ (s.130, 373, 723, 1244, 1253)

¹⁸⁷ Dinar: Altın liranın dörtte biri değerinde olan eski bir para: (Ayverdi, “Dinar”, **a.g.e.**, s.287).

¹⁸⁸ Fülûs: 1. Bakır sikke(ler), mâdenî para(lar). (Ayverdi, “Fülûs”, **a.g.e.**, s.394).

¹⁸⁹ Fülûs-i ahmer: Bakır para(lar). (Ayverdi, “Fülûs”, **a.g.e.**, s.394).

¹⁹⁰ Mağşûşe: Osmanlı hazînesinin sıkıntılı zamanlarında çıkarılmış olan gümüşü çok az bakır para, içinde fazla bakır olan değeri düşük para. (Ayverdi, “Mağşûşe”, **a.g.e.**, s.754).

¹⁹¹ Mangır: 1. Bir cins bakır para. argo. 2. (argo)Para. (Ayverdi, “Mangır”, **a.g.e.**, s.768).

¹⁹² Mangiz: (Çengene dili) (argo) Para. (Ayverdi, “Mangiz”, **a.g.e.**, s.768).

Metelik¹⁹⁴ (s.130, 693, 723, 1169, 1198, 1238, 1244, 1264)

Papel¹⁹⁵ (s.1170)

Para¹⁹⁶

Pul¹⁹⁷ (s.80)

Yirmi paralik (yirmi para) (s.625)

“YAHUDİ: Haydi, **iki yirmi paralik**¹⁹⁸ vereyum.” (s.625)

Paraların muhafaza edilme yeri olarak çıkın, kemer, kavanoz gibi eşyaların isimleri geçmektedir.

Çıkın¹⁹⁹

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, bunun **altın çıkını** olacak. Can acısıyla düşürmüşse, bir kere bak!.” (s.431)

Kemer²⁰⁰

“İHTİYAR: Şimdi para ister misin? **Para** biraz zorca yerde. Vâkıâ yanımda iki yüz altın kadar var ama, cümlesi **kemerdedir**.

¹⁹³ Mecîdiye: Sultan Abdülmecid tarafından 1844’te bastırılmış olan yirmi kuruş değerindeki gümüş sikke. (Ayverdi, “Mecîdiye”, **a.g.e.**, s.783).

¹⁹⁴ Metelik: Osmanlı Devleti’nin son devirlerinde (1828) tedâvüle çıkarılan ve değeri beş kuruştan başlayıp iki buçuk kuruş, bir kuruş, yirmi para ve nihâyet on para olan akçe. 2. (mecâzî) Çok az para. (Ayverdi, “Metelik”, **a.g.e.**, s.810).

¹⁹⁵ Papel: 1. (eski kelime, anlam) Bir liralık kâğıt para. 2. (argo) Para, özellikle kâğıt para. (Ayverdi, “Papel”, **a.g.e.**, s.976).

¹⁹⁶ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

¹⁹⁷ Pul: Eskiden kullanılan küçük mâdenî para, kuruşun kûsûrâtından biri. (Ayverdi, “Pul”, **a.g.e.**, s.1006).

¹⁹⁸ İki yirmi para: Kırk para; bir kuruş. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.625).

¹⁹⁹ Çıkın: İçine öteberi, para vb. şeyler konup uçlarından düğümlenmiş ufak bez bohça, çıkı. (Ayverdi, “Çıkın”, **a.g.e.**, s.229).

²⁰⁰ Buradaki kemer kelimesi, cüzdan niteliğinde kullanılan kemer kelimesinin geçtiği sayfa numaralarıdır. Giyim olarak kullanılan kemer kelimesinin geçtiği sayfa numaraları “Giyim-Kuşam ve Süslenme” başlığında verilmiştir.

KARAGÖZ: Hayır efendim... şey... zahmet olmasın. Bir kere işin sıhhat haberini aldık ya, sen kuyruğu titrettikten sonra ferîr fahur ben **kemeri** çözer alırım. Şimdi zahmet etme.” (s.389)

“...**kemerimde beş yüz kuruş daha var, onu da veririm.**” (s.423)

“ZENNE: (Gülerek.) Aman beyim, ne tuhaf adam! Başına da kaşık kesesini giymiş.” (s.369)

“I. ZEYBEK: **Kemerde** ne varsa çıkar, yoksa şimdi kafanı keserim!

KARAGÖZ: Efendim, **kemerde** bir şeyler yok. İsterseniz bakın!

II. ZEYBEK: Pekâlâ, **kemerinde** bir şey yoksa, çekmecedan getir!” (s.767-768)

“KARAGÖZ: **Çok para kazandın mı? Kemerin dolu mu?**

TÜRK: Senün nene gerek? İster dolu, ister boş.” (s.770)

“KARAGÖZ: Darılma! Benim sorduğum, memlekete giden adamın **kemeri dolu** olmalı.” (s.771)

Kese (s.241, 243, 810, 811)

Kesenin parayı muhafaza için kullanıldığını; örme, kumaş, akmişe gibi çeşitleri olduğunu görüyoruz.

“HACİVAT: Karın parayı nereden bulur?

KARAGÖZ: Orasını sorma, bizim **keseden**.

HACİVAT: Sen karına para koklatmazsın ki!

KARAGÖZ: O yolunu bulur, ben uyurken **kesemden** alır.” (s.241)

“Evde ne odun, ne kömür, **kesede** bir **paralar** Hak getire!” (s.534)

“HACİVAT: Bu adam zenginliği kadar iyilikseverliği ile de ün yapmıştı. Her gittiği yere bet bereket götürür, fakir fıkaranın yardımına koşardı.

KARAGÖZ: Ah Hacivat, bu adamı nerede bulmalı, bir güzel **kesesini** yolmalı.” (s.669)

“HACİVAT: (Hızlı sesle) Ay.. Burada bir **kese** var, epey de ağırca, kim düşürmüş acaba, sahibini bulsam teslim eder bir sevap işlerdim.” (s.810)

“HACİVAT: Kesenin çalımı nasıldı? (...) Yani **kesenin biçimi** nasıldı? (...) **Örme** mi idi **kumaş** mı?

KARAGÖZ: Hem **örme** hem **kumaş**... Dayağın miyanesi geliyor...

HACİVAT: Bunu bilemedin işte... **Akmişeden**²⁰¹ imâl olunmuş yeşil renkli kese.” (s.811)

Para kesesi (s.431, 669, 1220, 1243)

“KARAGÖZ: Çok şükür iyiyim, sen ne yapıyorsun? Ben seni **para kesesi** zannettim.

HACİVAT: Benim **para kesesine** benzer yerim var mı?” (s.431)

“KARAGÖZ: **Para kesesi**; gittiği bir yerde benim gibi bir züğüilde çarpılmış olmalı.” 669

Para kumbarası (s.460)

Para torbası (s.150)

Kavanoz (s.262, 268, 272, 881, 882, 883, 961, 1191)

“KASIM BEY: Niçin içtin? Evimi soymuşlar, ailemi de götürmüşler, eyvah!

²⁰¹ Akmişe: Kumaşlar, dokumalar. (Ayverdi, “Akmişe”, a.g.e., s.31).

*KARAGÖZ: Dur bakayım, benim orda **kavanozum** vardı, onu da götürmüşler mi? (Gidip bakar.) Eyvah, beyefendi, benim **kavanoz** da gitmiş, eyvaaah!” (s.881)*

Maaş ile ilgili ödeme şekli olarak tabirler geçmektedir. İşe göre günlük, haftalık, aylık hatta yıllık ücretlerde anlaşıldığını görüyoruz.

Gündelik (s.58, 440, 1013, 1014)

*“KARAGÖZ: Baba, hâlâ vereceksin. Lâfa başlıyalı iki saati geçti. Nasihat vermeye beni **gündelik**len tutmadın ya!” (s.440)*

*“KARAGÖZ: Hem **gündelik** isterim, hem **haftalık** isterim, hem **aylık** isterim, hem **yıllık** isterim; arada-sırada da bahşış isterim.” (s.1013)*

İşe gidilmeyen günlerde kişilerin maaşlarından “kıst-el-yevm” denilen kesinti yapıldığını görüyoruz.

*“ZÜHRE’NİN BABASI: İşine devam etmezsen **kıst-el-yevm**²⁰² keserim.*

KARAGÖZ: Fıstık badem yeme, küserim.

*HACİVAT: (İçeriden.) “İşine devam etmezsen **gündeliğ**inden keserim.”(s.1014)*

Haftalık (s.58, 1013)

*“**Aylık** veremezseniz **haftalık** verin.” (s.58)*

Aylık (s.57, 58, 61, 175, 178, 219, 649, 745, 770, 867, 1013, 1014, 1153)

*“TÜRK: Efendum, bana **aylık** mu vireceksünüz yoksa **yılluk** mu?*

²⁰² Kistelyevm: İşe gelinmeyen günler için aylık veya gündelikten yapılan kısıntı. (Ayverdi, “Kistelyevm”, a.g.e., s.673).

KARAGÖZ: Nasıl istersen.

TÜRK: Ayluk virirsenüz, Arabîden mi hesab idecegüz yoksa Rûmîden mi?

KARAGÖZ: Nasıl istersen.”(s. 94)

Mâhiye (s.54, 218)

*“ZENNE: Pekâlâ, Hacivat Çelebi! Acaba bu evin mâhiyesi kaç kuruştur?”
(s.54)*

*“HACİVAT: Mâhiyelerini²⁰³ müste’cirlerden²⁰⁴ mâh be-mâh²⁰⁵ alıyor
musun?” (s.218)*

Şehrî²⁰⁶ 92

*“KARAGÖZ: Ey, şimdi ayda ne vereceğiz?
(...)ÇELEBİ: Elvvelki kapımda elbise efendime ait olmak üzere şehrî iki
buçuk altın, alırdım.” (s.92)*

Şehriye²⁰⁷ (s.218)

Yıllık (s.175, 770, 1013)

*“KARAGÖZ: Mahalleden para aldığıın vakit aylık mı alırdın, yoksa yıllık
mi?*

*TÜRK: Ayluh alurdum, yılluh da alurdum. Ekserü yılluh alurdum. Tamam
bir sene yıllar başlangucundan başlardum.” (s.770)*

Sâliyye²⁰⁸ (s.1013)

²⁰³ Mâhiye: Aydan aya ödenen ücret, aylık, maaş. (Ayverdi, “Mâhiye”, **a.g.e.**, s.757); Mâhiye: Aylık, aylık kira. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.218).

²⁰⁴ Müstecir-Müste’cir: Bir şey veya yeri kirâ ile tutan, kirâlayan kimse, kirâcı. (Ayverdi, “Müstecir”, **a.g.e.**, s.889).

²⁰⁵ Mah-be-mah: Aydan aya. (Ayverdi, “Mah”, **a.g.e.**, s.754).

²⁰⁶ Şehrî: Bir aya mahsus, aylık. (Ayverdi, “Şehrî”, **a.g.e.**, s.1161).

²⁰⁷ Şehriye: Aylık, şehrî. (Ayverdi, “Şehriye”, **a.g.e.**, s.1161).

“ZÜHRE’NİN BABASI: *Mâhiyye*²⁰⁹ **mi istersin, sâliyye mi?**

KARAGÖZ: *Mahya kurmak için zeytinyağı isterim.*

HACİVAT: (İçeriden.) “**Aylık mı istersin, yıllık mı?**”(s.1013)

Aybaşı (s.61)

“ZENNE: (İçeriden.) *Herif, ne istiyorsun?*

KARAGÖZ: *Aylık.*

*Daha ay başı olmadı. **Ay başında**²¹⁰ beni gör.” (s.61)*

Verilecek para miktarı olarak “çocuğun adını belli etmek” tabiri kullanılmıştır.

“I. ÇELEBİ: *Bu küpü kırmadan Şeyh Küşterî meydanına götürürsün ya?*

KARAGÖZ: *Götürürüm efendim.*

I. ÇELEBİ: **Kaç kuruş vereceğiz?**

KARAGÖZ: *Ne verirsiniz, bereket versin!*

I. ÇELEBİ: *Hayır, olmaz. **Çocuğun adını belli etmeli.***

KARAGÖZ: *On kuruş verin.” (s.1126)*

Borsa adı olarak sadece “Galata Borsası” geçmektedir:

Galata Borsası (s.1025)

“KARAGÖZ: *Evet, **Galata Borsası** kapanmış.” (s.1025)*

Metinlerden bazı mallarının o devirdeki para değerlerini de öğrenmiş oluyoruz:

²⁰⁸ Sâliyye: Yıllık (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1013); Sâl: Yıl (Ayverdi, “Sâl”, **a.g.e.**, s.1052).

²⁰⁹ Mâhiye: Aydan aya ödenen ücret, aylık, maaş. (Ayverdi, “Mâhiye”, **a.g.e.**, s.757); Mâhiye: Aylık, aylık kira. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.218).

²¹⁰ Ay başı: Ayın ilk günleri. (Ayverdi, “Ay başı”, **a.g.e.**, s.91).

“HACİVAT: (Gelir.) Vay, Karagöz’ü kaçırdık! Ben şimdi onu aşağıya getiririm! — Galiba hasta olmalı. — Gel, francalacı! Benim Karagözüm hasta, şundan bana iki okka francala ver, al parasını! — Bana baksan a! O limonlar kübbâd²¹¹ mı? Yoo, iki kuruş çok, altmış para! Ver bakalım beş tane, al parasını! O portakalları kaç veriyorsun? Altı kuruş mu? Çok! Üçer kuruş. Ver ondan da, al parasını! (...) Bana baksan a, gevrekçi! Kaç kuruşa gevrek okkası? On sekiz mi? Ver bana bir okka, al parasını! O pastalar kaç kuruş? Yüzer para mı? Ver ondan bana beş tane, al parasını! (...) Karpuzlar kaç kuruş? Onar kuruş mu? Altı kuruş, haydi yedi olsun! Ver bakalım bana beş tane! (...) Gel, küfeci! Benim Karagözüm hasta imiş, bunları oraya götüreceğim. Kaç para vereyim? Beş kuruş, haydi!”²¹² (s.635)

Galata Köprüsü’nden pararlı geçişin olduğu dönemi metinlerde görmekteyiz.

Köprü parası²¹³ (s.55)

“SARHOŞ: Haydi seninle geçelim Galata’ya, işkembe çorbası yeriz; Köprü parası da benden.(...)”

KARAGÖZ: Arkadaş için on para köprü parası verilir mi? On para bu, on para!” (s.55)

Ev ya da dükkan sahibi mülkünü kiraya vermek istediğinde mahalleli birine söyler ve ona bir miktar para ile görevli kılar ya da ilgilenmesini rica eder. Ev sahibi kiracı bulmak için ilgilenen kişiye önden bahşiş gibi “kahve parası” verir. Mülk sahibi kiracı olarak namuslu kiracı ister. Anlaşmaya varılınca iki üç aylık kira bedeli peşin alınır. Mülkün bozuk akan çatısını yaptırmak gibi masraflar ev sahibine aittir. Mobilyalı dayalı döşeli ev kiralamak ya da devren kiralık dükkan metnin geçtiği dönemde de bulunmaktadır.

²¹¹ Kübbad: Reçeli yapılan, meyvesi acı bir nârenciye çeşidi. (Ayverdi, “Kübbad”, **a.g.e.**, s.723).

²¹² “Kırgınlar” Oyunu, Ritter nüshası, 1953. Hellmut Ritter, **Karagös**, Türkische Schattenspiele, C. III, Kırgınlar yahut Abdal Kardeşler, Wiesbaden, 1953, s. 381-410 (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.635).

²¹³ Köprü parası: Bir köprüden geçmek için ödenmesi gereken para. (Ayverdi, “Köprü”, **a.g.e.**, s.702).

“I. ÇELEBÎ: Hacivat Çelebi, malûm-i âlînz şu dükkânla -efendime söyleyim- şu ev bizimdir.(...) Şimdi bunları artık kiraya verip de beş on para almak istiyorum.(...) Hacivat Çelebi, **bunlar böylece size emanet olsun**. Bir güzel **namuslu kiracı** bulursanız, her ikisini de veririz kiraya.

HACİVAT: Efendim, kaç kuruş kira isteyim?

I. ÇELEBÎ: Hacivat Çelebi, siz ne münasip görürseniz onu isteyin. Ben sizden -efendime söyleyim- şunu isterim, bunu isterim demem.

HACİVAT: Peki evlâdım, başüstüne efendim! İstedığınızden âlâsını bulmaya -efendime söyleyim- çalışırım.

I. ÇELEBÎ: Teşekkür ederim, Hacivat Çelebi. Af edersiniz, size bir **kahve parası** [takdim edeyim].” (s.172)

“GEMÂLİFER: Aaa, çok güzel, Hacivat Çelebi! Buna ne vereceğiz, efendim?

HACİVAT: Efendim, on iki aylığı efendim, sizin için iki mecdidiye olur.

GEMÂLİFER: Peki, Hacivat Çelebi.

HACİVAT: Ama, **iki üç aylık da peşin isterim**.

CEMÂLİFER: Başüstüne. İki aylık peşin versek?

HACİVAT: Teşekkür ederim. Verin efendim.” (s.178)

“HACİVAT: **Mâhiyelerini**²¹⁴ **müste’cirlerden**²¹⁵ **mâh be-mâh** alıyor musun?

KARAGÖZ: Alıyorum.” (s.218)

“HACİVAT: **îratlardan**²¹⁶ aylık ne kadar aldın? Hepsini hesap et!” (s.219)

“I. ZENNE: **Mâh be-mâh** ne vereceğiz?

HACİVAT: Efendim, siz yabancı değilsiniz; aydan aya dört yüz kuruş verin.” (s.229)

²¹⁴ Mâhiye: Aydan aya ödenen ücret, aylık, maaş. (Ayverdi, “Mâhiye”, **a.g.e.**, s.757); Mâhiye: Aylık, aylık kira. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.218).

²¹⁵ Müstecir-Müste’cir: Bir şey veya yeri kirâ ile tutan, kirâlayan kimse, kiracı. (Ayverdi, “Müstecir”, **a.g.e.**, s.889).

²¹⁶ İrat: Gelir getiren mülk. (Ayverdi, “İrat”, **a.g.e.**, s.569).

“I. ÇELEBİ: Şu bizim Kurubalık Hamamı yok mu?

HACİVAT: Evet, efendim.

I. ÇELEBİ: Çoktan beri kapalı duruyor; onu **size vereyim de işletin**, yahut **başkasına kira ile verirsiniz**.

HACİVAT: Pekâlâ olur, efendim.

I.ÇELEBİ: Buyurun, gidelim de size teslim edeyim!” (s.479)

“HACİVAT: Efendim hamamın **yıllığına** ne vereceğiz?

I. ÇELEBİ: Hacivat Çelebi, seninle teklifimiz yok, nasıl olsa uyuşuruz. Allahaismarladık! (Gider.)” (s.480)

“HACİVAT: (İçeriden.) **İçinin mobilyası**, takımı hepsi tamam, hiç eksiği yoktur.

FRENK (İçeriden.) Tsok eyi, tsok eyi! Simdi aydan aya ne veredzeyiz?

HACİVAT: Ben sizden çok istemem, beş yüz kuruş.” (s.745)

“İşittim, bizim eski meyhâneci burada **dükkân tutmuş**.” (s.746)

“KASIM BEY: Hacivat Çelebi, sizden çok rica ederim, bizim oturduğumuz ev zaten **kira** idi.

HACİVAT: Malûm.

KASIM BEY: Pek harap, efendim, kiremitleri akıyor. Her ne kadar **ev sahibine** söyledikse de, “— Benim param yok, **tamir** ettirmem.” diyor. Tabî biz de böyle bir yerde oturmak istemiyoruz.” (s.866)

“KASIM BEY: Ah, çok teşekkür ederim, Hacivat Çelebi, memnun oldum! Efendim, bunun kirası kaç?

HACİVAT: Efendim, pek fazla değil. Sizin için otuz kuruş olur.

KASIM BEY: Pekâlâ, Hacivat Çelebi, teşekkür ederim efendim, size efendim, **üç aylık** versem?

HACİVAT: Vallahi, evlâdım, siz bilirsiniz.” (s.866-867)

Kiralama ile ilgili şu terimler geçmektedir:

Akar²¹⁷ (s.1107)

İrat²¹⁸ (s.1107)

“ZENNE: Sahiden adam olaydın, ben sana varırdım; benim **akar**larım var, hepsini sana verirdim.

KARAGÖZ: Akarın senin olsun! Benim vâlidemin de var akarı. Burnu akar, kulağı akar, ağzı kokar.

ZENNE: Senin bildiğın gibi akar değil, benim **irat**larım var.” (s.1107)

Hayrat akârı²¹⁹ (s.815)

“HACİVAT: Birtakım **hayrat akârı** vardı onlar ne oldu?

ÇELEBİ: Kervansaraylar, derbentler, yolculara mahsus hanlar, ılıcalar gelen giden fakirlere hattâ yolculara hayrat olarak küşâde” (s.815)

İcar²²⁰ (s.212)

“KARAGÖZ: Ben de senin gırtlığında altı ay oturup, bir kuruş **icar** vermem.” 212

Kiracı (s.172, 383)

²¹⁷ Akar: 1. Gelir getiren ev, dükkân, bağ bahçe gibi mülk, akâret 2. Mülkten elde edilen gelir (Ayverdi, “Akar”, **a.g.e.**, s.26).

²¹⁸ İrat: 1. Gelir, vâridat. 2. Gelir getiren mülk. (Ayverdi, “İrat”, **a.g.e.**, s.569).

²¹⁹ Hayrat: Sırf hayır maksadıyla herkesin faydalanması için yapılan câmi, köprü sebil, çeşme vb. tesisler, başkalarının yararlanması için vakıf ve tahsis edilmiş olan gayrimenkuller veya mallar (Ayverdi, “Hayrat”, **a.g.e.**, s.490-491).

²²⁰ İcar: 1. Kirâya verme. 2. Kirâ. (Ayverdi, “İcar”, **a.g.e.**, s.534).

Metinlerde geçen para, ekonomi, maliye ile ilgili diğer tüm terimler şunlardır:

Akça Tahtası²²¹ (s.911)

“KARAGÖZ: Aşağıya gel de seninle hesap görelim!

*HACİVAT: Karagöz, **akça tahtasını** getireyim mi?” (s.911)*

Alacaklı (s.86, 112, 117, 340, 423, 557)

Akaaret²²² (s.452)

“KARAGÖZ: Kuzum Beyefendi, O Taksim’deki akaaretten bir hisse de bana verin, ben de paysız kalmayım.” (s.452)

Baç²²³ (s.901)

“Tut bacımı, al haracımı!” (s.901)

Bahsis (şive ile Bahşış) (s.746)

“FRENK: Sana aydan aya uts yuz kuruş, gelenlerden bahsis alırsın.” (s.746)

Bahşış (s.445, 712, 746, 1006, 1013, 1084, 1204, 1237, 1239)

“HACİVAT: Onların da bu yakında cemiyetleri olacak. Sıdk ü sadâkatle hizmet edersen düğünde çok bahşış alırsın.” (s.1006)

²²¹ Akçe tahtası: Eskiden üzerinde mâdenî para sayılan tahta, piştahta. (Ayverdi, “Akçe”, **a.g.e.**, s.27).

²²² Akâret: Gelir getiren gayrimenkul, akar. (Ayverdi, “Akâret”, **a.g.e.**, s.26).

²²³ Baç: 1. Vergi. 2. Alınıp satılan menkul eşyâdan, başka köy ve şehirlerden getirilen mallardan eskiden alınan bir nevi alım satım vergisi. 3. Eskiden iskelelere gelen, geçiş yerlerinden, derbent ve köprülerden geçen taşıtların ödedikleri geçiş rûsûmu. 4. Haraç, zorla alınan para. 5. Büyük ve kuvvetli bir devletin tâbiyeti altında bulunan devlet, beylik vb.nden aldığı para ve hediyeler. Eskiden, iskelelere uğrayan gemilerden ve kara gümrüklerine gelen kervanlardan alınan vergi. (Ayverdi, “Baç”, **a.g.e.**, s.101).

Bekçi aylığı (s.58)
Beşibiryerde (s.461, 570, 571, 572, 573, 712, 771, 1030, 1072,1075, 1086,
1253)

Borçlu (s.110, 112, 166, 672, 1241)

Darbhâne (s.611)

Deve Kervanı (s.660, 672, 689)

Devretmek (s.183)

“İsterseniz dükkânı devr edeyim yahu!” (s.183)

Esnaflar tezkere²²⁴ (s.1093)

Haraç²²⁵ (s.901)

“Tut bacımı, al haracımı!” (s.901)

Haraççıbaşısı (s.1257)

Harcırah (s.1032)

Harçlık (s.416)

Kahve parası²²⁶ (s.172, 241, 767)

Konturat (Kontrat) (s.440)

KARAGÖZ: Desen e, biz buraya birkaç ay konturatlıyız! (s.440)

Kuntrat (s.744)

*“(İçeriden.) İçinde hiçbir eksiği yok, Hacivat Çelebi; kim tutacak olursa
kuntratsız verme!” (s.744)*

²²⁴ Tezkere: Bir iş için izin verildiğini bildiren veya bir husûsu ispâta yarayan resmî belge. (Ayverdi, “Tezkere”, **a.g.e.**, s.1252).

²²⁵ Haraç: 1. Müslüman olmayan tebaadan ve sâhibi müslüman olmayan arâziden alınan vergi. 2. (teşmil yoluyla) Zor kullanarak zorbalıkla alınan para. (Ayverdi, “Haraç”, **a.g.e.**, s.471).

²²⁶ Kahve parası: Ufak bahşış, çay parası. (Ayverdi, “Kahve”, **a.g.e.**, s.605).

Mezat-Mezad²²⁷ (s.438, 507, 508)

Metinlerde mezatın nasıl yapıldığı kısmen geçmektedir:

*“KARAGÖZ: Ne yapayım, Hacivat. Bizim eskiden dedemden kalma bir saat vardı, saat. (...) Aldım o saati, doğru götürdüm Bedesten’e.(...) Bedesten’e götürdüm, o gün de **hava** inadına **karlı, çamurlu, fena bir hava**. (...) Bedesten’deki o hocaya, “hocegiler” mi diyor? Adamlar, hani bedesten içindeki adamlar yok mu?*

*HACİVAT: Ee, **hâcegiler***²²⁸.(...)

*KARAGÖZ: Ne bileyim ben, kimi gîlirse işte. Onlardan kimse yok. Beni tanıyan bir **tellâl** var. “— Karagöz baba, getir bakalım, nedir o?” dedi. Ben de dedim ki: “— Yahu, bende on para yok. Hava kış, biliyorsunuz. Odun da yok, kömür de yok. Bu, babamdan kalma. Bunu satayım da –efendime söyleyim- eve odun, kömür alayım diyerekten -ondan sonra- bunu getirdim buraya. Satın da kaç para ederse verin.” Adam dedi ki bana:”- Ah Karagöz babam, gayetle kıymetli bir şey -dedi-; lâkin -dedi- bugün hava fena, karlı, çamurlu.”(...) “Şimdi baksan a, içerde de kimse yok. İşte beş on kişi var, bunlarla **mezat** olmaz, -efendime söyleyim- sen bilirsin! Epey para edecek ama, filân falan...” dediler bana.” (s.507)*

*“KARAGÖZ: “Şimdi olmaz -dediler-; al bunu götür, başka zaman gel.” dediler. Ben de dedim ki: Yahu! Bende -dedim, (Öksürür.) dedim ondan sonra para yok yahu! filân... -dedim-; siz bunu **mezat** ediniz.” dedim.*

HACİVAT: Ee?

*KARAGÖZ: Adamlar benim sözüme kandılar, işte beş on kişinin içerisinde: “— **Haraç! Haraç!...** Karagöz’ün saati!... **Beş kuruş! On kuruş! Yirmi kuruş! Otuz kuruş! Kırk kuruş! Elli kuruş! Yüz kuruş! Yüz elli kuruş!...** Kakaragöz’ün saati!... **Haraç! Haraç! Haraç!...**” Gene getirdi bana **tellâl**, dedi ki: “- Karagöz baba, ben sana -dedi, ondan sonra- iki lira vereyim...” dedi.*

HACİVAT: Evet.

²²⁷ Mezat-Mezad: Alıcıların toplu olarak bulunduğu bir yerde arttırma yoluyla yapılan satış. (Ayverdi, “Mezat”, **a.g.e.**, s.818).

²²⁸ Hâcegî: (Bedesten) tüccarı, tâcir (Ayverdi, “Hâcegî”, **a.g.e.**, s.453).

KARAGÖZ: “Al bu iki lirayı -dedi-, bugün git -dedi-, kömürünü al, odununu al, yiyeceğini al. Yarın belki hava iyi olur, açar, esnaf gelir, o zaman bunu satarız, çok para eder, beş on lira eder.” dediler bana.” (s.508)

Mohurlu temesük (şive ile mühürlü temesük) (s.110)

Muhur (şive ile mühür) (s.113)

Müflis²²⁹ (s.78, 138, 894)

“Hacivat müflis, ben de müflis.” (s.78)

Mühür basmak (s.113)

Nakd²³⁰ (s.79, 564, 902)

Nukûd²³¹ (s.810)

“HACİVAT: Hakikaten kese senin ha... (...)

HACİVAT: Pekâla içinde ne vardı?

KARAGÖZ: Para...

HACİVAT: Ne kadar nukûd vardı?” (s.810)

Ortak (s.79, 205, 349, 596, 816, 822, 847, 907, 943, 1153, 1158)

“KARAGÖZ: (Pencereden) Hacivata pay çıktı, gider ortak olurum.” (s.205)

“KARAGÖZ: Hayır yarı yarıya ortakmışlar.” (s.822)

Pey²³² (s.927)

Pey akçası²³³ (s.927)

²²⁹ Müflis: 1. İflâs eden, malını mülkünü batıran (kimse). 2. Parasız pulsuz, beş parasız (kimse), züğürt. (Ayverdi, “Müflis”, **a.g.e.**, s.870).

²³⁰ Nakit-Nakd: Elde bulunan geçerli para, akçe. (Ayverdi, “Nakit”, **a.g.e.**, s.910).

²³¹ Nukut- Nukud: Paralar, nakitler. (Ayverdi, “Nukut”, **a.g.e.**, s.939).

²³² Pey: Bir sözleşmede, bir tarafın sonradan işten caymamayı kabul ettiğini belirtmek maksadıyla diğer tarafa önceden verdiği teminat akçesi. (Ayverdi, “Pey”, **a.g.e.**, s.992).

“HACİVAT: Bendeniz bir tezkere gönderdim, tezkereyi aldınız mı?(...) Bir gece için kaç kuruş istiyorsunuz?

HAYALİ: Canım efendim, siz yabancı mısınız? Her kaç kuruş verirsiniz ben de razıyım.

HACİVAT: Beş yüz kuruş verelim.

HAYALİ: Pekâlâ efendim! Şimdilik birkaç kuruş himmet eder misiniz?

HACİVAT: Alın efendim, size yüz kuruş pey akçası. (Verir.) Sabahleyin erken, saat on ikide hayal zembiliyle²³⁴ adamlarınızı gönderirsiniz. (s.926-927)

“HACİVAT: Peyinizi vereyim. Perşembe günü erkenden takımlarınızı alın, saat on ikide gelin. (Para verir.)” (s.927)

Senet (s.113, 114, 117, 1081, 1173)

“KARAGÖZ: Paranı vermedi mi?

MESTAN: Ne gezer! Gittim geldim, her gün martaval. Sonra bir gün zorlattım,

“Otuz bir gün vadilen bir temesük vireyim” dedi. Ben de kayıl oldum. Yenicami’de muhkem, pullu mullu bir temesük yazdırdık, murledi virdi.” (s.117)

Sermaye (s.438, 1261)

“HACİVAT: Şimdi eğlenceyi bırakalım da, biraz da işimizi düşünelim!

KARAGÖZ: Ne işi?

HACİVAT: Karagöz, gel şenlen! bir sermaye düzelim.

KARAGÖZ: Ben sermayeyi buldum.” (s.1261)

²³³ Pey akçası: Bir sözleşmede anlaşmayı kabul ettiğini göstermek üzere taraflardan birinin diğerine verdiği para, kapora. (Ayverdi, “Pey”, **a.g.e.**, s.992).

²³⁴ Hayal zembili: Tasvirlerin taşındığı zembil. Hayalcinin yardakları hayal oynatılacak yere gündüzden gider, oyun için gerekli perdeyi, şem’ayı vb. hazırlar; o oyunda kullanılacak tasvirleri de bir zembil içinde götürüp değneklerini takar, perdeye çıkış sırasına göre dizer, oynatılmaya hazır hale getirirdi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.927).

Sıla parası (s.158)

Siftah (s.371, 445, 460, 613, 1149)

“ENVER: (Karagöz’ü öper.) Öyleyse, gel öpeyim seni! Aferin, Karagöz, şimdi anladım!

KARAGÖZ: (Önüne bakarak.) Suratımı çoktandır köpek yalamadıydı. **Siftahı kestir**²³⁵. ”(s.460)

Temesük²³⁶ (şive ile Temessük) (s.109, 110, 117)

Ticaret (s.78, 91, 139, 325, 342, 343, 407, 535, 669, 672, 775, 1047)

Veresiye²³⁷ (s.182, 437)

Viresiye (şive ile Veresiye) (s.180)

“KARAGÖZ: **Veresiye** verseler alacağım ama, peşin paraylan olduğu için cesaret edemiyorum.” (s.437)

Borcunu ödemenin ne kadar önemli olduğunu “ben borcumun kölesiyim” ifadesiyle anlamaktayız.

“KARAGÖZ: Benim sana borcum vardır, **ben borcumun kölesiyim** ama, bu aralık pek dardayım. Birkaç gün sabret, sana para veririm, hattâ sana haber gönderirim.” (s.224)

Bir şey satın alınınca, bir para alınınca ya da bir şey bitince “bereket versin” denilir.

“KARAGÖZ: **Bereket versin**, Hacivat, bizim komşunun tekir kedisine! Evde hiçbir tane bırakmadı.” (s.75)

²³⁵ Halk inanışına göre, ticaret işlerinde kimi kimselerin siftahı uğurlu, kimi kimselerin siftahı ise uğursuz sayılır. Burada, yüzü köpek tarafından yalandığı için o gün siftah yapılamayacağı, işlerin ters gideceği anlatılmış olsa gerek. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.460).

²³⁶ Temessük: Borç senedi, senet. (Ayverdi, “Temessük”, **a.g.e.**, s.1232).

²³⁷ Veresiye: Bedeli sonradan ödenmek üzere yapılan (alış veriş). (Ayverdi, “Veresiye”, **a.g.e.**, s.1315).

“AĞA: Senin de hizmetine mukaabil al bakayım şu paraları.

KARAGÖZ: Eee! **Bereket versin!**” (s.525)

“KARAGÖZ: Çok para kazandınız mı?

ERMENİ: Allah binbir **bereket versin!** Bin liradan ziyade kazandım.”
(s.773)

“ZENNE: Al, baba, sana otuz kuruş, beş kuruş da bahşiş!

KARAGÖZ: **Bereket versin!**” (s.904)

Yeni bir dükkan açılmışsa ya da yeni bir yere girilirken “Uğurlu kademli olsun.” denilir.

“ÇELEBİ: Vay Karagöz! Burada mısın? **Uğurlu kademli olsun!**

KARAGÖZ: Bak şu züppeye! **Bir yere girmişiz** gibi, yahut **dükkân açmışız** gibi “**Uğurlu kademli olsun**” diyor.” (s.1105)

Alışverişte sipariş edilenlerin istenilen yere “gönderilme”sinin o zaman da var olduğunu görmekteyiz:

“CEMÂLİFER: Aaa! [.....] Şetâret Kalfa'yı göndereyim, efendim, bir okka tereyağı, bir okka da zeytinyağı, bir okka kaşar peyniri, bir okka makarna, bir okka fasulye, bir okka mercimek, bir okka da -e fendime söyleyim- şeker **gönderiveriniz.**

KARAGÖZ: Başüstüne! İsterseniz dükkânı devr edeyim yahu!

CEMÂLİFER: Hadi hadi, sen bunları **gönderiver!**

KARAGÖZ: Olur, başüstüne, göndereyim!” (s.182- 183)

O devirde de ticarete sahtekarlık yapıldığını metinlerde görmekteyiz. Kayserili, bakkalda Karagöz’e zeytini tuzlu su ile tartmasını söyler.

“KAYSERİLİ: Senin nine lâzım!... Zeytin gonderecem sana.

KARAGÖZ: Evet.

KAYSERİLİ: Zeytini göndereyim, bah, zeytinin kabı var, onu gördün mü?

KARAGÖZ: Evet.

KAYSERİLİ: Onun içerisine bir teneke su dök, bir avuç da tuz goy.

KARAGÖZ: Neden?

KAYSERİLİ: Tarttığın zamanda suyuyla beraber tartarsın, anladın mı?”

(s.180)

İflas etme ve zarara uğramayla ilgili konuşmalar görmekteyiz.

“AŞÇI: Daha ne ossun? Dükkanın ayluğu yedi yüzken üç bine çıkartdular. Mal bahalu, çırak gundelüğü ona kezâ. El-fasul dayanduk, dayanduk, birden yıkuldum.

HACİVAT: Vah vah vah! Demek **ilân-ı iflâs** ettin ha?

AŞÇI: Helbette ifras itdüm. Biliyon ya, zarara dağlar dayanmaz. Hele viresü ocâmı baturdı.” (s.108)

“...hepsinden birer birer çalar da bana **zarar** gösterir” (s.175)

5.2. Halk Mutfağı

Türk halk kültürünün çok önemli unsurlarından biri de şüphesiz mutfaktır. Mutfak, yemek, sofrâ Türk kültürü için ocak kavramından da yola çıkarak ailenin bir araya geldiği yerdir ya da birleşme vesilesidir. Karagöz metinlerinde de oldukça zengin yiyecek, yemek, tatlı, içecek adları, o devirde kullanılan mutfak araç gereçlerinin adları geçmektedir.

İlgili olduğu için mutfak kelimesinin sayfa numaralarını “Konut ve Yapı Çeşitleri, Bölümleri” başlığında da verdiğimiz gibi burada da vermeyi uygun gördük.

Mutfak (s.53, 141, 177, 197, 209, 229, 423, 445, 482, 509, 581, 677, 706, 741, 866, 867, 871, 876, 906, 930, 1119, 1174, 1190, 1242)

5.2.1. Yiyecek Türleri

Karagöz oyun metinlerinde “yemek” kelimesi oldukça çok geçmektedir, bununla birlikte “et’ime” kelimesi de kullanılmıştır.

Yemek (s.93, 94, 110, 111, 112, 115, 116, 118, 120, 121, 130, 144, 167, 177, 236, 241, 247, 251, 252, 256, 298, 306, 325, 326, 328, 361, 375, 438, 477, 482, 513, 516, 518, 519, 566, 571, 575, 578, 581, 673, 677, 680, 708, 709, 737, 791, 870, 871, 872, 876, 946, 947, 971, 975, 984, 1008, 1012, 1024, 1042, 1081, 1117, 1119, 1157, 1166, 1183, 1184, 1190, 1201, 1210, 1211, 1212, 1213, 1214, 1215, 1216, 1223, 1250, 1251, 1252)

Et’ime²³⁸ (s.115, 120, 791, 1248, 1250)

“KARAGÖZ: *Canım Hacivat, söyleme! Ağzım sulandı, o kadar medhetme!*

HACİVAT: *Âmâde ve ihzâr etmiş oldukları et ’ime-i nefîse ve eşribe-i lezîzedan tenâvül buyurmaklığını teklif ettiler.” (s.791)*

TİRYAKİ: *Efendim, siz aşçı mısınız? Ne gibi et’ime var? (s.115)*

Metinden alafranga özentiliği olan, kahvaltının yerine bir şey yemeyip kahve içme âdetinin o zamanlardan başladığını görüyoruz.

Kahvaltı (s.219, 1116)

²³⁸ At’ime-Et’ime: Yemekler. (Ayverdi, “At’ime”, a.g.e., s.83).

“Karagöz Beyefendi gazete mi müştakla²³⁹ buyuruyor, orman²⁴⁰ mı nazar-ı tedkikten geçiriyor, **sütlü kahvesini** mi içiyor, yoksa **kahvaltı** mı tenâvül buyuruyor?” (s.1116)

Yiyeceklerle ilgili “kekremsi, şekerli, etli, peynirli, sade, çürük, tatsız, lezzetsiz, kurumuş, ekşimiş, ezilmiş, küflenmiş” gibi tabirlerin kullanıldığını görüyoruz.

Kekremsi (s.154)

Şekerli (s.766, 772, 776, 987, 1200)

“... **etli, peynirli, sade** ...” (s.57)

“... **çürük, tatsız, lezzetsiz, kurumuş, ekşimiş, ezilmiş, küflenmiş**...” (s.119)

Karagöz metinlerinde bazı yiyeceklerin tüm çeşitleri sayılmıştır. Örneğin, Zenne’nin parola olarak verdiği meyvaları hatırlayabilmek için Karagöz neredeyse tüm çeşitlerini sayar.

“ZENNE: Parola “**Bursa şeftalisi**”. Yarım saat sonra gelin. (Gider, Tiryaki de gider.)

KARAGÖZ: “**Şeftali**”yi anladım ama, ne şeftalisi? (Aşağıya gelir, Zenne’nin evinin önüne.) Şeftali.

ZENNE: Herif, ne şeftalisi?

KARAGÖZ: **Tüysüz şeftali.**

ZENNE: Değil.

KARAGÖZ: **Tüylü şeftali.**

ZENNE: Değil.

KARAGÖZ: **Yarma şeftali.**

²³⁹ “Mütalaa” demek istiyor. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1116); Mütâlâa: Düşünerek, anlayarak okuma. (Ayverdi, “Mütâlâa”, **a.g.e.**, s. 894).

²⁴⁰ “Roman” demek istiyor. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1116).

ZENNE: Değil.
KARAGÖZ: **Çürük şeftali.**
ZENNE: Değil.” (s.62)

“ZENNE: Parola: “**Mürdüm eriği**”. Ben gidiyorum, yarım saat sonra gelin. (Gider.)

KARAGÖZ: (İçeriden.) Vay köpoğlu! “Eriği” işittim ama, ne eriği? (Perdeye gelir.) Erik.

ZENNE: Ne eriği?

KARAGÖZ: **Türbe eriği.**

ZENNE: Değil.

KARAGÖZ: **Dut eriği.**

ZENNE: Değil.

KARAGÖZ: **Bardak eriği.**

ZENNE: Değil.

KARAGÖZ: **Çakal eriği.**

ZENNE: Değil.

KARAGÖZ: **Kayısı eriği.**

ZENNE: Değil.” (s.63-64)

Karagöz metinlerinde oldukça çok yiyecek türleri geçmektedir. Yiyecekleri kendi içlerinde sebzeler, meyvalar, etler, sakatatlar, deniz ürünleri, çorbalar, tatlılar, hamur işleri, ekmekler, yemekler, dolmalar, salata ve mezeler, yumurtalar, süt ürünleri, bakliyatlar, tahıllar, kuruyemişler, yeşillikler, turşular, yağlar, baharatlar, katıklar-soslar şeklinde sınıfladık.

Karagöz metinlerinde geçen sebze adları şunlardır:

Asmakabağı²⁴¹ (s.385)

Bakla (s.80, 93, 676)

²⁴¹ Asma kabağı: Kabakgillerden, tırmanıcı, yaprakları yumuşak ve tüylü, mevsimlik bir kabak türü. (Ayverdi, “Asma kabağı”, **a.g.e.**, s.75).

Balkabağı (s.385, 463, 977, 978, 1048, 1093, 1095, 1096, 1179, 1255)
Bamya (s.158, 458, 1156)
Biber (s.168, 517, 673, 709, 836, 1044, 1132)
Bölürce (Börülce) (s.922, 1045)
Çiçek bamya (s.1251)
Domates (s.217, 478, 821, 839, 842)
Enginar (s.80, 81, 404, 581, 956, 1096)
Fasulye (s.80, 93, 179, 182, 218, 363, 375, 376, 385, 602, 710, 741, 769, 904, 1108, 1147, 1155, 1156, 1195, 1220, 1223)
Havuç (s.49, 166, 386, 839)
Hıyar (s.222, 329, 330, 337, 347, 566, 582, 911, 981, 1095, 1169)
Hiyâr (Hıyar) (s.80)
Ispanak (s.106, 218, 766, 1048)
Kabak (s.154, 218, 541, 548, 768, 820, 983, 984, 1211)
Kamışlı pırasa (s.1167)
Karalahana (s.385)
Karnabahar (s.81)
Karnabit²⁴² (s.385, 1093, 1095)
Kereviz (s.106, 385, 956)
Koçan (s.222)
Lâhana (s.106, 166, 372, 378, 385, 709, 714, 742, 879, 955, 956, 1097, 1116, 1223, 1265)
Mantar (s.105, 106, 110, 115, 120, 931)
Şalgam (s.224)
Pancar (s.80, 163, 293, 294, 506, 862, 1109)
Patates (s.384)
Patlıcan (s.80, 217, 372, 478, 570, 573, 664, 736, 768, 1011, 1155, 1156, 1223)
Kış için patlıcanın kurutulup saklandığını öğreniyoruz.

²⁴² Karnabit: Karnabahar. (Ayverdi, “Karnabit”, **a.g.e.**, s.632).

“Bizim karı kışa evde **kurumuş pathican** saklar.” (s.1156)

Pırasa (s.105, 106, 166, 956, 1095, 1116, 1167)

Sakızkabağı (s.385, 571)

Salatalık (s.911, 1027, 1095)

Sarmısak (s.517, 602, 673, 836, 844, 970, 977, 978, 1023,1097, 1100, 1215, 1216)

Sebze (s.133, 135, 386, 816, 841, 1251)

Sebzevât (s.106, 344, 385, 710)

Soğan (s.203, 217, 224, 379, 478, 560, 602, 715, 788, 956, 995, 1045, 1108, 1155, 1156)

Sovan (şive ile Soğan) (s.563, 914, 922)

Şalgam (s.80, 106, 139, 224, 244, 956, 969, 1097, 1195)

“KARAGÖZ: “Gümüştuyu’nun Tatlı **Şalgam**”. Senede bir defa olsun yapmalı veyahut tarlasından geçmeli.” (s.106)

Taze soğan (s.602)

Taze sovan (şive ile Taze soğan) (s.436)

Turp (s.244, 911, 1117)

Yerelması (s.106, 325)

Zerzevat²⁴³ (.218, 876)

Karagöz metinlerinde geçen meyva adları şunlardır:

Armut (s.65, 139, 334, 356, 456, 602, 809, 969, 972, 1009)

Aynayabakan eriği (s.64)

Ayva (s.335, 411, 1055, 1131, 1257)

Balçık hurması (s.1083)

Bardak eriği (s.63, 809, 1161)

²⁴³ Zerzevat: Yemek yapılan yeşillik, sebze. (Ayverdi, “Zerzevat”, a.g.e., s.1385).

Bursa şeftalisi (s.62)

Çakaleriği²⁴⁴ (s.63, 537)

Çavuşüzümü (s.1053)

Çürük şeftali (s.62)

Döngel²⁴⁵ (s.969)

Dut eriği (s.63)

Ekşi üzüm (s.1070, 1071)

Elma (s.65, 809, 834, 1029, 1257)

Erik (s.63, 64, 537, 664)

Ham muşmula (s.455)

Hevenk²⁴⁶ üzümü (s.74, 303, 342, 548)

“*Manav dükkânında asılan, **hevenk üzümü** gibi asıldım kaldım.*” (s.74)

“*KARAGÖZ: Ne? Ben böyle **hevenk üzümü** gibi asılı mı kalacağım? Kuzum Hacivat, dua et!*” (s.303)

“*KARAGÖZ: Eve üzüm alacağım da, **hevenk üzümü** alsam diyordum.*” (s.342)

Hurma (s.796, 1083)

“*Bir beşik yaptırđım **hurma** dalından*” (s.796, 1083)

İncir (s.65, 140, 268, 273, 329, 330, 346, 383, 449, 599, 1008, 1023, 1117, 1265)

Kara üzüm (s.600, 1053)

Karpuz (s.65, 154, 635, 636, 963)

²⁴⁴ Çakal eriği: Eriğin ekşi, sert, iri çekirdekli, buruk tatlı, makbul olmayan bir türü, yabânî erik. (Ayverdi, “Çakal eriği”, **a.g.e.**, s.207).

²⁴⁵ Döngel: (halk ağzı) Muşmulanın iri bir cinsi, beşbıyık. (Ayverdi, “Döngel”, **a.g.e.**, s.303).

²⁴⁶ Hevenk: Kurutulmak üzere bir ipe dizilmiş veya saplarından birbirine bağlanmış meyve demeti. (Ayverdi, “Hevenk”, **a.g.e.**, s.500).

Kayısı (s.64, 79, 138, 534, 538, 663, 668, 669, 670, 671, 676, 680, 809, 1048)

Kayısı eriği (s.64)

Kiraz (s.138, 251, 378, 933, 1163)

Kuş-üzümü (s.1053)

Kübbâd²⁴⁷ (s.635, 636)

“Bana baksan a! O limonlar kübbâd mı?” (s.635)

Limon (s.51, 169, 456, 635, 709, 814, 1242, 1247)

Mandalina (s.1247)

Manisa kavunu (s.377)

Meyva, meyve (s.236, 329, 437, 791, 809, 946, 964, 1192, 1247)

Muşmula (s.104, 139, 664)

Muz (s.809)

Mürdüm eriği (s.63, 64)

Müşküle üzümü²⁴⁸ (s.333)

Nar (s.165, 977)

Razakı²⁴⁹ (s.1053)

Portakal (s.482, 483, 635, 636, 809, 969, 971, 1247)

Setrepeki²⁵⁰ (s.1234)

Sedremeki²⁵¹ (s.929)

“YARDAK: Yengen yorgani mi yaktı?”

HOKKABAZ: Oyle değil! Hep senin lâkirdilarin sedremeki.” (s.929)

“HACİVAT: A birader, hep lâfların setrepeki.” (s.1234)

²⁴⁷ Kübbad: Reçeli yapılan, meyvesi acı bir nârenciye çeşidi. (Ayverdi, “Kübbad”, **a.g.e.**, s.723).

²⁴⁸ Müşküle: Bağ bozumuna yakın zamanlarda ağustos ayında olgunlaşan, iri, uzun tâneli, kalınca kabuklu bir üzüm çeşidi. (Ayverdi, “Müşküle”, **a.g.e.**, s.893).

²⁴⁹ Razakı: Kalın kabuklu, uzun iri tâneli bir üzüm cinsi. (Ayverdi, “Razakı”, **a.g.e.**, s.1016).

²⁵⁰ Setrepeki: “Sidre-i mekkî” sözünün halk ağzında bozulmuş biçimi, mekke kirazı (Sidre Arabistan kirazı). (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1234).

²⁵¹ Sedremeki: Belki de Sidre-i mekkî (Mekke sidresi) sözünün halk ağzında bozulmuş biçimi (Sidre: Arabistan kirazı). (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.929).

Şeftali (s.62, 65, 153, 223, 225, 601, 602, 671, 676, 791, 809, 946, 947, 969)

Türbe eriği²⁵² (s.63)

Tüysüz şeftali (s.62)

Tüylü şeftali (s.62)

Üzüm (s.65, 74, 140, 301, 303, 333, 334, 342, 377, 378, 548, 600, 834, 906, 975, 1053, 1070, 1071, 1117, 1119)

Yafa portakalı (s.809)

Yarma şeftali (s.62)

Zerdali²⁵³ (s.532, 575, 962, 964)

Zeytin (s.180, 187, 224, 914, 919, 1042, 1045)

Metinlerinde meyva olarak üzüm çeşitleri çok geçmektedir. Metinlerde geçen çeşitler şunlardır: Hevenk üzümü, müşküle üzümü, kara üzüm, çavuş-üzümü, kuş üzümü, ekşi üzüm.²⁵⁴

Karagöz metinlerinde geçen et türleri şunlardır:

Eşek eti (s.1215)

Et (s.48, 56, 85, 112, 115, 133, 166, 207, 210, 218, 219, 220, 226 227, 232, 250, 251, 252, 259, 263, 265, 266 273, 275, 278, 302, 303, 306, 314, 319, 328 333, 340, 344, 354, 364, 365, 368, 372, 375 378, 408, 417, 423, 436, 450, 453, 457, 466 481, 514, 577, 604, 613, 661, 663, 664, 682, 683, 684, 707, 725, 787, 793, 807, 811, 816 833, 844, 871, 874, 877, 894, 895, 899, 900, 945, 947, 969, 976, 982, 999, 1000, 1008, 1014, 1019, 1020, 1092, 1093, 1117, 1140, 1145, 1149, 1157, 1169, 1171, 1186, 1192, 1193, 1211, 1215, 1230, 1251, 1260)

²⁵² Türbe eriği: İri, yuvarlak, fes renginde, ince saplı, etinden kolay sıyrılan, küçük çekirdekli, etli kısmı koyu yeşil ve suluca bir erik çeşidi. (Ayverdi, “Türbe eriği”, **a.g.e.**, s.1275).

²⁵³ Zerdali: 1. Akdeniz ülkelerinde yetiştirilen küçük meyveli kayısı ağacı türü. 2. Bu ağacın sarı, etli, tatlı, çekirdeği acı meyvesi. (Ayverdi, “Zerdali”, **a.g.e.**, s.1384).

²⁵⁴ Terimler ile ilgili açıklamalar, örnekler ve sayfa numaralarına yukarıdaki meyvalar listesinde yer verilmiştir.

Hindi (s.570, 1247)

*“Bize misafir gelecekti, onun için bir **hindi** doldurduktu, derisinden de **çorba** yaptık.” (s.570)*

*“Evde beş tane baba-**hindi** var. Bilmem ki Karagöz **dolmasını** sever mi?” (s.1247)*

Kayseri pastırması (s.157, 372, 1211)

Kaz eti (s.378)

*“MATİZ: Ben **kaz eti** yemem, **kanım hırslanır**.” (s.378)*

Kıvırcık²⁵⁵ (s.1247)

*“HACİVAT: Yahut bir bütün **kıvırcık** almalı. Sulu sulu pirzolasını yaptırır.” (s.1247)*

Kıyma (s.217, 478, 539, 1185)

Kıymalı (s.83, 766)

Kotlet²⁵⁶ (s.118)

Kuzu (s.113, 297, 883, 884)

Kuzu eti (s.1211)

Manda eti (s.1215)

Pastırma (s.144, 157, 372, 376, 425, 509, 830, 1045, 1052, 1211, 1213)

Pastırmanın kışın tüketildiğini anlamaktayız.

*“Ben bunu eve götüreyim de pastırma yaparım, **kışın yeriz**.” (s.144)*

*“Ben götüreyim de pastırma yaparım, **kışın yeriz!**” (s.1052)*

²⁵⁵ Kıvırcık: Marmara bölgesinde yetişen, ince kuyruklu, beyaz renkli, dişileri genellikle boynuzsuz, eti çok makbul bir koyun cinsi. (Ayverdi, “Kıvırcık”, **a.g.e.**, s.674).

²⁵⁶ Kotlet: Pirzola. (Ayverdi, “Kotlet”, **a.g.e.**, s.698).

Piliç (s.453, 566, 809, 1138, 1139, 1251)

Pirzola (s.498, 1247, 1251)

Rozbif²⁵⁷ (s.118)

Rozbif pane (s.118)

Sığır (s.115)

Sucuk (s.372, 1045, 1156)

Karagöz metinlerinde geçen sakatat çeşitleri şunlardır:

Beyin (s.115, 809)

Bumbar (s.414, 428, 836, 990, 1004)

Ciğer (s.75, 426, 814, 845, 846, 990)

İşkembe (s.260, 313, 341, 377, 649, 836, 975, 1223)

Mumbar (s.1101)

Paça (s.252, 341, 844, 920)

Sığır dili (s.65)

Karagöz metinlerinde geçen deniz ürünleri şunlardır:

Balık (s.145, 153, 186, 193, 195, 196, 197, 198, 207, 208, 209, 212, 430, 559, 585, 647, 692, 1068, 1132)

Çingenepalamutu (s.585)

Hamsi (s.205)

Havyar (s.65, 582, 599, 600, 913, 1247)

Havyar ezmesi (s.65)

Istakoz (s.418, 940, 941)

Iskarmoz²⁵⁸ (iskarmoz) (s.449, 903)

---

²⁵⁷ Rozbif: Kızartılmak için hazırlanmış parça hâlinde sığır eti. (Ayverdi, “Rozbif”, **a.g.e.**, s.1030).

İstakoz (s.99, 202, 203, 559, 560, 571, 575, 603)

*“Yine gelecek olursan, Hacivat, ben de seni **İstakoz** gibi haşlamazsam, bana da Karagöz demesinler!” (s.474)*

İstakratoz (İstakoz) (s.560, 1160)

Kalkan (s.206)

Kalkan balığı (s.373, 1132)

Kılıç (s.198, 206)

Kılıçbalığı (s.192, 194, 197, 198, 200, 211, 1132)

Lekârdi²⁵⁹ (s.291)

Levrek (s.118)

Lüfer (s.202, 203, 206)

Palamut (s.195, 207, 380, 1132)

Palamut balığı (s.163)

Sardalya (s.185, 186, 187, 205, 372, 375, 911, 930, 931, 971)

*“Siz, küçük hanım, yazın sıcak havada **sardalye balığı** yerseniz, mutlaka o gün çok su içersiniz değil mi?” (s.375)*

Torik²⁶⁰ (s.211, 1118, 1132)

Turşu balığı (s.65)

Tuzlu lekârdiye (s.291)

Uskumru (s.205, 585, 1093, 1132)

Metinlerde balık çeşitlerinin sıralandığı konuşmalar da geçmektedir:

²⁵⁸ Iskarmoz: Küçük bir palamut boyunda, pullu, sivrice burunlu, yuvarlak vücutlu bir balık. (Ayverdi, “Iskarmoz”, **a.g.e.**, s.528).

²⁵⁹ Lekârdi: Lakerda. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.291); Lakerda: Palamut ve özellikle altıparmak, torik vb. balıkların kalın dilimler hâlinde kesilerek yapılmış salamurası. (Ayverdi, “Lakerda”, **a.g.e.**, s.734).

²⁶⁰ Torik: 1.Palamut cinsinden, eti palamuttan daha yağlı, Karadeniz, Marmara, Akdeniz ve Atlantik’te yaşayan, kılçıksız, pulsuz, boyu 1 metreye yaklaşan balık. 2. (argo) Zekâ, akıl, kafa. (Ayverdi, “Torik”, **a.g.e.**, s.1264).

“ÇELEBİ: Bilirsiniz, **sardalyanın tuzlaması, hamsinin buğulaması, uskumrunun tavaşı** pek güzel olur.

HACİVAT: Aman evlâdım, ağzımın suyu aktı. **Palamudun pilâkisini** pek severim, hiç çene oynatmaz.” (s.205-206)

“Bil-farz, yemeklerden **rozbif, omlet, rozbif pane, marinozlu levrek, kotlet** gibi şeyler bulunur değil mi?” (s.118)

Metinlerde yer alan çorba çeşitleri şunlardır:

Arpa çorbası (s.386)

Çorba (s.55, 67, 115, 120, 130, 155, 168, 169, 251, 252, 291, 341, 372, 377, 378, 386, 422, 438, 570, 578, 709, 729, 738, 824, 930, 967, 980, 989, 991, 1100, 1211, 1212, 1251)

“ZENNE: Öyleyse efendim, bizim fakirhâneye gideriz, biraz ârâm ederiz. Size bir ekşili **çorba** da pişiririm, ba’dehû gideriz.” (s.729)

İşkembe çorbası (s.55, 67, 115, 155, 341, 438, 824, 930)

“MATİZ: Tamam!.. İşkembecinin dükkânına gelmişiz. Hazır karnım da aç. Şurdan bol sirkeli bir çorba içer, sonra hekime gideriz.” (s.377)

“MATİZ: Yirmi paralık, bana yumurtalı, bol sirkeli çorba yap. — Sen ne istersin ulan deli oğlan?” (s.377)

Kızılıcak çorbası (s.578)

Mercimek çorbası (s.967)

Pirinç çorbası (s.372)

Şehriye çorbası (s.1212)

“HACİVAT: (...) Aman, efendim, dökülmesin! Buyurun, Karagöz ’üm, â lâ tavuk suyu ile yapılmış terbiyeli şehriye çorbası. Kaynıyor...” (s.1212)

Terbiyeli çorba (s.378)

Karagöz metinlerinde yer alan tatlı çeşitleri şunlardır:

Aşure (s.80, 142, 329, 330, 368, 377, 533, 669, 969, 974, 1017, 1053, 1100, 1222, 1250, 1252)

*“Lâleli ’de şerbetçinin kavuğu gelmez bana
Aşure kâsesi gibi bol külâh olmaz bana” (s.974)*

Babatatlısı (s.1096)

Baklava (s.241, 357, 930, 1103, 1253)

Bal (s.252, 669, 685, 737, 741, 809, 825, 940, 1005, 1097, 1183, 1184, 1249)

Ballı lokma (s.969)

Cevizli baklava (s.1191)

Dilberdudağı (s.93, 115, 215)

Dondurma (s.169, 1068)

Ekmek kadayıfı (s.558, 976, 1096, 1251, 1252, 1253)

*“KARAGÖZ: (Gelir.) İki katlı **ekmek kadayıfı** olsun bana nasiib” (s.558)*

Fıstıklı lokum (s.81)

Gullac (Güllâç) (s.1103)

Güllâç (s.920, 1006, 1104, 1152, 1180, 1211)

Güllâç baklavası (s.570)

Hanumgobeği (s.94)

Hanumparmağı (s.94)

Helva (s.120, 361, 379, 737, 783, 821, 990, 1005, 1042, 1043, 1044, 1095, 1102, 1103, 1108)

Helvanın kültürümüzde önemi ve yeri diğer yiyeceklere göre daha farklıdır. Helva birçok fonksiyona sahip bir tatlıdır. Hem helva sohbetlerinin yapıldığı yerde insanları bir araya getiren, hem kandil gibi önemli günlerde insanlara esenlikler veren, hem de ölülerin ardından yapılan bir tatlıdır. Karagöz metinlerinde helva için söylenmiş bir manzume dahi vardır.

“I. DELİ:

²⁶¹*Vücûdum büsbütün titrer görünce bir tabak **helvâ***

*Şuûrum kaybolur yerken mükemmel bir tabak **helvâ***

Getir ahçı o helvayı gören mebhût²⁶² olur lâ-şek²⁶³

*Hele bî-hûş olur vâiz yiyince bir tabak **helvâ***

*Hayat-bahşâ²⁶⁴ o **helvâ**yı getir hiç durma ey ahçı*

*Yenilmez başkası çünkü olunca bir tabak **helvâ***

Bütün âlî tabiatlar bütün şıklar bütün mıklar

*Olur derhâl mecnûn ger görürse bir tabak **helvâ***

Mücerreb²⁶⁵ nef’î²⁶⁶ insâna tabibin sözü efsâne

*Ne lâzım hastaya derman şifâdır bir tabak **helvâ**” (s.1102-1103)*

Helva pişirilirken kullanılan malzemelerine “harc” denildiğini metinlerden öğreniyoruz.

²⁶¹ Ölçek: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün.

²⁶² Mebhut: Şaşmış, şaşırmış, hayrette kalmış, şaşkın, hayran, mütehayyir. (Ayverdi, “Mebhut”, **a.g.e.**, s.782).

²⁶³ Lâ: Dilimizde “-siz, yok, değil” anlamına gelen olumsuzluk edatı. (Ayverdi, “Lâ”, **a.g.e.**, s.731); Şek: Şüphe, zan. (Ayverdi, “Şek”, **a.g.e.**, s.1162).

²⁶⁴ Hayat-bahş: Hayat veren, iç açan, ömür arttıran. (Ayverdi, “Hayat”, **a.g.e.**, s.487).

²⁶⁵ Mücerrep-Mücerreb: Denenmiş, sınanmış, tecrübe edilmiş. (Ayverdi, “Mücerrep”, **a.g.e.**, s.865).

²⁶⁶ Nef: Fayda, çıkar, kâr, menfaat (Ayverdi, “Nef”, **a.g.e.**, s.922).

“HACİVAT: Öyleyse, Karagöz, bana bir akşam bir tatlı yap da yiyeyim.

KARAGÖZ: Ne tatlısı istersin, sana pişireyim?

HACİVAT: **Helva** yap da yiyelim.

KARAGÖZ: Olur. **Harcı**²⁶⁷ senden, pişirmesi benden, olmaz mı?

HACİVAT: Olur, Karagöz ’üm, neye olmaz? (s.1042)

İrmik helvası (s.361)

İrmik helvasından bahsedilirken helva sohbetlerinin de adı geçmektedir.

Sütlüsünün daha da güzel olacağı belirtilir.

“KARAGÖZ: **İrmik helvasına** ben de âşinâyım. Elbette **üç beş kişi bir araya** gelirse güzel de **sohbeti** olur, doğrusu pek güzel de yemesi olur. İlle **sütlü** olursa [...]” (s.361)

Kadayıf (s.131, 287, 312, 558, 621, 683, 811, 862, 953, 991, 1211, 1213, 1251, 1252, 1253, 1262)

Kaymaklı dondurma (s.204, 1257)

Kaymaklı ekmek kadayıfı (s.1211, 1213, 1252, 1253)

Kaymaklı güllâç (s.920, 1152, 1211)

Kaymaklı kadayıf tabağı (s.1213)

Kesme²⁶⁸ (s.987)

“ŞAİRLER: Buyurunuz şuraya! Safâ geldiniz, hoş geldiniz! (Kahveciye.)
— Kahveci! Bir **şekerli**, bir de **kesme**. ” (s.987)

Keşkülüfukara (s.94, 115)

Kızılıcık murabbâsı²⁶⁹ (s.573)

Lalanga²⁷⁰ (s.113)

²⁶⁷ Harç-Harc: Bir şeyin yapılmasında kullanılan öteberi (Ayverdi, “Harç”, **a.g.e.**, s.472).

²⁶⁸ Kesme: Lokum şekeri. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.987).

²⁶⁹ Murabbâ: Şekerle karıştırılıp pelte kıvâmına gelinceye kadar kaynatıldıktan sonra dondurularak yapılan meyve suyu tatlısı (Ayverdi, “Murabbâ”, **a.g.e.**, s.852).

Lokum (s.97, 639)
Fıstıklı lokum (s.81)
Mafış²⁷¹ (s.94)
Muhallebi (s.67)
Mahallebi (Muhallebi) (s.248, 636, 637, 969, 1251)
Nardenk²⁷² (s.330, 349, 1100)
Pandispanya lokum (s.639)
Pasta (s.62, 291, 636, 1109)
Pekmez (s.175, 180, 403, 636, 1007, 1035, 1093, 1250)
Pestil (s.82, 404, 833)
Peynir şekeri²⁷³ (s.249, 250)
Reçel (s.664, 1180, 1191, 1210, 1256)
Revak balı (s.1214)
Revani (s.575, 637, 638, 969, 1211, 1252)
Sarığıburma²⁷⁴ (s.1008)
Sütlâç (s.67, 1251, 1252)
Şeker (s.98, 120, 182, 244, 250, 252, 294, 414, 473, 498, 522, 541, 622, 636, 735, 740, 741, 766, 767, 772, 776, 977, 987, 989, 1079, 1190, 1192, 1193, 1194, 1200, 1214, 1222, 1236, 1247)
Şekerleme (s.664, 1199, 1201)
Tavukgöğsü (s.115, 452, 1251, 1252)
Yassıkadayıf (s.378)
Zerde²⁷⁵ (s.142, 251, 252, 566, 763, 826, 1021, 1084, 1194)

---

²⁷⁰ Lalanga: Yağda kızartıldıktan sonra üzerine şerbet veya şeker dökülerek yenen yumurtalı hamur tatlısı. (Ayverdi, “Lalanga”, **a.g.e.**, s.735).

²⁷¹ Mafış: Yumurtalı, kat kat kabarmış, çok hafif bir hamur tatlısı. (Ayverdi, “Mafış”, **a.g.e.**, s.753).

²⁷² Nardenk: Nar, kıvılcık, erik vb. meyvelerden yapılan ekşimsi pekmez. (Ayverdi, “Nardenk”, **a.g.e.**, s.914).

²⁷³ Peynir şekeri: Ağızda kolayca dağılan beyaz, yumuşak bir şeker çeşidi. (Ayverdi, “Peynir şekeri”, **a.g.e.**, s.994).

²⁷⁴ Sarığıburma: Oklavaya sarılan baklava yufkasının hafifçe büzdürülerek çıkarılması sûretiyle sarık gibi şekil verilmiş bir çeşit hamur tatlısı. (Ayverdi, “Sarığıburma”, **a.g.e.**, s.1063).

²⁷⁵ Zerde: Düğünlerde pilâvla berâber ikram edilmesi âdet hâline gelmiş olan, safranla koku ve renk verilmiş şekerli pirinç tatlısı. (Ayverdi, “Zerde”, **a.g.e.**, s.1384).

Karagöz metinlerinde geçen hamur işleri çeşitleri şunlardır:

Arpa şehriyesi (s.1255)

Börek (s.80, 224, 776, 1236, 1262)

“KARAGÖZ: Bir sopa atacağım sana! Ulan, bu **börek** mi, yoksa poğaçamı? “Yarısı **sâde**, yarısı **peynirli**” diyor.” (s.776)

Düdük makarnası (s.176, 180)

Gevrek (s.635, 794)

Güpgüp makarnası (s.175, 176, 177, 178, 180, 183)

Hamur (s.75, 255)

Kazanyağlısı²⁷⁶ (s.737)

Metinlerde “kazanyağlısı simidi”nin iki kere “Çakmakçılar” ile zikredilmesinden Çakmakçılar Yokuşu’ndakinin diğer simitçilere göre daha meşhur olduğunu anlamaktayız.

“KARAGÖZ: Nerede rasgeldin?

HACİVAT: **Çakmakçılar Yokuşu**’nda; günlerden perşembe günü idi.

KARAGÖZ: O günü işim vardı.

HACİVAT: Elinizde **kazanyağlısı**.” (s.737)

“HACİVAT: Benim söylediğim bir nevi **simit**.

KARAGÖZ: Nasıl simit?

HACİVAT: Nasıl simit olacak? Adeta simit, adına “**kazanyağlısı**” derler, **Çakmakçılar**’ınki meşhurdur.” (s.737)

Kurabiye (s.62, 276, 372)

Kuşlokumu²⁷⁷ (s.1252)

Makarna (s.176, 177, 178, 180, 181, 182, 183)

²⁷⁶ Kazanyağlısı: Özellikle ramazan ve kandillerde yapılan yağlı simit. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.737).

²⁷⁷ Kuş lokumu: Un, şeker, yumurta ve tereyağı ile yapılan bir çeşit kurâbiye. (Ayverdi, “Kuş lokumu”, **a.g.e.**, s.720).

Mantı (s.1185)

O devirde mantının Ramazan'da pişirilmesi tercih edilen bir yemek olduğunu anlamaktayız.

“HACİVAT: Nasıl bilirsin bakayım?

*KARAGÖZ: **Ramazanda** pişirirler, **üstüne yoğurt** dökerler, **içine kıyma** korlar. (...) **Aşk** olsun ya! **Mantıyı** kim sevmez? (s.1185)*

Peynirli börek (s.1103)

Pirohi²⁷⁸ (s.251)

Poğaça (s.477, 776, 974, 1230)

Pufböreği (s.601, 1229)

Simit (s.737, 1248)

Şehriye (s.169, 218, 1211, 1212, 1255)

“HACİVAT: Ne şehriyesi?

KARAGÖZ: Arpa şehriyesi, yıldız şehriyesi, tel şehriyesi, şehriyelerin şehriyesi.” (s.1255)

Tatarböreği (s.418, 966, 977, 978)

Tepsi böreği (s.80, 1262)

Un (s.94, 113, 179, 251, 252, 381, 966, 1005, 1111)

Yufka (s.317, 418, 539, 558, 686, 1045)

Yıldız şehriyesi (s.1255)

Yoğurtlu tatarböreği (s.418)

Karagöz metinlerinde geçen ekmek çeşitleri şunlardır:

²⁷⁸ Pirohi: Oldukça büyük hamur parçalarıyla hazırlanmış mantı. (Karagöz kulağının büyüklüğünü buna benzetiyor). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.251).

Ekmek (s.100, 135, 168, 300, 340, 454, 462, 467, 516, 552, 614, 843, 893, 1007, 1111, 1119, 1241)

Francala/Fırançala (s.100, 552, 635, 636, 1111, 1247)

Pide (s.130)

Somun²⁷⁹ (s.1242)

Karagöz metinlerinde geçen yemek adları şunlardır:

Beyin kızartması (s.809)

Beyin tavaşı (s.115)

Ciğer kızartması (s.814)

Et haşlaması (s.372)

Et suyu (s.1251)

Et yemeği (s.251)

Fasulye piyazı (s.93, 602, 1195)

Fasulye yahnisi (s.1155)

Fındık kebabı (s.330, 873)

Hamsi buğulaması (s.205)

Kadınbudu (s.94)

Karnıyarık (s.224)

Kebap (s.81, 139, 300, 302, 303, 330, 547, 548, 634, 763, 788, 873, 883, 884, 970, 1114, 1166, 1192, 1216, 1229)

Kestane kababı (s.1114, 1131)

Keşkek (s.566, 980, 1008, 1103, 1104)

Keşkek de kültürümüzde özellikle Anadolu'da ayrı bir yeri olan yemeğimizdir. Köy düğünlerinde keşkeksiz düğün olmaz. Metinde keşkekle ilgili manzume dahi geçmektedir.

“III. DELİ:

²⁸⁰*Gaşugu al yürü yi çok güzel aşdur keşkek*²⁸¹

²⁷⁹ Somun: Yuvarlak ve ortası kabarık ekmek. (Ayverdi, “Somun”, a.g.e., s.1121).

²⁸⁰ Ölçek: Feilâtün (fâilâtün) feilâtün feilâtün feilün (fa'lün).

Alayuna yimegün toğrusu başdur keşkek

Yumuşakluğu beyazluğu değer bin hezûne

Güllaca nazluaşa kokden adaşdur keşkek

Hem dadu hem duzu vardur yimesüyle toyaman

Mucur'un ağca gatuguyla²⁸² dadaşdur keşkek” (s.1103-1104)

Kızartma (s.293, 378, 809, 814, 920, 1211, 1212, 1213, 1251)

Köfte (s.438, 680, 1004, 1147, 1166, 1229, 1251)

Kuzu kebab (s.884)

Külbastı²⁸³ (s.425, 469, 577, 737)

Lüfer ızgarası (s.65)

Mantar yahnisi (s.115)

Maydanozlu köfteler (s.680, 1251)

Musakka (s.478)

Musakkanın adı geçerken malzemeleri de sayılmıştır.

“KARAGÖZ: Evet, **musakkaya** dair şeyler: **Patlıcan, kıyma, soğan, domates.**” (s.478)

Mücver (s.438)

Palamut pilakisi (s.206)

Pastırmalı yumurta (s.1213)

Pastırmalı yumurtanın o devirde de sevilen bir yiyecek olduğunu görüyoruz.

“HACİVAT: Hayır... Canım **pastırma** ile **yumurta** istedi.

KARAGÖZ: Hay Allah!... Eeee?

²⁸¹ Keşkek: Et ve buğdayın hamur hâline gelinceye kadar dövülmesi sûretiyle yapılan meşhur yemek (Özellikle düğünlerde yapılır). (Ayverdi, “Keşkek”, **a.g.e.**, s.662).

²⁸² Ağca gatuk: Mucur’da yapılan beyaz peynir gibi bir yiyecek. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1104).

²⁸³ Külbastı: Ateşte pişirilmiş kemiksiz et. (Ayverdi, “Külbastı”, **a.g.e.**, s.725).

*HACİVAT — Gittim, bakkaldan biraz **pastırma** aldım, iki üç tane de **yumurta** aldım.” (s.50)*

*“HACİVAT: Gideyim, **pastırmalı yumurtayı** getireyim. (Gider.)*

*(İçeriden.) — Kızım, ver şu **pastırmalı yumurta sahanını!***

*HACİVAT’IN KIZI: (İçeriden.) Alınız efendim! **Mangalın** üstünde duruyor, eliniz yanmasın.” (s.1213)*

Pilâki (s.206, 361, 457, 566)

Pilâv (s.82, 112, 142, 181, 251, 252, 566, 698, 763, 820, 827, 838, 844, 991, 1021, 1044, 1046, 1084, 1103, 1160)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, evde ağza koyacak bir şey yok. Git şuradan yarım okka pirinç al da, bir pilâv pişirelim de, çocukların önüne koruz da yerler. (...)Sâde pilâv pişmez ya! Elli dirhem de yağ al, tuzla biberi de unutma.” (s.1044)

Sarma (s.843)

Sarmısaklı yahni (s.970)

Şiş kebabı (s.1216)

Taskebabı (s.130)

Tavuk kızartması (s.1211, 1212, 1213)

Tavuk suyu (s.1211, 1212)

Turşu lapası (s.379)

Yahni (s.341, 575, 814, 920, 969, 980, 1228, 1229)

Zırva²⁸⁴ (s.533, 1008)

“KARAGÖZ: Bu akşam aşureci Halil mi gelecek?

*HACİVAT: Aşure kazanı kafana geçsin! Ben sana aşureyi, **zırvayı** sormuyorum. Bu münasebetsiz hallerinden yüreğimin yağı eriyor. “ (s.533)*

²⁸⁴ Zırva: 1. Saçma sapan, abes, mânâsız boş (söz). 2. İmâretlerde pişirilen, zerde taklidi lapamsı yemek. (Ayverdi, “Zırva”, **a.g.e.**, s.1388).

“KARAGÖZ: *Hacivat, yetiş imdadıma! “—Benim bahçemde keşkekle **zırva** yemeğe ne hakkın var?” diyor.” (s.1008)*

Yiyeceklerimizde ayrı bir yer olan dolma Karagöz metinlerinde çok geçmektedir. Dolmanın Türk kültüründe ne kadar sevilen bir yiyecek olduğunu metinlerde geçme miktarından da anlamaktayız. dolma o kadar sevilir ve yeri başkadır ki mesire yerine dolmasız gidilemeyeceğini, dolmasız eğlence olamayacağını söylerler. Dolma doldurmak eylemi metinlerde geçmektedir. Dolmanın soğuk olarak yemeyi sevildiği, soğuk tutmak için kuyuya indirildiğini öğreniyoruz. Dolma çeşitlerinin de hemen hemen hepsi yer almıştır. Bunları ayrı olarak vermeyi uygun gördük.

Dolma 49, 65, 80, 106, 209, 341, 372, 378, 379, 423, 575, 602, 821, 909, 939, 1001, 1117, 1118, 1123

“KARAGÖZ: *Sonrası, “— Bari **bu eğlence dolmasız olsun!**” dedim.*

*HACİVAT: Demek bugün **mesireye** gideceksiniz öyle mi?*

KARAGÖZ: Öyle olacak.” (s.1118-1119)

“HACİVAT: *Dolmalar helvalar yapıp **teferüce**²⁸⁵ gidersin ha!*” (s.821)

“Gel gidelim **Göksu**’ya²⁸⁶ yiyelim **dolma!**” (s.939)

“*Mutfakta **dolma dolduruyor.**” (s.423)*

“KARAGÖZ: “*Bu, sepete sıcak sıcak konmaz, sonra ekşir; şu **kuyuya sarkıtalım.**” dedim, karı inandı.*

HACİVAT: Demek ki, Karagöz, karıya dolmayı yutturdun?

²⁸⁵ Teferrüç-Teferrüc: Eğlenmek için yapılan gezinti. (Ayverdi, “Teferrüç”, **a.g.e.**, s.1221).

²⁸⁶ Göksu: İstanbul’da, Boğaziçi’nin Anadolu yakasında, Anadoluhisarı’nda bir dere. İstanbul’un başlıca gezme yerlerinden biri. Bu gezme yerinde, derenin iki yakasındaki ağaçlar altında, zeytinyağlı dolma vb. gibi soğuk yemekler yenirdi.

*KARAGÖZ: “Olur, kocacığım!” dedi. Ben evvelden birkaç defa kuyuya inmiştim, tecrübem var; **dolma tenceresini** aldım, zaten evde ip yok, tutunarak kuyuya indim.” (s.1118)*

Metinlerde geçen dolma çeşitleri de şunlardır:

Hindi dolması (s.1084, 1247)

Kabak dolması (s.1211)

Kaburga dolması (s.341)

Lahana dolması (s.378, 1123)

Midye dolması (s.65)

Patlıcan dolması (s.372)

Tâze yaprak dolması (s.80, 602)

Yalancı dolma (s.1117, 1118)

Karagöz metinlerinde geçen salata ve meze çeşitleri şunlardır:

Meze (s.65, 85, 153, 157, 240, 336, 548, 549, 582, 600, 647, 747, 769, 812, 843, 1160)

Piyaz (s.93, 223, 566, 602, 769, 783, 1195)

Salata (s.149, 341, 602, 625, 726, 754, 775, 912, 913, 914, 927, 931, 956, 1093, 1119)

Turp salatası (s.912, 914)

Karagöz metinlerinde geçen yumurta çeşitleri ve yemekleri şunlardır:

Çılbır (s.1154, 1155)

Kaz yumurtası (s.455, 1102)

Yumurta (s.116, 155, 173, 333, 363, 377, 378, 453, 455, 509, 591, 738, 785, 828, 930, 966, 969, 991, 1097, 1101, 1102, 1103, 1138, 1211, 1213)

Karagöz metinlerinde geçen süt ürünleri şunlardır:

Beyaz peynir (s.180)

Kaşar (s.146, 220)

“KARAGÖZ: Yalnız bana takmamışlar, sana da takmışlar.

OYUNCUBAŞI: Ne isim takmışlar?

KARAGÖZ: “Kurtlu kaşar”²⁸⁷ diye.” (s.146)

Kaşar peyniri (s.176, 179, 182)

Kaşkerekaşera peyniri (s.175, 176, 177, 178, 183)

Kaymak (s.173, 204, 252, 498, 636, 920, 1006, 1152, 1158, 1211, 1213, 1251, 1252, 1253, 1257)

*“Şu **kaymaklara** bakın, hâlis manda sütüyle yapılmış.” (s.1213)*

Gaymak (şive ile Kaymak) (s.107)

*“**Bal** ile **gaymagı** yirler” (s.107)*

*“**Balı kaymağı** ile yirler” (s.173)*

Lor peyniri (s.958)

Peynir (s.57, 58, 59, 67, 83, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 182, 183, 184, 187, 220, 224, 250, 426, 512, 532, 725, 766, 776, 958, 990, 1045, 1103, 1156, 1160)

Peynir tulumu (s.67, 426)

Teleme peyniri²⁸⁸ (s.512)

Tereyağı (s.181, 442, 809, 1211, 1215)

²⁸⁷ Karagöz, kurtlu kaşar sözünü hem kurtlu kaşar peyniri, hem de kaşarlanmış kurtlu karı anlamında kullanmaktadır.

²⁸⁸ Teleme: Tuzsuz ve yumuşak bir peynir çeşidi. (Ayverdi, “Teleme”, **a.g.e.**, s.1228).

Trabzon tereyağı (s.181)
Torba yoğurdu (s.922, 923)
Yoğurt (s.78, 138, 418, 431, 475, 539, 603, 922, 923, 1185,1195, 1215,
1216)
Yoğurdun eskiden kova ve torba ile alındığını görüyoruz.

“*KARAGÖZ: (Pencereden.) Hoş geldin, baba **yoğurt!** Kova ile mi teşrîf
ettiniz, yoksa **torba** ile mi?*” (s.78, 138)

“*Bir **kova torba yoğurdu.***” (s.922)

Karagöz metinlerinde geçen bakliyat çeşitleri şunlardır:

Bulgur (s.684, 741, 989, 1045)
Kuru fasulye/Kurufasulye (s.106, 115, 375, 613, 1045, 1223)
Mercimek (s.179, 182, 445, 680, 967, 1045)
Nohut (s.134, 810, 1045, 1220)
Trabzon fasulyesi (s.376)

Karagöz metinlerinde geçen tahıl çeşitleri şunlardır:

Arpa (s.131, 300, 301, 334, 378, 386, 708, 842, 975, 977)
Buğday (s.742, 975)
Darı (s.378, 830)
Dimyat pirinci²⁸⁹ (s.252)
İrmik (s.363)
Mısır buğdayı (s.56, 402)
Mısır pirinci (s.252)

²⁸⁹ Ayrıca Karagöz metinlerinde Zenne adı ve Hacivat'ın Karısı'nın adı olarak geçmektedir.

Pirinç (s.169, 179, 187, 252, 372, 563, 684, 741, 816, 1044, 1046, 1096, 1108, 1118, 1220)

Yulaf (s.977)

Karagöz metinlerinde geçen kuruyemiş çeşitleri şunlardır:

Badem (s.240, 974, 1014)

Ceviz (s.317, 318, 319, 332, 379, 583, 621, 654, 819, 956, 1191)

Çekirdek (s.1217)

Diş bademi (s.449)

Fındık (s.634, 788, 991, 1192)

Fıstık (s.301, 1014, 1022, 1043, 1044)

Funduh (fındık) (s.837, 1131, 1164)

Kestane (s.294, 300, 302, 303, 412, 541, 547, 548, 559, 1114, 1163, 1192)

Leblebi (s.134, 197, 422, 687)

Susamlı diş bademi (s.449)

Tuzlu badem (s.1151)

Yemiş (s.51, 302, 325, 329, 330, 373, 385, 424, 519, 619, 636, 676, 720, 809, 828, 842, 946, 1003, 1035, 1109, 1171, 1223, 1256)

Karagöz metinlerinde geçen yeşillik çeşitleri şunlardır:

Dereotu (s.386, 602, 956)

Fesleğen (s.61, 64, 331, 558, 621, 766, 978, 1128, 1165)

Havlıcan²⁹⁰ (s.1167)

Isırgan (s.293)

Lânga marulu²⁹¹ (s.1218)

²⁹⁰ Havlıcan: Zencefilgillerden, güzel çiçekli, ıtırılı, çok yıllık, otsu astropikal Asya bitkisi. (Ayverdi, "Havlıcan", **a.g.e.**, s.486).

²⁹¹ Lânga marulu: Yedikule marulu. Osmanlı'dan önceki adı. Vlanga'dan Langa olmuştur. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1218).

Marul (s.222, 405, 595, 1218)

Maydanoz (s.106, 135, 386, 602, 680, 955, 956, 1095, 1134, 1251)

Nane (s.106, 386, 956)

Tere (s.386)

Tereotu (s.106, 135, 1095)

Karagöz metinlerinde geçen turşu çeşitleri şunlardır:

Lâhana turşusu (s.166, 372, 742)

Pancar turşusu (s.602)

Pırasa turşusu (s.166)

Turşu (s.50, 51, 65, 80, 147, 166, 169, 334, 338, 347, 372, 379, 493, 539, 566, 570, 573, 602, 621, 664, 708, 742, 784, 862, 971)

Turşu da metinlerde çok geçen yiyeceklerimizdendir. “Turşu kurmak” ifadesi, turşunun küpe konulduğu, suyuna limon sıkıldığını, gebelerde aş erilen bir yiyecek olduğu metinlerde geçmektedir.

“A canım turşu! Senin suyuna **limon** mu sıkıtlar, turşu?” (s.51)

“BEBERUHİ: Senin karın **turşu** mu **kurmuş** dedi?” (s.338)

“HACİVAT: (...)Karagöz, önündeki nedir?

KARAGÖZ: **Küp**.

HACİVAT: Küpün içinde ne var?

KARAGÖZ: **Turşu** var.” (s.347)

“HACİVAT: Aman Karagöz, bizim evdeki **gebe**; bir kâse vereyim de bana bir parça **turşu** ver.” (s.347)

Hıyar turşusu (s.347, 566)

Karagöz metinlerinde geçen yağ çeşitleri şunlardır:

Çirviş²⁹² yağı (s.179)

Kuyrukyağı (s.442)

Rugan-ı Zeyt²⁹³ (s.1096, 1097)

Yağ (s.63, 111, 112, 187, 217, 563, 669, 685, 737, 741, 812, 816, 825, 827, 843, 1005, 1044, 1097, 1108, 1185, 1250)

“KARAGÖZ: (Makam ile.) “Aman helvayı yedik de **kustuk.**”

HACİVAT: Canım, münasebet?

KARAGÖZ: **Yağ acı** imiş, midemiz de **hazmetmedi**” (s.1044)

Zeytinyağı (s.175, 178, 179, 180, 181, 182, 372, 376, 602, 931, 1013, 1045)

Karagöz metinlerinde geçen baharat çeşitleri şunlardır:

Karanfil (s.1028)

“KARAGÖZ: Birkaç tane kuru karanfil çatlatacağımıza, hanımın burnunda bir nüsha fişeği²⁹⁴ patlatsak daha iyi olur.” (s.1028)

Tarçın (s.1147, 1167)

Zafran (Safran) (s.252)

Zencefil (s.362)

²⁹² Çirviş: İnek, sığır vb. kasaplık hayvanların yağlarının eritilmesiyle elde edilen yağ, iç yağ. (Ayverdi, “Çirviş”, **a.g.e.**, s.225).

²⁹³ Revgan-Rûgan: Yağ. ; Revgan-ı zeyt: Zeytin yağı. (Ayverdi, “Revgan”, **a.g.e.**, s.1024).

²⁹⁴ Nüsha fişeği (Muska fişeği): Kâğıt içine mıska gibi sarılmış olan ve çoklukla bayram, donanma ve şenliklerde patlatılan oyuncak fişek. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1028).

Yemeklerde kullanılan malzeme, katık, sos adları ile yemek hazırlama yöntemleri şunlardır:

Harc²⁹⁵ (s.1043)

Keskin Sirke (s.1097)

Sakız (s.219, 1212)

Salamura (s.955)

Sirke (s.377, 458, 517, 673, 836, 844, 931, 1097, 1132)

Sirke-sarımsak (s.517, 673, 836, 844, 1097, 1132)

“SEYMEN BAŞI: *Ha mori, kardaş! Selamin aleyçüm, tuzuyla, biberiyle.*

KARAGÖZ: *Ve aleykümselâm, **sirkesiyle, sarmısağıyla.** Ulan, hiç böyle yemek pişirir gibi selâm görmedim. Dilini eşek arısı soksun.”* (s.673)

“MUHACİR: *Paçadan nasılsın?*

KARAGÖZ: ***Sirke sarımsaklısı** pek severim...”* (s.844)

Tahin (s.82, 636, 1035, 1108)

“KARAGÖZ: ***Tahini** yaptım **pekmezle.***” (s.636)

Tarator²⁹⁶ (s.142, 424, 476, 575, 963, 1147)

Terbiye²⁹⁷ (s.738)

Yemeklere konulan terbiyenin malzemeleri yumurta ve limon sayılmıştır, nasıl yapılacağı da tarif edilmiştir.

²⁹⁵ Harç-Harc: Bir şeyin yapılmasında kullanılan öteberi (Ayverdi, “Harç”, **a.g.e.**, s.472).

²⁹⁶ Tarator: Deniz ürünleri ve bâzı sebzelerle yenen, ceviz, ekmek içi, sarımsak, zeytin yağı ve sirke ile yapılan bir nevi sos. (Ayverdi, “Tarator”, **a.g.e.**, s.1202).

²⁹⁷ Terbiye: Bâzı yemeklere lezzet vermesi ve koyulaştırması için piştikten sonra konan, yumurta, limon veya sirke, salça, sarımsak vb. ile çeşitli şekillerde hazırlanmış karışım. (Ayverdi, “Terbiye”, **a.g.e.**, s.1239).

“TİRYAKİ: Her neyse! Şimdi pişmiş ne yemekler var? Meselâ, hindi derisinden **terbiyeli** işkembe **çorbası**, beyin tavaşı, dil haşlaması?” (s.115)

“KARAGÖZ: **Terbiye** ediyorum ama, faydası yok; ne bakkalda **yumurta** kaldı, ne de Limon İskelesi’nde **limon** kaldı.” (s.738)

“YARDAK: Terbiye nedir?

HOKKABAZ: Seni **terbiye** için **birkaç tane yumurta** lâzim.

YARDAK: Ulan, işkembe çorbasi mi yapacaksın?” (s.930)

“HACİVAT: Hay terbiyesiz hay! Ulan, seni vâliden terbiye etmedi mi?

KARAGÖZ: Etti.

HACİVAT: Böyle mi etti?

KARAGÖZ: Yoo! Geçen gün mutfakta idim, **bir yumurta, iki de limon** sıkıp birbirine karıştırdı, sonra başıma döküp güzelce beni bi **terbiyeledi**.” (s.1242)

Tuz (s.168, 180, 419, 517, 673, 709, 751, 836, 955, 1002, 1044, 1132)

Yoğurtlu sarmısak (s.1216)

5.2.2. İçecek Türleri

Karagöz oyunu metinlerinde alkollü içecek çeşitleri oldukça çok geçmektedir. Metinlerde geçen alkollü içecek isimleri şunlardır:

Akcinni/ Ak cinnü²⁹⁸ (s.107, 1160, 1162)

Alkol (s.363)

Apsent²⁹⁹ (s.64)

²⁹⁸ Ak-cinni/Ak cinnü: Rakı (Kızıl-cinni: Şarap). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.107).

²⁹⁹ Apsent: Pelinli sert bir içki. (Ayverdi, “Apsent”, **a.g.e.**, s.61).

Bâde³⁰⁰ (s.49, 139, 153, 240, 784, 790, 814, 974, 1129)

Bermut³⁰¹ (s.64)

Bira (s.380)

Bordo³⁰² (s.64)

İçki (s.188, 344)

İksir (s.64)

İspirto³⁰³ (s.363)

İşret³⁰⁴ (s.64, 344, 647, 1020)

Kakao³⁰⁵ (s.64, 344)

“KARAGÖZ: **Rakı** yok mu, rakı?

ZENNE: Var efendim.

KARAGÖZ: Ne var?

ZENNE: **Rakı, konyak, apsent, iksir, venşo, kakao, bermut, oltom, viski, şampanya, bordo, pismark, rom.**” (s.64)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Efendim, **içkilerden rakı, şarap, konyak, amer, viski, apsent, kakao** var.” (s.344)

Konyak³⁰⁶ (s.64, 291, 292, 344, 363)

Rom (s.64)

Oltom (s.64)

Pismark (s.64)

³⁰⁰ Bâde: 1.Şarap, içki, mey. 2. (teşmil yoluyla) Kadeh. (Ayverdi, “Bâde”, **a.g.e.**, s.102).

³⁰¹ Bermut: Vermut. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.64); Vermut: Çeşitli bitkilerle özel bir koku kazandırılmış beyaz bir şarap çeşidi. (Ayverdi, “Vermut”, **a.g.e.**, s.1316).

³⁰² Bordo: Mora çalan kırmızı renk, şarap rengi. (Bu rengin adı, Bordo şehrinde yapıldığı için aynı adla anılan Fransız şarabından alınmıştır). (Ayverdi, “Bordo”, **a.g.e.**, s.161).

³⁰³ İspirto: 1. Alkol. 2. (teşmil yoluyla) İçki. (Ayverdi, “İspirto”, **a.g.e.**, s.574).

³⁰⁴ İşret: İçki içme, içki. (Ayverdi, “İşret”, **a.g.e.**, s.585).

³⁰⁵ Kakao: Bir çeşit likör. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.64).

³⁰⁶ Konyak: Şarabın damıtılmasıyla elde edilen, ispirto derecesi yüksek, kendine has bir kokusu olan, sarımtırak renkli içki. (Ayverdi, “Konyak”, **a.g.e.**, s.695).

Rakı (s.54, 64, 65, 99, 121, 153, 188, 189, 231, 344, 431, 579, 580, 583, 600, 727, 734, 747, 750, 751, 756, 830, 877, 878, 881, 883, 911, 993, 1075, 1084, 1086, 1129)

Şampanya (s.64, 344)

Şarap (s.99, 210, 344, 492, 521, 522, 523, 580, 627, 753, 830, 877, 883, 884, 992, 993)

Venşo³⁰⁷ (s.64)

Viski (s.64, 344)

Karagöz oyunu metinlerinde geçen diğer içecek türleri ise şunlardır:

Adaçayı (s.962)

Ayran (s.78, 138, 142, 148, 150, 834, 1195)

Bal şerbeti (s.360)

Biberli su (s.372)

Boza (s.1129, 1133, 1147)

Bozanın o devirde de tarçın ile içildiğini görmekteyiz.

“*KARAGÖZ: Boza içerken genzine tarçın mı gitti?*” (s.1147)

Çalaboru³⁰⁸ (s.963)

Çay (s.1170, 1200)

Gahwa (Arap şivesiyle Kahve) (s.774, 1056)

Hoşaf (s.78, 137, 318, 379, 571, 599, 650, 663, 698, 700, 745, 1046, 1096, 1103, 1149)

Hummaz (s.330)

“Çarşıdan **hummaz** diyerek içtiğim nardenk³⁰⁹ idi

³⁰⁷ Venşo: (fr.) Vin chaud. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.64).

³⁰⁸ Çalaboru: 1. Loğusa şerbeti; 2. Arnavut şerbetçilerin uzun ve ince bardaklarla sokakta sattıkları limonata vb. (Bu sözcük, söz konusu bardakların biçimiyle ilgilidir) (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.963).

Soyun gidi sopun gidi sen gidi pezevenk idi.” (s.330, 349)

Kahve (s.53, 89, 91, 130, 131, 149, 167 172, 207, 219, 240, 241, 242, 254, 306, 325 356, 358, 419, 422, 431, 462, 475, 480, 557 575, 593, 612, 644, 647, 683, 696, 700, 702, 712, 740, 745, 760, 766, 767, 772, 774, 776 777, 791, 812, 821, 824, 921, 938, 944, 945 987, 996, 1017, 1040, 1055, 1057, 1058, 1059, 1074, 1079, 1097, 1099, 1108, 1116, 1129, 1190, 1200, 1204, 1214, 1217, 1218, 1221, 1222, 1223,1224, 1246, 1251)

Metinden kahve pişirmek ile de ilgili bilgi almaktayız. “Dörü bir yerde kahve yapmak” diye bir ifadenin olduğunu öğreniyoruz. Kahve kutusu, cezve, kahve kaşığı, fincan gibi kahve pişirme ve sunma âlet isimlerinin metinlerde kullanıldığını görüyoruz.

“KARAGÖZ: Ben orada uyumuşum. Sabah olmuş, kahveci gelmiş. Kapıyı açarken ben uyandım. Baktım ki kaçacak bir yer yok. Doğru ben **kahve kutusunun** içine. (...) Derken, bir tiryaki müşteri geldi, “— **Dördü bir yerde bir kahve yap.**” dedi. Kahveci bir koca **cezve** alıp tak, tik, tak, tik... Benim de şakşırın ucu **kahve kaşığına** takılınca, haydi **kahve cezvesinden** içeri. (...) — Herif, **şekerini** de koydu. Haydi **kaynar suyun altına!**.. Yukardan aşağı cazzadak kaynar su akamaz mı? (...) Derken, Hacivat, haydi cezve ateşe! Bir sürdü, **bir daha sürdü. Kahve puffadak kabardı.** Aşûre çanağı gibi bir **filcanın**³¹⁰ içine döktü. Haydi ben de beraber filcanın içine!.. “ (s.1222)

“KARAGÖZ: Hacivat, ister inan ister inanma, **kahve için ben de büyük fincan** severim. **Lâkin şekerli** olmalı.” (s.1190)

“ERMENİ: Bana baksan a dostum, güzel bir **kahve** pişir, içeyim!

KARAGÖZ: **Şekerli** mi, **sâde** mi?

ERMENİ: Kahve olsun da nasıl olursa olsun!”(s.772)

³⁰⁹ Nardenk: Nar, kızılık, erik vb. meyvelerden yapılan ekşimsi pekmez. (Ayverdi, “Nardenk”, **a.g.e.**, s.914).

³¹⁰ Filcan: “Fincan” sözünün halk ağzında değişmiş biçimi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1222).

“YAHUDÎ: (...) Bana bir **kahve** pişir!
KARAGÖZ: **Şekerli** mi, **sâde** mi?” (s.776)

Kızılıçık hoşafı (s.379, 571)

Limonata (s.570, 824)

Manda sütü (s.1213)

Marmara şurubu (s.1218)

Mastika³¹¹ (s.579)

Meşrûbât (s.1010)

Mümessek³¹² kahve (s.636)

“KANLI NİĞÂR: (...) buyurun da birlikte taâm ederiz; size **mümessek** bir
de **kahve** pişiririm; buyurun, efendim, buyurun!” (s.575)

Salep (s.362, 476, 785, 1114, 1129, 1133, 1212)

“KARAGÖZ: Hasan Ağadan dâimâ **salep** gelmezdi. Zaten ben hiç
hoşlanmam. (...) Evet, üstüne **zencefil** ekilirse rengi sarı olur; hem o zaman gırtlak
yakar.” (s.362)

Süt (s.476, 636, 637, 669)

Sütlü kahve (s.1116)

Metinlerden sütlükahvenin alafrangalık belirtisi olduğunu öğrenmekteyiz.

“Karagöz Beyefendi gazete mi müştakla³¹³ buyuruyor, orman³¹⁴ mı nazar-ı
tedkikten geçiriyor, **sütlü kahvesini** mi içiyor, yoksa kahvaltı mı tenâvül buyuruyor?”
(s.1116)

³¹¹ Mastika: Sakız karıştırılarak yapılan rakı, sakız rakısı. (Ayverdi, “Mastika”, **a.g.e.**, s.775).

³¹² Mümessek: İçine misk karıştırılmış, misk gibi kokan, mis kokulu. (Ayverdi, “Mümessek”, **a.g.e.**, s.876).

³¹³ “Mütalaa” demek istiyor. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1116); Mütâlaa: Düşünerek, anlayarak okuma. (Ayverdi, “Mütâlaa”, **a.g.e.**, s.894).

Sütlü salep (s.476)

Şerbet (s.107, 242, 360, 374, 799, 987, 1082, 1084, 1200)

Tükenmez- Tükenmez şerbeti³¹⁵ (s.242)

5.2.3. Mutfak Araç Gereçleri

Karagöz oyunu metinlerinde mutfak araç gereç isimleri geçtiği gibi, bazı yerlerde onların kullanım şekilleri ile de ilgili bilgi almaktayız.

Tencerelerin ateşin üstüne konulduğunu veya asıldığını anlıyoruz.

*“Yemek tencereleri boynunu bükmüş, **ateşin üstünde** duruyor.” (s.112)*

“HACİVAT: (...) (İçenden.) —Kızım, şu çorbayı veriniz! Sıcak mı?

*HACİVAT’IN KIZI: (İçeriden.) Şimdi **ateşten indirdim.**” (s.1212)*

Metinlerde geçen araç gereç isimleri şunlardır:

Ahçı kevgiri (s.239)

“... ahçı kevgiri gibi delik deşik oldu.” (s.239)

Altın küpü (s.693)

Aşçı kevgiri (s.953)

Aşure kasesi (s.377, 974, 1053)

Aşure kazanı (s.533)

---

³¹⁴ Orman: “Roman” demek istiyor. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1116).

³¹⁵ Tükenmez: Çeşitli yemişlerin bir kap içindeki suya konup ekşimeye bırakılması sûretiyle yapılan bir nevi şerbet (Alınan miktar kadar su ilâve edildiği için uzun süre bitmediğinden bu ismi almıştır). (Ayverdi, “Tükenmez”, **a.g.e.**, s.1274).

Ateş³¹⁶ (s.112, 509, 1212, 1222)

“HACİVAT: (...) (İçenden.) —Kızım, şu çorbayı veriniz! Sıcak mı?

HACİVAT’IN KIZI: (İçeriden.) Şimdi **ateşten indirdim.**” (s.1212)

Bakırcak³¹⁷ (s.498)

Bakraç (s.50, 1195)

Balıkçıların kavatası³¹⁸ (s.385)

Bardak (s.65, 202, 273, 380, 464, 505, 824, 847, 939, 1017, 1030, 1083)

Bıçak (s.197, 198, 211, 229, 302, 339, 466, 467, 660, 687, 688, 731, 830, 837, 845, 1075, 1100, 1265)

Billûr bardaklar (s.202, 505)

Billûr kâse (s.791)

Bulaşık tenceresi (s.1238)

“ZENNE: (İçeriden.) Sen ne istiyorsun?

KARAGÖZ: Bana da para verin.

ZENNE: (İçeriden.) Ahçıbaşı, o **bulaşık tenceresini** getir, şunun kafasına dök de gitsin!” (s.1238)

Cezve (s.767, 870, 1096, 1222)

“TİRYAKİ: Bir **cezvenin** içinde hem sâde, hem şekerli **kahve pişireceksin.**

KARAGÖZ: Def ol şuradan! Budala mısın nesen? Ulan, bir **cezvenin** içinde hem şekerli hem sade **kahve pişer mi**”? (s.767)

Çanak (s.49, 684, 1185, 1216)

Çanak çömlek (s.293, 295, 297)

Çatal (s.109)

³¹⁶ Ateş: (teşmil yoluyla) Ateş yanan veya yakılan yer, ocak. (Ayverdi, “Ateş”, **a.g.e.**, s.81).

³¹⁷ Bakırcak: Bakraç. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.498).

³¹⁸ Kavata: Yekpâre ağaçtan oyularak yapılmış çanak şeklinde kap, keres. (Ayverdi, “Kavata”, **a.g.e.**, s.641).

Çay İbriği (s.696, 700)

Çaydanlık (s.164)

Çorba kazanı (s.377)

Çorba tası (s.1100, 1212)

Çömlek (s.150, 346, 684, 938)

Çuval (s.179, 251, 252, 664, 687, 741, 809, 1008, 1108, 1210, 1256)

Dibek³¹⁹ (s.1056, 1058, 1059)

Dolap³²⁰ (s.298, 1156)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Karanlıkta tıkırdı mı var? Acaba kedi yemek dolabını mı açıyor?

KARAGÖZ: Hayır, yemek dolabında değil, çamaşır sandığında.” (s.298)

“Sucuğu peyniri sıçan aşırmasın diye her gün

Dolabın arkasına iki yaylı bir kapan saklar” (s.1156)

Fasulye çuvalı (s.179)

Ekmek bıçağı (s.211, 837)

Elek (s.250, 1168)

Fincan (s.130, 241, 242, 462, 1096, 1222, 1253)

Fıçı (s.112, 160, 178, 184, 708, 741, 1075, 1108)

“I. HAMAL: Aha, zeytinyağı getirdim, fıçıylan!” (s.178)

Gazevi/Kazevi³²¹ (s.252, 266, 1093)

Göksu testisi³²² (s.768, 1029)

³¹⁹ Dibek: Taştan veya ağaç kütüğünden yapılmış, çok büyük ve geniş havan. (Ayverdi, “Dibek”, **a.g.e.**, s.281).

³²⁰ Dolap: Eski konaklarda harem ve selâmlık arasında yemek ve eşyâ alıp vermek için kullanılan dönme dolap. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

³²¹ Kazevi: Hurma, pirinç gibi şeyler taşımaya mahsus, ağzı örülerek kapatılan kulpsuz bir çeşit zembil. (Ayverdi, “Kazevi”, **a.g.e.**, s.647).

³²² Göksu testisi: İstanbul’da, Boğaziçi’nin Anadolu yakasında, Anadoluhisarı’nın yanında denize dökülen Göksu deresi kıyısındaki testicilerin yaptığı testi. Bunlar, suyu sızdırarak soğuk tuttukları için yeğ sayılırdı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.1029).

“I. ZEYBEK: Senin için sırlı³²³ mıdır yoksa sırsız mı?

KARAGÖZ: Sırlıyım efendim, **Göksu testisi** gibi.” (s.768)

Güllâç küfesi (s.457)

“KARAGÖZ: Kardeşim, sen benim kalıbıma bakma, benim içim **güllâç küfesi** gibi boştur. Ben vazgeçtim. Ben hâlâ evde bile mumsuz sofaya çıkamam.” (s.457)

Hamur tahtası (s.1248)

Hamur teknesi (s.210)

Haşlama tenceresi (s.121)

Havan (s.333, 369, 1218)

Helva tenceresi (s.737)

“KARAGÖZ: Benim size söylediğim **helva tenceresi**: Helvayı pişirirler, sonra tabaklara korlar, tencere boş kalır, dibi ballı olmaz mı? Onun adına tencerenin ballısı derler.

HACİVAT: Senin söylediğin kirli bulaşık tencere.” (s.737)

Hoşaf tası (s.318)

Hoşaf-kâsesi (s.1096)

Isgara (Izgara) (s.1168)

Isgara maşa (Izgara maşa) (s.940)

Iskara (Izgara) (s.596, 1092)

Izgara (s.65, 202, 266, 281, 619, 647, 707, 754, 977, 988)

İskemle³²⁴ (s.144)

³²³ Sır: 1. Bilinmesi, duyulması, açığa vurulması istenmeyen, gizli tutulan şey. 2. Çanak, çömlek, küp gibi topraktan yapılmış eşyâya parlaklık vermek, sızdırmalarını önlemek, dış etkenlerden korumak için sürülen saydam veya donuk vernik. (Ayverdi, “Sır”, **a.g.e.**, s.1103).

³²⁴ İskemle: Üzerine tepsi, sigara tablası, şamdan, vazo vb. şeyler konan ufak masa, sehpa. (Ayverdi, “İskemle”, **a.g.e.**, s.573).

“Yemek yediğimiz vakit üstüne siniyi koy, **iskemlelik** eder.” (s.144)

İşkembe kazanı (s.313)

Kadeh (s.64)

Kahve çömleği (s.149)

Kahve cezvesi (s.696, 700, 702, 1218, 1222, 1224)

Kahve fincanı (s.242, 480)

Kahve kaşığı³²⁵ (s.1218)

Kahve kutusu (s.1222)

Kahve ocağı³²⁶ (s.766)

Kahve takımı (s.766, 1108)

Kahve tepsisi (s.480)

Kalaysız tencere (s.54)

Kalbur³²⁷ (s.250, 1228)

“*HACİVAT*: “— Onlar ince elekten, **kalbur**dan eliyorlar, benim sanatımı soruyorlar. Sen onlara sor, onların sanatı nedir?” (s.250)

Kâse (s.347, 822, 939, 946, 988, 1052)

Kaşık (s.75, 109, 168, 329, 333, 369, 412, 422, 539, 559, 636, 637, 709, 721, 820, 824, 963, 966, 967, 983, 994, 1084, 1216, 1218, 1222)

Kaşık sepeti (s.966)

Kavanoz (s.262, 268, 272, 347, 741, 742, 881, 882, 883, 961, 1191)

Kazan (s.164, 1035, 1100, 1212)

Kazevi³²⁸ (s.741, 1108)

Kepçe (s.1100)

Kevgir (s.1100, 1101)

³²⁵ Kahve kaşığı: Kahve karıştırılan küçük kaşık. (Ayverdi, “Kahve”, **a.g.e.**, s.605).

³²⁶ Kahve ocağı: Gidip geleni çok olan büyük yerlerde kahve pişirilen yer. (Ayverdi, “Kahve”, **a.g.e.**, s.605).

³²⁷ Kalbur: İri taneli maddeleri elemeye yarayan, tahta bir çembere gerilmiş delikli deri veya kafes kafes telden ibâret âlet. (Ayverdi, “Kalbur”, **a.g.e.**, s.607).

³²⁸ Kazevi: Hurma, pirinç gibi şeyler taşımaya mahsus, ağzı örülerek kapatılan kulpsuz bir çeşit zembil. (Ayverdi, “Kazevi”, **a.g.e.**, s.647).

Kıl elek (s.987)

Kurban bıçağı (s.687)

Kuşbaşı (s.498)

Külâh³²⁹ (s.974)

“...*Aşure kâsesi gibi bol külâh olmaz bana...*” (s.974)

Külâh³³⁰ (s.977)

“*Şeker kâğıtlarından gecelik sana külâh olsun*” (s.977)

Küp (s.104, 135, 175, 177, 262, 271, 272, 293, 322, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 488, 522, 632, 650, 651, 654, 655, 692, 693, 694, 714, 716, 750, 1100, 1114, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1130, 1131, 1133, 1135, 1137, 1138, 1139, 1140, 1141, 1186)

Küpün o devirdeki önemli saklama kaplarından biri olduğunu metinlerde geçen küp çeşitlerinden anlamaktayız. Metinlerde geçen küp çeşitleri şunlardır: Altın küpü, nardenk küpleri, pekmez küpü, su küpü, zeytinyağı küpü.³³¹

Metinde geçen konuşmalardan su küplerini sakaların doldurduğunu anlıyoruz. Küplerin içinin sırlı olduğunu, evin avlusunda durduğunu, ağır olduğunu, yirme teneke su aldığını ve kimi küplerin yağmur suyu ile doldurulduğunu anlıyoruz.

“*KARAGÖZ: (...) sakaya unuttum söylemeye. Sen bana şu küpü ver de çeşmeden doldurayım.*

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Aaa! Herif, hiç küp çeşmeye gider mi?” (s.344)

“*HACİVAT: (Haran Karagöz tarafına koyar.) Karagöz, önündeki nedir?*

³²⁹ Külâh: Bir şeyin üstünü örtmeye yarayan ucu sivri şey. (Ayverdi, “Külâh”, **a.g.e.**, s.725).

³³⁰ Külâh: İçine kuru yemiş vb. koymak için huni biçiminde bükülmüş kâğıt kap. (Ayverdi, “Külâh”, **a.g.e.**, s.725).

³³¹ Terimler ile ilgili açıklamalar, örnekler ve sayfa numaralarına listedeki ilgili yerlerde yer verilmiştir.

KARAGÖZ: **Küp.**

HACİVAT: Kúpün içinde ne var?

KARAGÖZ: **Turşu** var.” (s.347)

“KARAGÖZ: Benim içerim **küp** mü yahu **sırlı** olacak?” (s.522)

“KARAGÖZ: (İçeriden.) Abla, şu bizim küp nerede?

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (İçeriden.) Nerede olacak? Aşağıda, **avlude** duruyor.

KARAGÖZ: **Ne kadar ağır, yerinden kalkmıyor.**

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Herif, küpü nereye götürüyorsun?

KARAGÖZ: Nene lâzım senin? Nereye götürürsem götürürüm.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Sakın kırma!

KARAGÖZ: Kırba³³² değil, **küp**. (Arkasına alır, perdeye gelir.)” (s.714)

“Burdan, efendim, bahçeye çıkar. İşte burdaki **küpler** -efendime söyleyim- **yağmur** suyundan doldurulur. Her biri, efendim, yirmi teneke su alır, efendim.” (s.177)

Lâkerda fiçisi (s.247)

Lenger³³³ (s.252, 970)

“KAYNANA: Paça için iki bin ayak; kaymak; yüz lenger de kaymak.” (s.252)

Lokma çanağı (s.428)

“BOK-ANA: Aliverin şu benim yılan fotozumu, yilandan asâmi, **lokma çanağını!**” (s.428)

³³² Kırba: Sakaların su taşıdığı, altı geniş, ağzı dar deriden kap, meşin su tulumu. (Ayverdi, Kırba”, **a.g.e.**, s.668).

³³³ Lenger: Büyük, yayvan, kenarları geniş bakır yemek kabı. (Ayverdi, “Lenger”, **a.g.e.**, s.).

Lokma tenceresi (s.1122, 1124)

Macun fırıldağı (s.681)

*“Sana **macun fırıldağı** gibi iki tarafa gidip gelmek düşünüyor...” (s.680, 681)*

Marşupa (Maşrapa)³³⁴ (s.772)

*“**Marşupayla** içerim cermak çuru³³⁵ şarvoş olmam” (s.772)*

Maşa 202, 210, 240, 266, 281, 484, 578, 596, 619, 707, 753, 754, 767, 839, 940, 977, 988, 1045, 1092, 1132, 1166, 1168

*“**TİRYAKİ**: Canım efendim, o güzel parmaklarınla **maşayı** al da bana külsüz bir ateş getir!” (s.767)*

Maşa küreği (s.281)

Mangal (s.738)

Yemekler mangalın üzerine sacayağı, onun üzerine de tencere konularak da pişirilirdi.

*“**KARAGÖZ**: (...) Tencerenin içine biraz su koyduk, çorba pişireceğiz; **mangalın üstüne sacayağını** koyduk, **tencereyi** de üstüne koyduk, mangalın başında oturuyoruz.” (s.738)*

Nardenk³³⁶ küpleri (s.1100)

Ocak³³⁷ (s.115, 209, 423, 562, 667, 760)

³³⁴ Maşrapa: Gümüş, çinko, teneke, toprak vb.nden yapılmış kulplu su kabı. (Ayverdi, “Maşrapa”, **a.g.e.**, s.776).

³³⁵ Cermak: (Ermenice) Beyaz.; Çur: (Ermenice) Su.; Cermak çur: Beyaz su, rakı). (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s772.).

³³⁶ Nardenk: Nar, kızılılık, erik vb. meyvelerden yapılan ekşimsi pekmez. (Ayverdi, “Nardenk”, **a.g.e.**, s.914) .

“KARAGÖZ: Daha senin kadar usta olmadım. Sen tavayı hazırla da, **ocağı yak**. Ben şimdi senin istediğin balıkları tutar, getiririm.” (s.209)

“KARAGÖZ: Karnımı doyurmadan şuradan şuraya gitmem.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Ayol sen ne yüz­süz şeysin. Ev tamtakır kuru bakır. Ne **od** var, ne **ocak**.” (s.667)

Pekmez küpü (s.175)

Pekmez testisi (s.1007, 1093)

Peymâne³³⁸ (s.627, 666)

Sacayak³³⁹ (s.240, 738, 1045, 1166)

Sahan (s.236, 256, 539, 904, 969, 1156, 1213, 1215, 1216)

Sarı mangal (s.700)

Satır (s.60, 984)

Sefertası³⁴⁰ (s.1021)

“ZÜHRE’NİN BABASI: **Dört gözlü sefertası** mı istiyorsun?” (s.1021)

Semaver (s.164)

Sini³⁴¹ (s.168, 578, 708, 709)

“Yemek yediğimiz vakit üstüne **siniyi** koy, iskemlelik eder.” (s.144)

Sirke fiçisi (s.458)

---

³³⁷ Ocak: Ateş yakılan yer. (Ayverdi, “Ocak”, **a.g.e.**, s.943).

³³⁸ Peymâne: 1. İçki kadehi, özellikle şarap kadehi. 2. (teşmil yoluyla) Şarap. (Ayverdi, “Peymâne”, **a.g.e.**, s.993).

³³⁹ Sacayağı-Sacayak: Ateş üzerine konacak tencere, tava vb. kapların üstüne oturtulduğu, çember veya üçgen biçimindeki üç ayaklı demir âlet. (Ayverdi, “Sacayağı”, **a.g.e.**, s.1039).

³⁴⁰ Sefertası: Üst üste konulan ve sâbit durmalarını sağlayacak biçimde yapılmış bir sap yardımıyla kolayca taşınabilen yemek kapları takımı veya bu kaplardan her biri. (Ayverdi, “Sefertası”, **a.g.e.**, s.1075).

³⁴¹ Sini: Bakır, pirinç vb. mâdenden büyük yuvarlak tepsi. (Ayverdi, “Sini”, **a.g.e.**, s.1112).

Sofra³⁴² (s.66, 167, 446, 482, 571, 575, 601, 647, 648, 708, 791, 946, 989, 1215)

*“HACİVAT: Yemek sofrası bahçeye nâzır olan köşke alafranga bir surette kurulmuştu. Zannedersem hazmı teshîl³⁴³ için alafranga **sofralarda** meyveler bulundurmak âdet olduğundan, sofrada billûr kâsenin içinde dördü beşi bir kıyyelik şeftaliler duruyordu.” (s.791)*

Su destisi (s.498)

Su testisi (s.480, 1017, 1195)

Su dolabı³⁴⁴ kovası (s.1265)

Su dubası (s.382)

Su kovası (s.143)

*“KARAGÖZ: (...)Meşinden bir su kovası vardı, ne oldu?
KARAGÖZ’ÜN KARISI: Mutfaktır.” (s.141)*

Su küpü (s.271)

Sukabağı³⁴⁵ (s.1096)

Susak³⁴⁶ (s.117)

Sürâhi (s.505)

Süzgeç (s.730, 1118)

Şarap çanağı (s.211, 305)

Şarap şişesi (s.579)

³⁴² Sofra: 1.Üzerine yiyecekler, içecekler, tabak, kaşık, çatal vb. konularak çevresine oturulup yemek yenilecek şekilde düzenlenmiş masa, sini, yaygı vb. 2. (teşmil yoluyla) Yemek. (Ayverdi, “Sofra”, **a.g.e.**, s.1118).

³⁴³ Teshîl: Kolaylaştırma. (Ayverdi, “Teshîl”, **a.g.e.**, s.1244).

³⁴⁴ Su dolabı: Küçükleri elle, büyükleri at, katır vb. yardımıyla döndürülerek kuyudan su çıkarmakta kullanılan çark. (Ayverdi, “Su dolabı”, **a.g.e.**, s.1131).

³⁴⁵ Sukabağı: Çardaklarda yetiştirilen ve kurutulup içi boşaltıldıktan sonra su kabı olarak kullanılan, alt tarafı şişkin şişe biçiminde bir kabak çeşidi. (Ayverdi, “Sukabağı”, **a.g.e.**, s.1132).

³⁴⁶ Susak: Su kabağı veya ağaçtan oyulmak sûretiyle elde edilen maşrapa. (Ayverdi, “Susak”, **a.g.e.**, s.1136).

Şişe (s.65, 85, 117, 131, 141, 363, 368, 376, 377, 579, 600, 627, 647, 734, 747, 878, 879, 892, 977, 980, 1201)

Tabak (s.49, 109, 318, 437, 457, 505, 532, 566, 575, 680, 737, 783, 822, 930, 931, 962, 979, 1043, 1052, 1102, 1103, 1118, 1213, 1253)

Tahmis³⁴⁷ (s.1052)

Tahmis dibeği (s.1040)

Tencere (s.54, 85, 109, 112, 158, 164, 246, 251, 441, 458, 464, 578, 737, 738, 1117, 1118, 1122, 1123, 1124, 1215, 1238)

Metinlerden tencerelerin kalaylandığını, kalayı gitmiş tencerede pişen yemeği yemenin zehirlenme yaptığını öğreniyoruz.

*“KARAGÖZ: Bizim karı geçen gün evde yemek pişirdi, nasılsa tencere yıkamamış; sabaha kadar kediler tencereyi yalaya yalaya **kalayını gidermişler**.*

HACİVAT: Hiç tencerenin kalayı kedi yalamasıyla gider mi?

*KARAGÖZ: Gitmiş. Birkaç gün sonra o tencerede yemek pişirdik, **bakır çalmaz mı?***

HACİVAT: Sonra ne yaptınız?

*KARAGÖZ: Nasılsa kurtulduk. **Az kaldı ölüyorduk.**” (s.737)*

Tekne³⁴⁸ (s.75, 192, 196, 197, 200, 209, 210, 211, 212, 255, 538, 1248)

Teneke³⁴⁹ (s.177, 180, 338, 456, 707, 910, 1108, 1175, 1215, 1256)

*“HACİVAT: (...) İşte burdaki küpler -efendime söyleyim- yağmur suyundan doldurulur. Her biri, efendim, yirmi **teneke** su alır, efendim.” (s.177)*

*“KAYSERİLİ: Sana bir **teneke** de pamuk yağı gonderecem.” (s.180)*

³⁴⁷ Tahmis: Kahvenin kavrulup dövülerek veya çekilerek satıldığı yer, kuru kahveci. (Ayverdi, “Tahmis”, **a.g.e.**, s.1189).

³⁴⁸ Tekne: İçinde çeşitli şeyler yapılan, yekpâre taş veya tahtadan uzun geniş kap. (Ayverdi, “Tekne”, **a.g.e.**, s.1126).

³⁴⁹ Teneke: Bu maddeden yapılmış, yaklaşık 20 litre alan kap. (Ayverdi, “Teneke”, **a.g.e.**, s.1235).

Tepsi (s.80, 168, 480, 811, 1043, 1253, 1262)

Testi (s.141, 143, 202, 273, 434, 462, 467, 468, 469, 478, 480, 768, 984, 1007, 1017, 1029, 1093, 1195)

Toprak ibrik (s.700)

Toprak tencere (s.738)

Turşu bakracı (s.50)

Turşu fiçısı (s.166)

Turşu kâsesi (s.51)

Tülbent (s.1236)

“Şekerim var ezilecek

Tülbentlerden süzülecek

Bekletmeyin iki gözüm

Çok yerim var gezilecek” (s.1236)

Un torbası (s.966)

“KARAGÖZ: (İçeriden.) Abla! Şu un torbasını bana versen e!

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, un torbasını ne yapacaksın? Çoktan beri canım tatar böreği istiyor, un mu alacaksın?” (s.966)

Yağ fiçısı (s.102, 111, 1194)

Yemek dolabı (s.298)

Yemek sepeti (s.1119)

Yemek sofrası³⁵⁰ (s.1212, 1214)

Sofranın yere serilen bez olduğunu, temiz tutulmasının önemli olduğunu yapılan konuşmalardan da anlamaktayız.

*“HACİVAT: Ben gideyim **sofrayı** getireyim.*

KARAGÖZ: Yemeği burada mı yiyeceğiz?

³⁵⁰ Sofra: 1.Üzerine yiyecekler, içecekler, tabak, kaşık, çatal vb. konularak çevresine oturulup yemek yenilecek şekilde düzenlenmiş masa, sini, yaygı vb. (Ayverdi, “Sofra”, **a.g.e.**, s.1118).

HACİVAT: Evet efendim. (Gider.)

(İçeriden.) — Bana bak, kızım, şu yemek sofrasını ver!

HACİVAT'IN KIZI: Başüstüne efendim. Alınız!

HACİVAT: (Gelir, **yere sofrayı yayar** gibi yapar.) Ne güzel de **temiz yıkamışlar**.

KARAGÖZ: (Yere bakarak, hayretle.) Hani, ulan, **sofra**?

HACİVAT: Görmüyor musun, sakız gibi, **yerde serili**. Gideyim, çorbayı getireyim. (Gider.)” (s.1212)

“KARAGÖZ: (İçeriden.) Şu **yemek sofrasını** ver.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (İçeriden.) Ayol, bizde **sofra** ne gezer?

KARAGÖZ: (İçeriden.) Canım, işte ordan bir **bez parçası** ver.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: (İçeriden.) Sofrayı ne yapacaksın?

KARAGÖZ: (İçeriden.) Hacivat'a yemek yedireceğim.” (s.1214-1215)

Yemek takımları (s.236)

Yemek tencereleri (s.112)

“KARAGÖZ: Gelen giden yok. **Yemek tencereleri** boynunu bükmüş ateşin üstünde duruyor.” (s.112)

Yemiş çanağı (s.1035)

Yumurta tavaşı (s.966)

Zeytinyağı küpü (s.175)

5.2.4. Sofra Gelenek ve Görenekleri

Metinlerde yemek ikram edilirken “Ağzınıza layık” şeklinde karşıdaki kişi övülürken aynı zamanda yemeğin güzel olduğu ifade edilir.

“HACİVAT: Gel, Karagöz’üm, gel! Ben gideyim, kaymaklı ekmek kadayıfını getireyim. (...) Aman efendim, **ağzına lââyık!** Şu kaymaklara bakın, hâlis manda sütüyle yapılmış.” (s.1213)

Yemek yiyene ya da içecek içene “afiyet olsun” denilir.

“KARAGÖZ: Ömer Ağa bal şerbeti mi içiyor? **Afiyet olsun**, bana ne! “ (s.360)

“HACİVAT: Oh, **afiyet olsun**, Karagöz’üm!” (s.1200)

“KARAGÖZ: Daha bir şişeyi versen içeceğim, Sünbül... (içer.)

SÜNBÜL: **Afiyet olsun!**” (s.879)

İçki içerken de ilk yudumu alan kişi “Muhabbete” der, karşıdaki de “Şifa olsun.” der. (s.748, 750)

“ÇIRAK: (Doldurur, Bekri Mustafa’ya verir.) Buyurun efendim!

BEKRİ MUSTAFA: **Muhabbete!** (İçer.)

II. ÇELEBİ: **Şifâ olsun!**” (s.748)

“ÇIRAK: (Doldurur.) Buyurun! (Çelebi’ye verir.)

II. ÇELEBİ: (İçer.) **Muhabbete!**

BEKRİ MUSTAFA: **Şifâ olsun!**” (s.750)

Sofrada temizliğin önemli olduğu metinlerde şöyle geçmektedir:

“KARAGÖZ: Ben meraklıyım, bardağı yıkadın mı? Yıkamadınsa çalkala da öyle ver.

ZENNE: Yıkadım.” (s.65)

Yemek bitince el yıkamak için leğen ile ibrik getirilir. Yemeği yapan kişi için “pişiren eller dert görmesin” denilir.

“KAVUKLU: (...) Nasılsa yemekten kalktık. (...) El yıkamak için leğen ibrik getirdiler.” (s.947)

“... pişiren eller dert görmesin!” (s.1216)

Yemeklerin yer sofrasında yendiğini Hacivat’ın elindeki tabağı yere koymasından da anlayabilmekteyiz.

“HACİVAT: (Gelir ve tabağı yere kor gibi yaparak.)” (s.1213)

Metinlerde yemek odasının ortasına örtü olan sofraya serilip, üzerine dört ayaklı iskembe³⁵¹ konulup, üzerine sini konularak sofralar kurulur; sofraları üzerine kaşıklar, ekmekler ve havlular dizilir, etrafına oturulur. Yemeklerden ilkin çorba gelmektedir. Yemeğe başlamak için sofradaki en büyük ya da saygın kişinin ilk kaşığı alması beklenilir.

“HACİVAT: Efendim, yemek vakti gelip de yemek yedirecekleri zaman, evvel be-evvel yemek odasının ortasına bir şey sererler. Ne sererler, Karagözüm?

KARAGÖZ: Yemek odasının ortasına mı?

HACİVAT: Evet.

KARAGÖZ: Çamaşır sererler.

HACİVAT: Canım, ne münasebeti var?

KARAGÖZ: Sokakta yağmur, yağış olur, kurusun diyerekten.

*HACİVAT: Hayır efendim, **sofra** kurarlar..*

KARAGÖZ: Haa, sofraya kurarlar.

HACİVAT: Sofranın üstüne dört ayaklı ne korlar?

KARAGÖZ: Komşunun köpeğini korlar.

³⁵¹ İskembe: İskemle, arkalıksız sandalye. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.168); İskemle: Üzerine tepsi, sigara tablası, şamdan, vazo vb. şeyler konan ufak masa, sehpa. (Ayverdi, “İskemle”, **a.g.e.**, s.573).

HACİVAT: *Tuu, Allah müstahakkını versin, Karagözüm! Ne ağzı bozuk adamsın!... Efendim, işkembe korlar.*

KARAGÖZ: *İşkembe korlar.*

HACİVAT: **İşkembe** korlar. *İskembenin üstüne tekerlecik, yuvarlacık bir şey korlar. Ne korlar?*

KARAGÖZ: *Tekerlecik, yuvarlacık... korlar.*

HACİVAT: *Hayır efendim, sini korlar.*

KARAGÖZ: *Beni ne koşunlar, seni korlar.*

HACİVAT: *Efendim, **sini** korlar.*

KARAGÖZ: *Tepelerim vallahi, seni korlar.*

HACİVAT: *Canım, Karagözüm, sini korlar.*

KARAGÖZ: *Lâzımsa beni komazlar, seni korlar.*

HACİVAT: *Karagözüm, yani **tepsi** korlar.*

KARAGÖZ: *Ee, korlar.*

HACİVAT: *Onun etrafına -efendime söyleyim- **kaşıklar**, -efendime söyleyim- **ekmekler** ve **havlular** dizilir.*

KARAGÖZ: *Dizilir.*

HACİVAT: *Misafirler de **etrafına oturur.***

KARAGÖZ: *Oturur.*

HACİVAT: *Evvel be-evvel ortaya sıcacık, suluca bir şey korlar. Ne korlar bakayım?*

KARAGÖZ: *Sıcacık, suluca... sıcacık, suluca... Bildim, Hacivat!*

HACİVAT: *Ne korlar?*

KARAGÖZ: *Aksaray Hamamı'nı korlar.*

HACİVAT: *Hay Allah müstahakkını versin, Karagözüm! Hamam sofranın ortasına gelir mi?*

KARAGÖZ: *Ufaltırlar da, küçülür, öyle korlar.*

HACİVAT: *Değil efendim, önce **çorba** korlar. (...)*

KARAGÖZ: *Sıkarlar, sıkırlar, sıkırlar... Misafirler dişlerini sıkırlar.*

HACİVAT: *Canım, neden?*

KARAGÖZ: ***Birisi başlasın da, sonra biz başlayalım** diyerekten. (...)*

(s.167-169)

Karagöz oyunları metinlerinde oldukça zengin bir halk bilgisi kadrosu olduğu görülmektedir. Halk hekimliği hakkında kimi reçeteler öğrenilirken, halk matematiği ve devrin ölçü birimlerinin adlarının da çokça geçtiği görülmektedir. Halk takviminde, halkın alaturka saat kullandığı günlük konuşmalar içinde sıkça görülmektedir. Günümüzde kullanılmayan “bir çeyrek saat” ve “iki çift yirmi dört saat” ifadeleri geçmektedir. Düğün ve eğlenceler için Perşembe gününün tercih edildiği metinlerde pek çok farklı yerde geçmektedir. Halk hukuku ile ilgili hiçbir bilgi geçmez iken halk meteorolojisi ve ekonomisi hakkında terim kadrosu, devrin para birimleri ve maaş ödeme çeşitleri metinlerde yer almaktadır. Halk mutfağında yemek, yiyecek, içecek ve mutfak araç gereç adları geniş bir şekilde yer almaktadır. Temizlik, edep gibi sofraya gelenekleri metinlerde geçmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE HALK SANATLARI VE ZANAATLARI, İŞ HAYATI VE MESLEKLER

6.1. Halk Sanatları ve Zanaatları

Halk sanatları ve zanaatları ana başlığının altında, el işlemeciliği, el sanatları, halk müziği ve çalgıları, halk oyunları ve dansları alt başlıkları ile Karagöz metinlerindeki halk bilimi unsurlarını tespit ve tasnif etme çalışması yapılmıştır.

6.1.1. El İşlemeciliği

El işlemeciliğinde devrin elişlerinden bir kaçı ve ilgili malzeme adları geçmektedir.

Arûsek gergef (s.410, 430)

“ (...) *arûsek¹ gergefi alıp getirirler. Nansuk² tûlbendi çekip üç yaldızlı lehek kılaptanı türlü elvan³ ipekler ile bu benim arkamdaki köşkün resmini işler.*”
(s.410)

“*Arûsek gergefimin başında bir dal çevre işliyorken uyuya kalmışım...*”
(s.430)

¹ Arûsek: (eski kelime, anlam) Süslemecilikte kullanılan pembe ve yeşil hâreli bir çeşit sedef. (Ayverdi, “Arûsek”, a.g.e., s.70).

² Nansuk: İç çamaşırı ve işlemlerde kullanılan sık dokunmuş ince patiska. (Ayverdi, “Nansuk”, a.g.e., s.914).

³ Elvan: Renkler. (Ayverdi, “Elvan”, a.g.e., s.338).

Çevre⁴ (s.978)

“Kadın ninem sağ iken dokur idi **çevre**yle uçkur” (s.978)

Dal çevre (s.430)

“Arûsek gergefimin başında bir **dal çevre** işliyorken uyuya kalmışım.”
(s.430)

Gergef⁵ (s.410, 878, 1044)

“Şirin Hanım bin nâz ile emr edip: “— Kızlar, şu benim **gergefimi** getirin!” der demez cariyeler yer ile beraber temenna ederek her biri bir odaya giderler, **arûsek gergefi** alıp getirirler.” (s.410)

Nakış⁶ (s.423)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Yukarıki büyük odada çevre işliyor.

KARAGÖZ: Aferin, eşek **nakış** da öğrenmiş! Ha, gel bakalım buraya!”
(s.423)

Ferhad ile Şirin oyununda “Kumaş üzerine renkli iplikler, sırma veya simle el veya makinede yapılan işleme”⁷ olan nakışın ne kadar önemli olduğunu kızların nakış öğrenmesi için nakış ustası tutulmasından anlıyoruz.

⁴ Çevre: 1. Kadın ve erkek giyiminde, ev döşemesinde süs olarak kullanılan, eskiden çeyiz eşyası arasında bulunması şart sayılan, renkli nakışlarla, sırma, altın veya gümüşle işlenmiş dört köşe örtü. 2. Üstüne nakışlar basılmış, mendil, baş örtüsü vb. olarak kullanılan dört köşe tülbent, yemeni. (Ayverdi, “Çevre”, **a.g.e.**, s.227).

⁵ Gergef: Üzerine nakış işlenecek kumaşı sıkıştırıp germeye yarayan, tahtadan dört köşe ayaklı çerçeve. (Ayverdi, “Gergef”, **a.g.e.**, s.).

⁶ Nakış: Kumaş üzerine renkli iplikler, sırma veya simle el veya makinede yapılan işleme. (Ayverdi, “Nakış”, **a.g.e.**, s.910).

⁷ Ayverdi, “Nakış”, **a.g.e.**, s.910.

“*HACİVAT: Şirin Hanım’ı mektebe başlatırlar, hocaya verirler. Biraz zaman okuduktan sonra mektepten alıp nakış ustası tutup nakış öğrenir ve sair marifetler öğrenir.*” (s.410)

6.1.2. El Sanatları

“Duvar, tavan vb. yerlere süslemek maksadıyla yapılan şekil veya resim”⁸ olan *nakış* sanatıyla ilgili, *Ferhad ile Şirin* oyununda Karagöz ile Hacıavat arasındaki konuşmadan bilgi edinmekteyiz. Nakışın bir boyama olduğunu, nakkaşlarının pîrinin Behzâd olduğunu, köşk gibi yapıların içini süslemek için yapıldığını, boyalarının ezilerek hazırlandığını, iskele üzerine çalışma yapıldığını, mücevherli fırça ve boya çanağının sanatın malzemelerinden olduğunu, nakşedilen çiçeklerden bazılarının yasemin, karanfil, ıtrışahî, gül, sünbül, menekşe, şebboy olduğunu buradan öğreniyoruz.

“*HACİVAT: (...) Neccâr gelip temeller atılıp kurbanlar kesildi. Köşk bitmede olsun, kalıyor içinin bir nakış.*”

KARAGÖZ: Bu nakış ne oluyor?

HACİVAT: İçinin nakış, yani boyası.

KARAGÖZ: Boyaya nakış mı derler?

HACİVAT: Evet, bilâder. O zamanda nakkaşların⁹ pîri¹⁰ Behzâd¹¹ oğlu Ferhad. (...) Birinci kat yaseminler, ikinci kat karanfiller, üçüncü kat ıtrışahîler, dördüncü kat güller, beşinci kat sünbüller, altıncı kat menekşeler, yedinci kat şebboy çiçeği, gölgesini sağdan vereceğine soldan vermiş. (...) Ehl-i merak çocuk,

⁸ Nakış: Duvar, tavan vb. yerlere süslemek maksadıyla yapılan şekil veya resim. (Ayverdi, “Nakış”, **a.g.e.**, s. 910).

⁹ Nakkaş: Renkli resim ve tezyînat yapan sanatkâr, kitapları resimleyen, kap ve sayfalarını süsleyen, mimârî eserlerin tavan ve duvarlarını, çinileri, toprak kapları vb.lerini resim ve şekillerle bezeyen süsleme ustası. (Ayverdi, “Nakkaş”, **a.g.e.**, s.911).

¹⁰ Pir: Bir mesleğin kurucusu veya bir esnaf topluluğunun başı durumunda olan kimse. (Ayverdi, “Pir”, **a.g.e.**, s.996).

¹¹ Bihzâd: (ö.942/1535?) Heratlı’dır. Devrin meşhur minyatür sanatçılarından. Bkz. “Bihzâd”, **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, Türk diyanet Vakfı, İstanbul, 1992, s.147-149.

iskeleyi ayağının altına koyup, kırkkalem peştemal¹² belinde, mücevherli fırça elinde, altın boya çanağı yerde, ...” (s.410-411)

El sanatlarından nakıştan başka “heykel” ve “kalemkâr” geçmektedir.

Heykel (s.572, 768)

Kalemkâr¹³ (s.649)

“Deniz kenarında ebniyeler(...)mermer taştan sanatlı yapılmış, güzel kalemkâr işlenmiş...” (s.649)

6.1.3. Halk Müziği ve Çalgıları

Karagöz metinleri musiki hakkında bilgi edinmemiz için oldukça yüklü bir kaynak teşkil etmektedir. Halkın müziğe verdiği önemi ve sevgiyi buradan anlayabilmekteyiz. Metinlerde musiki ile ilgili terimler, çalgı isimleri, usûl adları ve oldukça fazla makam ismi geçmektedir.

Metinlerde geçen musiki ile ilgili terimler, ifadeler şunlardır:

Beste (s.71, 77, 100, 290, 349, 402, 403, 404, 405, 426, 532, 552, 643, 656, 757, 778, 781, 784, 892, 948, 963, 1086, 1115, 1141)

Beste-hânlık (s.892)

Cazband¹⁴ (s.1223)

Çalgı (s.280, 461, 884, 1223)

Fenn-i musikî (s.73, 892, 1000)

Gezinmek¹⁵ (s.402, 403, 404)

¹² Kırkkalem peştemal: Bir çeşit peştemal. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.410).

¹³ Kalemkâr: Duvar ve kubbelere fırça ile, mâdenî eşyâya çelik kalemle tezyînat yapan kimse. (Ayverdi, “Kalemkâr”, **a.g.e.**, s.509) Burada kalemkârın işlediği süs mânâsında kullanılmıştır.

¹⁴ Cazband: (ing. jazz-band) Zencilerin sazı örnek alınarak meydana getirilmiş olan ve yalnız dans havaları çalan bir çeşit orkestra. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1223).

Hanende¹⁶ (s.223)

İncesaz¹⁷ (s.1081)

Kara Batak¹⁸ (s.404)

Köçek Ağırılama¹⁹ (s.847)

Köçek havası²⁰ (s.149, 645)

Köçek (Şarkı) (s.932, 933, 935)

Köçekçe²¹ (s.754)

Külhan semâîsi²² (s.1192)

Mehterhâne²³ (s.611)

Meşk (s.288, 289, 405, 899)

Meşk etmek (s.405)

Metinde meşk etmeyi uyguladılar da. Hacivat okur, ardından Karagöz'e okutturur.

*“HACİVAT: Bilâder, “Sûzinâk”ten bir şarkı vardır, onu **meşk edelim**. Evvelâ ben söyleyeyim de sen dinle (...) Haydi, Karagöz, söyle bakalım! (...)” (s.405)*

Meşkhâne²⁴ (s.610)

Miyanhâne²⁵ (s.323)

Mûsikî (s.401, 402, 808, 952, 989, 1065, 1186)

¹⁵ Gezinmek: (mûsikî) Belli bir makâmın nağmeleri üzerinde kısa bir taksim yapmak veya bu tarzda terennüm etmek. (Ayverdi, “Gezinmek”, **a.g.e.**, s.418).

¹⁶ Hânende: Şarkı okuyan kimse, şarkıcı, okuyucu. (Ayverdi, “Hânende”, **a.g.e.**, s.469).

¹⁷ İncesaz: Okuyuculardan ve keman, ut, tambur, ney, kemençe, kânun, dâire gibi sazlardan oluşan, fasıl yapan mûsikî topluluğu. (Ayverdi, “İncesaz”, **a.g.e.**, s.561).

¹⁸ Karabatak: Mûsikîmizde bâzı bölümleri belirli sazlar tarafından çalınmak için bestelenmiş peşrev ve saz semâîsi formunda saz eseri. (Ayverdi, “Karabatak”, **a.g.e.**, s.625).

¹⁹ Ağırılama: Gelin veya güvey karşılanırken çalınan bir oyun havası. (Ayverdi, “Ağırılama”, **a.g.e.**, s.17).

²⁰ Köçek havası: (mûsikî) Zurna ile çalınan, çok oynak oyun havası. (Ayverdi, “Köçek”, **a.g.e.**, s.700).

²¹ Köçekçe: (mûsikî) Mûsikîmizde, köçek denilen kimselerin oyun ve raksı için raksın seyrine uygun usûllerle bestelenmiş kıvrak saz eseri veya sözlü eser. (Ayverdi, “Köçekçe”, **a.g.e.**, s.701).

²² İncelediğim kaynaklarda böyle bir terime rastlayamadık. Muhtemelen nükte amaçlı söylenilmiştir.

²³ Mehterhâne: 1. Kös, davul, zurna, nakkâre, nefir, zil ve borularla kendine has bir mûsikî icrâ eden Osmanlı askerî mızıkâ takımı, mehter. 2. Askerî mızıkâ takımı için ayrılan yer. 3. (argo) Cezâ evi, hapishâne. (Ayverdi, “Mehterhâne”, **a.g.e.**, s.789).

²⁴ Meşkhâne: Mûsikî meşkedilen, mûsikî öğretilen yer. (Ayverdi, “Meşkhâne”, **a.g.e.**, s.809).

²⁵ Meyanhâne-Miyanhâne: Mûsikîmizde besteli eserlerin daha çok tiz seslerde dolaşılan, geçkiler yapılan, sonra mülâzime, nakarat veya terennüme geçilen orta hânesi, meyan, miyan. (Ayverdi, “Meyanhâne”, **a.g.e.**, s.816).

Mûsikî-şinâs²⁶ (s.402)

Nağme-sâz²⁷ (s.892)

Nîm-devir²⁸ (s.403)

Opera (s.380)

Perde dikmek (s.403)

Pesçe (söylemek) (s.403)

Peşrev²⁹ (s.152, 600)

Polka³⁰ (s.113)

Saz semâîsi (s.645, 943)

Sazcılık³¹ (s.971)

*“Benim gibi bir garip Çingene’ye lâyük mıdır
Küşterî meydanında **sazcılık** etmek de güç” (s.971)*

Şarkı³²

Tiz gezinmek (s.404)

*“HACİVAT: Haydi, Karagöz, başla **gezinmeğe**!*

KARAGÖZ: (Ağzıyla taksim eder.) Hey, hey! -

*HACİVAT: Aman Karagöz, **dik**!*

KARAGÖZ: Hacivat, bir yerim mi söküldü?

*HACİVAT: Değil, efendim! **Perde dik**.*

KARAGÖZ: Beni sana yorgancı kalfası diye kim söyledi?

²⁶ Mûsikîşinâs: Mûsikîyi bilen, mûsikîyle uğraşan kimse. (Ayverdi, “Mûsikîşinâs”, **a.g.e.**, s.855).

²⁷ Nağme-sâz: Nağme yapan. (Ayverdi, “Nağme”, **a.g.e.**, s.908).

²⁸ Nîm: Mûsikîmizde usûl isimlerinin başına geldiğinde o usûlün yarısına eşit bir usûlü gösterir. (Ayverdi, “Nîm”, **a.g.e.**, s.934); Devir: Klasik Türk mûsikîsinde bir eserin her ölçüsüne verilen isim. (Ayverdi, “Devir”, **a.g.e.**, s.277).

²⁹ Peşrev: (mûsikî) Çoğunlukla fasılların başında çalınan dört hâneli saz eseri. (Ayverdi, “Peşrev”, **a.g.e.**, s.992).

³⁰ Polka: 1.On dokuzuncu yüzyıl ortalarında bütün Avrupa’ya yayılan bir Polonya dansı. 2. Bu dansın müziği (Ayverdi, “Polka”, **a.g.e.**, s.1001).

³¹ Sazcı: 1.Saz çalan kimse, çalgıcı, sâzende. 2.Saz yapan veya saz satan kimse. (Ayverdi, “Sazcı”, **a.g.e.**, s.1070).

³² Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.; Şarkı: Mûsikîmizde çok kullanılmış olan, aşk, ayrılık, eğlence, içki vb. duygular üzerine küçük usûllerle bestelenmiş, ara nağmesi ve nakarâtı bulunan parça. (Ayverdi, “Şarkı”, **a.g.e.**, s.1155).

HACİVAT: Biraz daha peşçe.

KARAGÖZ: Hey, hey! .

HACİVAT: Biraz daha peşçe.” (s.403)

“HACİVAT: (Gülerek.) Ha ha ha ha! Ne tuhafsin, Karagöz! Bir parça tîz gezin de “Evc-ârâ”yı bul.” (s.404)

Taksim³³ (s.1149)

“HACİVAT: Vay Karagöz, zurna! (...)Bir taksim et. (...) Zurna ile bir taksim çık.” (s.1149)

Tegannî³⁴ (s.48, 73, 74, 126, 162, 286, 289, 324, 402, 403, 489, 505, 531, 532, 557, 608, 861, 892, 953, 1000, 1065, 1090, 1146)

Türkü³⁵ (s.107, 122, 134, 173, 178, 179, 195, 230, 231, 339, 375, 423, 498, 506, 514, 519, 828, 830, 833,835, 842, 845, 986, 1035, 1168)

“KARAGÖZ: Sen güzel güzel türküler söylüyordun, benim de hoşuma gitti, başladım sıçramaya.” (s.173)

Usûl ü âheng (s.943)

Usûl-bend³⁶ (s.402)

Metinlerde geçen çalgı ve âlet adları şunlardır:

Çâlpâre, Çalpara³⁷ (s.601, 989)

³³ Taksim: (mûsikî) Alaturka musikîde faslın başında ve ortasında, önceden yazılmış bir notaya bağlı olmaksızın, içe doğduğu gibi çalınan parça. (Ayverdi, “Taksim”, **a.g.e.**, s.1195).

³⁴ Tagannî-Tegannî: Nağme ile söyleme, şarkı söyleme. (Ayverdi, “Tagannî”, **a.g.e.**, s.1186) Karagöz metinlerde parantez içlerinde hareket açıklaması olarak geçmektedir.

³⁵ Türkü: 1. Çoğunlukla dörder mısralı bentlerden oluşan, 11’li hece vezniyle düzenlenen ve kendine mahsus bir beste ile okunan halk edebiyâtı nazım şekli. 2. Halk mûsikîsinin, güftesi halk şiiri olan ve halk ezgileriyle bestelenmiş çok yaygın bir formu. (Ayverdi, “Türkü”, **a.g.e.**, s.).

³⁶ Usûl-bend: Besteci. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.402).

Çanga³⁸ (s.989)

Çingene çalgısı (s.944)

Daire³⁹ (s.409, 1049)

Davul (s.75, 107, 461, 577, 609, 671, 672, 690, 825, 1081, 1218, 1234, 1235)

Def (s.60)

Dümbelek (s.60, 138, 1054, 1075, 1097, 1153)

Kemân (s.237, 908, 917, 980, 989, 999)

Kemane⁴⁰ (s.223)

Mızıka (s.223)

Ney (s.989)

Saz (s.544, 549, 672, 786, 884, 963, 965, 972, 973, 979, 983)

“KARAGÖZ: (...) Efendim, elimdeki **saz**.

I. ARNAVUT: Ver de tim tim yapayım.

KARAGÖZ: **Burguları** yok.

I. ARNAVUT: Burgusuz olsun, mori!

KARAGÖZ: **Telleri** kopmuş.

I. ARNAVUT: Telsiz olsun, mori!” (s.549)

“(...)Anlayana sivrisinek **saz**, anlamayana davul zurna az (...) ” (s.672)

“KARAGÖZ: Seninki, kırkıktan sonra **saz** çalmak değil, yetmişinden sonra azmak.” (s.786)

³⁷ Çalpara-Çalpâre: Raks sırasında ritm unsuru olarak kullanılan ve avuçlara geçirilerek çalınan kastanyete benzer âlet, şakşak. (Ayverdi, “Çalpara”, **a.g.e.**, s.210).

³⁸ Çanga: “Çeng” sözünün bozulmuş biçimi olabilir. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.989); Çeng: Harba benzeyen bir çeşit telli çalgı. (Ayverdi, “Çeng”, **a.g.e.**, s.224).

³⁹ Dâire: (mûsikî) Def. (Ayverdi, “Dâire”, **a.g.e.**, s.248).

⁴⁰ Kemâne: Su kabağının yuvarlak bölümünden alınmış ve deriyle kaplanmış tekne denen bir kısımla buna eklenmiş burgulu bir saptan ibâret olan, diz üzerinde dikey olarak tutulup çalınan halk mûsikîsi çalgısı. (Türk yaylı çalgılarının en eskisi ıklığın bugün Anadolu’da kullanılan şeklidir, kabak kemâne de denir.) (Ayverdi, “Kemâne”, **a.g.e.**, s.653).

“*HACİVAT: Bazı kahvehânelerde âşıkların saz çaldığını işitmedin mi*”
(s.963)

Tambura⁴¹ (s.223)

Tanbûr⁴² (s.989)

Tef (s.60, 256, 807, 929, 1054, 1075, 1097, 1127)

Zil⁴³ (s.690, 883, 884)

“*HARAMÎ: Bana bak hanım, sen hiç merak etme, senin kılına hatâ gelmez. Yalnız, bizim senden bir ricamız var.*

KASIM BEY'İN KARISI: Ne gibi:

HARAMÎ: Şu parmağına zilleri takacaksın.

KASIM BEY'İN KARISI: Eee?

HARAMÎ: Bize şurda bir göbek atacaksın.” (s.883)

“*HARAMÎ: (...) sazlar bu tarafa gelsin, haydi bakalım sen şu zilleri parmağına tak hanım!” (s.884)*

“*HARAMÎ: Yaparsın, yaparsın!.. Haydi bakalım, sazlar çalınsın, ziller çalınsın, göbekler atılsın, kuzular dönsün, şaraplar gelsin.” (s.884)*

Zurna (s.150, 151, 152, 153, 577, 609, 672, 734, 751, 752, 825, 1081, 1149, 1150, 1151)

Karagöz metinlerinde geçen usûl adları şunlardır:

Beste-i Çenber⁴⁴ (s.77)

⁴¹ Tambura-Tanbura: Halk mûsikîmizde kullanılan bağlama, bulgari, çöğür, cura vb. telli ve mızraplı sazların ortak adı. (Ayverdi, “Tambura”, **a.g.e.**, s.1198).

⁴² Tambur- Tanbur: Klasik mûsikîmizin başlıca çalgılarından biri olan, yay ve mızrapla çalınan, ince uzun sapı perdeli, yuvarlak karınlı, telli çalgı. (Ayverdi, “Tambur”, **a.g.e.**, s.1198).

⁴³ Zil: Teflerin kenarına takılan veya köçeklerin parmaklarına takarak oynadıkları, birbirine çarpıp sûretiyle ses çıkaran mâdenî pullara verilen isim. (Ayverdi, “Zil”, **a.g.e.**, s.1390).

Çifte-Düyek⁴⁵ (s.404)

Düm-tek⁴⁶ (s.402)

Leylî⁴⁷ (s.402)

Nev-zemin⁴⁸ (s.402)

Türk Aksağı⁴⁹ (s.402)

Zencîr⁵⁰ (s.404)

Ferhad ile Şirin oyununun muhâveresinde musiki ile ilgili terimler sıralanmıştır. Hacivat Karagöz’e ard arda terimleri sorar. Örneğin Hacivat Düm tek/Leylî’nin kısımlarını sayar.⁵¹

HACİVAT: Düm-tek, yani Arapça Leylî. (...) Değil, efendim! Arapça Leylî birkaç kısımdır: “Mısrî” var, “İskenderûnî” var, “Halebî” var, “Bağdâdî” var, “Trablusşâmî” var. (s.402)

“HACİVAT: Değil a canım, “Sabâ” dan başlayıp tiz “Segah” a vararak “Nevâ-yi Kürdî”yi bulup “Makam-ı Araban” a inivermeli.” (s.405)

Karagöz metinlerinde makam adları oldukça çok sayıda geçmektedir. Kimi makam adları metin içinde konuşmalarda geçmekle birlikte; metinlerdeki çoğu makam adı, oyun içinde okunan türkülerin şarkıların başlarında parantez içinde hangi

⁴⁴ Çember-Çenber: Mûsikîmizde yirmi dört zamanlı ve on dört vuruşlu, donanımdan sonra 24/4 şeklinde yazılıp gösterilen büyük bir usûl. (Ayverdi, “Çember”, **a.g.e.**, s.223).

⁴⁵ Düyek: Mûsikîmizde bilhassa ilâhîlerde ve şarkılarda kullanılan sekiz zamanlı, beş vuruşlu ve donanımdan sonra 8/8 şeklinde yazılıp gösterilen çok eski, güzel, çok tutulmuş bir küçük usûl. (Ayverdi, “Düyek”, **a.g.e.**, s.317).

⁴⁶ Dümtek: Mûsikîmizde usûl, tempo. (Ayverdi, “Dümtek”, **a.g.e.**, s.312).

⁴⁷ Leylî: Düm-tek’in Arapça karşılığı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.402).

⁴⁸ Nev-zemin: Yeni tarz, yeni bir tarz ve üslûpta olan. (Ayverdi, “Nev”, **a.g.e.**, s.928).

⁴⁹ Türk Aksağı: Klâsik Türk müziğinde 5 süreli küçük usûl. (“Türk Aksağı”, <http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-sozlugu> (çevrimiçi), Şubat 2019).

⁵⁰ Zincir-Zencir: (mûsikî) Mûsikîmizde beş büyük usûlden 16 zamanlı çifte düyek, 20 zamanlı fahte, 24 zamanlı çember, 28 zamanlı devr-i kebir ve 32 zamanlı berefşan usûlünden meydana gelen, 120 zamanlı, donanımdan sonra 120/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir birleşik büyük usûl. (Ayverdi, “Zincir”, **a.g.e.**, s.1390).

⁵¹ Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.402-405.

makamda okunduklarını belirtmek amaçlı yer almıştır. Karagöz metinlerinde geçen makam adları şunlardır:

Acem Aşîrân⁵² (s.480, 899)
Acem Kürdî (s.405, 564, 902)
Aksak Semâî⁵³ (s.402)
Araban⁵⁴ (s.405)
Beste İsfahan (s.426)
Beste Râst (s.1115)
Beste-nigâr (s.151, 404)
Bûselik⁵⁵ (s.285)
Bûselik Semâî (s.399)
Çârgâh⁵⁶ (s.404)
Devr-i Revân⁵⁷ (s.404)
Dilkeş-Hâverân⁵⁸ (s.405)
Dügâh⁵⁹ (s.237, 446, 908, 917, 957)
Düm-tek⁶⁰ (s.402)
Evc-mâye⁶¹ (s.339)
Garip⁶² (s.968)

⁵² Acem aşîrân: Mûsikîmizde çârgâh makâmının acem aşîrân perdesindeki şeddi olan makam. (Ayverdi, “Acem aşîrân”, **a.g.e.**, s.5).

⁵³ Aksak Semâî: Mûsikîmizde kullanılan on zamanlı, altı vuruşlu, donanımdan sonra 10/8 şeklinde yazılıp gösterilen bir küçük usûl. (Ayverdi, “Aksak”, **a.g.e.**, s.32).

⁵⁴ Araban: Mûsikîmizde zengûle makâmının nevâ perdesindeki şeddi olan makam. (Ayverdi, “Araban”, **a.g.e.**, s.61).

⁵⁵ Bûselik: Mûsikîmizde bûselik beşlisiyle hüseyînîde hicaz dörtlüsü veya kürdî dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen ve dügâh (la) perdesinde karar kılan basit makam. (Ayverdi, “Bûselik”, **a.g.e.**, s.174).

⁵⁶ Çârgâh: Mûsikîmizde çârgâh beşlisiyle çârgâh dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen ve kaba çârgâh perdesinde karar kılan basit makam. (Ayverdi, “Çârgâh”, **a.g.e.**, s.213).

⁵⁷ Devr-i Revân: Mûsikîmizde bir küçük usul. (Ayverdi, “Devir”, **a.g.e.**, s.277).

⁵⁸ Dilkeşhâveran: Mûsikîmizde hüseyînî makâmı dizisine ırak perdesinde segâh dörtlüsünün veya ırak makâmı dizisinin bir kısmının (meselâ pest dörtlüsünün) eklenmesinden meydana gelen, ırak perdesinde karar kılan, beş asırlık veya daha eski en güzel birleşik makamlardan biri. (Ayverdi, “Dilkeşhâveran”, **a.g.e.**, s.286).

⁵⁹ Dügâh: Mûsikîmizde sabâ makâmı ile zengûle dizisinden birkaç sesin birleşmesiyle meydana gelen ve dügâh perdesinde karar kılan birleşik makam. (Ayverdi, “Dügâh”, **a.g.e.**, s.311).

⁶⁰ Dümtek: Mûsikîmizde usûl, tempo. (Ayverdi, “Dümtek”, **a.g.e.**, s.312).

⁶¹ Evc mâye: Mûsikîmizde dört asırlık bir birleşik makam. (Ayverdi, “Evc mâye”, **a.g.e.**, s.360).

Ferahnâk⁶³ (s.80, 81, 404, 705, 918)
Ferahnâk Semâî (s.1063)
Hicâz (s.89, 255, 278, 406, 540, 614, 646, 666, 752, 896, 928, 943, 961, 1004, 1052, 1100, 1105, 1106, 1120, 1172)
Hicâz⁶⁴ (s.971, 974)
Hicâz faslı (s.1167)
Hicâzkâr⁶⁵ (s.132, 274, 276, 568, 965, 1138)
Hisar-Bûselik⁶⁶ (s.404)
Hüseynî⁶⁷ (s.144, 225, 446, 568, 618, 665, 1134)
Hüseynî Aşîrân (s.60, 404, 747, 1071)
Hüseynî Zemzeme (s.423, 1051)
Hüzâm⁶⁸ (s.52, 345, 347, 404, 665, 673, 674, 678, 697, 793)
Hüzâm Semâî (s.859)
İsfahan⁶⁹ (s.404)
İsfahan (s.61, 331, 766, 978, 1128, 1165)
İsfahan (s.71, 77, 781, 426, 621)
İsfahânî perde (s.1116)
Karcığâr⁷⁰ (s.749, 884, 982)
Mâhûr⁷¹ (s.405, 412)

⁶² Garip: İsmi Âşık Garip'ten alan bir halk müziği makamı. ("Garip", <http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-sozlugu> (çevrimiçi), Şubat 2019).

⁶³ Ferahnâk: Mûsikîmizde nevâda ve düğâhta rast beşlisi, ferahnâk beşlisi ve nim-hicazda hicaz dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen ve ırak perdesinde karar kılan bir birleşik makâm. (Ayverdi, "Ferahnâk", **a.g.e.**, s.376).

⁶⁴ Hicaz: Mûsikîmizde hicaz dörtlüsü ve rast beşlisinin birleşmesinden meydana gelen ve düğâh perdesinde karar kılan, çok yaygın basit makamlardan biri. (Ayverdi, "Hicaz", **a.g.e.**, s.505).

⁶⁵ Hicazkâr: Mûsikîmizin en güzel makamlarından biri olan, üç veya dört asırlık bir şed makam. (Ayverdi, "Hicazkâr", **a.g.e.**, s.505).

⁶⁶ Hisar bûselik: Mûsikîmizde hisar makâmının dizisine bûselik dizisi eklenerek yapılan bir birleşik makam. (Ayverdi, "Hisar bûselik", **a.g.e.**, s.510).

⁶⁷ Hüseynî: Mûsikîmizin geçmişi altı asır öncesine dayanan en eski basit makamlarından biri. (Ayverdi, "Hüseynî", **a.g.e.**, s.524).

⁶⁸ Hüzam: Mûsikîmizin, hüzam beşlisiyle segâh dörtlüsünden meydana gelen, inici ve çıkıcı seyir tâkip edip segâh perdesinde karar kılan en eski birleşik makamlarından biri. (Ayverdi, "Hüzam", **a.g.e.**, s.525).

⁶⁹ İsfahan: Mûsikîmizin, XIII. yüzyılda meydana getirilen en eski birleşik makamlarından biri. (Ayverdi, "İsfahan", **a.g.e.**, s.527); İsfahan: İsfahan'dan gelen tömbeki tütünü. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.404).

⁷⁰ Karcığâr: Mûsikîmizde dizisi uşşak dörtlüsüne hicaz beşlisi eklenmek sûretiyle teşkil edilen, inici-çıkıcı veya daha çok inici olarak seyreden, düğâh perdesinde karar kılan basit makamlardan biri. (Ayverdi, "Karcığâr", **a.g.e.**, s.628).

Muhayyer⁷² (s.503, 666)
Muhayyer Sünbüle (s.405)
Müsteâr⁷³ (s.227, 405)
Müsteâr Semâî (s.891)
Nevâ⁷⁴ (s.403, 404)
Nevâ-yi Kürdî (s.405)
Nevâ-yi Tatar (s.404)
Nev-eser⁷⁵ (s.404)
Nihâvend⁷⁶ (s.63, 97, 201, 229, 343, 403, 484, 624, 725, 774, 865, 877, 903, 959, 999, 1130)
Rast⁷⁷ (s.58, 221, 267, 269, 285, 403, 529, 633, 649, 717, 719, 752, 771, 918, 1041, 1089, 1115)
Râst Semaî (s.285, 1041, 1089)
Râst (s.221, 267, 269)
Rehâvî⁷⁸ (s.285)
Sabâ⁷⁹ (s.253, 285, 404, 405, 413, 446, 491, 905, 906, 924, 926, 957)
Segâh⁸⁰ (s.404, 405)

-
- ⁷¹ Mâhur: İnci bir seyir tâkip eden, çargâh makâmının rast perdesi üzerindeki şeddi olan en eski makamlardan biri. (Ayverdi, “Mâhur”, **a.g.e.**, s.760).
- ⁷² Muhayyer: Mûsikîmizde hüseyî beşlisinin tizi ve uşşak dörtlüsünden meydana gelen, inci bir seyir tâkip edip düğâh perdesinde (la) karar kılan, en eski ve en çok kullanılan basit makamlardan biri. (Ayverdi, “Muhayyer”, **a.g.e.**, s.844).
- ⁷³ Müsteâr: Mûsikîmizde segâh makâmına çok benzeyen, müstear dörtlüsü denilen segâh perdesi üzerindeki uşşak dörtlüsü kullanıldığı için segâhtan ayrılan, segâh perdesinde karar kılan, iki buçuk - üç asırlık bir birleşik makam. (Ayverdi, “Müsteâr”, **a.g.e.**, s.889).
- ⁷⁴ Nevâ: Mûsikîmizde uşşak dörtlüsüne rast beşlisi ilâvesiyle meydana gelen basit makam. (Ayverdi, “Nevâ”, **a.g.e.**, s.928).
- ⁷⁵ Neveser: Mûsikîmizde İsmâil Dede Efendi tarafından nikriz beşlisine hicaz dörtlüsü ilâvesiyle yapılmış bir birleşik makam. (Ayverdi, “Neveser”, **a.g.e.**, s.929).
- ⁷⁶ Nihâvent: Mûsikîmin en eski makamlarından biri olan bir şed makam. (Ayverdi, “Nihâvent”, **a.g.e.**, s.933).
- ⁷⁷ Rast: Mûsikîmizde rast beşlisi ve rast dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen, rast (sol) perdesinde karar kılan en eski ve basit makamlardan biri. (Ayverdi, “Rast”, **a.g.e.**, s.1015).
- ⁷⁸ Rehâvî: 1. Mûsikîmin birleşik makamlarından biri. 2. Bir çeşit küçük çalgı. (Ayverdi, “Rehâvî”, **a.g.e.**, s.1019).
- ⁷⁹ Sabâ: Mûsikîmizde çargâh perdesindeki zirgüleli hicaz dizisiyle sabâ dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen, düğâh (la) perdesinde karar kılan birleşik makam. (Ayverdi, “Sabâ”, **a.g.e.**, s.1037).
- ⁸⁰ Segâh: Mûsikîmizde segâh beşlisiyle hicaz dörtlüsünün birleşmesinden meydana gelen ve segâh perdesinde karar kılan en eski ve beğenilerek kullanılan bir birleşik makam. (Ayverdi, “Segâh”, **a.g.e.**, s.1075).

Segâh Semâî (s.1126)

Semâî⁸¹ (s.47, 71, 76, 77, 103, 127, 128, 136, 137, 161, 201, 215, 237, 248, 263, 285, 299, 323, 353, 388, 399, 435, 473, 503, 529, 555, 607, 633, 645, 651, 653, 661, 681, 698, 705, 735, 761, 807, 814, 818, 859, 891, 943, 951, 999, 1041, 1046, 1063, 1089, 1126)

Semâînin metinler içinde konuşmalar arasında geçtiği sayfa numaraları ise şunlardır: s.164, 402, 532, 968, 976, 1192, 1196.

“HACİVAT: Karagözüm, öyle değil. Yani bendeniz şuraya gelirken, güzel güzel **semâî** okuyaraktan geldim.” (s.164)

“HACİVAT: Değil birader! “Yürük Beste”, “Aksak **Semâî**” bilir misin?” (s.402)

“HACİVAT: Ne çare, bilâder, elimde değil! Bende-hânede otururken zât-ı âlîiniz hâtırına hutûr eder etmez küşâd-ı bâb edip devlet-hânenizin pîşgâhına gelir, beste, **semâî**, gazel tegannî etmeğe başlarım.(...)” (s.532)

KARAGÖZ: Gazinoda araba mı koşturalım?

ÂŞIK HAŞAN: Değil, a canım! Bir **semâî** çıkalım.” (s.968)

“KAYSERİLİ: Sana bir **semâî** söyleyim.” (s. 976)

“KARAGÖZ: Ulan, herkesi kendin gibi eşek mi sanıyorsun? Bunda anlamıyacak ne var? Bu, adamakıllı külhan **semâî**si.” (s.1192)

“KARAGÖZ: Nasıl ufak, baba!.. Bu adetâ elli beş ayak hovarda **semâî**si gibi bir şey.” (s.1196)

⁸¹ Semâî: (mûsikî) Mûsikîmizde üç zamanlı, üç vuruşlu ve donanımdan sonra 3/4 şeklinde gösterilip yazılan basit usûl. 2. (mûsikî) Bu usûlle veya aksak semâî ve yürük semâî usûlleriyle bestelenmiş eser formu. 3. (edebiyat) 4+4 hece vezniyle söylenmiş kıtalardan meydana gelen halk şiiri ve bestesi. (Ayverdi, “Semâî”, **a.g.e.**, s.1081).

Semâî Beyâtî (s.323)
Semaî Ferahnak (s.1063)
Semâî Hüzâm (s.859)
Semaî Muhayyer (s.299)
Semâî Müsteâr (s.891)
Semâî Nihâvend (.999)
Semâî Râst (s.285, 1041, 1089)
Semâî Segâh (s.1126)
Semâî Tahir Bûselik (s.399)
Semâî Uşşâk (s.435)
Semâî Yegâh (s.951)
Semâî Yörük (s.818)
Suzidil⁸² (s.223, 666)
Sûzinâk⁸³ (s.95, 223, 290, 405, 490, 918, 1079, 1123, 1127)
Şarkı Acem Aşîrân (s.899)
Şarkı Acem Kürdî (s.902)
Şarkı Dügâh (s.237, 908, 917)
Şarkı Evc-mâye (s.339)
Şarkı Gülizâr (s.427)
Şarkı Hicâz (s.255, 278, 406, 896, 928, 943, 961, 1004, 1052, 1105, 1106, 1120, 1172)
Şarkı Hicâzkâr (s.274, 276, 965, 1138)
Şarkı Hüseyinî (s.225, 1134)
Şarkı Hüseyinî Zemzeme (s.1051)
Şarkı Hüzâm (s.345, 347)
Şarkı İsfahan (s.331, 978, 1128, 1165)
Şarkı Karcığar (s.884)

⁸² Sûzidil: XVIII. yüzyılın sonlarında Abdülhalim Ağa tarafından düzenlenen zengüle makâmının aşîran perdesi (mî) üzerindeki şeddi. (Ayverdi, “Sûzidil”, **a.g.e.**, s.1137).

⁸³ Sûzinak: XVIII. yüzyılın sonlarında tahminen Vardakosta Ahmed Ağa tarafından düzenlenen, o günden bugüne sevilerek çokça kullanılan, rast beşlisiyle hicaz dörtlüsünün birbirine eklenmesinden meydana gelen ve rast perdesinde (sol) karar kılan basit makam. (Ayverdi, “Sûzinak”, **a.g.e.**, s.1137).

Şarkı Köçek (s.932, 933, 935)
Şarkı Mâhûr (s.412)
Şarkı Müsteâr (s.227)
Şarkı Nihâvend (s.229, 343, 865, 877, 903, 959, 1130)
Şarkı Râst (s.221, 267, 269)
Şarkı Sabâ (s.253, 905, 906, 924, 926)
Şarkı Sûznâk (s.290, 1079, 1123, 1127)
Şarkı Şehnâz (s.910)
Şarkı Uşşâk (s.816, 1046, 1049, 1109)
Şehnâz⁸⁴ (s.54, 558, 576, 628, 654, 694, 727, 746, 910)
Şevk-âver⁸⁵ (s.405)
Tahir Bûselik Semâî⁸⁶ (s.399)
Tarz-ı cedîd⁸⁷ (s.405)

“HACİVAT: Değil a canım! Bestelerden bir şey vardır, bakayım: “Tarz-ı cedîd” ile “Şevk-âver”.” “Nevâ-yi Kürdî” (s.405)

Uşşak⁸⁸ (s.76, 77, 85, 92, 103, 136, 607, 816, 988, 1046, 1049, 1109)
Uşşak Semâî (s.435)
Uşşâkı handân (s.1192)
Yegâh⁸⁹ (s.681)
Yegâh Semâî (s.951)
Yürük⁹⁰ Beste (s.402)
Yürük Semâî⁹¹-Nihâvend (s.999)

⁸⁴ Şehnâz: Mûsikîmizin en eski birleşik makamlarından biri. (Ayverdi, “Şehnâz”, **a.g.e.**, s.1161).

⁸⁵ Şevkâver: Mûsikîmizin birleşik makamlarından biri. (Ayverdi, “Şevkâver”, **a.g.e.**, s.1167).

⁸⁶ Tâhir bûselik: Mûsikîmizde XVIII. yüzyılın sonlarına doğru III. Selim devrinde Mehmed Ağa tarafından düzenlenen bir birleşik makam. (Ayverdi, “Tâhir bûselik”, **a.g.e.**, s.1188).

⁸⁷ Tarz-ı cedîd : Klâsik Türk müziğinde kullanılan birleşik makam. (“Tarz-ı cedîd”, <http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-sozlugu>, (çevrimiçi), Şubat 2019).

⁸⁸ Uşşak: Mûsikîmizde uşşak dörtlüsüne bûselik beşlisi ilâvesiyle meydana gelen ve düğâh (la) perdesinde karar kılan basit makam. (Ayverdi, “Uşşak”, **a.g.e.**, s.1288).

⁸⁹ Yegâh: Mûsikîmizde yegâh perdesinde karar kılan birleşik makam. (Ayverdi, “Yegâh”, **a.g.e.**, s.1347).

⁹⁰ Yürük: Hızlı giden, çabuk yürüyen, yüğrük. (Ayverdi, “Yürük”, **a.g.e.**, s.1370).

Yörük (s.128)

Yörük Semâî (s.814, 818)

Metinlerde yer yer musiki makam adları geçmektedir. Bununla birlikte yoğun bir şekilde makam adlarının geçtiği yerler de vardır. Bir *perde gazelinde* makam adları sayılır.

“**Rast** göstermiş cihanın mislini bir ehl-i hâl
Sûretâ bir perde ammâ hikmet-âmîz-i makaal

Gerçi bir bâzîçedir olmuş **pesendide** heman
Sîretin sûrette fehm eyler gören sâhib-kemâl

Buseliktir hâk-i pâ-yi devleti **uşşâka** hep
Mefhar-i **şehnâz**-i âlem şehriyâr-i hoş-hisâl

Sûzinak olsa çirâğı tâ **sabâh**-i haşre dek
Âsümân-i **evc**-i istiğnâda olsun bî-zevâl

Hak kulûb-i şevketin dâim **ferahnâk** eylesin
Bu duâ gûyendedir Râşid kulu rûz ü leyâl” (s.918)

6.1.4. Halk Oyunları ve Danslar

Karagöz metinlerinde halk oyunlarının isimleri yer yer geçmektedir.

Arap havası (s.843)

⁹¹ Yörük semâî: Mûsikîmizde altı zamanlı ve beş vuruşlu, donanımdan sonra 6/4 şeklinde yazılıp gösterilen bir küçük usûl. (Ayverdi, “Yörük semâî”, **a.g.e.**, s.1370).

“MUHACİR: Oyun bilir misin?

KARAGÖZ: Alâsım...

MUHACİR: Ne oyunları bilürsün?

KARAGÖZ: İki telli **zeybek**, **Arap havası**, **Lâz havası**...

MUHACİR: A be böyle değil pilivan⁹² oyunu...

KARAGÖZ: **Kasap havası** olmasın?” (s.843)

Kasap havası (s.843, 1067)

Lâz havası (s.843)

Loca⁹³ (s.1067)

“KARAGÖZ: İyi **laco** oynarım, bizim millet oyunudur. Mandıra, Kasap, Zeybek; aynalı bir şey bulursam ona da oynarım.” (s.1067)

Mandıra (s.1067)

Zeybek (s.1067)

Halk oyunları geçtiği gibi batı menşeli dansların da artık moda olduğunu, oyunlar arasına katıldığını görüyoruz. Buradan halk kültürünün müziğine dansına batının etkilerini görmekteyiz. Bu dönemde batı ile ilgili şeylerin moda haline geldiğini görmekteyiz. Metinlerde geçen dans adları şunlardır:

Kanto⁹⁴ (s.210, 360, 366, 443, 689, 1196, 1203, 1254)

Polka⁹⁵ (s.810)

Raks (s.238, 286, 354)

⁹² Pilivan: Pehlivan. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.843).

⁹³ Laco: (Çingenece) İyi; (burada) bir oyun çeşidi (ne çeşit oyun olduğu bulunamamıştır). (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1067).

⁹⁴ Kanto: 1. Eskiden tulûat tiyatrolarında, eğlence yerlerinde boncuklu, allı pullu giyinmiş kadınlar tarafından şarkı söylenerek oynanan oyun. (XIX. yüzyılın ortalarında moda olup XX. yüzyılın başına kadar büyük ilgi gören kanto özellikle Ermeni, Rum ve Mûsevî azınlığa mensup kadınlar tarafından oynanırdı). 2. Bu oyunla birlikte söylenen, İtalyan mûsikîsinin etkisindeki hafif ve basit şarkı. (Ayverdi, “Kanto”, **a.g.e.**, s.619).

⁹⁵ Polka: On dokuzuncu yüzyıl ortalarında bütün Avrupa’ya yayılan bir Polonya dansı. (Ayverdi, “Polka”, **a.g.e.**, s.1001).

Tango (s.1107)

Todi kantosu⁹⁶ (s.689)

6.2. İş Hayatı ve Meslekler

İş hayatı ve meslek çeşitleri Karagöz metinlerinde oldukça zengin bir şekilde yer almaktadır. Konuşmalarda kullanılan iş adlarının çokluğundan ve çeşitliliğinden insanların yaptıkları işin, mesleklerinin hayatın içinde ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu da görüyoruz. Devrin yapılan işlerinde satıcılar bir ya da birkaç çeşit şey satmakta ve sattığı ürün üzerinden isimlendirilmektedir: Balıkçı, ekmekçi, halıcı, kabakçı, kayısıcı, lavantacı, leblebici, revanici, salepçi, şemsiyeci, terlikçi gibi. Yapılan işlere göre de isim aldıklarını görüyoruz. Çamaşır yıkayana “çamaşırcı”, hacamat yapana “hacamatçı”, semer yapana “semerci” denmesi gibi. Metinler içinde meslekler hakkında yer yer bilgi edindiğimiz, yer yer de mesleğin tanımını aldığımız konuşmalar geçmektedir. Karagöz metinlerinden meslekler hakkında edindiğimiz bilgiler şunlardır:

İnsanlar rahatsızlandıklarında aktara gidip, oradan bitkiler alıp, onlarla tedavi olmaya çalışırlar.

*“MATİZ: Yaa! **Aktarsın** haa? Öyleyse tamam! Midemde birkaç günden beri bir bozukluk var. Şurdan on paralık dûh-i lâl-i hindi⁹⁷ ver çabuk.” (s.377)*

Arabacıların setre giydiklerini, arabaya binecek kişi olduğu zaman, kapıyı açtığını ve “Buyurun efendim” dediğini görüyoruz.

*“MATİZ: **Arabacı** değil misin? Arabacı değilsin de, o **setreyi** arkana ne halt etmeye giydin, ha?*

⁹⁶ Todi: Çingene. (Devellioğlu, **a.g.e.**, s.148).

⁹⁷ Dûh-i lâl-i hindi: Herhalde, eskiden kullanılan bitkisel bir ilaç.; Dûh: Hasırotu. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.378).

DENYO: Doğru söylüyor. Sahi, o arabacı değil, kırlangıçların köşe ustasıdır. Baksan a kuyruğa!” (s.377)

“Hemen, arabacı **arabanın kapısını açtı**, “— **Buyurun efendim!**” dedi. Haydi ben doğru arabanın içine!” (s.1200)

Bahçıvanların loncalarının olduğunu öğreniyoruz.

“Suratına bir kalem aşısı gelirse, avurdun bahçıvanların **lonca odasına döner.**” (s.359)

Bakkalda et ve sebze harici ihtiyaç olan çoğu şeyin bulunduğunu öğreniyoruz.

“KARAGÖZ: (...) Kasaba tembih ettim, “—Eve et ver.” diye; sebzevatçıya tembih ettim, “—Eve sebzevat ver.” diye; **bakkala** tembih ettim, “—**Evden ne isterlerse ver.**” diye; ...” (s.344)

O devirde çamaşır yıkamak için çamaşırcı tutulduğunu görüyoruz.

“KARAGÖZ: Meselâ, kışın **çamaşırcılar** çamaşır yıkarlar, beklerler ki güneş açılsın da çamaşırı kurutsunlar. Kış günü güneş üç günde, dört günde bi parça ortalığı ısıtır, onun için çamaşırlar geç kurur. Gazetelerle ilân ettim ki, **çamaşırcılara** çamaşır kurutmak için ecza satıyorum. Şimdi **çamaşırcılar** beni öğrendiler; ne vakit çamaşır yıkadılar mı bana geliyorlar, bi tulum sıcak satıyorum, gelip çamaşırlarını çabucak kurutuyorlar.” (s.1262)

Cariyelerin, cariyeye pazarından satın alındığını, her bir cariyenin belli bir hizmete konulduğunu, cariyelerin efendilerine büyük saygı gösterdiklerini, çağırdıklarında hemen geldiklerini, odadan çıkarken temenna ederek çıktıklarını, bir istekte bulunduklarında yerine getirmek için hemen harekete geçtiklerini görüyoruz.

“KARAGÖZ: **Câriye** isterim.

HACİVAT: Ben şimdi gider, **esir pazarında**⁹⁸ bir **câriye** bulur, zât-ı âlînize gönderirim.” (s.94)

“ZENNE: **Cariyenizi** ne hizmette kullanacaksınız?

KARAGÖZ: Kızım, **aşağı hizmeti, yukarı hizmeti**, orta kata da sen bakacaksın.” (s.95-96)

“Şirin hanım otururken “— Kızlar!” deyip el çırpıp kırk tane **cariye** gelip edebi icrâ edip **zemin-bûsî** eyledikten sonra **el bağlayıp** karşısında dururlar. Şirin Hanım bin nâz ile emr edip: “— Kızlar, şu benim gergefimi getirin!” der demez **cariyeler yer ile beraber temenna** ederek her biri bir odaya giderler, **arûsek**⁹⁹ gergefi alıp getirirler.” (s.410)

Çengilerin erkek yanında oynamadıklarını, erkek var ise araya bir perde gerilerek oynadıklarını görüyoruz.

“AĞA: Asitâne-i Aliyyede zenân tâifesinden **çengiler** olanda onları apar, derem, temâşâ edelim!

HACİVAT: Peki efendim ama, onların çoğu **erkek yanında oynamazlar**; ara yere bir **câr**¹⁰⁰ gereriz, o tarafta oynarlar, sizler de dinlersiniz.” (s.144)

Kırık olunca çıkıkçının tedavi ettiğini görüyoruz.

“HACİVAT: Elin ayağın kırılсын!

KARAGÖZ: **Çıkıkçıya sardırır gene vururum! (Vurur.)**” (s.1111)

Çulhanın bez dokuyan kişi olduğunu öğreniyoruz.

⁹⁸ Esir pazarı: Eskiden köle ve câriyelerin satıldığı yer. (Ayverdi, “Esir”, **a.g.e.**, s.351-352).

⁹⁹ Arûsek: (eski kelime, anlam) Süslemecilikte kullanılan pembe ve yeşil hâreli bir çeşit sedef. (Ayverdi, “Arûsek”, **a.g.e.**, s.70).

¹⁰⁰ Car: Kadınların, vücutlarını baştan aşağı örtecek şekilde büründükleri çarşaf, bir nevi büyük şal, çar, zar. (Ayverdi, “Car”, **a.g.e.**, s.184).

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Aşağıdaki odada bez dokuyor.

KARAGÖZ: Merkez **çulha** mı, **bez dokuyacak?**” (s.141)

Dadıların dayaların çocuk büyüttüklerini görüyoruz.

“HACİVAT: Gel oğlum, ben seni **dadılarla dayalarla** büyütürüm!” (s.260)

Manicilerin davul çalarak Ramazan ayında mahalle mahalle dolaşıp mani okuduklarını, bahşiş toplama yoluyla para kazandıklarını görüyoruz.

“HACİVAT: Bak, Karagöz’üm, bu akşam **Ramazân-ı şerif**in on sekizinci gecesi, cenâb-ı Hak cemî’ cümleyi çok senelerine yetiştirsin.

KARAGÖZ: Amin!

HACİVAT: Sen **davul** çalmasını bilir misin?

KARAGÖZ: Haydi doğru hapse.

HACİVAT: Ne hapsine, Karagöz’üm?

KARAGÖZ: Bekçinin **davulunu** çalayım, polisler yakalasınlar.

HACİVAT: Yani, Karagöz’üm, **manicilerin** çaldığı gibi.

KARAGÖZ: Haa! Onu yaparım.

HACİVAT: **Davulun** var mı?

KARAGÖZ: Var ya!

HACİVAT: Haydi al da gel.

KARAGÖZ: Ne olacak?

HACİVAT: Mahalle mahalle dolaşırız, sen **davul** çalarsın, ben de **maniler** söylerim, beş on kuruş para kazanır. Haydi git, **davulunu** al da gel.

KARAGÖZ: Olur.” (s.1232)

Zenne Hacivat’ı çağırıp mâni okudukları için bahşiş verir:

“ZENNE: (İçenden.) Bekçi baba, biraz gelir misiniz!

HACİVAT: Geleyim efendim. (Gider.)

ZENNE: (İçeriden.) Alınız şu parayı! Size lâıyk değil ama kusura bakmayınız.” (s.1237)

Dölgerlerin aynı zamanda evlerin çatısını kiremitleri düzelttiklerini, yıkık yerlerini tamir ettirdiklerini görüyoruz.

“HACİVAT: Derken efendim, geçen günkü yağmur, malûm ya, **evin kiremitleri** filân kırılmış, bütün yağmur evin içine akmış; bari bir iki **dölger** çağırayım da hem kiremitleri, hem de yıkık bazı yerlerini yaptırayım, dedim; evi bi-güzelce **tamir** ettirdim.” (s.1240)

Eczacıların o devirde alaylı yolla da yetiştiklerini, mahallenin fukarası gelince para almadan ilaç verdiklerini öğreniyoruz.

“KARAGÖZ: Bizim mahalledeki **eczacımız** iyidir; **fukaradan bir hasta** olursa, **bedava ilâç** yapar, para bile almaz.” (s.287)

“KARAGÖZ: Evet efendim. Akıllı bir adam iki senede eczacı çıkar.” (s.370)

Bir yere bir hizmetçi alınacağı zaman esirciye söylendiği, esirci istenen taleplere göre esirlerden seçip, getirdiği, fiyatta anlaşıp sattığını görüyoruz.

“KASIM BEY: Peki efendim, bunu bize kaç verirsiniz?

ESİRCİ: Yâ afendi, sizin işun şok âlâ, şok güzel, kendisi şok tarbiyyeli, namuslu. Afendi, kimse yok gelejek. Lâkin sizin işun, afendi, on lira.

KASIM BEY: Efendim, çok değil mi on lira?

ESİRCİ: Lâ afendi, yuz lira verse, böyle bir, afendi, namuslu kız bulamaz. Şok tarbiyyeli, şok güzel.” (s.874)

“KASIM BEY: Peki, Hacı baba, buyurunuz sana on tane lira. Kefil misiniz?

ESİRCİ: Aywa afendim, kefil afendim, ben kefil her türlü ahvâl ü harekât ben kefil. Benim kız, afendim, bu afendim.” (s.875)

Eskicilerin “Eski feslere billûr bardaklarım kâselerim var!” (s.939) diye seslendiklerini öğreniyoruz. Bu sesleniş eski eşya alıp karşılığında çanak çömlek türü şeyler satan eskici Yahudilerin seslenişidir.¹⁰¹

Eşekçilerin, eşek ile taş, tuğla, kiremit, kereste gibi yükler taşıdıklarını, sabah namazı saatinde çıkıp, akşam ezanına kadar çalıştırdıklarını, hatta dayak attıklarını, Zeyrek’teki eşek ahırlarının meşhur olduğunu öğreniyoruz.

“*HACİVAT: (...)Yarın bir eşekçi eline düşersin, sabah namazı sokağa çıkıp akşam ezanlarına kadar taş, tuğla, kiremit, kereste taşımaktan anan ağlar; hem de eşekçilerden akşamlara kadar yediğin dayakların hadd ü hesâbı yok!*” (s.301)

“*KARAGÖZ: Senin hâlin Fatih’teki kasapların dükkânına varacak, benim hâlim de Zeyrek’teki eşekçilerin ahırına varacak, başka kurtuluş yok.*” (s.302)

Bir şey satmak istenildiği zaman hâcegîlere¹⁰² gidildiğini, satışı mezat yöntemiyle hâcegîlerin yaptığını, satıldığı fiyata göre mal sahibine para ödendiğini görüyoruz. Metinde hâcegî o gün hava çok karlı, çamurlu, kötü olduğu için çarşıda az kişi olduğunu, mezatın yapılamayacağı, dolayısıyla malın satılmayacağını söyler.

“*HACİVAT: Hâcegîler.*

KARAGÖZ: Ne bileyim ben, kimi gîlirse işte. Onlardan kimse yok. Beni tanıyan bir tellâl var. “— Karagöz baba, getir bakalım, nedir o?” dedi. Ben de dedim ki: “— Yahu, bende on para yok. Hava kış, biliyorsunuz. Odun da yok, kömür de yok. Bu, babamdan kalma. Bunu satayım da –efendime söyleyim- eve odun, kömür alayım diyerekten -ondan sonra- bunu getirdim buraya. Satın da kaç para ederse verin.” Adam dedi ki bana:”- Ah Karagöz babam, gayetle kıymetli bir şey -dedi-; lâkin -dedi- bugün hava fena, karlı, çamurlu.”

¹⁰¹ Kudret, a.g.e., C.III, s.939.

¹⁰² Hâcegî: (Bedesten) tüccarı, tâcir. (Ayverdi, “Hâcegî”, a.g.e., s.453).

HACİVAT: Evet.

KARAGÖZ: “Şimdi baksan a, **içerde de kimse yok**. İşte beş on kişi var, bunlarla **mezat olmaz**, -efendime söyleyim- sen bilirsin! Epey para edecek ama, filân falan...” dediler bana.” (s.507)

Fırınlarda hamurkârla pişiricinin çalıştığını öğreniyoruz. Metinde diğer argo anlamında da kullanılmıştır. Fakat kurulan cümlelerden pişiricilikten sonra hamurkarlığa geçildiği de öğrenmiş oluyoruz.

“KARAGÖZ: **Hamurkârlan** kavga edeli **pişiriciliği**¹⁰³ terk ettim.” (s.445)

“ZEYBEK: Nasıl tanımaaam? Onlarla cümbüş yaptığım vakit böyle şarkı söyler, göbek atarlardın. Haydi sen git de onlara söyleee: “— Bursa’dan Sarı Efe geldi.” deee.

KARAGÖZ: Ben **pişiricilikten** çıktım, şimdi **hamurkârım**¹⁰⁴.” (s.230)

Hizmetçilerin kadın olduğunu, hizmetçileri esircilerin getirdiğini anlıyoruz.

“KARAGÖZ: Efendim, ben erkek adamım, ben hanımlan hizmet edemem. Vallahi ben yemek pişirmesini bilmem. “ — Bir **hizmetçi** lâzım.” dedim hanıma.

KASIM BEY: Evet efendim. Ben de onu, -efendime söyleyim- sizden evvel hatırladım. Ve hem de yoldan gelirken, -efendime söyleyim- **esircilere** tenbih ettim, şimdik nerde var nerde yok zannederim ki bir **hizmetçi kadın** getirecekler.” (s.872)

Hizmetkârların erkek olduğunu, konak gibi yerlerde çalıştıklarını, efendisine sabah sigarasını yakmaktan, kahvesini pişirip vermeye kadar her türlü hizmetin onlarca görüldüğünü, efendisi yatana kadar hizmette durduğunu anlıyoruz.

¹⁰³ Pişirici: Fırınlarda ekmeği fırına atıp pişiren kimse. (Ayverdi, “Pişirici”, a.g.e., s.998); Pişirici: Arabulucu, çöpçatan, pezevenk. (Kudret, a.g.e., C.I, s.230).

¹⁰⁴ Hamurkâr: Ekmekçi fırınlarında hamur yoğuran kimse. (Ayverdi, “Hamurkâr”, a.g.e., s.467).

“HACİVAT: Canım, şimdi bunları bırak da, **konak** için lâzım olan şeylere bakalım. Evvel-i evvel bir **hizmetkâr** lâzım.” (s.88)

“KARAGÖZ: Estak-fırıldak!¹⁰⁵ Evvelce nerede idin, oğlum? Kaç efendi kullandı seni? Kaç kapıya hizmet ettin?

ÇELEBİ: Evvelce Abida Bey’in **konağında**ydım; oradan çıktım, birkaç **konağa** daha hizmet ettim, şimdi de efendimin hizmetinde bulunacağım.

KARAGÖZ: Sen ne hizmet yapabilirsin bakayım?

ÇELEBİ: Elimden geldiği kadar hüsn-i hizmetten geri durmam. Sabahleyin haremde teşrîf buyuruldu mu, evvelâ **sigaranızı yakar, kahvenizi pişirip** elinize veririm.” (s.90-91)

“I. ÇELEBİ: Efendim, el **hizmetkârlığı** acâyip şey. Saat altıya kadar efendi karşısında **eli bağlı divan duruyorsun**; şimdi efendi **hareme istirahat etmeye** gittiler; ben de efendinin ahabplarından birinin konağına gidiyorum, orada kapı-yoldaşı ağalarla tavla iskambil oynıyacağım, vakit geçirmek için.” (s.267)

Irgat, rençber olarak çalıştıktan sonra ırgatbaşı olunduğunu öğreniyoruz.

KARAGÖZ: Ayol, ben mektebe başladım ama, mektep yapılırken **reçberlikle**¹⁰⁶ başladım, çok çalıştım, **ırgatbaşı** olmak kısmet olmadı.” (s.537)

Kahyalığın uşaklıktan sonra geldiğini, her işi gören kişinin evin kahyası olduğunu anlıyoruz.

“ENVER: (...) Nazife Hanımı da ben alıp, seni de kendime **kâhya edeceğim**.

KARAGÖZ: Çok güzel olur, Enver Ağa. Ben de **uşaklıktan kurtulmuş olurum**. Oh, oh, oh! İnan olsun seviniyorum.” (s.461)

¹⁰⁵ “Estağfurullah” kelimesini Karagöz mükteli şekilde kullanır.

¹⁰⁶ Rençper/Rençber: (Halk ağzında reçper ve ireçper şeklinde kullanılır.)1. Tarla, bağ bahçe ve yapı işlerinde çalışan, taş, toprak taşımak, kazmak vb. ağır işler yapan gündelikçi, ırgat. 2. Geçimini toprağı ekip biçerek sağlayan kimse, çiftçi. (Ayverdi, “Rençper”, a.g.e., s.1021).

“*Sen kâhya mısın, her şeye karışyorsun?*” (s.1054)

Kapıcıların büyük konutlarda kapıya bakan kişi olduğunu metinde de görüyoruz.

“*HACİVAT: Kendilerin tarifi üzere yalıyı buldum, kapıyı çaldım, **kapıcı** kapıyı açtı.*” (s.789)

Fatih'teki kasapların meşhur olduğunu, kasaptan et alındığını metinlerde görmekteyiz.

“*KARAGÖZ: Senin hâlin **Fatih'teki kasapların dükkânına** varacak, benim hâlim de Zeyrek'teki eşekçilerin ahırına varacak, başka kurtuluş yok.*” (s.302)

“*KARAGÖZ: (...) **Kasaba** tembih ettim, “—Eve **et** ver.” diye; ...*” (s.344)

“*KASIM BEY'İN KARISI: Ya, ya! Onu söyleyecektim, bakkala kadar gidiver de biraz öteberi, biraz **kasaptan** da **et** aliver, biraz pişirelim olmaz mı?*” (s.871)

Seyyar satıcılardan yiyecek alınırken o devirde evden tabakla, kapla gidilip alındığını öğreniyoruz.

“*KARAGÖZ: Bana bir **tabak** ver.*

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ne olacak o tabak?

*KARAGÖZ: Aşağıda **kayısıcı** var, beş on okka alalım.*” (s.680)

Kazancı ustasının çekiçle iş yaptığını görüyoruz.

“*... **kazancı** ustası çalışıyor. Ellerinde **çekiçler**.*” (s.713)

Kenetçinin tabak, kase gibi şeyleri kenetlediğini, ocağın ateşini harlandırmak için körük kullandığını öğreniyoruz.

“HACİVAT: (Merkepten iner.) Canım, Karagöz, şurada **kenetçi** var, götür, merkebi kenetlesin!

KARAGÖZ: Ulan kerata! Bu tabak mı yoksa kâse mi? Merkep kenetlenir mi? Baksan a, Kenetçi baba!

KENETÇİ: (İçeriden.) Ne var, gözüm?

KARAGÖZ: Şu bizim merkebi kenetle.

KENETÇİ: Sen **körüğü** çek, ben **kenetleyim**.” (s.1052)

Kilcilerin kil sattıklarını, bunu hamamcıların aldıklarını anlıyoruz.

“BOK-ANA: **Kilin** iyi mi?

KİLCİ: Eyidur, gozum!

BOK-ANA: Gel bakalım. **Hamamcı** hanım alacak.” (s.492)

Kölelerin para ile alınıp satıldığını öğreniyoruz.

“HACİVAT: Bizim Arap **köle** yok mu, Mercan?

KARAGÖZ: Mercan ne olmuş? Çakmakçılar Yokuşu ile kavga mı etmiş?

HACİVAT: Ah Karagöz! Su istesem ateş getirir, ateş istesem su verir, aksi aksi işler yapar. Bir yere göndersem geç gelir. Bunu **satmaktan** başka bir çare yok.”

639

“KARAGÖZ: Hacivat, beni **satar** mısın?

HACİVAT: Sen **köle** misin? Ben seni nasıl satarım?” (s.64)

“HACİVAT: Baksan a, ciğer-pârem, sizden bir **köle** aldım, ...” (s.740)

“Tabakhaneye bok yetiştirmek” deyiminin de kaynağı olan, deri tabaklamakta en güzel sonuç veren devrin en iyi malzemesi köpek pisliğidir. Taze ve sıcakken kullanıldığında güzel sonuç verdiği için toplayıcılar köpeklerin en çok pislik bıraktıkları zaman olan sabah erken saatte pislikleri hemen toplayıp,

soğumadan acele ile tabakhaneye götürürlermiş. Karagöz metinlerinde de köpek boku toplayıcısı ya da köpek tersi toplayıcısının bir kürek ya da maşa ve bir küfe ya da gaz tenekesi ile sabah erkenden taze olan köpek pisliklerini toplayıp debbağa götürdüğünü görüyoruz.

*“KARAGÖZ: Ne olacak? **Köpek tersi toplayacaksın.***

HACİVAT: Ulan, bu münasebetsizlikten daha vazgeçmiyecek misin?

*KARAGÖZ: Fena mı, Hacivat? Bir **kürek**le bir de **küfe** edinip **sabahleyin erken** kalkıp sokakları dolaşırsın, bulduğun tersi **kürek**le **küfenin** içine atarsın. Baktın ki, sözüm yabana, köpek **taze** yapmaya çalışırken karşısına geçer beklersin, yaptı mı alıp **küfeye** korsun, doğru **debbağ**lara gidersin; satabildiğini satarsın, satamadığını alıp eve götürür, çoluğunla çocuğunla yiyip kanaat edersin. Fena mı?”*
(s.313)

“KARAGÖZ: Ben sana iş buldum, Hacivat. (...) Buna kuvvet istemez. Tam senin harcın. Açıktan hem karnın doycak, hem para kazanacaksın. İki şey tedârik etmeli.

HACİVAT: Nedir o iki şey?

*KARAGÖZ: Bir **gaz tenekesi**, bir de **maşa**.*

HACİVAT: Maşa ile gaz tenekesini ne yapacağım?

*KARAGÖZ: **Köpek boku toplarsın.***

HACİVAT: Karagöz, münasebetsizlikten vazgeç!

*KARAGÖZ: Beğenmedin mi, Hacivat? Biraz dolaşırsın, **teneke** doldu mu, doğru **tabakhaneye**! Sattığını satarsın, satmadığını eve götürür, çoluk çocuk yersin.”* (s.707)

Küfecilerin para ile yük taşıdıklarını görüyoruz. Hacivat, Karagöz hasta diye bir hayli yiyecek alış verişi yapar. Bunları taşıması için de bir küfeci tutar.

*“HACİVAT: Gel, **küfeci**! Benim Karagözüm hasta imiş, bunları oraya götüreceğim. Kaç para vereyim? Beş kuruş, haydi!”* (s.635)

Lavantacıların sadece lavanta değil, gülsuyu, krem, misyağı gibi şeyler de sattıklarını görüyoruz.

“KARAGÖZ: Evet efendim, **lavantacıyım. Gülsuyu, krem, misyağı** *filân da bulunur.*” (s.117)

Devrin tüm diğer seyyar satıcıları gibi muhallebicilerin de seslenerek, bir tabla üzerinde satış yaptıklarını, kaşık vermelerinden tatlıyı alanın hemen orada yediğini anlıyoruz.

“KARAGÖZ: İyi hatırına geldi. Ben de gideyim **mahallebi** satayım.

(Perdeye gelir.) Sütü mandıradan, şekeri Londra’dan, **kaşıkları** katakoftiden, sütlüdür, şekerlidir mahallebiii! Mahallebici bici biciii, alanlar kahpenin piçiii! **Mahallebim** sütlüdür kaymaklıdır! (Hacivat’ın kapısının önüne gelir.) Sütü mandıradan, şekeri Londra’dan, **kaşıkları** katakoftiden, sütlüdür, şekerlidir mahallebiii! Mahallebici bici biciii, alanlar kahpenin piçiii! Mahallebim sütlüdür, kaymaklıdır!”(s.636)

“HACİVAT: Bu nasıl **mahallebi** satmak? **Tabla** yok, **mahallebi** yok, **kaşık** yok!” 637

Alışveriş kültüründe, satışta, müşteriye hoş tutmak gerektiği, hoş tutulursa müşterinin geleceği belirtiliyor.

“FRENK: Ben bu dükkânda eskiden oturdum, tsok müşterim vardi.

HACİVAT: Yine eskisi gibi müşteri toplarsınız.

FRENK: **Müşteri hos tutarsan gelir.**” (s.745)

Sakaların suyu çeşmelerden büyükçe bir tetiye doldurup doldurup evlere taşıdıklarını, küplere suyu koydularını öğreniyoruz.

“KARAGÖZ: (Elinde **büyükçe bir testi** ile gelir.) Ne çeker acemi **sakalardan mahallenin çeşmeleri!** (Gider.)” (s.202)

“KÜÇÜK KARAGÖZ: (Gelir.) Ne çeker acemi **saka** elinden Horhor’un **çeşmeleri!**” (s.939)

“KARAGÖZ: (...) bakkala tembih ettim, “—Evden ne isterlerse ver.” diye; **sakaya** unuttum söylemeye. Sen bana şu **küpü** ver de **çeşmeden** doldurayım.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Aaa! Herif, hiç **küp çeşmeye** gider mi?” (s.344)

Salıncakçıların salıncak çevirerek bundan para kazandıklarını anlıyoruz.

“HACİVAT: Ne olacak! Ben burada **salıncakçılık** edeceğim, elbette birkaç **kuruş kazanırım.**” (s.897)

Sebzevatçının sebze sattığı metinde geçmektedir.

“KARAGÖZ: (...) Kasaba tembih ettim, “—Eve et ver.” diye; **sebzevatçıya** tembih ettim, “—Eve **sebzevat** ver.” diye; bakkala tembih ettim, “—Evden ne isterlerse ver.” diye...” (s.344)

Karpuz satan kişiye sergici dendiği metinde geçmektedir.

“KARAGÖZ: Karpuz çalarken **sergiciler** beni görmesin diye etrafa baktığım var mı?” (s.963)

Seymenler, bekçi, koruyucu görevi yaparken aynı zamanda düğün, bayram, şenlik gibi günlerinde özel kıyafetleriyle oyunlar oynayan efelerdir.¹⁰⁷ Seymenlerin koruyuculuk görevlerinde bulundukları gibi, düğün alaylarında da yer aldıklarını Karagöz metinlerinde de gözlemlemekteyiz.

¹⁰⁷ Seymenlik hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Sadi Yaver Ataman, **Eski Türk Düğünleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992, s.74-76.

“Bana, bakın, **Seymenler!** Buraya gelin!... (Seymenler gelir.) Şu hekim olacak adamı alın, doğru zindana atınız!...” (s.523)

“**LEYLÂ’NİN BABASI: Seymen Başı!** Atın bu herifi dışarı!..” (s.683)

“Önde deve kervanı, arkada Leylâ ile Mecnun ’un babaları, Leylâ’nın annesi, dadısı Bacı Kalfa, **Seymen Başı**, Leylâ ile Mecnun ağır ağır perdeden geçerler ve giderler;” (s.689)

Simitçilerin de tabla üzerinde satış yaptıklarını metinde görüyoruz.

“**KARAGÖZ:** Ulan, **simitçinin tablasını** kim devirdi?” (s.405)

Tellakların hamamda çalıştığını, yakınacak, kese yapılacak kişiyi önce düşmesin diye koluna girerek hamamın halvetine götürdüğünü metinlerde görüyoruz.

“Bir **hamama** gidip, **tellâk** olacağım.” (s.665)

“**Tellâk** geldi, buyurun **halvete**, diye koluma girdi,” (s.824)

“Sonra, **tellâk** geldi, “— Sırtınızı **keseleyim** mi, Beyefendi?” dedi. Ben de hiç bozuntuya vermeden, “— Evet, çok iyi olur.” dedim.” (s.1199)

“**KARAGÖZ:** Derken, **tellâk**, “— Beyefendi, **halvete** buyurunuz.” dedi. Hadi biz doğru **halvete**. Bir de baktım, kocaman bir **tas**, bir **lif**, bir kalıp da **sabun** getirip herif beni bir güzel yıkadı.” (s.1200)

Tulumbacılar bir yangın olduğu zaman kuleden verilen işaret üzerine mahalle tulumbacıları nâra atarak gelirler. Metinlerde geçen nâralar, “Heeey!.. Vardaaa!... Destuuur!” ve “Yaman gelir, yaman gider tulumbacılar!..” nâralarıdır.

Tulumbanın kazanın patlaması hadisenin zaman zaman olduğunu metinden anlamaktayız.

“... kuleden verilen işaret üzerine etrâf-i civardan **mahalle tulumbaları** yetişip ... ” (s.603)

“(Nâra atarak **tulumbacılar** gelir.)” (s.189)

“(Tulumbanın üzerinde bağırır) **Heeey!.. Vardaaa!... Destuuur!**” (s.189)

“KARAGÖZ: (Bir **nâra** atarak.) Aaaaat!... **Yaman gelir, yaman gider tulumbacılar!..** (Güüüm... der oturur.)

HACİVAT: Aman, birader, ne oldu?

KARAGÖZ: **Tulumbanın kazanı patladı.**” (s.1212)

Uşağın vazifeleri arasında kapıya bakmak, yemeğin hazır olduğunu haber vermenin de olduğunu anlıyoruz.

“ÇELEBİ: (...) bu aralık kapı çalındı, **uşağa** hitâben: “-Kapıyı aç!” dedim. **Uşak kapıyı açmaya gitti.**” (s.643)

“KAVUKLU: Nasılsa, o aralık bir **uşak içeriye girdi, yemeğin hazır olduğunu söyledi.** Efendi bana: “—Buyurun, birlikte taâm edelim!” dedi,...” (s.946)

Vekilharçların hesap işleri ile ilgilendikleri metinde geçmektedir.

“Meğerse efendi, vekilharç ile hesap görüyormuş” (s.945)

Yazıcıların yazıhanede çalıştıklarını, aletlerinin hokka, kalem, kağıt olduğunu; yazıcılara mektup yazdırıldığını, yazıcıların kıyafetleri olduğunu, konuşmalarının zarîf, nüktedân olduğunu görüyoruz. Yazıcılık mesleğinin devrin

önemli mesleklerinden olduğunu Karagöz oyunları içinde *Yazıcı* başlıklı müstakil oyun olmasından anlamaktayız.

“II. HANIM: Baksanız a efendim! Siz **yazıcı** mısınız?

KARAGÖZ: Önümdeki âletlerimi görmüyor musunuz **hokka, kalem, kâğıt**.(...) ”

II. HANIM: Bize bir **mektup** yazacaksınız. (...) **Döşeme**’sini¹⁰⁸ döşe.” (s.1154)

“KARAGÖZ: (...) Baba, burada **yazıcıyım**.

TİRYAKİ: Nasıl? **Yazıcı** mı? Hiç **bu kıyafette yazıcı görmedim**. Tuhaf şey!” (s.1166)

“KARAGÖZ: (...) **Yazıcı** nasıl olur?

TİRYAKİ: Zevkime zehebe! Senin yazıcı dediğin, nutku zarîf, nüktedân olur! Sen ise, kaba-saba, odun yarması gibi bir herifsin.” (s.1166)

“HACİVAT: Orası bir **yazıhane** olup, sen de **yazıcı** olacaksın.” (s.1231)

Metinlerde geçen tespit edebildiğimiz meslekler, iş adları şöyledir:

Ahçı (s.94, 239, 266, 326, 482, 1093, 1102)

Ahçıbaşı (s.445, 446, 1238)

Âhenger¹⁰⁹ (s.1166)

Aktar (s.74, 217, 378, 381, 539, 783)

Arabacı (s.378, 402)

Astarcı (s.962)

Ahçı (s.341, 538, 813)

¹⁰⁸ Döşeme: Eskiden, mektupların başında yazılması âdet olan kalıplaşmış sözler, giriş. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1154).

¹⁰⁹ Âhenger: Demirci. (Ayverdi, “Âhenger”, **a.g.e.**, s.22).

Aşçı (s.70, 92, 99, 102, 107, 118, 302, 984, 1212, 1213, 1214, 1215, 1216)
Aşçıbaşı (s.93, 120, 122, 304, 774, 983)
Aşçılık (s.101, 1037)
Aşureci (s.368, 533, 1017)
Avcı (s.842, 1250)
Avukat (s.226)
Ayvaz¹¹⁰ (s.88, 93, 99, 219, 1021, 1144, 1151, 1152)
Ayı oynatıcısı (s.61)
Bağban¹¹¹ (s.139, 1156)
Bahçevan (s.665)
Bahçıvan (s.133, 135, 140, 326, 359, 371, 570, 595, 665, 846, 955, 983, 1021, 1265)
Bahçıvanbaşı (s.1095)
Bakkal (s.86, 155, 156, 160, 173, 177, 182, 184, 190, 338, 344, 352, 355, 376, 377, 381, 424, 513, 516, 563, 738, 895, 904, 930, 963, 990, 1007, 1100, 1119, 1183, 1209, 1213, 1248, 1255)
Balıkçı (s.219, 385, 939, 1133)
Basmacı¹¹² (s.247, 1135)
Başkalfa (s.423, 1051)
Baştankara¹¹³ (s.620)
Bekçi (s.47, 57, 58, 59, 61, 67, 81, 124, 154, 156, 157, 158, 160, 189, 458, 459, 460, 648, 649, 967, 1062, 1084, 1150, 1151, 1162, 1179, 1234)
Bekçi Baba (s.154, 1082, 1084, 1237)
Berber (s.287, 340, 341, 642, 789, 1012, 1114, 1128, 1135)
Bezirgân¹¹⁴ (s.81, 120, 148, 150, 339, 382, 383, 407, 408, 409, 625, 626, 681, 726, 727, 731, 756, 775, 776, 839, 912, 913, 931)

¹¹⁰ Ayvaz: Eskiden, büyük konaklarda mutfak ve yemek hizmetlerinde kullanılan uşak. (Ayverdi, “Ayvaz”, **a.g.e.**, s.96).

¹¹¹ Bağban: Bağ bekçisi, bahçıvan. (Ayverdi, “Bağban”, **a.g.e.**, s.103).

¹¹² Basmacı: 1. Tülbent ve pamuklu dokuma üstüne kalıp basan kimse. 2. Basma satan kimse. 3. (eski) Matbaacı. (Ayverdi, “Basmacı”, **a.g.e.**, s.116).

¹¹³ Baştankara: (mecaz olarak) İskeleyden iskeleye müşteri taşıyan kayıkçı. ((Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.620).

¹¹⁴ Bezirgân: 1. Tüccar, tâcir. 2. (mecâzî) Kâr peşinde koşan, çıkarıcı kimse. 3. Yahûdiler için kullanılan bir unvan. (Ayverdi, “Bezirgân”, **a.g.e.**, s.142).

Borucu¹¹⁵ (s.1079)
Bostancı (s.326, 879, 1265)
Boyacı¹¹⁶ (s.85)
Bozacı (s.1114)
Börekçü (s.1162)
Camcı (s.58, 311, 974, 979, 1007)
Canbaz¹¹⁷ (s.261, 262, 263, 277, 278, 280)
Canbaz Çocuk¹¹⁸ (s.262)
Canbazbaşı¹¹⁹ (s.262, 279, 280)
Canbazhâne (s.610)
Canbazlık (s.277, 279)
Cankurtaran (s.1038)
Cariye (s.46, 53, 70, 94, 95, 96, 97, 118, 229, 251, 268, 317, 345, 346, 409, 410, 411, 413, 415, 565, 627, 644, 650, 671, 680, 681, 729, 789, 791, 874, 1019, 1071, 1095, 1120, 1200)
Cellât (s.1110)
Cerrah¹²⁰ (s.362, 518)
Çakçıvan (Bahçıvan) (s.134, 147)
Çakçıvaniko¹²¹ (s.149, 150)
Çalgıcı (s.632)
Çamaşırcı (s.75, 1262)
Çaycı (s.86)
Çaylak (s.712, 958, 1225)
Çaylaklar kethüdası (s.1101)
Çengi (s.124, 144, 148, 149, 200, 212, 660, 689, 948, 1171)
Çıkıkçı (s.155, 1111)

¹¹⁵ Borucu: Eskiden yangın söndürme teşkilâtı olan tulumbacı takımında yangına hortumla su sıkan kimse. (Ayverdi, “Borucu”, **a.g.e.**, s.161-162).

¹¹⁶ Metinde “ayakkabı boyacısı” olarak geçmektedir.

¹¹⁷ Aynı zamanda Karagöz oyunlarında *tip* adıdır.

¹¹⁸ Aynı zamanda Karagöz oyunlarında *tip* adıdır.

¹¹⁹ Aynı zamanda Karagöz oyunlarında *tip* adıdır.

¹²⁰ Cerrah: 1. Uzmanlık alanı ameliyat yapmak olan hekim, operatör. 2. Eskiden tıp öğrenimi görmeden hekimlik yaparak yara tedâvi eden kimse. (Ayverdi, “Cerrah”, **a.g.e.**, s.192).

¹²¹ Çakçıvaniko: (Yahudi ağzı taklidi) Bahçıvan. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.149) .

Çırak (s.109, 110, 175, 443, 734, 918, 963, 981)
Çifçi (s.557)
Çorbacı (s.377, 378)
Çömlekçi (s.1114, 1125)
Çöpçü (s.789, 1167)
Çulha¹²² (s.141, 259)
Dadı, Dadu (s.260, 1070, 1103, 1146)
Daya¹²³ (s.245, 260)
Dalyancı¹²⁴ (s.1132)
Dansörler (s.1223)
Davulcu¹²⁵ (s.75, 1235, 1237)
Debbağ¹²⁶ (s.313)
Defineci (s.696)
Defterdar (s.458)
Demirci (s.338, 1166)
Deveciler (s.1138)
Dikici ustası (s.1070)
Dilenci (s.70, 243, 612)
Doktor (s.228, 361, 363, 364, 366, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 378, 379, 381, 384, 385, 386, 387, 477, 1088, 1121, 1249, 1251)
Dondurmacı (s.870, 958)
Dülger (s.404, 572, 821, 847, 1240)
Ebe (s.105, 1003, 1068, 1069)
Ebe hanım (s.236, 258)
Ebe kadın (s.259, 291, 955)
Eczacı (s.287, 370, 518, 946, 968, 1147)

¹²² Çulha: El tezgâhında bez dokuyan kimse, dokumacı. (Ayverdi, “Çulha”, **a.g.e.**, s.243).

¹²³ Daya: Bakıcı. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.245).

¹²⁴ Dalyancı: 1. Dalyan sâhibi. 2. Dalyanda balık avlayan kimse. (Ayverdi, “Dalyancı”, **a.g.e.**, s.250)
Dalyan: Denizlerin, sâhile yakın olan dalgaların hücumuna ve akıntıya karşı korunmuş yerlerinde, göl ve nehirlerin ağızlarında balık yakalamak için suyun içinde hazırlanan düzenek. (Asıl dalyanlar, denize çakılmış direklere gerilmiş ağlarla yapılmakla birlikte ağsız olup çitten yapılanları ve direksiz olan çeşitleri de vardır). (Ayverdi, “Dalyan”, **a.g.e.**, s.250).

¹²⁵ Metinde “Ramazan davulcusu, mânici” mânâsında kullanılmıştır.

¹²⁶ Debbağ: Deri terbiye eden kimse, tabak, sepici. (Ayverdi, “Debbağ”, **a.g.e.**, s.258).

Ekmekçi (s.57, 59, 155)
Elekçi (s.962)
Enfiyeci (s.287)
Esirci (s.857, 858, 859, 872, 873, 874, 875, 887)
Eskici (s.56, 369, 1249)
Eskici yalağı (s.918, 1042)
Esnaf (s.75, 131, 175, 475, 508, 906, 1023, 1093, 1166, 1210, 1269, 1270)
Etbâ¹²⁷ (s.90, 811)
Fırıncı (s.1220, 1241)
Eşekçi (s.301, 361, 381, 383, 459, 796, 983, 1150, 1194, 1253)
Eşekçiler kâhyası (s.452)
Eşekçilerin lonca odası (s.1194)
Eşkîya (s.858, 880, 881, 882, 883, 886)
Fesçi (s.944)
Fındıkçı (s.621, 641, 783)
Francalacı (s.635)
Garson (s.93, 647)
Gazeteci, gazetecilik (s.1184, 1185, 1186, 1187)
Gazinocu (s.648)
Gemici (s.614)
Gevrekçi (s.635)
Göyçeh (s.1047)
Gözlükçü (s.409)
Hacamatçı (s.639)
Hâceğî¹²⁸ (s.507)
Hademe (s.434, 458, 468)
Halayık (s.419, 561, 1005, 1144, 1154, 1155, 1215)
Halıcı (s.539)
Hamal (s.102, 111, 112, 160, 178, 179, 219, 279, 665, 1125, 1126)

---

¹²⁷ Etbâ: Hizmetkârlar. (Ayverdi, “Etbâ”, **a.g.e.**, s.357).

¹²⁸ Hâceğî: (Bedesten) tüccarı, tâcir (Ayverdi, “Hâceğî”, **a.g.e.**, s.453).

Hırsız (s.254, 265, 539, 570, 760, 771, 773, 775, 777, 793, 829, 837, 841, 880, 886, 907, 990, 1008, 1044, 1092, 1152, 1265)

Hamamcı (s.472, 484, 488, 489, 490, 492, 533, 823, 824, 1200)

Hamurkâr¹²⁹ (s.230, 445)

Haraççıbaş (s.1257)

Hararcı (s.1114, 1124, 1125)

Hasırcı (s.873)

Hayriye tüccarı¹³⁰ (s.716)

Hekim (s.228, 288, 289, 333, 342, 363, 377, 378, 379, 380, 383, 501, 503, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 525, 588, 601, 602, 603, 604, 670, 678, 711, 809, 864, 865, 1005, 1007, 1108, 1109, 1110, 1111, 1121, 1218, 1250, 1252)

Hekim ağası (s.379)

Hekimbaşı (s.333, 525)

Hekimlik (s.379, 515, 523)

Hırsız (s.254, 265, 539, 570, 760, 771, 773, 775, 777, 793, 829, 837, 841, 880, 886, 907, 990, 1008, 1044, 1092, 1152, 1265)

Hırdavatçı (s.613)

Hizmetçi (s.67, 870, 871, 872, 874, 876, 1215)

Hizmetkâr (s.88, 242, 267, 812, 1012)

Irgatbaşı¹³¹ (s.537)

İskele Kâhyası (s.606, 620)

İspir¹³² (s.55, 105, 477, 1005, 1007, 1147, 1148)

Kabakçı (s.983, 984)

Kadayıfçı (s.287, 621)

Kâğıtçı (s.87)

Kahve dövücüsü (s.1040)

¹²⁹ Hamurkâr: Ekmekçi fırınlarında hamur yoğuran kimse. (Ayverdi, “Hamurkâr”, **a.g.e.**, s.467).

¹³⁰ Hayriye tüccarı: Eskiden belli sayıdaki tanınmış, mûteber müslüman tüccarlara beratla verilen imtiyaz ve unvan. (Ayverdi, “Hayriye tüccarı”, **a.g.e.**, s.490).

¹³¹ Irgat: Toprak işlerinde ve yapılarda en basit ve ağır işleri yapan işçi, amele, rençber.; Irgat başı: Irgatların başı durumunda olan işçi. (Ayverdi, “Irgat”, **a.g.e.**, s.527).

¹³² İspir: At veya araba uşağı. (Ayverdi, “İspir”, **a.g.e.**, s.574).

Kahveci (s.241, 403, 408, 557, 644, 765, 766, 767, 772, 776, 791, 944, 945, 987, 1007, 1017, 1057, 1200, 1222)

Kâhya (s.88, 97, 246, 420, 433, 435, 443, 452, 461, 463, 465, 524, 577, 606, 620, 621, 654, 701, 710, 984, 1005, 1006, 1007, 1054, 1095, 1127, 1151)

Kalafatçıf¹³³ (s.345, 614)

Kalaycı (s.369, 446, 821)

Kalfa¹³⁴ (s.53, 56, 58, 61, 96, 164, 176, 182, 364, 403, 423, 673, 683, 684, 689, 1021, 1023, 1024, 1070, 1154, 1155)

Kantarcı¹³⁵ (s.819)

Kapıcı (s.789)

Kasap (s.86, 297, 302, 344, 563, 619, 693, 694, 696, 700, 702, 831, 843, 871, 907, 1067, 1150, 1184, 1248)

Kasap başı (s.831)

Katırcı (s.328)

Kâtip (s.205)

Kavaflık¹³⁶ (s.1153)

Kayıkçı (s.56, 339, 449, 615, 620, 621, 624, 625, 626, 627, 628, 756)

Kayıkçı kahyası (s.620)

Kayısıcı (s.680)

Kazancı ustası (s.713)

Kazzazlık¹³⁷ (s.1184)

Kemancı (s.1171)

Kenetçi¹³⁸ (s.1040, 1052)

Keserci (s.220)

¹³³ Kalafat: Gemilerde kaplama ve döşeme tahtalarını, aralıklarına ağaç bir tokmak ve bir keski yardımı ile üstüğü sıkıştırdıktan sonra üstlerine sıcak zift dökmek sûretiyle su geçirmez duruma getirmek işi. (Ayverdi, “Kalafat”, **a.g.e.**, s.607).

¹³⁴ Kalfa: Eskiden saray ve konaklarda halayıkların başında bulunan kadın. (Ayverdi, “Kalfa”, **a.g.e.**, s.609).

¹³⁵ Kantarcı: Kantar yapıp satan kimse. (Ayverdi, “Kantarcı”, **a.g.e.**, s.619).

¹³⁶ Kavaf: Düşük nitelikli hazır ayakkabı yapan ve satan kimse. (Ayverdi, “Kavaf”, **a.g.e.**, s.641).

¹³⁷ Kazazlık: Ham ipeği işleyip iplik ve ibrişim durumuna getirme işi. (Kazaz: 1. Ham ipeği işleyen, iplik ve ibrişim durumuna getiren kimse. 2. İpek satan kimse, gazzaz.) (Ayverdi, “Kazazlık”, **a.g.e.**, s.647).

¹³⁸ Kenet: İki sert şeyi, özellikle taşları birbirine bağlamaya yarayan, iki ucu dik açı yapacak şekilde kıvrılmış mâdenî parça, iki ucu sivri ve kıvrık bir nevi çivi. (Ayverdi, “Kenet”, **a.g.e.**, s.656).

Kılavuz¹³⁹ (s.91)

Kibritçi (s.1114)

Kilci (s.491, 492)

Kilimci (s.492)

Koltukçu (s.1114, 1130, 1151)

Kolcu¹⁴⁰ (s.59, 120)

Kondoktor¹⁴¹ (s.363, 477, 1249, 1251)

Kökenci¹⁴² (s.543)

Köle (s.90, 91, 206, 224, 251, 268, 409, 638, 641, 642, 676, 740, 1191, 1229)

Kömürcü (s.81)

Köpek boku toplayıcısı (s.707)

Köpek tersi toplayıcısı (s.313)

Köşe ustası (s.1194)

Kundura boyacılığı (s.647)

Kunduracı (s.405)

Kurbağa tüccarlığı (s.343, 344)

Kurşuncu¹⁴³ (s.298, 328, 790, 1017, 1022, 1249)

Kuşbaz (s.817)

Kuyumcu (s.1135)

¹³⁹ Kılavuz: Tulumbacılar yangına giderken önde koşan, yön gösteren ilk adam. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.91).

¹⁴⁰ Kolcu: Bir şeyi, bir yeri korumak için bekleyen veya kol gezen kimse, bekçi. (Ayverdi, “Kolcu”, **a.g.e.**, s.689).

¹⁴¹ Kondüktör: Yolcu trenlerinde biletleri kontrol eden, vagonlara âit işlere bakan görevli. (Ayverdi, “Kondüktör”, **a.g.e.**, s.692).

¹⁴² Kökenci: Eskiden, yangın tulumbalarında, yangına su sıkılan borunun hortuma bağlandığı yere köken, bunu bağlamakla görevli kişiye kökenci denirdi. Bir yangın tulumbası sandığının, öbür uşaklara (tulumbacılar) oranla, imtiyazlı beş tulumbacısı vardı: 1. Reis, 2. İkinci Reis, 3. Borucu, 4. Hortumcu, 5. Kökenci. — Kökenci, yangın yerinde her zaman en tehlikeli yerde bulunan borucunun hemen yanında dururdu. (Bu açıklama, bilgin dostum sayın Reşat Ekrem Koçu’nun 19.9.1968 tarihli mektubuyla lütfettiği bilgiden alınmıştır). “(Reis İnce Hasan) Suphi’yi kökenci yaptı. Suphi’nin vazifesi ehvenleşmiş ise de tehlikesi artmış idi. Çünkü borucu ile birlikte damlara çıkmak, ateşe herkesten yakın bulunmak mecburiyetinde idi.” (Nabizâde Nâzım, Zehra, VII). (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s. 543).

¹⁴³ Kurşuncu: Kurşun döken kimse. (Ayverdi, “Kurşuncu”, **a.g.e.**, s.715); Kurşun dökmek: Halk inanışına göre nazar, büyü, hastalık vb. şeyleri önlemesi için, eritilmiş kurşunu bunlardan korunmak istenen kimsenin başından çevirerek içinde su bulunan bir kaba dökmek (Kurşunun su içinde alacağı şekle göre hüküm çıkarılırdı). (Ayverdi, “Kurşun”, **a.g.e.**, s.715).

Kuyumculuk (s.774)
Küfeci¹⁴⁴ (s.635)
Külhancı¹⁴⁵ (s.472, 489, 490, 1021)
Kürekçi¹⁴⁶ (s.57, 580, 1162)
Kürekçü (şive ile Kürekçi) (s.1163)
Kürkçü (s.403, 675)
Lağımçı¹⁴⁷ (s.1114, 1135)
Lâğımçılar Kâhyası (s.701)
Lavantacı (s.117)
Leblebici (s.422, 687)
Lokantacı (s.112)
Mahalle bekçisi (s.57, 154, 157, 647, 1077)
Mahallebici (Muhallebici) (s.248, 636, 1053)
Mahalle tulumbaları (s.603, 1079)
Manav (s.74, 116, 265, 893, 964, 969, 977, 1010, 1092)
Maşacı (s.240, 558, 1166, 1170, 1264)
Meddah (s.77, 79, 238, 313, 341, 419, 487, 589, 784)
Meyhâneci (s.163, 240, 335, 647, 734, 744, 746, 979)
Mezarcı (s.794, 906)
Miço¹⁴⁸ (s.600)
Muhtar (s.74, 683, 1023)
Mumcu (s.1190)
Muşlu¹⁴⁹ (s.543)

¹⁴⁴ Küfeci: 1. Küfe yapan veya satan kimse. 2. Sırtında küfe ile öteberi taşımaya iş edinmiş (kimse). (Ayverdi, “Küfeci”, **a.g.e.**, s.724).

¹⁴⁵ Külhancı: Hamam külhanını yakan kimse. (Ayverdi, “Külhancı”, **a.g.e.**, s.726).

¹⁴⁶ Kürekçi: Fırın, tren, vapur vb. yerlerde ocağa kürekle kömür atan kimse. (Ayverdi, “Kürekçi”, **a.g.e.**, s.728).

¹⁴⁷ Lağımçı: 1. Lağım temizleyen işçi. 2. (târih) Düşman kale ve siperlerini atmak için lağım kazan asker ve bu işle görevli sınıf. (Ayverdi, “Lağımçı”, **a.g.e.**, s.733).

¹⁴⁸ Muço-Miço: Meyhaneci çırağı. (Ayverdi, “Muço”, **a.g.e.**, s.838).

¹⁴⁹ Muşlu: Eskiden, yangın tulumbası sandığını taşıyan takımlardan birinin adı. Yangın tulumbası sandıkları dört uşak (tulumbacı) tarafından taşınırdı. Dört kişi bir takım sayılır ve her sandıkta 2-5 takım uşak bulunur, takımlar da rakamlarla değil, isimlerle anılırdı: 1. takıma Beygirci, 2. takıma Muşlu, 3. takıma Karakaçan, 4. takıma Zeybek denirdi. 5. takım her sandıkta bulunmazdı; beş takım tulumbacı çıkaracak kadar büyük sandıklar 5. takımına herhangi bir ad verirdi. (Bu

Mutaf¹⁵⁰ (s.328, 1010)

Müşteri (s.110, 111, 112, 117, 306, 328, 364, 485, 491, 494, 596, 597, 617, 619, 621, 622, 623, 624, 627, 647, 745, 746, 898, 899, 900, 901, 904, 909, 1153, 1220, 1222)

Müzâyede¹⁵¹ (s.372, 1003)

Nakaracı¹⁵² (s.916, 943)

Neccâr¹⁵³ (s.410)

Nakkaş¹⁵⁴ (s.294, 410)

Nakiş ustası (s.410)

Naneci (s.403)

Nüfus memuru (s.173)

Odabaşı¹⁵⁵ (s.75)

Odun yarıcısı (s.146)

Oduncu (s.1099)

Otelci (s.460)

Oyuncakçı (s.900, 906, 910, 1133)

Paçacı (s.1236)

Pancarcı (s.506)

Pezevenklik (s.67)

Pîr¹⁵⁶ (s.408, 409, 706, 740)

Poğaçacı (s.477)

Polis (s.1234)

Postacı (s.826)

---

açıklama, bilgin dostum sayın Reşat Ekrem Koçu'nun 19.9.1968 tarihli mektubuyla lütfettiği bilgiden alınmıştır). (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s. 543) .

¹⁵⁰ Mutaf: Dokumak veya örmek sûretiyle keçi kılından çul, yem torbası vb. şeyler yapan ve satan kimse, muytaf (Ayverdi, "Mutaf", **a.g.e.**, s.857).

¹⁵¹ Müzâyede: Açık arttırma (Ayverdi, "Müzâyede", **a.g.e.**, s.904).

¹⁵² Nakaracı: Ortaoyununda çalgıcı, çifte-nâracı.; Nakara: "Nakkaare" (iki değnekle vurularak çalınan küçük davul) sözünün bozulmuş biçimi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.943).

¹⁵³ Neccâr: Dülger, marangoz, doğramacı. (Ayverdi, "Neccâr", **a.g.e.**, s.921).

¹⁵⁴ Nakkaş: Renkli resim ve tezyînat yapan sanatkâr, kitapları resimleyen, kap ve sayfalarını süsleyen, mimârî eserlerin tavan ve duvarlarını, çinileri, toprak kapları vb.lerini resim ve şekillerle bezeyen süsleme ustası. (Ayverdi, "Nakkaş", **a.g.e.**, s.911).

¹⁵⁵ Odabaşı: Bir handa odalardan sorumlu olan kimse. (Ayverdi, "Odabaşı", **a.g.e.**, s.944).

¹⁵⁶ Pîr: Bir mesleğin kurucusu veya bir esnaf topluluğunun başı durumunda olan kimse. (Ayverdi, "Pîr", **a.g.e.**, s.996).

Reçber¹⁵⁷ (s.537)
Revanici (s.363, 476, 784)
Saatçi (s.292, 479, 812)
Saka¹⁵⁸ (s.344, 345, 939, 940, 967, 1180, 1230)
Sâkî (s.103, 814, 1256)
Salepçi (s.785, 1114)
Salıncakçı (s.897, 900, 902, 903, 904, 906, 908, 910, 912)
Sarraf (s.124, 138, 149, 681, 773)
Sayyâd¹⁵⁹ (s.1047)
Sebzevatçı (s.344)
Semerci (s.288, 291, 783, 1013, 1023)
Sergici¹⁶⁰ (s.963)
Seyis (s.91, 99, 105, 402, 537, 561, 894, 941)
Seyis yamağı (s.89)
Seymen¹⁶¹ (s.502, 523, 660, 672, 673, 682, 683, 688, 689, 998, 1033, 1037)
Seymenbaşı¹⁶² (s.672, 673, 998, 1033, 1037)
Sıracı¹⁶³ (s.896, 1171)
Sırık hamalı¹⁶⁴ (s.111, 160, 179)
Simitçi (s.265, 405, 1092, 1230)
Sirkeci (s.1017)

¹⁵⁷ Rençper-Rençber: (Halk ağzında reçper ve ireçper şeklinde kullanılır.)1. Tarla, bağ bahçe ve yapı işlerinde çalışan, taş, toprak taşımak, kazmak vb. ağır işler yapan gündelikçi, ırgat. 2. Geçimini toprağı ekip biçerek sağlayan kimse, çiftçi. (Ayverdi, “Rençper”, **a.g.e.**, s.1021).

¹⁵⁸ Saka: Evlere dışarıdan su taşıyan kimse. (Ayverdi, “Saka”, **a.g.e.**, s.1049).

¹⁵⁹ Sayyad: Avcı. (Ayverdi, “Sayyad”, **a.g.e.**, s.1070).

¹⁶⁰ Sergici: Pazar ve sergilerde mal satarak geçimini sağlayan kimse. (Ayverdi, “Sergici”, **a.g.e.**, s.1088).

¹⁶¹ Seğmen-Seymen: 1. (folklor) Mahallî kıyafetlerle bayram vb. törenlere katılan, düğünlerde köyden köye gelin almaya giden atlı, silâhlı, davullu, zurnalı alaylardaki gençlerden her biri. 2. (târih) Sekban denen askerî sınıf. (Ayverdi, “Seğmen”, **a.g.e.**, s.1076); Sekban: 1. Yeniçeri ocağının ayrıldığı üç kısımdan birini oluşturan otuz dört ortaya verilen isim. 2. Sınır boylarında, eyâlet paşaları ile sancak beylerinin emrinde bulunan, yerli ahâlî arasından seçilmiş asker sınıfı. 3. Bir yerin âsâyişini sağlamakla görevli olan o yerin mülkî âmiri maiyetindeki sınıf, silâhlı korucu, muhâfız. 4. Av köpeklerine bakmakla görevli kimse, segban. (Ayverdi, “Sekban”, **a.g.e.**, s.1077).

¹⁶² Seğmen başı: Sekban başı. (Ayverdi, “Seğmen”, **a.g.e.**, s.1076).

¹⁶³ Sıracı: Osmanlılar zamânında, teşkilâta bağlı esnaftan olan çengilere eşlik eden dört kişilik çalgıcı heyetindekilere her biri. (Ayverdi, “Sıracı”, **a.g.e.**, s.1103).

¹⁶⁴ Sırık hamalı: Bir sırığa veya iki sırık arasına asılmış yükü, sırık uçlarını omuzlarına almak sûretiyle ikili veya dörtlü olarak taşıyan hamallardan her biri. (Ayverdi, “Sırık”, **a.g.e.**, s.1104).

Soğancı (s.788)
Suyolcu¹⁶⁵ (s.218)
Sünnetçi (s.567, 916, 924, 925, 926)
Sütçü (s.976)
Şamdancı (s.1148))
Şapçı (s.947)
Şekerci (s.294, 541)
Şemsiyeci (s.1012, 1147)
Şerbetçi (s.558, 974, 988, 1247)
Tabip (s.526)
Tâcir (s.407, 408)
Tahinci (s.334)
Tarakçı (s.405)
Tellâk¹⁶⁶ (s.665, 824, 1199, 1200)
Tellâl¹⁶⁷ (s.54, 487, 489, 507, 508, 639, 825, 1003, 1034, 1133, 1194, 1256)
Tenekeci¹⁶⁸ (s.338, 456)
Tercümanlık (s.1169)
Terlikçi (s.785, 1022)
Terzi (s.265, 337, 366, 582, 981, 1003, 1092, 1269)
Tımarcı (s.90)
Tımarcılık¹⁶⁹ (s.362)
Tuloğlu¹⁷⁰ (s.1163)
Tulumbacı (s.160, 189, 1010, 1029, 1118, 1212)
Turşucu (s.50, 334, 539, 621, 784, 862)
Tüccar (s.70, 250, 343, 344, 716, 741, 742)

¹⁶⁵ Suyolcu: (târih) Osmanlı devrinde şehre içme suyu getirilen su yollarıyla, maslakların ve su dağıtım şebekesinin bakım ve onarımıyla görevli olan kimse. (Ayverdi, “Suyolcu”, **a.g.e.**, s.1137).

¹⁶⁶ Tellâk: Çarşı hamamında erkekleri yıkayan, keseleyen kimse, dellâk. (Ayverdi, “Tellâk”, **a.g.e.**, s.1230).

¹⁶⁷ Tellâl: Bir malın satışının yapılacağını veya herhangi bir şeyi halka bildirmek için çarşı pazar gibi kalabalık yerlerde yüksek sesle bağırarakla görevli kimse. (Ayverdi, “Tellâl”, **a.g.e.**, s.1230).

¹⁶⁸ Tenekeci: Tenekeden çeşitli şeyler yapan, onaran veya satan kimse. (Ayverdi, “Tenekeci”, **a.g.e.**, s.1235).

¹⁶⁹ Tımarcı: 1. Tımar yapan kimse. 2. Pansumancı. (Ayverdi, “Tımarcı”, **a.g.e.**, s.1254).

¹⁷⁰ Tuloğlu: Dul-oğlu (Marmara kıyılarında yedekçilik yapan taşralıların kendilerine verdikleri ikinci ad, lâkap). (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1163).

Tütüncü (s.1067)
Tütüncübaşı (s.577)
Ulak¹⁷¹ (s.97, 208, 491, 580, 581, 582, 639, 640, 642, 983, 1131)
Usta (s.50, 102, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 117, 164, 174, 178, 180, 182, 197, 209, 219, 223, 268, 293, 294, 364, 378, 410, 623, 714, 746, 929, 930, 963, 967, 981, 992, 1040, 1070, 1097, 1110, 1194, 1231)
Uşak¹⁷² (s.91, 92, 110, 461, 464, 883, 916, 924, 925, 945, 946, 947)
Vapur tellâlı (s.1194)
Vekilharç¹⁷³ (s.945, 946)
Yağcı¹⁷⁴ (s.1099)
Yalahçu (şive ile Yalakçı)¹⁷⁵ (s.623)
Yankesici¹⁷⁶ (s.254, 1183)
Yardak¹⁷⁷ (s.892, 916, 929, 930, 931, 932)
Yazıcı/Yazıcılık¹⁷⁸ (s.1153, 1154, 1157, 1160, 1164, 1166, 1169, 1173, 1188, 1231)
Yazıcıbaşı (s.1167, 1168)
Yedekçi (s.787)
Yorgancı kalfası (s.403)
Zerzevatçı (s.812)

Karagöz metinlerinde bu meslekelin icra edildiği, işlerin yapıldığı dükkân, çarşı, pazar ile de ilgili bilgiler edinmekteyiz.

¹⁷¹ Ulak: 1. Haberci, haber götüren kimse, tatar. 2. Halk ağzında “her zaman el altında bulunan kimse, yardımcı” anlamına gelen kelime bugün el ulağı şeklinde kullanılmaktadır. (Ayverdi, “Ulak”, **a.g.e.**, s.1282).

¹⁷² Uşak: Erkek hizmetçi. (Ayverdi, “Uşak”, **a.g.e.**, s.1288).

¹⁷³ Vekilharç: 1. Eskiden saray ve konaklarda, hastahâne, yatılı okul vb. kurumlarda alış verişe ve harcamalara bakmakla görevli kimse. 2. Yeniçeri ortası ve bölüklerinde iâşeyi sağlamak ve yemek listesini düzenlemekle görevli ikinci derecedeki yeniçeri zâbiti. (Ayverdi, “Vekilharç”, **a.g.e.**, s.1313-1314).

¹⁷⁴ Yağcı: 1. Yağ çıkaran veya satan kimse. 2. Bir yerdeki makineleri yağlamakla görevli kimse. 3. (argo) Dalkavuk. (Ayverdi, “Yağcı”, **a.g.e.**, s.1325).

¹⁷⁵ Yalakçı: Kayıkçı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.623).

¹⁷⁶ Yankesici: Bir kimsenin cebinden veya çantasından hissettirmeden ustalıkla bir şeyler çalan ve bunu iş edinen kimse. (Ayverdi, “Yankesici”, **a.g.e.**, s.1333).

¹⁷⁷ Yardak: 1. Yardımcı, yamak. 2.(mecâzî) Kötü işlerde yardımcı kimse, kafadar. (Ayverdi, “Yardak”, **a.g.e.**, s.1338).

¹⁷⁸ Yazıcı: 1. Kâtip. 2. Orduda yazı işleriyle görevli er veya erbaş. 3. (halk ağzı) Gelin yüzünü boyayıp süsleyen kadın. (Ayverdi, “Yazıcı”, **a.g.e.**, s.1345).

Bedestanda bir malın mezat ile satışı olduğunu, satılan fiyata göre mal sahibine para ödendiğini, hava kötü olduğu günler çarşıya gelen kişi de az olduğu için mezat yapılamadığını öğreniyoruz. Metinde mezat yapılış şekline de tanık olmaktadır. Hâcegîlerin “Haraç haraç” diyerek mezatı başlatmaları ile mezat başlar. Fiyat git gide yükselir. Fiyat beğenilirse mal satılır, beğenilmez ise o gün satış yapılmaz.

“KARAGÖZ: Ne yapayım, Hacivat. Bizim eskiden dedemden kalma bir saat vardı, saat. (...) Aldım o saati, doğru götürdüm **Bedesten**’e.(...) Bedesten’e götürdüm, o gün de **hava** inadına **karlı, çamurlu, fena bir hava**. (...) Bedesten’deki o hocaya, “hocegîler” mi diyor? Adamlar, hani bedesten içindeki adamlar yok mu?

HACİVAT: Ee, **hâcegîler**¹⁷⁹. (...)

KARAGÖZ: Ne bileyim ben, kimi gîlirse işte. Onlardan kimse yok. Beni tanıyan bir **tellâl** var. “— Karagöz baba, getir bakalım, nedir o?” dedi. Ben de dedim ki: “(...)Satın da kaç para ederse verin.” Adam dedi ki bana:”- Ah Karagöz babam, gayetle kıymetli bir şey -dedi-; lâkin -dedi- bugün **hava fena, karlı, çamurlu**.” (...) “Şimdi baksan a, içerde de kimse yok. İşte beş on kişi var, bunlarla **mezat** olmaz, -efendime söyleyim- sen bilirsin! Epey para edecek ama, filân falan...” dediler bana.” (s.507)

“KARAGÖZ: Adamlar benim sözüme kandılar, işte beş on kişinin içerisinde: — **Haraç! Haraç!...** Karagöz’ün saati!... **Beş kuruş! On kuruş! Yirmi kuruş! Otuz kuruş! Kırk kuruş! Elli kuruş! Yüz kuruş! Yüz elli kuruş!...** Kakaragöz’ün saati!... **Haraç! Haraç! Haraç!...**” Gene getirdi bana tellâl, dedi ki: “- Karagöz baba, ben sana -dedi, ondan sonra- iki lira vereyim...” dedi.

HACİVAT: Evet.

KARAGÖZ: “Al bu iki lirayı -dedi-, bugün git -dedi-, kömürünü al, odununu al, yiyeceğini al. **Yarın belki hava iyi olur, açar, esnaf gelir**, o zaman bunu satarız, çok para eder, beş on lira eder.” dediler bana.” (s.508)

¹⁷⁹ Hâcegî: (Bedesten) tüccarı, tâcir (Ayverdi, “Hâcegî”, a.g.e., s.453).

Dükkanların eskiden eşyası ile de tutulduğunu görüyoruz.

“FRENK: Tsokdan beri bir is yapdiyim yok; simdi isterim bir dükkân tutayim isleteyim.” (s.745)

“HACİVAT: (İçeriden.) İçinin mobilyası, takımı hepsi tamam, hiç eksiği yoktur.

FRENK/İçeriden.) Tsok eyi, tsok eyi! Simdi aydan aya ne veredzeyiz?

HACİVAT: Ben sizden çok istemem, beş yüz kuruş.” (s.745)

Esir pazarından cariye ve kölelerin satın alındığını görüyoruz.

“Ulan, bunlar **esir pazarından köle** mi alıyorlar yoksa **cariye** mi?” (s.251)

Eczahâneelerde nöbette kalan bir kişi olduğunu, bir kişinin de dışarıda görev yaptığını anlıyoruz.

“İHTİYAR: Yahu, maşallah güzel dükkânın var. Lâkin bu dükkânda yalnız mısın yoksa?

KARAGÖZ: Hayır, bir arkadaşım daha var ama, kendisi burda yok. Bugün **nöbet** benimdir, **o bugün sokakları gezer.**” (s.384-385)

Kahvehane, mahalle kahvesi ve kıraathanelerin işi gücü olmayanların erkeklerin gidip kahve içtikleri, vakit geçirdikleri, iskambil oynadıkları yerlerdir.

“KARAGÖZ: Geldi ya! Evde karı ile kavga ettik. Beni kapı dışarı etti. Ne yapayım? Doğru gittim Süleymaniye’de Tiryaki Çarşısı’na, **kahvenin** birisinden içeri girdim, bir kahve içtim; canım sıkıldı, bir daha içtim; altı kişi **iskambil** oynadık üç parti yenildim; kırk kuruş kahve borcum oldu, lâkin benim cebimde beş kuruş var.” (s.1222)

“HACİVAT: Ben bir yere gitmem, **mahalle kahvesinde**, evde vakit geçiririm.” (s.745)

“ÇELEBİ: Bende -hânedede otura otura canım sıkıldı; biraz **kıraathâne**ye gideyim, birkaç ahabpla görüşeyim, dedim; ...” (s.643)

Meyhanelerde köçek de oynatıldığını, kol geçerken yakalanıp ceza yememek için zil çalındığını, zili duyunca köçeklerin hemen durduğunu görüyoruz.¹⁸⁰

“BEKRİ MUSTAFA: Oğlum, haydi, **köçeklere** haber ver, gelsinler!

ÇIRAK: Basustune! (Gider.)

(Köçekler gelirler, köçek havası çalınır. Oynarlarken **kol** geçer.)

ÇIRAK: (Gelir.) Aman, Mustafa Ağa, **kol** geçiyor!

(**Köçekler durur.**)

BEKRİ MUSTAFA: Kol geçiyorsa bize ne?

ÇIRAK: Vakit geç, sonra biz **ceza** yeriz.

II. ÇELEBİ: **Kol** geçti.

ÇIRAK: Oynasınlar.

(Köçekler oynar.)

BEKRİ MUSTAFA: Yaşa, yosma civan!

KARAGÖZ: (Pencereden.) Meyhane aldı yürüdü!

(İçeriden **çingirak** çalınır, **köçekler durur.**)

ÇIRAK: Aman, Mustafa Ağa, **kol** geçiyor!

BEKRİ MUSTAFA: Artık gitsinler!

(Köçekler giderler. Çırak da gider.)” (s.750-751)

¹⁸⁰ “Böyle büyük meyhânelerin münasib bir mahalline büyük bir çingirak asılır. Meyhâne kapısı önünde akşamları miçolardan biri durup elinde çingırağın ipi bulunur. Bu miço, öteden beri bir zabıt geldiğini görünce çingırağı çektiği gibi derhal meyhâne kapıları kapanıp içerde bir sükûttur hüküm sürer. Zabıt geçtiği gibi yine miço çingırağı çeker, meyhâne açılır, herkes âleminde olur. Zâbit de bunun kendisine bir hürmet olduğunu bilip meyhânenin seddi zamanına gelinceye kadar bir güne taarruzda bulunmaz.” Mehmed Tevfik, **İstanbul’da Bir Sene**, Haz. Nuri Akbayar, İletişim Yayınları, 1987, s.116.

Yağkapanlarının¹⁸¹ köpekleri olduğunu, kavga ile peynir tulumlarını kapmaya çalıştıklarını anlıyoruz.

*“Buraya düştüm mü, **peynir tulumu** çekiştiren **Yağkapanı köpeği** gibi gırtlak gırtlığa bir rezâlet!” (s.532)*

Karagöz metinlerinde geçen dükkân, çarşı, pazar adları da şunlardır:

Aktar dükkânı (s.385, 1006, 1166)

Aşçı dükkânı (s.102, 109, 115, 116, 130)

At pazarı (s.416, 580)

Atpazarı (s.972)

Bakkal dükkânı (s.160, 171, 174, 183, 224, 376, 377, 1097, 1220)

Balat Çarşısı (s.369)

Balıkhâne (s.611)

Balıkpazarı (s.108, 116, 1072, 1247)

Baruthâne (s.611)

Bedesten¹⁸² (s.489, 507, 508, 869, 1194)

Birahane (s.243)

Bitpazarı (s.104, 801, 897, 962, 1003, 1096, 1110, 1133)

Çafçaflu Çarşı (s.1162)

Çarşamba Pazarı, Çeharşenbe Pazarı (s.621, 832, 977, 1007)

Çârşû-yi Kebîr (s.217, 478)

Çârşû-yi Mısır (s.1166)

Çengelciler pazarı (s.702)

Çorbacı (s.377, 378)

Dekâkîn¹⁸³ (s.217)

¹⁸¹ Yağkapanı: Haliç’in İstanbul yakasında bir iskele. “Yağ hali” anlamına gelir. Eskiden, dışardan gelen süt ve süttten yapılmış peynir vb. gibi nesneler Yağkapanı’na gelir, oradan şehre dağıtılırdı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.532).

¹⁸² Bedesten- Bedestan: İçinde kıymetli eşyâ, antika, mücevher vb. şeyler satılan, üstü kapalı çarşı. (Ayverdi, “Bedesten”, **a.g.e.**, s.127).

Dükkân (s.74, 91, 102, 106, 108, 109, 110, 111, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 130, 131, 160, 171, 172, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 183, 190, 218, 224, 240, 302, 326, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 376, 377, 378, 384, 385, 418, 423, 428, 478, 576, 649, 675, 702, 745, 746, 820, 930, 947, 956, 963, 1006, 1027, 1053, 1070, 1074, 1095, 1097, 1100, 1105, 1122, 1123, 1147, 1153, 1166, 1167, 1174, 1175, 1180, 1188, 1207, 1209, 1220, 1250, 1255, 1256, 1265, 1269)

Esir pazarı (s.94, 251)

Ezcahâne (s.291, 292, 345, 352, 366, 369, 611)

Fırın (s.90, 846, 1007)

Fişekhâne (s.611)

Fotoğrafhane (s.611)

Guravathane (Kıraathane) (s.226)

Hastahâne (s.610)

Humhâne¹⁸⁴ (s.611)

Irgat Pazarı¹⁸⁵ (s.1096)

İplikhâne (s.610)

İşkembeci (s.377, 576, 649)

İşkembeci dükkânı (s.377, 576)

İşkembe salonu (s.1223)

Kahve dükkânı (s.131)

Kahvehâne (s.611, 740, 963)

Kasap dükkânı (s.702)

Kayikhâne (s.207, 218, 611, 614, 648)

Kerhâne (s.67, 611)

Kıraathane (s.226, 821)

Kireçhâne (s.78, 137, 611)

Kumarhane (s.611)

Litografhâne (s.611)

---

¹⁸³ Dekâkin: Dükkanlar. (Ayverdi, “Dekâkin”, **a.g.e.**, s.263).

¹⁸⁴ Humhâne: 1. Şarap küpleri konan yer. 2. (teşmil yoluyla) Meyhâne. (Ayverdi, “Humhâne”, **a.g.e.**, s.518).

¹⁸⁵ Irgat pazarı: Irgat pazarı: Irgatların iş bulmak için toplandıkları yer. (Ayverdi, “Irgat”, **a.g.e.**, s.527).

Lokanta (s.117, 328, 1084, 1095, 1251)
Lokmacı¹⁸⁶ dükkânı (s.1122, 1123)
Mâza (Mağaza) (s.1194)
Mağaza (s.1261)
Mahalle kahvesi (s.89, 325, 356, 358, 612, 745, 821, 824, 944, 1017, 1079)
Mahallebici dükkânı (s.1053)
Malifaturacı (Manifaturacı)¹⁸⁷ (s.1135)
Manav (s.74, 116, 265, 893, 964, 969, 977, 1010, 1092)
Marangozhâne (s.611)
Mâza (Mağaza) (s.1194)
Mısırçarşısı (s.962, 1167)
Meyhâne (s.64, 163, 188, 240, 291, 292, 335, 385, 495, 599, 610, 627, 647, 666, 717, 733, 734, 743, 744, 746, 751, 755, 758, 783, 812, 920, 974, 979, 1011, 1173)
Meykede¹⁸⁸ (s.240)
Meyvahoş¹⁸⁹ (s.65)
Mezat (s.507, 508, 509)
Oğlan pazarı (s.416)
Otel (s.375, 460, 1159)
Paçacı damı (s.920, 1001)
Paçacı dükkânı (s.1095)
Pazar (s.81, 94, 157, 226, 251, 371, 416, 423, 451, 565, 580, 679, 698, 702, 832, 841, 842, 977, 1007, 1013, 1021, 1096, 1162, 1217)
Pazartesi Pazarı (s.371)
Ruganhâne¹⁹⁰ (s.611)
Saatçi dükkânı (s.1147)
Sebze pazarı (s.841)

¹⁸⁶ Lokmacı: Lokma tatlısı yapan ve satan kimse. (Ayverdi, “Lokmacı”, **a.g.e.**, s.746) .

¹⁸⁷ Manifaturacı: 1.Manifatura alıp satan kimse, bezzaz. 2. (teşmil yoluyla) Manifatura satılan dükkân. (Ayverdi, “Manifaturacı”, **a.g.e.**, s.769); Manifatura: Fabrika işi kumaş, bez vb. her çeşit dokuma. (Ayverdi, “Manifatura”, **a.g.e.**, s.769).

¹⁸⁸ Meygede-Meykede: Meyhâne. (Ayverdi, “Meygede”, **a.g.e.**, s.816).

¹⁸⁹ Meyvehoş-Meyvahoş: 1.Kuru yemiş. 2.(teşmil yoluyla) Yemiş çarşısı: İstanbul’da, Eminönü’ndeki meyva çarşısı. (Ayverdi, “Meyvehoş”, **a.g.e.**, s.817).

¹⁹⁰ Revgan-Rûgan: Yağ. (Ayverdi, “Revgan”, **a.g.e.**, s.1024).

Sırmakeşâne¹⁹¹ (s.437, 610)
Şarapçı dükkânı (s.1074)
Tabakhane¹⁹² (s.707)
Tahmis¹⁹³ (s.945, 1040, 1052, 1054, 1055, 1056)
Tavukçu dükkânı (s.1250)
Tiryaki Çarşısı¹⁹⁴ (s.1166, 1222)
Tokat kervanı (s.972)
Yağhâne¹⁹⁵ (s.610)
Yağkapanı¹⁹⁶ (s.1126)
Yaymacı dükkânı (s.377)
Yazihane¹⁹⁷ (s.1017, 1144, 1231)
Yemekçü (Yemekçi) (s.1163)
Yoğurtçu (s.431, 475)
Yorgancı (s.1154)
Yorgancı kalfası (s.403, 1154)
Zerzevatçı¹⁹⁸ (s.87, 155, 812, 907, 956, 1265)

Metinlerde geçen devrin meşhur dükkan adları da şunlardır:

Avram Papi'nin Meyhanesi¹⁹⁹ (s.64)
Avurzavur Kahvesi (s.1055)
Kabagöt'ün Lokantası (s.65)
Kabagöt²⁰⁰ (s.296, 730)

¹⁹¹ Sırmakeş: Gümüş, altın vb.ni haddeden geçirip sırma hâline getiren, sırma çeken kimse. (Ayverdi, "Sırmakeş", **a.g.e.**, s.1104).

¹⁹² Tabakhâne: Derilerin sepilenip işlendiği yer, debbağhâne. (Ayverdi, "Tabakhâne", **a.g.e.**, s.1182).

¹⁹³ Tahmis: Kahvenin kavrulup dövülerek veya çekilerek satıldığı yer, kuru kahveci. (Ayverdi, "Tahmis", **a.g.e.**, s.1189).

¹⁹⁴ Tiryaki Çarşısı: İstanbul'da Süleymaniye Külliyesi'nde bugün işlevini yitirmiş, daha çok keyif verici maddeler satılan eski bir çarşı. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1166).

¹⁹⁵ Yağhâne: Yağ çıkarılan, yağ elde edilen yer. (Ayverdi, "Yağhâne", **a.g.e.**, s.1325).

¹⁹⁶ Yağkapanı: Haliç'in İstanbul yakasında bir iskele. "Yağ hali" anlamına gelir. Eskiden, dışardan gelen süt ve süten yapılmış peynir vb. gibi nesneler Yağkapanı'na gelir, oradan şehre dağıtılırdı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.532).

¹⁹⁷ Yazihâne: 1. Danışma ve yazı işlerinin yürütüldüğü iş yeri, büro. 2. Yazı masası. (Ayverdi, "Yazihâne", **a.g.e.**, s.1345).

¹⁹⁸ Zerzevatçı: Zerzevat satan kimse, sebzeçi. (Ayverdi, "Zerzevatçı", **a.g.e.**, s.1384).

¹⁹⁹ Avram Papi'nin meyhanesi: Eskiden, Beyoğlu'ndaki ünlü bir meyhane. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.64).

Kafesli Meyhane²⁰¹ (s.1011)

Küçük Aynalı²⁰² (s.358)

Küplü²⁰³ (s.344)

6.3. Gündelik Eşyalar

Metinlerde kullanılan günlük çeşitli eşyalar şunlardır:

Altın boya çanağı (s.411)

Altın çıkını (s.431)

Altın kavanozu (s.262, 272)

Altın kordonlu saat (s.292)

Altın küpü (s.693)

Altın saat (s.268, 272, 346, 488, 570, 571, 572, 573, 1235)

“... pederimin antika **altın saat** ile **kösteği**...” (s.346)

Altın kordonlu saat (s.292)

Altın tabaka (s.346)

Altıpatlar²⁰⁴ (s.65)

Antika (s.111, 346, 583, 1166)

Ayna (s.833, 958, 1172)

Buduç²⁰⁵ (s.107)

Cep saati (s.696, 699)

Çivi (s.59, 60, 61, 1220, 1244, 1257)

²⁰⁰ Kabagöt'ün lokantası: Eski den, İstanbul'da, Şişli'deki ünlü bir lokanta. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.65).

²⁰¹ Mehmed Tefrik, **İstanbul'da Bir Sene**, Haz. Nuri Akbayan, İletişim Yayınları, 1987, s.109.

²⁰² Küçük Aynalı: İstanbul'da, Ayvansaray'da, ünlü Çingene mahallesi Lonca'da üç büyük gedikli meyhaneden biri. Büyük Aynalı, Küçük Aynalı, Yavaşko (Reşat Ekrem Koçu, 19.9.1968 tarihli mektubundan). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.358).

²⁰³ Küplü: Galata'da bir meyhanenin adı. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.344).

²⁰⁴ Altıpatlar: (İlk modelleri altı kurşun attığı için bu ismi almıştır.) Tetiğinin önünde, üstüne kurşun yerleştirilen ve döndükçe bu kurşunları namluya veren bir topu bulunan tabanca, revolver. (Ayverdi, “Altıpatlar”, **a.g.e.**, s.49).

²⁰⁵ Buduç: Emzikli kap. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.107).

Karagöz, Zenne'nin evine girebilmek için parola olan "Nalın çivisi"ni bulana kadar çivi türlerini sayar.

*"ZENNE: Siz gidersiniz, yarım saat sonra gelirsiniz, "**Nalın çivisi**" dersiniz, ben size kapıyı açarım.*

*KARAGÖZ (İçenden.) Vay köpoğlu! "**Çivi**"yi işittim ama, ne çivisi?(...)*

ZENNE: (İçeriden.) Ne çivisi?

KARAGÖZ: Yâ, orası var! — Çivi!

ZENNE: Herif, ne çivisi?

*KARAGÖZ: **Karfiçe çivisi.***

ZENNE: Değil.

*KARAGÖZ: **Lofça çivisi.***

ZENNE: Değil.

*KARAGÖZ: **Temel çivisi.***

ZENNE: Değil.

*KARAGÖZ: **Kaplama çivisi.***

ZENNE: Değil.

*KARAGÖZ: **Bağdadi çivisi.***

ZENNE: Değil.

KARAGÖZ: Kalmadı çivilerin gerisi." (s.59)

Çulha mekiği (s.488, 722, 940)

*"KARAGÖZ: Siz ne zaman birbirinizle konuştunuz? Ben nâfile yere **çulha mekiği gibi** boş yere ikinize de varıp gelmeden anam ağladı." (s.722)*

*"**Çulha mekiği gibi git gel** kerata zarar yok!" (s.940)*

Demirci zımbası (s.386)

Dikici muştası²⁰⁶ (s.1070)
Domuz kapanı (s.278, 540, 541)
Duvar saati (s.696, 699)
Düdük (s.663, 769, 771, 777, 859)
Eşek kürtünü²⁰⁷ (s.376)
Eşek nalı (s.273, 1023)
Falaka değneği (s.572)
Fare Kapanı (s.700)
Gazete (s.86, 226, 590, 1186)
Gebre²⁰⁸ (s.362)
Gözlük (s.243, 533, 731, 831)
Guguklu saat (s.670)
Hamam bohçası (s.49)
Hamal sırtığı (s.102)
İp (s.897, 1045)
İpek (s.410, 1200)
İpekli şemsiye (s.1246, 1247)
İplik (s.706, 1068)
İskandil²⁰⁹ (s.460)
Kafes (s.481, 817, 823, 824, 1011, 1034, 1155, 1250)
Kuş kafesi (s.700)
Kalas (s.776)
Kalaycı körüğü (s.821)
Kanarya kafesi (s.817)
Kapan (s.74, 447, 540, 541, 560, 572, 817, 833, 843, 977, 993, 1156)
Kaplama çivisi (s.59)
Karfiçe çivisi (s.59)

²⁰⁶ Muştâ: Dericilik, kunduracılık, ciltçilik gibi sanatlarda derileri üzerine vurarak inceltmeye, düzeltmeye ve atılan dikişi sağlamlaştırmaya, ek yerlerini ezmeye yarayan sert ağaç veya maddeden âlet. (Ayverdi, “Muştâ”, **a.g.e.**, s.856).

²⁰⁷ Kürtün: (Eski Türkiye Türkçesi ve halk ağzı) Yük hayvanlarına vurulan, içi otla doldurulmuş semer palan. (Ayverdi, “Kürtün”, **a.g.e.**, s.729).

²⁰⁸ Gebre: At tımar edilirken kullanılan kıldan kese. (Ayverdi, “Gebre”, **a.g.e.**, s.406).

²⁰⁹ İskandil: 1. Bir denizin derinliğini ölçme. 2. (argo) Kollama, dikkatle bakma, gözleme, yoklama. (Ayverdi, “İskandil”, **a.g.e.**, s.573).

Karamürsel sepeti (s.221)
Kasap Çengeli (s.700)
Kasap zembili (s.297)
Kaşağı²¹⁰ (s.362)
Kazma (s.426, 427, 794, 836, 938, 1195)
Kendir tokmağı²¹¹ (s.386)
Kepenik (s.1100, 1222)
Kereste (s.301, 973, 1078)
Kerpeten (s.352, 380, 384)
Kese (s.241, 793, 810, 811, 812, 824, 895, 1237)
Keser (s.404, 921)
Kırba²¹² (s.147, 714, 1246)

*“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Ne söylüyorsunuz, Hacivat Çelebi! Akşamdan beri yetmiş iki **kırba** su içti.” (s.1246)*

Kırbaç (s.383, 584, 624, 625)
Kırbac (s.383)
Kırık kılıç (s.700)
Kırpıntı (s.1155)

*KARAGÖZ: “**Kırpıntı** aldım elime, başladım çukur kazmağa.” (s.1155)*

Kızak (s.615)
Kızılılık değneği (s.1260)

²¹⁰ Kaşağı: Hayvan tımarında kullanılan dişli, mâdenî âlet. (Ayverdi, “Kaşağı”, **a.g.e.**, s.637).

²¹¹ Kendir: Kendirgiller familyasından, sap liflerinden halat ve çuval yapılan bitki, kenevir. (Ayverdi, “Kendir”, **a.g.e.**, s.656).

²¹² Kırba: Sakaların su taşıdığı, altı geniş, ağzı dar deriden kap, meşin su tulumu. (Ayverdi, “Kırba”, **a.g.e.**, s.668).

*“HACİVAT: Kabahat sende. Karma söziün geçmiyor. Ben senin yerinde olsam, “Param yok” dediğin zaman dinlemez de dırıltı yaparsa, elime bir **kızılclık değneği** alıp, şöyle çat... çat... çat... yapıştırırım.” (s.1260)*

Kordon (s.700)

Korkuluk²¹³ (s.709)

Köstek (s.326, 346, 402, 814)

Köstek²¹⁴ (s.326)

*“KARAGÖZ: Tırnağı düşmüş, **köstek** tutmaz diye bu sene beni çayıra çıkarmadılar... Seni döverim! Ben beygir miyim çayıra çıkayım?” (s.326)*

Köstek²¹⁵ (s.346)

*“Altın **saat** ile **köstek** ha!” (s.346)*

Kuburlu Saat (s.696, 699)

Kurt kapanı (s.843)

Kuş kafesi (s.1250)

Kuş kafesi (s.700)

Kuyu çengeli (s.700)

Küfe²¹⁶ (s.59, 135, 140, 218, 313, 404, 449, 457, 601, 635, 837,974, 1013, 1021, 1080, 1265)

*“**Küfe** omuzumda **pazara** gitmem efendim, küfesiz giderim.” (s.1013)*

*“... **küfe** omuzunda, **pazarda** hazırdır” (s.1021)*

Külünk²¹⁷ (s.398, 422, 423, 424, 426, 429, 972)

²¹³ Korkuluk: Kuşların tarla, bağ, bostan vb. yerlerde ürüne zarar vermesini önlemek için konan insan görünüşünde kukla. (Ayverdi, “Korkuluk”, **a.g.e.**, s.696).

²¹⁴ Köstek: Hayvanın kaçmasını önlemek için iki ayağına bağlanan kısa ip veya zincir. (Ayverdi, “Köstek”, **a.g.e.**, s.704).

²¹⁵ Köstek: Bâzı eşyâlara ve boyuna süs için takılan, altın, gümüş vb.nden yapılmış zincir. (Ayverdi, “Köstek”, **a.g.e.**, s.704).

²¹⁶ Küfe: Meyve, sebze vb. taşımaya yarayan, ağaç dallarından örülmüş büyük, kaba sepet. (Ayverdi, “Küfe”, **a.g.e.**, s.724).

Kümes (s.53, 459, 599, 809, 834, 898, 1018, 1097)
Kürek (s.195, 207, 212, 218, 281, 313, 379, 456, 480, 484, 579, 596, 616, 619, 722, 727, 754, 794, 983, 988, 1007, 1162, 1168, 1192, 1241)
Kürsü (s.259)
Lofça çivisi (s.59, 1244, 1257)
Makas (s.211, 385, 702, 843)
Marsık²¹⁸ (s.207)
Maşrapa (yöre söyleyişi ile Maşrapa) (s.772)
Maşrapa²¹⁹ (s.1010, 1249)
Mengene²²⁰ (s.1014)
Meşe sopası (s.573)
Meşin²²¹ (s.1166)
Muşamba (s.599)
Mühre²²² (s.1006, 1017)
Olta (s.192, 194, 195, 209, 730, 978, 1068)
Örs²²³ (s.687, 831, 989, 1169)
Övendire²²⁴ (s.1161)
Paçavralar (s.675)
Pamuk ipliği (s.52, 106, 171, 290, 327, 405, 865, 896, 956, 1003, 1071, 1202, 1244)
Pösteki (s.91, 974, 1104, 1108, 1111)

²¹⁷ Külünk: Ucu sivri taşçı kazması. (Ayverdi, “Külünk”, **a.g.e.**, s.726).

²¹⁸ Marsık: Yakıldığı zaman duman ve koku çıkararak baş ağrısına sebep olan yarı yanmış kömür. (Ayverdi, “Marsık”, **a.g.e.**, s.772).

²¹⁹ Maşrapa: Gümüş, çinko, teneke, toprak vb.nden yapılmış kulplu su kabı. (Ayverdi, “Maşrapa”, **a.g.e.**, s.776).

²²⁰ Mengene: Bir nesneyi sıkıştırıp istenilen şekilde tutmaya, iki şeyi birleştirmeye veya sıkıp eğmeye yarayan âlet. (Ayverdi, “Mengene”, **a.g.e.**, s.796).

²²¹ Meşin: Saraçlık, ciltçilik, marokencilik gibi iş dallarında kullanılan, tabaklanmış, sepilenmiş koyun vb. hayvan derilerinin kalitesi en düşük olan çeşidi. (Ayverdi, “Meşin”, **a.g.e.**, s.808).

²²² Mühre: Kâğıtları cilâlamak, parlak, pürüzsüz ve kolay yazılır duruma getirmek için kullanılan, billûr veya istiridye kabuğundan yapılmış yuvarlak âlet. (Ayverdi, “Mühre”, **a.g.e.**, s.871).

²²³ Örs: 1. Kullanıldığı işe göre çeşitli boy ve şekillerde olan, üzerinde mâden dövmeye mahsus çelik yüzeyli demir âlet. 2. Ayakkabıcıların, çivi çakacakları veya vardelasını perçinleyecekleri ayakkabıyı üzerine geçirdikleri demir âlet. (Ayverdi, “Örs”, **a.g.e.**, s.967).

²²⁴ Üvendire- Ögendire-Övendire: Çifte sürülen öküzleri dürtmek için kullanılan, ucuna sivri bir demir çakılmış değnek, bizlengaç, bizlengiç. (Ayverdi, “Üvendire”, **a.g.e.**, s.1301).

“Zavallı ben **pöstekide** yatmadan ense kemiklerim birbirine geçti.” (s.91)

“Yakmadıkça poğçayı börekçi aşk olsun derim

Rahatça **pösteği** varken şilte râm olmaz bana” (s.974)

Saat²²⁵ (s.130, 165, 244, 262, 268, 272, 292, 293, 325, 331, 346, 480, 488, 507, 508, 509, 516, 541, 563, 570, 571, 572, 573, 618, 711, 731, 786, 1085)

“KARAGÖZ: Efendim, yüzgörümlüğü isterim!

TUZSUZ: Al anam, sana bir **saat** taktım.” (s.1085)

Saat yelkovanı (s.142)

Saat zembereği²²⁶ (s.1118)

“... soğuktan çenelerim de **saat zembereği gibi** tık tık vurmağa başladı.” (s.1118)

Sabun (s.169, 406, 498, 560, 751, 824, 947, 1045, 1200)

Sabun köpüğü (s.824)

Saksı (s.64, 133, 696, 700, 794, 1167)

Saz²²⁷ (s.368, 1163)

Sehpa²²⁸ (s.637)

Sıpa²²⁹ (s.637)

“HACİVAT: Bu nasıl mahallebi satmak? Tabla yok, mahallebi yok, kaşık yok!

KARAGÖZ: Neden yok? Hepsi var.

²²⁵ Burada sadece eşya olan saat mahiyetinde kelimelerin geçtiği sayfa numaraları verilmiştir.

²²⁶ Zemberek: Kurulduktan sonra kendi kendine hareket eden, çevirmeye veya sıkıştırmaya yarayan demir yâhut çelikten esnek yay. (Ayverdi, “Zemberek”, **a.g.e.**, s.1382).

²²⁷ Saz: Sepet, iskemle, hasır vb. şeyler yapmakta kullanılan ince kâmiş, hasır otu. (Ayverdi, “Saz”, **a.g.e.**, s.1070).

²²⁸ Sehpa: 1. Üç ayaklı masa veya iskemle. 2. Dört ayaklı küçük alçak masa. 3. Üzerine bir şey konulmak için yapılmış çeşitli biçim ve büyüklükte ayaklı destek. (Ayverdi, “Sehpa”, **a.g.e.**, s.1076).

²²⁹ Sıpa: İki tânesi karşılıklı konulup üzerlerine kalas, düz tahta vb. uzatılarak seyyar iskele veya masa yapmaya yarayan ayaklı destek, sehpa. (Ayverdi, “Sıpa”, **a.g.e.**, s.1103).

*HACİVAT: Hani **sehpan**? **Sıpa** da sen misin?" (s.637)*

Sepet (s.116, 221, 381, 721, 837, 893, 966, 969, 1118, 1119,1151, 1263)

Sinematograf²³⁰ (s.131)

Su borusu (s.522)

Sünger (s.932, 1082)

"Kimin elinde kalem yazı yazarlar

*Kimin elinde **sünger** yazı bozarlar*

El ele vermişler yosma gezerler

Salınır dilberi Güzelhisar'ın" (s.932, 1082)

Şeker kâğıtları (s.977)

Şemsiye (s.93, 120, 533, 711, 1012, 1147, 1246, 1247)

Şimşir saat (s.618)

Tabaka (s.104, 331, 346, 647, 1198)

Tabla²³¹ (s.641, 1082)

Tekerlek (s.170, 203, 264, 381, 387, 944, 1116)

Temel çivisi (s.59)

Tesbih (s.699)

Testere (s.348)

Tezkere²³² (s.926, 927, 1002)

Tokmak²³³ (s.105, 251, 352, 382, 386, 422, 788, 811, 954, 1057, 1058, 1059, 1236)

²³⁰ Sinematograf: Görüntüleri filme almaya yarayan âlet. (Ayverdi, "Sinematograf", **a.g.e.**, s.1112).

²³¹ Tabla: 1. Satıcıların, içine satacakları yiyecek maddelerini koydukları tahta tepsi. 2. Mâden veya tahtadan yapılmış tepsiye benzer soba veya mangal altlığı. 3. Bir şeyin geniş ve düz olan kısmı. 4. Tahta veya mâdenden tepsi. 5. Geniş ve düz levha. 6. İçilen sigaraların ve küllerinin konduğu cam veya mâdenî kap. (Ayverdi, "Tabla", **a.g.e.**, s.1184).

²³² Tezkere: 1. Küçük mektup, pusula. 2. Bir iş için izin verildiğini bildiren veya bir husûsu ispâta yarayan resmî belge. 3. Askerlik görevinin bittiğini bildiren belge. 4. Aynı şehirde resmî dâireler arasındaki yazışma pusulası, makamlar arasında gidip gelen kısa yazı. (Ayverdi, "Tezkere", **a.g.e.**, s.1252).

²³³ Tokmak: 1. Ağaçtan yapılmış iri çekiç. 2. Kapı kanadına asılı olan ve kapıyı çalmaya yarayan, çeşitli biçimdeki mâdenî parça. 3. Tahıl maddeleri vb.ni ezmeye ve dövmeye yarayan, ağaç, taş veya mâdenden, alt tarafı şişkin saplı âlet. 4. Toprağı düzeltmek, ezip sıkıştırmak veya alçı ezmek

Topluğne (s.194, 197, 209, 346)
Torba (s.78, 138, 966, 1007, 1068)
Törpü (s.145)
Tulum (s.1261, 1262)
Tutkal çanağı (s.99, 797)
Tükrük hokkası (Tükürük hokkası)²³⁴ (s.106)

*“HACİVAT: Tû senin suratına! (Karagöz’e tokat atar.) Edepsiz!
KARAGÖZ: Suratım **tükrük hokkasına** döndü.(...)” (s.106)*

Tütsü çanağı (s.684)
Urgan²³⁵ (s.848)
Ustura (s.466, 641)
Üvendire²³⁶ (s.1097)
Zemberek anahtarı (s.1022)
Zincir (s.376, 599, 715, 1027, 1084, 1100, 1104, 1107)

Karagöz oyunları metinlerinde halk sanatları ile ilgili bazı el işi sanatlarının adlarının geçtiği görülmektedir. Mûsikî usûl adları, makam adları ve çalgıların neredeyse tümünün; halk oyunları ve dansların bir kısmının geçtiği görülmektedir. Metinlerde iş hayatı ve meslekler ile ilgili oldukça zengin bir kadro olduğu görülmekte ve meslekler hakkında bilgiler de verilmektedir. Bu alan araştırmacıları bekleyen zengin bir inceleme konusudur.

---

için kullanılan, kürek gibi saplı, yassıca kütük parçası. 5. Çamaşırı su içinde vura vura temizlemeye yarayan kalın ve yassı odun, tokaç. 6. Vurularak çalınan davul, çan vb. çalgılarda, gonglarda vurma işini yapan âlet. 7. Sini altına konan veya üstüne oturulan kısa tahta iskemle. (Ayverdi, “Tokmak”, **a.g.e.**, s.1260).

²³⁴ Tükürük hokkası: İçine tükürülen kap. (Ayverdi, “Tükürük”, **a.g.e.**, s.1274).

²³⁵ Urgan: Pamuk, keten, kenevir, jüt vb. bitki elyâfından yapılan ince halat. (Ayverdi, “Urgan”, **a.g.e.**, s.1286).

²³⁶ Üvendire- Öğendire-Övendire: Çifte sürülen öküzleri dürtmek için kullanılan, ucuna sivri bir demir çakılmış değnek, bizlengiç, bizlengiç. (Ayverdi, “Üvendire”, **a.g.e.**, s.1301).

YEDİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE HALK MİMARİSİ, İLETİŞİM, ULAŞIM

7.1. Halk Mimarisi

Mimari, hayatın içindeki önemli unsurlardan biridir. Halk mimarisi aynı zamanda o halk ve yöre hakkında pek çok bilgi ve fikir edinmemizi de sağlar. Aile ve dolayısıyla ev kavramının çok önemli olduğu Türk kültüründe de pek çok unsurla karşılaşmaktayız. Karagöz metinlerinde de mimari ile ilgili unsurlar bulunmaktadır.

O devirde de evlerin kiralandığını, tutulduğunu, satılığını görüyoruz:

*“... bu mahallede bir **ev tutmuşlaaar.**” (s.230)*

Satış-kiralama için önden ev gezdirme yapıldığını ve ücrette anlaşmaların nasıl yapıldığını görüyoruz. Metinlerden anladığımız kadarıyla tüm ev gezdirmeler, ev satmalar kiralamalar, ev sahibinin o mahalleden birine (bu genellikle Hacivat olmaktadır) anahtar teslim edip, anahtar bırakılan kişinin ilgilenmesi şeklinde oluyor. O devirde, emlakçılık gibi ev alıp satmak üzerine bir mesleğin olmadığını metinlerde görmekteyiz.

*“I. ÇELEBİ: Hacivat Çelebi, malûm-i âlînz şu dükkânla -efendime söyleyim- şu ev bizimdir. Çoktandır -efendime söyleyim- bunlar boş duruyor.(...) Şimdi bunları artık **kiraya verip** de beş on para almak istiyorum. (...) Hacivat Çelebi, bunlar böylece **size emanet** olsun. Bir güzel **namuslu kiracı** bulursanız, her ikisini de verimiz kiraya.” (s.172)*

Kiralanacak ya da satılacak ev ve dükkanların müşteriye gezdirildiğini görüyoruz:

“HACİVAT: Buyurun efendim içeri, görünüz! (içeriden.) Bakınız efendim, burası **bodrum katı**, bodrumun arkası taşlık. Burdan, efendim, **bahçeye** çıkar. İşte burdaki **küpler** -efendime söyleyim- yağmur suyundan doldurulur. Her biri, efendim, yirmi teneke su alır, efendim. (...) Bakın, şurası da **mutfak**. Şurası da **yemek odası**, efendim. (...) Buyurun **yukarıya** çıkalım. (...) İşte bu tarafta bir **oda**. Burası da **helâ**, efendim. İşte **odalar**, efendim. Hepsinin **döşemesi** ve şâir lâzım olan şeyler mevcuttur.

CEMÂLİFER: Aaa, çok güzel, Hacivat Çelebi! Buna ne vereceğiz, efendim?

HACİVAT: Efendim, on iki aylığı efendim, sizin için iki mecdiye olur. (...) **iki üç aylık da peşin** isterim.” (s.177-178)

“KASIM BEY: Pekâlâ, efendim, teşekkür ederim. - Nasıl, hanım, ne dediniz?

KASIM BEY'İN KARISI: Vallahi çok güzel. Ben beğendim evi, tam da kullanacak ev, **mutfağı** da aşağıda, hepsi aşağıda, yukarda da iki **oda** var, beğendim vallahi!

HACİVAT: Efendim, merak etmeyiniz, daha temizlenir efendim. Görseniz, etrafında başka kapalı bir yer yok, **her tarafı açıktır** efendim.” (s.867)

Eşyalı ev kiralamanın o devirde de olduğunu görüyoruz:

“Benim elimin altında bir güzel **ev** var; üç dört odalı, **içinin mobilyası** da var; eşya **getirmeye de lüzum yok**.” (s.53)

“HACİVAT: (İçeriden.) Bu, efendim, ev. Ne güzeldir. **İçinin mobilyası da var**, bahçesi de var, mutfak da bahçede, hıfz-ı sıhhaya mugaayir değil.” (s.229)

Konaklamayla ilgili şahısların da konakladıkları yere ya da konumuna göre isim aldıklarını görüyoruz:

Hâne-ber-dûş¹ (s.1166)

Hayme-nişin² (s.1166)

Konakçı³ (s.425)

Oba⁴ (s.281, 485, 754, 1168)

Metinlerde bir yerde de oba kelimesi yurt mânâsındaki oba olarak da kullanılmıştır.

Oba⁵ (s.1169)

Obalı (s.536)

O devirde kullanılan yapı malzemeleri olarak çok farklı bir malzemeye rastlanılmaktadır. Metinlerde malzeme adı bazı yerlerde geçmektedir.

Kiremit (s.301, 866, 1240)

“HACİVAT: Derken efendim, geçen günkü yağmur, malûm ya, evin kiremitleri filân kırılmış, bütün yağmur evin içine akmış; bari bir iki dülger çağırayım da hem kiremitleri, hem de yıkık bazı yerlerini yaptırayım, dedim; evi güzelce tamir ettirdim.” (s.1240)

“KASIM BEY: Pek harap, efendim, kiremitleri akıyor. Her ne kadar ev sahibine söyledikse de, “— Benim param yok, tamir ettirmem.” diyor.” (s.866)

Tuğla (s.301)

Taş (s.301)

¹ Hâneberduş: “Evi omzunda”. (mecâzî) Serseri, yersiz yurtsuz (kimse). (Ayverdi, “Hâneberduş”, a.g.e., s.469).

² Hayme-nişin: Çadırdaki oturan kimse, göçebe. (Ayverdi, “Hayme”, a.g.e., s.489).

³ Konakçı: Eskiden yolculuklarda önceden gidip yolculara yer hazırlayan kimse. (Ayverdi, “Konakçı”, a.g.e., s.692).

⁴ Oba: Çadırlarda yaşayan göçebe âilelerin meydana getirdiği topluluk, oymak, çadır halkı, göçer evli kabîle. (Ayverdi, “Oba”, a.g.e., s.943).

⁵ Oba: Göçebe âilelerin konakladığı yer, yurt. (Ayverdi, “Oba”, a.g.e., s.943).

Kereste (s.301, 973, 1078)

“...sabah namazı sokağa çıkıp akşam ezanlarına kadar **taş, tuğla, kiremit, kereste** taşımaktan anan ağlar; ...” (s.301)

7.1.1. Konut ve Yapı Çeşitleri, Bölümleri

Yapılar ile ilgili halk bilimi açısından bilgiler edinmekteyiz. Metinlerde, yapımı tamamlanmış bir konut için ilk olarak ev sahibine müjdeciler tarafından haber verildiğini, kapının önüne fermayış şal⁶ döşendiğini, eve ilk adımını sağ ayak ile attığını, ayağını basar basmaz da kurban kesildiğini öğreniyoruz.

“*HACİVAT: (...) Şirin Hanım’a müjdeciler gider, “köşk bitti” diye. “— Buyurun temâşâ edin!” derler. Şirin-i pür-cefâ, çarşafa bürünüp kırk tane cariye yanında, kimi sağında, kimi solunda, köşkün kapısına kadar fermayış şal döşenmiş, tıpış tıpış yürüyerek, iki tarafına göz süzerek, etrâf ü eknâfi seyr ü temâşâ ederek, köşkün kapısına gelip **sağ ayağını** atar atmaz **kurbanlar kesilir.**”* (s.411)

Bir yapının ilk yapım aşamasında, temeli atılırken kurban kesildiğini öğreniyoruz.

“*Neccâr gelip **temeller atılıp kurbanlar kesildi.** Köşk bitmede olsun, kalıyor içinin bir nakışl.*” (s.410)

Metinlerde iki yerde yapı ile alakalı bir söz geçmektedir. Metinde benzer sesli sözcüklere yanlış anlama sonucu verilmiş karşılık olarak geçmektedir; fakat mânâsından “yapılan iş doğru da öncesi olmadığı için yanlış/yamuk oldu” gibi bir mânâ çıkmaktadır.

⁶ Fermayış şal: Ismarlama olarak yapılmış en iyi cins Keşmir ve Lâhur şalı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.411).

“Duvarda kusurumuz yok, temel bozuk.” (s.227)

“... duvarda kusurumuz yok, yalnız temel bozuk.” (s.1004)

Kültürümüz için önemli yeri olan “ev”in kendisi için bile kullandığımız farklı isimler ve halk kültüründe yüklediğimiz mânâları vardır. Kendi evinizden bahsederken “bende-hâne”⁷ veya “fakîrhâne”⁸ demek tevazü göstergelerinden olduğu gibi aynı zamanda kendisinin de evinin de karşısındaki kişinin emrinde olduğu mânâsını ihtiva eder, burada aynı zamanda misafire verilen kıymeti de görürüz. Karşınızdaki kişinin evinden bahsederken ise yüceltici, övücü nitelikte “devlethâne”⁹ denilir. Devlet kelimesindeki ululuk ve mutluluk mânâları ev için söylenildiği gibi aynı zamanda evin sahibine de övgü yapılmış olur.

Bende-hâne (s.81, 207, 346, 532, 64)

Devlet-hâne (s.59, 62, 268, 371, 407, 532, 634, 812, 960)

Ev¹⁰

Fakîr-hâne (s.267, 268, 699, 712, 729, 740, 783, 786, 812,1204)

Hâne (s.53, 218, 332, 349, 387, 404, 560, 597, 610, 635, 669, 680, 681, 683, 684, 690, 787, 788, 789, 842, 895, 925, 940, 978, 1002, 1013, 1019, 1020, 1043, 1091, 1147, 1152)

Metinlerde geçen yapı çeşitleri ise şunlardır:

⁷ Bende-hâne: Bir kimsenin kendi evinden bahsederken kullandığı “ben kölenizin evi” anlamında bir söz. (Ayverdi, “Bende”, **a.g.e.**, s.133).

⁸ Fakîrhâne: Bir kimsenin kendi evinden bahsederken tevâzu göstererek kullandığı “evim, evimiz” anlamında söz. (Ayverdi, “Fakîrhâne”, **a.g.e.**, s.367); Fakîr: “Ben, bendeniz” anlamında tevâzu sözü. (Ayverdi, “Fakîr”, **a.g.e.**, s.367).

⁹ Devlethâne: Saygı duyulan bir kimse ile konuşulurken “eviniz, konağınız” anlamında kullanılır. (Ayverdi, “Devlethâne”, **a.g.e.**, s.278) Devlet kelimesinin “ululuk, büyüklük” ile “mutluluk, tâlih” mânâlarını da içermektedir.

¹⁰ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

Karagöz metinlerinde yapı, ev, bina çeşitleri de oldukça fazla geçmektedir. Bina çeşitleri gibi, çeşme gibi yapı çeşitleri ve sokak, mahalle liman gibi yer çeşitleri de bu başlık altında verilmiştir.

“HACİVAT: Neler sattın, Karagöz?”

*KARAGÖZ: Neler olacak? Babamdan kalan **hanlar, dükkânlar, apartmanlar, yalılar, köşkler, konaklar...**” (s.240)*

Ahır (s.105, 131, 141, 362, 479, 809, 842, 894, 977, 1005, 1012, 1051, 1164, 1198)

Binâ (s.535, 538)

“KARAGÖZ: Hay hay!

*HACİVAT: “**Binâ**”ya çıktınız mı?*

KARAGÖZ: Çıktım.” (s.535)

*“HACİVAT: Hani “**Binâ**’ya çıktım” dedin?*

*KARAGÖZ: **Binâ**ya reçberlik ettiğim tarihte omuzumda çamur teknesiyle çıktım.” (s.538)*

Çadır (s.476, 660, 670, 672, 675, 681, 689, 844)

Çerge¹¹ (s.404, 493, 536, 919, 987, 989, 1195)

Çeşme (s.239, 344, 345, 408, 431, 833, 939, 1007, 1023, 1027)

Çınlı hamam (s.601)

Çiçekli yalı (s.812)

Çingene çergesi (s.918, 1042)

Deve hanı (s.1027)

Ebniye¹² (s.648, 649)

Kasır (s.1017, 1025)

¹¹ Çerge: 1. İki direkli hafif çadır. 2. Derme çatma binâ, kulübe. 3. Çingene çadırı. (Ayverdi, “Çerge”, **a.g.e.**, s.225).

¹² Ebniye: Binâlar. (Ayverdi, “Ebniye”, **a.g.e.**, s.320).

Kâşâne¹³ (s.87, 413, 601)

Kale (s.516, 518, 828)

Kâgir¹⁴ (s.564)

Kervansaray (s.815)

Konak (s.88, 90, 240, 461, 707, 1150, 1154, 1200)

Köprü (s.55, 91, 244, 342, 368, 591, 618, 713, 785, 786, 907, 1194)

Körpü (Galata Köprüsü) (s.108)

Köşk (s.133, 158, 240, 326, 398, 406, 410, 411, 412, 444, 449, 466, 467, 644, 650, 660, 672, 673, 674, 675, 684, 689, 789, 791, 812, 965, 1031)

“KARAGÖZ: **Köşk**ün bir tarafı **bağ**, bir tarafı **bahçe**, **havuz** da bahçenin ortasında.” (s.326)

“HACİVAT: Sofrada bulunan et’imelerden ve eşribelerden eki ü şürb edip ba’dehû sofradan kalkarak elimizi yıkayıp **köşk**ün **üst katındaki sahile nâzır olan küçük odaya** çıktık.”(s. 791)

“HACİVAT: Meyhane değil Kandilli’de bir büyük sahilhâne. (...) güzel çiçekli yalı. (...) **deniz kıyısında** şirin bir köşk...” (s.812)

Liman (s.368, 379)

Mahalle (s.57, 67, 87, 146, 154, 157, 158, 165, 202, 219, 230, 241, 244, 273, 287, 291, 292, 325, 327, 330, 332, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 356, 358, 373, 402, 515, 545, 567, 571, 573, 582, 603, 612, 634, 636, 647, 672, 673, 706, 712, 728, 744, 745, 770, 782, 785, 787, 796, 799, 821, 824, 825, 927, 944, 946, 1004, 1006, 1010, 1017, 1029, 1053, 1073, 1074, 1075, 1077, 1078, 1079, 1082, 1093, 1097, 1099, 1136, 1148, 1172, 1220, 1234, 1235)

“I. ÇELEBİ: Yine, Hacivat Çelebi, bu **mahalle**de mi oturuyorsunuz?

HACİVAT: Evet efendim, Karagöz mahallesinde.” (s.744)

¹³ Kâşâne: Büyük, süslü köşk, mükellef ev. (Ayverdi, “Kâşâne”, a.g.e., s.637).

¹⁴ Kâgir: Taş veya tuğladan yapılmış (yapı). (Ayverdi, “Kâgir”, a.g.e., s.603).

Mahalle câmisi (s.241)

Mandırâ¹⁵ (s.57, 252, 722, 723, 728, 729, 923)

Menzilhâne¹⁶ (s.611)

Mevlevihane (s.611)

Miskinhâne¹⁷ (s.203, 610)

Mumhâne¹⁸ (s.610, 621)

Müzehâne (s. 610)

Oba¹⁹ (s.333, 1018)

“KARAGÖZ: Naime ile beraber obada kalmış.” (s.1018)

Peykhâne²⁰ (s.610)

Salhâne²¹ (s.812, 990)

Samanlık 364, 665, 975, 976

Simkeş hanı 963

Sahilhâne²² (Yalı) (s.812)

“HACİVAT: Gitmez olur muyum? Hemen vapura bindim Kandilli’ye çıktım. (...) HACİVAT: Meyhane değil Kandilli’de bir büyük sahilhâne.” (s.812)

¹⁵ Yoksul serseriler yazın mandırada, kışın külhanda gecelerlerdi. (Külhanbeyi sözü oradan gelme). (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.57).

¹⁶ Menzilhâne: (târih) Posta hizmetlerinde kullanılan atların bulunduğu, posta sürücülerinin dinlenip at değiştirdikleri, ahşap veya kerpiçten yapılmış, odaları ve ahırları olan yer, tatar konağı. (Ayverdi, “Menzilhâne”, **a.g.e.**, s.798).

¹⁷ Miskinhâne: 1. Eskiden cüzamlı hastaların barındıkları ve topluca yaşadıkları yer. 2. (mecâzî) İş gücü olmayanların toplanıp tembel tembel oturdukları yer, miskinler tekkesi. (Ayverdi, “Miskinhâne”, **a.g.e.**, s.829).

¹⁸ Mumhâne: Mumların yapıldığı yer. (Ayverdi, “Mumhâne”, **a.g.e.**, s.850).

¹⁹ Oba: Bölmeli göçebe çadırı. (Ayverdi, “Oba”, **a.g.e.**, s.943).

²⁰ Peykhâne: (târih) Peyklerin kışlası. Sultanahmet yöresinde idi. (Ayverdi, “Peykhâne”, **a.g.e.**, s.993); Peyk: 1. Haber ve mektup taşıyan kimse, haberci. 2. (târih) Osmanlı Devleti’nde habercilik ve pâdişahlarla şehzâdelere muhâfızlık yapan, atlıların yanında koşarak giden, gösterişli kıyâfetleriyle bazı törenlere katılan, bu iş için hızlı koşucu olarak eğitilmiş yeniçeri askeri. (Ayverdi, “Peyk”, **a.g.e.**, s.993).

²¹ Salhâne: Kasaplık hayvan kesimi yapılan yer, mezbaha, kanara. (Ayverdi, “Salhâne”, **a.g.e.**, s.1053).

²² Sâhilhâne: Deniz kıyısına yapılmış mesken, yalı. (Ayverdi, “Sâhilhâne”, **a.g.e.**, s.1047).

Sokak (s.85, 119, 121, 131, 165, 167, 248, 254, 258, 288, 291, 313, 328, 385, 512, 512, 514, 515, 551, 636, 644, 717, 799, 921, 944, 1018, 1073, 1080, 1148, 1188, 1213, 1234, 1236, 1259)

Yalı (s.240, 241, 789, 812)

“*HACİVAT: Kendilerin tarifi üzere **yaltı** buldum, kapıyı çaldım, kapıcı kapıyı açtı.*” (s.789)

“*HACİVAT: Aman, Karagözüm! Görüş ne güzel manzara! **Köşk**ün içi döşenmiş ortasında bî-nazîr **fıskiye** yapılmış, dört tarafından mermerden **aslan ağızlarından mâ-i lezîz cereyân eder ve bahçede envâ-i reyâhîn ve ezhâr.***” 789-790

“*HACİVAT: **Uşak halısı ile döşenmiş merdivenlerden** çıktım, vâsi²³ bir **salon...** (...) **Büyük bir sofa**, beş on kişi de misafır vardı ...*” (s.812)

Tımarhâne (s.242, 409, 604, 1074, 1088, 1099, 1105, 1112)

Vîrâne (s.115, 332, 443, 627, 862, 863, 976, 977, 978)

Yemekhâne (s.611)

Zindan²⁴ (s.459, 523, 524, 1015)

Metinlerde geçen bağ-bahçe türü yerler şunlardır:

Bağ (s.225, 249, 326, 906, 932, 959, 1119)

Bahçe (s.132-136, 139-155, 157, 158, 177, 229, 243, 244, 249, 268, 317, 318, 319, 326, 329, 346, 444, 445, 446, 467, 468, 481, 482, 511, 538, 557, 558, 559, 575, 576, 600, 649, 664, 674, 700, 790, 791, 793, 846, 866, 903, 929, 935, 946, 947, 955, 959, 1001, 1008, 1013, 1014, 1021, 1023, 1031, 1032, 1050, 1119, 1136, 1155, 1159, 1195, 1257)

Bostan (s.79, 99, 218, 222, 225, 595, 714, 831, 879)

²³ Vâsi: Geniş. (Ayverdi, “Vâsi”, **a.g.e.**, s.1310).

²⁴ Zindan: İçine tutukluların, hükümlülerin konulduğu kapalı yer. (Ayverdi, “Zindan”, **a.g.e.**, s.1390).

“**KARAGÖZ:** Tutunmak mümkün mü? Rüzgâr beni önüne kattı, doğru **Piyale bostanlarına**²⁵(...) **Kuyu** derin. Bereket versin, kuyunun içinde bir incir ağacı varmış, ona tutundum da, suya düşmedim. (...) Akşam serinliğine kadar bekledim. **Kuyunun dolabı** dönmeye başladı. Galiba **bostancı** dolaba **eşegi** koşup işine gitmiş olacak. Kova'nın birine girdim. Haydi kova ile beraber suyun içine!.. (...) Kova doldu, yukarıya çıktık. Kovadaki su oluğa boşalırken, ben de beraber... (s.1264-1265)

Çayır (s.667, 935)

Çayır çimen (s.414)

Çayırılık mahal (s.545)

Çiçek bahçesi (s.1195)

Gülistân²⁶ (s.341, 634, 794, 813)

Mürgzâr Bâğı²⁷ (s.133, 139, 142)

Orman (s.513, 514, 516, 767, 847, 858, 880, 883, 884, 975, 1116)

Parmaklıklı bahçe (s.443)

Sebze bahçesi (s.135)

Sazlık (s.68, 155, 233, 260, 494, 586, 656, 731, 757, 778, 802, 848, 914, 948, 985, 1060, 1111, 1175)

Şükûfe bahçesi (s.135)

Şükûfe-zâr²⁸ (s.1013, 1021, 1031, 1195)

Tarla (s.106, 379, 478, 602, 714, 956, 1198, 1201, 1265)

Mısır tarlası (s.1198, 1201)

Tavhâne²⁹ (s.610)

Turfanda (s.571, 714, 933)

²⁵ Piyale Bostanları: Okmeydanı yöresinde, Piyale semtindeki bostanlar. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1264).

²⁶ Gülistan: Gül bahçesi, gülü çok olan yer, gülşen, gülzar. (Ayverdi, “Gülistan”, **a.g.e.**, s.444).

²⁷ Mürg-zar: Kuşu çok olan yer, kuş yatağı. (Ayverdi, “Mürg”, **a.g.e.**, s.883) Bâğ: Bahçe, yeşillik, ağaçlık ve çiçeklik yer, bostan (Ayverdi, “Bağ”, **a.g.e.**, s.102).

²⁸ Şükûfezar: Çiçeklerle dolu olan yer, çiçek bahçesi. (Ayverdi, “Şükûfezar”, **a.g.e.**, s.1178).

²⁹ Tavhâne: Soba ile ısıtılan çiçeklik, ser. (Ayverdi, “Tavhâne”, **a.g.e.**, s.1212).

Yapıların bölümleri ile yapıların mimarisine ait baca, çatı, kapı gibi parçalar bu başlık altında verilmiştir. Özellikle Hacivat satmak ya da kiralamak amacıyla müşretiye evi gezdirirken evin çoğu bölümü geçmektedir.

“İşte efendim şurası **mutfak**, bu da **tavuk kümesi**; işte efendim, burası da **bodrum katı**, **avlu tek mil mermer döşelidir**; burası da **bahçesi**; bahçede **havuz vardır**.” (s.53)

“Yukarıda üç **oda**, **döşemesi** ve sair lâzım olan şeyler mevcuttur.” (s.54)

“**HACİVAT**: Efendim, **merdiven**lerden yukarıya. (...) ikinci kata çıktı. (...) **tavan arasına** çıktı. (...) ordan **dama** çıktı.” (s.509)

“**HACİVAT**: Buyurunuz efendim, bir kere görünüz efendim, buyurun... (İçeriden.) İşte efendim, alt katta efendim, **mutfak** var. Affederseniz, işte şurası da helâ. Efendim, arkada mutfağın kapısından arkaya çıkan **bahçe** var. Orada çamaşır, pek büyük değil ama, **çamaşıra** filan kâfi gelir.

KASIM BEY: Çok güzel, Hacivat Çelebi.

HACİVAT: Gelin, evlâdım, yukarıya çıkalım. İşte efendim, burda da iki **oda** karşılıklı var, ortasında da bir **sofa** var. Zannederim size de kâfi gelir.” (s.866)

Evlerin damının aktığını, çatıyı tamir ettirmenin ev sahibine ait olduğunu görüyoruz.

“ ... oturduğumuz evi -efendime söyleyim- biraz **tamir** ettirecekmiş **ev sahibi**. Çoktan beridir akıyor.” (s.177)

Avlu (s. 426)

Aydınlık sofa (s.454)

Baba³⁰ (s.279)

Baca (s.383, 578, 1259)

³⁰ Tırabzan babası: Merdiven başına tırabzanı desteklemek üzere konan yuvarlak başlı kalın dayanak. (Ayverdi, “Tırabzan”, a.g.e., s.1255).

“CÛD: *Yormiyor musun be, **dumani bacadan** çıkıyor!.. Aman ölüyorum!..*” (s.383)

Bağdâdî³¹ (s.59, 402)

Bodrum katı (s.53, 177)

Cumba (s.136)

“KARAGÖZ: *Evet. Pencerenin önüne oturdum, **cumbadan etraftı** seyrediyorum. Karanlıkta iki üç kişi geldi bizim **cumbanın altına.***” (s.136)

Çatı (s.616)

“KARAGÖZ: *Geçen sene indi kardan.*

HACİVAT: *Ne indi?*

KARAGÖZ: *Bizim **çatı.***” (s.616)

“HACİVAT: ***Tavanarasında** ne yapıyorsun?*

KARAGÖZ: ***Çatıda** bozukluk var. Onu tamir ediyorum. (s.” 713)*

Çırak odası (s.443)

“BEY: *Daha başka neler var? Hani **çırak odaları** tamire muhtaç diyordun?*

ENVER: *Cümlesi tamir edildi efendim...”(s. 443)*

Dam (s.336)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: *Merdiveni ne yapacaksın?*

---

³¹ Bağdâdî: 1. Çatma direkler ve kirişlemelere çakılan çıta veya ince yarma tahtaların üzerine sıva vurmak sûretiyle yapılan (duvar, tavan) 2. Bu türlü inşaatta kullanılan çıta. (Ayverdi, “Bağdâdî”, a.g.e., s.103).

KARAGÖZ: Dam aktaracağım.” (s.336)

Divanhâne³² (s.611)

Harem³³ (s.91, 267, 409, 444, 820, 1032, 1150)

Haremin evin sadece aileye ait olan kısmı olduğunu metinlerin içinde geçiş şeklinde de anlamaktayız. Evin sahibine hizmet için, evin beyinin haremde geliş beklenir, evin beyi dinlenmek için evin haremine gider, evin kızı da haremde durur ve onun yanına sorulmadan izin almadan gidilemez. Dışarıda bile yukarı harem kısmına bakmak ayıptır.

“ÇELEBİ: Elimden geldiği kadar hüsn-i hizmetten geri durmam. Sabahleyin **harem**den teşrîf buyuruldu mu, evvelâ sigaranızı yakar, kahvenizi pişirip elinize veririm.” (s.90-91)

“...şimdi efendi **hareme** istirahat etmeye gittiler...” (s.267)

“ZÜHRE’NİN BABASI: Tahir nerede?

KARAGÖZ: Nerede olacak efendim, Zühre Hanım’ın yanında.

ZÜHRE’NİN BABASI: **Haremde** ne işi var?” s.1032

Haremin aynı bahçede farklı binalar da olabildiğini görüyoruz:

“... bizim Haydar aşağıki bahçe duvarının dibine yaslanmış, muttasıl harem tarafına, köşke doğru bakıyordu.”(s. 444)

“HACİVAT: O semti bulsak, yolumuz kolaylaşır. (Sıçrarlar.) İşte, bilâder, geldik. **Sakın yukarı bakma!** Belki **harem** bakar, sonra mahcup olurum. (s.1150)

Hâbgâh³⁴ (s.446, 791, 1017)

Harman yeri (s.376)

³² Dîvanhâne: Eski Türk evlerinde, saray ve konaklarda büyük sofa, salon. (Ayverdi, “Dîvanhâne”, a.g.e., s.292).

³³ Harem: 1. Herkesin girmesine izin verilmeyen, saygı gösterilmesi gereken yer. 2. Müslüman saray, konak ve evlerinde yabancı erkeklerin giremediği, yalnız kadınlara mahsus bölüm. (Ayverdi, “Harem”, a.g.e., s.473).

³⁴ Hâbgâh: Uyunan yer, yatak odası, yatak. (Ayverdi, “Hâbgâh”, a.g.e., s.452).

“BAKKAL: Canım, bu ne irezalet? Dükkânımın içi **harman yeri** gibi savruldu. Nirelere varayım? Bana yazık değil mi?” (s.36)

Havlu (Avlu) (s.338)

“Havluya³⁵ **mermer** döşemiş(...)” (s.338)

Havuz (s.53, 326, 1155)

Havuzbaşı (s.326)

Hücre³⁶ (s.1017)

“ZÜHRE’NİN BABASI: Herif, benimle eğleniyor musun? Kızım **hücre**sinde mi, bak da gel!

KARAGÖZ: (Gider, gelir.) Evet efendim, **hücre**de yan gelmiş oturuyor.” (s.1017)

Kaldırım (s.383)

“**Kaldırım** mı bozuldu? Mutlaka yük arabası geçmiştir...” (s.383)

Kiler³⁷ (s.74, 741, 930, 1174)

Kiremit³⁸ (s.410)

Mahzen (s.819)

Meydan (s.73, 78, 81, 95, 103, 137, 189, 201, 253, 254, 277, 287, 309, 377, 423, 424, 425, 481, 530, 563, 571, 577, 637, 645, 681, 698, 701, 739, 742, 820,

³⁵ Havlu: (halk ağzı) Avlu. (Ayverdi, “Havlu”, **a.g.e.**, s.486).

³⁶ Hücre: 1. Dışarı ile ilgisi mümkün merteye az olan küçük oda, odacık. 2. Eski binâlarda el altında bulunması gereken öteberiyi koymak için duvar içinde bırakılan, genellikle raflı oyuk kısım. (Ayverdi, “Hücre”, **a.g.e.**, s.522).

³⁷ Kiler: Erzak ve yiyecekleri saklamaya mahsus oda. (Ayverdi, “Kiler”, **a.g.e.**, s.679).

³⁸ Kiremit burada “kiremitlik, dam, çatı” mânâsında kullanılmıştır.; Kiremitlik: (halk ağzı) Dam, çatı. (Ayverdi, “Kiremitlik”, **a.g.e.**, s.682) .

825, 826, 827, 830, 831, 833, 835, 838, 841, 844, 847, 892, 913, 936, 945, 952, 971, 981, 983, 1000, 1048, 1051, 1065, 1073, 1090, 1125, 1126, 1138)

Minare (s.165, 166, 241, 242, 1217)

Mutfak (s.53, 141, 177, 197, 209, 229, 423, 445, 482, 509, 581, 677, 706, 741, 866, 867, 871, 876, 906, 930, 1119, 1174, 1190, 1242)

Mutbak (Mutfak) (s.445)

Eskiden bazı evlerin tuvaletleri dışarda olduğu gibi mutfakları da dışarda olurdu. Burada bu ev çeşidinden birini görüyoruz:

*“HACİVAT: (İçeriden.) Bu, efendim, ev. Ne güzeldir. İçinin mobilyası da var, bahçesi de var, **mutfak da bahçede**, hıfz-ı sıhhaya mugaayir değil.” (s.229)*

Pencere³⁹ (s.54, 55, 61, 129, 131, 136, 141, 172, 183, 239, 240, 444, 532, 537, 569, 578, 609, 635, 648, 662, 672, 681, 744, 762, 782, 788, 811, 816, 947, 1013, 1136, 1154, 1222, 1260, 1265)

*“HACİVAT: Bizimkisi ihtiyarlık. Bir yere gidemem. Akşamdan afyon yutar, kışsa mangal başında, yazsa **pencere** önünde uyuklar dururum.” (s.744)*

Pencere temizliği ile ilgili metinde önemli bir halk bilgisi geçmektedir. Mermer tozu ile silinen camın pencere açık mı kapalı mı anlaşılamayacak kadar temiz, parlak olduğunu anlıyoruz.

*“Efendi yemek yerken yediği etin kemiklerini sıyırıp bahçedeki fino köpeğine atıyor. Ben de alafranga âdet böyle imiş diye ben de etin kemiklerini attığım gibi şangır şangır camın kırıldığını görünce şaşırdım kaldım. Meğerse efendinin tarafındaki pencere açılmış, benim tarafımdaki pencere kapalıymış. Sabahleyin **mermer tozu ile silindiği için açık mı kapalı mı fark olmuyor...**” (s.947)*

³⁹ Metinlerde parantez içinde verilen hareket anlatımlarındaki pencere kelimelerinin geçtiği sayfa numaraları çok fazladır, burada konuşmalar içinde pencere kelimelerinin geçtiği sayfa numaraları verilmiştir.

Raht⁴⁰ (s.578)

“SARHOŞ: Siz esef etmeyin! Ben şimdi gider onların camını, çerçevesini, damını, kapısını, bacasını, **rahtını**, sürgüsünü, minderini, şiltesini, yorganını, yastığımı, tenceresini, samanını, mangal maşasını başına geçiririm.” (s.578)

Sofa⁴¹ (s.368, 454, 457, 812, 866)

“KARAGÖZ: Kardeşim, sen benim kalıbıma bakma, benim içim güllâç küfesi gibi boştur. Ben vazgeçtim. Ben hâlâ evde bile mumsuz **sofaya** çıkamam.” (s.457)

Soğanlık (s.341, 813)

“KARAGÖZ: “**Soğanlıkta** kesti kazı bizim ahçı Zarâfet.” (s.341, 813)

Süprüntülük⁴² (s.598)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Aaa! ben onu **süprüntülüğe** attım.

KARAGÖZ: İyi halt ettin. Çabuk, topla da getir bana!” (s.597-598)

Şadırvan (s.788, 1031)

Tahtapoş/Tahtaboş⁴³ (s.246, 682, 1021, 1228)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Aman Yarabbi başıma gelen, gök gürlüyor. Yağmur yağacak, **tahtaboştaki çamaşırları** toplayayım.” (s.682)

“KARAGÖZ: Serinlikte **tahtapoşa çamaşır** sersin de gelsin!” (s.1021)

⁴⁰ Raht: 1. At takımı. 2. Yol gereçleri. 3. Döşeme ve ev takımı. 4. Pencere ve kapıların menteşe takımı (Burada 3. veya 4. anlamda kullanılmış olsa gerek). (Ayverdi, “Raht”, **a.g.e.**, s.1012).

⁴¹ Sofa: Evlerde oda kapılarının açıldığı ve eskiden ev halkının birlikte oturduğu, yemek yediği genişçe yer, hol. (Ayverdi, “Sofa”, **a.g.e.**, s.1118).

⁴² Süprüntülük: Süprüntü atılan yer, çöplük. (Ayverdi, “Süprüntülük”, **a.g.e.**, s.1142).

⁴³ Tahtaboş: 1. Evlerin damlarında çamaşır sermeye veya yaz gecelerinde oturmaya yarayan, tahta döşeli, üzeri bâzan çinko ile kaplı bir nevi taraça. 2. (halk ağzı) Zemîni tahta döşeli balkon. (Ayverdi, “Tahtaboş”, **a.g.e.**, s.1190).

Metinde iki yerde “keyfimin tahtaboşu” ve “gönlümün tahtaboşu” şeklinde kullanılmış, “keyfimin kahyası” deyimine benzetme ile nükte yapılmıştır:

“*KARAGÖZ’ÜN KARISI: İster senin olsun ister benim. **Gönlümün tahtapoşu** keyfimin kâhyası değilsin ya!*” (s.246)

“*KARAGÖZ: **Keyfimin tahtaboşu** değilsin ya!*”⁴⁴ (s.1228)

Tavan arası (s.105, 342, 343, 344, 425, 509, 713)

Tırabazan⁴⁵ (Tırabzan) (s.279, 359)

Yemek odası (s.177, 482, 946)

Kapının dış mimaride en özen gösterilen en süslenilen yer olmasından da kapının halk kültüründe ayrı bir önemi olduğunu anlıyoruz. Kapı⁴⁶ sadece evin giriş yeri değildir, kapı aynı zamanda Türk kültüründe ev ya da çalışılan yerin kendisini temsil eder. Bunu “kapı” kelimesinin cümle içinde kullanılış şeklinden ya da deyimlerden de anlayabilmekteyiz.

Kapı kelimesinin “ev” mânâsında kullanıldığı yerlerden örnekler:

“*KARAGÖZ: (...) Kaç efendi kullandı seni? Kaç **kapıya** hizmet ettin?*” (s.90)

“*Kızım, sen eski **kapıdan** neye çıktın?*” (s.96)

Kapı⁴⁷

⁴⁴ Keyfimin tahtaboşu: “Keyfimin kâhyası” deyimine benzetilerek, şaka olsun diye kurulmuş uydurma deyim. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1228).

⁴⁵ Tırabzan: Merdiven parmaklığı. (Ayverdi, “Tırabzan”, **a.g.e.**, s.1255).

⁴⁶ Kapı: 1. Bir yere girilip çıkılırken içinden geçilen yer. 2. Hizmetçi, uşak, ahçı vb.nin çalıştığı ev. 3. Geçim sağlamak için çalışılan iş yeri. 4. Ev gezmesi için gidilen yer. (Ayverdi, “Kapı”, **a.g.e.**, s.621).

⁴⁷ Metinlerde çok fazla geçmektedir. Tarama yapılmamıştır.

Kapının çalınmasının yansıma kelimelerle “dak dak”, “çat çat” olarak geçmektedir. Bununla birlikte “dakk-i bâb” ifadesi de kullanılmaktadır. Eskiden kapıya kimin geldiğini pencereden bakıp öğrenilebildiğini görüyoruz.

“*HACİVAT: Derken, Karagözüm, akşam yakın oldu; bizim **kapı dak dak**⁴⁸ çalındı. (Karagöz 'e vurur.)*

KARAGÖZ: Köpoğlu, kapının tokmağı benim suratımda mı?

*HACİVAT: **Dakk-i bâb.**⁴⁹*

KARAGÖZ: Fındık kebâb.

*HACİVAT: Bendeniz **pencereden baktım, ‘kapıyı çalan kim?’ diye. Meğerse bizim gönderdiğimiz kocakarı değil miymiş!**” (s.787-788)*

“*HACİVAT: Geçen gün köşe penceresinde oturuyordum, (İki defa vurarak) **çat çat** kapı çalındı.*” (s.811)

“*HACİVAT: (...)Bir kere gidip **dakk-ül-bâb** edeyim. (Kapıyı çalar.)*” (s.1227)

Bahçe kapısı (s.142, 154, 793)

Horoz⁵⁰ (s.1018)

“*ZÜHRE’NİN BABASI: Horozu kaldır.*

KARAGÖZ: Tavuklar yatsınlar mı?

*ZÜHRE’NİN BABASI: Öyle değil! **Kapının horozunu** kaldır yavaşça, kızım korkmasın!” (s.1018)*

Kale duvarı (s.730)

Kale kapısı (s.115)

Kapının perdesi (s.945)

⁴⁸ Dak: Vurma, çarpma. (Ayverdi, “Dak”, **a.g.e.**, s.248).

⁴⁹ Dak: Vurma, çarpma (Özellikle Dakk-ı bâb “kapı çalma” söyleyişinde geçer). (Ayverdi, “Dak”, **a.g.e.**, s.248).

⁵⁰ Horoz: Kapı zembereğinin mandalı. (Ayverdi, “Horoz”, **a.g.e.**, s.513).

“Ben bir merdiven daha yukarı çıktım. Bir büyük oda var. Efendinin oturduğu oda budur zannıyla **kapının perdesini** kaldırdım.” (s.945)

Kapı tokmağı (s.422, 954)

“Mademki geliyorsun, **kapının tokmağını** eline al, bir kere de kapıyı çal!
(Hacivat’a tokadı atar.) Baktın ki içerden kimse ses çıkarmıyor, bir daha çal kapıyı!
(Yine vurur.)” (s.954)

Kol demiri⁵¹ (s.572, 576, 579, 582, 584, 1057, 1058)

“KANLI NİĞÂR: Kızlar, kapının **kol demirini** vurun!” (s.572)

Köşe penceresi (s.355, 609, 662, 672, 782, 811, 816, 1260, 1265)

“KARAGÖZ: **Köşe penceresine** çekilirim, **divan müstaklâ**⁵² buyururum. “
(s.609)

“Hâbda mı? Bîdâr mı, yoksa **köşe penceresine** kurulmuş, **çubuk mu çeker?**” (s.662)

Sürgü (s.578)

Metinlerde tuvalet için de halk arasında “ayakyolu, kademhâne, kenef, lağım” gibi farklı farklı isimlerin kullanıldığını görmekteyiz.

Ayakyolu (s.1002)

Kadem-hâne (s.1002)

Kenef⁵³ (s.430, 1002)

⁵¹ Kol demiri: Dışarıdan açılmaması için kapının arkasına geçirilen demir. (Ayverdi, “Kol”, **a.g.e.**, s.687).

⁵² “Mütâlaa” demek istiyor. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1116), Mütâlaa: Düşünerek, anlayarak okuma. (Ayverdi, “Mütâlaa”, **a.g.e.**, s.894).

Lâğım (s.254, 896, 1135)

7.1.2. Konutlar ve Yardımcı Yapılarda Aydınlanma, Isınma, Su

Aydınlanmanın lamba, fener, mum, meşale, gibi adınlanma araçlarıyla sağlandığını görüyoruz. Bu araçların adı geçmekle beraber bunlarla ilgili malzemelerin adlarının geçtiğini de metinlerde görüyoruz.

Aydınlanma araçları ve ilgili âlet edavatlar şunlardır:

Camlı fener(s. 95, 97)

Cam feneri (s.105)

Fener (s.82, 83, 326, 402, 576, 619, 797, 954, 1167, 1210,1220, 1236)

Fitil (s.63, 171, 448, 664, 865, 882, 1116, 1182, 1216)

Gaz (s.648, 1108)

*ZENNE: Şimdi sana iki şilte, bir yün döşek, üç yorgan, bir mangal, bir kahve takımı, bir kazevi⁵⁴ pirinç, bir teneke **gaz**, bir çuval soğan, bir fıçı yağ, bir çuval fasulye... (s.1108)*

Burada “gaz” kelimesi gaz lambası mânâsında da kullanılmıştır.

*“Deniz kenarında ebniyeler⁵⁵, birbirinden güzel ve serâpâ⁵⁶ **gaz** ve **kandillerle** donatılmış ebniyelerin (...) ” (s.648-649)*

Gaz tenekesi (s.707, 1215)

⁵³ Kenef: Ayak yolu, abdesthâne, tuvalet, yüznumara, helâ. (Ayverdi, “Kenef”, **a.g.e.**, s.656).

⁵⁴ Kazevi: Hurma, pirinç gibi şeyler taşımaya mahsus, ağzı örülerek kapatılan kulpsuz bir çeşit zembil. (Ayverdi, “Kazevi”, **a.g.e.**, s.647).

⁵⁵ Ebniye: Binâlar. (Ayverdi, “Ebniye”, **a.g.e.**, s.320).

⁵⁶ Serâpâ: Baştan ayağa kadar, baştan başa, bütün, tamâmen. (Ayverdi, “Serâpâ”, **a.g.e.**, s.1086).

Gazyağı (s.1218)

İdare⁵⁷ (s.564)

“KARAGÖZ: Yahu! Burası karanlık, getir şu şamdanı da mum dikelim.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Orada idare var, onu yak!” (s.564)

İdare fitili⁵⁸ (s.171)

İspermaçet⁵⁹ (İspermeçet) (s.176)

İstermaçiret mumları (s.176, 177, 178, 183)

“KAYSERİLİ: İstermaçiret mumları.

KARAGÖZ: Yok canım, ispermaçet mumları.” (s.176)

Kağıttan fener (s.1236)

Kandil (s.46, 63, 65, 448, 472, 491, 497, 499, 648, 1040, 1055, 1056, 1057, 1114, 1130, 1131, 1140, 1157)

Kibrit (s.970, 1025, 1121, 1124, 1137)

Lâmba⁶⁰ (s.298)

Lamba şişesi⁶¹ (s.377)

Meşale (s.166, 324, 435, 892, 1090, 1146)

Mikrâz-i şamdan⁶² (s.78)

Mum (s.48, 78, 94, 171, 176, 177, 178, 179, 180, 183, 402, 457, 564, 664, 742, 770, 865, 957, 1001, 1044, 1182, 1190, 1216)

⁵⁷ İdâre, burada idâre lambası, idâre kandili mânâsında kullanılmıştır.; İdâre kandili: Eskiden gece lambası yerine kullanılan, hafif ışıklı en küçük boyda gaz lambası. (Ayverdi, “İdâre kandili”, **a.g.e.**, s.539).

⁵⁸ İdâre fitili: 1. Eskiden yatak odalarını aydınlatmak için bir tabağa konmuş zeytin yağı içinde yakılan fitil. 2. İdâre lambası fitili. (Ayverdi, “İdâre”, **a.g.e.**, s.538-539).

⁵⁹ İspermeçet: Balinanın başından çıkarılan ve mum yapmakta kullanılan beyaz yağ. (Ayverdi, “İspermeçet”, **a.g.e.**, s.574).

⁶⁰ Lâmba: İçindeki petrol vb. maddenin yanması veya tellerin elektrik akımı ile akkor hâle gelmesi sûretiyle ışık veren aydınlatma aracı. (Metinlerdeki lâmba “gaz lâmba”sıdır.” (Ayverdi, “Lamba”, **a.g.e.**, s.735).

⁶¹ Lamba şişesi: Alevin rüzgârdan etkilenmemesi için gaz lambasının yuvasına geçirilen bir nevi ince uzun şişe. (Ayverdi, “Lamba”, **a.g.e.**, s. 735).

⁶² Mikraz-Mikraz: Kesecek âlet, makas. (Ayverdi, “Mikraz”, **a.g.e.**, s.819).

“KARAGÖZ: **Mum** söndü, karanlıkta kaldık, kazara üstüne bastık.”
(s.1044)

Şama⁶³ (s.921)

Şamadan (Şamdan) (s.975)

Şamdan⁶⁴ (s.78, 564, 696, 699, 767, 970, 1148)

“KARAGÖZ: Yahu! Burası karanlık, getir şu **şamdanı** da **mum** dikelim.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Orada idare var, onu yak!” (s.564)

Şamandıra⁶⁵ (s.63, 65, 379, 491)

“KARAGÖZ: (Pencereden bakar.) Vay, Hacı Kandil, safâ geldin! Hani senin **şamandıran**, fitilin, yağın? Yağ da pahalı.” (s.63)

“HACİVAT: (Gelir.) Vay, Hacı Kandil, safâ geldin!

KARAGÖZ: (Pencereden.) İçeri buyur, sana **şamandıra** uyduracaklar.”
(s.491)

Yağ⁶⁶ (s.63)

Yağ şişesi (s.65)

Isınmanın kömür ve odunla yapıldığını, ısınma aracı olarak da soba, mangal ve tandır kullanıldığını görüyoruz. Bununla birlikte metinlerde bunlarla ilgili âlet edevat da oldukça geçmektedir.

“KARAGÖZ: Ah, halimde ne olacak yahu! Biliyorsun ki, bu **hava kış**. Karlar yağıyor. Elde para yok. Evde **odun, kömür** yok.” (s.507)

⁶³ Şama: Bal mumuna veya parafine batırılmış fitil. (Ayverdi, “Şama”, **a.g.e.**, s.1153); Şama: “Şem’a” sözcüğünün halk ağzından bozulmuş biçimi, mum. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.921).

⁶⁴ Şamdan: Üzerine mum dikilen aydınlatma âleti. (Ayverdi, “Şamdan”, **a.g.e.**, s.1153).

⁶⁵ Şamandıra: Kandillerin fitilinin gerektiği gibi durmasını sağlayan ve gövdeye telle bağlanan yüzer mantar parçası. (Ayverdi, “Şamandıra”, **a.g.e.**, s.1153).

⁶⁶ Buradaki sayfa numarası, kandil için kullanılan yağdır.

“SARHOŞ: Ben senin kafanı keserim; önümüz **kış**, ne **odun** düşünürsün ne de **kömür**.” (s.340)

“HACİVAT: Şüphesiz evde **yakacak** da yoktur. Bir iki yüz okka **kömür**len birkaç çeki de **odun** alıp yollamalı.” (s.1247)

Ateş-dân⁶⁷ (s.892)

Ateş gelberisi⁶⁸ s.298)

Ateş küreği (s.480, 596)

Deve kömürü (s.379)

Gelberi⁶⁹ (s.298, 964, 970)

Kibrit (s.970, 1025, 1121, 1124, 1137)

Kömür (s.291, 339, 340, 356, 379, 423, 456, 474, 488, 507, 508, 534, 639, 669, 677, 756, 821, 989, 1011, 1021, 1045, 1198, 1225, 1247)

“Önümüz **kış**. **Kömür** almak için **Fatih**’e gittim. Bir de baktım, sırayla **develer**. En önde, hâşâ huzurdan⁷⁰ bir **eşek**; eşeğin üstünde koca fesli bir çocuk.” (s.1225)

Kömür arabası (s.379)

Kömür tozu (s.379)

Kömürcü develeri (s.81)

Kömürlük (s.291, 364, 578, 867, 1235)

“KARAGÖZ: (Pencereden.) “**Kömürlükte kömür** bulmazsam, hanım soğuktan donmasın” diyor.” (s.291)

⁶⁷ Âteş-dan: Ateşlik, ocak, mangal. (Ayverdi, “Ateş”, **a.g.e.**, s.81).

⁶⁸ Gelberi: Bir şeyi toplayıp çekmek için kullanılan uzun saplı âlet, çekel. (Ayverdi, “Gelberi”, **a.g.e.**, s.410).

⁶⁹ Gelberi: Bir şeyi toplayıp çekmek için kullanılan uzun saplı âlet, çekel. (Ayverdi, “Gelberi”, **a.g.e.**, s.410).

⁷⁰ Hâşâ huzurdan: Hoş olmayan kaba bir söz kullanılacağı zaman, “Burada sizin yanınızda bunu söylemek yakışık almaz, huzûrunuzdan uzak olsun” anlamında peşinen özür dileme sözü. (Ayverdi, “Hâşâ”, **a.g.e.**, s.479).

Kürek⁷¹ (s.281, 455, 479, 484, 596, 754, 794, 1110, 1168, 1241
Mangal (s.141, 189, 240, 264, 306, 358, 367, 403, 425, 477, 480, 578, 677,
696, 700, 738, 744, 787, 823, 944, 962, 1108, 1213, 1247)

“KARAGÖZ: **Mangalda** biraz ısıtiver.” (s.403)

“HACİVAT: Ateşi çok olduğu vakit ne yapardın?

KARAGÖZ: **Üstünü küller, kapağını da kapardım.**

HACİVAT: Neyin kapağını kapardın?

KARAGÖZ: **Mangalın.**” (s.477)

“KARAGÖZ: Ağzını topla! — Minderin üstüne çıkar, aşağıya iner, nasılsa
bir aralık oturdu. Ben de **mangalın başında otura otura uyudum;** (...)” (s.738)

“HACİVAT: (...) Akşamdan afyon yutar, **kışsa mangal başında, yazsa
pencere önünde uyuklar dururum.**”(s. 744)

Karagöz Cemalifer’in evine girip şarhoş olunca, evin içindeki mangala doğru sallanmaya başlar. Mangalın üstüne düşüp evde yangın çıkmasına sebep olur. Buradan mangalın ev içinde kullanıldığını, içinde evi ısıtmak amaçlı kullanıldığını anlamaktayız:

“ŞETÂRET: Aman, ne oluyor?... Mangalın üstüne düşecek!... (...) SESLER
— Aaay!. **Mangal devrildi, yanıyoruuuz!**... — Eyvaaah!. Aaaaan!. — Eyvaaah,
yanıyoruuuz!...” (s.189)

Mangal kapağı (s.264, 367)

Mangal maşası (s.578)

⁷¹ Kürek: Kömür, toprak, kum, kar vb. maddeleri bir yerden alıp bir yere atmaya yarayan, uzun bir sapa geçirilmiş mâdenî yayvan bir parçadan ibâret âlet. (Ayverdi, “Kürek”, **a.g.e.**, s.728) Burada sadece metinlerde ateş küreği mânâsında kullanılan kürek kelimelerinin sayfa numaraları belirtilmiştir.

Mangal yaygısı (s.358, 944, 1247)

*“Etrafı tekerlek, kendisi renk renk, yarısı sökülmiş, yarısına kahve dökülmüş, **mangal yaygısı**.” (s.944)*

Meşe odunu (s.265)

Odun (s.146, 265, 340, 342, 474, 490, 507, 508, 534, 548, 669, 895, 904, 1021, 1045, 1166, 1198, 1240, 1247)

Yakıtın her dönemde pahalı bir şey olduğunu görüyoruz:

*“KARAGÖZ: Efendim, önümüz kış, **odun pahalı, kömür pahalı**, soğukta donacağım.” (s.1021)*

Soba (s.446, 648)

Soba fırılacağı (s.446)

“BEY: (...) Dün gece saat altı raddelerinde bahçede bir fırıldak dönmüş, neydi o?

*KARAGÖZ: Bizim **sobanın fırılacağıdır**. O her zaman döner, merak edecek bir şey değil efendim.” (s.446)*

Tandır⁷² (s.144, 358, 425, 1247)

*“Kışın altına **mangal** koy, âlâ **tandır** olur, üstüne de bir **yorgan!**..” (s.425)*

Tandır örtüsü (s.358)

Tandır yorganı (s.1247)

⁷² Tandır: 1.Kışın el ve ayakları ısıtmaya yarayan üstü kapalı küçük mangal. 2. Kışın soğuk yerlerde oda ortasında yapılan bir ısıtma düzeneği (Odanın ortasında açılan bir çukura dışarıda yakılan odun ateşi konur ve etrafında tahtadan yapılan yüksekçe bir yere oturularak ayaklar çukura sarkıtılır; dizlere bir örtü çekilir veya bir masanın altına bir mangal, onun üzerine bir kafes ve bunların üzerine örtülen büyük bir yorgan veya kebe ile ısınılırdı). (Ayverdi, “Tandır”, **a.g.e.**, s.1199).

“KARAGÖZ: Senin yorganını, oğlanın beşik yorganını, rahmetli kaynanamın **tandır yorganını** filân ört.” (s.1247)

Suyun o devirlerde dolap⁷³, kuyu ve çeşmeler aracılığı ile tedarik edildiğini görüyoruz. Su ve suyun tedariki ile ilgili terimler şunlardır:

Arslan ağzı⁷⁴ (s.1031)

Çeşme (s.202, 239, 344, 345, 346, 408, 431, 541, 712, 715, 765, 833, 939, 1007, 1023, 1025, 1027, 1180)

Dolap⁷⁵ (s.1012, 1159, 1265)

“ZÜHRE’NİN BABASI: Ben katır istemedim. Bizim **dolabı**⁷⁶ çeviren katır var, fazla katırın lüzumu yok bana.” (s.1012)

“KARAGÖZ: Akşam serinliğine kadar bekledim. **Kuyunun dolabı** dönmeye başladı. Galiba **bostancı** dolaba **eşği** koşup işine gitmiş olacak. Kova’nın birine girdim. Haydi kova ile beraber suyun içine!..” (s.1265)

Dolap katırı⁷⁷ (s.385)

“KARAGÖZ: Hay kerata hay! Yüzüme karşı **dolap katırı** yaptı bizi.” (s.385)

Fıskiye (s.217, 790)

⁷³ Dolap: Bostan sulamak için gözleri bağlı bir beygir tarafından döndürülmek sûretiyle bostan kuyusundan su çekmeye yarayan düzenek. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

⁷⁴ Aslan ağzı: Kaplıcalarda ve havuzlarda içinden havuza su akan aslan başı şeklindeki delikli taş. (Ayverdi, “Aslan ağzı”, **a.g.e.**, s.74).

⁷⁵ Dolap: Bostan sulamak için gözleri bağlı bir beygir tarafından döndürülmek sûretiyle bostan kuyusundan su çekmeye yarayan düzenek. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

⁷⁶ Dolap: Bostan sulamak için gözleri bağlı bir beygir tarafından döndürülmek sûretiyle bostan kuyusundan su çekmeye yarayan düzenek. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

⁷⁷ Dolpa katırı: Dolap beygiri; Dolap beygiri: Bostan sulamak için kurulan düzeneği döndüren beygir. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

Kuyu (s.333, 334, 385, 430, 536, 696, 697, 699, 700, 701, 702, 736, 774, 832, 886, 1022, 1029, 1045, 1118, 1159, 1204, 1260, 1264, 1265)

Kuyu başı (s.385)

Kuyu bileziği⁷⁸ (s.1022)

Kuyu çengeli (s.696, 700)

Oluk (s.456)

Su terazisi⁷⁹ (s.718, 1022, 1160)

“KARAGÖZ: **Su terazisi.**

ZENNE: *Senin suyun nereden gelir?*

KARAGÖZ: *Evvelâ yukardan gelir, sonra **borulara** taksim olur. Oradan da **büyük musluğa** gider, musluktan akar.” (s.718)*

7.1.3. Konutların Döşenmesi, Kullanımı, Eşyaları, Süslemesi

Metinlerde ev içinde kullanılan mobilyaların adları geçmektedir. Bu mobilyalar şunlardır:

Câmedân⁸⁰ (s.1009)

Çamaşır sandığı (s.298)

Çekmece (s.696, 700, 768, 824)

Dolap⁸¹ (s.1067)

“HACİVAT: *Öyle oyun değil! Meselâ kâğıt oyunlarından prafa.*

⁷⁸ Kuyu bileziği: Su kuyusunun ağzına konan tek parça yontma taş. (Ayverdi, “Kuyu”, **a.g.e.**, s.722).

⁷⁹ Su terâzisi: Vâdî ve tepelerden geçirilerek şehre getirilen suyu geldiği yerdeki yüksekliğe çıkarıp basıncını arttırarak yüksek semtlere dağıtım yapabilmek veya sevkedilen suyun basıncını azaltmak, böylece künklerin patlamasını önlemek maksadıyla yapılan ve su hazneli, alt kısmı daha geniş, ekseriya dört köşeli, duvarları taş ve harçtan yüksek kule. (Ayverdi, “Su terâzisi”, **a.g.e.**, s.1137).

⁸⁰ Câme-dan: Elbise koymaya mahsus dolap, sandık veya büyük çanta. (Ayverdi, “Câme”, **a.g.e.**, s.180).

⁸¹ Dolap: İçine eşyâ, giyecek ve öteberi konmak üzere yapılmış raflı, çekmeceli, kapaklı mobilya veya duvara oyulmuş raflı, kapaklı göz. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

*KARAGÖZ: Ben öyle rafa **dolaba** oyunu bilmem.” (s.1067)*

Döşek (s.346, 987, 988, 1108, 1164)

Döşeme⁸² (s.1154)

*“Yukarıda üç oda, **döşemesi** ve sair lâzım olan şeyler mevcuttur.” (s.54)*

*“... **döşemelerin** makadları⁸³ eskidir, bir aralık değiştirmeli.” (s.480)*

*“II. HANIM: Bize bir mektup yazacaksınız. (...) **Döşeme**’sini döşe.*

*KARAGÖZ: Evvelâ orta kat mı **döşenecek**, yoksa üst kat mı?*

HALAYIK: Budala herif! Yorgancı kalfası mısın, yoksa yazıcı mı?”

(s.1154)

İskemle (s.87, 242, 469, 708, 946, 1172)

İskembe⁸⁴ (s.168)

Karyola (s.91, 380, 460, 792, 916, 928, 929, 1201)

*“HACİVAT: Bir de, Karagözüm, baktım ki ne göreyim? Odanın ortasında bir **karyola**, altından musanna⁸⁵, bütün üstü işleme.(...) Odanın mefrûşâtı⁸⁶ sâir odalar gibi değil, gayetle müzeyyen⁸⁷, ve **karyolanın** yanında **üç ayaklı merdiven**.*

KARAGÖZ: Hiç karyolanın yanında merdiven olur mu?

HACİVAT: Karyola yüksek olursa merdiven olur, suhûlet⁸⁸ için.” (s.792)

⁸² Döşeme: 1. (teşmil yoluyla) Bir yeri döşemeye yarayan her türlü eşyâ, mefrûşat. 2. Halk edebiyâtında türkû ve hikâyelerden önce söylenen kâfiyeli, bâzan tekerleme biçimindeki giriş bölümü. (Ayverdi, “Döşeme”, **a.g.e.**, s.305).

⁸³ Makat-Mak’ad: 1. Oturulacak yer. 2. Oturmak için kullanılan minder üzerine yayılan, ön kenarı saçaklı örtü. (Ayverdi, “Makat”, **a.g.e.**, s.762).

⁸⁴ İskembe: İskemle, arkalıksız sandalye. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.168); İskemle: Üzerine tepsi, sigara tablası, şamdan, vazo vb. şeyler konan ufak masa, sehpâ. (Ayverdi, “İskemle”, **a.g.e.**, s.573).

⁸⁵ Musanna: Bir sanatın inceliklerini aksettirecek şekilde ustaca yapılmış, sanatkâr elinden çıkmış, sanatlı. (Ayverdi, “Musanna”, **a.g.e.**, s.854).

⁸⁶ Mefrûşat: Halı, kilim, divan, koltuk vb. ev döşemeye yarayan şeyler, döşemelik eşyâ (Ayverdi, “Mefrûşat”, **a.g.e.**, s.787).

⁸⁷ Müzeyyen: Süslenmiş, bezenmiş, süslü, zînetli. (Ayverdi, “Müzeyyen”, **a.g.e.**, s.905).

⁸⁸ Suhûlet: Kolaylık. (Ayverdi, “Suhûlet”, **a.g.e.**, s.1139).

Kerevet⁸⁹ (s.50)
Kilim (s.1210)
Koltuk (s.425)
Konsol⁹⁰ (s.480, 880)
Konsül (Konsol) (s.1201)
Maun çekmece (s.819)
Mefrûşât⁹¹ (s.437, 792, 1066)
Mobilya (s.53, 229, 745)

*“Benim elimin altında bir güzel ev var; üç dört odalı, içinin **mobilyası** da var; eşya getirmeye de lüzum yok.” (s.53)*

*“HACİVAT: Başüstüne efendim! Elimin altında bir güzel ev var, sizlere göstereyim. (...) Bu, efendim, ev. Ne güzeldir. İçinin **mobilyası** da var, ...” (s.229)*

*“HACİVAT: Efendim, burada size göre bir dükkân var; isterseniz bir kere bakın! (...) (İçeriden.) İçinin **mobilyası**, takımı hepsi tamam, hiç eksiği yoktur.” (s.745)*

Pamuk şilte (s.106)

*“HACİVAT: Altınızda **yün yatak** mı var, yoksa **pamuk şilte** mi döşeli?” (s.106)*

Peyke⁹² (s.240, 1222)

⁸⁹ Kerevet: Tahtadan yapılmış, üzerine minder ve şilte konarak oturulan veya yatılan yüksek sedir. (Ayverdi, “Kerevet”, **a.g.e.**, s.657).

⁹⁰ Konsol: Üzerine ayna, lamba, saat veya süs eşyası konan, genellikle duvar kenarına yerleştirilen çekmeceli dolap. (Ayverdi, “Konsol”, **a.g.e.**, s.693).

⁹¹ Mefrûşât: Halı, kilim, divan, koltuk vb. ev döşemeye yarayan şeyler, döşemelik eşyâ (Ayverdi, “Mefrûşât”, **a.g.e.**, s.787).

⁹² Peyke: Dar ve alçak tahta sedir, bilhassa kahvehânelerde duvara bitişik tahtadan kanepe. (Ayverdi, “Peyke”, **a.g.e.**, s.993).

“**Kahveci** artık kepenkleri kapamağa başladı. Herife görünmeden ben **peykenin** altına girdim.” (s.1222)

Raf (s.62)

Sandalye (s.70, 85, 99, 187, 352, 368, 387, 434, 443, 468, 469, 734, 747, 748, 998, 1008, 1016, 1201, 1231, 1248)

Sedir (s.50, 358)

Sehpa⁹³ (s.637)

Sıpa⁹⁴ (s.637)

“**HACİVAT**: Bu nasıl mahallebi satmak? Tabla yok, mahallebi yok, kaşık yok!(...) Hani **sehpan**? **Sıpa** da sen misin?” (s.637)

Uşak halısı (s.812)

Ev içinde kullanılan her türlü eşya türü şeyler şunlardır:

“**ÇELEBİ**: Emir buyurulursa **yatağımı**, **sandığımı** alayım geleyim.

KARAGÖZ: Vay, senin sandığın da var ha!

ÇELEBİ: Tabii değil mi efendim? Benim gibi garîb-ü-diyâr bîkesin nesi olur? Bir **karyola**, dört **şilte**, sekiz **yastık**, beş altı kat **çamaşır**, bundan ibaret bir şey.” (s.91)

Apteshâne ibriği (s.202)

Ayna (s.715)

“**KARAGÖZ**: **Aynada** kara yok, yalnız **sırı** dökülmüş.” (s.715)

⁹³ Sehpa: 1. Üç ayaklı masa veya iskemle. 2. Dört ayaklı küçük alçak masa. 3. Üzerine bir şey konulmak için yapılmış çeşitli biçim ve büyüklükte ayaklı destek. (Ayverdi, “Sehpa”, **a.g.e.**, s.1076).

⁹⁴ Sıpa: İki tânesi karşılıklı konulup üzerlerine kalas, düz tahta vb. uzatılarak seyyar iskele veya masa yapmaya yarayan ayaklı destek, sehpa. (Ayverdi, “Sıpa”, **a.g.e.**, s.1103).

Buhurdanlık⁹⁵ (s.996)

Bulaşık tenceresi (s.1238)

*“ZENNE: (İçeriden.) Ahçıbaşı, o **bulaşık tenceresini** getir, şunun kafasına dök de gitsin!” (s.1238)*

Çalı süpürgesi (s.911)

Çamaşır (s.91, 167, 278, 342, 561, 667, 700, 866, 867, 1076, 1107, 1139, 1200, 1262)

Çamaşır yıkamak için kullanılan suyun ısıtılması gereklidir. Bunun için de çalı çırpı toplanılır.

*“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Bugün **çamaşır yıkanacak**, tembellik edeceğine dağa çıkıp **çalı çırpı topla**.” (s.667)*

Çamaşır ipi (s.74, 75, 966)

Çamaşır sepeti (s.115)

Çamaşır teknesi (s.192, 193, 196, 197, 200, 209, 623, 1248)

Câr⁹⁶ (s.144)

Çarşaf (s.99, 244, 411)

Duvar Saati (s.696, 699)

El aynası (s.480)

Elbise fırçası (s.480)

Elbise sandığı (s.819)

Endam aynası (s.411, 480)

Erkân minderi⁹⁷ (s.701)

Faraş (s.1005, 1018)

⁹⁵ Buhurdanlık: (buhurdan’dan, -dan ekinin fonksiyonunun unutulması üzerine ek yığılmasıyla buhurdan+lık. Daha çok halk arasında kullanılır.) Buhurdan. (Ayverdi, “Buhurdanlık”, **a.g.e.**, s.170); Buhurdan: İçinde buhur yakılan kap, buhurluk. (Ayverdi, “Buhurdan”, **a.g.e.**, s.170).

⁹⁶ Car: Kadınların, vücutlarını baştan aşağı örtecek şekilde büründükleri çarşaf, bir nevi büyük şal, çar, zar. (Ayverdi, “Car”, **a.g.e.**, s.184).

⁹⁷ Erkân minderi: (eski kelime, anlam) Büyüklerin oturduğu tek kişilik, rahat, geniş minder. (Ayverdi, “Erkân”, **a.g.e.**, s.348).

Firâş⁹⁸ (s.1018)

Guguklu saat (s.670)

Güğüm (s.480, 677, 976)

Gümüş su tası (s.148)

Halı (s.411, 697, 708)

Hamam bohçası (s.49)

Hamam külhanı⁹⁹ (s.384)

Hamam takımları (s.479)

Hamur tahtası (s.1248)

Hamur teknesi (s.210)

Harar¹⁰⁰ (s.322, 346, 348, 349, 404, 1114, 1121, 1124, 1125, 1126, 1127, 1128, 1130, 1131, 1133, 1135, 1139, 1141)

Hararların çamaşır konulup uzun yolda muhafazası için kullanıldığını anlamaktayız.

*“HACİVAT’IN KIZI: Efendim, bendeniz buraya pederimle bir **harar** yollarım “Yün yıkayacağım” diye. Siz de yarım saat sonra gelir, **hararın** içine girersiniz; sonra pederim gelir, **hararı** arkasına alır, eve getirir vesselâm! (...) Şu bizim **hararı** çeşme başına getir. Kış geliyor, biraz **yün yıkayalım**. Belki misafir gelir, altına yayacak döşek yok.” (s.346)*

*“I. ÇELEBİ: Ben yorulдум. **Sen bana şuradan bir kat çamaşır çıkar.***

ZENNE: Ben şimdi onları yerleştirdim, nasıl olur?

I. ÇELEBİ: “Nasıl olur?” ne demek? Ben şimdi üşürsem hastalanırım.

ZENNE: Ben şimdi onları yerleştirdim, nasıl olur?

*I. ÇELEBİ: Demek ki **harar**larınız benden iyi?*

ZENNE: Çözemem ben şimdi.

I. ÇELEBİ: Sen çözemezsen ben çözerim.” (s.1139)

⁹⁸ Firâş: Yatak, döşek, yatılmak veya üstüne oturulmak üzere yere serilen yaygı. (Ayverdi, “Firâş”, **a.g.e.**, s.387).

⁹⁹ Külhan: Hamamlarda döşeme altında bulunan ve ısınmayı sağlayan kapalı büyük ocak. (Ayverdi, “Külhan”, **a.g.e.**, s.726).

¹⁰⁰ Harar: Daha çok kıldan dokunmuş büyük çuval. (Ayverdi, “Harar”, **a.g.e.**, s.472).

Hasır¹⁰¹ (s.356, 822, 988, 1009, 1017, 1198, 1221)

“KARAGÖZ: (Gider, gelir.) **Hasırda** yan gelmiş oturuyor.

ZÜHRE’NİN BABASI: **Hasırda** oturan kim?

KARAGÖZ: Kızınız mindere darılmış, onun için **hasırda** oturuyor.”

(s.1017)

Havlu (s.168, 337, 338, 479, 480, 824, 1199)

İbrik (s.947)

“El yıkamak için **leğen ibrik** getirdiler.” (s.947)

Kenef¹⁰² ibriği (s.583, 1136)

Kova (s.373, 406, 696, 700, 702, 911, 922, 923, 1045)

Kuburlu saat (s.696, 699)

Leğen (s.135, 947)

Merdiven (s.322, 336, 337, 472, 494, 497, 509, 512, 578, 581, 599, 788, 792, 812, 820, 846, 945, 1013)

Bir diğer merdiven olarak adlandırılan eşya da yüksekçe bir yatağa çıkmak için birkaç basamaktan oluşan bir eşyadır:

Merdiven (s.792)

“HACİVAT: Bir de, Karagözüm, baktım ki ne göreyim? Odanın ortasında bir karyola, altından musanna¹⁰³, bütün üstü işleme.(...) Odanın mefrûşâtı¹⁰⁴ sâir odalar gibi değil, gayetle müzeyyen¹⁰⁵, ve **karyolanın yanında üç ayaklı merdiven**.

¹⁰¹ Hasır: Saz ve kurumuş bitki saplarından örülmüş taban örtüsü. (Ayverdi, “Hasır”, **a.g.e.**, s.477).

¹⁰² Kenef: 1. Ayak yolu, abdesthâne, tuvalet, yüznumara, helâ. 2. (argo) Çok pis, çok berbat kimse. (Ayverdi, “Kenef”, **a.g.e.**, s.656).

¹⁰³ Musanna: Bir sanatın inceliklerini aksettirecek şekilde ustaca yapılmış, sanatkâr elinden çıkmış, sanatlı. (Ayverdi, “Musanna”, **a.g.e.**, s.854).

¹⁰⁴ Mefrûşat: Halı, kilim, divan, koltuk vb. ev döşemeye yarayan şeyler, döşemelik eşyâ (Ayverdi, “Mefrûşat”, **a.g.e.**, s.787).

KARAGÖZ: Hiç karyolanın yanında merdiven olur mu?

HACİVAT: Karyola yüksek olursa merdiven olur, suhûlet¹⁰⁶ için.” (s.792)

Minder (s.361, 505, 561, 571, 573, 576, 578, 701, 738, 969, 1017, 1025, 1072)

Örtü (s.809)

Peşkir¹⁰⁷ (s.970)

Saat (s.130, 165, 244, 262, 268, 272, 292, 293, 325, 331, 346, 480, 488, 507, 508, 509, 516, 541, 563, 570, 571, 572, 573, 618, 711, 731, 786, 1085)

Sandık (s.91,716, 819, 1003)

“ZENNE: (...)Zemin katta bir büyük mahzen var (...) büyük bir **demir sandık** bulduk.(...) Pederimizin **elbise sandığının** dibinde büyük bir anahtar bulunurdu, biz de bu anahtar nerenin diye merak ederdik. Hemşireyi yukarı gönderdim, anahtarı getirttim, hakikaten demir sandığın imiş.(...) Sandığı açtık, içinde **ceviz ağacından mamul bir sandık** daha, onu da açalım dedik, açar açmaz **sedefli bir sandık** daha, onu da açtık oymalı pelesenk bir çekmece...(…) O çekmeceyi de açtık, **demirhindi ağacından işlemeli bir kutu**. (...) Kutu kutu içerisinde on kutu daha açtık.(...)En nihayet **gümüş bir kutu** içerisinde incili bir hamail...” (s.819-820)

Su dolabı kovası (s.1265)

“Her ne hâl ise! Sen gidersin de beni buraya kazıklamadılar ya! Ben de gideyim köşe pencereme de, devrânın eşkâlini seyredeyim.” (s.1265)

Süprüntü¹⁰⁸ (s.598)

¹⁰⁵ Müzeyyen: Süslenmiş, bezenmiş, süslü, zînetli. (Ayverdi, “Müzeyyen”, **a.g.e.**, s.905).

¹⁰⁶ Suhûlet: Kolaylık. (Ayverdi, “Suhûlet”, **a.g.e.**, s.1139).

¹⁰⁷ Peşkir: 1. Pamuk ipliğinden dokunmuş havlu. 2. Yemek yerken dizlerin üstüne örtülen, el kurulan pamuk veya keten örtü, peçete (Eskiden bâzı peşkirler, yer sofrasında oturanların dizlerini örtecek kadar uzun dokunur, kenarları saçaklı, sırma ve ipek işlemeli olurdu. Bunlar bugün antika değeri taşımaktadır). (Ayverdi, “Peşkir”, **a.g.e.**, s.992).

¹⁰⁸ Süprüntü: Bir yerde birikmiş toz ve çöp yığını. (Ayverdi, “Süprüntü”, **a.g.e.**, s.1142).

Süpürge (s.87, 423, 424, 425, 480, 491, 513, 939, 998, 1030, 1051, 1079, 1100, 1155)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: E ne olacak? Verdim.

*KARAGÖZ: Hah!... Şimdi ben gideceğim **ormana**.*

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Eee?

*KARAGÖZ: Ordan **funda** toplıyacağım.*

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Eee?

*KARAGÖZ: **Süpürge** bağliyacağım.*

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Sonra?

*KARAGÖZ: **Bakkallara** getirip **satacağım**.” (s.513)*

Süpürge sapı (s.512, 1076, 1152, 1248)

Süpürge sopası (s.202)

Şilte¹⁰⁹ (s.91, 578, 683, 974, 1108)

Şimşir saat (s.618)

Tahtaperde¹¹⁰ (s.564)

Tekne¹¹¹ (s.75, 192, 196, 197, 200, 209, 210, 211, 212, 255, 538, 1248)

Toprak ibrik (s.700)

Yastık (s.91, 329, 361, 578, 911, 940, 1043, 1129, 1185)

Yatak (s.228, 564, 808, 809, 870, 896, 941, 1018, 1201, 1224)

Metin içindeki konuşmalardan, yatakların yer yatağı olduğu anlaşılmaktadır.

*“KARAGÖZ: Ağlama, benim mini mini karıcığım! Haydi benim uykum geldi, **yatağı** yap!*

*KARAGÖZ’ÜN KARISI: Yatağın içinde odada **yapılı** duruyor.” (s.564)*

¹⁰⁹ Şilte: Üzerinde yatılan veya oturlan, içi yün, pamuk vb. ile doldurulmuş döşek veya minder. (Ayverdi, “Şilte”, **a.g.e.**, s.1172).

¹¹⁰ Tahta perde: İki yeri birbirinden ayıran ince tahtadan engel. (Ayverdi, “Tahta”, **a.g.e.**, s.1190).

¹¹¹ Tekne: İçinde çeşitli şeyler yapılan, yekpâre taş veya tahtadan uzun geniş kap. (Ayverdi, “Tekne”, **a.g.e.**, s.1226).

“KARAGÖZ: *Şu yatağı çabuk ser, uykum geldi.*” (s.808)

Yatak çarşafı (s.648)

Yorgan (s.96, 99, 144, 197, 202, 209, 425, 578, 635, 809, 837, 896, 929, 1001, 1006, 1108, 1224, 1247)

Yorganlar eskiden çarşaf ile kenarlarından dikilerek kaplanır, kirlenince çıkarılıp yeni çarşafı yorgan kaplama yapılırdı.

“BEBERUHİ: *Baba, sana kaplanmaya¹¹² geldim.*

KARAGÖZ: *Ulan, yorgan çarşafı mısın, kaplanacaksın?*” (s.99)

Yorgan çarşafı (s.99)

Yorgan iğnesi (s.837)

Yorgan ipliği (s.194, 197, 209)

Yorgan tiresi¹¹³ (s.1006)

Yük kapısı (s.1248)

Yün yatak (s.106)

Mimaride yapılan süsleme olarak, metinlerde kalemişi, nakış ve sedef olmak üzere sadece üç süsleme ismi geçmektedir.

Kalemkâr¹¹⁴ (s.649)

“KAVUKLU: (...) *mermer taştan sanatlı yapılmış, güzel **kalemkâr** işlenmiş, ebniyelerin araları epeyce bir güzel bahçe-i ferah-fezâ...*” 648-649

Nakış¹¹⁵ (s.410, 411)

Sedef (s.819)

¹¹² Kaplanmaya: Kapılanmaya. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.99).

¹¹³ Tire: Dikişte kullanılan pamuk ipliği. (Ayverdi, “Tire”, **a.g.e.**, s.1258).

¹¹⁴ Kalemkâr: Duvar ve kubbelere fırça ile, mâdenî eşyâya çelik kalemle tezyînat yapan kimse. (Ayverdi, “Kalemkâr”, **a.g.e.**, s.509) Burada kalemkârın işlediği süs mânâsında kullanılmıştır.

¹¹⁵ Nakış: Duvar, tavan vb. yerlere süslemek maksadıyla yapılan şekil veya resim. (Ayverdi, “Nakış”, **a.g.e.**, s. 910). Tezimizin “Halk Sanatları ve Zanaatları” başlığında ayrıntılı yer verilmiştir.

“ZENNE: Sandığı açtık, içinde ceviz ağacından mamul bir sandık daha, onu da açalım dedik, açar açmaz **sedefli** bir sandık. ...” (s.819)

Çamaşır yıkarken kullanılan küllü suyun, *küllü su çömleği* şeklinde adı geçmektedir ama küllü suyu kullanmak ile ilgili bilgi edinememekteyiz.

Küllü su¹¹⁶ çömleği (s.938)

Çamaşırların evlerin tahtaboş¹¹⁷ denilen balkon gibi yerlerinde kurutulduğunu anlıyoruz.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Aman Yarabbi başıma gelen, gök gürlüyor. Yağmur yağacak, **tahtaboştaki çamaşırları toplayayım.**” (s.682)

“KARAGÖZ: Serinlikte **tahtapoşa çamaşır sersin** de gelsin!” (s.1021)

O devirde para ile çamaşır yıkayan *çamaşırcıların* olduğunu ve çamaşırlar dışarıda kurutulduğu için güneşin beklenildiğini anlıyoruz.

“KARAGÖZ: Meselâ, kışın **çamaşırcılar** çamaşır yıkarlar, beklerler ki **güneş açılsın** da çamaşırı kurutsunlar. Kış günü güneş üç günde, dört günde bi parça ortalığı ısıtır, onun için çamaşırlar geç kurur. Gazetelerle ilân ettim ki, çamaşırcılara çamaşır kurutmak için ecza satıyorum. Şimdi çamaşırcılar beni öğrendiler; ne vakit çamaşır yıkadılar mı bana geliyorlar, bi tulum sıcak satıyorum, gelip çamaşırlarını çabucak kurutuyorlar.” (s.1262)

¹¹⁶ Küllü su: İçine kül konan ve süzildükten sonra çamaşır yıkamakta, bazı tatlılarda kullanılan su. (Ayverdi, “Küllü”, **a.g.e.**, s.726). Çamaşır yıkamak ve kurufasulye pişirmek için kullanılırdı. Mutfaklarda küllü su hazırlamak için ayrı bir kap (tencere, çömlek vb.) bulunurdu. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.938).

¹¹⁷ Tahtaboş: 1. Evlerin damlarında çamaşır sermeye veya yaz gecelerinde oturmaya yarayan, tahta döşeli, üzeri bâzan çinko ile kaplı bir nevi taraça. 2. (halk ağzı) Zemîni tahta döşeli balkon. (Ayverdi, “Tahtaboş”, **a.g.e.**, s.1190).

Ev işleri olarak tahta silmek, çamaşır yıkamak, ortalığı süpürmek ve yemek pişirmek geçmektedir. Ev işlerinin kadınlar tarafından yapılır. Karagöz kendi yaptığını söyleyince Hacivat şaşırır.

“HACİVAT: Karagöz, nerelerdesin?

KARAGÖZ: Nerede olacağız? Her gün evde.

HACİVAT: Evde ne yaparsın?

KARAGÖZ: Ne yapacağım? Tahta silerim, çamaşır yıkarım, ortalığı süpürürüm, yemek pişiririm.

HACİVAT: Senin karın bu işleri görmez mi?

KARAGÖZ: Hayır, hazır-yiyici.

HACİVAT: Hiç böyle şey görmedim. Sen mi evin hanımı, yoksa o mu?

KARAGÖZ: Biz hem evin erkeği, hem kadını.” (s.1042)

7.2. İletişim, Haberleşme

7.2.1. Ağızlar, Şiveler, Lehçeler

Karagöz gölge oyununda yer alan tipler Osmanlı’nın farklı bir milletinden ya da Anadolu’nun farklı bir yöreden gelmiş bir tip ise geldiği yerin ağzı, şivesi, lehçesiyle konuşur. Diyalogların çoğu bu farklılıklardan oluşan yanlış anlamalar ya da komiklikler üzerine kuruludur. Oyunlardaki tüm ağız, şive, lehçe farklılıklarını bulup çıkarmak ayrı bir inceleme konusudur. Burada sadece birer örnek vereceğiz.

Arap’ın şivesinden oluşan yanlış anlamaya bir örnek:

“ARAP: Salâme Alaykum!

KARAGÖZ: Hacı baba, kim getirdi lokum?

ARAP: Ulak, lokum değil!

KARAGÖZ: Ya nedir?

ARAP: Salâme alaykum, salâme alaykum!

KARAGÖZ: Pandispanya lokum!” (s.63)

Bununla birlikte ağızlarda bazı isimlerin farklı kullanışları da oyunlarda konu edilmiştir. Kastamonuları temsil eden Türk tipi ayları sayarken kendi yöresinde kullanılan isimlerle sayar.

“TÜRK: Ben size ayları sayayım.

KARAGÖZ: Say bakalım!

TÜRK: Yıllar başlangucu, itiş dalaş ayu, böyüh nasuf, guçüh nasuf, böyüh araluh, guçüh araluh, ireceb, mum ayu, emegol ayu, emegol bezegü, iki bezek gısuğu, davar bezegü.¹¹⁸” (s.94)

7.2.2. Haberleşme

Devrin haberleşme aracı mektup, telgraf ve posta olduğu için posta ile ilgili terimler metinlerde geçmektedir. Postaların getirildiği posta vapurunun olduğunu, her yere uğrayan posta vapuruna da zikzak postası dendiğini öğreniyoruz.

Telgraf (s.367, 826)

Nemse postası¹¹⁹ (s.1256)

¹¹⁸ Yıllar başlangucu: Muharrem; İtiş dalaş ayu: Safer; Böyüh nasuf: Rebülevvel; Guçüh nasuf: Rebülâhir; Büyük araluh: Cemâzilevvel; Guçüh araluh: Gemâzilâhir; İreceb: Receb; Mum ayu: Şaban; Emegol ayu: Ramazan; Emegol bezegü: Şevval; İki bezek gısuğu: Zilkade; Davar bezegü: Zilhicce. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.94) Ayrıntılı bilgi için bkz. tezimizin “Halk Takvimi, Saat, Zaman” başlığına bakınız.

¹¹⁹ Nemçe-Nemse: Osmanlılarca Avusturya’ya ve Avusturya halkına verilen isim. (Ayverdi, “Nemçe”, **a.g.e.**, s.924).

“Yarın *Nemse postası* kalkıyor! Yolcu olan hırtıyı pırtıyı toplansın, ... ”
(s.1256)

Posta (s.56, 112, 130, 298, 302, 379, 465, 469, 726, 768, 775, 777, 826, 1024,
1128, 1130, 1131, 1256)

Posta vapurları (s.298, 1131)

Zikzak postası (s.726)

“KARAGÖZ: (...) (Eve gelir.) — Sen bana baksan a! Seninle nasıl edeceğiz?

ZENNE: Neden, kocacığım?

KARAGÖZ: Neden olacak? *Zikzak postası* gibi her tarafa uğruyorsun! Ne beyi, ne himhimı, ne kekemesi kaldı.” (s.726)

Metinlerden mektupların sabah kalkılınca, sigara kahveden sonra bakılan günün ilk rutinlerinden olduğunu anlıyoruz. Davetlerin de mektup ile yapıldığını, mektupların yazıcılara yazdırıldığını görüyoruz.

Mektup (s.91, 116, 469, 812, 830, 1057, 1154, 1155, 1159, 1161, 1164, 1173)

“KARAGÖZ: İşine gelmezse yeme. Seni buraya **mektup** yazıp davet etmediler ya!” (s.116)

“KARAGÖZ: Bir zarfla kahve götürmediler mi?

HACİVAT: Bir **mektup**, açtım okudum, Boğaziçi’nde bir zât-ı âlî kadir tarafından geliyor.” (s.812)

“HALAYIK: Buyurun Hanımefendi!

II. HANIM: Biz **mektup** yazdıracaktık.

HALAYIK: Efendim!

II. HANIM: Bu tarafta **yazıcı** var mı acaba?” (s.1154)

7.3. Ulaşım ve Ulaşım Araçları

Karagöz metinlerinde devrin taşıtları ile ilgili oldukça fazla bilgi edinmekteyiz. Metinlerde geçen ulaşım araçları ve terimlerinden, o devirde deniz ulaşımının daha çok kullanıldığını anlaşılmaktadır. Bunda metinlerdeki mekânın İstanbul olmasının da payı büyüktür.

Kara ve deniz ulaşımından hariç, hava ulaşımında taşıtlardan sadece “teyyare” metinlerde bir kere geçmektedir:

Tayyare (s.968)

Bir ulaşım aracı daha olan “Karaköy tüneli” de metinlerde sadece bir yerde geçmektedir:

Tonel (Tünel) (s.425)

Hayvanlara eziyet edilmemesine özen gösterildiği; beygir ile yapılan seyahatlerde beyirlerin dinlendirilmesi metinlerde de geçmektedir.

*“HACİVAT: Hem biraz **istirahat** etmek, hem de beygirleri **sulamak** üzere, hayvanlardan inip çışmeye muttasıl bir ağaç sâyesine nüzûl ederler.” (s.408)*

7.3.1. Kara Ulaşımı

Metinlerde kara araçları ve karada ulaşım amaçlı kullanılmış hayvanlar ve araçlar ile ilgili şu terimler, ifadeler geçmektedir:

Aksaray tramvayı (s.1251)

Araba (s.244, 371, 405, 534, 538, 641, 785, 815, 968, 1107,1110, 1139, 1193, 1211)

Araba beygiri (s.1071)

Araba tekerleği (s.203)

Demiryolu (s.326)

Fayton (s.318)

Ganrı (Şive ile Kağrı) (s.108)

Kılavuz¹²⁰ (s.91)

“ÇELEBİ: İnâyet buyurun! Sonra arabayı emir buyurdunuz mu, hemen seyise gider haber veririm. (...) araba da kapıya gelir, bendeniz de ya sandığa¹²¹ çıkar yahut hemen kılavuza¹²² atlarım.(...) Benim dediğim, arabanın sandığı.” (s.91)

Kira beygiri¹²³ (s.708)

Kondoktor (Kondüktör)¹²⁴ (s.477)

“KARAGÖZ: Kondoktora gösterdik. “— Peşin para ile bilet almalı yahut abone olmalı.” dedi.” (s.477)

Kömürcü devesi (s.81)

Kupa¹²⁵ arabası (s.1200)

Nakliye arabaları (s.1139)

¹²⁰ Kılavuz: 1. Gerekince üstüne binilen at. 2. Tulumbacılar yangına giderken önde koşan, yön gösteren ilk adam. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.91).

¹²¹ Sandık: Atlı arabalarda arabacıların oturduğu sandık biçimindeki yer. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.91); Sandık: Eskiden tulumbacıların, yangın söndürmeye giderken iki tarafına konmuş uzun sırtıkları omuzlarına alarak taşıdıkları emme basma tulumba. (Ayverdi, “Sandık”, **a.g.e.**, s.1059).

¹²² Kılavuz: 1. Gerekince üstüne binilen at. 2. Tulumbacılar yangına giderken önde koşan, yön gösteren ilk adam. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.91).

¹²³ Kirâ beygiri: Belli bir ücretle kirâlanan at. (Ayverdi, “Kirâ”, **a.g.e.**, s.681).

¹²⁴ Kondüktör: Yolcu trenlerinde biletleri kontrol eden, vagonlara âit işlere bakan görevli. (Ayverdi, “Kondüktör”, **a.g.e.**, s.692).

¹²⁵ Kupa: Dört tekerlekli, kapalı, oturacak yeri arkada olan, genellikle iki kişilik atlı araba. (Ayverdi, “Kupa”, **a.g.e.**, s.713).

Öküz arabası (s.170)

Posta¹²⁶ (s.768, 1024)

“KARAGÖZ: **Postan** ise uğrarsın, **postan** değilse uğrayamazsın.” (s.1024)

“KARAGÖZ: **Postam** değil. Ne Küçükçekmece’ye uğrarım, ne de Büyükçekmece’ye.” (s.768)

Sandık¹²⁷ (s.91)

Sedye¹²⁸ (s.50, 1211)

“HACİVAT: Natır hanım, ustalar benim işvebâzım, nâzenînimin koltuğuna girer, **sedire** çıkarırlar.(...) **Kerevetin** üstüne çıkarırlar.” (s.50)

“KARAGÖZ: Biraz daha durursak ben **sedye** ile gideceğim galiba.

HACİVAT: Topa daha çok vakit var. Yürüye yürüye, yavaş yavaş gidelim.” (s.1211)

Sütçü beygiri (s.115)

Şimendifer¹²⁹ (s.325, 862, 955, 1193)

Şinefür (şive ile Şimendifer) (s.108)

Tahtirevan¹³⁰ (s.713)

Tanzifat arabası¹³¹ (s.725, 1026)

¹²⁶ Posta: Belli zamanlarda sefer yapan, aynı zamanda postayı da taşıyan yolcu treni. (Ayverdi, “Posta”, **a.g.e.**, s.1002).

¹²⁷ Sandık: Atlı arabalarda arabacıların oturduğu sandık biçimindeki yer. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.91); Sandık: Eskiden tulumbacıların, yangın söndürmeye giderken iki tarafına konmuş uzun sırtıkları omuzlarına alarak taşıdıkları emme basma tulumba. (Ayverdi, “Sandık”, **a.g.e.**, s.1059).

¹²⁸ Sedye: XVI. yüzyıldan sonra Avrupa’da yaygınlaşmış, daha sonra terkedilmiş olup şimdi Doğu Hindistan, Çin ve Japonya’da kullanılan, yanlarına geçirilmiş sırtıklar yardımıyla iki kişi tarafından taşınan, kapılı, pencereli, süslü, nakışlı bir insan taşıma aracına bir ara İstanbul’da verilmiş olan isim, bir çeşit tahtirevan. (Ayverdi, “Sedye”, **a.g.e.**, s.1074).

¹²⁹ Şimendifer: 1. Demir yolu. 2. (teşmil yoluyla) Bu yolda işleyen katar, tren. (Ayverdi, “Şimendifer”, **a.g.e.**, s.1172).

¹³⁰ Tahtiravan – Tahtirevan: Katır ve develer veya insanlar tarafından taşınan, üstü kapalı, yanlarında pencereleri bulunan, ufak bir oda şeklindeki tekerleksiz taşıt. (Ayverdi, “Tahtiravan”, **a.g.e.**, s.1191).

Tramvay (s.216, 362, 385, 603, 618, 785, 1068, 1249, 1251)

“**Tramvaya** abone olmuş gibi her akşam gelir, “ (s.216)

“**HACİVAT**: Canım, Sultan Mehmet’e, Karaman’a kayık gitmez!

KARAGÖZ: **Tramvaya** kor götürürüm.” (s.618)

Tramvay beygirleri (s.603)

“**KARAGÖZ**: Buraya gelişin tramvaya mı koşulmak içindir? Burası tramvay makası değil. Taksimle git, **beygirleri** orda değiştirirler.” (s.385)

Tramvay makası (s.385)

Velespit¹³² (s.959)

Yük beygirleri (s.386)

Yük arabası (s.383)

7.3.2. Deniz Ulaşımı

Metinlerde deniz taşıtları ile ilgili şu araçlar, terimler, ifadeler geçmektedir:

Almak¹³³ (s.368)

Araba vapuru (s.110)

Balat vapuru (s.567, 725)

Çektirme¹³⁴ (s.1101)

¹³¹ Tanzifat: Şehirlerde belediyeler tarafından yürütülen sokakları temizleme, çöpleri kaldırma işi, temizlik işleri. (Ayverdi, “Tanzifat”, **a.g.e.**, s.1200).

¹³² Velespit- Velospit: Bisiklet. (Türkiye’ye ilk girdiği sırada bu adla anılmıştır; halk ağzında filispit şeklinde de geçer.) (Ayverdi, “Velespit”, **a.g.e.**, s.1314).

¹³³ Almak: (burada) Kürekleri düz çekerek sandalı ileriye doğru yürütmek. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.367).

¹³⁴ Çektirme: Eskiden çektiri gibi hem kürekle hem yelkenle yürütülen gemilere verilen isim (Ayverdi, “Çektirme”, **a.g.e.**, s.222).

Davlumbaz¹³⁵ (s.1009)

“KARAGÖZ: **Davlumbazım** efendim, yalnız **pervânelerim** yok. *Pervânelerim olsa her tarafa işlerim. İsterseniz sizin tarafa da işleyim.*” (s.1009)

Dilenci vapuru¹³⁶ (721)

“KARAGÖZ: Ben böyle **dilenci vapuru gibi** iki tarafa varıp gelecek miyim?” (s.721)

Filika/Flika (s.56, 279)

Gemi (s.111, 249, 339, 540, 617, 622, 628, 649, 756, 1038, 1163, 1164, 1223, 1262)

Güverte (s.921, 927)

Heyamol¹³⁷ (s.628, 629)

İskele (s.110, 200, 205, 212, 244, 359, 382, 410, 454, 536, 606, 614, 617, 620, 622, 623, 624, 625, 626, 628, 629, 699, 708, 713, 738, 742, 743, 786, 809, 1094, 1121, 1151, 1172, 1223)

İstimbot¹³⁸ (s.1074)

Kadırga¹³⁹ (s.667)

Kamara¹⁴⁰ (s.460¹⁴¹, 921)

“KARAGÖZ: *Yüzünü görmeden gösteremem. Hem, nafîle bekleme, boş kamara yok. Başka otele git. Baksan a, ben bile yerde yatıyorum.*”

¹³⁵ Davlumbaz: Yandan çarklı vapurların çarklarını örten yarım daire biçimindeki kapak. (Ayverdi, “Davlumbaz”, **a.g.e.**, s.257).

¹³⁶ Dilenci vapuru: İstanbul’da, Haliç ve Boğaziçi’nde her iskeleye uğrayan vapurlara halkın taktığı ad. (Dilencilerin her kapıya uğramasına benzetilmiş). (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.721).

¹³⁷ Heyamola-Heyamol: Eskiden denizcilerin yelken açarken, kürek veya gemi demirini çekerken gayrete gelmek ve el birliğini sağlamak için hep bir ağızdan yüksek sesle ve belli bir makamla söyledikleri söz (Zamanla ağır bir şeyi hep birlikte kaldıran, ortak bir iş yapan kimseler tarafından da kullanılır olmuştur). (Ayverdi, “Heyamola”, **a.g.e.**, s.500).

¹³⁸ İstimbot: Buharla işleyen filika büyüklüğünde deniz teknesi, küçük vapur, çatana. (Ayverdi, “İstimbot”, **a.g.e.**, s.579).

¹³⁹ Kadırga: Hem yelken hem kürekle giden, hızlı, idâresi kolay, 25 oturaklı eski bir savaş gemisi çeşidi. (Ayverdi, “Kadırga”, **a.g.e.**, s.600).

¹⁴⁰ Kamara: Gemilerde yolcu ve görevlilere ayrılmış bölme, gemi odası. (Ayverdi, “Kamara”, **a.g.e.**, s.614).

¹⁴¹ Metinde burada kamara kadar dar ve küçük oda mânâsında kullanılmıştır.

ENVER: Kuzum hemşeri ağa, bari bir **karyola** olsun gösteriver.

KARAGÖZ: Hay musallat köpoğlu! — **Otelci** burada yok. Gelirse söylerim.
Şimdilik oraya benim gibi köpek biçimi kıvrıl.” (s.459- 460)

Kanal (s.1223)

Kayık (s.130, 144, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 200, 207, 209, 210, 280, 458, 606, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 648, 1028, 1074, 1101, 1121, 1122, 1124, 1137, 1217)

“HACİVAT: Benim bir kayığım var, iki çifte. Seninle onu kayıkhânenen indiririz, birlikte çalışır, ekmek parası çıkarırız.” (s.614)

“HACİVAT: Haydi, Karagöz, kayığı yüzdürelim.” (s.615)

“YAHUDİ: (Küpün içinde.) Maşalgam, maşalgam! Ne de dolmuş! Üskudar’ın **ateş kayığı** yibi.” (s.1137)

Kayıkhâne (s.207, 218, 611, 614, 648)

Kürek¹⁴² (s.195, 207, 379, 616, 619, 983, 988, 1007, 1192)

Loyd vapuru (s.1194)

“Yarın **Loyd vapuru** kalkıyor. **Samsun’a, Giresun’a, Trabzon’a!**” (s.1194)

Pazar gayuğu¹⁴³ (s.1162)

Pazar kayığı (s.1217)

Posta vapurları (s.298, 1131)

Rıhtım (s.130, 228, 1026)

Rumeli vapuru (s.786)

Sandal (s.207, 208, 209, 210, 211, 279, 600, 667, 713)

Sefine¹⁴⁴ (s.1101)

¹⁴² Kürek: Elle ileri geri hareket ettirilerek kayık vb. küçük deniz araçlarının yürütülmesini sağlayan, bir ucu sap biçiminde, suya giren kısmı enli ve yassı ağaç. (Ayverdi, “Kürek”, **a.g.e.**, s.728).

¹⁴³ Pazar kayığı: Eskiden Boğaziçi’nde eşyâ ve yolcu taşıyan, birkaç çifte kürekli büyük kayık. (Ayverdi, “Pazar”, **a.g.e.**, s.983).

¹⁴⁴ Sefine: Gemi. (Ayverdi, “Sefine”, **a.g.e.**, s.1075).

“KARAGÖZ: Kumkapı açıklarında bir mumbarda **sefinesinin**¹⁴⁵ geçenlerde kuluçkaya yatıp on bir adet Silivri **çektirmesini**¹⁴⁶ tevellüd etmiş olduğu iki çift yirmi dört saat zarfında bir **piyade**¹⁴⁷ ile bir bâb süvari beygirinin mesmû-i âlileri oldukça ameliyyât-i cerrâhiyye icrâ etmeksizin ağrıyan dişlerin **içeri kayıklarının**¹⁴⁸ dümen suyuna havalesiyle (...)” (s.1101)

Sefine-i saman (s.436)

Siya etmek¹⁴⁹ (s.368, 616, 618, 622, 623, 624, 625, 626, 628)

“HACİVAT: Aman birader, nefes alma... alma... al... alma, Karagöz, alma...

KARAGÖZ: Ben almıyorum¹⁵⁰. Sen de **siya etme**¹⁵¹, sonra anaforla limana girersin.” (s.367-368)

Şamandıra¹⁵² (s.379)

Şirket (s.91)

“KARAGÖZ: Ya ben **Harem’den kalkıp** da sonra **Üsküdar’a uğramadan doğru Köprü’ye** gelirsem, sigarayı ben senin eline mi vereceğim? Baba, ben **Şirket’in**¹⁵³ **1 numaralı vapuru** muyum?” (s.91)

¹⁴⁵ Mumbarda sefinesi: Bombarda gemisi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1101); Bombarda: İçinde bu toplardan bulunan, baş ve kış tarafı yuvarlak gemi. (Ayverdi, “Bombarda”, **a.g.e.**, s.160).

¹⁴⁶ Çektirme: Eskiden çektiri gibi hem kürekle hem yelkenle yürütülen gemilere verilen isim (Ayverdi, “Çektirme”, **a.g.e.**, s.222).

¹⁴⁷ Piyade: 1. Bir çift kürekli, nârin yapılı hafif bir kayık çeşidi. (Ayverdi, “Piyade”, **a.g.e.**, s.998).

¹⁴⁸ İçeri kayıkları: 1. İçeri kaymış olanları. 2. Boğaziçi’nde ve Haliç’te, iç taraflara müşteri taşıyan kayıklar. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.149).

¹⁴⁹ Siya: (denizcilik) Kayık, tekne vb. deniz araçlarını kürekleri tersine çekmek sûretiyle geriye doğru yüzdürme. (Ayverdi, “Siya”, **a.g.e.**, s.1116).

¹⁵⁰ Almak: (burada) Kürekleri düz çekerek sandalı ileriye doğru yürütmek. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.367).

¹⁵¹ Siya etmek: (Deniz araçlarını geri götürmek için) Kürekleri tersine çekmek. (Ayverdi, “Siya”, **a.g.e.**, s.1116).

¹⁵² Şamandıra: Seyir esnâsında teknelere yol göstermek, tehlikeli noktaları işaretlemek vb. maksatlarla kullanılan, büyücek olanlarına takılan halkalara küçük tekneler bağlanan, demir atılarak olduğu yerde durması sağlanan, ekseriya metalden içi boş, yüzer fiçı şeklinde cisim. (Ayverdi, “Şamandıra”, **a.g.e.**, s.1153).

¹⁵³ Şirket: Şirket-i Hayriye. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.91); Şirket-i hayriyye: 1851’de kurulan ve 1854’ten 1944’e kadar Boğaziçi’nde yolcu ve yük taşımacılığı yapan gemicilik anonim şirketi (1 Temmuz 1944’te devlet tarafından satın alınmıştır). (Ayverdi, “Şirket”, **a.g.e.**, s.1174).

Üsküdar vapuru (s.591)

Vapur (s.91, 110, 228, 243, 298, 311, 325, 567, 591, 624, 713, 721, 725, 785, 786, 812, 872, 876, 1131, 1140, 1191, 1194, 1205, 1256)

Vapur ile oldukça bilgi edinmekteyiz. Vapurların ocakla çalıştığını, çıma atılarak yanaştığını, denizde dalga olduğu zaman vapurların zor yanaştığını, vapurda birinci mevki bilet ve vapur memurları olduğunu, vapura biletle binildiğini ve binmeden önce bilet mahallinden bilet satın alındığını öğreniyoruz.

*“Haydi babam vapura! Oradan **birinci mevki bilet** aldık.*

HACİVAT: Vapurda yer buldunuz mu?

KARAGÖZ: Bulduk. Güzel bir kanapeye oturduk, Kadıköyü’ne gidinceye kadar vapurda bir güzel uyku uyudum.” (s.243)

*“ÇELEBİ: İnşallah, Gazu nineme söyleyim de, o Karagoz’u **posta vapurlarının ocaklarına ateş gelberisi**¹⁵⁴ yapsın! (s.298)*

*“KARAGÖZ: Üsküdar vapuru Köprü’ye yanaşırken... (...) Köprü’ye **çıma atmış.** (...)*

HACİVAT: Ey, çıma atmayınca yanaşabilir mi? Elbette çıma atacak...” (s.591)

*“HACİVAT: Bunlar doğru Köprü’nün Boğaziçi tarafına işleyen vapurların yanaştığı mahalle geldiler. Orada bulunan **vapur memurlarından** birine Rumeli cihetine işleyen vapurun kaçta hareket edeceğini sual ettiler.” (s.785)*

*“HACİVAT: Halbuki o gün de deniz gayet sert. Öyle lodos esiyor ki, **vapura binmek güç. Dalgalar adam boyu** gibi yükseliyor.” (s.785)*

¹⁵⁴ Gelberi: Bir şeyi toplayıp çekmek için kullanılan uzun saplı âlet, çekel. (Ayverdi, “Gelberi”, **a.g.e.**, s.410).

*“HACİVAT: Bunlar benimle vedalaşarak **bilet mahallinden biletlerini alıp** Rumeli vapuruna râkib oldular; saat onu çeyrek geçerek vapur Köprü’den hareket etti.” (s.786)*

Yelken (s.120, 540, 629, 648, 649, 685, 1262)

Yelken gemileri (s.540, 1262)

Karagöz oyunları metinlerinde halk mimarisi, ev-dükkan kiralama satma yöntemleri, konutların içindeki yaşam, aydınlatma ve ısınma şekilleri ile ilgili bilgi alınmaktadır. Devrin kullanılan haberleşme ve iletişim çeşitlerinin neler olduğu öğrenilmektedir. Tip kadrosunda her yöreden ve milletten bir tip bulunması metinlerde tipik ağız, şive ve lehçe örneklerinin bulunmasına ve buradan yola çıkarak bir çok dil komikliklerine sebebiyet vermiştir. Metinlerde kullanılan ağızlar, şiveler ve lehçeler dilbilimcilerin incelemelerini bekleyen bir konudur. Metinlerde devrin ulaşım şekli ve ulaşım araçları ile ilgili de bilgi alınmaktadır.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

KARAGÖZ METİNLERİNDE İNANIŞLAR, GELENEK GÖRENEKLER, DİNİ GÜNLER, EĞLENCE VE SPORLAR

8.1. İnanışlar

Doğüstü varlıklardan metinlerde “canavar” ve “denizkızı” geçmektedir. *Balık/Balıkçılık* oyununda denizkızı Karagöz’ün denizden çıkardığı muzip şeylerden biridir. Canavar denizde Karagöz’e saldırır. Metinlerde sadece isim olarak geçmekte olup haklarında bilgi edinmemekteyiz.

Canavar (s.192, 197, 198, 200, 211, 212, 293, 687, 688)

“KARAGÖZ: (...) Denizden koca bir **canavar** çıktı, az kaldı beni yutacaktı.”
(s.198)

Denizkızı (s.192, 193, 200, 210, 692)

Uğur ile ilgili, metinlerin sadece bir yerinde komik bir ilaç tarifi verilirken içine “dardağan darısı” geçmektedir. Dardağan darısı, uğursuzluk getirmek için saçılan bir darıdır.¹

“TİRYAKİ: Ha, şimdi anladım! On tane yumurtanın sarısı, yirmi beş dirhem dardağan darısı, on üç tane Çingene karısı, bunların hepsini bir araya getirip elsiz havanda dövmeli, sabah akşam bir kaşık yemeli, hiçbir şeyin kalmaz.” (s.333)

---

¹ Kudret, a.g.e., C.I, s.333.

8.1.1. Eski Türk İnanışları

Türk halk kültüründe önemli bir yeri olan Kaf Dağı, Karagöz metinlerinde de yer almaktadır. Dünyayı çepeçevre bu dağın sınırlandığına inanılır. Zümrüanka kuşu, cinler, periler, devler, Yecuc ve Mecuc'un² o dağın içinde durduğuna inanılır.³

Ankaa⁴ (s.589, 993)

*“Ankaa dahi olsa düşer pençe-i aşka
O çeşm-i siyahın âlem-i gayba süzülünce” (s.589)*

Huma kuşu⁵ (s.932)

*“Bulbul ağlar yaşin yaşin
Elimden uçurdum huma kuşun” (s.932)*

Simürg⁶ (s.993)

*“⁷Gel ey âşık şarap vasfın bu dünyâda içenden sor
Şarâb-ı aşk ile medhûş⁸ olup kendisinden geçenden sor
Eğer **Sîmürg**'e **Ankaa**'dan haber almak dilerse sen
Yedi deniz **kulle-i Kaf**'a kanat açıp uçandan sor” (s.993)*

² Yecüc, Mecuc: Kıyâmete yakın bir zamanda ortaya çıkıp pek çok kötülük yapacaklarına inanılan, çok kısa boylu iki kavimden biri. (Ayverdi, “Yecüc, Mecuc”, **a.g.e.**, s.1346, 784).

³ Boratav, **a.g.e.**, s.68.

⁴ Anka: Kaf dağında bulunduğu inanılan, ismi olup cismi olmayan efsânevî kuş, zümrüdüankâ, sîmurg. (Ayverdi, “Anka”, **a.g.e.**, s.57).

⁵ Hümâ: Kafdağı'nda ve dâimî karlar bölgesinde yaşadığı kabul edilen, boz renkli, kanatları zümrüt yeşili, gölgesinin bir kimsenin üzerine düşmesi o kimsenin başına devlet kuşu konacağına alâmet sayılan, çok büyük, yırtıcı, efsânevî kuş. (Ayverdi, “Hümâ”, **a.g.e.**, s.523).

⁶ Sîmurg: Kaf Dağı'nın arkasında yaşadığı inanılan efsânevî kuş, ankâ (Her cins kuştan bir nişâne taşıyan otuz kuş büyüklüğünde bir varlık olarak tasavvur edilmiştir). 2. (tasavvuf) İnsân-ı kâmil yerine kullanılan bir sembol, ankâ. (Ayverdi, “Sîmurg”, **a.g.e.**, s.1111).

⁷ Ölçek: Mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün. 1., 3. dizeler dışındaki bütün dizelerde ölçek bozuk.

⁸ Medhuş: Ürkmüş, şaşkınlık ve korku içinde kalmış, dehşete düşmüş. (Ayverdi, “Medhuş”, **a.g.e.**, s.786).

Kûh-i Kaf (Kaf Dağı)⁹ (s.275, 324, 623, 685, 686)

“KARAGÖZ: Ben gulyabanî.

II. ZENNE: Gulyabanî nedir?

KARAGÖZ: Tenha ve yaban yerlerde insana türlü şekille görünür.

III. ZENNE: Şimdi senin merâmın nedir?

KARAGÖZ: Ben sizin bir tanenizi kapıp **Kûh-i Kaf**’a götüreceğim.” (s.275)

“**Kûh-i Kaf** olsa dayanmazken benim feryadıma

Yine rahm eyler bulunmaz âh-ı âteş-zâdına” (s.324)

Kaf (kulle-i Kaf)¹⁰ (s.410, 993)

“Sabah oldu, güneş **kulle-i Kaf**’tan baş gösterip âlem nûr ile münevver oldu” (s.410)

Türk kültüründe ejder çok geçer, ejderden kasıt “büyük yılan”dır. *Dede Korkut Kitabı*’nda da Salur Kazan yedi başlı ejderhayı yılan olarak ifade eder.¹¹ Ejder, masallarda su kaynaklarını tutar ve yörenin ahalisine su vermek için kurban olarak insan ister.¹² Karagöz metinlerinde de masallardaki bu efsaneyi görürüz. *Leylâ ile Mecnun* oyununda Leylâ’nın babası, Leylâ’yı Mecnun’a vermek için koştugu şartlardan biri binlerce yıldır, Kaf Dağı’nda su için kızların canını kurban alan yedi başlı ejderin yedi başını getirmesidir.

Yedi Başlı Ejder (s.660, 685, 686, 688)

⁹ Kûh: Dağ. (Ayverdi, “Kûh”, **a.g.e.**, s.708); Kaf dağı: Ank kuşunun yaşadığı ve yeryüzünü çepçevre kuşattığı kabul edi len efsânevi dağ. (Ayverdi, “Kaf dağı”, **a.g.e.**, s.602).

¹⁰ Kulle-i Kaf: Kaf dağı’nın doruğu. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.410).

¹¹ **Dede Korkut Kitabı**, Haz. Muharrem Ergin, Hisar Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2003, s.134-135.

¹² Boratav, **a.g.e.**, s.105.

“Binlerce yıldır, “*Kûh-ı-Kaf Dağı’nda bir yudum su için binlerce körpe kızın canını telef eden “Yedi Başlı Ejder” yaşar. Onu da yenip yedi başını da koparıp kızım Leyla’nın ayakları dibine atmalı.*” (s.685)

“(Yedi Başlı Ejder ile Mecnun karşılaşır.)

YEDİ BAŞLI EJDER: *Ey insanoğlu, şimdiye kadar hiçbir adam yemedim. İlk erkek sen olacaksın. (Ağzından alevler çıkararak saldırır.)*

MECNUN: *Mel’un canavar! Şimdiye kadar yediğin körpe ve masum Havva kızlarının ruhlarının şâdolması için.. Ya Allah! (Ejdere saldırır.. Sıra ile bütün başlarını koparır. Leylâ’nın kapısına bırakır.)” (s.688)*

Halk inançlarından biri de yeryüzünde deprem olmasının sebepleri üzerine oluşan inanişâ göre dünya sarı bir öküzün boynuzları üzerindedir. Sarı öküz kızdığında, hareket ettiği zaman dünyanın sallandığına inanılır.¹³ Depremın olacağına işaret olduğuna inanılan bir şey de köpeklerin ulumasıdır. Karagöz metinlerinde de bu inanişlar geçmektedir.

“KARAGÖZ: *Ulan ne yağmur var, ne kar; baksana hele köpek de uluyor, hareket-i arz*¹⁴ *oluyor.*

KARAGÖZ’ÜN KARISI: *Amanın dostlar, öküzü kızdırdık. Başını sallamağa başladı*¹⁵ *.” (s.682)*

8.1.2. Dinî İnanışlar

¹³ Eyüp Akman, “Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde Sarı/Kızıl Öküz İnancı”, *Türkiyat Mecmuası*, C.22, Bahar 2012, s.2.

¹⁴ Hareket-i arz: Deprem, zelzele. (Ayverdi, “Hareket”, *a.g.e.*, s.473).

¹⁵ Eskiden dünyanın bir öküzün boynuzları üzerinde durduğuna, depremlerin de öküzün başını sallaması sonucu olduğuna inanılırdı. (Kudret, *a.g.e.*, C.II, s.682).

Dinî inanışlar ile ilgili olarak bir dileğin gerçekleşmesi için adak adama vardır. Fırtınaya tutulan tüccar karaya sağ salim ayak basarsa fukaraya yağ, pirinç, fasulye gibi şeyler dağıtmayı adaka adar.

“*HACİVAT: Tüccarın birisi fırtınaya tutulmuş.*

KARAGÖZ: Evet.

HACİVAT: Eğer sâhil-i selâmete çıkarsam tasadduk edeyim diye niyet etmiş.

KARAGÖZ: Taktuka ile süprüntü mü dökmüş?

HACİVAT: Türkçesi: ‘Sağ sâlim karaya ayak basarsam fıkara para vereyim, yağ pirinç, bulgur, fasulye, bu gibi şeyler dağıtayım’ diye; şimdi bana geldi, “— Bildiğin yerde fıkara var mı?” diye sordu. Benim de sen hatırıma geldin; ben şimdi onu sana gönderirim. (Gider.)” (s.741)

ÇELEBİ: Adak olarak pirinç, yağ, et, sebze... Siz yorulmadan ayağınıza kadar gelir.” (s.815-816)

Yalan yere yemin eden kişi hayvanatın karnını doyurur.

“*KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, yalan yere başım üstüne yemin etmiştim. Al şu bayat somunu da doğra, kediye ver. Karnı doyar, sesini kesip gider.” (s. 682)*

Karagöz oyunu karakterlerinden Hacı, idrar ile kirlenen minderde namaz kılmaz.

“(…) erkân **minderinde**¹⁶ dururken küçük oğlan **işedi**di, **Hacı** da bununla **namaz kılınmaz** diye çocuğa bağışlıydı.” (s.701)

Metinlerde karakter olan İmam dua ederken her duasından sonra mahalleli amin yerine “Hay haaay” der.

¹⁶ Erkân minder: (eski kelime, anlam) Büyüklerin oturduğu tek kişilik, rahat, geniş minder. (Ayverdi, “Erkân”, a.g.e., s.348).

“İMAM: Cemâat, hazır mısınız?

MAHALLELİLER: Hazırız zâhir!

İMAM: **Duaya** hazır mısınız?

MAHALLELİLER: (Hep bir ağızdan.) Hazırız zahir!

İMAM: Ne hoş olur Çamlıca'nın âb u havasın!

MAHALLELİLER: (Hep birden.) **Hay haaay!**

İMAM: Sıkıntı çekmez âlemde gönül budalasın!

MAHALLELİLER: **Hay haaay!**” (s.1083)

Edilen bedduanın, bedduayı eden kişiye de tutacağına inanılır.

“KARAGÖZ'ÜN OĞLU: İlâhi, babamı bu hâle kim koyduysa, gözleri kör olsun, sürüm sürüm sürünsün!

KARAGÖZ: Oğlum, dilini tut. **Senin de başına bir şey gelir.**” (s.305)

Delirince ya da hastalanınca, çare bulunamazsa hocaya okutulur. Okutur okutmaz da hasta iyileşir.

“KARAGÖZ'ÜN KARISI: Şu başıma geleni görüyor musunuz bir kere?

KOMŞU: Aman, ne oldu?

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ne olacak, bizim herif **deli oldu**. Saçmasapan birtakım lâkırdılar söylüyor.

KOMŞU: Vah vah! Hanım, tezken bari **okutsanız**.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: A hanım, kime okutayım?

KOMŞU: Sarımsaklı bir **hoca** varmış şurada, **nefesi pek iyi** imiş, geçenlerde birisi böyle olmuş da bu **hoca okumuş**, ossaat iyi olmuş.” (s.602)

Hasta olduğunu söyleyen Karagöz, karısına üstünü örtürttükçe örttürtür. Karısı da sonunda bu şekilde iyileşemeyeceğini, çare olarak kendisini gidip okutmasını söyler.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, sen **kendini pabucu büyüğe okut!** Öртеcek ne kaldı?” (s.1248)

Karagöz metinlerinde dinî inanışlar ile ilgili geçen terimler şöyledir:

Âb-ı Hızır (s.1156)

Âb-ı Kevser (s.21)

Adak (s.816)

Âlem-i gayb (s.589)

Aptes (s.1002)

Apteshâne (s.611, 729, 730)

Apteshâne ibriği (s.202)

Apukurya¹⁷ (s.539)

Azrail (s.429, 544)

“**Azrail** almak dilerdi canımı...” (s.429)

Cenetlik (s.429)

Cehennem (s.429)

“BOK-ANA: Benim gibi cennetlik hatun yalan mı söyler?

KARAGÖZ: Ulan, seni **cehennem** bile kabul etmez.” (s.429)

Fahu¹⁸ (Fakı) (s.337, 1162)

Hahambaşı (s.890, 913, 914)

Hak (s.274, 310, 399, 546, 661)

Hoca (s.602, 669)

¹⁷ Apukurya: Hristiyanların büyük perhize girmek üzere oldukları günler, karnaval, et kesimi, et kırımı. (Ayverdi, “Apukurya”, **a.g.e.**, s.61).

¹⁸ Fakı: Fakih sözünün Türkçe’deki bir kullanılışı. (Ayverdi, “Fakı”, **a.g.e.**, s.367).

*“HACİVAT: Kays geldi gelişt, okul çağına bastı. Gün geçtikçe, huysuz, hırçın, geçimsiz bir evlât oldu. Bazan başını diker, saatlerce ağlardı. Yazılan muskalar, hacı ve **hocalar**, hekimler fayda etmedi.” (s.669-670)*

İblis (s.787)

İmam (s.165, 601, 683, 780, 797, 798, 799, 1062, 1082, 1083, 1084)

İstihâre¹⁹ (s.1067)

*“KARAGÖZ: **İstihâre** ediyorum diyorsun da onun için.” (s. 1067)*

Kevser²⁰ (s.215, 1156)

*“Dilberin dudağı **âb-ı Kevser** mi” (s.215)*

*“Ne bahs-i **Kevser** ü ne ârzû-yi âb-ı Hızr eyler.” (s.1156)*

Mevlûd (s.895)

Muhammed Hân (s.608)

Muska (s.670)

*“**Yazılan muskalar, hacı ve hocalar, hekimler fayda etmedi.**” (s.670)*

Papaz (s.93, 769)

Peygamber (s.680, 683)

Pîr²¹ (s.430, 499)

*“(...)uyuya kalmışım, **rüyamda bir ak sakallı pîr** gelip(...)” (s.430)*

Rab (s.427, 430, 544, 608, 726)

¹⁹ İstihâre: Girişilecek bir işin hayırlı olup olmayacağını rüyada anlamak için abtes alıp dua okuyarak uykuya yatma. (Ayverdi, “İstihâre”, **a.g.e.**, s.577).

²⁰ Kevser: Cennette bir nehir veya havuz. (Ayverdi, “Kevser”, **a.g.e.**, s.663).

²¹ Pîr: Bir tarikatın kurucusu. (Ayverdi, “Pîr”, **a.g.e.**, s.625).

Sadaka (s.440, 718)

“KARAGÖZ: Az **sadaka** çok fukarayı def eder.” (s.440)

“KARAGÖZ: Ben vücudunun **sadakasından** isterim.” (s.718)

Secde (s.72, 530, 557, 662, 892, 1000, 1065)

Hamail²² (s.820)

ZENNE: En nihayet gümüş bir kutu içerisinde incili bir **hamail**...

HACİVAT: Şimdi anladım kızım pederiniz nâmdar bir pehlivan idi, işittiğime göre birçok musâraalara girmiş, sırtı yere gelmemiş, kendisine medar-ı kuvvet olan pâzûbendini oraya saklamış, o size bir yadigârdır kızım.” (s.820)

Settâr²³ (s.1237)

“HACİVAT:

Bahşışın aldı bergüzâr

Sizleri eylemem inkâr

Veren eller dert görmesin

Hak berekât versin **Settâr**” (s.1237)

Süleyman, Hazret-i (s.421)

“ŞİRİN’İN ANASI: Bak Hacıvat, bizim Amasya şehrinde suyun fıkdanı²⁴ var. Şu karşıki Elma-dağı’nı delip şehre suyu getirmeli, kızı sîneye sarmalı.

HACİVAT: Aman efendim, bu güç maslahat²⁵. **Hazret-i Süleyman** zamanında bu kadar dev, peri gelmiş, o dağın bir parçasını koparamamışlar. Nerede kaldı ki Ferhad dağı delsin, suyu getirsin?” (s.421)

²² Hamâil: Muska, tılsım. (Halk ağzındaki söyleniş: Hamaylı) (Ayverdi, “Hamâil”, **a.g.e.**, s. 465).

²³ Settâr: “Kullarının hatâ, kusur, ayıp ve günahlarını örten, bağışlayan” anlamında Allah için kullanılır. (Ayverdi, “Settâr”, **a.g.e.**, s.1094).

²⁴ Fıkdan: Yokluk, bulunmama, eksiklik. (Ayverdi, “Fıkdan”, **a.g.e.**, s.382).

Şeytan (s.104, 130, 288, 315, 319, 400, 504, 556, 611, 662, 808, 860, 936, 937, 996, 1064, 1108, 1116, 1199, 1229, 1230)

Tesbih (s.699)

Tövbe (s.604)

*“HACİVAT: **Tövbe et** bir daha esrarı ağzına komıyacağına.*

*KARAGÖZ: **Tövbe olsun**, Hacivat, bir daha ağzıma koymam.” (s.604)*

“HACİVAT: (...) Öyle sarhoşa kim kız verir? Şimdi ne yapacağımı şaşırdım kaldım. (...)

*HACİVAT’IN KARISI: (...) Mademki o sarhoş gece gündüz içiyormuş, “kendisini bilmiyor” diyorsun, Karagöz de apdal herifin biri, “kızgın” diye Karagöz’ü kandırır o herife verirsek, belki o da sarhoşluk fena şeymiş diye nedâmet getirir²⁶, **tövbe eder sarhoşluğa.**” (s.1073)*

Yemliha²⁷ (s.136)

“KARAGÖZ: Ne olacak? Geçen akşam evde uykum kaçtı.

*HACİVAT: Ohur ya! Bazan uykusu kaçar, bazan de insan **Yemliha gibi yirmi dört saat uyur.**” (s.136)*

8.1.3. Soyut Varlıklarla İlgili İnanışlar

Soyut varlıklardan Karagöz metinlerinde *cin, dev, peri, gülyabanî, zebani* geçmektedir. Halk arasındaki inanışlarda çok bahsedilmekten hoşlanılmasa da inanış

²⁵ Maslahat: İş, husus, mesele. (Ayverdi, “Maslahat”, **a.g.e.**, s.774).

²⁶ Nedâmet getirmek: Pişmanlık duymak, nâdim olmak. (Ayverdi, “Nedâmet”, **a.g.e.**, s.922).

²⁷ Yemliha: Kur’an’da anlatıldığına göre, bir mağarada uzun süre uykuya dalan Eshâb-ı Kehf’ten (Yedi Uyurlar) biri. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.136).

olarak aslında hayatın içinde yer kaplayan inançlardır. Karagöz oyunlarında da *Cincilik* adlı müstakil oyun olmasından hayatın içindeki yeri ortaya çıkmaktadır.

Cinler ile ilgili bazı inanışları metinlerde görmekteyiz. Uzun süredir boş olan yerlerde durulmaması gerektiğine yoksa cinlerine geleceğine inanılır. Cinler geldiğinde gitsinler diye okunacak dualar vardır. Metinlerde bu dualar tamamen komiklik üzerinedir, duaların hakikisi yoktur. Cinlerle görüşen *cinci* istediği yerden haber aldırıp bilgi öğrenebilir. Oyunda Karagöz, cincinin irtibat kurduğu cinler vasıtasıyla Hacivat'ın evinde ne var ne yoksa bir bir sayarlar. Cinler kızdırılmadıkça insanlara kötülük etmezler, yalnız çeşitli muziplikleri yapanları vardır. Onların hoşlarına gidecek şeyler yapıldığında da mükafatlandırılır.²⁸ Oyunlarda da Karagöz ile Hacivat yanlış bir şey yaptıklarında onları çarpar ve eşeğe dönüştürürler, sonra da eski hallerine çevirirler. Cinlere adı ile hitap edildiği zaman, çağırılmış olduğuna ve bulunduğu yere geleceği inancı olduğu için ve cinin zararlarından korunmak için adını söylemek yerine başka isimler de kullanılır.²⁹ Metinlerde cin şu şekillerde geçmektedir:

Büyük Cin³⁰ (s.262, 271, 272)

Cin (s.274, 276, 305, 306, 319, 428, 543, 545, 546, 547, 685, 693, 694, 718, 1059, 1080, 1144, 1174, 1175)

İyi saatte olsunlar (s.671, 771)

“KARAGÖZ: *Vay canına, bu kızcağız iyi saatlerde olsunlardan mı, nedir?*”
(s.67)

Yerdekiler³¹ (s.1174)

²⁸ Boratav, **a.g.e.**, s.101.

²⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.100.

³⁰ Aynı zamanda Karagöz oyunlarında *tiptir*.

³¹ Yerdekiler: İyi saatte olsunlar, cinler. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1174).

“ÇELEBİ: Bu dükkânda **yerdekiler** vardır. (...) Burası tekin değil. Burada oturma.

KARAGÖZ: Peki, oturduğum vakit ne olur?

ÇELEBİ: Seni **çarparlar**. (...)

KARAGÖZ: Kuzum Hacivat, beni yalnız bırakma, korkuyorum!

HACİVAT: Korkacak olursan bu **duayı oku, korku gider.**” (s.1174)

Ecinni³² (s.418)

İfrî³³ (s.1031)

“...içeriden bir **ifrî** zuhûr ederek üzerime hücum eyledi.” (s.1031)

Karagöz metinlerinde geçen diğer soyut varlıklar da şunlardır:

Dev (s.421)

“Hazret-i Süleyman zamanında bu kadar **dev**, peri gelmiş, o dağın bir parçasını koparamamışlar.” (s.421)

Gulyabânî³⁴ (s.275, 1024)

“ZÜHRE’NİN ANASI: Benim gibi bir güzel de hiç sokağa çıkmasın, beni gören bayılıyor.

KARAGÖZ: Herkes korkusundan bayılıyor Seni gören **gulyabânî** zannediyor.” (s.1024)

“KARAGÖZ: Siz beni bilemediniz.

IV. ZENNE: Hayır, bilemedik. Siz kimsiniz?

³² Ecinni: Cin. (Ayverdi, “Ecinni”, **a.g.e.**, s.321).

³³ İfrî: Cinlerin çok zararlı ve çok korkunç kabul edileni. (Ayverdi, “İfrî”, **a.g.e.**, s.541).

³⁴ Gulyabânî: (Arapça, gül “kötü cin, şeytan” ve Farsça, beyâbânî “çölle ilgili” ile gül-i beyâbânî’den) Karanlıkta, tenhâ yerlerde görüldüğü zannedilen korkunç varlık, hayâlet, hortlak. (Ayverdi, “Gulyabânî”, **a.g.e.**, s.440).

KARAGÖZ: Ben gulyabanî.

II. ZENNE: Gulyabanî nedir?

KARAGÖZ: Tenha ve yaban yerlerde insana türlü şekille görünür.

III. ZENNE: Şimdi senin merâmın nedir?

KARAGÖZ: Ben sizin bir tanenizi kapıp Kûh-i Kaf'a götüreceğim.”(s. 275)

Perî (s.52, 59, 267, 277, 421, 544, 564, 568, 902)

Zebanî³⁵ (s.660, 666, 667, 672, 688)

“(Velvele ile **Zebanî** gelir. Gül ağacını alarak, yerine kara çalıyı bırakır.)”
(s.666)

8.1.4. Nazar

Nazar, halk kültüründe oldukça önemli bir yere sahip bir inanıştır. Kelime anlamı ile “bakış, bakma” demek olan nazar kelimesi Türk inanışlarıyla Türkçe’de farklı bir anlamı oluşmuştur. Bazı kişilerin bakışlarında zararlı, olumsuz bir etki olduğuna ve bu kişi bir canlıya baktığında hastalık, sakatlanma, ölüm gibi, bir nesneye baktığında kırılma, bozulma gibi olumsuz sonuçlara yol açtığına inanılır.³⁶ Halk arasında pek çok şey nazara bağlanır, sapa sağlam çocuk birdenbire hasta olup yataklara düşerse, çok iyi anlaşılan birilerinin araları aniden kötü şekilde bozulursa, çok iyi çalışan bir şey aniden bozulur kırılırsa hemen sebep olarak “nazar değdi” denilir.³⁷

Karagöz metinlerinde de nazarla ilgili ifadeler geçmektedir. Nazar boncuğu olmadan sokağa çıkılırsa, birinin yüzüne çok dikkatle bakılırsa nazar değeceği, yüreğinde bir sıkıntı varsa nazar değdiği, kimi insanların nazarının daha çok değdiği

³⁵ Zebânî: Cehennemlikleri ateşe atmakla görevli melek, cehennem bekçisi. (Ayverdi, “Zebânî”, a.g.e., s.1380).

³⁶ Boratav, a.g.e., s.133-134; Ayverdi, “Nazar”, a.g.e., s. 917.

³⁷ Boratav, a.g.e., s.133-134.

inancı vardır. Ahalice malum bir kişiye o kişinin bakışlarına maruz kalınmamaya çalışılır. Metinlerin bir yerinde Karagöz'ün nazarının değmesinden korkan kişiye Karagöz bu mânâda, “Sana **benimki değmez**. Ben **nazargâh**³⁸ değilim.”³⁹ der. Nazargâh isminin kullanılmasında “nazarı değen kişi” inancı olduğunu görmekteyiz. Metinlerde nazar olarak “isâbet-i ayn” (s.1024, 1027) ifadesi de kullanılmıştır. Nazarın etkisinden kurtulmak için de kurşuncu çağırılır, kurşun tavasına kurşun döktürülür. Böylece değen nazar varsa bunların çıkarıldığına inanılır. Muska takmak ve taşımak, karanfil çatlatmak da metinlerde geçen nazardan korunma yöntemlerindendir.

“BEBERUHİ: “Maşallah!” de. Sesime nazar değmesin.” (s. 982)

“ZÜHRE’NİN ANASI: Hani benim **nazar boncuğum**? **Nazar takımım** nerede? Karagöz, eğer kaybolduysa sokağa böyle nasıl gideyim? Sonra bana **nazar değer**.” (s.1023)

“ZÜHRE’NİN ANASI: Bugünlerde galiba **isâbet-i ayna**⁴⁰ uğrayacağım.

KARAGÖZ: **Postan** ise uğrarsın, postan değilse uğrayamazsın.” (s.1024)

“ZÜHRE’NİN ANASI: Karagöz, yüzüme o kadar dikkatli bakma! Bana **nazarın değecek**. Ay, fena oluyorum!

KARAGÖZ: Sana benimki değmez. Ben **nazargâh** değilim. Ben senin gibi güzelleri kibrit kutularında⁴¹ çok gördüm ama, böyle değil. **Nazarım değse** onlara değer. Sen hiç merak etme, sana bir şey olmaz.” (s.1025)

“ZÜHRE’NİN BABASI: Karagöz, bugünlerde hanımın pek güzelliği var. **İsâbet-i ayna** uğrıyacak. Birkaç tane **kuru karanfil çatlatalım**.” (s.1027)

³⁸ Nazar-gâh: Bakışı nazar değmesine sebep olan kimse. (Ayverdi, “Nazar”, **a.g.e.**, s.917-918).

³⁹ Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1025.

⁴⁰ İsâbet-i ayn: Nazar değme, göz değme. (Ayverdi, “İsâbet”, **a.g.e.**, s.571).

⁴¹ Kibrit kutuları: Anlaşıldığına göre, eskiden kibrit kutularının üzerinde birtakım güzel kadın resimleri varmış. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1025).

“HACİVAT: Aman ne kadar yakışmış!

KARAGÖZ: Ulan, “Maşallah!” de, sonra nazarın değer!

HACİVAT: Maşallah kırk bir buçuk kere,(...)” (s.1078)

Kurşun (s.219, 298, 325, 357, 456, 619, 622, 628, 723, 882, 1264)

Kurşun tavaşı (s.298)

Kurşuncu⁴² (s.298, 328, 790, 1017, 1022, 1249)

Kurşun dökmek⁴³ (s.219, 298)

“KARAGÖZ: Kara Cemile değil mi? Bizim mahallede kurşun döker.”
(s.219)

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Yüreğinde sıkıntı varsa, nazar değmiştir.
Kurşuncu Habibe Molla’yı çağırırım da kurşun döksün sana.

KARAGÖZ: Haydi çağır! Kurşun tavaşını alsın da gelsin!” (s.298)

Muska (s.670, 684, 1030, 1037)

8.1.5. Büyü, Sihir

Karagöz metinlerinde büyücü anlamında kullanılan şu isimler geçmektedir:

Acûze (s.787)

⁴² Kurşuncu: Kurşun döken kimse. (Ayverdi, “Kurşuncu”, **a.g.e.**, s.715).

⁴³ Kurşun dökmek: Halk inancına göre nazar, büyü, hastalık vb. şeyleri önlemesi için, eritilmiş kurşunu bunlardan korunmak istenen kimsenin başından çevirerek içinde su bulunan bir kaba dökmek (Kurşunun su içinde alacağı şekle göre hüküm çıkarılırdı). (Ayverdi, “Kurşun”, **a.g.e.**, s.715).

“*HACİVAT: Baktım ki olacak iş değil. Bizim mahallede bir **acûze-i mekkâre** ve dâhiye-i **sahhâre** vardı ki İblis’e fenn-i telbîsi ta’lîm ve tarîk-i hîle-yi esâsiyle tavzîh ve tefhîm ederdi.*” (s.787)

Bakıcılık⁴⁴ (s.272)

Büyücü⁴⁵ (s.262, 269, 271, 282, 320)

Câzû, Câzû Nine⁴⁶ (s.284, 293, 295, 297, 298, 300, 301, 302, 303, 660, 684, 685, 686)

Kocakarı (s.1029)

“... bizim mahallede bir **kocakarı** vardır, ona **büyü** yaptırırsın; ...” (s.1029)

Sehhâr⁴⁷ (s.1036)

Karagöz metinlerinde geçen büyücülük ile ilgili terimler ve malzemeler de şunlardır:

Asâ (s.295, 428)

Büyü (s.1029, 1037)

Ejderden hotoz, Ejderli hotoz⁴⁸ (s.295, 297)

Ejderha (s.293)

Ejderli kamçı⁴⁹ (s.295, 297)

Fal (s.598)

Falcılık (s.282)

Küp (s.293)

⁴⁴ Bakıcılık: Gaipten haber verme işi, falcılık. (Ayverdi, “Bakıcılık”, **a.g.e.**, s.107).

⁴⁵ Karagöz oyunlarında aynı zamanda *tip* adıdır.

⁴⁶ Karagöz oyunlarında aynı zamanda *tip* adlarıdır.

⁴⁷ Sehhar: 1. Güçlü ve etkili büyü yapan kimse, büyücü, sihirbaz. 2. Büyüleyici, sihirli. (Ayverdi, “Sehhar”, **a.g.e.**, s.1076).

⁴⁸ Karagöz oyunlarında Câzû tipinin giydiği bir başlık.; Hotoz: Eskiden kadınların başlarına giydikleri bir nevi süslü başlık. (Ayverdi, “Hotoz”, **a.g.e.**, s.515); Hotoz: Kadınların kendi saçlarından veya yemeni vesaire ile yaptıkları baş süsü ve kisvesi. (Şemseddin Sâmî, “Hotoz”, **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1317, s.592).

⁴⁹ Karagöz metinlerinde Cazu tipinin kullandığı kamçı.

Lokma çanağı (s.428)

Yılan kamçı (s.293)

Yılan fotoz (Yılan hotoz) (s.428)

Tütsü çanağı (s.684)

Câzu, yapacağı büyüye ilgili malzemelerini tedarik ettikten sonra, “Çanak çömlek çatlasın!” diyerek büyüüne başlar, zırıldayarak büyüünü yapar.

“I. CÂZU: *Sen merak etme, kızım! Ben şimdi gider, bak, ona neler yaparım!*
— Aliverin benim **küpümü, ejderhamı, yılan kamçımı! Çanak çömlek çatlasın!**
(Gürültü ile gelir.) **Zızı zızı zızı!** (Çelebi'nin başını diğer bir şekle kor, gider.)”
(s.293)

“I. CÂZÛ: (İçeriden.) Adam! Sizin de aranızda girilmez ki! — Aliverin **ejderli kamçımı, asâımı! Çanak çömlek çatlasın! Zırı zırı zırı!** (Câzû, Çelebi'yi iyi eder, gider.)” (s.295)

“II. CÂZÛ: (İçeriden.) Başüstüne, evlâdım! — Aliverin **ejderha kamçımı, aliverin ejderden hotozumu! Çanak çömlek çatlasın! Zırı-rı-rı zırı-rı-rı!** (Gelir perdeye, Zenne'yi çarpar gider.)” (s.295)

“II. CÂZÛ: Bir rica edersin “çarpar” diye, şimdi de pişman olursun. — Aliverin **ejderli hotozumu, ejderli kamçımı. Çanak çömlek çatlasın!** (Perdeye gelir) **Zızı zızı zızı!** (Zenneyi iyi eder, gider.)” (s.297)

“BOK-ANA: Aliverin şu benim **yılan fotozumu, yilandan asâımı, lokma çanağımı!**” (s.428)

“CÂZÛ NİNE: Abe evlâdım şimdi giderim. Aliverin benim **yilandan hotozumu, tütsü çanağımı, muskalarımı, çanak, çömlek çatlasın...**” (s.684)

Karagöz metinlerinde büyü ile ilgili bilgiler geçmektedir. Bunlardan biri çocuk sahibi olmak içindir. Çocuğu olmayan Harun, pîr adı verilen birinden çocuk sahibi olmak için medet ister. Pîr ona bir nüsha⁵⁰ verir. Akşam evde bir bardak suya koymasını, üzerini de kapamasını söyler. Nüsha yirmi dört saat suda durduktan sonra suyun yarısını Harun'un, diğer yarısını da karısının içmesini ister. Harun denilenleri yapar ve karısı o gece hamile kalır.

“HACİVAT: Dinle! Nâgâh verâ-yi şecerden nûrânî sîmâlî bir pîr-i fânî zuhûr edüp: “— Safa geldin, yâ tacir Harun!” der demez Harun ayağa kalkıp pîrin ayaklarına kapanarak: “— Madem ki sen benim Harun olduğumu bildin, kalbimdeki olan muzmerrimi⁵¹ de bilirsin!” diye rica ve istirhâma başlar başlamaz...

KARAGÖZ: Hacivat, ortaoyunu mu oynuyorlar?

HACİVAT: Pîr: “— Estağfurullah! Seni muztarib eden, bir evlâdın olmadığı içindir. Madem ki buna harîs ve arzû-keşsin, şu nüshayı al, akşam konağa avdetinde bir bardak su içine bu nüshayı at ve üzerine bir şey kapa, açık durmasın...”

KARAGÖZ: Açık durmasın elbette, içine bir şey düşer.

HACİVAT: “Yirmi dört saat nüsha suda dursun; sonra yarısını sen iç ve yarısını zevce-i menkûhana⁵² içir, muradın hâsıl olur.” der ve der-akab⁵³ gözden nihân olur.

KARAGÖZ: Gözlükçü Avram'ı bulur mu?

HACİVAT: Efendi şâd ü hurrem⁵⁴ olarak hânelerine avdet ederek tıpkı pîrin tarifi mûcibince nüshayı bardağa koyarak suyun yarısını kendi ve yarısını zevcesi içir, bi-inâyet-illâh o geceden itibâren haremi⁵⁵ hâmile kalır.” (s.408-409)

⁵⁰ Nüsha: Muska. (Ayverdi, “Nüsha”, a.g.e., s.942).

⁵¹ Muzmer: Gizlenmiş, saklanmış, dışarıya vurulmamış (şey). (Ayverdi, “Muzmer”, a.g.e., s.862).

⁵² Zevce: Bir erkeğin nikâhlı eşi, karısı. (Ayverdi, “Zevce”, a.g.e., s.1385); Menkûha: Nikâhlı kadın, karı, eş, zevce, refika. (Ayverdi, “Menkûha”, a.g.e., s.797).

⁵³ Derakap-Derakab: Hemen, hemen arkasından, arkası sıra, akabinde. (Ayverdi, “Derakap”, a.g.e., s.270).

⁵⁴ Şâd (Ayverdi, “Şâd”, a.g.e., s.1148); Hurrem: Sevinçli, şen, gönül açıcı. (Ayverdi, “Hurrem”, a.g.e., s.519).

⁵⁵ Harem: 1. Nikâhlı karı, zevce. 2. Eski konak ve saraylarda kadınlar dairesi. (Ayverdi, “Harem”, a.g.e., s.473).

Bir büyücü, üfürükçü gücünden bi başkasına vermek isterse kişinin ağzına tükürerek bu güçten ona da aktarırlar, yani “nefes vermiş” olurlar. Metinlerde bu işlenmektedir. Karagöz karşılaştığı Büyücü’den nefes vermesini ister. Bununla biraz para kazanma peşindedir. Büyücü Karagöz’ün ağzının içine tükürür ve yutmasını söyler. Şimdi ne isterse yapabileceğini, ama bu gücü kötü bir şey yapmak ya da intikam almak için kullanmamasını söyler. Gözüne türlü türlü şeyler görünebileceğini, bir şey görünce dua okumasını söyler, okuyacağı duayı da öğretir. Bu duaya da *ders* der.

“KARAGÖZ: (Doğru kalkar, hareket eder.) Aman efendim, size bir ricam var!

BÜYÜCÜ: Ne gibi rica?

KARAGÖZ: Bana **nefesinizden verseniz** de, ben de **beş on para kazansam**. Fukarayım.

BÜYÜCÜ: Fukara mısın?

KARAGÖZ: Evet efendim, efskar-ı fukaradan ye gürûh-ı Kıptiyândanım.

BÜYÜCÜ: **Ağzını aç!**

KARAGÖZ: Efendim, ağzımı açarsam aç kalırım; gözümü açsam daha iyi değil mi?

BÜYÜCÜ: Ben ne dersem sen onu yap!

KARAGÖZ: Başüstüne! (Ağzını açar.)

BÜYÜCÜ: Tû (Karagöz’ün **ağzına tükürür.**) Yut, yut!

KARAGÖZ: Güç! Yutulacak şey değil koca balgam. (Yutar.)

BÜYÜCÜ: Şimdi **ne istersen yapabilirsin**. Sakın ha zinhar, **fena bir şey için, intikam almak için bir şey yapma**.

KARAGÖZ: Yapmam efendim.

BÜYÜCÜ: Sonra pişman olursun.

KARAGÖZ: Fenalık için yapmam efendim.

BÜYÜCÜ: Sakın korkma! **Gözüne türlü türlü şeyler görünür.**

KARAGÖZ: Şayet korkarsam...

BÜYÜCÜ: Helâk olursun. **Duasını da öğreteyim.**

KARAGÖZ: Öğretin efendim.

BÜYÜCÜ: Hop budur hop bu, ayakkabın gugu, vakka espali sagalti panguli guk, meçinde meçinde boğça.

KARAGÖZ: Ulan, ne zor şey!

BÜYÜCÜ: Söyle bakalım!

KARAGÖZ: Hop budur hop bu, ayakkabın gugu, vakka espali sagalti panguli guk, meçinde meçinde boğça.

*BÜYÜCÜ: Sakın **dersini** unutma! Ben gidiyorum. (Gider.)” (s.269-270)*

Seven insanları birbirinden soğutma büyüleri vardır. Zühre’nin annesi kızının Tahir’e varmasını istemez, çünkü Tahir’de kendi gözü vardır. Tahir’in Zühre’ye varamaması için, Zühre’nin Babası’na Zühre’yi verme rızasından döndürme büyü yaptırmaya karar verir. Karagöz’e bu işi görmesini söyler. Karagöz kötü bir iş olduğu için tereddüt eder ama işin ucundaki parayı duyunca hemen kabul eder. Büyünün gerçekleşmesi için yapılan muska Zühre’nin Babası’nın başına konulur, verilen toz da suyuna konulup içirilir. Zühre’nin Babası’nın fikri değişir ve sözünden döndürürler.

*“ZÜHRE’NİN ANASI: Ben sana para veririm; bizim mahallede bir kocakarı vardır, ona **büyü** yaptırırsın; o vakit efendi Tahir’den soğur, Zühre’yi Tahir’e vermez, ben de merâmıma nâil olurum. Olmaz mı, Karagöz?*

KARAGÖZ: Burasını biraz düşünmeliyim. Senin gibi bir mel’ûnenin⁵⁶ hevesât- i mülevvesesine⁵⁷ hizmet etmek kaabil mi?

*ZÜHRE’NİN ANASI: Karagöz, al bu beşibiryerdeyi, bu işin icabına bak; ben sana daha çok **para veririm**.*

KARAGÖZ: (Alarak.) Peki, bu işin icabına bakarım!” (s.1029-1030)

8.1.6. Rüya

⁵⁶ Mel’ûne: Herkesin nefret ettiği lânetlenmiş kadın. (Ayverdi, “Mel’ûne”, **a.g.e.**, s.793).

⁵⁷ Hevesât: Hevesler, arzular, istekler. (Ayverdi, “Hevesât”, **a.g.e.**, s.500); Mülevves: Pis, kirli, iğrenç. (Ayverdi, “Mülevves”, **a.g.e.**, s.874).

Halk inanışlarında rüyanın yeri büyüktür. Rüya da Karagöz metinlerinde çokça geçmektedir.

Rüya (s.55, 240, 242, 314, 417, 430, 460, 466, 648, 649, 742, 790, 792, 881, 882, 967, 999, 1030, 1074, 1201, 1224, 1226, 1252, 1262)

Vasiyeti yerine getirilmeyen ölmüş kişi rahatsızlığını bir yakınının rüyasına girerek bildirir.

“ÇELEBİ: Pederin vasiyetlerinden en mühimini sizlere tevdi etmek istiyorum.(...) Meşgalemizin çokluğundan şimdiye kadar bakamadık. Geçen akşam manâsını⁵⁸ gördüm...” (s.815)

Karagöz rüyasında ocaklı birinden el alır. *Ocaklı* sadece el alarak sahip olunduğuna inanılan bir tedavi gücüdür.⁵⁹ Hastalara şifa dağıtır. Hacivat da bu duayı öğrenmek isteyince Karagöz, duayı yalnızca kendisi okursa tesir ettiğini, kendisi o kişiye izin vermedikçe duayı okusa da tesir etmeyeceğini söyler. Rüyalarda doğru yolu gösteren ya da mesaj ileten kişi genellikle “ak sakallı” olarak tasvir edilir. Burada da ocağı veren kişi “ak sakallı”dır.

*“KARAGÖZ: Dinle bak, Hacivat! Dün gece biraz erkence yatmışım. Rüyamda bir yüksek tepede yeşillik üzerine **ak sakallı**, yeşil bıyıklı, kara gözlü beş on kişi oturmuşlar, bir şey okuyorlardı. (s.314)*

(...) KARAGÖZ: Derken, kulağıma üç defa bir şey okudu, “— İşte bu okuduğum şeyi belledin ya! Bunu hangi hasta ve dîvâneye okuyacak olursan der-akab şifâ bulur!” dediler.

HACİVAT: Aman Karagöz, neymiş okunacak şey? Ben de öğreneyim.

⁵⁸ Mânâ: (“Mânâ âlemi” âlem-i mânâ’dan kısaltma yoluyla) Rüya, düş. (Ayverdi, “Mânâ”, a.g.e., s.767).

⁵⁹ Bahadır Güneş, “Halk Hekimliğine İlgi Çekici Bir Adlandırma: Türk’e Çare”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, Sayı: 7/2, 2018, s. 1056.

KARAGÖZ: Öyle yağma yok! Onu yalnız ben okursam oluyor, başkası okuyacak olursa olmazmış, tâ ki ben o adama izin vermeyince... (s.315)

Rüya bazen de kişiler arasında bir ileşitimidir. Şirin, Ferhat'ın ölmediğini gördüğü rüya ile öğrenir ve yanına gider, birbirlerine kavuşurlar. Burada da bu haberi ulaştıran “ak sakallı pîr”dir.

“ŞİRİN: Düşmanların ölsün, Ferhad'ım! Arûsek gergefimin başında bir dal çevre işliyorken uyuya kalmışım, rüyamda bir ak sakallı pîr gelip: “— Ne duruyorsun? Ferhad kendini helâk ediyor!” der demez buraya nasıl geldiğimi bilmiyorum.” (s.430)

8.1.7. Batıl İnançlar

Karagöz metinlerinde halkın arasında inanılan çeşitli batıl inançlar geçmektedir.

Karagöz sol gözü seğerince kaza çıkacağını söyler.

“KARAGÖZ: Ha gayret, ha! Sol gözümün seğirmesi arttı, kaza çıkacak.” (s.204)

Karagöz balıkçılık yaparken “iyi bir kısmet, bol para” mânâsına geldiği inanılan sağ gözü seğerir, sonra da en büyük en güzel avı, denizkızını yakalar.

“KARAGÖZ: Ulan, sağ gözüm seğiriyor. Hacivat kulağın çınlasın.

DENİZ KIZI: Aman balıkçı canım balıkçı, yavaş yavaş ye beni ! Zalim kardeşlerin, yaktı yaktı beni.

KARAGÖZ: Vay vay, kısmetin böylesi her zaman karşıma gelmez. Gel bakalım derya kuzusu! (Deniz kızını sandala çeker.)” (s.210)

Para kesesinin içine üç tane nohut konulursa bereket getireceğine inanılır. Bu inanın bereket getireceğine inanılan para kesesine bakla koyma âdeti ile de bağlantısı olabilir. Eskiden aşureye daldırılan ilk kaşıktaki bakla yutulmaz, temizlenip kurutulur ve bereket getirsin diye para kesesine konurdu.⁶⁰

*“HACİVAT: Hakikaten **kese** senin ha... (...) Pekâla içinde ne vardı? (...)*

KARAGÖZ: Üç tane nohut vardı, o da bereket olsun diye kaynanam koydu.” (s.810)

Leylekleri rahatsız eden kişinin çarpılacağına inanılır. Bu inanış İstanbullular’ın leylekleri kutsal topraklardan geldiği için mübarek saymalarından ötürü de olabilir.⁶¹

“KARAGÖZ: Bizim bahçede leyleklerin yuvası vardı, duruyor, değil mi?

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Elbette duruyor.

KARAGÖZ: Ben çıkayım da şunun bir tanesini tutayım.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Herif, çarpılırsın, sakın dokunma!” (s.1050)

8.2. Gelenek Görenekler

Gelenek görenekler de toplum hayatında her zaman önemli bir yere sahip halk bilimi unsurudur. Karagöz metinlerinde de gelenek görenekler ile ilgili unsurlar bulunmaktadır.

⁶⁰ Uğur Aktaş, **İstanbul’un 100 Âdeti**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2013, s.51.

⁶¹ Aktaş, **a.g.e.**, s.47.

8.2.1. Saygı

Saygı, Türk halk kültürünün önemli unsurlarından biridir. Yaşı büyüklere ya da hoca gibi hürmet edilen kişilere saygı ifadesi olarak el öpmek metinlerde de geçmektedir. Eli öpülen kişi de “El öpenlerin çok olsun.” şeklinde duada bulunurlar.

“*FERHAD: Aman Hacivat Çelebi, sana bir ricam var! Getir **elini öpeyim**.*

HACİVAT: Estağfurullah! Nedir ricanız?” (s.418)

“*DÂNİŞ: Peki, babacığım! — **Elinizi öpeyim**.*” (s.523)

“*MECNUN: Çok şükür, Hacivat Çelebi, **verin öpeyim elinizi**. (Elini öper.)*

*HACİVAT: **El öpenlerin çok olsun**.*” (s.681)

“*ŞAİRLERDEN BİRİ [=I. ŞAİR]: E Karagöz, bi şey daha söyleyim, cevabını verebilirsen — **Hocamsın.**” diye **elini öpeceğim**.*” (s.990)

“*HACİVAT: Zühre Hanım ne yapıyor?*

*ZÜHRE’NİN BABASI: **Elinizi öper**. (...)*

*HACİVAT: Estağfurullah efendim! **El öpenleri çok olsun; kullar, halayıklar öpsün elini!**” (s.1004-1005)*

Yaşı büyük kişilerde hürmet olarak bir kusur görmemek saygıdandır.

“*TAHİR: Estağfurullah efendim! **Kusur daima küçüklerdedir**.*” (s.1037)

Saygı ifadesi olarak, bir mekâna kendisine çok itibar edilen biri geldiğinde diğer kişiler ayağa kalkarlar.

*“HACİVAT: Ters anlama. “ — On parmağında on hünerim var.” diyorum. Bana bu yüzden her yerde **itibar** ederler; beni bir yerde gördüler mi, derhal **ayağa kalkarlar.**” (s.1220)*

8.2.2. Vefa

Çalışılan, para kazanılan yere vefasızlık etmemek çok önemlidir. Karagöz oyunlarında Efendi’sini öldürmeyi düşünen kahyanın adı bile *Hain Kahya*’dır ve aynı zamanda oyun adı olmuştur. Hain Kahya, Efendi’sini öldürme planını Karagöz’e anlattıktan sonra, Karagöz ekmek yediği yere asla ihanet etmeyeceğini söyler.

*“KARAGÖZ: Allah belânı versin! Hain kerata. Çok hain gördüm ama bunun gibisini görmedim. Vay nankör alçak! On sekiz senelik efendisine **ihânet** haaa?... Beni kendisine refik sanıyor. Allah göstermesin! **Ekmek yediğim, yere aslaa ihânet etmem, zîrâ bir fincan kahvenin kırk yıl hakkı var.**” (s.462)*

8.2.3. Komşuluk

Komşuların birbirlerinin hatırlarını sorduklarını, hatırları, halleri vakitleri sorulmazsa üzüldüklerini darıldıklarını, mahalleye yeni gelen bir komşu olduğunda kendilerini tanıttıklarını, kapı önünde gürültü yapıp komşuları rahatsız etmenin ayıp olduğunu, metinlerde görmekteyiz.

“KARAGÖZ: Ah, halimde ne olacak yahu! Biliyorsun ki, bu hava kış. Karlar yağıyor. Elde para yok. Evde odun, kömür yok.

HACİVAT: Eee?

KARAGÖZ: E, ne yapayım, Hacivat! Hiç olmazsa gelir de **insan kapıyı çalar**, “—Nasılsın?” der.

HACİVAT: Vah vah vah vah vah! E, doğrusu hatâ etmişim. Nasılsın, Karagözüm?

KARAGÖZ: Vallahi tepelerim! Şimdi mi geldi aklına?” (s.507)

“Her neyse, madem ki **komşu** olmuş, gideyim de **arz-ı ihlâs** edeyim..” (s.87)

“HACİVAT: (...) Yâr, bana bir eğlence!

(Karagöz aşağıya gelir, Hacivat’la kavga ederler, Hacivat gider.)

KARAGÖZ: Hay utanıp arlanmaz köpek! **Kapının önüne gelmiş bir gürültü, bir patırtı!** Ben değil, **komşular** bile **bî-huzûr** oluyor. Ulan, insan gibi gelsen de kapıyı çalıp seslensen olmaz mı? Herifte saygı, mülâhaza yok ki!” (s.531)

“Buraya düştüm mü, peynir tulumu çekiştiren Yağkapanı⁶² köpeği gibi gırtlak gırtlığa bir rezâlet! Ulan, **komşulardan** da utanmıyorsun!” (s.532)

Özellikle kadınlar için komşu, dertli bir durum olduğunda hemen koşulup dertleşilecek, çare sorulacak kişi konumundadır.

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: (İçenden.) Aa!.. A dostlar, bizim **herif çıldırılmış!** **Huu, komşu hanım!**

KOMŞU: (İçeriden.) Ne var, **komşu**?

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Şu başıma geleni görüyor musunuz bir kere?

KOMŞU: Aman, ne oldu?

KARAGÖZ’ÜN KARISI: Ne olacak, bizim **herif deli oldu**. Saçmasapan birtakım lâkırdılar söylüyor.

KOMŞU: Vah vah! Hanım, tezken bari **okutsanız**.

KARAGÖZ’ÜN KARISI: A hanım, **kime okutayım?**

⁶² Yağkapanı: Haliç’in İstanbul yakasında bir iskele. “Yağ hali” anlamına gelir. Eskiden, dışardan gelen süt ve süttten yapılmış peynir vb. gibi nesneler Yağkapanı’na gelir, oradan şehre dağıtılırdı. (Kudret, a.g.e., C.II, s.532).

KOMŞU: Sarımsaklı bir hoca varmış şurada, nefesi pek iyi imiş, geçenlerde birisi böyle olmuş da bu hoca okumuş, ossaat iyi olmuş.” (s.602)

8.2.4. Misafirperverlik

Misafir mefhumu Türk halk kültüründe çok önemli bir yere sahiptir. Misafir için özel bir salon temiz tutulur, kalması için ayı bir oda tahsis edilir. Ev sahibi misafir için, evin temizliğinden, ikram edilecek yemekten, ağırlanacak odadaki yatak döşəğin temizliğı ve rahatına kadar, özel ihtimam gösterir. Evin en güzel en rahat odası, en güzel yeri her zaman misafire verilir, imkan olan en güzel yemekler pişilir ve ikram edilir.

Karagöz metinlerinde de bunlarda ilgili örnekler görmekteyiz.

Misafirden önce evin temizlenmesi gerekir.

*“Ortalığı topla, sil, süpür! Yakında bize **misafir** gelecek.” (s.58)*

Misafir için yataklar önceden hazırlanır.

*“HACİVAT’IN KIZI: Şu bizim hararı çeşme başına getir. Kış geliyor, biraz **yün yıkayalım**. Belki **misafir** gelir, altına yayacak **döşek** yok.” (s.346)*

Gelen misafire ev sahibi kapıyı açınca “Buyurun” ya da “Ayağınıza sıcak su mu dökelim soğuk su mu” denilir.

*“HACİVAT: Bir **misafirliğe** gitsek. (...)Efendim, kapıyı çalarız. (...) Efendim, bize kapıyı açarlar. (...)— **Buyurun!**” derler... ” (s.167)*

“KAYNANA: (İçeriden.) A kızlar, bakın, kim gelmiş?

BALDIZ: Efendim, Hacivat Çelebi gelmiş.

KAYNANA: Â, **buyurun**, Hacivat Çelebi! **Ayağınıza sıcak su mu dökelim yoksa soğuk su mu?**” (s.248)

“ŞİRİN’İN ANASI: (İçeriden.) A kızım, Hacivat Çelebi gelmiş, (...) **Buyurun Hacivat Çelebi! Ayağınıza soğuk su mu dökelim yoksa sıcak su mu?** (s.418)

“HACİVAT: Kendilerin tarifi üzere yalıyı buldum, kapıyı çaldım, kapıcı kapıyı açtı. (...) **Kemâl-i ihtirâm** ile bendenizi **ta’zîm ü tekrîm** ile yukarı çıkardılar.” (s.789)

Eve gelen misafir, misafir odasına alınır.

HACİVAT: (...) Efendim, gider **misafir odasında** otururuz. (s.167)

Misafir ile hasbihal edilir. Eve misafirlığe gelen Hacivat ile Kaynana hal hatır sorarlar.

KAYNANA: İnşallah **iyisiniz?**

HACİVAT: Teşekkür ederim efendim. Sizler de **iyi misiniz?**(...)

KAYNANA: **İyiyiz**, Hacivat Çelebi.

HACİVAT: Hanım kızım ne yapıyor? **İyi midir?**

KAYNANA: **İyilerdir**. Sizin hanımınız da **iyi midir?**

HACİVAT: **İyilerdir** efendim.” (s.249)

Metinlerde eve gelen misafire eve gelince ilkin kahve, sigara, nargile ikramı yapılır. Misafirin kalma süresine göre ya tatlı ikram edilir ya da misafir sofraya alınır çorba, yemek ikram edilir. Yemeğe saygı olarak ev sahibi başlamadan misafir başlamaz.

“HACİVAT: **Buyurun efendim! (Giderler.) — Bana baksan a hanım! Misafire kahve pişirin, ben şimdi gelirim.**” (s.712)

“HACİVAT: (İçeriden.) Bana baksan a, hanım kızım! **Misafire bir şekerli kahve pişir!** — Bendeniz şimdi gelirim.” (s.740)

“HACİVAT: (...) Efendim, gider **misafir odasında** otururuz. Bize birer **kahve**, birer de **sigara** getirirler. (...) Efendim, hattâ, **yemek vakti** gelip tabî bize bir **yemek yedirecekler.**” (s.167)

ŞİRİNİN ANASI: Kızım, Hacivat’a bir **nargile** doldurun, bir de **sâde kahve**, biraz da **tatlı** getirin.” (s.419)

“LEYLÂ’NIN BABASI: Hoşkadem Kalfa, **misafire okkalı bir kahve**, üstüne de **tel kadayıf** getirin.” (s.683)

“HACİVAT: (...) Haydi bizim eve gidelim de hem sana bir kaşık **çorba** pişirsinler, ben de o adamı alıp geleyim. (Ferhad’ı Hacivat, evine götürür.) Siz burada bir **kahve** için, ben şimdi gelirim.” (s.422)

“HACİVAT: (İçeriden) Bana bakınız! **Misafire köpüklü bir kahve** pişirin, **rahat ettirin.**” (s.207)

“KARAGÖZ: Sıkarlar, sıkarlar, sıkarlar... **Misafirler** dişlerini sıkarlar.

HACİVAT: Canım, neden?

KARAGÖZ: **Birisi başlasın da, sonra biz başlayalım** diyerekten.” (s.169)

“HACİVAT: Bu aralık bir cariye geldi, “— **Yemek hazır!**” dedi. Hanımların ikisi birden “— Buyurun efendim yemeğe!” diyerek **ta’zîm ü tekrîm** ile yemek odasına girdik. (...) Alâ mümessek⁶³ **kahveler** gelip nûş⁶⁴ olunduktan sonra

⁶³ Mümessek: İçine misk karıştırılmış, misk gibi kokan, mis kokulu. (Ayverdi, “Mümessek”, a.g.e., s.876).

⁶⁴ Nûş: İçme, içiş. (Ayverdi, “Nûş”, a.g.e., s.940).

hanımlar bendenize, eğer istek buyurulursa hâbgâha⁶⁵ teşrîf buyurmaklığımı teklif ettiler.” (s.791)

Akşam yatıya kalacak olan misafir için yıkanmak ister ise rahat etsin diye gerekli hazırlıklar yapılır.

“HACİVAT: (...) Şimdi doğru bizim fakirhaneye gidelim, lokma taâm ederiz; bir güzel hamam yapar, istirahat ederiz. (...) (İçeriden karısına seslenir.) — Bana bakın yahu! Hazırlık görün, misafirimiz var..” (s.681)

8.2.5. Aile

Türk halk kültüründe aileye çok değer verilir.

“Ateşin tüttüğü yer” olarak, “ateş tütüyorsa, kazan kaynıyorsa orada bir aile vardır” olarak görüldüğü için aile ve eve de ocak denilmiştir.

Ocak⁶⁶ (s.298, 367, 376, 377, 760, 765)

Ocak Türk halk kültürünün en önemli unsurlarından biridir. Nesne olarak da ocağın olması, ocağın hep tütmesi, oba, ailenin var olduğunu gösteren en önemli unsur olduğu için aile mânâsında kullanılan ocak kavramı da çok önemlidir.

“BİRKAÇ SADÂ: (İçeriden.) Deli kaçtı, tutun!... Bakkal dükkânına girdi, yakalayın!... Koy vermeyin!... (Zincir sadâları.)

*BAKKAL: Amanın, bura geliyor... Bodos, koyma... salma içeri!... (Şişeler kırılır.) Boo! Vah, booo!... **Ocağım yandı...** Dükkânı alt üstüne getirdi...” (s.376)*

⁶⁵ Hâbgâh: Uyunan yer, yatak odası, yatak. (Ayverdi, “Hâbgâh”, **a.g.e.**, s.452).

⁶⁶ Burada sadece aile, ev anlamındaki ocak kelimesinin geçtiği sayfa numaraları verilmiştir. Ocak: (teşmil yoluyla) Ev bark, âile. (Ayverdi, “Ocak”, **a.g.e.**, s.944).

Kız çocukları ailelerinin izni olmadan kolay kolay dışarı çıkamazlar.

“BEKRİ: Sende hiç utanma arlanma yok mu, **annenden izinsiz sokağa çıkıyorsun?** (...)

HANIM: A! Ağabeyciğim! Nasıl izinsiz? Annem söyledi de ben öyle çıktım.”
(s.120)

Ailede, evin erkeği uzak bir yere gidecekse önce hanımına sorar.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Bir insan **uzak bir mahalle** gidecek olursa **hareminden**⁶⁷ **ruhsat** almadan gitmez. Sense kendiliğinden iş görüyorsun. (s.273)

Evde evin geçimini sağlamak, yakacak sağlamak, eve yiyecek getirmek erkeğin görevidir. Yemek pişirmek, temizlik yapmak, çamaşır yıkamak kadının görevidir.

HACİVAT: Karagöz, nerelerdesin?

KARAGÖZ: Nerede olacağız? Her gün evde.

HACİVAT: Evde ne yaparsın?

KARAGÖZ: Ne yapacağım? **Tahta silerim, çamaşır yıkarım, ortalığı süpürürüm, yemek pişiririm.**

HACİVAT: Senin karın bu işleri görmez mi?

KARAGÖZ: Hayır, hazır-yiyici.

HACİVAT: Hiç böyle şey görmedim. Sen mi **evin hanımı**, yoksa o mu?

KARAGÖZ: Biz hem evin erkeği, hem kadını.” (s.1042)

“KARAGÖZ: Abla!

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ne var, herif?

KARAGÖZ: **Karnım aç, ne yiyeceğiz?**

KARAGÖZ'ÜN KARISI: **Ne var ki ne yiyeceğiz?**

⁶⁷ Harem: 1. Nikâhlı karı, zevce. 2. Eski konak ve saraylarda kadınlar dairesi. (Ayverdi, “Harem”, a.g.e., s.473).

KARAGÖZ: Desene, gene birbirimizi yiyeceğiz.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Bugün çamaşır yıkanacak, tembellik edeceğine dağa çıkıp **çalı çırpı topla**.

KARAGÖZ: Karnımı doyurmadan şuradan şuraya gitmem.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Ayol sen ne yüz­süz şeysin. **Ev tamtakır kuru bakır. Ne od var, ne ocak.**” (s.666-667)

“KARAGÖZ'ÜN KARISI: (...) Yine, herif, elini kolunu sallıya sallıya mı geldin?

KARAGÖZ: Hayır, iki elimi cebime soktum da öyle geldim.

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Herif, **evde ağza koyacak bir şey yok**. Git şuradan **yarım okka piriñç al** da, bir pilâv pişirelim de, çocukların önüne koruz da yerler.

KARAGÖZ: Ver parasını alayım!

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Herif, sen nenin kocasısın?

KARAGÖZ: **Parayı sen bana ver de sen benim kocam ol!**

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Yazık senin kılığına kıyafetine!” (s.1044)

“KARAGÖZ: Ne olacak, Hacivat. Karıyla kavga ettik kavga, kavga.

HACİVAT: Vah vah vah! Neden?

KARAGÖZ: Neden olacak? Ezelî dert. Yok, “**Eve yiyecek almıyorsun, evde odun kömür kalmadı, üstümüz başımız perişan.**” diye başladı yaygaraya.” (s.1198)

“KARAGÖZ: Ulan, bir kere de zırlıtısız gelsen olmaz mı? Evde karı, sokakta sen.. Nedir benim sizden çektiğim?

HACİVAT: Anladım. Sen bu akşam gene öfkeli­sin. Mutlak, bacıya sıvanıp zılgıd yemiş olmalısın. (...) Sebe­bini sorabilir miyim?

KARAGÖZ: Sebebi ne olacak, ulan! Sebebi **yokluk**. **Her şeyi istiyor, bende ise para nanay**⁶⁸.” (s.1259-1260)

⁶⁸ Nanay: (argo) Yok. (Ayverdi, “Nanay”, a.g.e., s.913).

8.2.6. Hasta Ziyareti

Türk kültüründe hasta ziyareti, çok önem verilen, kesinlikle aksatılmayan bir geleneğimizdir. Hasta ziyaretinin halk kültüründe önemli bir yere sahip olduğunu Karagöz metinlerinde *Sahte Hasta* adlı muhâvere olmasından da anlamaktayız.

Mahallede bir kişi uzun süre gözükmeyince hasta mı acaba diye endişe edilir. Evine uğranılır.

“HACİVAT: Bense, “Karagözüm hasta mıdır? gözüküyor.” diye merak ettim. Birkaç defa sizin eve geldim, kapı duvar; çaldım, çaldım, hiç kimse yok. O vakit anladım ki misafirlğe gittiniz.” (s.326)

“Bu Karagöz ne oldu acaba? Bir haftadır yüzünü gördüğüm yok. Sakın hasta olmasın! Bir kere gidip dakk-ül-bâb edeyim. (Kapıyı çalar.)” (s.1227)

Hasta evine gidilir, geçmiş olsun denilir. Hasta evine eli boş gidilmez. Yiyeceklerle gidilir. Hacivat da Karagöz hasta diye çarşıdan bir hayli yiyecek alışverişi yapar ve hasta ziyaretine öyle gider. Sadece yiyecek alınmaz, evin yakacak ihtiyacına yardım edilir ya da hastaya belli etmeden ihtiyacını karşılarsın diye para bırakılır.

“HACİVAT: Karagözüm evde mi ?

KARAGÖZ'ÜN KARISI: Evde ama lâ-teşbih hasta...

HACİVAT: Vah vah vah haberim olsaydı ziyaret ederdim üzerimde tedarikim de yok... Hatır sormak lâzım eli boş da gidilmez ... Aaa (...) Acaba ne götüreyim? ... Karagözüm'ün sevdiği şurdaki şeylerden almak gerek... On beş tane yafa portakalı alsam... (...) Sâde portakal da götürmek doğrusu ayıp olur, bir şey daha ilâve edeyim... Bir kutu balla bir kubbe tereyağı olsa pek münasip alır. (...) İyi ki aklıma geldi, Karagözüm beyin kızartmasını pek sever, on tane kadar alayım bizim kümes ten de iki piliç alsam çok makbule geçer. (...) Şimdi hatırladım Karagözüm çocukluktan beri meyveyi pek sever. Yemiş İskelesi'ne ineyim elma, armut, şeftali,

muz, kayısı, bardak eriği, beş on çeşit yemiş de tedarik edeyim. (...) Ben de amma da aldım yürüdüm ha.. Hasta kısmına bu kadar abur cubur meyva yedirilmez; bal, piliç gibi şeyler sıhhatine muzır değil midir? (...) Ya hekim tereyağla beyini perhîz etti ise, şimdilik sormadan götüremem doğrusu. (...) Belki portakal da zarardır, herhalde hekime sormadan hiçbir şey götürmem.” (s.809)

“HACİVAT: **Hastalık** sağlık insan içindir. Zavallı pek de **kalenderdir**. Zaten Balıkpazarı’na inecektim. Biraz havyadan birkaç francala almalı. (...) Yahut bir bütün kıvırcık almalı. Sulu sulu pirzolasını yaptırır. (...) Acaba başka ne gibi şeyler yiyebilir?.. **Hasta için** başlıca hafif meyvalar lâzımdır. Şurdan yüz elli kadar portakal, kırk tane mandalina, birkaç yüz limon, yirmi otuz okka şeker almalı. Zira herhalde harareti vadır. (...) Şüphesiz evde **yakacak** da yoktur. Bir iki yüz okka kömürlen birkaç çeki de odun alıp yollamalı. (...) Bu adam kırk yıllık refikim. Ez-cümle bence ahvâl-i husûsiyyesi de malûm. Bu zavallıda **mangır** da yoktur. Berây-i hâtır, hiç olmazsa **yastığının altına** iki üç altın bırakmalı.” (s.1247)

8.2.7. Âdetler

Halk inançlarıyla ilgili metinlerde sadece birkaç âdet geçmektedir.

Halk kültüründe bir evde ya da kapalı bir mekânda yabancı bir erkekle bir kadın yalnız başlarına kalamazlar.

“KARAGÖZ: Eksik olma, olur. Ama, hanımefendi, yahu, yalnız bu ev seninle benimle olmaz. Ben erkek adamım, sen kadınsın, bu eve bir hizmetçi lâzım, bir kadın hizmetçi lâzım. Ben olmaz. Ben, ben, ben kadın hizmetçilik yapamam. Yapamam ben kadın hizmetçilik.” (s.871)

Kızlar büyüyünce açık-saçık sokağa çıkamazlar.

“HACİVAT: Vay hanım kızım, burada ne geziyorsun? (...) Haydi, sen eve git; böyle **açık-saçık sokağa çıkılmaz!** Maşallah **koca kız oldun!**” (s.1073)

“HACİVAT: Canım, “— Ben kızım, beni böyle **açık-saçık sokağa çıkarıyorsun**; herkes beni **ayıplıyor!**” desen e!” (s.1074)

8.3. Dinî Günler

Bayramlar, toplumun bütünleşmesi için düzenlenmiş olan törenlerdir. Bayramların bir özelliği de ferdî olmamalarıdır. Bayramları diğer kutlama yapılan günlerden ayıran en önemli özelliği birkaç gün sürebilse de, yılda bir kere ve yılın belirlenmiş aynı gününde kutlanmalarıdır.⁶⁹ Bayramlarda dinî bayramlar da her zaman yılın aynı gününde kutlanır fakat dinî bayramlar kamerî takvime göre hesaplandığı için, güneş takviminde her yıl farklı günlere denk gelir. Güneş takvimine göre her yıl on günlük bir gerileme olur, bu yüzden yıllar geçtikçe mevsimleri de değişiklik gösterir.⁷⁰

Karagöz metinlerinde sadece dinî bayramlar ile ilgili bilgi geçmektedir. Millî bayramlara ya da kutsal gün ve gecelere rastlamamaktayız. Dinî bayramlardan da kurban bayramı ile ilgili bir bilgi geçmemektedir. Çocuk doğunca kurban kesmek, yeni bir yapıya ilk adım atılırken kurban kesmek gibi bilgiler yer almaktadır. İlgili âdetlere ilgili başlıklarda yer verilmiştir. Yine de kurbanın geçtiği yerleri bu başlıkta da vermek istedik.

Kurban (s.409, 410, 411, 569, 578, 685, 686, 687, 700, 744)

Kurban bıçağı (s.687)

⁶⁹ Boratav, **a.g.e.**, s.259.

⁷⁰ Boratav, **a.g.e.**, s.261.

Metinlerde bayramla ilgili diğer tüm ifade, terim ve bilgilerin hepsi Ramazan Bayramı ile ilgilidir. Bunun sebebi muhtemelen Karagöz oyununun özellikle Ramazan ayında icra ediliyor olmasıdır.

Üç aylar⁷¹ ve Ramazan Bayramı halk kültür ve inancında birbirine bağlı gündür ve kutsî bir öneme sahiptir. Karagöz oyunlarında da buna istinaden Recep, Şaban, Ramazan, Bayram adlarında her zaman birlikte gezen dört Arnavut vardır. Bu yüzden taramalarımızda Arnavut adı olarak geçen aylara da burada yer verdik.

Recep (s.231, 673, 1140)

İreceb (Recep) (s.94, 770)

Şaban (s.231, 673)

Ramazan (s.231, 232, 242, 590, 593, 673, 732, 758, 1140, 1185, 1210, 1234)

Bayram (s.85, 231, 305, 590, 593, 897, 1114, 1140)

Ramazan ayının Türk halk kültüründe ayrı bir yeri vardır. Ramazan ayı gelmeden evler iftara gelecek misafirler için hazırlanır. Mutfakta yemekler, yiyecek çeşitleri arttırılır. Mukabeleye⁷² gidilir. İftardan sonra teravih namazı kılınır ve namazdan sonra eğlenceler başlar. İnsanlar daha çok kaynaşır, sosyalleşir, çocuklar bile Ramazan ayını büyük bir sevinçle beklerler ve karşılarlar. Bir şölen edasıyla geçen Ramazan ayının dışarıdaki hazırlıkları da vardır. Camilerde minareler arasına mahya kurulur. (Mahya, s.1013, 1095.) Mahya eskiden zeytin yağı kandilerinin asılması suretiyle oluşturulduğu için metinlerde buna şöyle bir nükte vardır:

“KARAGÖZ: Mahya kurmak için zeytinyağı isterim.” (s.1013)

⁷¹ Üç aylar: İslâm dininde mübârek sayıldıkları için ayrı bir önem taşıyan üç arabî ay; recep, şâban, ramazan (Ayverdi, “Üç”, **a.g.e.**, s.1294).

⁷² Mukabele: Câmî, konak vb. yerlerde hâfızların cemâate karşı oturup okuyana şaşırdığı veya unuttuğu zaman gerekli hatırlatmayı yapmak sûretiyle birbirini kontrol ederek ezberden Kur’ân-ı Kerim okumaları. (Ayverdi, “Mukabele”, **a.g.e.**, s.847).

Dışarıyı diğer bir süsleme şekli de “donanma”dır⁷³. Bayram ya da kutlama gibi günlerde sokaklar bayraklar, ışıklarla süslenir, fişekler atılırdı.

“KARAGÖZ: Benim de on paralık on tane **fenerim** vardır. **Donanmadan** kaldı.” (s.1220)

Ramazan ayına her yıl yeniden erişebilmek de ayrı bir mutluluktur. Ramazan ayının daha birinci gününden itibaren gelecek yıllardaki Ramazan ayına erişmek için dualar edilmeye başlanır.

“HACİVAT: Canım, öyle hayvan terbiyesi değil. Bak, bu akşam **Ramazân-i şerifin tam birinci geces**i. Cenâb-i Hak cümleyi elemsiz kedersiz **nice nice senelerine** kavuştursun.

KARAGÖZ: Âmin!” (s.1210)

“HACİVAT: Bak, Karagöz’üm, bu akşam **Ramazân-ı şerifin on sekizinci geces**i, cenâb-ı Hak cemî’ cümleyi **çok senelerine** yetiştirsin.” (s.1232)

Oruç tutmak “Ramazanı tutmak” şeklinde ifade edilir.

“RAMAZAN: Çimi tutacağız?

KARAGÖZ: **Ramazanı tutacaksınız.**” (s.232)

Ramazan âdeti olan top atılmasıyla iftar vaktiğinin geldiği haberi verilir. İftarın olduğunu belirtmek için konuşmalarda da “top atılmak” ifadesi kullanılır.

“Saate bir nazar ettim, **topa**⁷⁴ yarım saat var. Hemen bir aşçı dükkânına girdim, bir çorba söyledim getirin diye, on paralık da pide. Yemek önümde, boyuna

⁷³ Donanma: Bayramlarda veya herkesi ilgilendiren sevinçli bir olayın kutlanmasında her taraf bayraklar, ışıklı ve gösterişli şeylerle süsleyerek, fişekler atarak yapılan şenlik, şehrâyin. (Ayverdi, “Donanma”, **a.g.e.**, s.299-300).

⁷⁴ Top: İftar zamânını veya belli bir olayı, bir kutlamayı bildirmek üzere aynı isimdeki ateşli silâhın patlatılmasından çıkan ses. (Ayverdi, “Top”, **a.g.e.**, s.1261).

teyemmüm ettim⁷⁵. “Bop” diye **top patladı**; çorba mideye ilk posta, ikinci posta bir taskebabı, onu da yedik.” (s.130)

“KARAGÖZ: Kurşuncu Fitnat ile **iftara** mı geldin? Oğlum, **top atılabı** çok oldu.” (s.328)

“HACİVAT: Birader, ne oturdun? Kalk, **iftar** vakti geliyor, Nerdeyse **top atılacak**, biraz çabuk gidelim.” (s.1211)

İftar kelimesi daha çok “iftar yemeği” mânâsında kullanılır. İftarda eve misafir çağırarak ya da misafirlığa gitmek çok sevilir.

İftar⁷⁶ (s.265, 328, 1013, 1092, 1210, 1211)

“KARAGÖZ: Yarın akşam **iftarın** mı var?” (s.265)

“KARAGÖZ: Akşam **iftardan** sonra semerci Vasil’i bulmalı.” (s.1013)

“KARAGÖZ: Hayrat-hânede bir **iftarın** mı var?” s.1092

“HACİVAT: Bu akşam dedim ki, sevgili Karagöz’ümü **iftara** davet edeyim, ona güzel yemekler, yedireyim diye geldim.” (s.1210)

Metinde iftarda yenilen şeyler olarak pide, tavuk suyuyla yapılmış şehriye çorbası, çorba, tavuk kızartması, pastırmasıyla tereyağında pişirilmiş yumurta, taze kuzu etinin kıymasıyla doldurulmuş körpe kabak dolması, taskebabı, iki katlı kaymaklı ekmek kadayıfı, revani, kaymaklı güllâç geçmektedir.

⁷⁵ Teyemmüm: Suyun bulunmadığı veya kullanılmasının mümkün olmadığı durumlarda toprak, kum vb. ile kolları ve yüzü meshetmek sûretiyle abdest alma. (Ayverdi, “Teyemmüm”, a.g.e., s.1251); Mecaz olarak, bir şeyi ele geçiremeyince, onun hayaliyle avunma. (Kudret, a.g.e., C.I, s.130).

⁷⁶ İftar: 1. Oruçlu bir kimsenin orucunu açması 2. Güneş batıp oruç müddeti sona erdikten sonra yenilen yemek, verilen ziyâfet. 3. Güneşin batma zamânı olan orucun sona erme vakti. (Ayverdi, “İftar”, a.g.e., s.541).

“... bir aşçı dükkânına girdim, bir **çorba** söyledim getirin diye, on paralık da **pide** (...) çorba mideye ilk posta, ikinci posta bir **taskebabı**, onu da yedik.” (s.130)

“KARAGÖZ: Yemeklerden neler neler yok? (...)

HACİVAT: Âlâ **tavuk suyu** ile **şehriye çorbası**. (...) **Güzel tavuk kızartması**. (...) âlâ **Kayseri pastırmasıyla** tereyağında pişirilmiş **yumurta**. (...) Taze kuzu etinin kıymasıyla doldurulmuş körpe **kabak dolması**. (...) Âlâ iki katlı **kaymaklı ekmek kadayıfı**. (...) Nefis **revani** ve **kaymaklı güllâç**.” (s.1211)

İftardan sonra da teravihe gidilir.

Terâvih (s.82, 83)

“KARAGÖZ: Peki. (Gelir.) Hacivat Çelebi'nin **terâvihe** gittiği feneri verin!” (s.82)

Sahurda mahalleliyi sahura kaldırmak için, sokakta davul çalarak mânî okuyanlar olur. Sonra da mahalleliden bahşiş toplarlar. Ramazanda okunan mânilere tezimizin “Mânî” başlığımızda yer verilmiştir.

“HACİVAT: Bak, Karagöz'üm, bu akşam Ramazân-ı şerifin on sekizinci gecesi, cenâb-ı Hak cemî' cümleyi çok senelerine yetiştirsin.

KARAGÖZ: Amin!

HACİVAT: Sen davul çalmasını bilir misin? (...) **Mahalle mahalle dolaşırız**, sen **davul** çalarsın, ben de **maniler** söylerim, beş on kuruş **para** kazanır. Haydi git, davulunu al da gel.

KARAGÖZ: Olur.” (s.1232)

“HACİVAT: Hadi, Karagöz'üm, surdan aşağı mahalleye gidelim, gel benimle. (...) başla çalmaya.

KARAGÖZ: (Hem söyler, hem çalar.) Dumdum-bede dum-dum! Dum-bede, dum-bede dumdum, dum-bede! (s.1235)

Bayramda öpüşmek geleneği metinlerde geçmektedir:

“HACİVAT: Eksik olma, Karagöz ’üm, öpüşelim!

KARAGÖZ: Bayramda öpüşürüz.” (s.1147)

Bayramda yeni kıyafet alınması âdeti, metinlerde geçmektedir:

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: Kocacığım, sen giyindin kuşandın; benim üstüme başıma yapmıyacak mısın?

KARAGÖZ: Bayram gelsin de, istediğinden âlâsını üstüne başına yaparım.” (s.85)

8.4. Eğlence ve Sporlar

Çocukların aralarında oynadıkları oyunlar, büyüklerin sorumluluklarından arta kalan zamanda aralarında oynadıkları oyunlar; her türlü düzenlenen eğlenceler ve de sporlar hayatımızda sosyaleşmek, eğlenmek, dinlenmek, başkalarıyla güzel vakit geçirmek için vesilelerdir. Hayatın ve kültürün önemli bir parçası olan bu eğlenceler Karagöz oyunlarında da yer almaktadır.

8.4.1. Çocuk Oyunları

Karagöz metinlerinde geçen çocuk oyunları ve ilgili terimler *arap ardında, ceviz oyunu, çelik-çomak, havadan güldür, körebe, köşe kapmaca, tahterevalli, taş tutmak, topaç ve yüzük oyunudur.*

Arap ardında⁷⁷ (s.641)

“KARAGÖZ: Arap ardında,

HACİVAT: Arabanın ardında mı?

KARAGÖZ: Hayır, önünde.

(Makam ile.)

Arap Arap ardında!

Arap Arap ardında!

HACİVAT: Ben onu gördüm,

Gördüm de bildim:

Tabla önünde,

Uzunçarşı başında.

KARAGÖZ: Ulan, sana fındıkçı Arap'ı söylemiyorum.

(Makam ile.)

Arap Arap ardında!

Arap Arap ardında!

HACİVAT: Ben onu gördüm,

Gördüm de bildim:

Kayış belinde,

Ustura elinde.” (s.641)

Ceviz oyunu (s.332)

Ceviz oyunu cevizlerle oynanan bir oyundur. Toprağa çivi dikilip üzerine madeni para yerleştirilir, belli bir mesafeden ceviz atarak madeni para düşürülmeye çalışılır. Parayı düşüremeyen cevizler çivi başında bekleyen çocuğun olur. Parayı vuran çocuk çivi başına geçmeye hak kazanır.⁷⁸ Ceviz oyununun *bir çizgi çizilmesi, kaybedenin cevizleri diğer bir oyuncunun alması, cevizi dikmek, cevizi atmak* gibi bazı özelliklerini metinde görmekteyiz.

⁷⁷ Arap ardında: Çocuk oyunu. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.641).

⁷⁸ Oyun hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bekir Onur, Neslihan Güney, **Türkiye’de Çocuk Oyunları: Derlemeler**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2002, s.168, 249, 250, 469, 470; Bayrı, **a.g.e.**, s.238.

“Orada birtakım **çocuklar** bir **hatt-ı müstakim çizmişler, ceviz oynuyorlardı. Bir cevizi hedef ittihâz eyliyerek, çocukların birisi muttasıl vuruyordu, ne kadar çocuk varsa hepsini yuttu.**” (s.332)

*SİVRİKOZ: Gel, seninle **ceviz oynayalım!***

KARAGÖZ: Haydi oynayalım!(Ceviz oynarlar.)

*SİVRİKOZ: **Diktin mi** cevizi?*

KARAGÖZ: Diktim.

*SİVRİKOZ: **At** bakalım!*

KARAGÖZ: Attım! (Karagöz vuramaz.)

SİVRİKOZ: Ben de attım!” (s.654)

Çelik-çomak (s.1240)

İki kişinin arasında bir çelik (otuz santimlik bir sopa) ve bir çomak (bir metrelik bir sopa) ile oynanan bir oyundur.⁷⁹

*“HACİVAT: Ulan, ben, sana **sopa** dedim mi? (Der, Karagöz 'e vurur.)*

*KARAGÖZ: Ben de sana **çelik-çomak** dedim mi? (Der, Hacıvat'a vurur.)”*

(s.1240)

Havadan güldür (s.1196)

*“KARAGÖZ: Hani **çocukken oynardık “Havadan güldür”** değil mi?”*

(s.1196)

Körebe (s.383, 1068)

Körebe oyunu Karagöz metinlerinde ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Önce ebe seçme yöntemlerinden biriyle ebe seçilir. Metinde ebe, taş tutma yöntemi ile

⁷⁹ Oyun hakkında daha geniş bilgi için bkz. B. Onur, N. Güney, **a.g.e.**, s.191, 212, 213, 550.

seçilir. Gözleri bağlanan ebe, yakalamak için arkadaşlarını aramaya başlar. Bu esnada da ebe ile arkadaşları arasında metindeki soru-cevaplar söylenir.⁸⁰

*“HACİVAT: Karagöz, pek tatlı oyundur. Bak, sana tarif edeyim. Evvelâ birbirimize **taş tutarız**. (...) Âdeta avucumuza bir taş alırsın, taşlıya vuran ebe, boşuna vuran kurtulur; (...) kim **ebe** olursa gözlerini bağlarız. **Gözleri bağlı** olduğu halde arkadaşını aramaya başlar, bulunca arkadaşı **ebe olur**. (...) **Ebenin** gözlerini bağladıktan sonra, “— Ebe ne arıyorsun?”, “— İğne iplik.”, “— İğne ipliği ne yapacaksın?”, “—Torba dikeceğim.”, “—Torbayı ne yapacaksın?”, “—Taş dolduracağım.”, “—Taşı ne yapacaksın?”, “— Hamam yapacağım.”, “— Hamamı ne yapacaksın?”, “— Kel başını yıkayacağım.”, sonra ben “— Ebeye çubuk!” derim, başlarsın aramaya.” (s.1068-1069)*

Köşe kapmaca (s.74)

Her bir köşede bir oyuncu ve ortada bir ebe olur. Köşedeki oyuncular yerlerini ebeye kaptırmadan yer değiştirmeye çalışırlar. Ebe oyunculardan önce bir köşeyi kaparsa ortada kalan oyuncu ebe olur.⁸¹

“HACİVAT: Adım mı atlıyacaksın?”⁸²

*KARAGÖZ: Bir kurtulsam **köşe kapmaca** oynıyacağım. — Canım Hacivat, şakayı bırak da şuradan beni kurtar!” (s.74)*

Masana (s.1069, 1070)

*“HACİVAT: Efendim, “**Masana**” oyununu bilir misin? (...) Sen evvelâ başını eğersin, ben sana “**Masana**” diye ensene vururum. (...) Sen de “— Nedir o?” dersin. (...) Sen eğ enseni! (...) (Vurur.) Karagöz, “**Masana**”! (...)*

KARAGÖZ: Nedir o?

⁸⁰ Bu soru cevapların devamı için bkz. B. Onur, N. Güney, **a.g.e.**, s.90, 91.; Oyun hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bayrı, **a.g.e.**, s.218; B. Onur, N. Güney, **a.g.e.**, s.54, 90, 91, 189, 204, 205, 235.

⁸¹ Oyun hakkındadaha geniş bilgi için bkz. Bayrı, **a.g.e.**, s.212; B. Onur, N. Güney, **a.g.e.**, s.57,58, 92, 108, 230, 231.

⁸² Adım atlama: Çocuk oyunu; öbür adı “Artırma”. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.74).

HACİVAT: “Al şu benim çılı bılı bildircinımı! Sen benim çılı bılı bildircinımı çılı bitlattıramazsın, ben senin çılı bılı bildircinını çılı bitlattırırım!

KARAGÖZ: Ne ne ne ne? Bunu kim söyleyecek? Vay kerata vay!

HACİVAT: Haydi Karagöz! Nöbet senin.” (s.1069)

Tahterevalli (s.713)

Yüksek bir taş ya da kütüğün üzerine uzun bir kalas konulup, iki ucuna oturularak, kalasın bir tarafı yükselirken diğer tarafın alçalmasıdır.⁸³

*“KARAGÖZ: Ulan, sen **çocuk** musun, **tahterevalliye** biniyorsun?” (s.713)*

Taş tutmak⁸⁴ (s.1068)

*“HACİVAT: Karagöz, pek tatlı oyundur. Bak, sana tarif edeyim. Evvelâ birbirimize **taş tutarız**. (...) **Âdeta avucumuza bir taş alırız, taşlıya vuran ebe, boşuna vuran kurtulur; ...**” (s.1068)*

Topaç (s.337, 582, 584, 831, 981)

Topaç adı verilen oyuncak çevirilerek oynanır. Topacı en uzun çevirebilen kazanır.⁸⁵

*“... şunu **topaç** gibi **çevirsem!**” (s.584)*

Yüzük oyunu (s.1067)

Bir tepsiye on adet zarf konulur. Oyunu oynayanlar iki gruba ayrılır. Bu zarflardan birinin altına yüzük saklanır. Tepsi karşı grubun önüne konulur. Yüzük bakılan ilk zarfın altında bulunursa tepsiyi karşı taraf kazanır, bulamazlarsa yüzüğü saklayan taraf “Boş gitti elin Dimyat’a varsın.” der. Dimyat ifadesi yüzük oyununda yüzüğün ikinci kaldırılan zarfın altında olmasına denir. Yüzük bulunana kadar zarf

⁸³ Oyun hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bayrı, **a.g.e.**, s. 230.

⁸⁴ Taş tutmak: Körebe oyununa başlarken, ilkin kimin ebe olacağını bulmak için oynanan başlangıç oyunu. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1068); Taş tutmak: (argo) Para sâhibi olmak, para kazanmak. (Ayverdi, “Taş”, **a.g.e.**, s.1207).

⁸⁵ Oyun hakkında daha geniş bilgi için bkz. B. Onur, N. Güney, **a.g.e.**, s.66, 177, 194, 476, 477.

kaldırılır. Bulunamayan her zarf için yüzük saklayan taraf on puan kazanır. Son kalan iki zarftan önce kaldırılanın altında yüzük bulunursa tepsi yine kazanılır.⁸⁶

“KARAGÖZ: Küçükken çok oynadım, ondan bıktım.

HACİVAT: Neden bıktın?

KARAGÖZ: Yüzükten.” (s.1067)

Çocuk oyunlarında söylenilen tekerlemelerden şu ikisi Karagöz metinlerinde geçmektedir:

“Diktiler söktüler, yumurtaya kahve iç dediler .” (s.1097)

“Yağ satarım, bal satarım, ustam öldü, ben satarım.” (s.1097)

Çocukların mahallelerdeki aptal ve delileri ya da süslü kadınları kızdırmak için söyledikleri, bir bakıma kendilerine oyun edindikleri şeyler de metinlerde geçmektedir:

Deli deli tepeli!

Eski hamam kubbeli!

Deli deli tepeli!

Eski hamam kubbeli!⁸⁷ (s.1107)

Tango, tango!

Kızdırma beni,

Delerim tepeni!⁸⁸ (s.1107)

⁸⁶ Mehmed Tevfik, **İstanbul’da Bir Sene**, Haz. Nuri Akbayan, İletişim Yayınları, 1987, s.33.; Oyun hakkında daha geniş bilgi için bkz. Bayrı, **a.g.e.**, s.237; B. Onur, N. Güney, **a.g.e.**, s.44, 45, 95, 248, 254, 305.

⁸⁷ Ölçek: 7 (4+3) 2. ve 4. dizelerin başka biçimi şöyledir: “Kulakları küpeli!” (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1107).

⁸⁸ Kenar mahalle çocukları, eskiden, modern giyimli şık kadınların arkasından şöyle bağırırlardı: “Tango, tango, tataringo!/Arkasında fiyango!” (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.1107).

Bunlardan başka çocukların oynadıkları *oyuncak* (s.462) kelimesi metinlerde sadece bir yerde geçmektedir, bununla birlikte metinde *aferin saka*⁸⁹ (s.910) adındaki bir oyuncak ve oyuncak olup olmadığı tespit edilememekle birlikte konuşmanın gelişinden oyuncak olduğu tahmin edilen *kaynana zırlıtısı* (s.910) geçmektedir.

“SARHOŞ: **Oyuncakçtıymış!**

KARAGÖZ: *Evet efendim. Eğer isterseniz bir tane **kaynana-zırlıtısı** vereyim.(...) İsterseniz bir tane **aferin-saka** vereyim.” (s.910)*

8.4.2. Büyüklerin Oyunları

Büyüklerin oyunlarında tavla, domino gibi halk arasında daha çok sevilen oyunlar metinlerde daha çok yer almaktadır.

Dama⁹⁰ (s.921, 1068)

Domina⁹¹ / Domino (s.921, 1068)

Kumar (s.693, 921, 945, 1016, 1151)

Masana oyunu (s.1069)

Paket oyunu (s.1067)

Peçiç⁹² (s.921)

Satranç (s.921)

Tavla⁹³ (s.921, 1068, 1074)

⁸⁹ Aferin-saka: Kapağı açılınca içinden su fişkıran bir oyuncak. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.910).

⁹⁰ Dama: Karelere ayrılmış bir tahta üzerinde iki oyuncu tarafından dama taşları ile oynanan oyun. (Ayverdi, “Dama”, **a.g.e.**, s.251).

⁹¹ Domino: 1. Üzerlerinde altıya kadar olan sayıları gösterecek şekilde noktalar bulunan dikdörtgen biçimindeki 28 taşla oynanan bir masa oyunu. (Ayverdi, “Domino”, **a.g.e.**, s.299).

⁹² Peçiç: Zar yerine yedi tane deniz hayvanı kabuğu atılarak bunların açık yanlarının üste ya da alta gelişlerine göre taş ileriye sürülerek oynanan bir oyun. (Ayverdi, “Peçiç”, **a.g.e.**, s.984).

⁹³ Tavla: Aynı isimdeki bir tahta kutu üzerinde iki kişi, otuz pul ve iki zarla oynanan oyun. (Ayverdi, “Tavla”, **a.g.e.**, s.1212).

“KARAGÖZ: Ey, şimdi deli olacağım! Ulan, seninle deminden mahalle kahvesinde **tavla** oynamadık mı? İki parti ben seni götürdüm, hattâ “kim verdiyi” de yarın akşama bıraktık.” 1074

Yüzük⁹⁴ (s.921, 1067)

İskambil kağıdı ile ilgili terimler Karagöz metinlerinde çok geçmektedir. Metinlerde oyun esnasında kullanılan ifadeler şunlardır:

İskambil (s.267, 1222)

“... altı kişi **iskambil** oynadık üç **parti** yenildim;” (s.1222)

Kaput⁹⁵ (s.366)

Kır kozu (s.581, 713)

Kozu kırmak⁹⁶ (s.253, 581)

Kağıt oyunu isimlerinden bir kaç metinlerde geçmektedir:

Bezik⁹⁷ (s.1067)

Prafa⁹⁸ (s.1067)

“Meselâ **kâğıt** oyunlarından **prafa**.” (s.1067)

Tramvay (s.1068)

“HACİVAT: **Kâğıt** oyunlarından “**Tramvay**”?” (s.1068)

⁹⁴ Yüzük oyunu: Bir yüzüğü çok sayıda fincandan birinin altına saklamak ve saklanan bu yüzüğü bulmak esâsına dayanan, özellikle hanımlar arasında oynanan eski bir salon oyunu. (Ayverdi, “Yüzük”, **a.g.e.**, s.1373).

⁹⁵ Kaput: (İskambil oyununda) Hiç sayı alamadan yenilme. (Ayverdi, “(İskambil oyununda) Hiç sayı alamadan yenilme”, **a.g.e.**, s.623).

⁹⁶ Kozu kırmak: İskambil oyununda, eldeki kozlardan birini kullanmak. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.253).

⁹⁷ Bezik: Kazanılan sayılar, üzerinde yaylı dişleri bulunan marköz adındaki tahtalara yazılmak sûretiyle hesaplanan bir çeşit iskambil kağıdı oyunu. (Ayverdi, “Bezik”, **a.g.e.**, s.142).

⁹⁸ Prafa: Bir iskambil oyunu. (Ayverdi, “Prafa”, **a.g.e.**, s.1003).

İskambil oyunlarında papaz kaçtı oyununun adı geçmez fakat Hacivat oyun isimlerini sayıp sorarken Karagöz’e oyunu bilip bilmediğini sorduğunda Karagöz de oyun ismi olarak “balık kaçtı” der.

“HACİVAT: Ne oyunu bilirsin?”

KARAGÖZ: Balık kaçtı.” (s.1068)

İskambil kağıtlarının neredeyse tüm kağıt çeşitleri o zamanki isimleriyle metinlerde geçmektedir.

Bey⁹⁹ (s.901)

*“KARAGÖZ: Vay, Hacivat! Allah bilir, tanıyamadım. Ulan, sen âdetâ deste kaçgını bir **bey**¹⁰⁰ olmuşsun!” (s.88)*

Dağlı¹⁰¹ (s.366, 581)

İkili¹⁰² (s.901)

İspati¹⁰³ (s.204, 370, 538, 942)

Kupa¹⁰⁴ (s.204, 366, 538, 942)

Maça¹⁰⁵ (s. 204, 370, 538, 942)

Olya (Orya) (s.204)

Orya¹⁰⁶ (s.538, 942)

Orya dağlısı (s.366)

⁹⁹ Bey: İskambil kâğıtlarında birli, as. (Ayverdi, “Bey”, **a.g.e.**, s.140).

¹⁰⁰ Deste kaçgını bey: Üzerinde bey resmi olan iskambil kâğıdının desteden fırlaması. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.88).

¹⁰¹ Dağlı: (argo) (İskambil kâğıdında) Papaz. (Ayverdi, “Dağlı”, **a.g.e.**, s.247).

¹⁰² İkili: İskambil, domino gibi oyunlarda üzerinde “2” işareti bulunan kâğıt veya pul. (Ayverdi, “İkili”, **a.g.e.**, s.548).

¹⁰³ İspati: İskambil kâğıdında sineğin diğer adı, üzerinde üç yapraklı yonca biçiminde siyah bir şekil olanı. (Ayverdi, “İspati”, **a.g.e.**, s.574).

¹⁰⁴ Kupa: İskambil kâğıtlarında bulunan dört çeşit işâretten kırmızı bir kalp şeklinde olanı ve bu işâreti taşıyan iskambil kâğıdı. (Ayverdi, “Kupa”, **a.g.e.**, s.713).

¹⁰⁵ Maça: İskambil kâğıtlarında bulunan dört çeşit işâretten siyah ve saplı bir kalp biçiminde olanı ve bu işâreti taşıyan iskambil kâğıdı, kara maça, pik. (Ayverdi, “Maça”, **a.g.e.**, s.751).

¹⁰⁶ Orya: (İskambil kâğıtlarında) Karo. (Ayverdi, “Orya”, **a.g.e.**, s.955).

“KARAGÖZ: Alındı, **maça**’nın beyinlen **ispati**’nin kızı.” (s.370)

“KARAGÖZ: Evet, **ikili kupa**, sen de **orya dağlısı**. Karşımızdakileri kaput etmezsek yazık bize!” (s.366)

“KARAGÖZ: **Dağlı** da Hacivat’ta, **kır kozu!**” (s.581)

“HACİVAT: Söyle, **İs-ta-koz!**

KARAGÖZ: **İspati** koz!

HACİVAT: Değil.

KARAGÖZ: **Olya** koz!

HACİVAT: Değil.

KARAGÖZ: **Maça** koz!

HACİVAT: Değil.

KARAGÖZ: **Kupa** koz!

HACİVAT: O da değil.” (s.204)

“KARAGÖZ: Ne **bey** geldi, ne **ikili** geldi.” (s.901)

8.4.3. Eğlenceler

Eğlenceler başlığı altında panayır şeklinde, seyirlik türünde ya da toplu yapılan eğlencelerin tümüne bu başlık altında yer verilmiştir.

Panayır¹⁰⁷ (s.567, 600)

Karnaval (s.583, 921)

¹⁰⁷ Panayır: Belli zamanlarda belirli yerlerdeki meydanlarda kurulan büyük pazar. (Ayverdi, “Panayır”, **a.g.e.**, s.974).

Mesire yerleri insanların eğlenmek, keyif etmek amacıyla gittikleri yeşillik alanlara denir. Seyre değer manzarası olan, oturması keyifli yerlerdir. Günümüzdeki piknik gibi, doğada oturmak, yemek yemek, oyun, dinlenmek gibi açık alan keyif ve eğlencelerinin tümü olduğu mesire yerlerinin eskiden yeri ve önemi daha da farklıydı. Dışarıda rahat gezme, sosyalleşme imkanı olmayan kadınların, kimi zaman gelen yasaklarla beraber, erkeklerle buluşma, anlaşma, görüşme yeri idi.¹⁰⁸ Yine mesire yerlerinin halk kültüründeki yeri ve önemini anlamamızı Karagöz oyunları içinde *Yalova Sefâsı* adlı müstakil oyun olmasından anlamaktayız. Bu mesire yerine Zenne ile birlikte gitmek için tüm erkekler büyük çaba gösterirler. Metinlerden mesire tipi eğlence yerlerine helva bilhassa dolma yapıp götürülmesinin önemli bir yeri ve ayrılmaz bir parçası olduğunu anlıyoruz. Metinlerde geçen Mandıra safâsının Yalova Sefâsı'ndaki gibi, bir mesire yeri adı olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁹

Mandıra safâsı (s.722)

Mesîre¹¹⁰ (s.1119, 1142)

Mesîregâh¹¹¹ (s.139, 712)

Teferrüc¹¹² (s.359, 423, 475, 821, 1051, 1098)

*“KARAGÖZ: Sonrası, “— Bari bu eğlence **dolmasız** olsun!” dedim.*

*HACİVAT: Demek bugün **mesireye** gideceksiniz öyle mi?*

KARAGÖZ: Öyle olacak.” (s.1118-1119)

*“HACİVAT: **Dolmalar helvalar** yapıp **teferüce** gidersin ha!” (s.821)*

*“Gel gidelim **Göksu**’ya¹¹³ yiyelim **dolma!**” (s.939)*

¹⁰⁸ Musa Gümüş, “Kağıthane’den Sofya’ya 17. Yüzyıl Osmanlı İnsanınin Eğlence Durakları; EvliyaÇelebi’den Notlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.8, S.41, Aralık 2015, s.442; Nurhilal Şimşek, “19. Yüzyılda Osmanlı’da Mesire Yerleri”, <https://www.academia.edu/> (çevrimiçi), 12 Mayıs 2019.

¹⁰⁹ Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.732.

¹¹⁰ Mesîre: Gezip dolaşılacak yer, gezinti yeri, teferrüçgâh. (Ayverdi, “Mesîre”, **a.g.e.**, s.805).

¹¹¹ Mesîre-gâh: Mesîre yeri, mesîre. (Ayverdi, “Mesîre”, **a.g.e.**, s.805).

¹¹² Teferrüç-Teferrüc: Eğlenmek için yapılan gezinti. (Ayverdi, “Teferrüç”, **a.g.e.**, s.1221) .

¹¹³ Göksu: İstanbul’da, Boğaziçi’nin Anadolu yakasında, Anadoluhisarı’nda bir dere. İstanbul’un başlıca gezme yerlerinden biri. Bu gezme yerinde, derenin iki yakasındaki ağaçlar altında, zeytinyağlı dolma vb. gibi soğuk yemekler yenirdi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.939).

Metinlerde geçen mesire yeri adları ise şöyledir:

Akbaba (s.1084)

Çırpıcı (s.1119)

Çırpıcı deresi (s.578)

Dörtkardeşler (s.713, 714)

Emirgân (s.381)

Göksu (s.132, 133, 713, 794, 939, 958)

Fenerbahçesi (s.243, 326, 600)

Kağıthane (s.76, 144, 407, 611, 613, 617, 620, 914, 958, 985, 1024, 1083)

Küçüksu (s.713)

Tahtirevan (s.713)

Yalova (s.1121, 1127, 1128, 1130, 1131, 1133, 1135, 1136, 1137, 1140, 1141, 1186)

*“HACİVAT: İskeleden bir çift sandala süvâr olup **Küçüksu**’ya gittim. Orada biraz geşt ü güzâr eyleyerek ba’dehû âheste âheste etrâf ü eknâfı seyr ü temâşâ ederek **Göksu**’dan doğru içeriye, **Tahtirevan**’a gittim. (...) Tahterevalli değil, seyrin ismi. Orada gezip, oradan içeriye, **Dörtkardeşler**’e gittim. (...) Seyrin ismi **Dörtkardeşler**. Orada Ali Bostanı derler bir bostan vardır. O bostana gittim.”*
(s.713-714)

Karagöz oyunlarında istinaî olarak Kağıthane, kalıp olarak oyunların *Bitiş*lerinde de oldukça kullanılır.

“HACİVAT: Şükür sağlığa!

*KARAGÖZ: Hak bereket versin **Kağıthane**’de biten sazlığa (Vurur).”*
(s.68, 155, 233, 260, 494, 586, 656, 731, 757, 778, 802, 948, 985, 1060, 1111, 1175)

Bu eğlence yerlerinde hikâyeler, masallar anlatarak insanları eğlendiren kişiler olduğunu anlıyoruz.

“ZENNE: Hoppa'mla Yalova safâsına gidiyoruz, Hacivat Çelebi. (...) Siz orada ne yapacaksınız?

HACİVAT: Ne demek efendim? Biz insan değil miyiz? Ve bâ-husûs oraya bendenizi de götürürseniz, **sizleri eğlendirir, güzel hikâyeler, masallar söylerim, vakit geçirirsiniz.**” (s.1127)

“Helva sohbetleri” İstanbul ve Edirne’de yapılan ahalinin bir buluşma, görüşme, eğlenme, hoş vakit geçirme vesilesidir.¹¹⁴ Helva sohbeti Özbil’in makalesine göre metindeki anlatımda aynı sırada aynı şekilde yapılmaktadır.¹¹⁵ Karagöz metnindeki anlatıma göre helva sohbeti (s.1043) şöyle olmaktadır: Her bir helva sohbeti sırayla bir başkasının evinde olur. Helvanın konulduğu tepsi süslenilir. Diğer akşam nöbet kimde ise tepsi onun önüne konulur ve bir şarkı okunur. Metinde bu şarkılardan biri de verilir.

“HACİVAT: **Helva** yap da yiyelim.

KARAGÖZ: Olur. **Harcı** senden, **pişirmesi** benden, olmaz mı?

HACİVAT: Olur, Karagöz’üm, neye olmaz? Hem onun **beyitleri de vardır, söyleriz.**

KARAGÖZ: Nasıl beyit, Hacivat?

HACİVAT: Eskiden **helva sohbetleri** yaparlardı **Bu akşam senin evinde, yarın akşam benim evimde, öbür akşam başkasının evinde.**

KARAGÖZ: Şarkısı nasıl helvanın?

HACİVAT: Evvelâ helvayı pişirirler, ba’de-hû **bir tabağın** yahut **bir tepsinin içine korlar, üstünü de tellerler pullarlar.**

KARAGÖZ: Ne o? Helva gelin mi oluyor?

HACİVAT: Değil, a canım! Adet öyle! **Yarın akşam kimin nöbeti** ise, götürürler onun **önüne korlar helvayı.**

KARAGÖZ: **Beyitleri** nasıldır, Hacivat?

¹¹⁴ Sagıp Atlı, “Türkiye’deki Geleneksel Sohbet Toplantıları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Milli Folklor**, S.117, 2018, s.89-91.

¹¹⁵ Alev Özbil, “Edirne’nin Gaziler Helvası ve Helva Sohbetleri”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, S.1/1, Ocak 2011, <http://www.acarindex.com/> (çevrimiçi) 12 Mayıs 2019.

HACİVAT: Sana öğreteyim.

KARAGÖZ: Öğret bana.

HACİVAT: (Makam ile.)

Helvanın üstünde fıstık

Hânenize kadem bastık

Al, topun mübârek olsun

Almazsan da benim olsun

Bre hoy canım yâ lel li”¹¹⁶ (s.1043)

Dolap ve salıncak metinlerde en çok adı geçen eğlencedir. Bilhassa Ramazan ve Kurban Bayramlarının vazgeçilmezi olmakla birlikte bahar bayramı gibi başka bayramların da eğlencesiydi. Dolap ve salıncığın halk kültüründeki önemi ve yerini *Salıncak* adlı müstakil Karagöz oyunu olmasından ve *dolabın* neredeyse tüm muhâvere sonlarında geçmesinden anlaşılmaktadır. Dolap ve salıncak eğlenceden başka genç kızlarla delikanlıların birbirleriyle görüşmelerine vesile yeri idi. Bu buluşmalara evlenme ile dahi sonuçlanabilmekteydi.¹¹⁷ Bayramların küçük bir panayır gibi olan eğlence yeri *îdgâh*¹¹⁸ın ve *dolabın* Karagöz metinlerinde de muhâvere kapanış sözünde dilber seyri için gidildiğinin belirtildiğini görmekteyiz. Bu kapanış kalıbından örnekler şunlardır:

*“KARAGÖZ:Sen gidersin de beni pamuk ipliğiyle bağlamıyorlar ya! Ben de **gideyim îdgâha, dolaba, dilber seyrine!** Bakalım âyîne-i devrân ne sûret gösterir!” (s.52)*

*“Sen gidersin de beni buraya muhlamazlar, -efendime söyleyim- pamuk ipliğiyle hiç bağlamazlar. Ben de çekilir **giderim îdgâha, dolaba, dilber seyrine!** Bakalım âyîne-i devrân ne gösterir!” (s.171)*

¹¹⁶ Ölçek: 8 (4=4 ve duraksız 8).

¹¹⁷ Boratav, **a.g.e.**, s.264.

¹¹⁸ *Îd-gâh*: Bayram yeri. (Ayverdi, “*Îd-Iyd*”, **a.g.e.**, s.538).

“Sen gidersen beni buraya Lofça çivisiyle mıhlamazlar, pamuk ipliğiyle hiç bağlamazlar. Ben neyle, çekilir **giderim îdgâha, dolaba, dilber seyrine!** Bakalım âyîne-i devrân ne sûret gösterir!” (s.1244)

Dolap¹¹⁹ (s.52, 76, 171, 204, 245, 276, 290, 327, 384, 405, 478, 511, 540, 562, 642, 702, 813, 865, 896, 942, 956, 1003, 1071, 1120, 1182, 1120, 1226, 1244, 1257)

“CÛD: **Dolapta mi dönersin? Nerde sen dön, bana ne!**

KARAGÖZ: Ulan, gene yapıştırdı. — **Dolapta baban döner.**” (s.384)

İdgâh¹²⁰ (s.52, 76, 171, 204, 245, 266, 290, 327, 405, 443, 478, 511, 540, 562, 642, 813, 865, 896, 897, 900, 942, 956, 1003, 1071, 1120, 1182, 1202, 1220, 1226, 1244, 1257)

Salıncak (s.279, 701, 890, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 906, 907, 908, 911, 912, 913, 922)

Salıncak ile ilgili ayrıntılı bilgileri *Salıncak* oyunundan almaktayız. Salıncığa aynı zamanda “bayram beşiği” de denmektedir. İdgâhta kurulmaktadır, îdgâhlar da Fatih’te Karagümrük’te ve sâir yerlerde kurulmaktadır. Salıncığı sallayana “salıncakçı” denir, salıncığı para karşılığı sallamaktadır. Ücretler tartışmalı bir şekilde metinlerde geçmektedir. Salıncakçı deyimi olan, salıncakta sallanma süresinin bittiğini belirten “yanmak”¹²¹ tabiri de metinlerde geçmektedir.

“HACİVAT: Buna “**bayram beşiği**” derler.

KARAGÖZ: Hangi Bayram’ın eşeği?

HACİVAT: Bayram’ın eşeği değil, **îdgâhta** kurdukları **salıncak**. (...)

Bayram günleri Fatih’te, **Karagümrük**’te ve sâir yerlerde salıncak kurmazlar mı?

KARAGÖZ: Evet, kurarlar.

¹¹⁹ Dolap: İçine binilen büyük meydan oyuncağı, dönme dolap. (Ayverdi, “Dolap”, **a.g.e.**, s.297).

¹²⁰ İd-gâh: Bayram yeri. (Ayverdi, “İd-Iyd”, **a.g.e.**, s.538).

¹²¹ Yandı: (salıncakçı deyimi) Sallanma süresi sona erdi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.901).

HACIVAT: *İşte bu da o salıncaklardan.*” (s.897)

“ÇELEBİ: *İdgâh mahalli* gibi ne güzel salıncak kurmuşlar!

KARAGÖZ: *Gel sallangıca!*

ÇELEBİ: *Salıncakçı baba hû!*” (s.900)

“ÇELEBİ: *Baba, kaç paraya sallıyorsun?*

KARAGÖZ: *Efendim, bin beş yüz kuruşa.*

ÇELEBİ: *Salıncığı mı satıyorsun?*

KARAGÖZ: *Değil efendim, **sallama parası.***

KARAGÖZ: *Değil efendim, sallama parası.*

ÇELEBİ: *Baba, sana yirmi kuruş vereyim, beni güzel salla!*

KARAGÖZ: *Ben yirmi kuruşa sallayamam, sermayeden ziyan ederim. Bir kuruş verirsen sallarım.*” (s.900)

“KARAGÖZ: (“**Yandı!**” diye salıncığı durdurur) **Yandı, yandı, yandı!**

ÇELEBİ: *Baba, bir yer mi yandı?*

KARAGÖZ: *Yani salıncak yandı, **sallanman yandı.***

ÇELEBİ: *Beni indir.*

KARAGÖZ: *(Çelebiyi salıncaktan indirir.) Gel oğlum bakayım!”* (s.901)

Devrin diğer bir eğlence aracı da *atlıkarıncadır*. Metin And’ın kitabında değindiği gibi¹²² metinden de atlıkarıncaya binmek bir eğlence türü olduğu gibi, seyretmenin de bir eğlence vesilesi olduğunu anlaşılmaktadır. Atlıkarıncalar oynarken müzik çaldığını ya da söylenildiğini öğreniyoruz.

Atlıkarınca (s.583, 632, 644, 645, 650)

¹²² “...salıncak, dönme dolap, atlı karınca gibi hem binenleri hem de izleyenleri eğlendiren araçlardır.” Metin And, *Osmanlı Şenliklerinde Türk Sanatları*, 1982, s.46; aktaran Derya Ocak, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Şenliklerinin Siyasal Boyutları ve Gündelik Hayata Etkileri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006, s.52.

“BEBERUHİ: Bunlar **atlıkarınca**. On para vereyim de şu herifin üstüne bineyim!” (s.583)

“ÇELEBİ: Bizim Şekernaz Hanıma bir vaadimiz vardı.

HACİVAT: Ne gibi vaat?

ÇELEBİ: Ne gibi olacak! “**Atlı-karıncalar**” la “**donanma-gelini**” oyunlarını seyretmek için bendenizden istedi. (...) biz de **köşkten** seyrederiz. Eğer ortaoyunu da olursa daha âlâ olur.

HACİVAT: Bendeniz şimdi gider Karagöz’le konuşur, tedârik görürüz, “**atlı-karıncalar**”a haber gönderirim.” (s.644)

“HACİVAT: (İçeriden.) Karagöz! (...) Haydi çabuk git de senin evde elbiselerin var.(...) **Oyun urbaların**.

KARAGÖZ: Evet, var.

HACİVAT: Giyin de Şeyh Küşterî meydanına gel!

KARAGÖZ: Peki!

HACİVAT: **Atlı-karıncalar**! Hazır mısınız?

ATLI-KARINCALAR: (İçeriden.) Hazırız efendim!

HACİVAT: Haydi bakalım, raksı!

(Oyun havası başlar.)

Ten tere lâ, ten tere lâ, tere le le lâ, le le le le lâ, le le le lâ

Ten tere lâ, ten tere lâ, tere le le lâ, le le le le lâ, le le le lâ

Dağda bir keçi

Sivridir kıcı

Haspanın piçi

A canım bunda bir iş var

Tere le le lel lâ, tere le le lel lâ!

Tere le le lel lâ, le le lel lâ, le le lel lâ!

(“**Atlı-karıncalar**” oynar giderler.)” (s.645)

Hayalci, hokkabaz, curcunabaz ve palyaço Karagöz metinlerinde geçen eğlendirici kişilerdir. Metinlerden hayalci ve hokkabazlara önce tezkere gönderilip

önden haber verilir. Sonra o kişilerle konuşulur, önce gün ve saatte anlaşılır, sonra da ücrette anlaşılır. Hayalci bir miktar kapora rica eder.

Hayalci (s.808, 916, 926)

*“HACİVAT: Bendeniz bir **tezkere** gönderdim, **tezkereyi** aldınız mı?(...) Bir gece için kaç kuruş istiyorsunuz?*

HAYALİ: Canım efendim, siz yabancı mısınız? Her kaç kuruş vererseniz ben de razıyım.

HACİVAT: Beş yüz kuruş verelim.

HAYALİ: Pekâlâ efendim! Şimdilik birkaç kuruş himmet eder misiniz?

*HACİVAT: Alın efendim, size yüz kuruş **pey akçası**.¹²³ (Verir.) Sabahleyin erken, saat on ikide **hayal zembiliyle**¹²⁴ adamlarınızı gönderirsiniz.” (s.926-927)*

Hokkabaz (s. 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 948, 1023)

Sünnet düğünü yaptıracak olan Abida Bey, düğün için hayalci ve hokkabaz ayarlanmasını da ister:

*“ABİDA BEY: Safâ geldiniz! —Kuzum Hacivat Çelebi, şu **hayalci** ile **hokkabazlara** da haber gönderin!*

*HACİVAT: Başüstüne efendim! Ben şimdi bir **tezkere** yazarım. Allahısmarladık! (Gider)” (s.926)*

*“HACİVAT: **Peyinizi** vereyim. Perşembe günü erkenden takımlarınızı alın, saat on ikide gelin. (Para verir.)*

HOKKABAZ: Pusula istemez, biz evi biliyoruz. (Gider.)” (s.927-928)

Curcunabaz¹²⁵ (s.70, 97, 916, 929, 1270)

¹²³ Pey akçesi: Bir sözleşmede anlaşmayı kabul ettiğini göstermek üzere taraflardan birinin diğerine verdiği para, kapora. (Ayverdi, “Pey”, **a.g.e.**, s.992).

¹²⁴ Hayal zembili: Tasvirlerin taşındığı zembil. Hayalcinin yardakları hayal oynatılacak yere gündüzden gider, oyun için gerekli perdeyi, şem’ayı vb. hazırlar; o oyunda kullanılacak tasvirleri de bir zembil içinde götürüp değneklerini takar, perdeye çıkış sırasına göre dizer, oynatılmaya hazır hale getirirdi. (Kudret, **a.g.e.**, C.III, s.927).

“*HACİVAT: (İçeriden.) Curcunabazlar, hokkabazlar, hazır mısınız? Çocuklar sünnet olacak!*” (s.929)

Palyaço (s., 279)

“*II. ÇELEBİ: Elinden canbazlık gelir mi, Hacivat Çelebi?*

HACİVAT: Efendim, canbazlık yapamaz, palyaço, komiklik yapar.

II. ÇELEBİ: Pekâlâ, o da bizlen beraber bulunsun! Para için konuşalım mı?

HACİVAT: Efendim, hâsılat çıksın, o vakit görüşürüz.” (s.277)

Canbazlığın eğlencelerin vazgeçilmez bir parçası olduğu ve dönemin en sevilenleri içinde yer aldığı metinlerde geçiş sıklığından ve Karagöz oyunlarında *Canbazlar* adlı müstakil oyun olmasından anlaşılmaktadır. Bununla birlikte canbazlık yapanlardan “canbazbaşı” ile “canbaz çocuk”, yapıldığı yer “canbazhâne”, cambazlıkta kullanılan ip “menzil ipi” de geçmektedir.

Canbaz (s.261, 262, 263, 277, 278, 280)

“*II. ÇELEBİ: Buraya gelişimin sebebi: Sizden burayı, Şeyh Küşterî meydanını tutmaya geldim, buraya menzil kurup canbazlık edeceğiz.”* (s.277)

Menzil ipi¹²⁶ (s.278, 280)

“*KARAGÖZ: Hacivat, bu ip nedir? Burada çamaşır mı sereceksin?*

HACİVAT: Değil, a canım! Bu, canbazların menzil ipi.

KARAGÖZ: Bu ne olacak böyle?

¹²⁵ Curcunabaz: Curcunacı. (Ayverdi, “Curcunabaz”, **a.g.e.**, s.203); Curcunacı: Acâyip kıyâfetler giyerek orta oyununa çıkan, gürültülü ve yaygaralı taklitler yaparak halkı eğlendiren oyuncu, curcunabaz (Ayverdi, “Curcunacı”, **a.g.e.**, s.203).

¹²⁶ Menzil ipi, cambazların üzerinde yürüdükleri ipe denir. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.278).

*HACİVAT: Şimdi burada **ipin üstünde oynayacaklar.**” (s.278)*

“ÇİNGENE: (İçeriden.) Ne var, Hacivat Çelebi?

*HACİVAT: Sizi Karagöz **menzil ipinden düştü öldü.** Gelin şunu kaldırın!”*
(s.280)

Canbaz Çocuk (s.262)

Canbazbaşı (s.262, 279, 280)

Canbazhâne (s.610)

Canbazlık (s.277, 279)

Cangalabazlık (Canbazlık) (s.280)

“Ulan, senin mis gibi sanatın¹²⁷ dururken nene lâzım senin, ayol, can can
***cangalabazlık.**” (s.280)*

Metinde geçen diğer eğlence ve oyun türleri de şunlardır:

Dansör (s.1223)

Ecel-beşiği (s.279)

“HACİVAT: Ecel-beşiği?

*KARAGÖZ: **Ecel beşiğini** de sevmem salıncağını da.*

HACİVAT: Demek sen bu oyunları bilmiyorsun?” (s. 279)

Fener eğlencesi (s.245)

Kukla¹²⁸ (s.987)

¹²⁷ Burada söz konusu olan sanat, Çingenelerin uğraştığı ızgara, mağa, kürek, elek vb. yapma zanaatıdır. “Hacivat: (...) Hiçbir sanatın yok mu?/Karagöz: Var. (...) Âlâ ızgara maşa yaparım.” (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s. 266).

¹²⁸ Kukla: 1. Çeşitli yerlerine bağlanan ipler, bir perdenin üstünden bu işin ustası olan biri tarafından çekilip bırakılmak sûretiyle hareket ettirilerek oynatılan hafif şeylerden yapılmış bebeklerle oynatılan oyun. (Ayverdi, “Kukla”, **a.g.e.**, s.708-709).

“Gel çergeye seyr eyle **kuklayı** felekte” (s.987)

Tırabeze (Trapez) (s.279)

“HACİVAT: Tırabeze’de oynar mısın?

KARAGÖZ: Tırabazanda oynamam, baba¹²⁹ götüme batar.

HACİVAT: Turnike oynar mısın?

KARAGÖZ: Öyle tekeden mekeden anlamam.” (s.279)

Turnike (s.279)

“HACİVAT: Tırabeze’de oynar mısın?

KARAGÖZ: Tırabazanda¹³⁰ oynamam, baba götüme batar.

HACİVAT: Turnike oynar mısın?

KARAGÖZ: Öyle tekeden mekeden anlamam.” (s.279)

Tut tutmaz (s.550)

“I. ARNAVUT: Ha mori, sen söyle!

KARAGÖZ: Uydurduk! “Tut tutmaz” oynar gibi o ona atıyor, o ona”
(s.550)

Çalgılı çengili eğlencelerde içki, kuzu çevirme, kebab, sazlar olduğu ve parmaklarında zilli kadınların göbek attıkları anlaşılmaktadır.

“HARAMİ: Aaa, işte bu kadar! Başka senden hiçbir şey istemeyiz. Biz de şurda **kuzuyu döndürelim**. Ondan sonra **kebab**. **Şarap** da bir taraftan. Sen de bize bir **göbek atacaksın**. (...) haydi bakalım kuzu kebab olsun, **sazlar** bu tarafa gelsin, haydi bakalım sen şu **zilleri parmağına** tak hanım! (...) Haydi bakalım, **sazlar**

¹²⁹ Tırabzan babası: Merdiven başına tırabzanı desteklemek üzere konan yuvarlak başlı kalın dayanak. (Ayverdi, “Tırabzan”, **a.g.e.**, s.1255).

¹³⁰ Tırabzan: Merdiven parmaklığı. (Ayverdi, “Tırabzan”, **a.g.e.**, s.1255).

çalınsın, ziller çalınsın, göbekler atılsın, kuzular dönsün, şaraplar gelsin.” (s.883-884)

“HACİVAT: Karagöz, sen ahenge dair bir şey ister misin?

KARAGÖZ: Ne gibi?

HACİVAT: Ne gibi olacak! Köçek, davul, zurna, yahut incesaz?” (s.1081)

Eğlencelerde kullanılan fişek metinlerde iki yerde geçmektedir:

Fişek (s.1028, 1236)

“KARAGÖZ: Birkaç tane kuru karanfil çatlatacağımıza, hanımın burnunda bir nüsha fişeği¹³¹ patlatsak daha iyi olur.” (s.1028)

“Havaya attım fişeği

Döndü dolaştı köşeyi

Arkadaşımı sorarsanız

Paçacının kör eşeği” (s.1236)

8.4.4. Sporlar ve Geleneksel Sporlar

Karagöz metinlerinde günümüz spor dallarından sadece jimnastik sporu karşımıza çıkmaktadır.

Cimnastik (s.279)

“HACİVAT: Pekâlâ! Cimnastik?

KARAGÖZ: Lâstiği neye bilmem? Kışın herkes ayağına giyer.

¹³¹ Nüsha fişeği (Müska fişeği): Kâğıt içine müska gibi sarılmış olan ve çoklukla bayram, donanma ve şenliklerde patlatılan oyuncak fişek. (Kudret, a.g.e., C.III, s.1028).

HACİVAT: Öyle değil, kuvvet oyunu.” (s.279)

Karagöz metinlerinde sporlarda kullanılan terimleri de görmekteyiz.

Arkalıç¹³² (s.279)

“HACİVAT: Pekâlâ. Arkalıç?

KARAGÖZ: Ulan, ben hamal mıyım? Arkalıcı ne bileyim?” (s.279)

Flikflik¹³³ (s.279)

Geleneksel sporlarımızdan okçuluk metinlerde sadece bir yerde geçmektedir.

Kemankeşlik¹³⁴ (s.600)

*“... Okmeydanı’na¹³⁵ takviyet vererek **kemankeşlikteki** mahâretini göstermek için tîri¹³⁶ endaht edip¹³⁷...” (s.600)*

Geleneksel sporlarımızdan özellikle pehlivanlık üzerinde çok durulmuştur. Karagöz oyunlarında *Ödüllü* diğer bir adıyla *Karagöz’ün Pehlivanlığı* adlı müstakil bir oyun dahi vardır. Türk halk kültüründe çok önemli bir yere sahip olan pehlivanlığın ve güreşin tüm âdetleri bu oyunda işlenmiştir.¹³⁸

¹³² Arkalıç: Arkaüstü yatıp ellerini ve ayaklarını kaldıran birinin üzerine binerek piramit yapma. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.279); Arkalaç-Arkalıç: Sırta konan hamal semeri, arkalık. (Ayverdi, “Arkalaç”, **a.g.e.**, s.67).

¹³³ Flikflik (belki de Flikflak): Yerde yuvarlanarak takla atma. (Kudret, **a.g.e.**, C.I, s.279).

¹³⁴ Kemankeş: Okçu, okçulukta mahâret sâhibi olan kimse, tîrendaz. (Ayverdi, “Kemankeş”, **a.g.e.**, s.653).

¹³⁵ Okmeydanı: İstanbul’un Beyoğlu yakasında, Şişli-Hasköy yolunun doğusundaki ünlü meydan, eskiden orada ok talimleri yapılırdı. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.600).

¹³⁶ Tîr: Ok. (Ayverdi, “Tîr”, **a.g.e.**, s.1258).

¹³⁷ Endaht: 1. Atma. 2. (Silâh) Atma: (Ayverdi, “Endaht”, **a.g.e.**, s.34).

¹³⁸ Siyavuşgil, **a.g.e.**, s.105.

Güreşı kazanacak olan pehlivanın ödülü Serez’le Selânik arasında Tosbat Yaylası’nda bir binadır. Ödülün haber tüm pehlivanlara haber salınır. Sünnet ve evlilik düğünlerinde olduğu gibi pehlivanlık müsabakası da Cuma günü olur. Pehlivanlar bölük bölük otururlar. Davul zurnalar çalınır. Meşhur bir pehlivan ise seyirciler “geliyor” diye bağırarak heyecanlanırlar. Bir tellâl çıkıp “*Ağalar, beyler, paşalar, işitmiyen işitsin, Leylek Pehlivan demekle maruf pehlivan burada, her kim ki onunla güreşir yenerse üçyüz lira borcu var.*”(s.825) der. Kendine güvenen pehlivan meydana atılır. Pehlivanlar soyunup, kısbetlerini giyerler, vücutları yağlanılır. Tellâl “*Allah Allah havada uçan kartal pehlivanlar birbirini tartar, Leylek Pehlivanla Karagöz Pehlivan birbirine çarpar, hodri meydan...*” (s.825) der ve güreş başlar. Çarpışır, el ense ederler, karşısındakinin beline sarılıp savururlar.

Metinde Muhacir tipi, Karagöz’e bildiklerinin sorarken pehlivanlık ile ilgili tabirleri sıralamış olur:

“MUHACİR: Sen de **pehlivan** mısın?

KARAGÖZ: **Pehlivanım** ya ne zannettin!

MUHACİR: **Yağlı** mı güleşirsin, **yağsız** mı? (...) **Oyun** bilir misin? (...) **Boyunduruğa** alabilir müsün? (...) **Çapraz**? (...) **Kurt kapanını** bilir misin? (...) **Sarma** bilir müsün? (...) **Kündeden** annar mısın? (...) **Makas** atar mısın? (...) **Paçadan** nasılsın? (...) **Kazıklayabilir** misin? (...) **Kaçak** mı güleşirsin? (...) **Çelme** bilir misin? (...) *Aferin zorlu pehlivanmışın, bir çırpıda kaç kişi atarsın?*” (s.844)

“ÇELEBİ: Pederin vasiyetlerinden en mühimini sizlere tevdi etmek istiyorum.

HACİVAT: Emr-i âlîni can baş üzere kabul ederim.

ÇELEBİ: Pederde **pehlivanlık musâraalarına** pek heves vardı, nâmdâr **pehlivanların** pek çoğunu himaye ederdi. Serez’le Selânik arasında Tosbat Yaylası’nda bir **pehlivan ödülü inşa ettirdi** idi.(...) bütün diyara haber göndererek nâmdâr **pehlivanların** hepsi gelip **musâraada** bulunsun, hangisi birinciliği kazanırsa ona teslim edin. Alın şu beşyüz lirayı...” (s.815)

“ZENNE: **Ödüle** kadar gelebildik, acaba ödül sahibi nerede?” (s.817)

“ZENNE: Burada bir **ödül** varmış.

KARAGÖZ: Taaa karşıki bina.” (s.818)

“... **ödülün** harem dairesini size vereyim.” (s.820)

“KARAGÖZ: **Okmeydanı**nda **pehlivan müsakası** varmış...

HACİVAT: Tuhafsın Karagözüm ona **pehlivan müsabakası** derler.

KARAGÖZ: **Cuma günü** derlendik, toplandık otuz kişi kadar beni öne kattılar. **Okmeydanı** 'nda soluğu aldık.

HACİVAT: Çok kalabalık mı idi?

KARAGÖZ: Mahşer yeri gibi bölük bölük **pehlivanlar** oturuyorlar, bizimkiler de ayrı bir tarafa oturdular... Birçok **pehlivanlar güreşiyorlar** uzaktan **davul zurna sesi** ile bir kalabalık söktü, herkeste bir “geliyor”, sesidir gidiyor.

HACİVAT: Ne geliyormuş?

KARAGÖZ: Ne gelecek altı arşın boyunda bir **pehlivan** geliyor, kalabalıkla pehlivanı getirdiler, o da **bir tarafa oturdu**, orta yerde de **güreş** kesildi... Derken bir **tellâl** çıktı; ağalar, beyler, paşalar, işitmiyen işitsin, Leylek Pehlivan demekle maruf **pehlivan** burada, her kim ki onunla **güreşir** yenerse üçyüz lira borcu var.

HACİVAT: Çıkan oldu mu?

KARAGÖZ: Ne mümkün kimsede cesaret yok, çıkan da olmadı.

HACİVAT: Demek ki pek kuvvetli **pehlivan**mış.

KARAGÖZ: Hemen meydana fırladım ben varım, kendine güveniyorsa gelsin...

HACİVAT: İyi cesaret Karagöz.

KARAGÖZ: O soyundu, ben soyundum, **kısbetleri** giydik, **yağlandık**, ballandık **meydana çıktık**.

HACİVAT: Yazık Karagözüm, herif senin bir tarafını kıracak.

KARAGÖZ: Oradakiler de öyle dediler, beni onun yarı boyunda gördüler, ortalığı bir gülüşmedir aldı... Biraz dolaştık, **tellâl** yanımıza geldi ikimiz de eğildik...

*Allah Allah havada uçan kartal **pehlivanlar** birbirini tartar, Leylek Pehlivanla Karagöz Pehlivan birbirine çarpar, **hodri meydan**... Çırpıştık, birbirimize **el ense** ettik, o beni yokladı ben onu.” (s.825)*

*“KARAGÖZ: Berabere hacet kalmadı. Yâ Hak deyip herifin **beline bir sarıldım, kaldırıp savurup attım**, bir de etrafıma bakayım, pehlivan meydanda yok.” (s.826)*

*“BEBERUHİ: (Nâra atarak) **Hodri meydan!***

*KARAGÖZ: **Hodri! (Güreşirler Beberuhi yenilir)**” (s.831)*

Pehlivanların hepsinin taktığı *pâzûbend*in kuvvet verdiğine inanılması metinlerde işlenilmiştir. Pehlivanın *pâzûbend*inin çok önemli olduğunu anlamaktayız. Öyle ki *Ödüllü* oyununda pehlivan *pâzûbend*ini çocuklarına sandık sandık içinde, kutu kutu içinde saklayarak miras olarak bırakmıştır. Bu *pâzûbend*i takan kişi anında güçlenmektedir. Oyunda pehlivanın kızı vardır ve kızı dahi *pâzûbend*i takınca tüm pehlivanları yenecek kadar güçlenir.

Pâzûbend¹³⁹ (s.820)

*“ZENNE: En nihayet gümüş bir kutu içerisinde incili bir **hamail**...*

*HACİVAT: Şimdi anladım kızım pederiniz nâmdar bir pehlivan idi, işittiğime göre birçok musâraalara girmiş, sırtı yere gelmemiş, kendisine **medar-ı kuvvet olan pâzûbend**ini oraya saklamış, o size bir yadigârdır kızım.*

ZENNE: Yadigâr olduğu gibi maişetimizi onunla temin ediyoruz.

HACİVAT: Gördün mü yâ kızım hiçbir baba evlâdını mahrum bırakmaz.

*ZENNE: Peder yadigâridir diye **koluma bağladım**, mahzenden çıktık, vücudumu bir titremedir aldı. Merdivene bastım basamak kırıldı, parmaklığı tutayım dedim koptu, oda kapısını açayım dedim, kapı elimde kaldı, komşu hanımlarla şakalaşayım dedim, kiminin kolu incildi kiminin bacağı...*

¹³⁹ Pazubent-Bâzûbend: Kuvvet vermesi için yâhut süs olarak takılan, içinde muska veya yazılı bir sûre bulunan kol bağı, kolçak. (Ayverdi, “Pazubent”, a.g.e., s.984).

HACİVAT: Demek kızım pâzûbendin yardımıyla pederinizin kuvveti size sirâyet etmiş.

ZENNE: Daha doğrusu ben de pederim gibi bir pehlivan oldum, Zenân Pehlivanı diye birkaç diyarda nâm kazandım.

HACİVAT: Demek kızım epey diyar gezdiniz.

*ZENNE: Pek çok memleketler gezdim herhangisinde **güleştım** ise galebe çaldım. Her ne kadar olsa serde kadınlık var, artık bir yerde kalmak arzusundayım.”*
(s.820)

Metinlerde güreş ile ilgili terimler de geçmektedir:

Güreş (s.804, 825, 827, 833, 836)

Güleşmek (Güreşmek) (s.838, 841, 842, 843, 844, 846, 667, 797, 820, 826, 827, 830, 831, 832, 835, 836)

Laf güleşı (Laf güreşı) (s.838)

Kasnak¹⁴⁰ (s.844, 1234)

“KARAGÖZ: Güleşelim de kedi mi, aslan mı görürsün...

HACİVAT: Aman Karagöz kendini kolla bu çok oyuncudur...

KARAGÖZ: Merak etme ben ona iyi göbek attırırım.

HACİVAT: Sakın alta düşme kasnaklar...

*KARAGÖZ: Ben onu şimdi **çemberden geçiririm**.*

*HACİVAT: Haydi bakayım **er meydanına**, göreyim sizi!”* (s.844)

Künde¹⁴¹ (s.843)

Kisbet¹⁴² (s.667)

¹⁴⁰ Kasnak: Yağlı güreşte pehlivan kispetinin birkaç kat deriden yapılmış sert ve enli uçurluk çevresi. (Ayverdi, “Kasnak”, **a.g.e.**, s.636); Kasnak: Güreşte bir oyun. (Kudret, **a.g.e.**, C.II, s.844).

¹⁴¹ Künde: (spor) Güreşte hasmı altına alıp bir eli rakibin bacakları arasından önden, öteki eli arkadan geçirerek kilitleme şeklindeki oyun. (Ayverdi, “Künde”, **a.g.e.**, s.727).

¹⁴² Kispet-Kisbet: Yağlı güreşte pehlivanların giydikleri, meşin videla gibi yumuşak bir deriden yapılmış, arkadan bele oturacak, önden göbek altında kalacak şekilde bir iple bağlanan, dar,

“KARAGÖZ’ÜN KARISI: **Kisbet** ayağına mı geldi?”

KARAGÖZ: Ne demezsin? Az sonra **pehlivanlar** gelecek, **güreş** müsabakası var.” (s.667)

Pehlivan müsabakası (s.825)

Pehlivan müsakası (s.825)

Pehlivan ödülü (s.815, 826, 830, 843, 846)

Pehlivan yakısı (s.824, 1153)

Pehlivanlık meydanı (s.827)

Pehlivanlık musâraaları (s.815)

Çoğu nükteli olmakla birlikte pehlivanların lakapları da *Ödüllü* oyununun içinde oldukça çok geçmektedir. Dilbilimciler ya da onomastik araştırmacısı tarihçiler için de araştırma konusu olabilecek bir konudur. Nükteli de olsa bir oyunda bu kadar çok pehlivan lakabı geçmesinden, pehlivanların ünlerine göre bir sıfat ya da isimle beraber anıldıklarını, nâm saldıklarını ve onlar için önemli olduğu anlaşılmaktadır. Metinlerde geçen pehlivan lakapları şunlardır:

Bostan Pehlivanı (s.843, 844)

Dağdeviren, Zincirkıran Mestan Pehlivan (s.843)

Demir Pehlivan (s.831)

Domates Pehlivan (s.842)

Hasan Pehlivan (s.832)

Kaz pehlivanı (s.838)

Keskin Bıçak Pehlivanı (s.830)

Lâz Pehlivanı (s.838)

Leylek Pehlivan (s.825, 826)

Mestan Pehlivan (s.843, 844)

Örs Çekiç Pehlivanı (s.831)

---

paçaları diz kapağının altında, sıırımla sımsıkı bağlanan güreşçi pantolonu. (Kisvet de denir) (Ayverdi, “Kispet”, **a.g.e.**, s.683).

Pastırma Pehlivanı (s.830)
Zenân Pehlivanı (s.820, 826)
Zerde Pehlivanı (s.826)
Zeytinyağ Pehlivanı (s.838)

Karagöz oyunları metinlerinde inanışlar ile ilgili bilgi ve terim geçmektedir. Nazar ve büyü'nün çok konu edilmesinden halkın arasında rağbet gören konular olduğu anlaşılmaktadır. Gelenek göreneklerimizden özellikle misafirlik, misafirlik adabı ve hasta ziyareti ile ilgili bilgiler edinmekteyiz. Oyunlar konusu da araştırmacıları bekleyen inceleme konularından biridir. Günümüzde oynanmayan çocuk oyunları ve oyuncak adları geçmektedir. Büyüklerin oyunları ve devrin eğlence çeşitleri hakkında bilgi edinilmektedir. Sportlardan kimi sporların adı geçerken, özellikle güreş ve güreş müsabakalarının âdetleri hakkında oldukça malumât edinilmektedir. Güreşin, devrin rağbet gören ve sevilen bir sporu olduğu, güreş hakkında *Ödüllü/Karagöz'ün Pehlivanlığı* adlı müstakil bir oyun olmasından da anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Osmanlı ve daha sonrasında Türkiye Cumhuriyeti topraklarında yaşayan toplumun millet, dil ve din gibi çok çeşitli unsurlarını bünyesinde harmanlayan ve hepsinin kendi içinde uyumlu, birbirine saygılı birleşik yapısını sergileyen Karagöz gölge oyunları; konusu toplumun yaşayışının kendisi olan halk bilimi için çok zengin bir kaynak niteliğindedir.

Cevdet Kudret, Karagöz adlı üç ciltlik eserinde Hellmut Ritter'in yayımladığı oyunları temel alarak, ulaşabildiği tüm yazılı ve sesli kaynaklardaki oyunları edisyon kritik yapılmış bir şekilde vermiştir. Karagöz oyunlarının metinlerine ulaşmak isteyenler için muhteviyat bakımından kapsamlı bir çalışmadır. C. Kudret'in eseri tezimizde ana kaynak olarak alınmış ve bu kapsamda 39 oyun, 19 muhâvere metni incelenmiştir.

Çalışmada şifahî ve yazılı gelenekten yazıya geçirilmiş Karagöz gölge oyunlarındaki halk bilimi unsurlarıyla ilgili tabir ve ifadeler Sedat Veyis Örnek'in çalışma taslağı esas alınarak tespit edilip tasnif edilmiş, oyunların halk bilimi açısından zengin bir yapıya sahip olduğu ortaya konmuş ve Karagöz oyunlarının toplumun oluşturduğu kültür dairesinin tezahürlerini barındıran bir muhteviyata sahip olduğu sonucuna varılmıştır. Yapılan unsur tespit ve tasniflerinin ileride yapılacak daha ayrıntılı çalışmalara zemin teşkil edeceği düşünülmektedir.

Karagöz oyunlarının konusunun toplum hayatının kendisi olması, mekânının halkın yaşadığı mahalle olması, kişilerinin hayatın içindeki hakiki karakterlerden olması, seyircilerin seyirci olarak kalmayıp kendini oyunun içinde hissetmesine sebebiyet vermiştir. Bu da Karagöz'e olan ilginin hiç bitmemesine, Karagözcülerin de halka olan ilgisinin, gözleminin devamlılığını sağlamıştır. Karagöz'ün sadece bir çocuk oyunu değil, halkın en alt kademesinden saraydaki padişaha, erkeğinden kadınına, yetişkininden çocuğuna kadar her türlü kişiye hitap

eden Karagöz oyunlarının halk bilimi açısından incelenmesi bu geleneğin hayatla ilgili bağlarını görmemizi sağlamıştır.

Karagöz oyunlarında, halk bilimi unsurlarının nerdeyse hepsi hakkında az çok bilgi sahibi olurken, askerlik ve halk hukuku ile ilgili bir bilgi edinmememiz devrin siyaseti ile ilgili olup, hayâlîlerin bu tarz konulara bilerek değinmediklerini düşündürmektedir.

Tasavvufa yapılan telmihlerinden de anladığımız gibi Karagöz oyunlarının seyirlik bir güldürüden ibaret olmadığı, hayatın her yönünün seyirciye aktarıldığı, güldürürken seyirciye dil, edebiyat, musiki gibi bilgilerin; toplum, aile, iş etiği, ahlak gibi değerlerin verilmesi ve önemlerinin kavratılması amaçlandığı tespit edilmiştir. Oyunların sonlarında verilen öğüt niteliğindeki dersler de Karagöz oyunlarının bu özelliğini destekler niteliktedir.

Oyunlarda dilin zekice kullanıldığı, nüktelerin detaylı olarak düşünülerek yapıldığı görülmüştür. Karagöz, görsel bir gösteri gibi dursa da hareketlerin aslında kısıtlı olduğu bir oyundur. Seyircinin tüm ilgisini, dikkatini hiç dağılmadan perdede tutan asıl şey usta söz cambazlıkları, ince nükteler ve tiplerin karşılıklı laf atışmalarıdır. Dolayısıyla oyunlarda kelimelerin, ifadelerin, mânâların ve mecazların türlü cambazlıkları yapılmış, özellikle eşsesli ya da bir-iki harf farklılığı ile benzer kelimelerin yanlış anlaşılması kullanılarak güldürü sağlanmıştır.

Bununla birlikte Karagöz oyunları ince düşünülerek kullanılmış zengin dili, zekice nükteleri, estetik figürleri, figürlerin oynatılış şekilleri ve çok güçlü taklit yeteneği ile seslendirilişleri, sanatlı mûsikîsi, seyircinin dikkatini her an oyun perdesinde tutan olay kurgusu ile devrin henüz ortaya çıkmamış yedinci sanat olarak kabul edilen sineması niteliğindedir.

Kâr-ı kadîm oyun metinlerine baktığımızda, kullanılan dil, özenle seçilen kelimeler, ifadeler bakımından olsun, konuşmalarda geçen bilgiler bakımından olsun,

halk bilimi unsurlarının, yani hayatın kendisinin zengin bir şekilde yer aldığını; nev-icâd oyunlarda ise geleneğin dönüşüm boyutunda olduğu gözlemlenmiştir.

Gerçek hayattaki yaşanmışlıkları karikatürize eden gölge oyunlarının konusu kadar, şüphesiz tüm konulara yön veren, ana konuya karar verildikten sonra tüm lâtifelerin şekillenmesi sağlayan esas unsurdan biri de hayâflerin gözlem sonucu oluşturmuş oldukları Karagöz oyununun tipleridir.

Oyunlarda, her devirde olduğu gibi başka ülkelere, milletlere özenen, bir tabirin Türkçesi varken Fransızcasını söyleyerek kendisine çok kültürlü olduğu havasını veren, sırf moda diye yaz günü palto giyen özentili tiplerin olduğunu; batı tarzı dansların yapılmaya başlandığını, kahvaltının yerini sütlü kahvenin, divân okumak yerine gazete okumanın kültürlülük olarak görülmeye başladığını görüyoruz. Hayatın içindeki tüm bu ufak etkiler, değişiklikler hakikatte insanlardaki bilinç değişimi, millî değerlerin önemsenmemesi ve küçük görülmesi, toplumun kendi kültürüne olan yabancılaşmasıdır. Karagöz oyunlarında Osmanlı'daki her millettten her dinden her yöreden öne çıkmış tiplerin her birinin komedisi yapılırken hakikatte her birinin kendi kıyafetlerini, şivelerini, özelliklerini taşımaya devam ettiğini görürüz. Bununla birlikte Çelebi gibi hep özentili içinde olan sözde İstanbullu tipimizin kendi kültüründen ne giyiminde ne konuşmasında ne yaptıklarında hiçbir özelliğinin kalmamış olması Karagöz oyunlarındaki diğer enteresan karamizahlardan biridir ve tipler aracılığıyla kültürümüzün değerlerinin korunması için verilen önemli bir mesajdır.

Kavuşulamayan sevgili, mutsuzluk, hüznün, Karagöz'ün kendi öz mizah yapısına ters düşmektedir; halk hikâyelerinden uyarlama yapılırken oyunlar tatlılık, güzellik, mutlulukla bitirilmiş, Karagöz ruhuna uygun olan hale getirilmiştir. Başka başka mahallerde geçmiş olan bu hikâyeleri hemen bir İstanbul mahallesine yerleştirerek mekân güncellemesi, kahramanları birer mahalle tipine çevirerek kişi güncellemesi de hayaliler tarafından yapılmış, dolayısıyla seyircilerin karakterlerle kendilerini daha yakın hissetmeleri sağlanmıştır.

Çalışma esnasında, Karagöz oyunlarında akrabalık adlarının oldukça fazla kullanıldığı tespit edildiği için Sedat Veyis Örnek'in çalışma taslağına ek olarak teze "Akrabalık Adları" başlığı ilave edilmiştir.

Karagöz oyunları metinleri aracılığı ile halk bilimi ile ilgili bugün artık pek rastlanılmayan unsurlara ulaşılmıştır. Pek çok unsur içinden metinlerde birkaç kere kullanılıp dikkatimizi çeken halk bilimi unsurları vardır. Örneğin, günümüzde uygulanmayan bilmece sorma şeklini; artık kullanılmayan "kubbeli yalan söylemek/kubbesiz yalan söylemek" deyimini; parola sormanın kullanıldığını ve uygulamasını; günümüzde kullanılmayan "bir çeyrek saat" ve "iki çift yirmi dört saat" zaman ifade şeklini metinlerde görmekteyiz.

Çalışmamız sırasında tiplerin, bugüne kadar ulaşılmış tüm metinlerdeki taraması yapılarak, düzenli, sistematik ve ayrıntılı şekilde oluşturulmuş bir tip çalışması ile karşılaşılmamıştır. Böyle bir çalışma hangi tipin hangi tip adı ile anıldığı, bu tipin oyunlarda hangi özel adları aldığı karmaşasını ortadan kaldırmaya yardımcı olacağı görüşündeyiz. Ad çokluğu, Karagöz gölge oyunları konusunu yeni çalışacaklar için karmaşa oluşturabilecek bir konudur. Tezimizde esas alınan metinler dahilinde tipler işlenirken kısmen bu hususa yönelik tespitler yapılmaya çalışılmıştır; fakat tüm metinlerdeki tüm tiplerin ve tüm adların yer aldığı liste ya da tablo gibi bir değerlendirme tezin içeriğinin odak noktası olmadığı için çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Karagöz oyun adları konusu da tipler gibi, şimdiye kadar yapılan çalışmalarda ayrıntılı şekilde ele alınmamış, farklı kaynaklarda aynı ya da çok benzer oyunların farklı farklı adları ile ifade edildiği görülmüştür. Araştırmalarımız kapsamında, tüm oyun adları versiyonlarının sistematik bir şekilde verildiği bir çalışmaya rastlamadık. Bu oyun adı çokluğu ve farklılıkları da çalışma yapılırken zorluklara ve karışıklıklara sebebiyet verebilmektedir. Oyun adları çalışması da araştırmacıları bekleyen diğer bir çalışma konusudur.

Çalışmamızda halk biliminin “Adlandırmalar” unsurunda oldukça zengin ve enteresan adlar, lakaplar tespit ettik. Bu konu da dilbilimciler ya da onomastik araştırmacıları için çalışmayı bekleyen bir konudur.

Tüm sanatları bünyesinde barındıran Karagöz’ün diğer alanlarla birlikte çalışılmaya uygun olduğunu gördük. Örneğin, Karagöz oyunundaki tüm tiplerin kendi millet, din ya da mesleklerine özgü kıyafet, süs, aksesuarlarının etraflica bir araştırma ve çalışması yapıp, tasvirlerin zengin ve ayrıntılı görsellerinin incelenmesi ile birleştirilerek çok kıymetli bir çalışma yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Ahmed Râsim: **Muharrir Bu Ya**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1997.
- Akman, Eyüp: “Türk Mitolojisi ve Halk Şiirinde Sarı/Kızıl Öküz İnancı”, **Türkiyat Mecmuası**, C.22, Bahar 2012, s.1-16.
- Akyürek, Feridun: **Senaryo Yazarı Olmak**, 5.bs. MediaCat Kitapları, İstanbul, 2004.
- Aksoy, Ömer Asım: **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, 2 cilt, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1971.
- Aksoy, Ömer Asım: “Atasözleri, Deyimler”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten-1962**, TDK Yayınları: 217, Ankara 1988, s.131-166.
- Aksu, Belgin Tezcan: “Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz”, **Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi**, C.2, S.1, 2018, s.382-413.
- Aktaş, Uğur: **İstanbul’un 100 Âdeti**, İstanbul Büyük Şehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, İstanbul, 2013.
- And, Metin: **Dünyada ve Bizde Gölge Oyunu**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1977.

- And, Metin: **Geleneksel Türk Tiyatrosu (Kukla-Tiyatro-Ortaoyunu)**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1969.
- And, Metin: **Yüz Soruda Türk Tiyatrosu Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Artun, Erman: “Tekirdağ’da Ninni Söyleme Geleneği”, **Türk Halk Kültüründen Derlemeler**, HAGEM Yayınları, Ankara, 2000, s.47-73.
- Ataman, Sadi Yaver: **Eski Türk Düğünleri**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1992.
- Atlı, Sagıp: “Türkiye’deki Geleneksel Sohbet Toplantıları Üzerine Bir Değerlendirme”, **Milli Folklor**, S.117, 2018, s.88-101.
- Aytaç, Pakize; Düzgün, Dilaver: “Karagöz’ün Perde Gazellerinde Tasavvuf”, Gazi Üniversitesi, Türk Halk Bilimi Merkezi, **Somut Olmayan Kültürel Miras Yaşayan Karagöz Uluslararası Sempozyumu**, 2006.
- Ayverdi, İlhan: **Kubbealtı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, 2.bs., Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Balikhane Nâzırı Ali Rıza Bey **Bir Zamanlar İstanbul**, Tercüman 1001 Temel Eser, t.y.

- Baltacıoğlu, İsmayil Hakkı: “Karagöz Kimindir, Nedir?”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Karagöz Özel Sayısı, C.5, S.119, Haziran 1959.
- Bayrı, Mehmet Halit: **İstanbul Folkloru**, 2.bs., A. Eser Yayınları, İstanbul, 1972.
- Boratav, Pertev Naili: **Yüz Soruda Türk Halk Edebiyatı**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1969.
- Boratav, Pertev Naili: **Yüz Soruda Türk Folkloru**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999.
- Boyraz, Şeref: “Lakaplar Konusunda Bazı Dikkatler ve Bir Yöre Örneği”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, VII. Sayı, Sivas, 1998, s.107-138.
- Coşar, Asiye Mevhibe; Usta, Çiğdem: “Geleneksel Türk Gölge Oyununda Ana Tipler ve Dil Yergisi”, **Bilig**, Güz/2009, S.51, s.13-32.
- Çobanoğlu, Özkul: **Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.
- Dede Korkut Kitabı**, Haz. Muharrem Ergin, Hisar Gazetesi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Devellioğlu, Ferit: **Türk Argosu İnceleme ve Sözlük**, 6.bs.,

- Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 1980.
- Dilçin, Cem: **Örneklerle Türk Şiir Bilgisi**, 6.bs., Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.
- Elçin, Şükrü: **Halk Edebiyatına Giriş**, 8.bs., Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- Elçin, Şükrü: **Türk Bilmeceleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.
- Emeksiz, Abdulkadir: **İstanbul Mânileri**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2003.
- Emeksiz, Abdulkadir: **Orta Oyunu Kitabı**, 2.bs., Kitabevi Yayınları, İstanbul, Kasım 2006.
- Eroğlu, Furkan Balategin: **Söz ve Müzik Açısından Türkü**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2014.
- Evliya Çelebi: **Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: İstanbul**, 5.bs., Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.
- Gerçek, Selim Nüzhet: **Türk Temaşası. Meddah- Karagöz- Ortaoyunu**, Kanaat Kitabevi, İstanbul, 1942.
- Gökcan, Melike: “Küşterî Meyanında Zaman Yolculuğu

Geçmişten Günümüze Karagöz Oyunlarının
Toplumsal Boyutu”, **Erzincan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**
(ERZSOSDE) ÖS-III, 2016, s.83-92.

Göktaş, Uğur:

Karagöz Terimleri Sözlüğü, Anadolu Sanat
Yayınları, İstanbul, 1986.

Gümüş, Musa:

“Kağıthane’den Sofya’ya 17. Yüzyıl Osmanlı
İnsanının Eğlence Durakları;
EvliyaÇelebi’den Notlar”, **Uluslararası
Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.8, S.41,
Aralık 2015, s.441-448.

Güneş, Bahadır:

“Halk Hekimliğine İlgi Çekici Bir
Adlandırma: Türk’e Çare”, **Uluslararası
Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**,
Sayı: 7/2, 2018, s. 1055-1067.

Güner, Ahmet:

Tarikatlar Ansiklopedisi, Milliyet Tesisleri
Baskısı, 1991.

Güney, Eflâtun Cem:

Folklor ve Halk Edebiyatı, Milli Eğitim
Basımevi, İstanbul, 1971.

Güzel, Abdurrahman; Torun, Ali:

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ
Yayınları, Ankara, 2003.

Hürel, Haldun:

İstanbul’un Alfabetik Öyküsü, İkarsus
Yayınları, İstanbul, 2008.

İhsanoğlu, Ekmeleddin; Günergun,
Feza:

“Osmanlı Türkiyesinde Alaturka saatten
Alafranga Saate Geçiş”, X. Ulusal Astronomi
Kongresi, 2-İstanbul, 6 Eylül 1996, s.434-
441.

İslam Ansiklopedisi, Türk diyanet Vakfı,
İstanbul, 1992.

Kabaklı, Ahmet:

Türk Edebiyatı, 13.bs., Türk Edebiyatı Vakfı
Yayınları, İstanbul, 2004.

Keskin, Ahmet:

“Türk Kültüründe “Selamlaşma” ve
“Vedalaşma” Hakkında Genel Bir
Değerlendirme”, **Türk Dünyası Dil ve
Edebiyat Dergisi**, S.43, Bahar 2017, s.125-
146.

Kılıç, Sami:

**Türk Halk İnanışlarında Yiyecek ve
İçecekler**, Elazığ, 2012.

Koçu, Reşat Ekrem:

Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü,
Ankara, Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.

Kudret, Cevdet:

Karagöz, 2.bs., 3 Cilt, Yapı Kredi Yayınları,
İstanbul, Mayıs 2013.

Kúnos, Ignacz:

Türk Halk Edebiyatı, Haz. Dr. Tuncer
Gülensoy, Tercüman Yayınları, İstanbul,
1978.

Lâtîfî

Evsâf-ı İstanbul, Haz. Nermin Suner Pekin,

İstanbul, 1977.

Mehmed Tevfik

İstanbul'da Bir Sene, Haz. Nuri Akbayan,
İletişim Yayınları, 1987.

Nerval, Gérard de:

Doğu'da Seyahat, Çev. Selahattin Hilav,
Yapı Kredi Yayınları, 2004.

Ocak, Derya:

**“XVI. Yüzyıl Osmanlı Şenliklerinin Siyasal
Boyutları ve Gündelik Hayata Etkileri”**,
Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Onur, Bekir; Güney, Neslihan:

Türkiye’de Çocuk Oyunları: Derlemeler,
Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2002.

Oral, Ünver:

Karagöz Oyunları-1 Kâr-ı Kadim, İstanbul,
Kitabevi, 2007.

Oral, Ünver:

Karagöz Oyunları-2 Nev-icâd, Kitabevi,
İstanbul, 2007.

Oral, Ünver:

Karagöz Oyunları-3 Yeni, Kitabevi,
İstanbul, 2007.

Oral, Ünver:

Karagöz Perde Gazelleri ve Tasavvuf,
Kitabevi, İstanbul, 2012.

Öncü, Aydın:

“Karagözle İlgili Araştırmalarda Bir Kaynak
Olarak Evliya Çelebi Seyahatnâmesi”, A.Ü.
Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,
S.46, Erzurum, 2011, s.111-126.

- Örnek, Sedat Veyis: **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.
- Örnek, Sedat Veyis: **Budun Bilimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1973.
- Örnek, Sedat Veyis: **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 1971.
- Örnek, Sedat Veyis: **Geleneksel Kültürümüzde Çocuk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1979
- Örnek, Sedat Veyis: **Türk Halk Bilimi**, 2.bs., Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.
- Özbil, Alev: “Edirne’nin Gaziler Helvası ve Helva Sohbetleri”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, S.1/1, Ocak 2011.
- Safer el-Muhibbi el-Cerrahi: **İstılahat-ı Sofiyye fi Vatan-ı Asliyye (Tasavvuf Terimleri)**, 2.bs., Kırk Kandil Yayınevi, İstanbul, 2013.
- Sakaoğlu, Saim: **Türk Gölge Oyunu**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Sevilen, Muhittin: **Karagöz**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1969.

- Sevin, Nureddin: **Türk Gölge Oyunu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1968.
- Siyavuşgil, Sabri Esat: **Karagöz (Psiko-sosyolojik bir deneme)**, Maarif Matbaası, 1941.
- Siyavuşgil, Sabri Esat: **İstanbulda Karagöz ve Karagözde İstanbul**, İstanbul, İstanbul-Eminönü Halkevi Dil, Tarih ve Edebiyat Şubesi Neşriyatı V, Konferanslar Serisi II, Bürhaneddin Basımevi, 1938.
- Şapolyo, Enver Behnan: **Karagözün Tarihi**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, t.y.
- Şemseddin Sâmî: **Kâmûs-ı Türkî**, Dersaadet, 1317.
- Şen, Hüseyin: “Karagöz Oyunlarında Perde Gazellerinin Tasavvufî Arka Planı”, **Karagöz, Şiir ve Temaşa Dergisi**, S.2, 2008.
- Taner, Haldun; And, Metin; Nutku, Özdemir: **Tiyatro Terimleri Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1966.
- Tecer, Ahmet Kutsi: “Karagöz ve Kuklaya Ait Kısa Notlar”, **Türk Folklor Araştırmaları**, Karagöz Özel Sayısı, C.5, S.119, Haziran 1959.
- Thévenot, Jean: **1655-1656’da Türkiye**, Çev. Nuray Yıldız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

Tilgen, Nurullah:

Karagöz, Tarihçe-Fasıllar-Fıkralar,
İstanbul, 1953.

Türkçe Sözlük, 2 Cilt, Türk Dil Kurumu,
Ankara, 1988.

Uğurlu, Emine:

Türk Dünyasında Ninni, Hacettepe
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Doktora Tezi, Ankara, 2012.

Ünsal, Gizem:

**Ramazanda Söylenen Mânî Fasıllarını
İçeren Eserlerin Folklorik Bakımdan
Değerlendirilmesi,** İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans
Tezi, İstanbul, 2011.

Yakob, Profesör:

Türklerde Karagöz, Çev. Orhan Şaik
Gökyay, Bühraneddin Basımevi, İstanbul,
1938.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Şimşek, Nurhilal:

“19. Yüzyılda Osmanlı’da Mesire Yerleri”,
<https://www.academia.edu/> (çevrimiçi), 23.05.2019.

Bursa Gazeteciler Cemiyeti, Ansiklopedi bölümü,
<http://bgc.org.tr/ansiklopedi/seyh-kusteri.html>
(çevrimiçi), 11.07.2017.

**Geleneksel Türk Halk Tiyatrosu Sözlüğü (Karagöz
- Hacivat, Orta Oyunu Terimleri Sözlüğü),**
www.turkcenindirilisi.com (çevrimiçi), 03.12.2018.

Gösterim Sanatları Terimleri Sözlüğü,
<http://www.tdk.gov.tr> (çevrimiçi), 08.03.2018.

[https://www.nedirnedemek.com/koltuk%C3%A7uluk-
ne-demek](https://www.nedirnedemek.com/koltuk%C3%A7uluk-ne-demek), çevrimiçi, 06.01.2019.

www.translate.google.com.tr (çevrimiçi), 18.12.2017

[http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-
sozlugu](http://www.turkishmusicportal.org/tr/turk-muzigi-sozlugu) (çevrimiçi), 03.02. 2019.

Türkiye Türkçesi Ağzları Sözlüğü,
<http://www.tdk.gov.tr> (çevrimiçi), 10.03.2018.

http://www.wikiwand.com/tr/Tip_karakter
(çevrimiçi), 03.12.2018.

EKLER

KARAGÖZ OYUNLARI VE MUHÂVERELERİ DİZİNİ²¹³⁹

BİRİNCİ CİLT

Abdal Bekçi	s.45-68.
Ağalık	s.69-100.
Aşçılık	s.101-122.
Bahçe	s.123-158.
Bakkallık	s.159-190.
Balık/ Balıkçılık	s.191-212.
Bursalı Leylâ	s.213-234.
Büyük Evlenme	s.235-260.
Canbazlar	s.261-282.
Câzûlar	s.283-306.
Cincilik	s.307-320.
Çeşme	s.321-350.
Eczahâne	s.351-388.

İKİNCİ CİLT

Ferhad ile Şirin	s.397-432.
Hain Kâhya	s. 433-470.
Hamam	s.471-500.
Hekimlik	s.501-526.
Kanlı Kavak	s.527-552.

---

²¹³⁹ Cevdet Kudret'in *Karagöz* kitabında yer alan Karagöz Oyun ve Muhâvere isimleri, ciltlerine göre sıralanmış ve sayfa aralıkları verilmiştir.

Kanlı Nigâr	s.553-586.
Karagöz'ün Esrar İçip Deli Olması	s.587-604.
Kayık	s.605-630.
Kırgınlar	s.631-656.
Leylâ ile Mecnun	s.657-690.
Mal Çıkarma	s.691-702.
Mandıra	s.703-732.
Meyhane	s.733-758.
Orman	s.759-778.
Ortaklar	s.779-802.
Ödüllü	s.803-848.

ÜÇÜNCÜ CİLT

Sahte Esirci	s.857-888.
Salıncak	s.889-914.
Sünnet	s.915-948.
Şairlik/Âşıklık	s.949-996.
Tahir ile Zühre	s.997-1038.
Tahmis	s.1039-1060.
Ters Evlenme	s.1061-1086.
Tımarhâne	s.1087-1114.
Yalova Safası	s.1115-1142.
Yazıcı	s.1143-1176.

Muhâvereler

Evet Efendim	s.1179-1182.
Gazeteci	s.1183-1188.
Gül	s.1189-1196.
Hamam	s.1197-1202.

Ham Hum Şaralop	s.1203-1208.
İftar	s.1209-1216.
İlâç	s.1217-1218.
İtibar	s.1219-1220.
Kahve Kutusu	s.1221-1224.
Kömürcü Develeri	s.1225-1226.
Lâkırdı	s.1227-1232.
Manici	s.1233-1238.
Öyle Denmez	s.1239-1242.
Para Kesesi	s.1243-1244.
Sahte Hasta	s.1245-1254.
Şiir	s.1255-1258.
Tokat	s.1259-1260.
Tulum	s.1261-1262.
Uçmak	s.1263-1265.

DİZİN

A

açık eser 62
Aristoteles.....16, 259
atasözü 186, 187, 189, 192, 196

B

Bekri Mustafa 66, 82, 106, 107, 109, 143, 519
bilmece .....ix, 56, 168, 169, 170, 172
Bizans 11, 13, 14, 40, 126, 306

C

Cava.....14, 16, 17
Commedia dell'arte 12
Cüveynî 36

Ç

Çingene..... ..viii,
5, 17, 39, 86, 98, 107, 122, 138, 139, 143, 145,
163, 261, 358, 528, 530, 541, 576, 590, 634

D

Danyal bin Yusuf..... 18
Deyimler .....ix,
186, 187, 188, 189, 191, 192, 195, 196, 707

E

Eflâtun 16, 20, 154, 711
efsane.....64, 148,181
Enver Behnan Şapolyo 15, 39, 101
Evliya Çelebi.....8, 25, 26, 37, 39, 49, 55, 90, 91,
95, 96, 97, 99, 123, 135, 136, 143, 144, 710, 713

F

Feridüddin Attâr 36, 338

G

Gérard de Nerval 31, 32, 118, 120
göstermelik 42, 149

H

Hacı İvaz.....40, 90, 258
halk hikâyeleri 69, 167
Hammer 18, 23

hayâlbâzan 24, 27, 99
hayme 19, 91, 335
Hellmut Ritter 6, 61, 460, 702

İ

İbn Danyal 21, 35
İstanbul.....viii, 8, 9, 13, 15, 17, 18, 21, 22, 24,
25, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 37, 39, 40, 44, 46,
53, 55, 56, 58, 59, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 69, 70,
71, 72, 73, 74, 77, 89, 90, 93, 94, 96, 97, 99,
100, 101, 105, 106, 108, 110, 111, 113, 114,
115, 118, 120, 124, 126, 128, 129, 130, 132,
137, 143, 148, 153, 154, 156, 178, 245, 255,
258, 268, 294, 295, 300, 301, 302, 303, 304,
305, 306, 307, 308, 309, 310, 313, 349, 366,
396, 397, 402, 431, 441, 444, 450, 493, 508,
525, 571, 572, 574, 575, 576, 625, 627, 629,
636, 656, 659, 678, 683, 685, 695, 704, 707,
708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716

J

Jacob.....13, 17, 18, 22, 26, 32,
33, 37, 67, 69, 95, 98, 99, 113, 123, 149, 152

K

Kanunî Sultan Süleyman 18, 23, 409
kapalı eser 62
kâr-ı kadîm.....viii, 6, 46,
59, 65, 68, 69, 70, 72, 188, 313, 713
kavurcak 35
kent folkloru 300
kolkorçak 36
körünç 13
kukla 9, 11, 14, 16,
20, 25, 26, 28, 36, 87, 109, 580
Küşterî.....viii, 8, 26, 29, 37, 38,
40, 49, 50, 51, 52, 74, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93,
113, 125, 262, 265, 459, 528, 689, 691, 710

L

Laufer 15, 16
lû'b..... 22
Lûgat-ı Çagatay 35, 36
lugaz 168, 174
luğze 174, 318

M

Maitreya-samit 13

mâni .....ix, 153, 672, 716
masal.....64, 148, 180, 181, 279
meddah 12, 31, 106, 144, 182, 350
mesel.....182, 187
muammâ 172, 174, 210
muhâvere.....6, 41, 46, 53, 55, 56, 57, 59,
63, 102, 176, 177, 249, 331, 336, 666, 686, 702
Muhittin-i Arabî.....35
mûsîkî...3, 94, 96, 98, 103, 527, 528, 529, 530, 532

N

Nasreddin Hoca 122, 146
nev-icâd.....viii, 6,
64, 65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 188, 704, 713
Nikoliç.....11, 13
ninni.....ix, 159, 160, 161, 162, 708, 716

O

onomastik 256, 700, 706
Orhan Gazi 37
ortaoyunu.....7, 9, 19, 24, 46, 62, 63, 65, 66,
89, 90, 103, 104, 105, 110, 113, 115, 118, 119,
138, 142, 144, 148, 149, 176, 184, 708, 710
Osmanlı.....v, 1, 8, 11, 12, 23, 40, 58,
71, 88, 96, 98, 99, 106, 126, 139, 141, 142, 241,
331, 438, 444, 453, 454, 497, 527, 567, 592,
622, 683, 688, 702, 704, 711, 712, 713, 716

P

Pazırık.....15
perde gazelleri 7, 53, 93, 126, 713

R

Ramazan.....25, 27, 65, 82, 95, 135, 154, 156,
194, 440, 441, 489, 544, 559, 623, 669, 670, 686
Reich.....16

S

Sedat Veyis Örnek.....iii, iv, v,
2, 4, 268, 272, 311, 313, 315, 316, 318, 325,
345, 359, 372, 373, 442, 702, 705
Selçuklular 13, 452
Seyahatnâme.....25, 39, 49, 55, 91

seyirlik.....iii, 1, 9, 10, 12, 22, 24, 27, 33, 34,
40, 61, 62, 145, 176, 182, 184, 328, 682, 703
sözlü.....1, 13, 27, 37, 404, 527
Sultan Abdülaziz.....128
Sultan Fatih Mehmet.....22
Sultan II. Abdülhamit 32, 55, 109
Sultan II. Beyazıt 22
Sultan II. Mahmut.....30, 101
Sultan II. Selim.....12
Sultan III. Ahmet 28, 29
Sultan III. Murat 24, 152
Sultan III. Selim.....30, 100
Sultan IV. Mehmet.....27, 97
Sultan IV. Murat 96
Sultan İbrahim 26, 95, 98
Sultan Orhan.....21, 37, 38, 40, 52, 117
Sultan Yıldırım Beyazıt 14, 22, 38
sûrnâme.....24, 27, 28, 29, 30, 31, 99
Sümerler 15

Ş

şifâhî 1, 3, 39, 40
Şuşterî.....25, 91, 92

T

tasavvuf.....7, 8, 35,
53, 91, 93, 98, 126, 149, 635, 708, 713, 714
tekerleme .....ix, 54, 172, 175, 176, 177, 182, 612
Thévenot.....17, 28, 97, 98, 715
tiyatro.....9, 11, 13, 20, 33, 41, 55, 61,
62, 71, 74, 94, 109, 110, 147, 152, 181, 303
türkü.....ix, 5, 94, 103,
108, 111, 159, 162, 163, 164, 529, 612, 710

Ü

Ünver Oral.....6, 7, 53,
65, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 93, 101, 125, 126

W

Wayang kulit.....14

Y

Yavuz Sultan Selim 18, 23